בעלכאטאוו

יזכור-בוך

בעלכאטאוו

יזכור־בוך

געווידמעט דעם אנדענק פון א
פארשוווונדן יידיש שטעטל אין פוילן

*

ארויסגעגעבן דורכן

צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע

צוזאמען מיט די

בעלכאטאווער לאנדסלייט־פאראיינען אין ארגענטינע, בראזיל
און צפון־אמעריקע

בועגאס איירעס, 1951

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

בעלבאַטאָוו

יזכור־בוך

די גאַנצע הכנסה פון דעם דאָזיקן יזכור־בוך
איז באַשטימט פאַרן הילפס־פאָנד לטובת די
ב ע ל כ אַ ט אָ ו ע ר שאריית־הפליטה.

ביכער-סעריע

דאָס פוילישע יידנטום

באנד 80

רעדאקטאָר:

מארק טורקאָוו

פארלאגס-לייטער:

אברהם מיטלבערג

מ. פייגענבלום

די רשימה פון דערשינענע בענד — צום סוף פונעם בוך

בעלזאַטאָוו

יזפור - בוך

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINE

BELCHATOW

(IN MEMORIAM)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723
INDUSTRIA ARGENTINA
Buenos Aires, 1951

אינהאַלט

פון דער רעדאַקציע — — — — — — — — — — — — — — — 9
אַ וואָרט צום לייענער — — — — — — — — — — — — — — — 11

I. צו דער געשיכטע פון יידן אין בעלכאַטאָוו

ד״ר פ. פרידמאַן: די געשיכטע פון יידן אין בעלכאַטאָוו — — — 19

II. בעלכאַטאָוו אין קאַמף, אַרבעט און שאַפונג

ישראל פיטאָווסקי: — — — — — — — — — — — — — — — 63
ל. רודניצקי: דער בעלכאַטאָווער רעוואָלוציאָנער — — — — — 81
פ. וואַלד: בעלכאַטאָוו אין יאָר 1898 — — — — — — — — — 83
יוסף רייך: בעלכאַטאָוו, וואָס לעבט אין מיין זכרון — — — — — 102
זלמן פודלאָווסקי: אויף דער גרענעץ פון צוויי יאָרהונדערטער — 110
לוי הערצקאָוויטש: אַזוי האָבן מיר אָנגעהויבן — — — — — — 144
אברהם לייב: בעלכאַטאָוו 1914—1922 — — — — — — — — — 148
הילפס־טעטיקייט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה — — — — 200
הערש גאָלדמינץ: דער קאַמף פאַר רעכט אויף אַרבעט — — — 208
שלמה זשיטניצקי: געווען אַמאָל אַ שטעטל — — — — — — 218
יעקב באָטאָשאַנסקי: י. ל. גאָלדשטיין — אַ שרייבער וואָס האָט גע־
וואָלט לייזן די שווערסטע פראָבלעמען — — — — — — — 246
משה יאַנאָווסקי: הענט — — — — — — — — — — — — — 268

III. פאָליטישע באַוועגונגען אין בעלכאַטאָוו

משה אפרתי: בעלכאַטאָוו און דער ציוניזם — — — — — — — 271
אלימלך פודלאָווסקי: די ציוניסטישע גרופירונגען אין בעלכאַטאָוו 275

פישל שמולעוויטש: די לינקע פועלי־ציון — — — — — — — — 291
לייב פודלאָווסקי: די אַרטאַדאָקסישע באַוועגונג אין בעלכאַטאַוו — 300
מ. גליקסמאַן: פון דער בונדישער באַוועגונג אין בעלכאַטאַוו — — 323
זיינוול פשעדבאָרסקי: צו דער געשיכטע פון דער לינקער אַרבעטער באַוועגונג — — — — — — — — — — — — — — — — 358
יעקב צינגלער: די לינקע אַרבעטער־באַוועגונג צווישן ביידע וועלט־מלחמות — — — — — — — — — — — — — — — — — 369
י. מ. פוקאַטש: בילדער פון פראַגרעסיוע טויער — — — — — 379

IV. חורבן בעלכאַטאַוו

לייב פודלאָווסקי: אונטער דער נאַצי אָקופּאַציע — — — — — — 391
זקן ליבערמאַן: די פיר שוידערלעכע טעג — — — — — — — — 456
מ. קויפמאַן: אין די יאָרן פון חורבן — — — — — — — — — — 463
דאָקומענטן פון חורבן און אומקום — — — — — — — — — — — 477
בעלכאַטאַווער קדושים אין פראַנקרייך און בעלגיע — — — — — 498
יוסף רייך: בעלכאַטאַוו אָן יידן — — — — — — — — — — — 501

ביכער־רשימה — — — — — — — — — — — — — — — — — — 505
פרעסע־שטימען — — — — — — — — — — — — — — — — — 508

פון דער רעדאַקציע

דער דאָזיקער באַנד, דער 80סטער פון דער ביכער־סעריע „דאָס פוילישע יידנטום" איז אַ זאַמלונג פון פאַרשונגס־אַרבעטן, זכרונות, דאָקומענטן און בילדער וועגן אַ פאַרשוווונדענ יידיש שטעטל אין פוילן: עס איז דאָס יזכור־בוך וועגן דעם שטעטל בעלכאַטאָוו.

מיטן דאָזיקן בוך הויבן מיר אָן אַ נייעם ציקל וויכטיקע ווערק אין אונדזער ביכער־סעריע. הגם פיל פון די ביז־איצט דערשינענע ווערק זענען יזכור־ביכער, הגם אַ רייע ווערק זענען דירעקט געווידמעט דער געשיכטע, קאַמף און אומקום פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך, זענען זיי אָבער שטענדיק געווען געשריבן דורך איין מחבר און במילא געמוזט האָבן אַן אייגנזייטיקע באַלויכטונג לויטן פערזענלעכן פילן און פאַרגעדענקען דורך אַ יחיד.

דאָס פאָרליגנדיקע בוך אַנטהאַלט אַרבעטן פון אַ גאַנצער רייע מחברים, אייניקע פון זיי פראָפעסיאָנעלע פאָרשער און שרייבער, ס׳רוב אָבער צופעליקע שילדערער און באַשרייבער פון דעם אַלעם, וואָס זיי האָבן איבערגעלעבט אין זייער שטעטל סיי אין די צייטן פון גרויסן אויפשוווונג פון דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן, פאָליטישן, סאָציאַלן און קולטורעלן לעבן, כיי אויך אין די שווערע יאָרן פון קאַמף און אומקום.

עס איז אַ מצבה לעולם ועד, אַ מצבה פון דעם לעבעדיקן יידישן וואָרט אויף דער קבֿרימלאָזער פאַרגאַנגענהייט פון דעם יידישן שטעטל, אַן אייביקע דערמאָנונג פון אַלע נאָענטע, וואָס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם, אַ יזכור־בוך נאָך אַ חרוב געוואָרן יידיש לעבן.

מעגלעך, אַז אין די איינצלנע קאַפּיטלעך זכרונות, וואָס ווערן געבראַכט אין דעם דאָזיקן יזכור־בוך, געשריבן דורך די איינצלנע מחברים, זענען פאַראַן פאַקטן, עפּיזאָדן און געשעענישן, וואָס ווערן עטלעכע מאָל איבערדערציילט, וואָס חזרן זיך פשוט איבער. אָבער די דאָזיקע איבערחזרונגען ווערן געמאַכט פון אַ פאַרשידנאַרטיקער באַלויכטונג, פון פאַרשידענע וועלט־אַנשויאונגען, און זיי ברענגען דעריבער אַרויס בולטער דעם

קאָלאָריט פון דער געשילדערטער עפּאָכע, באַווייזנדיק די אַלזייטיקייט פון דעם פּוילסירנדיקן יידישן לעבן אין דעם אַמאָליקן בעלכאַטאָוו:

דער פּאַראיין פון די בעלכאַטאָווער לאַנדסלייט אין בוענאָס־אייראָס, מיט דער מיטהילף פון זייערע לאַנדסלייט אין אַנדערע יידישע ישובים אין דער וועלט, אין ישראל און פוילן, אין צפון־אַמעריקע, בראַזיל, אוי־סטראַליע און אומעטום, וווּ זיי געפינען זיך אין זייער וועלט־צעשפרייט־קייט, האָבן דערפילט אַ גרויסן חוב לגבי זייערע אומגעקומענע ברידער און שוועסטער און לגבי זייער געבורטס־שטעטל, העלפּנדיק מאַראַליש און מאַטעריעל ביים אַרויסגעבן דאָס דאָזיקע יזכור־בוך. די בעלכאַטאָווער לאַנדסלייט האָבן דורך דעם יזכור־בוך פאַראייביקט זייער פאַרשוווּנדן שטעטל אין דער יידישער געשיכטע בכלל און אין דער געשיכטע פון פּוילישן יידנטום בפרט.

די רעדאַקציע פון דער ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום" גע־פינט דעריבער פאַר איר חוב אויסצודריקן די פּולע אַנערקענונג דעם בעל־כאַטאָווער לאַנדסלייט־פאַראיין, דעם קאָמיטעט אַרויסצוגעבן דאָס יזכור־בוך און ספּעציעל די מיטגלידער פון דער רעדאַקציע־קאָמיסיע, די פריינט אברהם לייב, זיינוול פּושעדבאַרסקי און הערשקע גאָלדמינץ פאַר זייער וווערטפולער און חבֿרישער מיטאַרבעט, אַז דאָס בוך זאָל זיין ווירדיק די צילן און אויפגאַבן, וואָס מיר האָבן זיך אַנגעצייכנט.

בוענאָס אייראָס, יולי 1951.

אַ וואָרט צום לייענער

דער קאָמיטעט אַרויסצוגעבן דאָס יזכור־בוך, געווידמעט אונדזער היים־שטאָט בעלכאַטאָוו, געפינט פאָר זיין חוב זיך וועגן צו די לייענער פון דעם דאָזיקן בוך מיט אַ קורצער אויפקלערונג:

ווי נאָר די צווייטע וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט און עס איז געשאַפן געוואָרן דער הילפס־פאַראיין פון די בעלכאַטאָווער לאַנדסלייט צו העלפן די שארית־הפליטה פון אונדזער שטעטל, וואָס זענען דאָן געווען צעזייט און צעשפרייט איבער לענדער און לאַגערן, איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק, אַז צוזאַמען מיט דער הילף פאָר די לעבנס־געבליבענע זאָלן די בעלכאַטאָווער שאָפן אַ ווערק וואָס זאָל פאָראייביקן די קדושים, וואָס זענען אומגעקומען במשך פון דעם חורבן. אָפגעבנדיק כבוד אונדזערע טייערע קדושים, האָבן מיר גלייכצייטיק געוואָלט שטעלן אַן אייביקע מצבה אונדזער שטעטל בעלכאַטאָוו, דאָס אָרט פון אונדזערע קינדער־יאָרן, פון אונדזערע קאַמפן, האָפענונגען און שטרעבונגען.

ווילן מיר טאָקע דערמאָנען די חברים וואָס האָבן אַריינגעבראַכט אין אונדזער סביבה דעם געדאַנק פון אַרויסגעבן אַ יזכור־בוך, און די פאַרוואַלטונג פון אונדזער לאַנדסלייט־פאַראיין, וואָס האָט אונטערגענומען און רעאַליזירט די דאָזיקע איניציאַטיוו. דאָס איז געווען אין יאָר 1946 און די פאַרוואַלטונג איז דאָן באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע חברים:

פאָרזיצער — — — —	אברהם לייב
וויצע־פאָרזיצער — —	יוסף גליקסמאַן
סעקרעטאָר — — — —	זיינוול פשעדבאָרסקי
וויצע־סעקרעטאָר — —	הערשקע גאָלדמינץ
קאַסיר — — — — —	לייבל העכט
וויצע־קאַסיר — — —	יעקב־יוסף זילבערשאָף

וואָקאַל	פייוול ווילהעלם
"	רחל־לאה שימקיעוויטש
"	מאָטל לייב
"	נפתלי הובערמאַן
"	שלמה זשיטניצקי
"	יאַנקל־מאיר פוקאַטש
"	דוד זילבערגלאַט
"	שמשון דזשינציאַרסקי
"	יאַנקל עלבינגער
"	אַלטער ראָזענטאַל

טויבע פשיבילסקי, לייזער הובערמאַן,
פישל שמולעוויטש, חיים גרינוואַלד

עס דאַרף דערביי דערמאָנט ווערן די מאַטעריעלע הילף, וואָס מיר האָבן באַקומען פון אונדזערע לאַנדסלייט אין בראַזיל און אין צפון־אַמעריקע און מיט ספּעציעלער, אויפריכטיקער אַנערקענונג ווילן מיר אויסדריקן דעם דאַנק אונדזערע לאַנדסלייט זיסל און בערל לייב פאַר זייער ביישטייערונג לטובת דעם בוך אַלס באַזונדערע פון דעם אַנדענק פון זייער אומפאַרגעסלעך טעכטערל שרה־לאה, וואָס איז אַוועק־געריסן געוואָרן פון זיי אין איר בליענדיקער עלטער און וואָס איז שטענ־דיק געווען אַ מוסטער פון אָפּערווילקייט צו העלפן די שארית־החורבן פון די בעלכאַטאָווער לאַנדסלייט. מיר דערמאָנען דאָ מיט טיפן יראת־הכבוד איר ליכטיקן אַנדענק.

מיר דאַנקען אַלע מיטאַרבעטער פון דעם יזכור־בוך: די פּראָפעסיאָ־נעלע שרייבער ד״ר פיליפּ פרידמאַן, יעקב באָטאָשאַנסקי און פ. וואָלד פאַר זייער בייטראָג צום בוך און אויך אַלע לאַנדסלייט אין לאַנד און אויס־לאַנד, וואָס האָבן דורך זייערע זכרונות, דאָקומענטן און בילדער מיטגע־ווירקט אין דער רעאַליזירונג פון אונדזער אויפגאַבע.

עס איז פאַר אונדז אַ ספּעציעלע סאַטיספאַקציע, וואָס דאָס יזכור־בוך געווידמעט אונדזער שטעטל בעלכאַטאָוו דערשיינט אין דער ביכער־סעריע „דאָס פוילישע יידנטום", וואָס דער צענטראַל־פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע גיט אַרויס און וואָס האָט זיך דערוואַרבן אַזאַ חשיבות אין דער גאַנצער יידישער קולטור־וועלט.

פאַרשטייט זיך, עס איז גאַנץ מעגלעך, אַז אין פאַרשידענע אַר־
בעטן זענען ביים דערמאָנען פאַקטן, דאַטן און פּערזאָנען אַריינגעפאַלן
געוויסע טעותים, בעטן מיר פאָראויס, אַז מען זאָל אונדז די דאָזיקע טעותים
מוחל זיין.

אונדזער איינציקע כוונה ביים אַרויסגעבן דאָס דאָזיקע יזכור־בוך
איז געווען געבן אַן אַלזייטיק בילד פון אונדזער שטעטל אַזוי ווי יעדער
אייגער האָט עס געזען, פאַרשטעלן די בעלכאַטאָווער יידן אין זייערע פריידן
און ליידן, אין זייערע קאַמפן און שטרעבונגען ביז צו זייער טראַגישן
אומקום.

מיט דעם דאָזיקן יזכור־בוך האָבן מיר געשטרעבט צו שטעלן אַ מצבה
אויף די אומבאַקאַנטע קברים פון אונדזערע קדושים און שאַפן אַ מאָנו־
מענט לזכרון נצח פאַר אונדזער שטעטל בעלכאַטאָוו.

דער יזכור־בוך קאָמיטעט ביים
בעלכאַטאָווער לאַנדסלייט־פאַראיין

בועאַס איירעס, יולי 1951.

אונדזער אומפאַרגעסלעכער

ש ר ה - ל א ה ן

געוידמעט

בערל און זיסל לייב

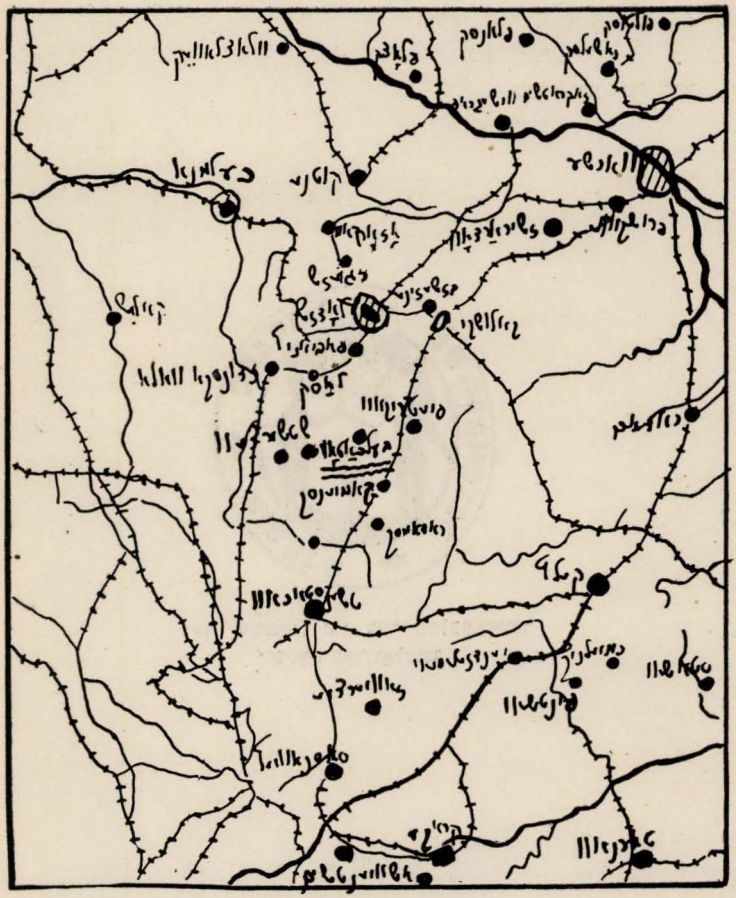

בעלכאַטאָוו אויף דער געאָגראַפישער מאַפּע אין פּוילן

דער שטעמפל פון דער בעלכאַטאַווער
שטאַט־פּאַרוואַלטונג

צו דער
געשיכטע פון יידן
אין
בעלכאַטאָוו

ד״ר פ. פרידמאן

צו דער געשיכטע פון די יידן אין בעלכאטאוו

1. מעשה בראשית

בעלכאטאוו איז א פוילישׁ שטעטל אין דער געגנט פון פּיעטריקאוו. עס איז געווען א פּריציש שטעטל. אין 19טן יאָרהונדערט האָט עס געהערט צו דער פּאָמילְיע קאָטשקאָווסקי. ווי ס׳רוב פּריצישע שטעט האָט אויך בעלכאטאוו נישט געהאט קיין באַנרענעצונגען פּאר יידן: זיי האָבן זיך דאָרט געקאָנט פריי באַזעצן און האָבן נישט געדאַרפט ווויזן אין קיין באַזונדערן געטא. פונדעסטוועגן ווייזט אויס, אז ביזן 18טן יאָרהונדערט האָט דאָס שטעטל נישט געהאט קיין גרויסע צוציאונגס־קראפט פאר די יידן צוליב עקאָנאָמישע סיבות.

עס איז בכלל שווער פעסטצושטעלן, ווען האָבן זיך אין בעלכאטאוו באַזעצט די ערשטע יידן. דאָס אלטע יידישע בית־עולם, וואָס האָט זיך געפונען אויף דעם „נייעם מארק״ (פוילישׁ — „טארגאָוויסקא״), האָט שוין אין אָנהויב 20סטן יאָרהונדערט קיין מצבות מער נישט געהאט; דאָס איז געווען א נישט אָפּגעצוימטער פּלאַץ, באַוואקסן מיט בוימער. דעם אלטן בית־עולם האָט מען מער נישט באַנוצט, ווארשיינלעך זינט דעם יאָר 1860.

אויך פון דער אלטער שול קאָן מען נאָר נישט אָפּלערנען וועגן דער געשיכטע פון די בעלכאטאוער יידן. די אלטע הילצערנע שול איז צום סוף 19טן יאָרהונדערט געווען בויפעליק: זי איז געוואָרן אינגאנצן איבערגעבויט אין 1893. די אלטע מקווה, נישט ווייט פון דער נייער מקווה, אויפן הויף פון בית מדרש, איז צום סוף 19טן יאָרהונדערט געווען אן איינגעפאלענע חורבה.

דער איינציקער מקור, פון וועלכן מיר ווערן געוואר עפעס וועגן די ערשטע יידן אין בעלכאטאוו, זענען די אפיציעלע סטאטיסטיקעס, וואס גיבן אונדז איבער נישט מער ווי טרוקענע ציפערן. די ערשטע ידיעה שטאמט פון דער צייט־לונג פון דער יידישער באפעלקערונג, וואס איז דורכ־געפירט געווארן אין יאר 1764 דורך דער פוליישער רעגירונג. די דאזיקע סטאטיסטיק דערמאנט סך־הכל 7 יידן אין בעלכאטאוו. א צווייטע סטא־טיסטיק, דורכגעפירט אין דער צייט פון וואַרשעווער גרויס־פירשטנטום אין יאר 1808, דערמאנט שוין 17 יידן. ווייזט אויס, אז עס האבן דעמאלט געלעבט אין בעלכאטאוו נישט מער ווי 2 אדער 3 יידישע משפחות.

ערשט אין דער תקופה פון קאנגרעס־פוילן (ד"ה נאך 1815) ווערט דאס שטעטל אויפגעלעבט. עס הייבט זיך אן די אינטענסיווע אינדוסטריא־ליזירונג אין קעניגרייך פוילן מיט דער הילף פון אונטער א שטארקן סטימול מצד דער פוליישער רעגירונג, וואס ווי הייבן דאס אפגעשטא־נענע לאנד אויף דעם ווירטשאפטלעכן געביט. אין דער פיעטריקאווער און קאלישער גובערניע וואכן אויף צו א ניי לעבן א גאנצע רייע פאַרשלאָ־פענע, קליינע שטעטלעך און ישובים. עס ווערן אויפגערודערט צו א נייער אינטענסיווער ווירטשאפטלעכער אנטוויקלונג די שטעט און שטעטלעך: לאדזש, אלעקסאנדראוו, זגיערזש, זדונסקע וואלע, אזארקאוו און אנדערע. אומעטום הייבן אן צו קלאפן וועבשטולן, צו רויכערן פאבריק־קוימענס, עס רעשן זיך סוחרים, פארמיטלער און פארקויפער. עס קומען אן וועגענער באלאדן מיט סחורה. עס קומען אויך אן פון א וויטן וועג וועגענער מיט נייע איינווויינער און קאלאניסטן, אפט מיט אימיגראנטן, פאכמענער פון פרעמדע לענדער. די הויפט־אינדוסטרי, וואס האט סטימולירט די שנעלע און פיבערדיקע אנטוויקלונג אין יענער צענט, איז געווען די טעקסטיל־אינדוסטרי: עס אנטשטייען אומעטום שפינערייען, וועבעריען, בליכאַרינעס, פארבעריען. מען ארבעט אויס וואל־שטאפן, באוול־שטאפן, שפעטער אויך ליוונט, זייד, וואטע, פארן אויך פאבריקאנטן פון טלית־ים אא"וו.

אין דער דאזיקער שנעלער אינדוסטריעלער אנטוויקלונג ווערט אויך אריינגעצויגן בעלכאטאוו. אמת בעלכאטאוו דערגרייכט נישט די אנט־וויקלונגס־טעמפ פון די גאר גרויסע אינדוסטריעלע צענטערן; אבער אין פאַרגלייך מיט דעם 18טן יאַרהונדערט וואקסט דאס שטעטל היפש און שנעל. די באפעלקערונג ווערט פארצענפאכט אין א קורצער צייט: די

ציפערן פון אָנהייב 19טן יאָרהונדערט (17 יידן) און סוף יאָרהונדערט (3.000 יידן) זענען ממש נישט צו פאַרגלייכן.

2. די בעלכאַטאָווער טעקסטיל־אינדוסטרי

די אנטשיידנדיקע צייט פאַר דער נייער אנטוויקלונג הייבט זיך אָן אין די צוואנציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט. דעמאָלט איז די פּוילישע רעגירונג נאָר וואָס געהאט צוגעטרעטן צו אַנטוויקלען די טעקסטיל־אינדוסטרי. אין יאָר 1827 האָט בעלכאַטאָוו 35 הייזקעס, ציילט 365 איינוווינער, צווישן זיי 262 יידן.

אין יאָר 1859 ציילט די שטאָט 101 הייזער (צווישן זיי 26 מויערן) און 1526 איינוווינער, פון זיי איבער 1.100 יידן. א פּשיטא, אז די הויפּטראָל אין דער אנטוויקלונג פון דעם שטעטל האָט געשפּילט דער יידישער עלעמענט, וואָס מאכט אויס איבער 70% פון דער באפעלקערונג. זיין הויפּט־פּרנסה שעפּט דאָס שטעטל פון דער טעקסטיל־אינדוסטרי. עס אַרבעטן אין שטעטל (אין דעם זעלבן יאָר 1859) 10 וועבערייען מיט 101 אַרבעטער און אַ יערלעכער פּראָדוקציע פון 36 טויזנט רובל און 14 באַוול־זאַוואָדן מיט 103 אַרבעטער און 17.200 רובל יערלעכער פּראָדוקציע.

אַ נאָך גענויערע סטאַטיסטיק פון דער בעלכאַטאָווער טעקסטיל־אינדוסטרי פאַרמאָגן מיר פון דעם יאָר 1867: דעמאָלט האָט בעלכאַטאָוו געציילט 15 קליינע וואָל־ און באַוול־וועבערייען. פון די צוויי וואָל־פאַבריקן איז איינע געווען אַ יידישע. פון די 13 באַוול־פאַבריקן האָבן 12 (אָדער 11) געהערט צו יידן. אַ חוץ דעם זענען נאָך געווען 3 קליינע פאַבריקן פון טוך און טריקאָ וואָס האָבן געהערט צו נישט־יידן. די פּראָדוקציע פון די יידישע פאַבריקן האָט באַטראָפן אין יאָר 1867 אַן ערך 40.000 רובל.

לויט די ידיעות, וועלכע מיר האָבן באַקומען פון פר׳ זלמן פּודלאָווסקי, איז אונדז מעגלעך צוזאַמענצושטעלן אַ נאָמענטלעכע ליסטע פון די וויכטיקערע יידישע פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן געאַרבעט אין בעלכאַטאָוו צום סוף 19טן יאָרהונדערט. דאָס זענען געווען די פאָלגנדיקע:

חיים טוסק און זיין פאַמיליע

פּרץ פרייטאג, איינער פון די גרעסטע פאַבריקאַנטן אין בעלכאַטאָוו

שאיע פייוויש (שראגע) מיט זיינע זין און אייניקל
אברהם מענדל ווארשאווסקי
יוסף ווארשאווסקי
ניסן ווארשאווסקי
ראגאזשינסקי
אברהם יעקב גאלדשטיין
שלמה רייבענבאך
וואידיסלאווסקי (פון לאדוש)
מיכאל וויגדאר פיטאווסקי (באזעצט זיך שפעטער אין לאדוש)
חיים מענדל ווישליצקי
דזשאלאווסקי מיט זיין גאנצער פאמיליע
קאשוב (א לאדזשער פירמע)
משה אליעזר פודלאווסקי
אהרן לייב, און אנדערע.

עס וואלט געווען א טעות זיך פארצושטעלן די בעלכאטאווער פאבריקן ווי געשלאסענע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, ווו עס ארבעטן ארבעטער ביי מאשינען אין א מעכאניזירטן פראדוקציע־פראצעס. ביז אנהייב 20סטן י"ה זענען בכלל קיין מעכאניזירטע ווארשטאטן אדער פאבריקן נישט געווען בנמצא אין בעלכאטאוו. די גאנצע פראדוקציע איז געווען איינגעשטעלט אויף האנטארבעט. קיין שפינערייען זענען בכלל נישט געווען. גאנץ בעלכאטאוו און אומגענגנ האט געארבעט אויף האנטוועבשטולן.

די בעלכאטאווער פאבריקאנטן זענען געווען אייגנטלעך ליווראנטן („פארלעגער") אדער, ווי מען פלענט עס רופן, „פאבריקאנטן אן פאבריקן". זיי זענען געווען — אין תוך געמומען — אפהענגיק פון די לאדזשער פאבריקאנטן, ביי וועלכע זיי האבן געמומען דעם רוי־שטאף און צו וועלכע זיי האבן צוריקגעליפערט די פארטיקע געוועבטע שטיקער סחורה. דער ליווראנט האט זעלטן ווען געהאט ביי זיך אין שטוב אדער אין אן אייגענער פאבריק־נעביידע די וועבשטולן. די ארגאניזאציע פון דער פראדוקציע איז געווען זייער אן אינטערעסאנטע:

דער ליוועראַנט („פאַרלעגער") האָט אַרויסגעגעבן צו זיינע לוין־ווענבער („כאַלופּניקעס" אויף פּויליש), סיי דעם רוי־שטאָף און סיי אַ טייל פון די מכשירים אויף וועלכע זיי האָבן געדאַרפט אַרבעטן (דאָס „געשער" און דאָס „בלאַט"). דער וועבער האָט דאָס גענומען צו זיך אַהיים און האָט גענומען אַרבעטן דערביי צוזאַמען מיט זיין גאַנצער פאַמיליע, מיט זיין פרוי און קינדער, טיילווייז אויך מיט צוגעדונגענע אַרבעטער און געזעלן. אַפילו קלענערע קינ־דער האָבן געהאָלפן, אויספירנדיק מער פּרימיטיווע אַרבעטן ווי צ"ב דערלאַנגען, אויפרוימען, אויסקערן אא"וו. פאַר דער גאַנצער האָרעוואַ־ניע פלעגט דער וועבער פאַרדינען אין דורכשניט 2—3 רובל אַ וואָך. געווען צווישן די וועבער „צאַפּ־לערס", וואָס האָבן געקאָנט אַר־בעטן זייער שנעל; „צאַפּלענדיק" פון איין טייל פון וועבשטול צום אַנדערן, האָבן זיי פאַרדינט אַביסל מער. דאָס איז געווען אַ נישטיקער פאַרדינסט. נאָך ווייניקער האָבן פאַרדינט די וועבער־אַרבעטער, גע־זעלן און לערן־יינגלעך. דערצו איז די אַרבעט נישט תמיד געווען גע־זיכערט. און אַ שלעכטן סעזאָן זענען אַ סך וועבער געבליבן אַר־בעטסלאָז. אָבער אין אַ גוטן סע־זאָן איז אויך נישט געווען פויגלדיק. דער פאַבריקאַנט האָט אויסגעצאָלט דעם לוינוועבער על פּי רוב פרייטיק נאָכמיטאָג, ווען ער איז צוריקגע־קומען פון לאָדזש, ווו ער האָט אָפּגעליפערט די סחורה. עס פלעגט אָפט טרעפן, אַז ער איז צוריקגעקומען פון לאָדזש אָן געלט, אָדער בכלל נישט געקומען צוריק קיין בעלכאַטאָוו אויף שבת, אָדער דאָס ווייב פלעגט דעם וועבער זאָגן, אַז דער מאַן איז נישט צוריקגעקומען

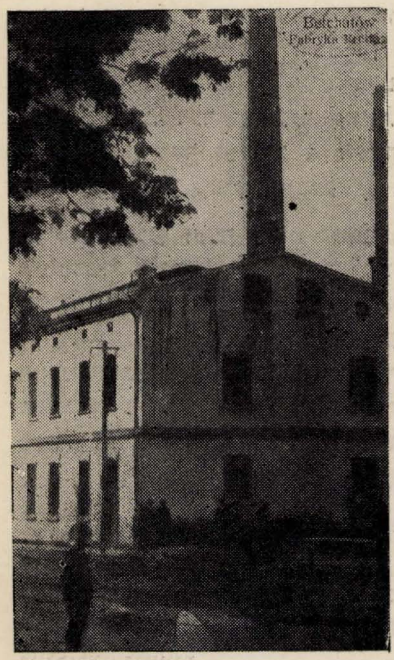

דער בנין פון פרייטאגס פאַבריק

און דער פאבריקאנט פלעגט זיך אויסבאהאלטן. די וועבער־פאמיליעס פלעגן דעמאלט בלייבן אן א גראשן אויף שבת.

אן אנדערע צרה איז געווען דער קוויטלעך־סיסטעם. א סך פאבריקאנטן פלעגן דעם לוינווערבער באצאלן נישט אין מזומן נאר מיט קוויטלעך צו א געוועלבניק האט דעם ארבעטער אויפן סמך פון די קוויטלעך ארויסגענעבן סחורה: שפייז, הויז־ארטיקלען, באקליידונג אא"ו. פארשטייט זיך, אז אין דעם פאל האט דער קרעמער געקאנט דיקטירן די פריזין און די קוואליטעט און דער ארבעטער האט קיין ברירה נישט געהאט. דער דאזיקער קוויטלעך־סיסטעם, וואס איז געווען פאר־שפרייט אין דער גאנצער פוילישער לוין־אינדוסטרי (אין פויליש האט מען דאס גערופן „טראק־סיסטעם"), האט ארויסגערופן א סך בייז בלוט.

די לוינען זענען נישט געווען די זעלבע אין אלע צווייגן פון דער אינדוסטרי. די אריסטאקראטיע צווישן די ארבעטער זענען געווען די שערערס (ד"ה די וואס האבן געמאכט די „קעטן" פאר די וועבשטולן). די שערערס האבן על פי רוב געארבעט ביי די פאבריקאנטן אין דער היים און נישט געגומען די ארבעט צו זיך אהיים. די אמוויניקסטן באצאלטע קאטעגאריע זענען געווען די טרייבערינס (פרויען וואס האבן געוויקלט באוול פאר די שערערס); זייערע פארדינסטן זענען געווען גראשנדיקע.

א שטענדיקן דרוק אויף נידעריקער צו מאכן די לוינען האט אויסגעאיבט די שארפע קאנקורענץ, בפרט מצד די פויערים פון די ארומיקע דערפער. די פויערים האבן אין די לאנגע ווינטער־נעכט געגומען אהיים פארשידענע ארבעטן (על פי רוב טרייבערינס און וועבערס) און היות ווי דאס איז געווען ביי זיי א זייטיקער פארדינסט, זענען זיי געווען זייער קאנקורענץ־פעאיק.

אזוי ארום האבן פאר די בעלכאטאווער פאבריקאנטן געארבעט עטלעכע טויזנט לוין־ארבעטער אין בעלכאטאוו און אומגעגנט, פון זיי א היפשע צאל יידן. אין בעלכאטאוו גופא האט מען ארום יאר 1895 געציילט 925 יידישע וועבער־ארבעטער.

היות די לוינען זענען געווען אזוי נידעריק, אז מען האט קוים געקאנט זיך מיט דעם אן עצה געבן, זענען אויפגעקומען פארשידענע האלב־לעגאלע און נישט לעגאלע אופנים ווי אזוי צו פארגרעסערן דעם נישטיקן

פאַרדינסט. די אַממייסטן באַקאַנטע האַלב־לעגאַלע פּראַקטיק איז געווען דאָס „מאַצן". דאָס וואָרט „מאַצן" שטאַמט וואַרשיינלעך פון די העברע־אישע ראשי תבות מ"ץ — מותרות צמר, דאָס מיינט איבערגעבליבענע רעשטלעך וואָל. ווען דער פאַבריקאַנט האָט אַרויסגעגעבן צום אַרבעטער די וואָל, פלעגט ער זי וועגן און פאַרשרייבן די וואָג. דער אַרבעטער האָט געדאַרפט צוריקגעבן אַ פאַרטיק שטיק סחורה, וואָס איר וואָג האָט גע־דאַרפט שטימען מיט דעם רוי־שטאָף, וואָס ער האָט באַקומען. דער לוין־וועבער האָט אָבער תמיד געפונען אַ וועג ווי אָפּצושפּאָרן אַביסל רוי־שטאָף פאַר זיינעטוועגן: על פּי רוב האָט ער די פאַרטיקע סחורה אַוועקגעלייגט אין קעלער, כדי זי זאָל ווערן אָנגעזאַפּט מיט פייכטקייט אין וועגן מער. דאָס אָפּגעשפּאָרטע ביסל רוישטאָף, דעם „מאַץ", האָט דער אַרבעטער געבראַכט צו די סוחרים וואָס האָבן געהאַנדלט מיט „מאַץ", די „מעצערס". זיי פלעגן דעם דאָזיקן ביליקן רוישטאָף צוריק פאַרקויפן צו די פאַבריקאַנטן. ענלעכע מינהגים האָבן זיך אַנטוויקלט אין אַנדערע צווייגן פון דער לוין־וועבעריי. אַזוי למשל פלעגן די טרייבערינס באַקומען מעל כדי צו שטייפן די באַוולנע פעדים; אַ פּשיטא, אַז זיי פלעגן אַ טייל פון מעל אָפּשפּאָרן און פאַרנוצן פאַר זייער הויזווירטשאַפט.

אָבער די אַלע מיטלען האָבן נישט געהאָלכן און די לאַגע פון די לוין־וועבער איז געוואָרן אַלץ קריטישער. די וועבער פלעגן זיך צוזאַ־מענקומען שבת נאָכמיטאָג אין בית־מדרש און זיך באַראַטן וואָס צו טון אין זייער ביטערער לאַגע. עס זענען געפאַלן געהאַנקען וועגן אַ שטרייק. אָבער קיינער האָט נישט געהאַט דעם מוט צו זיין דער ערשטער. אָבער אין אָנהויב 20סטן יאָרהונדערט האָט זיך די לאַגע אַזוי פאַרשאַרפט, אַז עס איז געקומען צו די ערשטע אָפענע קאָנפליקטן. אין איינעם אַ טאָג האָבן די וועבער באַשלאָסן אָפּצוטראָגן די „ביימער" (דער בוים איז געווען דער טייל פון דעם וועבשטול, אויף וועלכן דער וועבער האָט אויפגעוויקלט די „קעטע"). אַלע אַרבעטער האָבן אַוועקגעלייגט די „ביי־מער" ביי די פאַבריקאַנטן פאַר דער טיר. אַרום 1903 אָדער 1904 איז געקומען צו נאָך אַ שאַרפערער דעמאָנסטראַציע. דער גערער רבי איז געווען דעמאָלט זייער קראַנק און די גערער חסידים (צווישן די פאַברי־קאַנטן זענען געווען אַ סך גערער חסידים) האָבן זיך פאַרזאַמלט אין שול און געזאָגט תהלים. ביים אַרויסגיין פון שול האָט זיי אַ גרופּע יונגע וועבער שטאַרק צעשלאָגן. זיי האָבן זיך נישט באַנוגנט מיט דעם, נאָר

זענען אַוועק אין שטוב צו די פאַבריקאַנטן, וואָס זענען אין שול נישט געווען און אויך זיי צעשלאָגן.

***

נייע צרות און קאָנפליקטן זענען אויסגעוואַקסן, ווען די בעלכאַ־טאָווער אינדוסטרי האָט גענומען אַריבערגיין פון האַנטוועבעריי צו מעכאַניזירטער פּראָדוקציע. לויט זלמן פּודלאָווסקי זענען די ערשטע מע־כאַניזירטע פאַבריקן אין בעלכאַטאָוו אַנטשטאַנען אָנהויב 20סטן י"ה. דער ערשטער פּיאָנער אויף דעם געביט איז געווען פּרץ פרייטאג. זיין פאַבריק האָט באַשעפטיקט ביז 200 אַרבעטער. אויך די פאַבריק פון מאיר זשוכאָווסקי (פאַרבונדן מיט דער פירמע „זשוכאָווסקי און אדלער" אין לאָדזש) האָט באַשעפטיקט ביז 200 אַרבעטער. אַנדערע גרעסערע מע־כאַנישע פאַבריקן זענען געווען: וועלוול פערשטער, די זין פון יוסף וואַרשאַווסקי, די ברידער עפּשטיין, די פאַמיליע דזשאַלאָווסקי, די ברידער שמולעוויטש, ברוך סטאַראָווינסקי, יאַנקל קלאָג, הערצקע טוסק, שלמה קאָוואַל. סך הכל זענען געווען 12 מעכאַניזירטע יידישע פאַבריקן און איין פאַבריק וואָס האָט געהערט צו אַ דייטש (באַראַן).

מיט דער אַנטשטייאונג פון די מעכאַניזירטע פאַבריקן זענען אַנט־שטאַנען נייע פּראָבלעמען. ערשטנס האָבן די מעכאַניזירטע פאַבריקן גע־דאַרפט האָבן אַ סך ווייניקער אַרבעטער ווי ביי דער האַנט־פּראָדוקציע, צווייטנס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אפילו אויף די שטאַרק רעדוצירטע אַרבעטס־פּלעצער קאָנען זיך די יידישע אַרבעטער נישט האַלטן. דער רוב יידישע פאַבריקאַנטן האָט באַשעפטיקט קריסטלעכע אַרבעטער. די גרעסטע צאָל יידישע אַרבעטער איז געווען באַשעפטיקט אין דער פאַבריק פון זשוכאָווסקי; אַ געוויסע צאָל יידן זענען אויך געווען באַשעפטיקט אין די פאַבריקן פון וואַרשאַווסקי, פערשטער, עפּשטיין און אַנדערע.

די הויפּט־טענה פון די יידישע פאַבריקאַנטן איז געווען, אַז די יידישע אַרבעטער קאָנען נישט אַרבעטן אין שבת און ימים טובים, און די אַרבעט אין פאַבריק וועט ליידן דערפון. די יידישע פאַבריקן האָבן גע־אַרבעט אין שבת און אייניקע (צ. ב. פרייטאגס פאַבריק) אפילו אין ראש השנה און יום כפּור, וואָס האָט אַרויסגערופן שטאַרקע פּראָטעסטן אין די רעליגיעזע קרייזן אין שטאָט. אַ צווייטע טיפערע סיבה, וועלכע איז אָפט נישט אַרויסגעזאָגט געוואָרן בפירוש, איז געווען די, וואָס דעם פאַבריקאַנט איז ליבער געווען דער שטאַרק אָפּגעשטאַנענער און גע־

האַרכזאַמערער דאַרפישער אַרבעטער איידער דער אויפגעקלערטער יידישער אַרבעטער, ביי וועלכן עס האָבן שוין אָנגעהויבן זיך צו באַווייזן רעוואָלוציאָנערע שטימונגען און סאָציאַליסטישע אידעען.

3. אויף דער שוועל פון אַ נייער תקופה

(אין אָנהויב פון 20סטן יאָרהונדערט)

אין די ערשטע יאָרצענדליקער פון 20סטן יאָרהונדערט האָט זיך אַ סך געענדערט אויף דער יידישער גאַס. די צייט פון נאַיווע דעמאָנסטראַציעס, פון „אַוועקלייגן די בייַמער" און שלעגרייען ביי דער שול איז אַוועק. די יידישע אַרבעטערשאַפט איז געוואָרן רייפער, זי האָט זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן און צוהערן צו נייע פראָגרעסיווע אידעאַלן און לאָזונגען.

אין סוף 19טן און אָנהויב 20טן יאָרהונדערט איז דאָס שטעטל שטאַרק געוואַקסן און זיין עקאָנאָמישע און סאָציאַלע סטרוקטור איז גע־וואָרן מער דיפערענצירט. אין יאָר 1897 האָט בעלכאַטאַו געציילט 3859 איינוווינער און צווישן זיי 2987 יידן. אין יאָר 1909 — 3849 יידן. אין יאָר 1917 — 4922 יידן. די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה ברענגען אַן אָנזעעוודיקע ירידה אין דער צאָל יידן: אין 1921 ציילט בעלכאַטאַו 369 הייזער, 6.249 איינוווינער און דערפון בלויז 3.688 יידן. די יידן מאַכן אויס שוין בלויז 60% פון דער שטאָט־באַפעלקערונג. די סיבות פון דער דאָזיקער שטאַרקער פאַרענדערונג זענען גענוג אין א גרויסער מאָס פאַרבונדן מיט די איבערלעבונגען אין דער צייט פון מלחמה און אין די ערשטע נאָך־מלחמה־יאָרן: אין צייט פון מלחמה האָט די בעל־כאַטאַווער אינדוסטרי און האַנדל שטאַרק געליטן. די פאַרשלעכטערטע עקאָנאָמישע לאָגע און א רייע אינדיווידועלע סיבות האָבן באַווירקט אַ סך בעלכאַטאַווער יידן אויסצוואַנדערן. א טייל האָבן אויסגעוואַנדערט קיין לאָדזש און אין אַנדערע פוילישע שטעט, א סך אָבער זענען אַרויסגעפאָרן וווייטער, קיין דייטשלאַנד, עסטרייך און צום טייל אויך קיין אמעריקע.

ווי געזאָגט, ווערט אין די לעצטע יאָרצענדליקער פון 19טן יאָרהונ־דערט דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן פון די בעלכאַטאַווער יידן א סך מער דיפערענצירט. די פויערים, וואָס האָבן ביז 1864 געשפילט א גאַנץ קליינע ראָל ווי קאָנסומענטן און קונים, כל זמן זיי זענען געווען פאַרשקלאַפט

צו זייערע פעאדאלע האנד, זענען דורך דער אגראר־רעפארם אין די 70ער יאָרן אריינגעפירט געוואָרן אין דער מאָדערנער געלט־ווירטשאפט און ביסלעכווייז זענען זיי ארויפגעקומען ווי קאָנסומענטן און קויפערס. די פויערים פלעגן אריינקומען אין די שטעטלעך האנדלען מיט יידן, פארקויפן זייערע פראָדוקטן, איינקויפן זייערע באדערפענישן. דער מסחר אין די שטעטלעך איז אויפגעלעבט געוואָרן. אין די מארק־טעג — בעלכאטאָוו האָט געהאט צוויי מאָל א וואָך ירידים — פלעגן הונדערטער פויערים שטראָמען צום שטעטל. א טייל פויערישע יונגט האָט זיך געזומען באַזעצן אין שטעטל, צום טייל ווי ארבעטער אין די מעכאַנישע פאַבריקן, צום טייל (שוין שפעטער, אין אומאָפהענגיקן פוילן) ווי שילער, אָנגעשטעלטע. באאמטע אא"וו. אין 1921 האָט שוין בעלכאטאָוו געהאט איבער 2.500 קריסטלעכע איינווויינער, לגבי קנאפע 1.000 אין יאָר 1897 און 450 אין יאָר 1857. פארהעלטניסמעסיק וויניק פאָליאקן האָבן זיך פארנומען מיט מסחר, גרעסער איז געווען די צאָל קריסטלעכע האנטווערקער. בכלל האָט זיך דער קרייז קאָנסומענטן פון די יידישע סוחרים, קרעמער און האנטווערקער באדייטנדיק פארגרעסערט, סיי צוליב דעם ווזקם פון שטעטל נופא און סיי צוליב דער פארגרעסערטער קאָנסומציע פון די ארומיקע דערפער. דער יידישער האנדל־ און האנטווערקער־שטאנד איז שטארק געוואקסן. פון דער אנדערער זייט האָט די יידישע באפעלקערונג פארלוירן איר אבסאָלוטן נומערישן איבערגעוויכט אין שטעטל און אָנגעהויבן פילן מיט דער צייט (בפרט אין אומאָפהענגיקן פוילן) אלץ שטארקער די פויילישע קאָנקורענץ אין האנטווערק און האנדל. אין יידישן לעבן האָבן זיך אָנגעהויבן וואָס דייטלעכער אויסטיילן געוויסע ווירטשאפטלעכע און סאָציאָלע שיכטן. צו די רייכסטע אין שטעטל האָבן געהערט די פאַבריקאַנטן, רייכע סוחרים, באַלעבאַטים. אין שטעטל האָט זיך אָנטוויקלט א באַדייטנדיקער מיטלשיכט: אייגנטימער פון געוועלבן, קראָמען, שפייז־ שניט־ איייז־ קאָלאָניאל־געשעפטן אא"וו. א טייל געוועלבער האָבן געהאט סטאָביל פארבינדונגען מיט א פאַבריקאַנט און פארקויפט אויף קוויטלעך סחורה צו זיינע לויט־ווערט. א מער באוועגלעכער האנדלס־עלעמענט זענען געווען די אייגנטימער פון די סטראָגאָנעס. זיי פלעגן אויפשלאָגן זייערע קראָמען אין דער צייט פון די ירידים און מארק־טעג און פלעגן אחוץ דעם פאָרן אין די ארומיקע שטעטלעך אין די טעג, ווען דאָרט פלעגן פארקומען ירידים. אויך א טייל יידישע בעלי מלאכות, שניידערס, שוסטערס, היטל־

מאכערס, בלעכערס אא"וו, האָבן געהאט אייגענע סטראגאנעס און פאר־קויפט אויף זיי אייגענע פראָדוקציע. די גרויסע מאסע יידישע וועבער און אנדערע לוין־ארבעטער, באשעפטיקט אין דער טעקסטיל־אינדוסטרי, האָט ביסלעכווייז אָנגעהויבן פארלירן איר נומעריש איבערוואָג, הגם זי איז איז נאָך תמיד געווען דער שטארקסטער און גרעסטער טייל פון דער יידישער באפעלקערונג. די ריזעוודיקע האנדלס־טעטיקייט און די אינ־דוסטרי האָבן זיך נעגויטיקט אין א סך טראנספארטאציע. ביזן סוף 19טן יאָרהונדערט איז דער גאנצער האנדלס־טראנספּאָרט געווען אין די הענט פון די יידישע בעלי עגלות (פורמאנעס). די פורמאנעס האָבן פארנומען א באזונדערע שטעלונג אין לעבן פון שטעטל. זיי זענען — צוזאמען מיט די פערד־הענדלערס, קצבים א"א — געווען די „שטארקע" און האָבן נישט איינמאל געלאָזט הערן פון זיך אין שטעטל דורך אויסטערלישע מעשים. אין אן ערב יום כפור (ווארשיינלעך סוף 19טן יאָרהונדערט) האָבן זיך אין שטעטל פארשפרייט קלאנגען, אז די ארומיקע פויערים גרייטן זיך דורכצופירן אין שטעטל א פּאָגראָם. די „שטארקע" האָבן לאנג נישט געקלערט. זיי האָבן אָפּגעווארט די פויערים ביי די אריינפאָרן צום שטעטל, און איידער וואָס אידער וועג, זיי שטארק צעשלאָגן. עס פלעגט אָפט טרעפן, אז שיכורע יונגע פריזיווניקעס (רעקרוטן) פון די ארומיקע דער־פער האָבן זיך געוואלט לאָזן ווייניין אין שטעטל, אידער זיי זענען גע־נאנגען צום פריזיוו. אין עטלעכע פאלן איז נעקומען צו צוזאמענשטויסן צווישן זיי און די „שטארקע", וואָס זענען טאקע געבליבן די שטארקע אויפן שלאכטפעלד. זלמן פודלאָווסקי דערציילט אויך אן אינטערעסאנטע געשיכטע, וואָס האָט פאָסירט אנהויב 20סטן יאָרהונדערט. אין סטערצאָוו האָט געווויינט א יידישער אויסוורף, א גנב און אונטערצינדער מיטן נאָמען דוד פייפער. ער האָט מיט זיינע מעשים דערעסן די סטערצאָווער „קיילערס" (קריסטלעכע קצבים) און זיי האָבן אים דערהרגעט. האָבן זיך די בעלכאטאָווער „שטארקע" אָנגענומען פייפערס קריוודע. וועג די סטערצאָווער „קיילערס" זענען אמאל געקומען קיין בעלכאטאָו אין צייט פון יריד צו פארקויפן זייער סחורה. האָבן זיי די „שטארקע" צעשלאָגן. בעלכאטאָו האָט אויך פאָרמאָגט זיינע אויסוורפן. דאָס זענען געווען הפקר־יונגען, פערד־גנבים, קונצנמאכער און קאָרטן־שפּילער, וואָס האָבן געמאכט א לעבן אויף די מארק־טעג ביי די פויערים. א מער „יידישלעכע" פרנסה האָבן געהאט די „פרעטענזיע נעמערס". וועג זיי האָבן געזען א

בחור ארומגיין מיט א מיידל, פלענן זיי זיך צוטשעפען מיט א פרעטענזיע, אז דאס איז זייער כלה, און נעמען גלט ביי דעם איבערגעשראקענעם איידעלן יונגנמאן.

4. דאס סאציאלע און קולטורעלע יידישע לעבן

ביזן סוף 19טן יארהונדערט האבן זיך די פארשידענע סאציאלע שיכטן נישט ארגאניזירט אין באזונדערע געזעלשאפטלעכע ארגאניזאציעס אדער פארטייאישע גרופירונגען. די ארגאניזירטע געזעלשאפטלעכקייט אין יידישן לעבן האט זיך אויסגעדריקט אין רעליגיעזע פארמען און אינסטיטוציעס. די רייכע באלעבאטים, די שיינע יידן, די כלי־קודש, די פאברי־קאנטן און רייכע סוחרים האבן זיך גרופירט ארום די פארשידענע חסידישע שטיבלעך. עס זענען געווען אין שטעטל געראר חסידים, ראדזינער, אלעק־סאנדרער און אנדערע. אבער די סאמע איינפלוסרייכסטע זענען געווען די גערער. צו די גערער חסידים האבן גהערט כמעט אלע פאבריקאנטן. חסידים פון גערער שטיבל האבן באהערשט דאס קהילה־לעבן. אגב איז דער קהילה־ביודזשעט געווען א באשיידענער: ער האט באטראפן 270 רובל יערלעך אין דער צייט צווישן 1846—1854 און 370 רובל אין די שפעטערדיקע יארן.

ארום דער שול און דעם בית מדרש האבן זיך גרופירט די פשוטע יידן, די בעלי מלאכות, די וועבער, די ארעמע קרעמער און סתם פראסטע יידן („שול" אדער „בית מדרש יידן" האט מען זיי גערופן).

די יונגעלייט האט עס געצויגן צו עפעס אנדערש. זיי האבן געגארט צו עפעס נייעס, וואס זאל דורכברעכן די מאנאטאניע פון דעם פראווינץ־לעבן. א גרופע יונגעלייט האט געגרינדעט א „חברה בחורים". די חברה האט צוזאמען פארבראכט, צוזאמען געדאוונט, צוזאמען געשמועסט על פי רוב שבת נאכמיטאג. אבער נישט האבנדיק קיין קאנקרעטן אינהאלט, איז זי זיך ביסלעכווייז צעפאלן. באלד איז אנטשטאנען א צווייטע „חברה בחורים", אויך זיי האבן געדאוונט צוזאמען, אריינגעפירט א נאוויגע, א מיטגלידאפצאל און מיט דעם גלט אנגעהויבן אריינפירן „רעפארמעס" אין שטעטל: זיי האבן אויסגעבויט א נעמוירטן פארקאן פאר דער שול, חתונה גענאכט א שנארעריש פארל, איבערגעשריבן א ספר־תורה און גענאכט א פייערלעכן חנוך־הספר אין שטעטל; בשעת דער פארארד זענען

בחורים פארשטעלטע פאר פריצים און קאָזאקן געריטן אויף פערד און אויפגערודערט דאָס גאנצע שטעטל.

אן אנדערע גרופּע איז געגאנגען ווייטער: דאָס איז געווען א משכיל־גרופּע, וואָס בראש פון איר זענען געשטאנען: יואל לייב גאָלדשטיין און זיין ברודער, ווי אויך שיע לאַנגנאָס, בערל וואָלדמאן און אנדערע. יואל לייב גאָלדשטיין איז דער אויניציקער שרייבער־ראָמאניסט, וועלכן בעלכאטאַוו האָט ארויסגענעבן. ער האָט דעביוטירט מיט א דערציילונג אויף דער טעמע: „דער לעצטער מענטש", דאן פארעפנטלעכט אין וואַרשע א דיקן דאָמאן (1.200 זייטן!) „צוזאמענברוך אדער איבערבוי", דאן א באנד דערציילונגען: „מיטן פנים צום שפיגל" און צום סוף אן אוטאָביסטישע פאנטאזיע "1960", געשריבן אין טעריטאריאליסטישן גייסט.

א יינגערער ליטעראריישער טאלאנט אין דער דאָזיקער משכילים־גרופּע איז געווען מאיר זוסמאן, א גארבער, וואָס האָט אין די יאָרן 1910—1911 פארפאסט א רייע יידישע לידער, צום טייל מיט א סאָציאל־ראדיקאלן אינהאלט. שפעטער האָבן נאָך אנדערע בעלכאטאַווער זיך אָנגעהויבן באשעפטיקן מיט ליטעראריישער טעטיקייט. שמואל חיים קעלמאן, א פּועלי ציוניסטישער טוער, האָט געשריבן דערציילונגען. פרץ פרייטאָג איז געווען א שטענדיקער קאָרעספּאָנדענט פון דער פּוילישער סאָציאליסטישער צייטונג אין וואַרשע „ראָבאָטניק", זלמן פּודלאָווסקי איז געווען דער קאָרעספּאָנדענט פון דער פּעטערבורגער „צייט" און שפּעטער פון די בונדישע אָרגאנען „לעבנס פראגן" און „פאָלקס־צייטונג" אין וואַרשע. עם פלעגן אין איר דערשיינען (אין דער צייט צווישן ביידע וועלט־מלחמות) ארטיקלען וועגן בעלכאטאַוו פון הענריק ערליך, כמורנער, יעקב פּאט, ברוך שעפּנער און אנדערע.

א טייל פון דעם פריער דערמאָנטן ליטערארישן קרייז האָט זיך שפּעטער אָפּגענעבן מיט שאפן די ערשטע צעירי־ציון גרופּע אין בעלכאטאַוו. דאָס זענען געווען: כאצקל שאטאן, פעפער (א בחור פון לאָדזש), וויסבלאט (א פריוואט לערער ביי די פּיטאָווסקים) און אנדערע.

נאָך אן אנדערע גרופּע פון בית מדרש־בחורים פלעגט זיך צוזאמענקומען אין בית מדרש און לייענען בסתר יידישע און העברעאישע מאָדערנע ליטעראטור און פירן הייסע פילאָסאָפישע און ליטעראריש דיסקוסיעס. צו דער גרופּע האָבן געהערט: אלי טוואָרדאָווסקי, די ברידער משה און שמעון שמולעוויטש, אהרן פנחס באָרענשטיין, זלמן פּודלאָווסקי,

אברהם און הענעך ליבערמאן, הענעך פיגולא און הענעך גרושקא (די פיר לעצטע האבן נעשטאמט פון ראדזינער חסידים). ביז איינמאל אין א שבת איז די דאזיקע גרופע נעכאפט נעוואָרן בשעת מעשה דורך א גרופע חסידים אין בית המדרש (מוצאי פסח 1913) און אין שטעטל איז אויס־נעבראכן א גאנצער סקאנדאל צוליב דער אויפפירונג פון די "פושעים".

די פארשידענע מחנות אין שטעטל האבן שטענדיק געפירט צווישן זיך מלחמות. אלע מלחמות אין די רעליגיעזע קרייזן האבן זיך געדרייט דער עיקר ארום צווי הויפט־סיבות: ארום רבנות אדער שחיטה. ביים סוף 19טן יאָרהונדערט איז נפטר געוואָרן דער בעלכאטאווער רב כהנ־שטאם. ער איז געווען א גערער חסיד. פארשטייט זיך, אז די גערער חסידים האבן געוואָלט האבן אויפן כסא הרבנות ווידער אן אייגענעם מענטש. דאָס האָט אבער נישט געשמעקט זייערע אייביקע שונאים, די אלעקסאנדרער חסידים. די אלעקסאנדרער האבן זיך פארבונדן מיט די „פראָסטע יידן", בית מדרש־יידן. בראש פון די פראָסטע יידן איז געשטאנען „מאָשקע דאָזאָר". זיין ביינאמען האָט זיך גענומען דערפון, וואָס ער איז יאָרן לאנג געווען א דאָזאָר (מיטגליד אין קהילה־ראט). ער האָט געהאט גרויסע פאַרדינסטן פארן שטעטל: צוליב זיינע באמיאונגען איז אויפגעבויט געוואָרן די נייע שול, הגם די גערער חסידים האבן געפירט דעמאָלט א שטילע קאמפאניע קעגן אויפבויען די שול. די מחלוקת איז געווען א פארביטערטע, אבער לסוף האָט „מאָשקע דאָזאָר" צוזאמען מיט די אלעקסאנדרער חסידים געזיגט און זיי האבן אראָפגעבראכט קיין בעל־כאטאָוו זייערם א קאנדידאט, הר' משה אלי בירנבוים. דער נצחון איז אבער נישט געווען קיין דבר של קיימא. זעענדיק אז זיי קאָנען נישט אריבער, האבן די גערער חסידים גענומען שפאלטן דעם „פאָלקס־פראָנט" פון אינעווייניק. עם איז זיי געלונגען אריבערצוקריגן אויף זייער זייט דעם אָנפירער פון דער „פיינטלעכער ארמיי", ר' מאָשקע דאָזאָר. באלד נאכדעם האָט זיך אָנגעהויבן א פראָפאגאנדע־קאמפאניע קעגן דעם רב. מען האָט וועגן אים פארשפרייט פארשידענע קלאנגען און בילבולים. איינער פון די שווערסטע פאָרווורפן קעגן אים איז אין די אויגן פון די גערער חסידים געווען דער פאקט, וואָס ער האָט סימפאטיזירט מיט דער ציוניסטישער באוועגונג. לסוף איז דעם רב ר' משה אלי בירנבוים נמאס געוואָרן דאָס לעבן אין בעלכאטאָוו, אין דער אטמאָספערע פון א פער־מאנענטער גערער אגיטאציע קעגן אים. ווייזט אויס, אז ער האָט אליין

רעזיגנירט פון זיין פּאָסטן און איז אַריבערגעפֿאָרן קיין לאָדזש. דאָ איז ער געווען איינער פון די וויכטיקסטע פירער פון „מזרחי" ביז זיין אָפּפֿאָרן קיין ארץ־ישראל.

דער נייער רב איז געווען ר' שמואל שלמה בראון, רעקאָמענדירט און געשטיצט דורך די גערער חסידים. ער איז באקאנט געווען אין שטאָט מיט דעם ביינאָמען „דער לוקאָווער רב". ער האָט אויפגעשטעלט אין בעלכאַטאַוו א גרויסע ישיבה, אין וועלכער עס האָבן געלערנט עטלעכע צענדליק בחורים פון פרעמדע שטעט. די ישיבה איז געווען דער שטאָלץ פון די בעלכאַטאַווער יידן. הגם די מאַטעריעלע לאגע איז ביי א סך בעלכאַטאַווער באַלעבאַטים נישט געווען קיין גוטע, האָבן זיי נערן געגעבן קעסט די צוגעוואַנדערטע ישיבה־בחורים. דער לוקאָווער רב האָט געהאט אין בעלכאַטאַו א גרויסע השפּעה און געשמט פאר א קנאי. אָבער אויך זיין שטרענגע ממשלה האָט נישט געקאָנט מעביר זיין פון בעלכאַטאַוו די נייע פרייע ווינטן, וואָס האָבן זיך געטראָגן פון אַלע זייטן. אין די יאָרן 1904—1905, ווען בעלכאַטאַוו האָט געברויזט און גערעשט מיט דעמאָנסטראַציעס, שטרייקן און נייע דיבורים, האָט דער רב געהאלטן פייערדיקע דרשות אין שול קעגן די „פּושעים", וואָס זענען „קעגן די שיינע יידן, קעגן דעם קיסר, קעגן יידישקייט" און ער האָט געווארפן דונערן אויף די „אפּיקורסים און עוכרי ישראל". אָבער וועגן דאָם האָט נישט קיין סך געהאָלפן און די וועלט איז זיך געגאנגען איר גאנג, האָט דער לוקאָווער רב רעזיגנירט און פארלאָזט בעלכאַטאַוו (וואַרשיינלעך ארום 1905 אָדער 1906).

עס איז אויסגעבראָכן א נייער קאמף ארום דער רבנות. די גערער חסידים (געשטיצט דורך די ראַדזינער חסידים) האָבן זיך אנטקעגנגעשטעלט א קאַלישיע פון די „פראָסטע יידן" מיט די וואַלבאַרזשער און אַלעקסאַנדרער חסידים. געזינט האָט די קאַלישיע און ר' צמח דוד טאַרנהיים, דער וואַלבאַרזשער רבם א זון, איז באשטימט געוואָרן אויפן כסא הרבנות. די ישיבה, וועלכע דער לוקאָווער האָט אָנגעפירט, איז מער נישט אָנגעגאַנגען אין ר' טאַרנהיימס צייטן. ר' צמח דוד טאַרנהיים האָט געפירט די רבנות אין בעלכאַטאַוו ביז צו זיין טויט, עטלעכע יאָר פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין די אינערלעכע קאמפן אין דער קהילה פלעגט ער שטיין אויף דער זייט פון „מזרחי" און קעגן דער „אגודת ישראל".

אויך צוליב שחיטה און שוחטים זענען אין שטעטל כסדר פאַרגעקומען פאַרביטערטע מחלוקתן. די גערער חסידים האָבן בכלל געהאט זייער אייגענעם שוחט און מקפיד געווען אויף אזוי וויים, אז זיי פלעגן נישט עסן פון אן אנדערער שחיטה. דאָס איז געווען בפרט אין דער צייט פון זייער קאמף קעגן ר' צמח דוד טאַרנהיים. אָבער די סיכסוכים און מחלוקתן צווישן די פארשידענע אַרטאַדאָקסיש־רעליגיעזע גרופעס האָבן בישלעכווייז אויפגעהערט צו זיין די צענטראלע געשעענישן אין יידישן לעבן פון שטעטל. אין 20סטן יאָרהונדערט זענען אויפגעקומען נייע אידעען, עס האָבן זיך אַרגאניזירט נייע פאראיינען און אינסטיטוציעס, געשאפן אָפּצווויגונגען פון די יידישע פּאָליטישע פארטייען, געשאפן געוואַרן פראָפעסיאָנעלע פאראיינען. די אלע דערשיינונגען האָבן אַרויסגעפירט דאָס געזעלשאפטלעכע לעבן אין בעלכאטאָוו אויף נייע רעלסן.

די געשעענישן פון 1904—1905 האָבן געבראכט אַן איבערקערעניש אין יידישן לעבן פון בעלכאטאָוו. דאָס איז געווען א טיפע און ראדיקאלע רעוואָלוציע, וואָס האָט אינגאנצן געביטן אויף לחבא דעם סאָציאלן און קולטורעלן פרצוף פון יידישן בעלכאטאָוו. אין 1904—1905 איז בעלכאטאָוו אויפגערודערט געוואָרן דורך א סדרה שטרייקן און דעמאָנסטראציעס. געווען עקאָנאָמישע שטרייקן — א פועל יוצא פון דער טרויעריקער לאגע פון די בעלכאטאָווער לוין־ארבעטער — עטלעכע פּאָליטישע שטרייקן (דער 1טער מאי־שטרייק, דער יאָנואַר־שטרייק נאָך דער בלוטיקער אונטערדריקונג פון גאפאָנס דעמאָנסטראציע אין פעטערבורג דעם 9טן יאנואר 1905) און אויך א סאָלידאריטעט־שטרייק (אין דער צייט פון דעם גרויסן לאָדזשער גאסן־קאמף, סוף יוני 1905. אין די דעמאָנסטראציעס פון 1905 האָט זיך צום ערשטן מאָל באַוויזן אויף די גאסן פון בעלכאטאָוו א באַוואָפנטע יידישע ארבעטער־מיליץ.

עס איז ממש צו באַוווּנדערן ווי אזוי עס איז מעגלעך געווען דורכצופירן אין בעלכאטאָוו אזא קאמפליצירטע און שווערע אַרגאניזאטאָרישע ארבעט, מיט שטרייקן, דעמאָנסטראציעס, אייגענער מיליץ, בשעת מיר וויסן, אז ביז 1904—1905 זענען נאָך אין בעלכאטאָוו קיין שום ארבעטער־אַרגאניזאציעס נישט געווען. ערשט אין יענער צייט (אָרום 1904—1905) הייבן זיך אָן וואַרשיינלעך צו אַרגאנזירן די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען: דער פאראיין פון די לוין־וועבער, דער פאראיין פון די שערער און דער פראָפעסיאָנעלער טעקסטיל־פאראיין. סיי דער לוין־וועבער־ און

סיי דער שערער־פאַראיין זענען אין יענער צייט נישט אויפגעטרעטן מיט קיין שום פּראָפּעסיאָנעלער אָדער פּאָליטישער אַקטיוויטעט. דער פּראָפּעסיאָנעלער טעקסטיל־פאראיין האָט אַרומגענומען די אָרעמסטע און אממייסטן אונטערדריקטע טיילן פון דער אַרבעטערשאפט, צ"ב די געזעלן און לערן־יינגלעך, וואָס האָבן געאַרבעט ביי די לוין־וועבער, די שניידער־געזעלן, די שטריקער און נאָך אנדערע פאכן. דער טעקסטיל פאראיין איז געווען אָרגאַניזירט און אָנגעפירט דורך בונדישע טוער און איז געווען א טייל פון דער בונדישער פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע.

א כאראקטעריסטישער פּאַקט, וואָס איז פּאַרגעקומען אין יאָר 1905 גיט אונדז א רמז וועגן די פּאַרבינדונגען, וואָס די בעלכאַטאָווער אַרבעטערשאפט האָט דעמאָלט געהאט מיט די יידישע רעוואָלוציאָנערע פּאַרטייען מחוץ בעלכאַטאָוו.

וועז די שטרייקן און דעמאָנסטראַציעס האָבן אויסגעבראָכן, האָבן די איבערגעשראָקענע באַלעבאַטים און גערער חסידים געזוכט א כוח, וואָס זאָל קענען איינברעכן די אַרבעטערשאפט. די פּורמאַנעס, אויף וועלכע זיי האָבן געהאט — ווי פּאַבריקאַנטן און סוחרים — א געוויסע השפּעה, האָבן געזאָלט ווערן דער קאָנטרערעוואָלוציאָנערער כוח. די פּורמאַנעס צוזאַמען מיט אנדערע „שטארקע", האָבן טאקע אָנגעהויבן צו טשעפּען די אַרבעטער און שטערן זייערע פּאַראַמאָלונגען. אָבער דעמאָלט האָט זיך אריינגעמישט די ליטונג פון לאָדזשער „בונד". זיין ערנסטע וואַרענונג האָט תיכף ומיד באַרואיקט די פּורמאַנעס. ווייזט אויס, אז מען קען דעם אָנהייב פון דער בעלכאַטאָווער בונדישער אָרגאַניזאַציע דאטירן פון אָטאָ די געשעענישן. (1904—1905).

אינצווישן האָט אָבער די קאָנטרערעוואָלוציע געוויגט אין רוסלאַנד און אויך בעלכאַטאָוו האָט אָנגעהויבן צו שפּירן די נייע, אייזערנע האנט פון דער רעאַקציע. אין יאָר 1906 האָט די צארישע מאכט, אָן א שום פּאַרווּאָם, אריינגעשיקט קיין בעלכאַטאָוו אָן אָפּטיילונג פון 10 קאָזאקן. זיי האָבן נישט געהאט וואָס צו טון אין רואיקן שטעטל, און האָבן געהולעט און געשיכורט. ביז דאָם רואיקע בעלכאַטאָוו האָט זיי אָפּגעטון א שפּיצל. אין יאָר 1907 האָבן פערד־גנבים אין אויפטראג פון א יידישער אָרגאַניזאציע זיך אריינגעריסן אין דעם קאָזאקישן קוואַרטיר, אין דער צייט, וועז די „יונים" האָבן ערגעץ־וווּ געשיכורט אין שטעטל. זיי האָבן זיך איבערגעטון אין די קאָזאקישע אוניפאָרמען, צוגענומען דאָם געווער, זיך

אַרויפגעזעצט אויף די פערד און אין ווילדן גאלאָפּ ארויס פון שטעטל. א טייל פערד האָבן זיי געהרגעט, אנדערע אוועקגעפירט אין וואלד און צוגעבונדן. די קאָזאַקן האָבן נישט געקאָנט אריבערטראָגן די חרפּה. איינער פון זיי האָט זיך גענומען דאָס לעבן, די אַנדערע זענען געוואָרן אַרעס־טירט און אַרויסגעשיקט פון שטעטל. קיין בעלכאטאָוו איז געקומען א פרישע אָפּטיילונג קאָזאקן, אָבער זיי זענען שוין געווען פאָרזיכטיקער און געזעצטער. בינו לבינו איז די רעגירונג געוואָרן אויפמערקזאַם, אַז אין בעל־כאטאָוו זענען פאראַן „סובווערסיווע" עלעמענטן. מען האָט אפּנים בא־שלאָסן מיט איין שטארקן קלאפּ צו מאכן א סוף צו דער דאָזיקער טע־טיקייט. דעם 30סטן יאַנואַר 1908 זענען פּלוצלינג אַרעסטירט געוואָרן אין בעלכאטאָוו 23 יונגעלייט, כלומרשט פאר בונדישער נישט לעגאלער טעטיקייט. אין דער אמתן האָט נאָר א טייל פון די ארעסטירטע געהערט צו דער בונדישער אָרגאַניזאַציע. די אַרעסטירטע האָט מען אַריינגעזעצט אין טורמע אין פּיעטריקאָוו און שפּעטער אין שעדלעץ. מען האָט קעגן זיי קיין פּראָצעס נישט פארפירט, נאָר מען האָט זיי אויפן אדמיניסטרא־טיוון וועג פאַרשיקט קיין סיביר, אייניקע אויף פיר יאָר, דעם רעשט אויף צוויי ביז דריי יאָר.

די בונדישע אָרגאַניזאַציע איז דורך די אַרעסטן צעקלאַפּט געוואָרן. עס איז געבליבן גאנץ די ביבליאָטעק — די ערשטע געזעלשאפטלעכע ביבליאָטעק אין בעלכאטאָוו — וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן מיט עטלעכע יאָר צוריק און וועלכע די פּאָליציי־באַאַמטע האָבן אין איילעניש פארגעסן צו קאָנפיסקירן. אָבער עס איז נישט געווען ווער עס זאָל אָנפירן מיט דער ביבליאָטעק און די ביכער זענען ביסלעכווייז צערינען געוואָרן.

עס האָט אָבער נישט געדויערט לאנג און דורך א צופאל איז די גרופּע ווידער אקטיוויזירט געוואָרן צו א ברייטערער און גרעסערער טע־טיקייט. קיין בעלכאטאָוו איז אַראָפּגעקומען אין פרילינג 1913 א יונגער וועבער־ארבעטער גרשון פּערקאל. פּערקאל איז געווען א לאָדזשער. ער איז אין לאָדזש ארעסטירט געוואָרן אין יאָר 1912 און געהאלטן געוואָרן אין טורמע אכט חדשים. נאָך דער באפרייאונג פון טורמע האָט אים די צאַרישע מאַכט באַשטימט אַלס צוואַנג־וווינאָרט דאָס שטעטל זדונסקע וואָליע. אָבער פּערקאל איז באַלד אַנטלאָפן פון זדונסקע וואָליע און זיך באזעצט אין בעלכאטאָוו. אַרום אים האָט זיך ווידער קאָנצענטרירט אן אקטיווע בונדישע גרופּע. מען האָט איינגעאָרדנט רעפעראטן, דיסקוסיע־

אַוונטן, אַרגאַניזירט ווידער א קלייגע ביבליאָטעק, אויסגעשריבן פון פּע־
טערבורג און וואַרשע פּראָגרעסיווע יידישע צייטונגען. מיט דער צרבעט
האָט אָנגעפירט א קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען אַריין א חוץ פערקאַלן
— זלמן פּודלאָווסקי (סעקרעטאַר), הענעך ליבערמאַן און אַנדערע. פּאַר־
זאַמלונגען און קלענערע צוזאַמענקונפטן פלענן פּאַרקומען אויף דעם „נייעם
וועג". אויף דער „בירזשע", אדער אויף די „געבירג" לעבן שטעטל,
שפּעטער אויך אין דער קאָוויאַרניע פון שלמה מידליאוש. פּערקאל אליין
איז נאָך א קורצער צייט אוועק פון בעלכאַטאַוו. היות ווי זיין צוואַנג־
ווינאַרט איז געווען זדונסקע וואַליע, האָט ער וואַרשיינלעך מורא געהאַט,
אז די צארישע פּאָליציי זאל אים נישט ארעסטירן צוליבן פּארלאָזן דאָס
אָרט פון זיין „ווישעדלענינע" און איז שטילערהייט פלוצלינג נעלם געוואָרן
פון בעלכאַטאַוו. ער איז שפּעטער אויף א קורצער צייט נאָכאמאל צוריק
געקומען קיין בעלכאַטאַוו.

5. צווישן די צווויי וועלט־מלחמות

עס האָט זיך אָנגעהויבן צו אַרגאַניזירן אין בעלכאַטאַוו די ציונים־
טישע באַוועגונג. א טייל פון די משכילים, ווי דערמאָנט, זענען צוגע־
שטאַנען צו דער גרופּע צעירי־ציון, וואָס האָט זיך געשאַפן אַרום 1914.
צווישן דער גרופּע האָבן זיך געפונען משה פרייטאָג, מאיר וואַרשאַווסקי
און אַנדערע. זייער ערשטער לענאלער אַרויסטריט איז געווען דאָס גרינדן
א ביבליאָטעק אין בעלכאַטאַוו. שפּעטער שאָפן זיי א פיין איינגע־
אָרדנטן לאָקאל אויפן נאָמען פון משה אָסטראָווסקי, דעם פרי־פּאַרשטאָר־
בענעם בן־יחיד פון יאנקל אָסטראָווסקי. זיי ברענגען אַראָפּ קיין בעלכאַטאַוו
דעם לערער מנחם און אָרדענען איין העברעאישע קורסן פאר דערוואַק־
סענע און שפּעטער אויך א העברעאישע שול. זייער טעטיק איז געווען
אויך דער דראַמאַטישער קרייז ביי דער אַרגאַניזאַציע.

די ציוניסטישע באַוועגונג דיפערענצירט זיך מיט דער צייט. א
שטאַרקן איינפלוס איבט אויס אין בעלכאַטאַוו די „מזרחי". די „מזרחי"־
אַרגאַניזאַציע האָט זיך געשטיצט נישט אזוי פיל אויף איר מיטגלידער־
שאפט, וועלכע איז געווען נישט גרויס, ווי אויף איינפלוסרייכע יחידים
און רייכע באַלעבאַטים, וואָס האָבן צו איר געהערט. אָחוץ דעם איז די
יידישע פּאָלקס־באנק אין בעלכאַטאַוו באהערשט געווען פון די מזרחיסטן

און דאָס האָט זיי געגעבן א גרויסע השפּעה. זיי האָבן אויך געמאכט א פּרווו צו גרינדן אן אייגענע קינדער־שול (די „יבנה"־שול).

ווייניקער אָנזעעוודיק אין בעלכאטאָוו איז געווען די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אָרגאַניזאַציע פון די רעכטע פּועלי־ציון. אויך זיי האָבן געגרינדעט א קלוב, א יוגנט־אָרגאַניזאַציע „פּרייהייט", דעם ספּאָרט־קלוב „הפּועל", און העברעאישע קורסן. די לינקע פּועלי־ציון זענען געווען פּאַר־העלטנismמעסיק שוואַך אין בעלכאטאָוו. דאָס זעלבע אויך דער עקסטרעם רעכטער פליגל אין דער ציוניסטיש געשטימטער מחנה — די רעוויזיאָ־ניסטן.

אָרום 1921—1922 האָט זיך אָנגעהויבן אנטוויקלען די קאָמוניסטי־שע אָרגאַניזאַציע. זיי האָבן געפירט א פּאַרטיעראַן קאמף מיט דעם „בונד" אין דעם פּראָפּעסיאָנעלן טעקסטיל־פּאַראיין און אין דער קולטור־געזעלשאפט. זיי האָבן געפּרווט גרינדן אייגענע לענאַלע אָרגאַניזאַציעס, אַן אייגענע ביבליאָטעק, א י. ל. פּרץ קלוב, א ספּאָרט־קלוב און א פיליאַלע פון דעם „אגראַ־איד". אייניקע פון זייערע פירער זענען פּאַרמשפּט גע־ווָארן פון די פוילישע געריכטן צו טורמע, אייניקע זענען אין די שפּעטערע־דיקע יאָרן פּאַרשיקט געווָארן אין דעם קאָנצענטראַציע־לאגער פון בערעזע־קאַרטוסקא.

ווי א שטאַרקער פּאָליטישער כוח האָט זיך אָרגאַניזירט, בפרט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, די „אגודת ישראל". שוין פּאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה און אין צייט פון מלחמה איז אויפגעקומען אין בעלכאטאָוו א גרופּע פרומע יונגעלייט און געשאפן א פּאַראייניקונג אונטער דעם נאָמען „תפּארת בחורים". דאָס איז געווען א לויזע גרופּע אָן א קריסטאַליזירטן פּראָגראַם. עס זענען אין דער גרופּע אָנגעגאנגען לאנגע דיסקוסיעס איבער וועלט־אָנשוילעכע און פּאָליטישע פראגן. מיט דער צייט האָט זיך די גרופּע געשפּאָלטן. א טייל איז אַוועק צו דער „צעירי ציון"־אָרגאַניזאַציע און א טייל האָט געבילדעט דעם קערן פון „אגודת ישראל". צום ערשטן מאָל איז די אגודה אויפגעטרעטן עפנטלעך ביי די שטורמישע סיים־וואלן אין יאָר 1918. דעמאָלט האָט די אגודה באַווען צוצוציען אויף איר ליסטע די גרעסטע צאָל יידישע שטימען אין בעלכאטאָוו. אלס צווייט־גרעסטע אָר־גאַניזאַציע איז ביי די דאָזיקע וואלן אָרויס דער „בונד".

נאָך די פּאַרפּאָלגונגען אין די צארישע צייטן איז דער „בונד" צו־ערשט אַרויסגעטרעטן אין דער עפנטלעכקייט אין דער צייט פון דער

עסטרייכישער אָקופּאַציע (אַרום ענדע 1914). ער האָט געגרינדעט נישט נאָר א פעסטע פּאָליטישע אָרגאַניזאַציע און געהאט א גרויסע השפּעה אין דעם פּראָפעסיאָנעלן פּאַראיין (דער פּראָפּ. פּאַראיין האָט אַרומגענומען סיי פּוילישע און סיי יידישע אַרבעטער). די פּאַרטרעטער פון „בונד" האָבן געפירט א בריטע טעטיקייט אויך אין שטאָטראָט און אין דער בעלכאַטאָוער קראַנקן־קאסע, געהאט בכלל א באדייטנדיקן חלק אין אלע עפנטלעכע יידישע אָרויסטרעטונגען אין בעלכאַטאָוו. דער „בונד" האָט אויך געגרינדעט א ביבליאָטעק (אן ערך 1.000 ביכער), א קלוב, די יוגנטלעכע ארבעטער געזעלשאפט „קולטור", די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „צוקונפט", דעם ספּאָרט־קלוב „מאָרגנשטערן", א קינדער־שול פאר וועלכער עס איז אַראָפּגעבראכט געוואָרן פון לאָדזש דער לערער אהרן. בערגמאן. פון צייט צו צייט, ביי באזונדערע וויכטיקע געלעגנהייטן, איז אָרויסגעגעבן געוואָרן א נומער פון בעלכאַטאָווער „וועקער". עס איז אויך געגרינדעט געוואָרן א דראמאטישער קרייז און אַראָפּגעבראכט געוואָרן פון לאָדזש און וואָרשע אויף גאסטשפּילן די באדייטנדיקסטע יידישע טרופּן און אקטיאָרן (טורקאָוו, קאַמינסקא, ווילנער טרופּע). בכלל איז בעלכאַטאָוו געווען א מעלאָמאניש שטעטל. כמעט יעדע אָרגאַניזאַציע האָט געהאט א דראמאטישן קרייז, א טייל אויך אייגענע כאָרן אָדער מוזיק־קורסן. צווישן די אָרטיקע טעאַטערמענטשן האָט אויסגענומען דער שוין פריער דערמאָנטער שרייבער יואל לייב גאָלדשטיין, וועלכער האָט רעזשיסירט און אָנגעפירט מיט דראמאטישע קרייזן און געגעבן מוזיק־קורסן.

ביז 1925 איז בעלכאַטאָוו פארראכנט געווען וויא מארק־שטעטל, אָדער א „ישוב" (אין פּויליש „אָסאָדא") און נישט געהאט די פולע מוניציפּאַלע רעכט. אין 1925 איז בעלכאַטאָוו ווידער דערהויבן געוואָרן צום ראַנג פון א שטאָט. נאָך דעם צוריקבאַקומען דעם שטאָטישן סטאָטוס זענען דורכגעפירט געוואָרן אין בעלכאַטאָוו די ערשטע שטאָטראָט־וואָלן, אין 1925. עס זענען געוויילט געוואָרן 24 ראָטמענער, פון זיי 13 יידן. אחוץ 24 ראָטמענער האָט דער שטאָטראָט געהאט נאָך אן עקזעקוטיוו פון 5 מענטשן: 1 בירגערמייסטער, 1 וויצע בירגערמייסטער און 3 „לאַווניקעס". צוויי פון די לאַוניקעס זענען געווען יידן: מאיר וואַרשאַווסקי (ציוניסט) און שמואל יאָקובאָוויטש (פּאַרטרעטער פון די האַנטווערקער).

אין יאָר 1927, ביי די צווייטע שטאָטראָט־וואָלן, זענען אויף די 24 ראָטמענער געוויילט געוואָרן בלויז 7 יידן: 2 בונדיסטן, 1 צעירי־ציו־

ניסט, 2 פאַרטרעטער פון סוחרים און 2 פון די האַנטווערקער. אין דער עקזעקוטיווע איז אריין ווי א לאַוניק נח ליבערמאן (אגודת ישראל).

אין שטאַטראַט זענען פאַרגעקומען צומאל פאַרביטערטע קאַמפֿן אַרום פאַרשידענע פּאָליטישע, נאַציאָנאַלע אָדער סאָציאַלע פראגן. שוין אויף דער ערשטער פייערלעכער זיצונג פון ערשטן שטאַטראַט האָבן די יידישע ראַטמענער באַטאָנט זייער יידישקייט. דער ראַטמאַן זלמן פּוד־לאַווסקי האָט אין א רעדע אין דער יידישער שפּראַך באַגריסט די פאַר־זאַמלטע ראַטמענער און רעגירונגס־געסט. אין איינער פון די שפּעטער־דיקע זיצונגען האָבן די בונדישע ראַטמענער פאַרגעשלאָגן אָנצורופן די פאַביאַניצער גאַס אויפן נאַמען פון י. ל. פּרץ. דער פאַרשלאָג איז דורכ־געגאַנגען נאָך א העפטיקן קאַמף.

בעלכאַטאָוו האָט דורכגעמאַכט שווערע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע אויפטרייסלונגען אין דער צייט צווישן די ביידע וועלט־מלחמות. די מע־כאַנישע פאַבריקן האָבן זיך אלץ מער אנטוויקלט (אין יאָר 1939 האָבן זיי באַשעפטיקט העכער 1.000 ארבעטער) און די לאַגע פון די האַנט־ווערער איז געווָאָרן וואָס ווייטער אלץ מער קריטישער. פון צייט צו צייט פלעגן פאַרקומען שטרייקן. דער שווערסטער און לענגסטער שטרייק אין דער בעלכאַטאָווער אינדוסטרי איז אויסגעבראַכן אין יאָר 1932. ער האָט געדויערט העכער 6 חדשים.

א חוץ עקאָנאָמישע שטרייקן זענען אויך פאַרגעקומען פּאָליטישע שטרייקן. א באַזונדער איינדרוקספולן פּראָטעסט־שטרייק און דעמאָנסטרא־ציע האָבן די בעלכאַטאָווער ארבעטער איינגעאָרדנט נאָך דעם פּאָגראָם אין פּשיטיק.

6. חורבן בעלכאַטאָוו

א) אין די ערשטע יאָרן פון דער דייטשער אָקופּאַציע (ביז 1942)

דעם 1טן סעפּטעמבער 1939 איז אויסגעבראַכן די מלחמה צווישן נאַצי־דייטשלאַנד און פוילן. דעם 5טן סעפּטעמבער זענען שוין די דייטשן געווען אין בעלכאַטאָוו. די דייטשע אָפּענסיווע איז געווען אזוי בליץ־שנעל, אז בלויז וויניקע בעלכאַטאָווער יידן האָבן באַוויזן צו אנטלויפן. א סך יידן, וואָס האָבן זיך געלאָזט אין וועג קיין מזרח, כדי זיך צו ראַטעווען, זענען דעריאָגט געוואָרן דורך די מאַטאָריזירטע דייטשע אָפּטיילונגען,

און זיי האבן זיך ביסלעכווייז, נאכן אויפהערן פון די קריגס־אפּעראציעס, צוריקגעקערט קיין בעלכאטאוו.

מיטן אריינקומען פון די דייטשן האט געשלאגן די לעצטע, טראגישע שעה אין לעבן פון דער בעלכאטאווער יידישער קהילה. די צאל יידן אין דעם נאצי־אקופירטן בעלכאטאוו איז געווען גרעסער ווי ווען עס איז פריער. די דייטשן האבן געפירט א גענויע סטאטיסטיק פון דער באפעלקערונג און דער נייער דייטשער אמט־קאמיסאר האט פליסיק אריבערגעשיקט זיינע סטאטיסטישע צוזאמענשטעלונגען צו זיין שעה, דעם דייטשן לאנדראט פון לאסקער לאנדקרייז, וואס האט רעזידירט אין פאביאניץ. לויט די דאזיקע באריכטן איז די צאל איינוווינער אין בעלכאטאוו געווען:

	צאל איינוווינער	יידן
דעם 16טן אויגוסט 1940	10.951	5.371
דעם 3טן יולי 1941	10.955	5.324
אין אויגוסט 1941	10.324	4.874
אין יאנואר 1942	11.064	5.560
אין מערץ 1942	11.070	5.460
דעם 14טן דעצעמבער 1942	5.379 , קיין יידן זענען שוין	

דעמאלט נישט געווען.

ווי מיר זען, איז די צאל יידן אין בעלכאטאוו נישט געווען קיין סטאביל־יזירטע אפילו אין דעם פארהעלטנישמעסיק „רואיקן" ערשטן פעריאד פון דער דייטשער אקופאציע. אין דער ציט צווישן יולי און אויגוסט 1941 זענען „פארשוווונדן" פון בעלכאטאוו 450 יידן; דאס זענען געווען די אומגליקלעכע קרבנות וואס זענען פארשיקט געוואָרן אין די דייטשע ארבעטסלאגערן אין פויזנער קאנט, פון וואנען זיי זענען שוין מער נישט צוריקגעקומען.

אין די לעצטע חדשים פון 1942 וואקסט ווידער די צאל יידן אין בעלכאטאוו, לויט דעם אמטלעכן דייטשן באריכט, ביז במעט 700 נפשות. לויט א פוילישן גלייכצייטיקן באריכט פון אן אונטערגרונט־טוער, איז די צאל יידן דערמאנגען אפילו ביז 6.000 אדער אפילו מער. דאס איז געווען דער פועל יוצא פון „איבערזידלונגען" (איבערבאזעצונגען) וואס די דייטשן האבן אין יענער ציט דורכגעפירט אין דער געגנט פון בעלכאטאוו. זיי

האָבן אָפּגערוימט אַ גאַנצע רייַ קלענערע יידישע ישובים אין דער אומ־געגנט ווי צ. ב. גראָאָליץ, סטערצאָוו, ווידאָווע, קלעשטשעוו, כאָביע־ליץ, גאָרזשקאָוויץ, אָשעקאָוו פּארזשניעוויץ און אַנדערע און זיי אַריבער־געפירט צום טייל קיין בעלזאַטאָוו און צום טייל קיין לאָדזש אָדער אין אַנדערע שטעט און אַרבעטסלאָגערן.

דער אַזוי אַרום פאַרגרעסערטער יידישער ישוב אין בעלזאַטאָוו איז געווען במשך פון די דריי טראַגישע יאָר, זינט סעפטעמבער 1939 ביז אויגוסט 1942, דער קרבן פון כסדרדיקע דייטשע רציחות, ביז צום טראַגישן סוף.

ווען די דייטשן זענען אַריין אין שטעטל, איז כמעט אַיין דריטל פון בעלזאַטאָוו געווען אָפּגעברענט צוליב די קריגס־אָפּעראַציעס. אין דעם חרובן שטעטל האָט אָנגעהויבן צו ווילדעווען די דייטשע סאָלדאַטעסקע צוזאַמען מיט די אָרטיקע „פּאָלקסדייטשן".

אין בעלזאַטאָוו, ווי אין אַלע אינדוסטריעלע שטעט פון לאָדזשער ראַיאָן, האָט זיך אין 19טן יאָרהונדערט באַזעצט אַ געוויסע צאָל דייטשע פאַכלייט, על פּי רוב וועבערמייסטער. מיט דער צייט זענען אַ טייל פון זיי געוואָרן פּאָלאָניזירט, אַ טייל איז אָבער געבליבן טריי דער דייטשער שפּראַך און דער לוטעראַנישער קירך. איצט האָבן זיך אַלע דייטשן, אפילו די פּאָלאָניזירטע צווישן זיי, דערמאָנט אין זייער טעוווטאַנישן אָפּשטאַם.

די דייטשע מאַכט האָט שטאַרק פּראָטעזשירט די „פּאָלקס־דייטשן" און זיי אַרייַנגעצויגן אין אַלע נאַצישע אָרגאַניזאַציעס. זיי האָבן געדאַרפט שפּילן אַ גרויסע ראָלע אין דעם נאַצישן פּלאַן פון גערמאַניזירן די אָקופּירטע פּוילישע געביטן, בפרט די געביטן וואָס זענען איינגעגליידערט געוואָרן דירעקט אין דעם דייטשן רייך. בעלזאַטאָוו האָט אַ קורצע צייט אין אַנהויב געהערט צום גענעראַל־גאָווערנעמענט, איז אָבער באַלד דערנאָך איינגעגליידערט געוואָרן אין דעם טייל פון מערב־פּוילן, וועלכער איז איינקאָרפּאָרירט געוואָרן אין דעם דריטן רייך אונטער דעם נאָמען „וואַרטע־גאָו". דער גאָאוליייטער אין „וואַרטעלאַנד" איז געווען דער טרויעריק באַרימטער יידן־שונא און יידן־מערדער ארטור גרייזער, וועלכער האָט רעזידירט אין דער שטאָט פּוזן.

פּאַרשטייט זיך, אַז די פּאָלקסדייטשן, וואָס זענען איבער נאַכט געוואָרן נאַצים, זענען אויך געווען פּאַרברענטע אַנטיסעמיטן און האָבן אויף שריט און טריט געוואָלט אַרויסווייזן זייער גרויסן ענטוזיאַזם און גע־

טריישאַפט צו דער נאַצישער „אידעע" אויף דעם חשבון פון די יידן. צו־ליב דעם דרוק פון די נאַצישע אָקופּאַנטן און צוליב דעם „גוטן ביישפּיל" פון אָרטיקע דייטשע פירער איז די „אָרטס־פּאַרטיי" פון די פאָלקס־דייטשן אין בעלכאַטאָוו כסדר געוואקסן. די אָפיציעלע דייטשע סטאַטיס־טיקן גיבן אָן די פאָלגנדיקע ציפערן: אין אויגוסט 1940 — 1.106 דייטשן אין בעלכאַטאָוו, אין יולי 1941 — 1.447, אין מערץ 1942 — 1.458.

די פאָלקסדייטשן האָבן צוזאַמען מיט די דייטשע סאָלדאַטן גלייך פון אָנהייב אָנגעטון געברענטע צרות די בעלכאַטאָווער יידן. די דייטשן האָבן גלייך נאָמינירט אַ פאָלקסדייטשן בירגערמייסטער און וויצע ביר־גערמייסטער, דעם מויערער וואָלף און אָטאָ פריי, אַ פריערדיקן אָנגע־שטעלטן אין עפּשטיינס פאַבריק. ווייזט אויס, אַז אַ גרויסע, און נישט קיין גינסטיקע השפּעה אויף דעם גורל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט געהאַט דער אָרטיקער עוואַנגעלישער פּאַסטאָר יאַקאָב גערהאַרד. ער איז געווען אַ פאַנאַטישער נאַצי און איז שוין פאַר דער מלחמה צוליב זיין פּאָליטישער פּראָ־נאַצישער טעטיקייט אַרעסטירט געוואָרן פון דער פּוילישער מאַכט. די דייטשן האָבן אים גלייך באַפרייט פון דער תפיסה און צוריקגעגעבן אים זיין אַמט אַלס עוואַנגעלישער פּאַסטאָר. אַ קורצע צייט האָט ער אויך פונקציאָנירט אַלס בירגערמייסטער.

די נייע דייטשע (פאָלקסדייטשע) שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט גלייך אַרויסגעגעבן אַ ריי אַנטיסעמיטישע פאַראָרדנונגען, ווי צ"ב: 1) יידן טאָרן נישט גיין אויפן טראָטואַר, נאָר מוזן גיין אין מיטן גאַס, ווו עס פאָרן די וועגענער. 2) יידן מוזן זיך מעלדן צו צוואַנגס־אַרבעט ביי אָפּ־רוימען די רואינען און פאַרשיטן די שוץ־גראָבנס. אַ ביסל שפּעטער איז אַרויס אַ פאַראָרדנונג, אַז יידן מוזן טראָגן געלע לאַטעס, טאָרן נישט אַרומגיין אין גאַס אין די אָוונטן אא"וו.

גלייכצייטיק האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה רויבערייען און מערדער־לעכע שלעגערייען. דייטשע סאָלדאַטן און ס. ס.־מענער זענען אַרומ־געגאַנגען אין די יידישע הייזער, כלומרשט געזוכט כלי־זין, צוגענומען צירונג, גאָלד און געלט און געשלאָגן דערביי מכות רצח. עס האָבן זיי טיכטיק צוגעהאָלפן די פאָלקסדייטשן. יעדער מיטגליד פון דער „אָרטס־פּאַרטיי" האָט געהאַט „צוגעטיילט" אייניקע יידישע היימען. דייטשע פרויען און קינדער האָבן מיטגעהאָלפן דורכצוזוכן גענוי אַלע יידישע היימען. זיי האָבן אַרויסגעטראָגן אַלץ וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט,

אויפגעלאדן אויף פורן און אוועקגעפירט צו זיך אהיים אדער, אפיציעל, צו די מאגאזינען, וועלכע מען האט איינגעארדנט אין דעם קאנפיסקירטן הויז פון מענדל פעלד (דאס „שיצנהויז", פויליש „דאם סטזשעלצא"), ווו עס האט זיך איינקוארטירט די דייטשע זשאנדארמעריע. צו דעם דאזיקן הויז האט מען אויך אנגעהויבן שלעפן יידן און ביי זיי אויסגעפרעסט אויס־קויף־גלעלט.

אויך די צוואנגס־ארבעט איז געווען בלויז א תירוץ כדי צו פיניקן יידן. לאמיר ציטירן בלויז איין ביישפיל, לויט א באשרייבונג פון אן עד־ראיה: „א גרופע יידן איז ארויס מיט בעזעמער אויפן מארק, כדי אפצורוימען פון דארט דאס פערד־מיסט. עס האט מיט זיי קאמאנדעוועט דער פאלקסדייטש וויליער, פריער א וועבער־מייסטער אין א יידישער פא־ברין. ער האט זיי געהייסן זאמלען די אומריינקייט מיט די הענט און ארויינלייגן אין די קעשענעס און היטלען און טון דאס אין א שנעלן, אלץ שנעלערן טעמפא. אין דער האנט האט ער געהאלטן א לעדערנעם קאנטשיק מיט אן ארויסגעפלאכטן שטיק אייזן און געגעבן זיי שמיץ אן א פארוואס. דאן האט ער געהייסן מאכן א גרויסן קרייז ארום דעם ברונעם און גע־הייסן זינגען יידישע תפילות, זמירות און לידער. צום סוף האט ער פער־ענדיקט מיט א רעדע: „יידן זענען שולדיק וואס עס איז אויסגעבראכן די מלחמה און בכלל אין אלעמען זענען שולדיק בלויז די יידן".

ביי אט אזעלכע צוואנגסארבעטן פלעגט מען די יידן אפט שרעקלעך צעמזיקן. אלס ערשטער קרבן פון די דאזיקע פייניקונגען איז געפאלן מאיר זשעמלאווסקי.

כדי נאך מער צו דערנידעריקן די יידן אין די אויגן פון דער נישט יידישער באפעלקערונג האבן די דייטשן געמאכט פארשידענע חוזק־מאס־קארדעם מיט די יידן, בפרט אין דער צייט פון די יידישע יום־טובים. מען האט די יידן אנגעטון אין טלימים, געהייסן ארויפקלעטערן אויף לייטערס און אזוי זיי ארומגעטראגן איבער דער שטאט און דאן אראפגע־וואלפן די לייטערס צוזאמען מיט יידן אויפן ברוק, ביז זיי האבן זיך צעשלאגן קאפ און ביינער. מען האט ביי די יידן באמאלט די פנימער, געהייסן זיי טאנצן אין די גאסן און פאטאגראפירט זיי בשעת מעשה. באזונדערס ווילד האבן די דייטשן געהולעט אין יום כפור 1939: זיי האבן געהייסן די יידן ארויסגיין אין גאס און ארויסשלעפן יידישע ספרים, געמאכט א חוזק־פארדע אין מארק און צום סוף געהייסן די יידן אונטער־

צינדן די ספרים און טאַנצן אַרום דעם שייטערהויפן אויף אויסגעשפרייטע ספרי תורות. די דאָזיקע ווילדע מעשים האָבן אויפגעהערט ערשט ווען עס האָט זיך סטאַביליזירט די נייע דייטשע אַדמיניסטראַציע אין בעלכאַטאָוו. צום אמט־קאָמיסאַר פון בעלכאַטאָוו איז באַשטימט געוואָרן דער דייטש טאַלמער. בעלכאַטאָוו האָט געהערט צום לאַסקער לאַנדקרייז, מיט דער רעזידענץ אין פּאַביאַניץ.

עס האָט זיך אָנגעהויבן א סדרה פון לעגאַלע רויבעריין און ווירטשאַפטלעכן דרוק. מען האָט ביי די יידן צוגענומען די בעסערע הייזער און דירות, פון אַנדערע ווויינונגען האָבן די דייטשן אַרויסגעפירט דאָס בעסערע מעבל. אין די יידישע אונטערנעמונגען זענען אַריינגעזעצט געוואָרן דייטשע קאָמיסאַרן. יידישע סחורות און מאַשינען האָט מען קאָנפיסקירט און צום טייל אַרויסגעפירט פון בעלכאַטאָוו. לויט דער שאַנונג פון א פוילישן אונטערגרונט־באַריכט, האָט דער שאָדן, וואָס יידן האָבן געליטן, באַטראַפן מער ווי א האַלבער מיליאָן זלאָטעס.

די יידישע באַפעלקערונג איז אויף איינמאָל אַראַפגעוואָרפן געוואָרן אין א תהום פון פּאַרצווייפלונג און שרעקלעכער ווירטשאַפטלעכער פאַראַרעמונג. דער הונגער האָט געבושעוועט אין דער יידישער גאַס. דער יידנראַט האָט אויפגעשטעלט א פּאָלקס־קיך אין בית־מדרש, אין וועלכער מען האָט אַרויסגעגעבן ביז 1.000 מיטאָגן טעגלעך. מיט דער קיך האָט אָנגעפירט מיט גרויס איבערגעבנקייט די פרוי ראָטענבערג. אָבער אין 1940 האָבן די פּאָלקסדייטשן דעמאָלירט דעם בית־מדרש.

אַלס פּועל־יוצא פון הונגער, נויט און ווויינונגס־מאַנגל איז געקומען דער טיפוס. אין בעלכאַטאָוו זענען געווען ווויניק יידישע דאָקטוירים. אייניקע יידישע דאָקטוירים איז געלונגען צו אַנטלויפן איידער די דייטשן זענען אריין. פון די איבערגעבליבענע איז דער ד"ר ב א ר א ן (א לאָמער) באַלד לִיקווידירט געוואָרן פון די דייטשן. דער צווייטער יידישער דאָקטאָר אין שטאָט, ב א ס י א ר, האָט געקעמפט קעגן דער עפּידעמיע מיט דער הילף פון דעם פעלדשער א ב ר ה ם ו ו א ר ש א ו ו ס ק י, וועלכער איז טאַקע באַלד געפאַלן אַלס קרבן פון דער עפּידעמיע. ווייזט אויס, אז די עפּידעמיע איז געווען זייער שטאַרק און איבער די כוחות פון דעם קליינעם יידישן סאַניטאַרן שטאַב, ווייל דער לאָדזשער יידנראַט האָט אויך אַריינגעשיקט א יידישן דאָקטאָר קיין בעלכאַטאָוו צו באַקעמפן דעם טיפוס. די קהילה האָט דעמאָלט נאָך געהאַט צו איר דיספּאָ־

זיציע אַ קליינעם יידישן שפּיטאָל. ד״ר באַסיאָר איז געבליבן אויף זיין מעדיצינישן פּאָסטן ביז צו דער ליקווידאַציע פון בעלכאַטאָווער געטאָ, ווען ער איז צוזאַמען מיט אַ טראָק יידישע קינדער אַרויפגעלאָדן געוואָרן צו דער פאַרניכטונג.

די עפּידעמיע האָט זיך וואַרשיינלעך ווידערהאָלט אָנהויב 1942, ווייל אין מערץ 1942 פאַרלאַנגט דער דייטשער אָרט־קאָמיסאַר אַריינצו־שיקן קיין בעלכאַטאָוו דעם יידישן דאָקטאָר האבער פון טורעק.

***

אַ שווערער קלאַפּ פאַר דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען דער טראַנספּאָרט אויף צוואַנג־אַרבעטן אין פּויזנער קאַנט. צוערשט האָט מען צו די דאָזיקע צוואַנג־אַרבעטן געכאַפּט פּאָליאַקן (1940). אין יאָר 1941 זענען אין בעלכאַטאָוו רעגיסטרירט געוואָרן אַלע יידן אין עלטער פון 16 ביז 50 יאָר פאַר דער צוואַנג־אַרבעט. היות ווי נישט אַלע האָבן זיך רעגיסטרידט און נישט אַלע רעגיסטרירטע האָבן זיך געשטעלט צו דער צוואַנג־מוסטערונג, זענען פאָרגעקומען אָבלאַוועס. אייניקע קאַטעגאָריעס פון יידנראַט־באַאַמטע און די פאַכמענער אין וויכטיקע קריגס־אונטער־נעמונגען זענען באַפרייט געוואָרן פון צוואַנגס־אַרבעט. אַ חוץ דעם האָט מען זיך געקענט באַפרייען דורך איינצאָלן 50 ביז 200 רייכסמאַרק אויס־קויף־געלט. לסוף איז אַ טראַנספּאָרט פון אַן ערך 450 יונגע מענטשן, על פּי רוב אַרבעטער און אָרעמעלייט אַרויסגעשיקט געוואָרן צו דער אַרבעט אין די פּויזנער לאַגערן. באַלד האָבן אָנגעהויבן אָנקומען פון דאָרט טרויעריקע גריסן: הונגער, קעלט, שווערע אַרבעט האָבן דעצימירט די אַרבעטער. כמעט קיינער איז פון די לאַגערן נישט צוריקגעקומען. (וועגן „יידישע אַרבעט־לאַגערן אין וואַרטעלאַנד" איז פאַראַן אַן אויסשעפּנ־דיקע אַרבעט פון מאַגיסטער ישעיה טרונק אין „בלעטער פאַר געשיכטע", באַנד 1, נר. 1, ז׳ז 114—169 און נר. 2, ז׳ז 14—45). ווען עס איז פאָר־געקומען אין בעלכאַטאָוו אַ צווייטע רעגיסטראַציע צו די אַרבעט־לאַגערן, האָט זיך שוין קיינער נישט געמאָלדן. די דייטשן האָבן געמאַכט אַן אָבלאַווע וואָס האָט געדויערט 2 טעג, געכאַפּט אַ צאָל מענטשן (לויט אייניקע מקורים ביז 200 מענטשן) און זיי אַרויסגעשיקט אין די לאַגערן.

***

אין בעלכאַטאָוו האָט נישט עקזיסטירט קיין אָפּגעזונדערטער געטאָ. עס איז בלויז באַשטימט געוואָרן, ווו יידן וווינען און עס איז איינגע־

פירט געווארן דער פרינציפ, אז יידן און „אריער", בפרט דייטשן, טארן נישט ווינען צוזאמען אין איין הויז. דער פאקט, אז אין בעלכאטאוו האט נישט עקזיסטירט קיין געטא האט אין א געוויסער מאס פארלייכטערט די ווירטשאפטלעכע סיטואציע. א סך יידן האבן זיך געזומען צום האנדל און שמוגל פון סחורות און וואליוטע איז געווען בכלל זייער פאר־שפרייט אין די אקופירטע לענדער סיי ביי דער יידישער און סיי ביי דער נישט־יידישער באפעלקערונג און איז געווען א מין פארם פון ווירט־שאפטלעכן קאמף קעגן דעם אקופאנט און סאבאטאזש פון זיין ווירט־שאפטלעכער רויב־פאליטיק. אין בעלכאטאוו איז דער האנדל און שמוגל געווען קאנצענטרירט אויף דעם א. ג. „באזאר" און די אומלעגאלע סחור־רות זענען געליפערט געווארן דורך די דייטשע אדער פאלקסדייטשע „פא־טריאטן", אדער דורך די פוילערס. א חוץ דעם לאקאלן האנדל און שמוגל איז אנגענאנגן א ווייט פארצווייגטער שמוגל פון ווארטעלאנד דורך בעלכאטאוו: איבער דער „גרינער גרענץ" האט מען געפירט קיין פיעט־ריקאוו (פיאטרקאוו), וואס האט זיך געפונען אין דעם „גענעראל גאווער־נעמענט", כלערלei סחורות, פאבריק־אויסארבעטונגען, צירונג, וואליוטע, מעדיקאמענטן. עס האבן זיך דערביי „אויסגעצייכנט" די גרויס־שמוג־לער ווינטער, פלאקאוויטש, ליבערמאן א"א. ביי די שמוגלער, וואס האבן אפט מיטגעארבעט מיט די דייטשע פארמיטלער, אונטערגעקופט דייטשע באאמטע און זשאנדארמען, געשיכורט מיט זיי, האט זיך אנטוויקלט אן אייגנארטיקע מאראל, די טונקלע מאראל פון אונטערוועלט. פון די בישותפותדיקע געשעפטן מיט די דייטשן איז שוין געווען נאר איין שריט צו קאלאבאראציע אויך אויף אנדערע געביטן... דעם דערמאנטן ווינטער האט מען גערופן „דער קעניג פון בעלכאטאוו" און אנטיסעמיטישע פוילישע מיילער האבן געזאגט: „אין בעלכאטאוו זענען פארן צווייטן רעגירונגען, איינע א דייטשע און די צווייטע א יידישע"...

אן ענלעכע ראל האט אויך געשפילט א צווייטער יידישער מאכער, פרץ אלטמאן, א געוועזענער שטעפער און לעדער־סוחר. א כאראקטערי־טישער טיפ פון א קאלאבאראציאניסט איז געווען א חוץ דעם אויבן דער־מאנטן ווינטער, דער שוין איינמאל דערמאנטער שמואל יאקובאוויטש. ער איז געווען א „מאכער" שוין אין דער צייט פון דער עסטרייכישער אקופאציע, אין די יארן 1914—1918, ווען ער האט געלעבט גוט מיט די עסטרייכישע שררות און אויסגענוצט זיינע באציאונגען פאר פער־

זענלעבע צוועקן. שפעטער האָט ער געעפנט א פריזיר־געשעפט אין בעלכאַ־טאָוו און געגרינדעט א האַנטווערקער־פּאַרבאַנד. מיט דער אונטערשטיצונג פון דעם דאָזיקן פּאַרבאַנד איז אים געלונגען צו ווערן לאווניק אין יאָר 1925. צוליב פּאַרשידענע טונקעלע געשעפטן, וואָס ער האָט געמאַכט, איז ער געווארן אַרעסטירט און איז דאָן אַוועק קיין לאָדזש. אין יאָר 1939 איז ער ווידער געווען אין בעלכאַטאָוו און אפילו געוויילט גע־ווארן אין שטאָטראַט אלס פאַרטרעטער פון די האַנטווערקער. פאַר א מענטש פון דעם טיפּ איז די דייטשע אָקופּאַציע געווען דער ריכטיקער מאָמענט, ווידער צו פרוווון שפּילן א ראָלע אין יידישן לעבן. ער האָט אָנגעקניפּט פּאַרשידענע באַקאַנטשאַפטן מיט די דייטשן און באַמיט זיך מיט זייער הילף אַרויפצולייגן זיין האַנט אויך אויף דעם יידישן געזעל־שאַפטלעבן לעבן. ער איז געווארן די „גרויע עקספּלענץ", וואָס האָט גע־שטעקט הינטער די קוליסן פון פּאַרשידענע סודותפולע קריזיסן אין יידישן קהילה־לעבן אין בעלכאַטאָוו...

די מלחמה־שפּעקולאַנטן, שמוגלערס, מאַכערס און שוואַרצהענדלערס זענען אָבער געווען א קליינע שיכט אין דער יידישער באַפעלקערונג. דער רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג, די אַרבעטער, האַנטווערקער און געוועזענע סוחרים און קרעמער האָבן זיך געפונען אין א סך אן ערגע־רער סיטואַציע. דאָס האַנטווערק, כּמעט איננאַנצן אין יידישע הענט, איז געווען שטאַרק רעגלאַמענטירט און קאָנטראָלירט פונעם מאַגיסטראַט. יידישע האַנטווערקער האָבן נישט געטאַרט אָננעמען די באַשטעלונגען דירעקט בייַ דעם קונה, נאָר דורך דער פּארמיטלונג פון מאַגיסטראַט. דער מאַגיסטראַט האָט דיקטירט די פּרייזן און צו אים האָט טאָקע דער קונה געדאַרפט איינצאָלן דעם מאַכערלוין; 50% פון דעם האָט באַקומען דער יידישער בעל מלאכה און מיט דעם רעשט האָבן זיך געטיילט דער מאַגיסטראַט און דער יידנראַט. מען האָט געמאַכט אָפּטע רעוויזיעס בייַ די אַרבעטער און האַנטווערקער און טאָמער האָט מען גענפונען א שטיקל אַרבעט נישט רעניסטרירטע בייַם מאַגיסטראַט, האָט מען קאָנפיסקירט די סחורה און שוער באַשטראָפט דעם בעל מלאכה און דעם באַשטעלער.

יידישע אַרבעטער האָבן געאַרבעט אין די קאַמיסאַריש־פּאַרוואַלטע־טע פאַבריקן פאַר א נישטיקן לוין. מען האָט געאַרבעט כּמעט אומזיסט, דער עיקר כּדי אזוי אַרום אויסצומיידן א גרעסערן אומגליק, דאָס טראַנס־פּאָרטירן אין צוואַנגאַרבעט־לאַגערן אָדער אויף א „ווישעדלענע".

אין א נאך ערגערער סיטואציע האבן זיך געפונען געווען אנגע־שטעלטע, ביורא־באאמטע, כלי קודש, און פרייע פראפעסיעס. פאר זיי זענען קיין ארבעטס־מעגלעכקייטן, סיידן ביי שווארצער, נישט־קוואלי־פיציירטער ארבעט נישט געווען. זיי האבן אויספארקויפט זייער גאנץ האב און גוטס; א טיילי האבן געזוכט באשעפטיקונג אין די איינציקע ביורא־ און פראפעסיאנעלע בארופן, וואס זענען געווען נאך צוגענגלעך פאר יידן: אין יידנראט, אין דער מיליץ, אין יידישן ארבעטס־אמט אא"וו. דאס איז אבער געווען א גליטשיקער וועג, בפרט פאר מענטשן מיט א שוואכן כאראקטער. מעגלעך, אז א סך האבן זיך נישט אפגע־געבן קיין דין וחשבון צו וואסערע מאראלישע קאנפליקטן און עטישער ירידה קאן דערפירן דער דאזיקער אנטשלום. וויניקע זענען געבליבן אינטאקט אין דער פארפוילטער אטמאספערע פון קאורופציע, געוואלט, כלומרשטער זיכערקייט געקויפט פאר דעם טייערן פרייז פון פארצט. נאך וויניקער האבן געהאט כוח און מוט זיך ארויסצוריסן פון פארכישופטן קרייז. דער תהום צווישן די פאלקסמאסן און דער אינטעליגענץ איז צוליב די דאזיקע פאקטארן געווארן טיפער ווי וועלן עס איז.

עס זענען געווען עטלעכע פרייע פראפעסיעס, ווו די יידן האבן גע־קאנט בלייבן לענגער, ווייל מען האט זיי נישט געקאנט פארטרעטן דורך אנדערע. למשל, דער יידישער מעדיצינישער פערסאנאל. אבער ערשטנס זענען דאס געווען בלויז געציילטע יחידים און צווייטנס איז אויך דאס געווען צייטווייליק. כאראקטעריסטיש איז דער פאל מיט די יידישע דענ־טיסטן אין בעלכאטאוו. אין די פוילישע שטעטלעך איז דער דאזיקער פאך געווען כמעט אינגאנצן מאנאפאליזירט אין יידישע הענט. אויך אין בעלכאטאוו זענען כמעט אלע דענטיסטן געווען יידן (בערטא רעגירער, חנה אדער אננא באגדאנסקא, מ. יאקובאוויטש, יאנינא אבאלעווסקא און דער צאנטעכניקער שלמה לאסקאווסקי) און איין פוילישע פרוי (אל־שעווסקא). פון דער ערשטער מינוט אן גייט אן אן אינטענסיווע קאמפ־פאנדענץ צווישן די דייטשע אמטן, ווי אזוי צו באשרענקען אדער פארווערן די יידישע דענטיסטן זייער ארבעט, הגם קיין „אריש" שטעלפארטרעטער אויף זייער ארט זענען נישט געווען. אין יוני 1941 הייסן די העכערע דייטשע אמטן דעם בעלכאטאווער קאמיסאר טאלמער „זיכערשטעלן" (דאס הייסט קאנפיסקירן) די דענטיסטישע קאבינעטן ביי די יידן פאר די צוקונפטיקע דייטשע דענטיסטן, וואס וועלן נאך דער מלחמה קומען פראק־

טיצירן אין בעלכאטאוו. ביסלעכווייז האָט מען צוגענומען ביי אַלע יידישע דענטיסטן זייערע ארבעט־מכשירים און זיי פּארבאָטן וויטער צו פּראָק־טיצירן. געבליבן איז נאָר איין יידישע דענטיסטקע, אננא באָגדאנסקאָ. און דאָס האָט נישט געלאָזט רוען די דייטשן. נאָך אין אפּריל 1942 באַ־קלאָגט זיך א דייטשער אפּיציעלער באריכט־שרייבער, אז באָגדאנסקאָ האָט א גרויסע קליענטעל, עס קומען צו איר אפילו צאָל־באַאמטע, זשאנ־דארמען און רייכסדייטשע ציווילישטן, וויל זי איז „גוט און ביליק". די דאָזיקע שווערע פּראָבלעם האָט זיך באלד געלייזט פון זיך אליין. נאָך די אכזריותדיקע פּאסירונגען אין מערץ און זומער 1942 (זען וויטער) איז אויף די בעלכאטאָווער יידן געפאלן א פּחד. יעדער האָט זיך געפּרווט ארויסראטעווען פון דער פּארניכטונגס־אקציע וואָס האָט געשוועבט איבער די קעפּ פון די בעלכאטאָווער יידן. אין בעלכאטאָו האָט מען געמיינט, אז די אקציע וועט בלויז ארומנעמען די יידן אין וואַרטעלאנד, און ווער עס וועט ארויספאָרן אין „גענעראל גאָווערנעמענט" וועט זיך קאָנען ראטע־ווען. יידן האָבן אָנגעהויבן אומלעגאל שמוגלען די גרענעץ צום „גענע־ראל גאָווערנעמענט". אויך אננא באָגדאנסקאָ מיט איר פאמיליע האָט געפּרווט דעם דאָזיקן כלומרשטן רעטונגסוועג. זיי זענען אָבער געכאפּט געווארן (מיטן יוני 1942) דורך דער געשטאפּע ביים „שווארצן די גרע־נעץ". זייער גורל איז געווען א געהתמעטער. די גאנצע פאמיליע (מיט איר איז געווען צווישן אנדערע אויך איר מאן, דער אדוואָקאט באָגדאנסקי און איר ברודער שלמה לאסקאָווסקי) איז אוועקגעפירט געווארן אין דער ראָאָגאָשטשער תפיסה לעבן לאָדזש און פון דאָרט אוועקטראנספּארטירט צו א פּארניכטונגס־לאָגער.

כדי אויסצומיידן דעם דייטשן ארבעטסצוואנג און די לעבנסגעפער־לעכע טראנספּארטן צו די ארבעטס־לאָגערן, האָבן די בעלכאטאָווער יידן געגרינדעט א שניידער־שאפּ, וועלכער האָט לכתחילה געארבעט פאר דיי־טשע מיליטערישע באשטעלונגען. צייטנווייז האָבן אין דעם שניידער־שאפּ געארבעט עטלעכע הונדערט יידן. פּאַרשטייט זיך, אז דאָס זענען נישט געווען בלויז פּראָפעסיאָנעלע שניידער. א סך ארבעטסלאָזע פון צווישן דער יידישער אינטעליגענץ און סתם יוגנטלעכע פון רייכערע היימען האָבן זיך באמיט דורך שוחד און פּראָטעקציע אריינצובאקומען אין דעם שאפּ אלס ארבעטער, כדי אזוי ארום צו זיין געשיצט פאר צוואַנגארבעט און טראנספּארטן.

אָבער מיט דער צייט האָבן אויפגעהערט די דייטשע באַשטעלונגען, און די צאָל אַרבעטער איז געווָאָרן שטאַרק רעדוצירט. אָנהויב 1942 האָבן אין שאָפּ געאַרבעט שוין בלויז 200 אַרבעטער; זיי האָבן אויסגעאַרבעט דעמאָלט על פּי רוב טאַנדעטנע, ביליקע ציווילי־אַנצוגן. קיין ממשותדיקן אַרבעטסלוין האָבן די אַרבעטער, פֿאַרשטייט זיך, נישט געקראָגן. פון די איינגעפֿאָסענע געלטער פֿאַר די אָפּגעליפֿערטע סחורות האָט מען די אַרבעטער געגעבן א נישטיקן אַוואַנס, אָבער דערמיט האָט זיך טאַקע געענדיקט. זייער איינציקע „באַלוינונג" איז געווען דער כלומרשטער שוץ פֿאַר די דייטשע כאַפֿעריין און טראַנספֿאַרטן. אָנגעפֿירט מיטן שניידער־שאָפּ האָבן: שלמה שמולעוויטש, ישכר פֿשיבילסקי און א געוויסער פֿאַלצמאַן, וואָס איז אין דער צייט פון מלחמה געווען אין בעלכאַטאָוו.

א חוץ דעם האָט עקזיסטירט אויך א שוסטער־שאָפּ, וועלכער איז נישט געווען אַזוי גרויס ווי דער שניידער־שאָפּ. עס האָבן דאָרט געאַרבעט מער פֿאַכמענער ווי אין שניידער־שאָפּ, הויפּטזעכלעך שטעפּערס און שוסטערס, מער ווי הונדערט יידן. מיט דעם שוסטער־שאָפּ האָט אָנגעפֿירט פּרץ אַלטמאַן.

ב) דער יודנראַט

אין איר פֿאַרצווייפֿלטן קאַמף אויף לעבן און טויט מיט דעם בארבאַרישן אָקופּאַנט האָט די יידישע באַפֿעלקערונג נישט געקאָנט רעכענען אויף הילף און אונטערשטיצונג מצד דער איינציקער יידישער אינסטיטוציע, וואָס האָט געקאָנט עקזיסטירן אונטער דעם דייטשן טעראָר, דעם יודנראַט.

וועגן דער ראָל פון די יודנראַטן, זייער פונקציע אין דער פינצטערער נאַצי־צייט, וועגן דעם ווי אַזוי די דייטשן האָבן פֿאַרטראַכט און אויסגעפֿירט זייער פּלאַן, אויסצוניצן די דאָזיקע כלומרשט אויטאָנאָמע יידישע אינסטיטוציע, כדי אָפּצונאַרן און פֿאַרניכטן די יידישע באַפֿעלקערונג — וועגן אָט דעם אַלעמען איז נישט דאָ דער פּלאַץ מאריך צו זיין. דאָס איז א פֿראָבלעם, וואָס פֿאַרלאַנגט א בריטע היסטאָריש־סאָציאָלאָגישע אויספֿארשונג. אָבער דאָס ביסל ידיעות, וואָס מיר פֿאַרמאָגן וועגן בעלכאַטאָווער יודנראַט וועט זיין אויך א צושטייער צו דער אַלגעמיינער און בריייטערער פֿראָבלעמאַטיק פון די יודנראַטן אין די נאַצי־אָקופּירטע לענדער.

וועגן דעם בעלכאטאווער יודנראט האבן מיר ידיעות פון צווייערליי קוועלן: פון יידישע מקורים (גבית־עדות פון איבערגעבליבענע) און פון דייטשע און פוילישע מקורים. די יידישע מקורים דערלויבן אונדז מער ארויסצודרינגען אין דעם אינערלעכן לעבן פון די בעלכאטאווער יידן, די פוילישע און בפרט די דייטשע מקורים באהאנדלען דער עיקר די פארמעלע און אויסערלעכע מאמענטן פון דער אנטוויקלונג פון יודנראט.

גלייך נאכדעם ווי די דייטשן זענען ארײן קיין בעלכאטאוו, האט זיך געגרינדעט א געזעלשאפטלעכער קאמיטעט, וועלכער האט געזאלט אנפירן מיט דעם יידישן לעבן אין שטאט און שיצן די יידישע באפעלקערונג דורך אינטערוועניצן ביי דער מאכט. מען האט נאך געהאט גאנץ נאאיוע פארשטעלונגען וועגן די דייטשישע־נאציש רעגירונג־מעטאדן און געלויבט אין דער ווירקזאמקייט פון פארלאמענטארישע מיטלען און דעמאקראטישע פאלקס־פארטרעטונגען לגבי די אקופאנטן. אבער שוין די ערשטע דייטשע מעשים־תעתועים האבן פארניכטעט א סך פון די דא־זיקע אילוזיעס. א חוץ דעם האבן זיך אין דעם געזעלשאפטלעכן קאמי־טעט ארײנגעריסן עטלעכע „מאכערס" (שמואל יאקובאוויטש און אנדע־רע) און דערזעענדיק זייערע מעטאדן, האבן זיך די פאראנטוואָרטלעכע געזעלשאפטלעכע טויער באשלאסן צוריקצוציען און אויפגעלייזט דעם קא־מיטעט.

בינו לבינו זענען אין שטאט ארגאניזירט געווארן די דייטשע מאכט־ארגאנען, וואס האבן באקומען אינסטרוקציעס צו שאפן א יודנראט. דער יודנראט איז נאמינירט געווארן דורך די דייטשע פאליציי־ און זשאנ־דארמעריע־ארגאנען, לויט א פארשטענדיקונג מיט דעם דייטשישן בירגער־מייסטער. ער איז נישט תמיד באשטאנען פון דער זעלבער צאל מיט־גלידער: די קלענסטע צאל איז געווען 3, די גרעסטע 12 יודנרעטלער. לכתחילה זענען אין יודנראט געווען 12 פערזאנען. אין מערץ 1940 איז די דאזיקע צאל דראסטיש רעדוצירט געווארן דורך דער זשאנדארמעריע צו דריי פערזאנען. אויף דער אינטערוועניץ פון בירגערמייסטער איז די צאל יודנרעטלער געהעכערט געווארן אויף 5. שוין דעם 18טן אקטאבער 1940 זענען די דאזיקע יודנרעטלער ארעסטירט געווארן און אויף זייער ארט זענען באשטימט געווארן נייע 5. עטלעכע טעג שפעטער — דעם 23סטן אקטאבער 1940 — איז שוין דער נייער פרעזעס געווארן ארעסטירט און אויף זיין ארט איז באשטימט געווארן א צווייטער. דער נייער יודנראט

האָט רעגירט כמעט א גאנץ יאר. דעם 2טן אויגוסט 1941 איז באשטימט געוואָרן א נייער „יודנעלטסטער", דאָס מאָל כמעט א דיקטאטאָר, מיט בלויז צוויי ביראָטן, און 6 רעסאָרטלייטערס. קיין אריכת ימים האָט־ער נייער ראָט נישט געהאט. שוין דעם 24סטן סעפטעמבער 1941 זענען די רעסאָרטלייטערס געביטן געוואָרן, בלויז דער פּרעזעס און די צוויי ביי־רעטלער זענען געבליבן אין זייער אמט. און אזוי האָט עס זיך אויך ווייטער געפירט. ווי עס איז זען פון אָט דער טרוקענער אויפשטע־לונג — זענען ארום דעם כסא הכבוד פון א יודנרעטלער פאַרגעקומען הייסע קאמפן. פּאַרשידענע מאכערס און קליקעס האָבן זיך געריסן צום יודנראט, געזוכט דערין שוץ קעגן דייטשע רדיפות, געזוכט מאכט, געלט און... „כבוד". קיין אָנגעזעענע געזעלשאפטלעכע טויער זענען אין דער דא־זיקער קליקעס־קאָנקורענץ נישט געווען פּארמישט. אין אָנהויב האָבן נאָך אייניקע פּאַראַנטוואָרטלעכע טויער יאָ געפּרווט האָבן א השפּעה לכל הפחות אויף געוויסע ארבעטס־געביטן פון יודנראט (למשל, סאָציאָלע שוץ, סאָציאָלע הילף), זיי האָבן זיך אָבער באלד צוריקגעצויגן, דערזעענדיק דאָס אמתע פּנים פונעם יודנראט.

די קליקע־קאמפן זענען געווען זייער היציק און ריקזיכטלאָז. עס פלעגט אפט טרעפן, אז מען האָט זיך באנוצט מיט דער הילף פון די קאָרומפּירטע דייטשע מאכטאָרגאַנען און זיי אריינגעצויגן אין די פּאַר־שידענע מחלוקתן. אין איין פאל האָט דער בירגערמייסטער — אפנים אויפן סמך פון ידיעות, צוגעטראָגענע צו אים דורך יידישע מאכערס — געמסרט דעם פּרעזעס פון דעם יודנראט, אז ער שטייט אין פּאַרבינדונג מיט א באנדע יידישע שמוגלערס, און דער יודנעלטסטער איז געוואָרן אַרעסטירט.

ווער זענען געווען די יודנרעטלער און וואָס וויסן צו דערציילן וועגן זיי די איבערגעבליבענע בעלכאטאָווער יידן?

דער גענויער צוזאמענשטעל פון דעם ערשטן געזעלשאפטלעכן קאמי־טעט איז אונדז נישט באקאנט. איבעריקנס האָט ער, ווי דערמאָנט, קיין אריכת ימים נישט געהאט.

דער ערשטער, פון די דייטשן נאָמינירטער יודנרעטלער איז געווען מיכאל יאקובאָוויטש, א געוועזענער ראטמאן. נאָך אים איז געוואָרן פּרע־זעס פון יודנראט דער יונגער אדוואָקאט באָגדאנסקי (דער מאן פון דער דענטיסטקע אננא באָגדאנסקא). ער האָט זיך באמיט צוצוציען צום

יודנראט מענטשן מיט א געוועלשאפטלעכן סטאזש. אין דער קאמיסיע פון געוועלשאפטלעכן שוץ זענען אריינגענומען כאסקעל בירנצווייג, מענדל ליפמאן, מלך גאלסטער א״א. יאנקל פלאקאוויטש האט זיך אפגעזאגט אריינצוטרעטן אין דער קאמיסיע. בירנצווייג האט זיך אויך באלד צוריקגעצויגן, סימולירנדיק א הארץ־קראנקייט. עס האט זיך נעמלעך גלייך ארויסגעווייזן, אז דער יודנראט גייט אויף א גלימשיקן וועג. אין יודנראט האט געהאט א גרויסע השפעה שמואל יאקובאוויטש, וועלכער איז פון דער צייט אן געווען כמעט אין אלע שפעטערדיקע יודנראטן. דער נייער יודנראט האט אריינגעפירט א נייעם, וואס האט אויפגעטרייסלט די יידישע באפעלקערונג — עס זענען אריינגעפירט געווארן שמיץ אלס שטראף פאר נישט אויספירן די באפעלן פון דעם יודנראט. עס זענען אריינגעקומען אין יודנראט שארפע פראטעסטן מצד מוטיקע יידישע פארטרעטער און די שענדלעכע שמיץ־שטראף איז אפיציעל אפגעשאפט געווארן. פאקטיש אבער האט די יידישע מיליץ זיך שטילערהייט ווייטער באדינט מיטן כע־טאר פון שלאגן מערדערלעך יידן, וואס זענען באגאנגען דעם פארברעך פון נישט פאלגן דעם יודנראט.

בראש פון דריטן יודנראט איז געשטאנען דער געוועזענער באנק־באאמטער און מזרחי־פירער יאנקל ערליך. ער איז געווען „מילד צו די יידן״, לויט דער כאראקטעריסטיק פון אן איבערלעבנדיקן בעלכאטאווער תושב. ער איז אין מערץ 1942 געווארן געהאנגען דורך די דייטשן צוזאמען מיט נאך 9 יידן; צו יענער צייט איז ער שוין נישט געווען יודנעלטסטער. זיין נאכפאלגער איז געווען שלמה הערש טאפפאלאוויטש. וואַרשיינלעך שטיצנדיק זיך אויף א מסירה קעגן אים, האבן די דייטשן דורכגעפירט אין זיין היים א רעוויזיע און האבן אים באלד דערשאסן. דער לעצטער יודנרעטלער איז געווען יעקב שיע שמולעוויטש; אויף אים האט מען קיין שלעכטס נישט גערעדט.

אטא דאס זענען די קנאפע ידיעות און כאראקטעריסטיקן פון די יודנרעטלער, וואס מיר פארמאגן. נאך ווייניקער ווייסן מיר וועגן דער טעטיקייט פון יודנראט. די כלומרשט ברייטע אויטאנאמיע, וואס די דייטשן האבן געגעבן די יודנראטן, איז געווען בלויז אן אומפארשעמטע פיקציע און א פארהאנג פאר די פארברעכערישע פארניכטונגס־פלענער. אין די ראמען פון דער אויטאנאמיע־פיקציע האט דער יודנראט געהאט אן אומבאשרענקטע הערשאפט איבער דער יידישער באפעלקערונג. ער

האָט אויסגעבויט צו דעם צוועק אַן אַנטשפּרעכנד גרויסן רעגירונגס־אַפּאַראַט. דער יודנראַט האָט געהאַט אין בעלכאַטאָוו אַן ערך 50 באַאַמ־טע, אַ חוץ דער יידישער מיליץ. אַ טייל באַאַמטע האָבן געקריגן באַצאָלט (50 ביז 120 מאַרק אַ חודש). אַנדערע האָבן געאַרבעט אומזיסט, בלויז כדי צו געניסן פון דעם „שוץ", וואָס האָט זיך שנעל אַרויסגעוויזן אַלס פול־שטענדיק ווערטלאָז. דער בודזשעט פון יודנראַט איז אונדז נישט באַקאַנט. מיר האָבן בלויז פראַגמענטאַרישע ידיעות וועגן זיינע הוצאות: ביז מיטן 1940 האָט דער יודנראַט אַרויסגעגעבן ביז 1.000 אומזיסטע מיטאָגן טעגלעך, די הוצאות אויף סאָציאַלע הילף האָבן באַטראָפן (אָנהויב 1942) 2.000 מאַרק אַ חודש און די זעלבע סומע איז אויסגעגעבן געוואָרן חודשלעך אויף אַדמיניסטראַטיווע הוצאות. צו די גרעסטע הוצאות פון יעדן יודנראַט האָבן געהערט די קאָלאָסאַלע סומען אויף אונטערצוקויפן דייטשע באַאַמטע, כדי אָפּצוווענדן כלערליי גזירות, אָבער די דאָזיקע סומעס זענען, פאַרשטייט זיך, נישט פאַרנאָטירט געוואָרן.

די הכנסות פון יודנראַט האָבן געשטאַמט פון פאַרשידענע קוועלן: פון דירעקטע און אומדירעקטע שטייערן, פון אויסקויפסגעלטער, וואָס זענען אַריינגעקומען אין אַרבעטסאַמט, אָפּצאָלן פון די האַנטווערקער, פון פאַרשידענע ווירטשאַפטלעכע אונטערנעמונגען, וואָס דער יודנראַט האָט געפירט. דער יודנראַט האָט געהאַט אין זיינע הענט די גאַנצע פאַרטיי־לונג פון שפּייז און ברענשטאָף פאַר דער יידישער באַפעלקערונג, ער האָט אָנגעפירט מיט פאַרשידענע וואַרשטאַטן; ער האָט אויך דורכגעפירט קאָנ־טריבוציעס פאַר דער דייטשער מאַכט און בשעת הדחק אַרויפגעלייגט ספּע־ציעלע אָפּצאָלן און גרעסערע באַשטייערונגען אויף יחידים.

ג) די פּאַרניכטונג

דאָס אַממייסטן טראַגישע יאָר אין דער געשיכטע פון יידישן בעלכאַ־טאָוו, דאָס יאָר 1942, האָט זיך אָנגעהויבן מיט דעם אָפיציעלן באַשלוס פון דעם טרויעריק באַרימטן „גאַאולייטער דעם וואַרטעלאַנדעס" אַרטור גריי־זער, דאַטירט פון 2 יאַנואַר 1942. אין דעם דאָזיקן אָפיציעלן דאָקומענט האָט דער נאַצישער אַדמיניסטראַציע־שעף מודיע געווען צו אַלע זיינע אונטערגעאָרדנטע אַדמיניסטראַציע־באַאַמטע, אַז עס איז באַשלאָסן גע־וואָרן „די ענטיודונג דעם וואַרטעגאועס", ד"ה אַז דאָס לאַנד דאַרף „באַ־

פרייט ווערן פון די יידן". אין נאציזשן לשון האָט דאָס געהייסן: גירוש און פארניכטונג. פארשטייט זיך, אז די נאצים האבן דעם דאזיקן באשלום געהאלטן בסוד פאר דער ארטיקער באפעלקערונג און בפרט פאר די יידן. אבער צוביסלעכווייז האָט זיך די ידיעה וועגן שרעקלעכע זאכן, וואס וועלן פאסירן מיט די יידן, פארשפרייט צווישן דער באפעלקערונג און אויף דער יידישער גאס איז די טראגישע שטימונג און פאניק גרעסטיגן כסדר פון טאג צו טאג. דער ערשטער אנזאג פון דער פארשארפטער נאצישער יודנפאלִיטיק זענען אין „וואַרטעלאנד" געווען די עקזעקוציע־„ספעקטאקלען", וואס זענען ארגנזשירט געוואָרן דורך די דייטשן אין די חדשים פעברואר, מערץ און אפריל 1942. די נאצים האבן אין א ריי שטעט אויסגעקליבן א גרופע יידן (על פי רוב א מנין) און זיי עפנטלעך געהאנגען, מיט א באשטימטן עפנטלעכן צערעמאניאל, וואס האָט זיך איבערגעחזרט אין יעדער שטאָט. די גרוילעכע עפנטלעכע תליות זענען פארגעקומען אין די פאלגנדיקע שטעט פון וואַרטעלאנד:

אין פעברואר	1942	אין וולוין	10 יידן
דעם 28	"	" ברעזין	10 "
" 3	מערץ "	(פורים) אין זדונסקע וואליע	10 "
" 10	" "	" לענטשיץ	10 "
" 10	" "	" פאדעמביע	10 "
" 10	" "	" בעלכאטאוו	10 "
" 10	אפריל "	" פיאנטעק	2 "
" 10	" "	" אזארקאוו	8 "
" 17	" "	" ניי־טשעכאליץ	10 "

דער צוועק איז געווען וואַרשיינלעך צו טעראָריזירן די יידישע באפעלקערונג און צו ברענגן איר מאָראַלישן וויידערשטאנד־כוח, ווי אויך צו באפעסטיקן ביי די דייטשן און פאָלִיאקן דאָס געפיל אז יידן זענען הפקר און שולדיק אין כלערליי כלומרשטע פארברעכנס („די יודן זינד אין אַלעם שולד) און עס קומט זיי דערפאר די „פארדינטע שטראָף" פון דייטשע הענט. דערביי האָט מען אויך די דאזיקע געלעגנהייט אויסגענוצט ארויס־צופרעסן געלט ביי יידן.

ווי אַזוי דער דאָזיקער טייוולאָנישער אַפּאַראַט פון פּסיכאָלאָגישן און פּיזישן טעראָר, שאַנטאַזש און מאָרד, האָט געאַרבעט, און מיט וועלכע מעטאָדן — דאָס זענען מיר באַשיימפּערלעך אין דעם בעלכאַטאַווער „מאָרד־ספּעקטאַקל". אָנהויב מערץ האָבן די דייטשן אַרעסטירט 15 אָדער 17 יידן פון פּאַרשידענע באַפעלקערונגס־שיכטן אין בעלכאַטאַוו און אָנגעהויבן בויען תּליות אויף דעם מאַרק־פּלאַץ. אויף דער יידישער באַפעלקערונג איז געפאָלן א פּחד. די באַמיאונגען ביים דייטשן בירגער־מייסטער טאָלמער האָבן געפּועלט, אז ער זאָל מסכים זיין אויף א גרויסער געלט־קאָנטריבוציע, כדי אויסצוקויפן די ערובניקעס. א ספּעציעלע קאָנטריבוציע קאָמיסיע האָט אָנגעהויבן זאַמלען ביי יידן געלט, צירונג, גאָלד און זילבער. ביי דעם קאָנטריבוציע לאָקאָל זענען יידן געשטאַנען אין דער ריי, כדי איינצוצאָלן דאָס געלט און צירונג אויף פּדיון שבויים. דאָס יידישע בעלכאַטאַוו האָט זיך אָנגעשטרענגט איבער זיינע כוחות, אָבער וועז מען האָט דאָס געלט און די קעסטלעך מיט גאָלד און צירונג געבראַכט צו די דייטשן, האָבן זיי צינים דערקלערט, אז דאָס איז נישט גענוג אויף אויסצולייזן אַלע אַרעסטירטע און 10 פון זיי וועלן געהאָנגען ווערן. צו דער עקזעקוציע איז איינגעלאַדן געוואָרן די גאַנצע פּוילישע און דייטשע באַפעלקערונג פון בעלכאַטאַוו און אומגעגנט; יידן האָבן געדאַרפט דערשיינען שיין אָנגעטון און נישט געטאַרט וויינען אָדער שרייען. די דייטשן האָבן די יידישע ערובניקעס צוערשט אַרויסגעפירט פון דער תּפיסה צו דער שול, געהייסן זיי זאָגן ווידוי און ערשט דאַן אַוועקגעפירט צו דער תּליה.

דעם לאַנגן באַשולדיקונגס־אַקט קעגן די צען „פאַרברעכערס", אָנגעשריבן אין באַקאַנטן נאַצישן סטיל, האָט געמוזט פאַרלייענען דער יודענלטסטער טאָפּאָלאָוויטש. א יידישן מילִיציאַנט (א. גאָלדבערג) האָבן די דייטשן אונטער דער דראָאונג פון טויטשטראָף געהייסן דורכפירן די עקזעקוציע פון הענגען. די פאַרמשפּטע צום טויט זענען געווען:

יאַנקל ערליך, געוועזענער באַנק־באַאַמטער און יודנראָטלער; מענדל פּעלד, פאַבריקאַנט; חיים שאַפּירא, סוחר; משה וואָלפאָוויטש, קצב; לייבל פּעלצמאַן, קצב; (יודל?) משה לייזעראָוויטש, קצב; משה אהרן טויבע, שׂי־שער (?); ירחמיאל בוים, וועבער; יצחק אליהו גרינבוים, סוחר; לייביש מיכאל לאַנדוי, וועבער.

די פאראורטיילטע האבן זיך פארהאלטן רואיק. אייניקע פון זיי האבן נאך אין די לעצטע מינוטן באוויזן עפעס צו זאגן, צו טרייסטן זייערע פאמיליעס און די פארזאמלטע עדה יידן מיט דעם, אז באלד וועט קומען היטלערס מפלה און דער גערעכטער משפט פאר די נאצישע תלינים, און גערופן זיי צו נעמען נקמה.

זינט דער מערץ עקזעקוציע האבן זיך אפגעשפילט די טראגישע געשעניש אין אטעם־פארכאפנדיקן טעמפא.

אין חודש מאי אדער יוני 1942 איז פארגעקומען די בארבארישע סעלעקציע פון דער יידישער באפעלקערונג אין בנין פון תלמוד תורה. מען האט געהייסן אלע יידן אויפמארשירן נאקעטערהייט פאר א נאציסע קאמיסיע, ווען האט זיי איינגעטיילט אין דריי קאטעגאריעס. יעדע קאטעגאריע האט באקומען א באזונדערן אנדערן שטעמפל אויף אירע לעגיטימאציעס. די דאזיקע אויססארטירונג האט שפעטער קיין גרויסע פראקטישע באדייטונג נישט געהאט, אבער דערווייל האט זי ארויפגעוואלגן א פחד אויף דער יידישער באפעלקערונג.

בינו לבינו האבן זיך אין א ריי שטעטלעך אנגעהויבן גירושים. איבער 10.000 יידן פון פארשידענע שטעטלעך און ישובים זענען אריינגעטריבן געוואלן אין חודש יולי אין דער לאדזשער געטא. צווישן זיי איז אויך געווען א גרופע בעלכאטאוער. א טייל פון זיי איז איינגעארדנט געוואלן ביי לאנדווירטשאפטלעכער ארבעט אין מארישין (ביי לאדזש), וואס איז פארוואלטעט געוואלן פון לאדזשער יודנראט. א טייל האבן די דייטשן ארויסגעשיקט אויף „ארבעט" ד"ה אויף פארניכטונג.

כסדר זענען אין די ארומיקע שטעטלעך פארגעקומען גירושים, דעפארטאציעס, בלוטיקע ליקווידאציעס. דער ביטערער גורל איז געפאלן אויף בעלכאטאוו דעם 11טן אויגוסט 1942. די דייטשן האבן צונויפגעטריבן די יידישע באפעלקערונג אויפן מארק־פלאץ און דורכגעפירט א סעלעקציע. א גרופע פון אן ערך 1.000 יונגע און שטארקע מענטשן (אין עלטער פון 16 ביז 45 יאר) האט מען אוועקגעפירט קיין לאדזש, דעם רעשט אריינגעטריבן אין שול און אין קאטויליש קלויסטער, געהאלטן זיי דארט א צייט אין אן אוממענטשלעכן צושטאנד און דאן פארשיקט אין דעם פארניכטונגס־לאגער כעלמנא („קולמהאף" אין דייטש) ביי לאדזש, צו פארגאזונג. די כעלמנער מארדפאבריק איז געווג באקאנט דורך א ריי געדרוקטע באשרייבונגען און דארף דא נישט נאכאמאל באשריבן ווערן.

אין דער צווישנצייט האָט זיך דער בירגערמייסטער טאָלמער א נעם געטאָן צום איבערגעבליבענעם יידישן פּאָרמעגן. ער האָט די גאַנצע שטוב־איינריכטונג פון די אויסגעהרגטע בעלכאַטאָווער יידן אָפּגעקויפט ביי דער נאַציישער „געטאָ פּאַרוואַלטונג ליצמאַנשטאַדט" (דאָס איז געווען די אָפּי־ציעלע דייטשע פּאַרוואַלטונג פון די יידישע פּאָרמעגנס אין לאָדזש און אָרומיקע שטעטלעך, מיט האַנס ביבאָוו בראש) און זיי ווייטער פּאָר־קויפט צו שפּאָט־פּריייז צו די אָרומיקע דייטשן און פּאָלקסדייטשן.

די בעלכאַטאָווער, ווועלכע זענען אַרויסגעקומען קיין לאָדזש, האָבן דאָרט געפֿרוווט שאַפֿן געוויסע לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע הילפֿס־אָרגאַניזא־ציעס. עס איז געשאַפֿן געוואָרן א בעלכאַטאָווער הילפֿסקאָמיטעט, דער עיקר דורך פּאָרטרעטער פון אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס. אייניקע בעלכאַטא־ווער פּאָרטרעטער זענען אויך אַריין אין דעם ציוניסטישן הילפֿס־קאָמי־טעט. א ריי בעלכאַטאָווער זענען געווען טעטיק אין דער בונדישער אָרגאַני־זאַציע, ביי די לינקע און אין דער אגודה־יוגנט אין לאָדזשער געטאָ.

די בעלכאַטאָווער אין לאָדזש האָבן דורכגעמאַכט דעם זעלביקן טרא־גישן גורל וואָס דער רעשט לאָדזשער יידן. אין אויגוסט 1944 זענען זיי אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ און אין אַנדערע דייטשע קאָנצענ־טראַציע־לאָגערן און צום גרעסטן טייל דאָרט אומגעקומען.

נאָר געציילטע בעלכאַטאָווער יידן האָבן געהאַט דאָס גליק זיך אַנטקעגן צו שטעלן דעם שונא מיט געווער אין האַנט. אונדז זענען באַ־קאַנט א ריי פּרטים וועגן א קליינער גרופּע בעלכאַטאָווער, וואָס זענען אין אָנהויב פון דער דייטש־פוילישער מלחמה פּאַרוואָגלט געוואָרן קיין ביאַליסטאָק און האָבן דאָרט, אָדער אין די אָרומיקע שטעט, געלעבט אין 1941 ווען די דייטשן זענען אַריינגעקומען. די בעלכאַטאָווער יידישע יונ־געלייט: משה, הינדע און חיים קאָן און זייער שוואָגער לייב פּודלאָווסקי האָבן שוין דעמאָלט גוט פּאַרשטאַנען וואָס עס באַדייט א דייטשער „טראַנספּאָרט". זיי זענען אַראָפּגעשפּרונגען פון א דייטשן טראַנספּאָרט־צוג, וואָס האָט זיי געפירט צו א קאָנצענטראַציע־לאָגער און זענען אַוועק — אין אָקטאָבער 1942 — צו דער פּאַרטיזאַנער גרופּע „פּאָר־אויס". דאָרט האָבן זיי העלדיש געקעמפט קעגן די נאַצים. חיים קאָן איז געפאַלן אין קאַמף דעם 18טן אויגוסט 1943, אין א דאָרף לעבן ביא־ליסטאָק. משה און הינדע קאָן געפינען זיך היינט אין פּוילן, לייב פּוד־לאָווסקי אין ישראל. די דריי מענער: חיים קאָן (שוין נאָך זיין טויט),

משה קאן און לייב פודלאווסקי זענען אויסגעצייכנט געווארן פון דער פוילישער רעגירונג מיט דעם גבורה־קרייץ („קזשיזש וואלעטשניך").

א חוץ דעם האבן מיר נאך עטלעכע נישט פולשטענדיקע ידיעות וועגן א קאמף וואס איז פארגעקומען אין בעלכאטאוו גופא. בשעת א דייטשער אבלאווע איז עס געקומען צו א שיסעריי צווישן א גרופע יידישע יונגעלייט און די דייטשע זשאנדארמן. איינער פון די יונגעלייט, משה לעוו, איז פארוונדעט געווארן און איז ארייננעפאלן אין די דייטשע הענט. דורך א גרויסן כאבאר איז געלונגען אים ארויסצובאקומען פון תפיסה און ער איז אוועק אין וואלה, ווו ער האט זיך ווארשיינלעך אנגעשלאסן אין א גרופע פארטיזאנער. שפעטער האבן אים די דייטשן ווידער געכאפט און געבראכט קיין אשוויענטשים, ווו ער איז אומגעקומען.

מיר וויסן אויך, אז דער בעלכאטאווער שניידער יוסף רייך איז נעווען אין א פארטיזאנער־גרופע אין סטאלפצער ראיאן. ער לעבט היינט אין אויסטראליע.

די צאל איבערגעבליבענע בעלכאטאווער יידן איז שווער אפצושאצן. אין יאר 1939 האבן זיך אן ערך 100 בעלכאטאווער יידן געראטעוועט פון די דייטשע הענט דורך אנטלויפן קיין רוסלאנד. דארט זענען אייניקע פון זיי געשטארבן אין דער צייט פון מלחמה. דער רעשט איז שפעטער צוריק־געקומען קיין פוילן. די צאל יידן, וועלכע האבן גלייך נאך דער מלחמה (אין 1945—1946) זיך באוויזן צוריק אין בעלכאטאו, איז געווען א נישטיקע: אן ערך 2 צענדליק משפחות. לאנגזאם האבן אנגעהויבן זיך אפצוגעפינען די צוריקגעקומענע פון רוסלאנד, די אפגעראטעוועטע פון די דייטשע קאנצענטראציע־לאגערן, פון די בונקערס און באהעלטענישן, פון די וועלדער און פון דער פארטיזאנקע, פון די לעבנגעבליבענע אויף גע־פעלשטע „ארישע פאפירן". על פי רוב זענען זיי נישט געבליבן לאנג אין פוילן, נאר וויייטער געוואנדערט קיין דייטשלאנד און דארט אין די ד. פ־לאגערן געווארט אויף א מעגלעכקייט אויסצוואנדערן קיין ישראל, אדער אמעריקע. די צאל בעלכאטאווער יידן אין די דייטשע ד. פ־לאגערן אין 1946—1947 וועלט נעשאצט אין קרוב צו 250 מענטשן. דער גרעס־טער טייל פון זיי האט שוין זינט דעמאלט פארלאזט דייטשלאנד. בסך הכל וועלט די צאל פון די בעלכאטאווער שארית־הפליטה נעשאצט אין 300 ביז 350 פערזאן, ד"ה וויניקער ווי איין פראצענט פון דעם אמאליקן בליענדיקן יידישן ישוב אין בעלכאטאו.

בעֶלכאַטאָוו

איך
קאַמךְ
ארבעט און שאַפֿונג

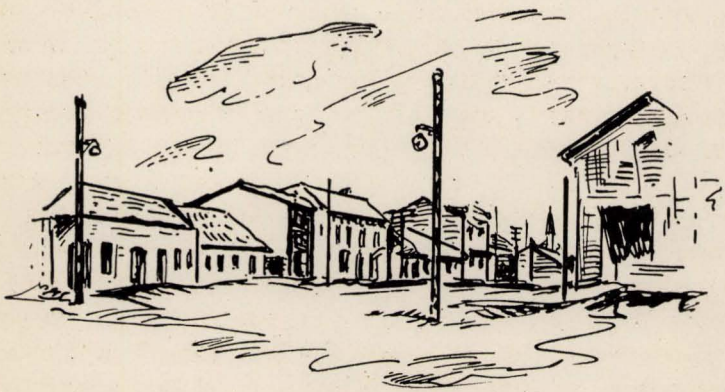

ישראל פּיטאָווסקי

דער אָנהויב און דער סוף

אויסערלעך האָט זיך בעלכאטאָוו ווייניק וואָס אונטערגעשיידט פון די שכנותדיקע שטעטלעך, ווי סטערצאָוו, קאַמינסק א"א. אָביסל גרעסער אין פּאַרנעם, א צווייטדריי טויזנט איינווונער מער ווי אין די דערמאָנטע שטעטלעך. און דאָך איז אין קולטור־געזעלשאפטלעכן זין דאָס לעבן — סיי פונעם יחיד און סיי פון כלל — געשטאַנען א סך העכער ווי אין די אַרומיקע שטעטלעך. עס איז אויף דעם בעלכאטאָווער מענטש נישט געלעגן דער פּראָווינץ־שטעמפּל, ער האָט נישט פּאַרמאָגט די פּראָווינציעלע קלייניקייט און נישט נעהאט די גראָשנדיקע, קרעמערישע השגות. דער בעלכאטאָווער האָט שטענדיק געהאט א חוש פאר וועלט־פּראָבלעמען, סיי פּאָליטישע און סיי געזעלשאפטלעך־קולטורעלע.

נאָך פאַרן סוף פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָט זיך אין בעלכאטאָוו אָנגעהויבן א יידיש־געזעלשאפטלעך לעבן, איבערהויפּט ביי דער יוגנט. עס האָבן זיך באַוויזן קודם־כל די קליינע בראָשורקעס וועגן קלאַסן־פּראָבלעמען, וועגן פּאַרטייען און אידעאָלאָגישע פראגן. דאָס איז געווען די אינטערעסאַנטע צייט פון מיין לעבן אין בעלכאטאָוו אין די יאָרן 1897—1914. דאָס זענען געווען יאָרן פון עקאָנאָמישן און גייסטיקן אויפשטייג. מען האָט קיין בעלכאטאָוו אָנגעהויבן ברענגען ערנסטע ליטעראַרישע ווערק פון יידישע און העברעאישע שרייבער און איבערזעצונגען פון דער וועלט־ליטעראַטור. עס האָבן זיך באַוויזן אַגיטאַטאָרן פון קלאַסן־פּראַיינען, בונדיסטן (מען האָט זיי געפרופן „אחדותניקעס"), פּועל־ציון־ניסטישע און אַלגעמיין־ציוניסטישע רעדנער.

פּאַר מיינע אויגן שטייט דער ערשטער ציוניסטישער משולח, אָדער מגיד (אזוי האָבן זיי דעמאָלט געהייסן), וואָס איז אַראָפּגעקומען צו אונדז

אין שטעטל. א הויבער, דאַרער ייד, מיט אַן אַסקעטישן אויסזען, מיט א לאַנגער באָרד, פּאות, גערעדט מיט אַן אמת חסידישן ברען, געברענגט משלים, געשיט מיט מאמרים פון תורה, נביאים און תלמוד. ער האָט גערעדט וועגן ד"ר הערצל וויי וועגן א געשיקטן פון גאָט, הגם א דייטש אין א קורצן רעק און קאַפּעלוש. דאָס בית־המדרש איז געווען פול יידן בעלי־מלאכות, קרעמער און חסידים. ער האָט דעם עולם ממש באַגייסטערט. אויף צומאָרגנס האָבן יידן אָנגעהויבן רופן אסיפות, גרינדן ציוניסטישע חברות. באַלעבאַטישע יידן באַוונדער און יעדעס שטיבל פאַר זיך. דאָס האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט. די רביים האָבן לגבי דעם ציוניזם פאַרנומען א נעגאַטיוועס שטעלונג און דאָס האָט אָפּגעקילט די חסידישע יידן. געלט איז בלויז א קלייניגל צאָל באַלעבאַטישע יידן און פון די פרימערע פון זיי איז שפּעטער אַנטשטאַנען דער מזרחי, וואָס האָט געפירט א נישקשהדיקע טעטיקייט.

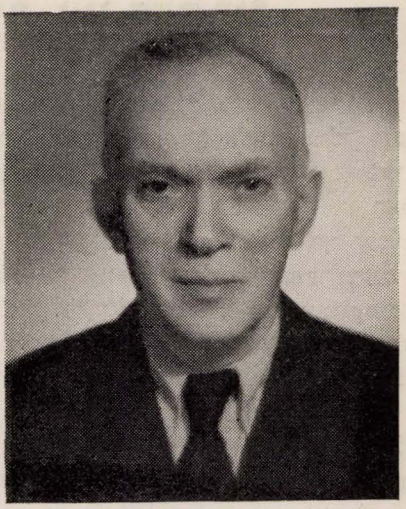

ישראל פּיטאָווסקי

די שטאַרקסטע טעטיקייט צווישן דער יוגנט האָט דעמאָלט געפירט דער „בונד". פאַרשטייט זיך, אז די גאַנצע אַרבעט איז געווען אן אומלעגאַליע. די פירער פון בעלבאַטאָווער „בונד" זענען צו יענער צייט געווען (די וועלכע איך קאָן זיך דערמאָנען): יצחק אירע לייבושעס, זיין חבר פּיזע דריטשע (א צונאַמען אזא), פישל מאיר וויים (שפּעטער עמיגרירט אין אמעריקע), לייבוש מיכל לאַנדאו. שפּעטער — אברהם שמולעוויטש, הערשל פּלאַווניק, יאקובאָוויטשעס אן אייניקל. דאָס איז געווען א בחור א שטאַרק באַהאַוונטער אין דער וועלט־ליטעראַטור, ניטשעס אן אָנהענגער און אָנגעשטעקט פון זיין זאַראַטוסטרא־פילאָזאָפיע, א קענער פון טאָלסטאי און דאָסטאָיעווסקי און א גאָר שטאַרקער חסיד פון קאַרל מאַרקס.

עס זענען צווישן די בונדיסטן געווען אַ סך בית־המדרש בחורים, קינדער פון חסידישע עלטערן. עס דערמאָנט זיך מיר דאָס געשטאַלט פון אַ יונגן בית־המדרש בחור, וועמען איך פלעג אָפט טרעפן אויף דער „בערזע" (אַ ספּעציעלער טרעף־פונקט פּאַרן קאָשטשאָל, אָדער אויפן נייעם וועג). ער האָט ארומגעשפּאַנירט, האַלטנדיק ביי דער האַנט אַ בחורל פון אַ יאָר 14—15 און מיט אים אייניגעקנעלט די מארקסיסטישע טעאָריע. עס איז געווען אַ מערקווירדיק בילד: דער בחור, אַ הויכער, גייט איבערגעבויגן איבער דעם יינגל, גייט און שאָקלט זיך, צופט זיך די פּאה און — מיט אַ גמרא־ניגון גיט ער דעם יינגל צו פארשטיין, אז עס דארפן נישט זיין קיין רייכע און אָרעמע, אז אלע דארפן גלייך ארבעטן און גלייך לעבן...

אַ סך פריער ווי אין אַנדערע — אפילו גרעסערע — שטעט, האָט אין בעלכאטאָוו זיך געמאַכט און געוודערט פון אומלעגאַלע פארזאמלונגען, פאַרלעזונגען, „געפערלעכע פּראָקלאַמאַציעס, אויפרופן צו עקאָנאָמישע שטרייקן א"א.

אָט די דאָזיקע פריע אַנטוויקלונג האָט זיך איר סיבה: מכמה יאָרן פריער האָט אין בעלכאטאָוו עקזיסטירט אַ טעקסטיל־אינדוסטריע. בלויז האַנט־וועבעריי, ביזן סוף פון די נייניציקער יאָרן, און שפּעטער — אויך מעכאַנישע וועבעריי־ען. אין אַ געוויסער מאָס האָט אויך געווירקט דער פאַקט, וואָס בעלכאטאָוו איז געווען אַן אָפּרו־אָרט אין די זומער־חדשים פאַר די ארומיקע שטעט.

לויט פּוילישע געשיכטלעכע קוועלן, האָט בעלכאטאָוו — בעת די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות — געציילט ס"ה אַ דריי־הונדערט איינווינער. קיין וועבערייען זענען דעמאָלט אינגאַנצן נישט געווען, נאָר בלויז שניידערס, שוסטערס און דער עיקר — טעפּערס, וועלכע האָבן אויף זייערע לייַמענע כלים אויסגעברענט דעם שטאָט־הערב: אַ גן־עדן מיט אַ בוים, ארום וועלכן עס וויקלט זיך ארום שלאַנג און ביים בוים — אדם און חוה. אפשר האָט עס טאַקע דער הערב־גן־עדן צוגעצויגן די יונגט פון די ארומיקע שטעטלעך, אָבער אַ פאַקט איז, אז זומערציים פלעגט צו אונדז קומען יונגוואַרג פון לאָדזש און אַנדערע גרעסערע שטעט און מיט זיך געברענגט גרויסשטאָטישקייט קיין בעלכאטאָוו.

ווי געזאָגט, איז בין דער נאַפּאָלעאָן־עפּאָכע נישט געווען קיין וועבעריען אין בעלכאטאָוו. אָבער באַלד נאָכדעם האָבן זיך ביי אונדז אַנ־

געהויבן באַזעצן דייטשן און זיי האָבן עס איינגעפירט הויז־וועבערייַ. זיי פלעגן אויסארבעטן ביינוול־סחורות, שפּעטער אויך וואָלן־שטאָף, וואָס מען האָט דעמאָלט גערופן טוך. די וואָל האָט מען אליין געשפּונען, די סחורה אליין געקארבט און אליין אויסגעפארטיקט, אלץ מיט היימישע מיטלען. און פון די דייטשן האָבן זיך די מלאכה אויסגעלערנט די פוילישע וועבערס.

שוין אין די זיבעציקער יאָרן (און אפשר נאָך פריער) פון פארגאַנגענעם יאָרהונדערט האָט אין בעלכאטאָוו עקזיסטירט א מעכאַנישע וואָל־שפּינעריי. אלס טרייב־קראפט האָט מען באַנוצט פערד, מיט א „קערראַט", וואָס די דאָרפישע לאַנדווירטן באַנוצן נאָך ביז היינט צו טאָג צו זייערע דרעש־מאשינען. די דאָזיקע שפּינעריי זאָל זיך האָבן געפונען אין דער געביידע, אין וועלכער מיין שוואָגער, פּרץ פרייטאָג, האָט שפּעטער אויפגעבויט די ערשטע מעכאַנישע וועבעריי. אויף די שכנותדיקע פלעצער זאָל האָבן געווען א פּארבעריי. זייט איך געדענק, איז שוין דאָרט פון דעם אלעמען קיין סימן נישט געווען.

אין 1888 אדער 1889, וועז איך בין געקומען פון דאָרף פּארזשניוויץ (וווּ מיינע עלטערן האָבן געווינט) קיין בעלכאטאָוו לערנען ביים גמרא־מלמד ר' נאַטעלע און שפּעטער — ביי ר' ישעיה עקשטיין, איז די געביידע נאָר געווען א ווויז־הויז און נאָר עלטערע יידן האָבן אין די שכנות־דיקע פלעצער געזען סמנים, אז עס זאָל דאָרט האָבן געווען א פּארבעריי און אן אפּרעטור.

וועז יידן האָבן אָנגעהויבן זיך צו באַטייליקן אין דער וועבער־אינדוסטריע אין בעלכאטאָוו — וויים איך נישט. אויך די פוילישע געשיכטע שווייגט וועגן דעם. אפשר איז דאָס יאָ געווען פּארשריבן אינעם פּנקס פון דער בעלכאטאָווער יידישער קהלה. דער ערשטער וועבער, וואָס איך האָב געקאָנט אין מיינע פריסטע קינדער־יאָרן, איז געווען מיין זיידע, משה פּאטערסמאן. וועגן אים פלעגט מען דערציילן, אז ער איז קיין בעלכאטאָוו געקומען אלס א יונגער בחור פון עפּעס א דייטשן שטעטל, נאָענט פון דער פוילישער גרענעץ און האָט דאָ חתונה געהאַט. ער איז, ווי מען האָט דערציילט, געווען א ספּעציאליסט אין אויספּארטיקן, פּארבן און אפּרעטירן וואָל־שטאָפן. מען האָט דאָס דעמאָלט געדופן באַסטן (אין בעלכאטאָוו האָט מען מיין זיידן טאָקע געדופן משה באסטער).

עס לוינט זיך דאָ צו שרייבן א פּאָר וועטער וועגן מיין זיידן משה

פּאטערסמאן ז"ל. איך געדענק אים נאָך פון דער צייט, וועו איך בין אלט געווען 5—6 יאָר. ער איז דעמאָלט שוין געווען א זקן פון עטלעכע און זיבעציק. א הויכער, מיט א שיינער, ווייסער באָרד, האָט ער געטראָגן „דייטשישע" מלבושים: א קורצן געהאקטן רעק, אויפן קאָפּ נישט קיין שוואַרץ קאשקעטל, ווי מען פלעגט צו יענער צייט טראָגן, נאָר אויפן דייטשן שטייגער. וועו איך בין שוין געווען א דערוואקסענער בחור, פלעגן מיר עלטערע יידן, מיט באוונדערונג און פּאַרעוונג, דערציילן, אז ער האָט פּאַרמאָגט א פולע שאַנק מיט ספרים און א סך נישט־יידישע ביכער (מסתמא דייטשע). ער איז געווען אן אפיקורס, נישט שטאַרק געהאלטן פון געוויסע מנהגים, ווי כפרות־שלאָגן א"א. א ייד א חכם און א נוח לבריות.

מער ממשותדיקע ידיעות וועגן דער אנטוויקלונג פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע ביי אונדז אין שטאָט בכלל און ביי יידן בפרט בין איך בכוח אָנצוגעבן ערשט פון יאָר 1889. דאָס איז די צייט וועו איך בין געקומען פון דאָרף אין שטאָט אריין לערנען ביי מלמדים און אין שול. עס איז כדאי צו דערמאָנען, אז אין יענע יאָרן איז אין בעלכאטאָוו שוין געווען א יידישע שול מיט א יידישן לערער. איך געדענק נישט זיין פאמיליע־נאָמען, אָבער זיין נאָמען איז געווען — אבנר. איך געדענק אים גוט. זייער א סימפּאטישער מענטש, א שיינער, מיט א פיינער באָרד, געטראָגן א קורצן רעק און א קאפּעלוש. לגבי די תלמידים האָט ער זיך פּאַרהאלטן זייער פריינטלעך. אין שטאָט האָט מען אים שטאַרק רעספּעקטירט.

אין יענע יאָרן זענען אין בעלכאטאָוו שוין געווען א סך יידישע וועבערס און אויך עטלעכע יידישע פּאבריקאַנטן און ליפּעראַנטן: חיים טוסק, פייוויש שראָגע, יעקב הובערמאַן, פייוול לייב (פייוול אמבערדוקס) א"א. מען האָט אין יענער צייט אויסגעארבעט אין בעלכאטאָוו לייכטע שטראָמגאַרן־סחורות, וואלענע פלאַנעל, סאַטין, וואלענע שאַלן און טיכער. פון 80 ביז 90 פּראָצענט פון די דאָזיקע ארטיקלען פלעגן אויסארבעטן יידישע וועבער. אנדערע ביזיקערע, ארטיקלען, ווי: מולטאָן, גאנץ ביינוואָ־לענע סחורות, שערצן, בעטציינג אד"גל זענען אויסגעארבעט געווארן אין די אָרומיקע דערפער.

דעמאָלט האָט זיך אין בעלכאטאָוו שוין אָנגעהויבן צו אנטוויקלען די מאשין־ארבעט. פריער האָט מען די סחורות אויסגעארבעט אויף פוס־שעמל. פון צוויי אויף פלאַנעל ביז פיר, זעקס און צען פוסשעמל ביי

סאָטין. אויף צוג־מאשינען האָט מען אויסגעאַרבעט בעסערע סחורות: קאָמגאַרן און קאָמגאַרן־שעוויאָט אַרטיקלען. די מאשין־אַרבעט האָט אין בעלכאַטאָוו, אָדער — בעסער געזאָגט — אין דער נאָענטער קאָלאָניע קאָלדונאָוו, איינגעפירט א דייטש מיטן נאָמען שולץ. דאָס האָט ער דער ערשטער געברענגט אזא מאשין פון פּאביאניץ, ווו עס האָט זיך באלד, און שפּעטער אין די שכנותדיקע קאָלאָניעס קאָלדונאָוו, זאוואדאָוו, בעל כאטאָווסק א"א, שנעל אנטוויקלט די מאשין־אַרבעט.

די ערשטע זענען איבערגעגאנגען צו מאשין־אַרבעט חיים טוסק און ישעיה שראגע. א לענגערע צייט האָבן די יידישע וועברס זיך אָפּגע־האלטן פון איינפירן מעכאנישע וועבשטולן. פרום 1892—1893 איז מיין שוואָגער, פּרץ פּריטאָג, אראָפּגעקומען קיין בעלכאטאָוו און זיך באזעצט אין קאָלדונאָוו. ער האָט שותפות געמאכט מיטן דייטש שולץ. איך מוז דאָ באמערקן, אז מיין ברודער שמשון פּיטאָווסקי, וואָס איז צו יענער צייט געווען אין לאָדזש א פאבריקאנט פון בעסערע קאָמגאַרן־שטאָפּן, האָט אויך מיטגעהאָלפן ביי דער אנטוויקלונג פון אויסארבעטן בעסערע קאָמ־גארן־שטאָפּן אין בעלכאטאָוו, שיקנדיק זיין סחורה אויסצוארבעטן ביי אונדז אין שטאָט. מיין שוואָגער פּרץ איז געווען אין קאָלדונאָוו א צוויי יאָר און האָט זיך שפּעטער, אין 1894, באזעצט אין בעלכאטאָוו, ווו ער האָט אנגעהויבן באשעפטיקן א גרעסערע צאל האנט־שטולן.

איך מוז ביי דער געלעגנהייט דערמאָנען וועגן מיין אָנטייל אין דער אנטוויקלונג פון מאשין־אַרבעט צווישן די יידישע וועברס און שפּע־טער — ביים אריינפירן יידישע ארבעטער צו מעכאנישער מאשין־אַרבעט. און נאָך שפּעטער, אין די יאָרן 1912—1913, — וועגן דער ארבעט פון יידישע וועברס אויף מעכאנישע וועב־שטולן.

אין 1895, ווען איך האָב שוין געהאט פּאַרענדיקט די לער אלם וועבער ביי מיין פּעטער הערשל וויים, האָב איך געאַרבעט אלם געזעלן ביי פּייוול לייב.

אין צוזאמענהאנג מיט פּייוול לייב איז כדאי צו דערמאָנען עטלעכע פּרטים, וואָס וועלן כאראקטעריזירן די דעמאלטיקע באציאונג פון פאברי־קאנט צו די ארבעטער, אָדער געזעלן.

פּייוול לייב האָט געהאט א פאבריקל פון א 10—12 האנט־וועבשטולן, וואָס האָבן אויסגעארבעט וואלענע שאלן און טיכער. אלם געזעלן האָבן אין דעם פאבריקל געארבעט גרויסע, דערוואקסענע בחורים: שמואל זקן

כאנאצקי און זיינער א ברודער, יעקב שוסטער, משה אייזיקס, שוין א באפרייטער פון מילִיטער א"א. ר' פייוול פלעגט פון לאָדזש קומען יעדן פרייטיק אויף שבת קיין בעלכאטאוו. ארײנקומענדיק אין פאברִיק, פלעגט ער אדורכקוקן די אויסגעארבעטע סחורה און נישט געשפּאָרט קיין זידל־ווערטער, ווען ער האָט באמערקט פעלערן אין דער ארבעט. געדענק איך: איינמאל איז ער צוגעקומען צו מיין וועב־שטול, זיך צוגעקוקט צו מיין ארבעט און — פלוצלינג גיט ער א געשריי: „קומט נאָר אהער דא, שקצים, צו דעם קלײנעם און לערנט אייך מאכן א שיין שטיקל סחורה" (איך בין געווען דער יינגסטער צווישן די ארבעטער).

די צוג־מאשין וועבערײ האָט זיך ביי יידן אין בעלכאטאוו אָנגעהויבן צו אנטוויקלען אין די יאָרן 1897—1898. מען האָט דעמאָלט אויסגעארבעט אן ארטיקל, וואָס מען האָט געדופן ר. וו. מען האָט עס געווען אין צוויי בינדונגען: א דיאגאנאל, אין צוויי אויבער און צוויי פוטער־שום. ביי דעם ארטיקל איז דער פּארדינסט געווען זייער א שווּאָכער. דאָס צווייטע ארטיקל איז געווען א סאטין־בינדונג, געווען אין איין אויבער און צוויי פוטער־שום. ביי דעם ארטיקל האָט מען פּיל מער פּאָר־דינט. דעם דאָזיקן ארטיקל האָב איך ארײנגעפירט ביי די יידישע וועברס.

האָבן אויך אנדערע בעלכאטאווער פאברִיקאנטן געברענגט מאשיז־שטולן און אָנגעהויבן אויסצוארבעטן דאָס דאָזיקע ארטיקל. זיי פלעגן די סחורה ארויסגעבן צו וועבן אין די דערפער, ווו דער ארבעט־לוין איז געווען באדייטנדיק בילִיקער, און אזוי ארום האָבן זיי געשעדיקט די אינ־טערעסן פון די בעלכאטאווער וועבער. דאָס האָט גורם געווען די אנט־שטייאונג פון א וועבער־חברה, וואָס האָט מיט אלע מיטלען זיך אנט־קעגנגעשטעלט דעם ארויסגעבן די ארבעט אין די דערפער.

עס איז כדאי צו ווידמען עטלעכע ווערטער אָט דעם וועבער־פּאראיין. איך געדענק בלויז עטלעכע נעמען פון די גרינדער פון דעם פּאראיין און פון זיינע טעטיקע מיטגלידער. דאָס זענען געווען: ש. כאינאצקי, ח. ש. שפּיגעלמאן, ז. מאכאבאנסקי א"א. אין זיין טעטיקייט האָט זיך דער פּאר־איין געהאלטן אין די גרענעצן פון ריין עקאָנאָמישע אינטערעסן. ער האָט געשטערט, ווי געוואָנט, די פאברִיקאנטן ארויסצוגעבן די ארבעט אין די דערפער און האָט ארגאניזירט שטרייקן פאר העכערע ארבעט־לוינען. דער פּאראיין האָט אפּגעהיט, אז בעת א שטרייק זאלן די דאָרפישע ארבעטער נישט ארײנפירן קיין סחורה אין שטאָט אַריין און נישט ארויסגעלאָזט קיין

רוי־שטאָפן אין דאָרף אריין. צו דעם צווועק כּלענן געשטעלט ווערן פּיקעטן ביי די עקן פון שטאָט. נישט איינמאָל האָט דער פּאראיין דורכגעפירט אָקופּאציע־שטרייקן ביי די מער איינגעשפּארטע פּאבריקאַנטן. א גרעסערע צאָל וועבערס פלעגט אריינגיין אין ווינונג פונעם פּאבריקאַנט און דאָרט זיצן אזוי לאַנג, ביז ער האָט נישט נאָכגענעבן די אַרויסגעשטעלטע פּאדערונגען.

קיין שום קולטור־טעטיקייט האָט דער פּאראיין נישט געפירט. די מיטגלידער פון פּאראיין האָבן זיך געשאָפן א מנין צו דאָוונען שבת און יום־טוב, פלענן זיי אויסטרינקען א פּעסל ביר און אויף אזא אופן האָבן זיי זיך געזעלשאפטלעך אויסגעלעבט.

דער סוף פון דעם פּאראיין איז געווען א טרויעריקער: אין 1908 איז די פּאליציי, צוזאמען מיט זשאנדארמעריע, באפאלן די ווי־נונגען פון די פּאראיין־אָנפירער (איך געדענקט נאָר די נעמען פון חיים שפּיגעלמאן, שמואל זקן כאיניצקי), זיי האָבן באקומען צוויי, אנ־דערע — פיר יאָר טורמע. אין שטאָט האָט מען שטאַרק חושד געווען, אז דאָס איז געווען א מסירה פון די פּאבריקאַנטן, אָבער קיין ענויע באַ־ווייזן דערפאר איז נישט געווען. עס איז אויך אַרעסטירט און אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין סיביר מיין שוואָגער יעקב אָסטראָווסקי, הגם ער האָט צום פּאראיין נישט געהערט און מען פלעגט זיך ביי אים אין שטוב נאָר צונויפקומען.

אין יאָר 1898 אָדער 1900 האָט אין בעלכאטאָוו אָנגעהויבן צו פונקציאָנירן די ערשטע מעכאַנישע וועבעריי. זי האָט געהערט צו מיין שוואָגער פּרץ פרייטאָג און איך בין געווען איר לייטער.

ווי כ'האָב שוין פריער דערמאָנט, קאָן איך מיר צושרייבן די זכיה צו האָבן דער ערשטער אריינגעפירט בעלכאטאָווער יידישע אַרבעטער צו מעכאַנישער מאשין־אַרבעט. געווייסע פונקציעס אין די וועבעריין זע־נען שוין אויך פריער, אפילו אין די מעכאַנישע פּאבריקן, אויסגעפירט געוואָרן פון יידישע אַרבעטער און אַרבעטערינס. דאָס זענען געווען קע־טע־שערערס און שטאָפערינס. דאָס איז געווען א מין מאָנאָפאָל פון די יידישע אַרבעטער. קעטן זענען, אין די ערשטע יאָרן פון די מעכאַנישע וועבעריין אין בעלכאטאָוו, געשוירן געוואָרן אויף האַנט־שעראַמס און וויל דאָס שערער־פּאַך איז פון לאַנגע יאָרן געווען אין יידישע הענט, האָבן

ממילא יידן אויך אין די ערשטע מעכאַנישע פאַבריקן פאַרנומען די שערער־פּאָסטנס.

די ערשטע יידישע טרייבערינס און שפּולערינס האָב איך אַוועקגעשטעלט ביי מעכאַנישע מאַשינען אין די יאָרן 1901—1902. איך האָב זיך דערביי אָנגעטראָפן אויף צוויי ערנסטע מניעות: ערשטנס האָט קיין יידישע אַרבעטערין אין יענער צייט נישט געוואָלט אַרבעטן שבת און וואָלט זי וואָלט עס יא געוואָלט — וואָלטן פרומע יידן אונדז פאַרשטיינערט. האָב איך דעריבער יעדן פרייטיק נאָכמיטאָג געמוזט שיקן רופן קריסטלעכע טרייבערינס און שפּולערינס, וואָס זענען אין דעם מאָמענט געווען אַרבעטלאָז, און זיי אַוועקגעשטעלט ביי די מאַשינען, צוצוגרייטן שפּולן צו שערן פאַר די יידישע שערערס, וואָס האָבן געאַרבעט זונטיק. די צווייטע מניעה איז געווען די מורא פאַר דער קלאַסן־באַווּסטזיניקייט פון די יידישע אַרבעטער, פון די „אחדותניקעס", „בונטאָווּשטשיקעס", אַז זיי וועלן אַרויסרופן שטרייקן. די דאָזיקע מורא מצד די יידישע פאַבריקאַנטן איז שוין דווקא געווען אַ באַגרינדעטע. אין 1913 און שפּעטער זענען אין בעלכאַטאָוו געגרינדעט געוואָרן נאָך יידישע קראַפּטוועבעריייען, ווי: דזשאַלאָווסקי, ברידער עפּשטיין, שפּעטער פערשטער און וואַרשאַווסקי.

ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אין די דערמאָנטע יידישע מעכאַנישע וועבעריייען קיין יידישע טרייבערינס און שפּולערינס ביי די מעכאַנישע מאַשינען נישט באַשעפטיקט געוואָרן, אַ חוץ אפשר אין אייניקע פאַלן, וועגן וועלכע איך האָב נישט געווּסט.

אין יאָר 1910 האָט מען אין בעלכאַטאָוו אויפגעבויט די ערשטע מעכאַנישע קאָנוס שער־מאַשין, אויף וועלכער איך האָב אויסגעלערנט אַרבעטן מיין שוואָגער שמואל גאָלדבערג און אים שפּעטער געלאָזט ביי דער מאַשין.

אין 1912 האָב איך געבראַכט פון דייטשלאַנד מיינע צען אייגענע מעכאַנישע קאַרט־שטולן.

אין יענער צייט איז שוין אין לאָדזש אָנגעקומען די אָקציע פון יידישע כלי־טויער אויף אַריינצוברענגען יידישע אַרבעטער אין די מעכאַנישע וועבעריייען. די יידישע פאַבריקאַנטן — די פרומע ווי די נאַציאָנאַלגעשטימטע — האָבן זיך מיט אַלע כוחות קעגנגעשטעלט דער דערמאָנטער אָקציע. עם זענען אויך געווען אין דעם פּרט מניעות מצד די קריסט־

לעבע אַרבעטער, וואָס זענען נישט איינמאָל ארוים אין שטרייק, וועלן די יידישע פּאַבריקאַנטן האָבן געוואָלט אַריינענעמען יידישע אַרבעטער אין זייערע מעכאַנישע וועבערייען.

וועלן איך בין שוין אַליין געווארן באַלעבאָס איבער מיינע צען מאַשינען, האָב איך באַשלאָסן צו באַשעפטיקן ביי זיי יידישע אַרבעטער. דער ערשטער פּרוווּ איז געווען א נישט גערָאטענער, הגם דער פּאַרדינסט אויף מיינע קאַרט־מאַשינען איז געווען א פּינ? העכערער ווי אויף צוויי ענגלישע שטולן. אָנשטאָט פּינף רובל א וואָך אויף צוויי ענגלישע מאַשינען, האָט אַן אַרבעטער אויף מיינער א קאַרט־מאַשין פּאַרדינט פּון אכט ביז 10 רובל א וואָך, — זייער א שיינער פּאַרדינסט צו יענער צייט.

דעם ערשטן פּרוווּ האָב איך געמאַכט מיט מיינעם א קרוב — א יונגערמאַן, וואָס איז געווען אַן אָנגעשטעלטער אין א לאָדזשער געשעפט. ער איז געווען אַן אידעאַליסט, געהערט צו דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי און כסדר געשטרעבט צו פּראָדוקטיוועך אַרבעט. האָב איך אים אריבערגענומען צו מיר און אַוועקגעשטעלט נעבן א פּוילישן וועבער. דעם פּאָליאק האָב איך געזאָגט, אז מיין קרוב וויל אַוועקפּאָרן קיין אויסלאַנד אין א וועבער־שול און וויל זיך דאָ אויסלערנען די פּראַקטישע אַרבעט (אַנדערש וואָלט דער פּוילישער אַרבעטער נישט מסכים געווען אים צו לערנען). דעם פּאָליאק האָב איך באַצאָלט פּאַרן לערנען און דעם קרוב מיינעם, דאַנסקי האָט ער געהייסן, האָב איך אויסגעהאַלטן ביי מיר ביז ער האָט זיך אויסגעלערנט די מלאכה. שפּעטער האָב איך אים געגעבן א שטול צו דער אַרבעט. עטלעכע וואָכן האָט ער געאַרבעט נישט שלעכט, אָבער שפּעטער איז ער — א נישט געווינטער צו פּיזישער אַרבעט — שנעל מיד געווארן. די פּאַבריק פלעגט אָנהויבן די אַרבעט זעקס אַזייגער אינדערפרי און דאַנסקי איז געקומען אכט אַזייגער. שבת האָב איך אים אין בעלכאַטאָוו נישט געקאָנט לאָזן אַרבעטן, הגם ער האָט עס דווקא יא געוואָלט. האָבן שוין די פּוילישע אַרבעטער געהאַט די געלעגנהייט צו לאָכן פון דעם יידישן „אַרבעטער־פּריץ", ווי זיי האָבן אים גערופן. אויך די יידישע פּאַבריקאַנטן האָבן מיך אויסגעלאַכט: אָט האָסטו א ביישפּיל מיט א יידישן פּאַבריק־אַרבעטער.

האָב איך געמוען איינטענהן מיט דאַנסקין: דו וויסט דאָך וואָס איך האָב געוואָלט דערגרייכן מיטן אַראָפּברענגען דיך. און דו זעסט דאָך, אז מיט דיין אַרבעט ברענגסטו דערצו, אז די יידישע פּאַבריקאַנטן האָבן

א פּאַרטיקן תירוץ נישט צולאָזן יידישע ארבעטער. זאָלסטו אַלזאָ ארבעטן נאָרמאַל פינף טעג אין דער וואָך, אָדער פּאַרלאָז די פּאַבריק.

האָט ער אויסגעקליבן דאָס צווייטע און איז אַוועק קיין דייטשלאַנד. וועלן איך האָב אים שפּעטער געטראָפן אין בערלין, איז ער געווען א מיטגליד פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. אין 1933, וועלן היטלער איז געקומען צו דער מאַכט, איז ער אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד און מער האָב איך פון אים נישט געהערט.

דעם צווייטן פרווו האָב איך געמאַכט מיט א חסידישן יונגנמאַן פון לאָדזש, וואָס האָט שוין געהאַט געארבעט אויף א קארט־מאַשין. נאָך צוויי וואָכן נארמאַלער ארבעט האָט ער אָנגעהויבן, ווי דאנסקי, צו קומען אַכט אזייגער צו דער ארבעט. האָב איך אויך אים דערקלערט, אז ער גיט א שלעכטן ביישפּיל און שרעקט אָפּ אַנדערע פּאַבריקאַנטן. איך האָב אים געגעבן די בירורה: אָדער ער ארבעט נארמאַל, אָדער ער לערנט אוים די מלאכה א צווייטן ייד, וואָס זאָל אים קאָנען פּאַרטרעטן ביי דער מאַשין.

אויף זיין ארט איז געקומען אברהם נאָפּפּארסטעק. און דאָס איז געווען דער ערשטער געלונגענער פרווו, מיט וועלכן איך האָב געקאָנט באַווייזן, אז א יידישער ארבעטער, און דערצו נאָך אויף קארטשטולן, שטייט גארנישט אָפּ פון א פּויליישן. נאָפּפּארסטעק האָט זיך צו דער ארבעט באַצויגן מיט גרויס אחריות. ארבעטנדיק בלויז פינף טעג אין דער וואָך (חוץ די פרייטיק־פּאַרנאַכטן, וועלכע ער האָט געארבעט „בגנבה") האָט ער דאָך פּראָדוצירט נישט מיט 16—17 פּראָצענט וויניקער פון פּויליש ארבעטער, נאָר בלויז מיט 5—6 פּראָצענט וויניקער. דאָס איז געווען א גרויסע דערגרייכונג, מיט וועלכע איך האָב געקאָנט אָפּערירן ביים אָפּווארפן די טענות פון די יידישע פּאַבריקאַנטן. אמת איז, אז די דאָזיקע ארגומענטן האָבן וויניק וואָס געווירקט, וויל די מורא פון די יידישע פּאַבריקאַנטן האָט געשטאַמט פון גאָר אַנדערע סיבות: יידישע ארבעטער זענען פּאַררעכנט געווארן ווי אַגיטאַטאָרן, שטרייקערס, „בונטאַוושטשיקעס". דאָס איז, אגב, געווען א גאָר נאַטירלעכע דערשיינונג, וויל דער יידישער ארבעטער איז געווען מער באַוווסטזיניק און — אלס שטאַטישער אייגווויינער — האָט ער געהאַט גרעסערע באַדערפענישן וווי דער פּויליש ארבעטער, וואָס איז ס'רוב געקומען פון דאָרף.

אז מיט די יידישע ארבעטער איז אין דעם פּרט געווען „נישט אזוי

גוט", האָט מיר בולט באַוויזן טאָקע נאָפּאַרסטעקט א חבר, זלמן פּודלאָווסקי: אין א געוויסן טאָג האָט מיר נאָפּאַרסטעק געזאָגט, אז ער וויל אויסלערנען די מלאכה זיין חבר זלמן פּודלאָווסקי. פּודלאָווסקי איז דעמאָלט געווען דער פּירער פון „בונד" אין בעלצאַטאָוו.

איך האָב מסכים געווען. אדרבא, זאל זיין נאָך א יידישער ארבעטער אויף קארט־מאשינען. חבר פּודלאָווסקי האָט זיך אָבער באַלד גענומען צו דער „ארבעט". ער האָט אָנגעהויבן צוערדן די ארבעטער צו א שטרייק. און נישט נאָר מיינע ארבעטער... די דאָזיקע אָגיטאַציע איז נישט לאַנג געבליבן בסוד: פּוילישע ארבעטער האָבן מיט סארקאזם מיר געזאָגט: אָט האָסטו דיינע יידישע ווערס. נאָך אַן ערגערן אָפּשניט האָב איך באַקומען פון די יידישע פאַבריקאַנטן.

האָב איך זיך געווענדט צום חבר פּודלאָווסקי מיט „שווערוואָגיקע" ארגומענטן: „סטייטש? ערשטנס — פּארדינען ביי מיר די ארבעטער מאָפּלט ווי אויף די ענגלישע שטולן. צווייטנס — פּאַרוואָס האָסטו מיט דער אָגיטאַציע נישט אַרויסגעשטעלט א פּוילישן ארבעטער? דו מאַכסט דאָך מיר א תל פון מיין גאַנצער מי אויף אַריינצוברענגען יידישע ארבעטער אין די מעכאַנישע ווערקשאַפּן".

אָבער גיי רער מיט אַן „אחדותניק". ער האָט זיך געהאַט זיינע ארגומענטן, אז מיטן אַריינפירן יידישע ארבעטער אין דער פאַבריק מיין איך נישט זייער טובה... עס האָט אויך נישט געהאָלפן מיין אויפווייזן, אז איידער עקספּלאָאַטירן א יידישן ארבעטער 5 טעג אין דער וואָך לוינט זיך מיר בעסער צו האָבן צו טאָן מיט א פּוילישן ארבעטער, וואָס ארבעט זעקס טעג. דער אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג האָט געמאַכט א סוף צו אונדזער דיסקוסיע...

איך וויל נאָך צוגעבן, אז פריער האָב איך געהאַט געבראַנגט פון לאָדזש קיין בעלצאַטאָוו מיינע א מעכאַנישע צווערן־מאשין אויף 240 שפּינדלעך, ביי וועלכע כ'האָב אַוועקגעשטעלט צוויי יידישע מיידלעך: רחל עקשטיין און מרים בארזשיקאָווסקי. ביידע זענען זיי געווען גלענצנדיקע ארבעטערינס.

סך־הכל האָב איך ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה אַריינגעפירט אין די מעכאַנישע וועבערייען א דריסיק יידישע טרייבערינס, שפּולערינס און צווערנערינס, איין יידישן שערער און איין וועבער. דערמיט האָבן זיך מיינע באַמיאונגען אויף דעם געביט פאַרענדיקט ביזן יאָר 1932,

וועז כ׳האָב ווידער געמאכט אַן ענלעכן פרווו מיט אַ גרעסערער צאָל יידישע וועלערס.

נאָך אַן איבערריים פון איבער זיבעצן יאָר, בעת וועלכע איך האָב געווויינט אין לאָדזש, האָט זיך צו מיר, אין יאָר 1931, געווענדט מיין שוואָגער, פּרץ פרייטאָג, מיט אַ פּאָרשלאָג ווידער איבערצונעמען די אָנ־ פירונג פון זיין פּאַבריק. ביז דעמאָלט איז די פּאַבריק געווען געפּאַכטעט פון זשוכאָווסקי און אַדלער. מיינע צוויי שוועסטער־קינדער, שימעק און נחום (ביידע זענען זיי אומגעקומען ביי די נאַצים) זענען נאָך געווען צו יונג כדי צו קאָנען אָנפירן מיט דער פּאַבריק. זייער פּאָטער, פּרץ פרייטאָג, איז שוין געווען קראַנק (ער איז טאַקע אינגיכן געשטאָרבן). אויף זיין פּאָרשלאָג האָב איך אָנגענומען צו קומען 3 מאָל אַ וואָך פון לאָדזש קיין בעלכאַטאָוו וועגן די פּאַבריק־ ענינים. מיט צופרידנקייט האָב איך פעסטגעשטעלט, אז אַ געוויסע צאָל יידישע אַרבעטער זענען באַשעפטיקט ביי קראַפט־שטולן. עם האָבן שוין דעמאָלט אין דער פּאַבריק געאַרבעט נישט נאָר „אחדותניקעם" און בונ־ דאָווצעם, נאָר אויך באַלעבאַטישע קינדער. די עקאָנאָמישע לאָגע פון יידישן מיטלקלאַס אין פּוילן איז דע־ מאָלט שוין געווען אַ שרעקלעכע. די פּוילישע רעגירונג האָט אַלץ געטון כדי אַרויסצושטויסן די יידישע קרע־ מער פון זייערע פּאָזיציעס. די יוגנט האָט דערפילט, אז מען דאַרף זוכן נייע וועגן און האָט אָנגענומען שטראָמען אין די פּאַבריקן, אויף וויפל עס האָט זיך נאָר געלאָזט ביי די געגעבענע באַדינגונגען. די באַציאונג פון דער יידישער באַפעלקערונג צו פּאַבריק־ארבעט האָט זיך ראַדיקאַל געענדערט. צו זיין אַן ארבעטער איז שוין מער נישט געווען קיין חרפה. עם האָבן געאַרבעט אין פּאַבריק פּוקאַטש, שטשעקאַצקי, דאַווידאָוויטש, לעווקאָוויטש א״א.

פּרץ פרייטאָג

וועז איך בין, אין 1932, געקומען קיין בעלזאטאָוו און געבראַכט אין אַרדענונג די פּאַבריק, האָבן מיר — שימעק, נחום און איך — אַרויסגענומען א צאָל יידישע אַרבעטער, וואָס האָבן שוין פריער געהאַט געאַרבעט אויף מעכאַנישע וועב־מאַשינען. אויך עטלעכע לערנינגלעך, וואָס האָבן שפּעטער געאַרבעט אויף די מאַשינען, זענען דעמאָלט צוגענומען געוואָרן. א חוץ דעם זענען אָלם טרייבעריגס און שפּולערינס געוואָרן באַשעפטיקט בלויז יידישע מיידלעך און פרויען. אויך אויף קראַפּטשטראַמס האָבן געאַרבעט פינף יידישע שערערס.

מיר איז אָבער באַשערט געווען דער ביטערער גורל צוצוזען ווי מען ווארפט ארויס פון דער פּאַבריק — אָלע ביז איינעם — די יידן, וואָס איך האָב זיך אזוי געהאַט באַמיט אריינצובראַנגען. דאָס איז שוין געווען אין אָנהייב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

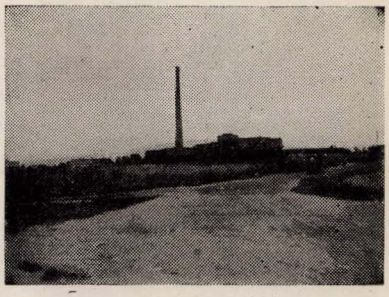

די פּאַבריק פון מאיר זשוכאָווסקי

פון יאָר 1936 האָבן מיט דער פּאַבריק שוין אָנגעפירט די קינדער פון מיין שוועסטער, די זין און אייַדעמס פון פּרץ פּרייטאָג. 3 וואָכן נאָכן אָנהייב פון דער 2טער וועלט מלחמה, דעם 21סטן סעפּטעמבער 1939, זענען צו מיר אין לאָדזש געקומען פּרץ און הערצקע, די זין פון דוד פרייטאָג. זיי האָבן מיר דערציילט, אז אין בעלזאטאָוו האָט דער המון צעריבט די רוישטאָפּן פון אָלע פּאַבריקן און אז בלויז אין אייַן פּאַבריק — אין אונדזערער — האָבן די דייטשן נישט דערלויבט קיינעם אריסצונעמען סחורה אָדער רוישטאָף. האָבן זיי מיך געבעטן איך זאָל אריבערפּאָרן קיין בעלזאטאָוו און פּרוון ברענגען אין אָרדענונג די ווירטשאפט אין דער פּאַבריק.

עס איז שוין געווען געפערלעך צו פּאָרן איבער די וועגן, אָבער איך האָב דעם פּרוון געמאַכט און דעם 22סטן סעפּטעמבער בין איך אָנגעקומען קיין בעלזאטאָוו. עטלעכע צענדליק אַרבעטער האָבן מיך אָפּגעוואַרט און מיך אויפגענומען מיט פרייד. די עטלעכע אַרטיקע דייטשן, וואָס האָבן שוין געהאַט די שליסלען פון דער פּאַבריק און פון די מאַגאַ־

זינען, האָבן מיר איבערגעגעבן די שליסלען און אפילו אויך עטלעכע טויזנט זלאָטעס, וואָס זיי האָבן געהאַט געלייזט פאַר סחורה. איך האָב אויסגעצאָלט — אין מזומן און אין סחורות — די אַרבעטער און די פורמאַנעס און זיך גענומען לאָזן די פאַבריק אין גאַנג. דאָס איז געווען די איינציקע פאַבריק, ווו אַרבעטער האָבן נאָך געקאָנט פאַרדינען זייער ברויט און ווו יידישע פאַבריקאַנטן האָבן נאָך אין אָנהייב געקאָנט געבן זייערע סחורות צום אויסאַרבעטן. די דייטשן האָבן נאָך דעמאָלט אין בעלכאַטאָוו נישט געהאַט איינגעשטעלט קיין ציוויל־פאַרוואַלטונג און אין פאַרגלייך מיט דער שפּעטערדיקער ציוויל־פאַרוואַלטונג איז די מיליטע־רישע אין אָנהייב געווען אַ סך אַ לייכטערע.

יום־כפּור 1939, באַלד אינדערפרי, האָט מען מיך גערופן אין מאַ־גיסטראַט. דער בירגערמייסטער פריי, אַן אָרטיקער דייטש, האָט מיר דערקלערט, אַז איך מוז באַלד לאָזן די פאַבריק אין גאַנג, ווייל מען מוז באַווייזן דער אָקופּאַציע־מאַכט, אַז די פאַבריקן אַרבעטן נאָרמאַל. ער האָט מיך אויך געוואָרנט, אַז מיטן נישט לאָזן אין גאַנג די פאַבריק וועל איך אויף זיך נעמען אַ שווערע אחריות, ווייל דאָס איז די איינציקע פאַבריק, וואָס קאָן — צוליב איר גוטן צושטאַנד און אירע רוישטאָף־רעזערוון — געלאָזט ווערן אין גאַנג.

און שוין דעמאָלט, אין לאָקאַל פון מאַגיסטראַט, האָב איך איבער־געלעבט אַ מאָמענט פון שרעקלעכסטן גרויל: עס האָט לאַנג געדויערט ביז מען האָט מיט מיר דערליידיקט פאַרשידענע פאָרמאַליטעטן. אַרום 10 אַזיי־גער האָב איך באַמערקט, אַז די דייטשן שטופּן זיך צו די פענצטער און אַז די יינגערע פון זיי שטיקן זיך פון געלעכטער. בין איך אויך צוגע־גאַנגען צום פענצטער און עס איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן. פון אַלע זייטן האָט מען געיאָגט יידן. אייניקע זענען געלאָפן מיט ספרי־תורה און ספרים אין די הענט. מען האָט זיי געיאָגט, געשלאָגן און גע־קאָפּעט מיט די פיס. קעגנאיבער די פענצטער פון מאַגיסטראַט האָבן די דייטשן אָנגעצונדן אַ גרויסן שייטער־הויפן און די יידן האָבן אַליין גע־מוזט וואַרפן אין פייער אַריין די ספרים און די ספרי־תורה. דערביי האָט מען זיי געקאָפּעט מיט די פיס און אַזוי־אַרום אַריינגעשטויסן עט־לעכע יידן אין פייער, וועלכע האָבן זיך שטאַרק אָפּגעבריט. דער בעלכאַ־טאָווער רב, ר׳ שמואל יהושע ז״ל, האָט פון פענצטער פון זיין וווינונג, וואָס האָט זיך געפונען קעגנאיבער דעם מאַגיסטראַט געמוזט אַרויסוואַרפן

זיינע ספרים און שפּעטער האָבן אים די דייטשן אַראָפּגעשלעפּט אונטן און אים געצוווונגען צו טראָגן די ספרים צום פּייער.

בעת איך בין ארויס פון מאַגיסטראַט, האָבן אויף מיר געווארט צוויי אַרטיקע דייטשן, וואָס האָבן מיך געהאַט באַגלייט אויפן וועג צום מאַגיסטראַט. מיר האָבן נאָך געמוזט וואַרטן אויף א דריטן דייטש, וואָס איז געהאַט געגאַנגען ברענגען א סומע געלט פאַר מיר. די צוויי דייטשן, וואָס זענען געשטאַנען מיט מיר און זיך צוגעקוקט צו די גיהנום־סצענעס, האָבן, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, מיך געטרייסט: „דאָס איסט ווירקליך שרעקליך, דאָס זאָלטע ווירקליך ניכט פּאַרקאָמען", האָבן זיי איבערגעחזרט. זיי האָבן צוגעזאָגט אַלץ צו טאָן כדי אזעלכע סצענעס זאָלן מער נישט פּאַרקומען. איך האָב אָבער פּאַר זיך געטראַכט, אפילו אויב זיי מיינען דאָס ערנסט, וועלן זיי אויך מיט דעם פינצטערן כוח זיך נישט קאָנען אן עצה געבן.

צוריקצוווענדן זענען מיר פאַרביגעגאַנגען דאָס געוועלב פון אונ־דזער בעקער, א דייטש, זיין פרוי האָט מיך צוגערופן און געזאָגט: „איך זאָג אינען, הער פּיטאַווסקי, איבער דיזע מערדערייען וועלדן די דויטשן דען קריג פערלירן... אָבער וויר, די אַרטיקע דויטשן, קאָנען ניכט דאָ־קעגנווירקן". מיינע דרייַ דייטשע באַגלייטער האָבן צוגעשטימט. איר נבואה איז טאַקע מקוים געוואָרן, אָבער מיט וואָס פאַרא פאַרשפּעטי־קונג!

איך האָב די פאַבריק געלאָזט אין גאַנג און עטלעכע וואָכן מיט איר אָנגעפירט. די דייטשן האָבן זיך נישט געמישט. האָב איך צוגענומען צו דער ארבעט אַלע יידישע ארבעטער, וואָס האָבן זיך געמאָלדן. און גע־מאָלדן האָבן זיך דווקא א סך, ווייל א חוץ דעם ארבעט־לוין האָט די פאַבריק געהאַט די מעלה, וואָס זי האָט באַפרייט די ארבעטער פון צוואַנג־ארבעט, ביי וועלכער מען איז מערדערלעך געשלאָגן געוואָרן.

אין נאָוועמבער 1939 האָט מיך באַזוכט א גאַנצע גרופּע העכערע שטאַב־באַאַמטע פון פּיעטריקאָוו, מיט דעם קרייז־הויפּטמאַן בראש. עס איז געווען אויך א ציווילער, וועמען דער הויפּטמאַן האָט באַשטימט פאַרן א. ג. „טרויהענדער", ד"ה פארוואַלטער פון דער פאַבריק. אויף צומאָרגנס האָב איך דעם דייטש איבערגעגעבן די קאַסע, זיך מיט אים צערעכנט און געוואָלט צוריקפאָרן קיין לאָדזש. האָט מיך אָבער דער נייער פאַר־

וואלטער נישט אפגעלאזט — ער האט נישט געהאט די מינדעסטע אנונג וועגן וועבערייַ.

איך בין דווקא געווען זייער צופרידן פון דער מעגלעכקייט צו בלייבן, ווייל איך האב געקאנט ארויסגעבן די יידן די סחורות, וואס זיי האבן אריינגעגעבן אין דער פאבריק צום אויסארבעטן. מיר האבן אויך געהאט די מעגלעכקייט צו העלפן א סך יידן, וואס האבן געהאט זייערע רוי־שטאפן אין לאדזש, אז זיי זאלן קאנען אריבערברענגען די סחורה קיין בעלכאטאוו, צוזאמען מיט דעם רוישטאף, וואס מיר האבן געברענגט פאר דער פאבריק. דאס האט א סך יידישע משפחות צו יענער צייט פשוט גע־ראטעוועט פון הונגער, ווייל די געברענגטע סחורה האבן זיי געקאנט פארקויפן אויף א נישט אפיציעלן אופן.

צוזאמען מיט דעם „טרויהענדער" איז אין פאבריק אנגעקומען אויך א בעלכאטאוער דייטשער שטול־מייסטער, וואס איז אין 1937 געהאט אפגעזאגט געווארן פון אונדזער פאבריק, ווייל ער האט נישט געקאנט ar־בעטן. נו — האט ער איצט געהאט די מעגלעכקייט זיך אפצורעכענען מיט זיינע געווען באלעבאטים.

ווי נאר ער איז אנגעקומען אין דער פאבריק, האט ער אנגעהויבן ארויסצווארפן די יידישע ארבעטער און אריינצונעמען אויף זייער ארט דייטשן. מיר האבן געפרווט ווירקן אויפן „טרויהענדער", אים איבער־צייגן, אז דער נייער מייסטער, דער דייטש, פארשטייט לחלוטין נאָרנישט אין דער ארבעט. עס האט אבער נאָרנישט געהאלפן. פאליאטשעק, דער מייסטער,האט זיך געקלאגט פאר דער פארטיי, וועלכע האט געהייסן טון אלץ וואס דער מייסטער באפעלט.

ביז מאי 1940 בין איך נאך געבליבן אין פאבריק. אין משך פון דער צייט האב איך נאך געמוזט זיין אן עדות פון פיל שרעקלעכע פייני־קונגען, וואס יידן האבן געהאט אויסצושטיין. אבער וועגן דעם וועלן שוין שרייבן אנדערע חברים, וואס האבן זיך געראטעוועט פון די רוצחישע היטלער־גזלנים.

אין 1946 בין איך ווידער געווען אין בעלכאטאוו. קיין איין איי־ציקן לעבעדיקן ייד האב איך דארט נישט געטראפן.

בין איך געגאנגען זוכן דעם בית־עולם. כ'האב געוואלט זען דאס ארט, ווו עס האבן גערוט אונדזערע נאענטסטע. עטלעכע מאל האב איך ארומגעשפאנט איבערן ארט, ווו כ'האב דאך געוווסט, אז אמאל, אמאל,

האָט דאָרט געדארפט זיין דער בית־עום. עס איז גאָרנישט געווען צו דער־קענען. ביז א באקאנטער קריסט האָט מיר באשטעטיקט, אז דאָ טאקע איז געווען דער בית־עולם...

לאנג, לאנג, בין איך דאָרט געשטאנען און מיט א שווער געמיט האָב איך פארלאָזט דאָס הייליקע אָרט.

דאָס איז געווען דער אָנהויב און דאָס איז דער טרויעריקער סוף פון יידישן לעבן אין בעלכאטאָוו.

א גרופע יידישע אַרבעטערינס אין פרייטאגס פאַבריק אין יאָר 1913: מינדל בענטשקאָווסקי, פריידל נ. באזשיקאָווסקי, מאַכאַבאַנסקי, געלע בענטשקאָווסקי, צפורה גאָלדבלום, מרים עקשטיין, בלימע שערמאַן, חיה בלימע יאָקובאָוויטש, איטקע שפיגל, שרה איטע שטאטלענדער, מרים באזשיקאָווסקי און גיטל עקשטיין

לוציאַן רודניצקי

דער בעלכאַטאַוער רעוואָלוציאָנער

פריינד מ. קלענאָווסקי האָט אונדז צוגעשיקט פון לאָדזש אַן אינטערעסאַנטן פראָגמענט וואָס איז געבומען פון דעם באַנד זכרונות פון באַקאַנטן פוילישן רעוואָלוציאָנערן קעמפער און שרייבער לוציאַן רודניצקי, געווידמעט דעם בעלכאַטאַווער יידישן רעוואָלוציאָנער משה גאָלדפיש.

סוף אָקטאָבער*) איז אָנגעקומען א נייע כוואַליע ארעסטירטע פון אַלע ווינקלען פון פּיעטריקאָווער אינדוסטרי־ראיאָן. אויך פון בעלכאַטאָוו האָט זיך געפונען א רעוואָלוציאָנער אין דער פּערזאָן פון דעם שוסטער־לערניונג משה גאָלדפיש. מען האָט אים איינגעזעצט אין א קאַמער אין שכנות מיט מיר און מיט אַלע געהערטקע „כיבודים", וואָס מען האָט צו יענער צייט צוגעטיילט א פּאָליטישן ארעסטאַנט. אָבער די וועכטער פון דער תפיסה האָבן נישט מסכים געווען מיט דער מיינונג פון דעם תפיסה־פּאַרוואַלטער און זענען גרייט געווען אויף דיסציפּלין־ברוך איידער אָנערקענען משה איציקס אַלס פּאָליטישן ארעסטאַנט. דער תפיסה־נאַטשאַלניק און זיינע געהילפן האָבן אויסגעמיטן זיך מיט אים צו טרעפן און ווען זיי האָבן זיך געמוזט מיט אים באַגעגענען, האָבן זיי צוגעמאַכט די אויגן אָדער זיך אויסגעדרייט. די קלענערע תפיסה־באַאַמטע האָבן זיך אָפּטמאָל נישט געקאָנט באַהערשן און צוליב דעם איז שטענדיק געקומען צו רייבונגען.

גאָלדפישס שטאָלץ איז אַמבולטסטן געקומען צום אויסדרוק, ווען ער פלעגט דורכגיין דעם לאַנגן קאָרידאָר אויף א שפּאַציר אָדער צו דער אויספּאָרשונג. די היטער האָבן נישט פּאַרטראָגן זיין ערנסטן גאַנג מיט

*) אין יאָר 1903.

פאמעלעכע טריט און האבן אים שטענדיק אונטערגעשטופט זיך צו באַ־ וועגן שנעלער. אויף נישט גערעכטע באמערקונגען האט משה געענטפערט מיט גרויס־פריצישער גלייכגילטיקייט.

איינער פון די וועכטער, וועלנדיק מיט כוח צווינגען גאלדפישן אויס־ צופירן זיין ווילן, האט באקומען א פאטש. מען האט געהערט דעם געראנגל און דאם געשריי פון משהן: „קנעכט! „ווי וואגסטו? איך בין א פאליטישער!" הערנדיק און טיילווייז זעענדיק דעם צוזאמענשטויס, האב איך אננעהויבן קלאפן מיט א באנק אין דער טיר פון מיין קאמער. אויפן אפקלאנג פון דעם קלאפן זענען אנגעלאפן אנדערע וועכטער. דעם ווידערשטענדלער משה האבן זיי ארויסגעשטופט מיט כוח אין קאמער, אבער דאן האט אויך זיין טיר אנגעהויבן דונערן. עס איז גערופן גע־ ווארן דער נאטשאלניק און איינער פון זיינע געהילפן, דער אזוי־גערופענער דורך אונדז „פערד־קאפ", האט ארויסגערופן מיליטער. עטלעכע מינוט שפעטער זענען די וועכטער אריין אין קאמער און האבן ארויסגענומען אלע באוועגלעכע זאכן. אין דער זעלביקער מינוט האט א הילך־געטון אין דער גאנצער תפיסה. דאם זענען די איבעריקע חברים, אין א צאל פון 30 מאן, צוגעטראטן צום אננריף.

וועו מען האט משהן געשלעפט אין דער פינצטערער שטראף־קאמער, האט ער זיי געשריגן:

— חברים! זיי שלאגן פאליטישע!

די אטמאספער איז געווארן אן אננעשטרענגטע, וויל אויפן רוף פון משהן האבן אלע ארעסטאנטן גלייכצייטיק אננעהויבן דעמאנסטרירן. צומארגנס פרי האבן די ארעסטירטע אננעהויבן א הונגער־שטרייק.

אין פארשטענדיקונג מיט די איבעריקע חברים האב איך פארלאנגט די באלדיקע באפריאונג פון דעם חבר גאלדפיש פון קארצער, ווי אויך די דעמיסיע פון דעם נאטשאלניק און פון אפטיילונגס־וועכטער. איך שילדער דא דאם שטאלצע האלטן זיך פון גאלדפישן אלס ייד און רעווא־ לוציאנער. קעמפנדיק קעגן פאלקס און סאציאלע אונטערדריקונג, האט משה גאלדפיש גלייכצייטיק געקעמפט קעגן ראסן־דיסקרימינאציע.

גאלדפיש האט געטראגן א כאלאט, פון זיין פנים האט אראפגע־ שיינט א שטאלץ. אזוי פיל אכטונג און זעלבסטווירדע האט ער געהאט, אז די נעבעכדיקע, צייגענע קאפאטע האט אויף אים אויסגעזעהן ווי א מאנטל פון א רוימישן פאטריציער...

פ. וואלד

בעלכאטאוו אין 1898

פון פיעטריקאוו איז ארוים א וועג. ער איז געגאנגען איבער פעלדער, וועלדער און דערפער, וואס האבן זיך אויסגעשפרייט צווישן די טייכן פון דער וויסל און וואַרטע, ביז פרויסן. דער וועג האט געפירט קיין בעלכאטאוו.

עס איז געווען פריילינג. די קליינע פעלדער ארום דעם שטעטל האבן געבליט. עס זענען געוואקסן קארטאפל און עס איז געוואקסן קארן; עס איז געוואקסן גערשטן און עס איז געוואקסן האבער. גערטענער און סעדער האבן זיך אזוי ווי אין שטעטל ארויסגעשפארט; קי, קעלבלעך, ציגן און עופות האבן זיך געלאזט הערן פון די ארומיקע הייף.

די הייזער אויף דער הויפטגאס פון שטעטל, הילצערנע און געמויערטע, מיינסטנטייל קליינע, נידעריקע, מיט שפיציקע דעכער, געדעקט מיט גרויע הילצערנע שינדלען, אויף וועלכע ס'איז געוואקסן מאך און אַנדערע, וואס זענען שוין געווען געדעקט מיט פאפע און באשמירט מיט סמאלע, זענען געווען באהאנגען מיט לאדנס, אין וועלכע דער שמש פון דער שול האט געקלאפט אין שול ארײן; זיי זענען געשטאנען אין פראנט פון גרויסע אפענע הייף און די הייף זענען ארוים אויף פעלדער.

די הויפטגאס איז נישט געווען די אייניציקע, וויל ס'איז געווען נאך איינע. זי איז געגאנגען אין דער קווער דאָרט, ווו די הויפטגאס האט זיך געענדיקט אויפן מארק־פלאץ. די אַנדערע גאס, וואס האט אויך קיין נאמען נישט געהאט, ווי די ערשטע, איז מיט אין זייט געשטאנען אין דעם יידישן שטעטל און מיט דער צווייטער זייט איז זי ארוים אויפן שאסיי.

ביי דער בין־ברויערייַ איז די אַנדערע גאס פארביי, זיך אויפצולייזן אויפן שאסיי, וועלכער האט זיך אַנגעהויבן אויף דער אנדערער זייט

שטעטל און איז אַוועק איבער פּרעכטיקע פּוילישע, פּריצישע מאיאָנטקעס און איבער גרינע לאָנקעס און וועלדער מיט נאָדל־ביימער, וואָס האָבן געהאָלטן דעם הימל אויף זייערע קעפּ.

***

דאָס שטעטל אין פּוילן, פון דעם פּוילן, וואָס איז צוגעטיילט געוואָרן דער רוסישער אימפּעריע, איז געווען באזעצט מיט יידן. די געציילטע פּוילישע גויים, וואָס זענען געווען, זענען געווען שבת־גויים. זיי האָבן זייער ליב געהאַט שבתדיקע פּיש, וואָס די יידישע פרויען האָבן געקאָכט נאָר אויף שבת. פּאַר א שבתדיק שטיקל געפּילטע פּיש האָט א שבת־גוי גערן אַראָפּגענומען די מעטאַלענע לייכטער פון טיש אַראָפּ און פייער געמאכט.

***

ווי א שטעטל אין רוסיש־פּוילן, האָט עס נישט געהאַט קיין פרייהייט, קיין מענטשן־רעכט און עס איז געווען אינגאַנצן אונטערגעוואָרפן דער זעלבסטהערשאַפט פון רוסישן קייסער, דעם צאַר און דעספּאָט פון דער ראָמאַנאָוו־דינאַסטיע.

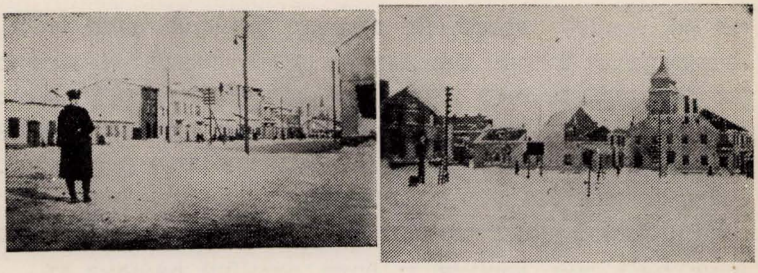

בילדער פון אַלטן מאַרק

מען האָט נישט געוווסט פון קיין בוך, פון קיין צייטונג, פון קיין צייטשריפט. אַלץ וואָס איז געווען געדרוקט מיט יידישע אותיות, זענען געווען די אַלטע רעליגיעזע תפילה־שריפטן און ספרים, וואָס האָבן געהאָלטן דעם ייד אין דער מורא, אין דערשלאָנקייט, אין אונטערטעניקייט. קיינער האָט נישט געטראַכט פון אַן ענדערונג; מען האָט זיך געהאַלטן

פאר מינדערוועדטיק און מען האָט שוין נישט געפילט די דערנידערונג. אזוי האָט מען געשלעפט דעם יאָך, אבי איבערצוקומען די בידנע יאָרן, דאָ אויף דער וועלט.

אין שול האָבן יידן זיך געשושקעט... ערגעץ אין ווייטן רוסלאַנד האָבן פריצים געמאכט א יד־אחת ק ע ג ן קייסער... דאָס איז דער־גאַנגען ביז דעם סאמעראַדנעם פּעטערבורג... מ'האָט אפילו שוין געשאָסן אויף „אים" אליין... דאָס זענען געווען ווייטע אָפּקלאַנגען פון דער רע־וואָלוציאָנערער באוועגונג פון דער „נאַראַדנאַ וואָלאַ", וואָס האָבן זיך מיסטעריעז דערטראָגן אין קלויז אַריין פון יידישן שטעטל אין פוילן, אָבער די שטעטלדיקע יידן האָבן פאר דעם נישט געהאט קיין געפיל און קיין געדאַנק. דעם רוסישן קייסער האָט מען געמאכט א „מי־שברך" שבת אין שול, פארן לייענען די תורה און — שוין.

***

פון דער געוואלדיק גרויסער רוסישער אימפעריע, צו וועלכער דאָס שטעטל האָט געהערט; איר פאָליטישער רעזשים, איר רעגירונג, אירע „זאקאָנעס", אירע אינסטיטוציעס — ווער אין דעם יידישן שטעטל האָט עפעס געווסט פון דעם? מ'האָט דאָך אפילו נישט געווסט, אז מען וויינט אין א געטא. א גרויסע געטא, אין וועלכער עס איז אַריין גאנץ רוסיש פוילן, וויים־רוסלאנד, ליטע, בעסאַראַביע, צום טייל אוקראַינע, אָבער — א געטא ביי דער גרעסטער טייל פון לאנד, ווו יידן האָבן נישט געטאָרט וויינען, סיידן א סוחר ערשטער „גילדע", וואָס בעלכאטאוו האָט אזעלכע נישט געהאט. ווער האָט גאָר געקלערט פון פאָליטישע רעזשימען? פון דעמאָקראַטיע און פרייהייט, פון קולטור, פון בירגער־רעכט, פון מענטשן־רעכט, פון פראָטעסט, פון אָפּאָזיציע, קאמף, רעוואָלוציע? דאָס זענען געווען פאַרן יידישן שטעטל געוואלדיק וויט פרעמדע „אויסלענדי־שע" וועדטער, וואָס זענען אינעם שטעטל נאָך נישט געהאט אַריינגעקומען אן מ'האָט נישט געווסט זייער באדייט. אין דער אייגענער, אייניציקער, נאַטירלעכער מוטער־שפּראַך יידיש, וואָס מ'האָט גאָר נישט געלערנט, זע־נען די דאָזיקע וועדטער, וועלטלעכע און אויסדריקלעכע פון וועלט־זאכן, אינגאנצן נישט געווען.

דאָס שטעטל איז געווען אָפּן ארום אן ארום, אָבער די וועלט איז נישט אַריין. אן די יידן מיטן „באווסטזיין" פונעם גרויסן „מען טאָר

נישט" איבער אלץ האבן זיך מיט לייב און לעבן אריינגעצויגן צו זיך, אין זיך און געזען מיט אלע קרעפטן מ'זאל נישט עובר־זיין אויף דעם „מען טאר נישט"; מ'זאל חלילה נישט מורד־זיין קעגן דער רעכטלאזיקייט און מ'האט אזוי געלעבט איינגעשלאסן אין אן אייגענער געטא.

***

מען איז אפילו ארויסגעפארן. מ'האט נישט געמאכט קיין יציאת, קיין עקזאדוס, קיין אויסוואנדערונג — חלילה: מען איז געפארן אין מארק־טעג, אויף ירידן; מען איז געפארן קיין פיעטריקאוו און קיין לאדזש, איינהאנדלען סחורות, אוועקפירן די סחורה און דערפאר ברענגען נייעם פאדים פאר דער בעלכאטאווער טוך־וועבעריי; מען איז געפארן משדך זיין קינדער, מחמת שידוכים זענען אויך געטון געווארן מיט אנדערע מקומות; מען איז געפארן אויף חתונות מיט די חתנים, וועלן די כלות, וואס האבן זייערע זיווגים נישט געקענט און נישט געוזען ביז דער חופה (אויב זיי האבן זיך אונטער דער חופה יא געזען) האבן געווינט אין די אנדערע מקומות מיט טאטע־מאמע, וואס האבן חתונה געמאכט זייערע טעכטער; און מען איז אויך געפארן זוכן לערן־יינגלעך, וועלכע מ'האט צוגענומען אויף פיר יאר; מען האט אויך געזוכט יאר־יינגלעך, דאס זענען געווען די, וואס האבן ערשט געהאט געענדיקט די לער און זענען נאך נישט אנגענומען געווען פאר א געזעלן אויפן זמן און מ'האט אויך געזוכט געזעלן.

דאס ווייל פון הערשל בליאכארזש, וואס איז געווען די הויז־באלעבאסטע און די אלץ־פארזארגערין, האט אין יענעם יאר געמאכט א ריזע אזש ביז טאמאשאוו, צו ברענגען פאר זיך א גאנצע „טראיקע". אין פיעטריקאוו האט זי קוים געקריגן א יאר־יינגל, פון טאמאשאוו האט זי זיך געברענגט א לערן־יינגל, אבער קיין געזעלן האט זי נישט געקריגן. עס איז געווען נאך פסח, פרילינג, וועלן די זמן־מענטשן, וואס ווארן געדונגען חול־המועד, זענען שוין געווען פארנומען און וועלן די בליאכארזשעס ווארן פארוואלפן מיט ארבעט.

***

דאס שטעטל האט געהאט זעקס וואכעריקע טעג: פון שבת־צו־נאכטס נאך הבדלה ביז פרייטיק פארנאכט פאר ליכט־בענטשן, וועלן דער שמש

איז געגאנגען איבער די גאסן און געופן אויפן קול: „אין שול ארײן, ייִדן!"

די וואכעדיקע טעג זענען אויסגעפילט געווארן מיט ארבעט. מען האט אזוי פיל געארבעט, פונקט ווי דאס לעבן אויף ד ע ר וועלט וואלט געווען פארמשפט צו ארבעטן, אדער ווי אין דער ארבעט וואלט זיך געפונען דער גאנצער אינטערעס און דער גאנצער גענום פון לעבן. אויב עסן, שלאפן, איז דאס געווען כדי צו קאנען ארבעטן; אפילו אן איידעם אויף קעסט האט אויך געארבעט... יום־טוילה געזעסן איבער דער גמרא. מ'וואלט אויך געארבעט שבת און יום־טוב, וועו דאס וואלט נישט געווען קיין עבירה, אבער דער פארבאט צו ארבעטן שבת און יום־טוב איז דאך אין תוך נענומען אויך נאר געווען צוליב דער ארבעט. צו זיין אביסל אויס־גערוט פאר איר.

***

די גרויסע ישיבה, וואס איז געווען אין שטעטל, מיט א מאסע ישיבה־בחורים, האט זיך אויך געלאזט באטראכטן ווי א פראפעסיע, וואס באשטייט אין לערנען תורה, אין טון עבודת־הקודש פאר שטעטל, הילפיקע ארבעט, פאר וואס מען איז באלוינט געווארן מיט „עסן טעג" בי׳ די שטעטלדיקע באלעבאטים.

און מיטן אויסנאם פון די טוך־מאכער, האבן אלע פאכן קודם־כל געארבעט פאר׳ן געברויך פונעם שטעטל אליין; איינער האט געארבעט באר׳ן אנדערן, אלע האבן געארבעט פאר יעדן און יעדער האט געארבעט פאר אלע.

אויב די טוך־מאכער, די וועבער, האבן געארבעט, דורך לאדוש, פארן אינלענדישן מארק, אויף וועלכן דאס שטעטל האט אויך געדארפט קויפן שטאף צו באקליידן זיך, האבן זיי דאך, דורך דעם פארדינסט פון זייער ארבעט, געהאט צו באצאלן פאר זייער געברויך פון שטעטלדיקער פראדוקציע און בייגעטראגן דורך דעם צו די מעגלעכקייטן פונעם שטעטל צו אימפארטירן וואס זי דארף.

אלע פאכן האבן געהאט גענוג וואס צו טון פאר די באדערפענישן פון שטעטל אליין.

די באפעלקערונג איז געוואקסן. צו די פופצן יאר איז מען געווארן א כלה־מיידל און צו די אכצן — א חתן־בחור און אזא פארל האט יעדן יאר געגעבן דעם שטעטל א קינד. שטעלדיקע גבירים, נגידים, האבן אויך

געהאט קינדער, מיט א צאָל, אָבער געהאט. כ׳האָט נישט געטאָרט נישט האָבן. אָלע יידן אין שטעטל זענען פרום געווען, אפילו די נגידים זענען אויך פרום געווען. און יידן האָבן זיך געגט נאָך צען יאָר נישט האָבן קיין קינדער. וואָר האָט דאָס געווען פון מיטלען קענן קינדער האָבן? דאָס לעבן האָט נישט געהאט אָנצוווייזן אויף קיין קינדער־מאָרד, נישט פּארן האָבן און נישט נאָך דעם. אויב די רייכע, נאָכדעם ווי זיי זענען אויך מקיים געווען די מצוה פון קינדער־האָבן, האָבן געפירט א געווסן קאָנטראָל איבער זייער ווייטערדיקער פרוכפערונג און פארמערונג, איז דאָס נישט געווען דער פאל פון די אָרעמע, וואָס אויף דעם געביט זענען זיי געווען רייך. און רייכע יידן זענען אין שטעטל געווען געציילטע, בעת אָרעמע זענען געווען א סך, כמעט אלע.

האָט מען כסדר געדארפט בויען: קנעטן ליים און טראָגן ציגל; שטעלן וועגט און דעקן דעכער; זענן האָלץ און מאכן מעבל; באשוכן מיט גאנצע שיך און שטיוול (אינגאנצן געמאכט אויף דער האנט), באקליידן מיט לאנגע, ברייטע קליידער, צו פארדעקן דעם זינדיקן קערפער און פארדעקן מיט קופּקעס און שייטלען די קעפ פון די פרויען און מיט קאפלעך, היטלעך מיט נידעריקע דעקעס און שטריימלעך די קעפ פון די זכרים.

טלית, תפילין, ציצית, מזוזות, סידורים, ספרים און אנדערע ייליקע ארטיקלען האָט מען אימפּארטירט, אָבער שבת־ליכט, הבדלה־ליכט, חופּה־ליכט און זייף צו וואשן וועש, האָבן יידן פון שטעטל אליין פאברי־צירט. ווי עס איז אויך פון שטעטל, דורך אירע שוחטים, באדינט געווארן די שחיטה; דורך אירע מוהלים — די מילה, און אייגענע זענען אויך געווען די קלעזמארים פאר די אייגענע חתונות. היינט די ארבעט אין דער מקוה און דער בית־הקברות...

דאָס אלץ האָט געפאדערט א סך ארבעט, דערצו נאָך איז אין יענעם יאָר אויסגעפארטיקט געווארן די שול אויף דער גאס פון בית־המדרש, וווּ עס איז געווען די ישיבה.

אָבער דאָס שטעטל האָט אויך געארבעט פאר די גויים, פאר די פוילישע פויערים און די פויערטעס, וועלכע פלענן קומען צו פארן אויף זייערע דאָרפישע בריטשקעס און פלענן אויך קומען צו גיין צופוס אין זייערע פארביקע קליידער, אין פיר־קאנטיקע היטלען די מענער און די וויבער אין רויט־וויים נעשטרייפטע, געפאלדעוועטע קליידער, אראפּנע־האָנגענע פון קאפּ־אראפּ. זיי זענען געקומען אויפן שטעטלדיקן מארק,

וואם איז געווען איין מאל אין וואך און זיי האבן געברענגט זייער סחורה אייפן מארק: בינטן קאר־ענע שטרוי פאר שעניקעם און פאר די בעטן, בינטלעך האלץ צום ברענען, יונגע קעלבלעך באר דער שחיטה, אייער, עופות, סכך פאר סוכות; פוטער, איינגעוויקלט אין קרויט־בלעטער און קוישלעך מיט שוואַרצע און רויטע יאגדעס און מיט שוואמען.

אבער זיי האבן קיין אפגעריבענעם דרייער נישט ארויסגעפירט פון שטעטל. טישן מיט שפאנגל־נייע, פארביקע פויערישע קליידער, געשטרייפטע גארטלען, פארטעכער, שטיוול, געשנורעוועטע קאמאשן מיט כאלעווקעס; לעקעלעך מיט צוקערלעך; וויים־בלאנקעניקע בלעבענע געשיר, לאמטערנדלעך און לאמפן; בייטשן, כאמאנטן מיט לייצעס און שמארע־ווידלע; שניט־סחורה, שפיצן, בענדלעך און פאטשערקעס, וואם יידישע האנטווערקער און קרעמער, גוטע קענער פון די פוילישׂ־פויערישע גוסטן, האבן אזוי רייצנדיק אויסגעשטעלט, האבן צוגעצויגן די פויערים און פויער־טעס און גאנץ אפט האט א פויערישע פאר איבערגעלאזט אין שטעטל א פאר גילדן, וואם זיי האבן געברענגט פון דערפל אין קנופ פון א טיכל.

מיט א טיש אויפן מארק איז אויך געשטאנען הערשל בליאכארזש, א ייד, א שטעטלדיקער באלעבאס, א תקיף, א פראסטאק, וועלכער האט געגעבן פעטש, אנשטאט רייד, די וואס האבן אים ווידערשפעניקט ביי סכסוכים פון שוך־זאכן, וועגן שטעטלדיקן רב, די כשרות פון דער מקוה; זועגן מפטיר און די תרי"ג מצוות.

הערשל בליאכארזש, א פעסטער ייד מיט א שוואַרצער באַרד, וואם האט אויסגעזען ווי אונטערגעשוירן און ארויפגעוואקסן ארום די ליפן און אויף די באקן פון א פליישיק פנים מיט א נידעריקן שטערן, אונטער וועלכן עס קוקן ארויס א פאר היים־שוואַרצע אויגן, ווי זיי וואלטן זיך אנגענומען מיט סמאלץ, מיט וועלכער הערשל בליאכארזש האט געשמירט די פאפענע דעכער — האט מער און בכלל געהאלטן פון דעם וואם מען מעג, איידער פון דעם, וואם מען טאר נישט.

די פים ארומגעוויקלט מיט אניעוויצעס און ארויסגעשטעלט אין א פאר לייכטע שוואַרצע שטיוול, וואם זענען אלע ערב־שבת און ערב יום־טוב איינגעשמירט געווארן מיט ריצינאיל; מיט א בריטן טלית־קטן, וואם האט אראפגעהאנגען פון די אקסלען ביז אונטערן בויך און ביז די קניען האבן זיך געבאמבלט די פיר אויסגעבונדענע, ווייסע ציצית און א כרייטע, שוואַרצע קאפאטע מיט בריטע לאנגע ארבל, וואם האט אים

צוגעדעקט אזוי ווי ער איז געגאנגען און געשטאנען און עס האָט זיך נאָר געוויזן א נאָז אינדערמיט פון א באַוואקסן פּנים אונטער א שווארץ פּלאַטשיק און קיילעכדיק יידיש־פויליש היטל — האָט דאָך פון הערשל בליאַכארזש ארויסגעפּארעט א תאווה צו אליץ.

הערשל בליאַכארזש האָט געהאט צו דעקן מיט שווארצן בלעך דעם דאך פון דער נייער שול און צו מאכן פון צינק־בלעך די געזימסן, די רינעם און די רערן; ער האָט געהאט א סך וואָס צו טון ביים אויספאריכטן די שפּיצן, טורעמס און קופּאָלן פון דער אָרטיקער קירכע, וועלכע איז געשטאנען מיט איר פראָנט אויף דער הויפּטגאס און מיט איר הינטערשטער זייט אין א סאָד פון פּלויעמען, מאָלינעס, אַגרעסן, ווייספּערלעך, ווייניטרויבן, בארנעס און עפּל, וואָס האָבן געריייצט דעם אָפּעטיט און וואָס זענען נישט געווען קיין פּארבאָטענע פרוכט פאר די, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט; הערשל בליאַכארזש האָט געהאט די אַרבעט ביי די שטעטלשע קאמעניצעס; קיין סך זענען זיי נישט געווען, אָבער די וואָס זענען געווען, זענען זיי געווען זיינע; ער האָט אויך געהאט אַרבעט אין די אַרומיקע פּריצישע הייף. חוץ דעם האָט ער געהאט צו טון מיט וואַלד, ווו גויים, פון הערשל בליאַכארזש אָפּגערונגענע, האָבן אונטערגעהאקט אויסגעוואקסענע סאָסנאָווע, דעמבאָווע און בערעזענע בייַמער, זיי אַרומגעטשעשעט, צעזענט אין קלעצער, אין סלופּעס און אין ברעטער פאר געבוי. טאָמער איז דאָס נאָך ווינציק, האָט ער אויך געשטעלט א טיש אויפן מאַרק. נישט ער איז געשטאנען ביים טיש, נאָר זיין ווייבל, זי האָט בעסער פארקויפט; אָבער אויך הערשל בליאַכארזש איז געשטאנען מיט א טיש, נישט אזוי ווייל ער האָט דאָס געארפט, נאָר אזוי איז עוועון דער שטייגער פון א שטעטלדיקן ייד, א בעל־מלאכה, א באלעבאָס. נישט אַדורכצולאָזן קיין זאך, וואָס קאָן געבן א גילדן פּרנסה און צוליב דעם האָט הערשל בליאַכארזש, אייגנטלעך זי מער פאר אים, געהאט א „בלינד" שענקל אויף שבת נאָכן שלאָף און אויך יום־טוב נאָך־מיטאָג, צוליב וואָס דאָס לערנינגל האָט פרייטיק פארנאכט געברענגט צו קאָלערן א פעסל ביר פון דער ברויערייַ. מען האָט נישט חלילה פארקויפט פאר געלט אום שבת, אויך נישט פארשריבן, נאָר געהאלטן אויפן קאָפּ וואָס איינער האָט „געפונדעוועט" און וואָס איינער האָט געהייסן געבן, אריינלאָזנדיק פאר דעם דורך דער הינטער־טיר.

וואָס איז שייך קראנקהייט, איז דער שטייגער פון דעם שטעטלדיקן

ייד געווען נישט צו לויפן באלד נאָך אַ דאָקטער, ווען מען האָט זיך גע־פילט עפּעס נישט מיט אַלעמען; מ׳האָט פריער אויסגענוצט אלע אייגענע רפואות: א נאס האנטעך צו קאָפּווייטיק; כינע צום ברעכן; פענעכל טיי און ריצינאייל צו בויכווייטיק; קנאָבל מיט פעפער און צעריבענע פערד־ציין אויף צעברענטע קוילן — פאַר ציינווייטיק. און ווען ס׳איז נישט געוואָרן בעסער, איז מען געגאנגען צום אפּטייקער, זאָל ער עפּעס געבן. און דערנאָך, ווען מ׳האָט געדארפט שטעלן פּיאַווקעס, געהאקטע באנקעס, אָדער לאָזן אַרויסנעמען אַ צאָן, האָט מען גערופן דעם פעלדשער, וועלכער האָט שוין אין איינוועגס מיטגענומען א שער, טאָמער וויל אַ ייד זיך אָפּשערן און ערשט אין לעצטן פאל, נאָכדעם ווי מ׳האָט שוין געהאט אָפּגעשפּראָכן אַן עין־הרע און די נשים זענען שוין אויך געווען אין שול און אויסגעבעטן ביים צעעפנטן ארון־קודש אַ רפואה־שלימה, האָט מען גערופן דעם דאָקטער.

דאָס שטעטל האָט געהאט אירע סוחרים, קרעמער און קרעמערלעך, וואָס האָבן באזאָרגט דעם שטעטלס באדערפענישן פון אלע טאָג. אָבער דער עיקר איז געווען מלאכה: וועבעריי און שניידעריי; שוסטעריי און היטל־מאַכעריי; בעקעריי און העקעריי; בויעריי און שמידעריי און ווי דער שטיי־גער איז געווען, איז אין דער האנטווערקעריי, וואָס איז געווען צוזאמען מיט דער פאמיליארער וווינונג און אין איינעם מיטן שטוביקן לעבן פון דער פאַמיליע, איינגעפירט געווען די פאַך־לערע און די פּראָפעסיאָנעלע שטייגערונג.

די פאך־לערע האָט זיך אָנגעהויבן מיטן יינגל אויף דער לער. דאָס זענען געווען יאָרן פון פּשוטער שקלאפעריי.

נאָר „לערן־יינגל" און נישט לערן־מיידל, ווייל יידישע מיידלעך האָבן נישט געלערנט קיין פאך, זיי האָבן געטון די שטוב־זאכן, די באלעבאטיש־קייט, אויך מיטגעהאָלפן אין דער פאַך־אַרבעט ביי זיך אין שטוב; מיט־געהאָלפן אין דער קראָם און פון די גאָר אָרעמע פאַמיליעס איז מען גע־גאַנגען פאר דינסטן צו די גאָר רייכע.

דאָס לערן־יינגל, געווענלעך דרייצן יאָר אַלט, ווען ער איז פאַרדונגען געוואָרן, איז געדונגען געוואָרן אויף פיר יאָר און אויפן וואָרט. עס איז גע־ווען אליין פארשטענדלעך, אז מען נעמט אַ לערן־יינגל מיט עסן און שלאָפן און קליידן. עס איז אין ערגעץ נישט אָנגעשריבן געוואָרן וואָס פאַראַ עסן, וואָס פאַראַ געלעגער און וואָס פאַראַ קליידונג. איז דאָס ביסל

עסן פּארן לערן־יינגל געווען אבי דאָס לעבן צו דערהאלטן. דאָס שלאָפן די עטלעכע שעה ביינאכט אויף עפּעם אבי א געלעגער איז געווען אין ווערקשטאט, ווו מ'האָט אויך געגעסן און ווען די געמיינסטע קלײדער וואָס דאָס לערן־יינגל איז געגאנגען אָנגעטון, זענען זיך צעפאלן אויף אים, האָט מען זיי געביטן אויף גאנצע, זאל מען נישט זאָגן, אז ביי משה־מאיר טישלער, צי ביי דוד כאצקל קאמאשנמאכער גייט דאָס לערן־יינגל אָפּגעריסן, אָבער ארום און ארום האָט קלײדונג פּארן לערן־יינגל געקאָסט געציילטע רובל דעם „מיינסטער", ווי עס האָט געהייסן דער באלעבאָס, דער האַנטווערקער אין פּארלויף פון אלע פּיר יאָר.

אָבער דאָס, וואָס דער „מיינסטער" האָט געגעבן ווי א נדבה דעם לערן־יינגל איז געווען א נעבן־זאך. דאָס זעלביקע די לערע, וואָס דאָס יינגל האָט מער געגנבעט ווי באקומען. דער עיקר איז געווען דאָס, וואָס דאָס לערן־יינגל האָט געמוזט זיין פּארן „מיינסטער" (מייסטער), פּאר זיין ווייב, פּאר זייערע קינדער און אפילו אויך פּאר די האלבע און גאנצע מענטשן אָדער גאָטלן. דער אזוי גערופענער לערן־יינגל איז געווען מיט זיין גאנצן לייב און לעבן אונטערוואָרפן דעם באלעבאָס. שווארצע ארבעט, שמוציקע ארבעט, שווערע ארבעט און יעדע ארבעט, אויך ארבעט נישט פון פאך, האָט געמוזט טון דאָס לערן־יינגל; ער האָט געמוזט קנעכטיש געהאָרכזאם אלעמען פאָלגן און אלץ פאָלגן, אויך קאפּריזן און שפּאסעריייען אים צו באליידיקן. פּאר עפּעם נישט פאָלגן, ארויסווייזן פּארדרום, פּארזינדיקן זיך, באגיין אזא פּארברעכן, ווי גנבענען א שטיקל ברויט, האָט מען אים געשלאָגן; יעדערער פון דעם „מיינסטערס" הויז האָט שטענדיק געמעגט שלאָגן דאָס לערן־יינגל; מען האָט אים געמעגט שלאָגן פּאר עפּעם און מען האָט אים אויך געמעגט שלאָגן אן א פּארוואָס. דאָס לערן־יינגל האָט נישט געהאט פּאר וועמען זיך צו באקלאָגן; ער האָט נאָר געקאָנט אנטלויפן. אייניקע האָבן אזוי געטון, כאָטש דאָס לערן־יינגל האָט זיך מיט דעם נאָר נישט פּארבעסערט, ווייל דער זעלביקער רעזשים איז געווען ביי אלע „מיינסטערס".

און דאָס לערן־יינגל איז געווען די דינסט ביי דער באלעבאָסטע; ער האָט דאָס געמוזט זיין, עס איז געווען אין דעם רעזשים פון זיין אויף דער לער; עס איז געווען פון יענע דינסטן ביי יענע באלעבאָסטעס, ווו די דינסט טוט אלץ, וואָס מען הייסט. און ביי דעם „מיינסטער", ווו עס זענען געווען גרעסערע קינדער, איז דאָס לערן־יינגל אויך געווען זיי צו

דינסט און דאָרט וווּ עס זענען געווען זמן־מענטשן, געזעלן, האָט דאָס לערן־יינגל אויך געהאט זיי צו באדינען. איז פון אזוי פיל דינסט, וואָס האָט גאָר נישט געהאט צו טון מיטן פאך, זייער וויניק צייט געבליבן פאר דער פאך־לערע, דעריבער איז די לער־צייט געווען גאנצע פיר יאָר, אין וועלכע דאָס לערן־יינגל האָט מער געגנבעט לערע און געגאשט, ווי מען האָט דאָס אים געגעבן און צום סוף האָט ער קוים עפעס געהאט פאך־קענטעניש, וועו ער האָט געענדיקט די פיר יאָר שקלאפעריי און קא־טאָרזשנע לער־צייט.

פון דער לער איז דאָס געענדיקטע לערן־יינגל אריבער אויף יאָר־ארבעט, מער צו לערנען דאָס פאך; ער איז געווען א יאָר־יינגל.

דער לערן־יונג, וואָס איז ארויסגעקומען פונעם לערן־יינגל דורך פיר יאָר שקלאפעריי, האָט זיך געקאָנט פאַרדינגען פאר א יאָר־יונג אויף נאָך א יאָר ביים זעלביקן „מיינסטער", ביי וועמען ער איז געווען אויף דער לער, אָבער וויי פאטריאַרכאַליש עס איז געווען דאָס יידישע בעל־מלאכה־הויז אין שטעטל (און אויך אין דער שטאָט), האָט זיך דער ענדיקטער לערן־יונג געוואלט באפרייען פון דעם הויז, וווּ ער האָט אפגעשקלאפט פיר אומענדלעכע יאָר און ער האָט זיך פארדונגען, אדער מען האָט אים פאַרדונגען צו אן אנדערן „מיינסטער" פון זעלביקן פאך. מען האָט זיך פארדונגען אויף א יאָר, פון פסח ביז פסח, אדער פון סוכות ביז סוכות, מיט עסן און שלאפן, נאָר אן קליידונג, אָבער שוין פאר א לוין וואָס האָט געגרייכט ביז פינף און צוואנציק רובל פאַרן גאנצן יאָר.

די פאטריאַרכיע, אדער די שקלאפעריי, האָט זיך פארגעזעצט. דער אונטערשיד פונעם לערן־יונג און דער יאָר־יונג איז געווען דאָס, וואָס דער לערן־יונג איז געווען א דינער און איז אויך באַנוצט געוואָרן אין פאך און דער יאָר־יונג האָט געארבעט אין פאך און ער איז אויך באַנוצט געוואָרן פאר א דינער. דאָס איז נישט געטון געוואָרן מיטן צוועק, אז דער יאָר־יונג זאל זיך טעכניש פערפעקציאָנירן אין דעם פאך, נאָר וויל עס האָט אזוי געלוינט פאר דער פרנסה פונעם באלעבאָס. דער יאָר־יונג אונטער דער אויפזיכט פונעם געזעלן, אדער פונעם „מיינסטער", האָט כמעט געטון די ארבעט פון א „מענטש", פון א געזעלן צי פון „מיינסטער" אליין.

די ארבעט לייגט מען אוועק יערן פרייטיק פארנאכט, וועו דער שמש גייט איבערן שטעטל און שרייט מען זאל מאכן שבת, ביז שבת נאָך

הבדלה, וואָס איז געמאַכט געוואָרן באַלד ווי די שטערן האָבן זיך באַוויזן אין הימל. און אַזוי ווערט אויך געמאַכט אַ פּויזע אין דער אַרבעט — וואָס האָט נישט קיין טערמין און איבער וואָס מען טאָר נישט קוקן אויפן זייגער — צוליב די יידישע יום־טובים: פּסח, שבועות. אפילו תשעה־באב איז אויך אַ יום־טוב. היינט ראש־השנה, יום־כפּור, סוכות. עס איז אַ שאָד געווען פאַרן יאָר־יונג פאַרוואָס חנוכה איז נישט געווען קיין יום־טוב און פאַרוואָס פּורים איז נאָר איין טאָג יום־טוב, נאָכדעם ווי מען האָט געפאַסט אסתר־תענית.

פאַרענדיקט דאָס יאָר נאָך דער לער ווערט דער יאָר־יונג אַ געזעל, דאַן פאַרדינגט ער זיך שוין נישט אויפן יאָר, נאָר אויפן זמן, אויף אַ האַלב יאָר, פון פּסח ביז סוכות, אָדער פון סוכות ביז פּסח. מען פאַר־דינגט זיך מיט עסן און שלאָפן, ווי דער שטייגער איז, און פאַר אַ זמן־לוין פון דרייסיק רובל, וועלכער העכערט זיך מיט יעדן ווייטערן זמן, ביים זעלביקן „מיינסטער" צי ביי אַ צווייטן און דער לוין דערגייט ביז זעכציק רובל פאַרן לעצטן זמן, ווען דער געזעל האָט חתונה און ער ווערט אַליין אַ „מיינסטער", אַ בעל־מלאכה, אַ באַלעבאָס פאַר זיך מיט אָדער אָן „מענטשן".

די האָפענונג פונעם געזעל, וואָס ווערט ראוי־לחופּה באַלד נאָכדעם ווי ער ווערט געזעל, איז חתונה האָבן און ווערן אַ „מיינסטער".

דער בעל־מלאכה האָט געוועגלעך שפּעטער חתונה, שפּעטער ווי אַ „לערנער", אַ ישיבה־בחור, אָדער אַ סוחרס אַ קינד. ערשטנס יאָגט מען זיך נישט נאָך אַ בעל־מלאכה, אַ שניידער־יונג, אַ וועבער־יונג, אַ בע־קער־יונג; און צווייטנס דאַרף מען דאָך האָבן מיט וואָס צו מאַכן אַ ווערקשטאַט. מען רעכנט אויס אויפן נדן. אָבער וואָס טוט מען, אַז דער נדן איז נאָר אַ צוגעזאָגטער? אַבי דו האָסט חתונה געהאַט און דערנאָך הייסט מען דיר מוחל זיין. מ'האָט זיך געשוווירן, אַז דער נדן איז איינ־געלייגט ביי דעם און דעם קראַנטן באַלעבאָס און אַז ער וועט סילוקן באַלד נאָך דער חתונה. וואָס טוט מען נישט צוליב דער מצווה פון חתונה מאַכן אַ יידישע טאָכטער?

נישט זיכער אינעם נדן, איז אָבער דער געזעל זיכער געווען, אַז פאַרן פּריזיוו וועט ער אַ שדוך טון. ער וועט זיך דאָך נישט גיין מאַכן אַ פעלער פאַרן שדוך, און טאָמער וועט אויסקומען צו גיין דינען פאָ־

ניען און זיין פארשיקט אין אלדי שוואַרץ יאָר, וועט ער דאָך נישט וואַרטן מיט א שדוך סתם אין דער וועלט אַריין.

האָט מען געזען פון די זמנען אָנצוזאַמלען אויף א ווערקשטאָט, וויל איבער דעם וואָס מען סילוקט נישט דעם צוגעזאָגטן נדן גייט מען זיך נישט גטן. און איז דאָך דאָס חתונה האָבן, דאָס ווערן א באַוויבטער פאַרבונדן מיט דער האָפענונג אַליין צו ווערן א „מיינסטער", א באַלעבעל פאַר זיך, מיט א פאַרמעגנס: א ווייב, קינדער, „מענטשן", א ווירטשאפט, מעבל, א ווערקשטאָט, פאַליצעס מיט אייגענע אויסגעארבעטע סחורה, אָדער מיט אויסגעוועבטע „קעטעס", אוועקצושיקן מיט די גרויסע פורן קיין לאָדזש...

געוואָרן א „מיינסטער", א באַלעבאָס, האָט ער מער נישט געארבעט פאַר יענעם, מ'האָט שוין געארבעט פאַר אים; ער האָט שוין נישט געדארפט קיינעם פאָלגן. מען האָט שוין אים געמוזט פאָלגן און ער איז געוואָרן דער וואָס הייסט, דער וואָס באפעלט, דער וואָס באַלעבאַטעווט מיט זיינע „מענטשן" און דער וואָס שלאָגט, דער וואָס גיט פעטש, אז מען פאָלגט נישט, אז מען פארזינדיקט זיך מיט עפעס, צי וועז ער וויל ווייזן ווער עס איז באַלעבאָס.

דער באַלעבאָס האָט אַליין נישט געווסט פון קיין פרייהייט, פון קיין רעכט, פון קיין מענטשנווירדע: ער האָט געלעבט אין מורא פאַר גאָט דעם אלמעכטיקן, פאַרן גוי דעם שטארקן און פאַרן מעשענעם קנעפל פונעם סטראָשניק, וואָס מיטן קנוט, שווערד און „שפייער" האָט ער אין שטעטל רעפרעזענטירט דעם קייסער, די ברוטאַלע, די „גאָט געזאַלבטע" צארישע מאַכט, פון וועמען מען האָט קיין גוטס גאָר נישט דערוואַרט.

***

דער יידישער האַנדל אין בעלכאטאָוו, די קאָמערץ, דער מסחר, ווי א ספעציעלע זאַך, א פאַך, א פרנסה, איז געווען קליין און זייער באַשרענקט. דאָס האָט נישט געשטימט מיט דער אנטיסעמיטישער מיינונג, אז יידן פאַרנעמען זיך נאָר מיט האַנדל; דאָס האָט אויך נישט געשטימט מיט דער אלגעמיינער מיינונג, אז יידן פאַרנעמען זיך צום גרעסטן טייל מיט האַנדל, אָבער דאָס איז געווען די ווירקלעכקייט אין בעלכאטאָוו. די גרויסע מערהייט בעלכאטאָווער יידן האָט זיך פאַרנומען מיט פראָדוק־

טיווער אַרבעט. דאָס איז ביי קיינעם נישט געווען קיין פּרינציפּ, קיין טענדענץ, קיין אידעאל. מען האָט זיך פּאַרנומען מיט פּראָדוקטיווער אַרבעט צוליב פּרנסה, וואָס דורך פּראָדוקטיווע אַרבעט האָט זי זיך שטענדיק באַוויזן, וועו ביי מסחר איז דאָס נישט געווען דער פּאַל.

אין יענע יאָרן, ביים סוף פון פּאָריקן יאָרהונדערט, איז די גאַנצע נויטיקע פּראָדוקטיווע אַרבעט געטון געוואָרן פון יידן. אין שטעטל זענען זייער ווייניק גויים געווען. קיין אַרבעטער איבערפלוס איז דאָן נישט געווען. עס האָבן אויסגעפעלט אַרבעטער. עס איז אפילו אויסגעקומען אויסצושרייבן, אַדער אַרויסצופּאָרן נאָך אַרבעטער קיין פּיעטריקאָוו, קיין טאָמאַשאָוו און עס איז שווער געווען צו קריגן, ווייל אויב אַוועקפּאָרן, איז מען געפּאָרן פון דער קליינער שטאָט אין אַ גרעסערער.

און די האַנטווערקער, די בעל־מלאכות האָבן קאָמערציאַליזירט זייער אייגענע פּראָדוקציע. זיי זענען געווען די קרעמער, די סוחרים פון די זאכן, וואָס זיי האָבן אַליין אויסגעאַרבעט. קיינער איז נישט געגאַנגען קויפן ברויט אין עפּעס אַ קראָם, נאָר צום בעקער איז מען געגאַנגען נאָך ברויט; צום שוסטער איז מען געגאַנגען נאָך שטיוול, קאָמאַשן, לאַטשן אַדער פּאַנטאָפל. וועו עס האָט געדאַרפט אַ יופּעצע, אַ פּאָר הויזן, אַ היטל, אַ קאַפּל, אַ שטריימל, אַ פּעלץ — איז געגאַנגען צום שניידער, צום היטלמאַכער און צום קירזשנער. און אויב מען האָט געוואָלט קויפן אַ זייגער, אַ רעצעפּט, אַ טשיניק — איז מען געגאַנגען צום זייגער־מאַכער, אין דער אַפּטייק, וואָס האָט פּאַרקויפט זאָדע־וואַסער וויי אַ רעצעפּט און האַניג. פון די טוך־וועבער איז אַפּגערעדט. זיי, וואָס זענען געווען דאָס הויפּט־פּאַך פון שטעטל סיי אין צאָל סיי אין וויכטיקייט, אין פּאַרנעם, אין זיכערקייט, האָבן אינגאַנצן נישט געהאַט וואָס צו פּאַרקויפן. די גרויסע ראָלן סחורות וואָס זיי האָבן אויסגעאַרבעט זענען אויף די גרויסע פּירן אַוועקגעפירט געוואָרן קיין לאָדזש. אייניקע זאכן פּאַרן אייגענעם געברויך, אַדער פּאַר מתנות, האָבן באַלעבאַטישע פּרויען און זייערע טעכטער אויסגעאַרבעט; זיי האָבן אויך געמאַכט „הייליקע זאכן", כאָטש די „הייליקייט" האָט זיי געהאַלטן פּאַר זינדיקע און זיי דערנידעריקט, באַלויידיקט. געזאָגט: עס איז טאַמע פּאַר אַ זכר אַנצוריהרן אַ נקבה. ביים דאַוונען האָט דער זכר אין האַל פון דער שול, אין וועלכער עס האָט נישט געטאָרט אַריינקומען קיין פּרוי, געזאָגט: שלא עשני אשה", וואָס איז אַ דאַנק צו גאָט, פּאַרוואָס מען איז נישט

באשאפן געוואָרן קיין פרוי... דאָך האָט זי אויסגענייט תפילין־זעקלעך, טלית־זעק און מענטעלעך פאַר ספר־תורהס.

עפעס איז אויך געבליבן פאַרן מסחר: סחורה וואָס דאָס שטעטל האָט נישט באַווייזן אַליין אויסצוארבעטן: בשמים, ראָשענקעס מיט מאַנדלען, הערינג, צוקער, קאַשע, הירזש, רייז, ציקאָריע אָדער הייליקע זאכן ווי טלית־ים, תפילין, ציצית, סדורים, מחזורים, אָדער גאַלאַנטעריע און שניט־סחורה, נאָדלען, פּאָדים, קנעפּ, קעמלעך, אזוי אז עפעס איז אויך געווען קלייניגקייט אויף אפילו מיטעלער האַנדל, אָבער זייער באַשרענקט, האָט נאָר קיין אייגענע ראָלע נישט געשפּילט אין עקאָנאָמישן לעבן פון א שטעטל, ווו די גאַנצע ראָלע האָט געשפּילט די האַנטווערקעריי, די פּראָדוקטיוע אַרבעט, וואָס האָט זיך שטענדיק אויסער שבת און יום־טוב, געלאָזט הערן אין די גאַסן פון שטעטל דורך איר שאָפונגס־קאָנצערט.

**
*

אין דעם קאָנצערט פון יידישער פּראָדוקטיווער אַרבעט אין שטעטל, אין וועלכן עס האָט זיך געהערט דער אָך און ווי פון שקלאַפעריי, דער קרעכץ פון מידקייט און דערשלאָגנקייט, פון פיין און ליידן — האָט זיך אויך אַריינגעטראָגן דער כאַראַקטער גמרא־נגון פון דער ישיבה, וואָס געפינט זיך אין בית־מדרש אויף דער הויפּט־גאַס פון שטעטל, קעגנאיבער דער נייער שול, וואָס שטייט שוין באַלד פאַרטיק מיט א געדעקטן שווּאַרץ־בלעכענעם דאַך, געפּאַרב אויף רויט מיט הויכע פענצטער און קאָליאָרטע שויבן און אין וועלכער עס ווערט שוין געדאַווענט.

די ישיבה האָט זיך אַריינגעשפּאַרט אין איר אייגענעם געטאָ, אין דעם אַלטן בית־מדרש, צווישן דיקע, גרויע, מיט שפּינוועבעכץ באַהאָנגענע אַלטע וועגט, פון וועלכע עס הערט זיך א ריח.

א מאַסע ישיבה־בחורים. קיין אייגענ נישט פון שטעטל אַליין, אַלע געקומענע פון נאָענט און פון ווייט, וועלכע בלייבן דאָ שטענדיק פּרעמד. זיי זענען נאָר יונג, אָבער פאַרפינצטערט זענען זייערע פּנימער, גערינצלט זייערע שטערנס און זיי זענען אויס א סך עלטער ווי זיי זענען. ביי די עלטערע הייבן ערשט אָן צו שפּראָצן הערעלעך אויף דער גאָמבע, אונטער דער נאָז און אויף די קינבאקן, אויף וועלכע עס לאָזן זיך אַראָפּ געדרייטע פּאות, וואָס וואקסן ארוים פון אונטערן צעקנייטשטן, פּאַרשמאָ־דערטן סאַמעטן היטל, וואָס ווערט קיינמאָל נישט אויסגעטון, נישט ביי־

טאג און נישט ביינאכט; נישט אין שלאף און נישט אויף דער וואך, אזוי ווי די פארגרינטע, שוואך־געוועזענע קאפאטע, וואס הענגט ווי א זאק אויף זיין גוף.

ווינען ווינט ער אין דעם אלטן בית־מדרש. די לאנגע, שווערע טישן, באטריפט פון ליכט, מיט אויסגעברענטע שוואַרצע פלעקן און לאנגע, הארטע פון זיצן אפגעריבענע בענק — איז דאס מעכל פונעם ישיבה־בחורס ווינונג. שלאפן שלאפט ער אין דעם אלטן בית־מדרש אויף דער הארטער באנק אדער אויף דער פאדלאגע, און עסן עסט ער „טעג": איין טאג אין דער וואך ביי איין באלעבאס פון שטעטל און א צווייטן טאג — ביי א צווייטן באלעבאס. די זיבן טעג עסן מוז ער זיך פארזאָרגן ביי זיבן באלעבאטים. און טאמער איז אים געבליבן א נישט־פארזאָרגטער טאג — הונגערט ער אין דעם טאג. קיינער איז נישט געצוונגען צו געבן עסן „טעג". מען טוט דאס מיטן אייגענעם ווילן, מ'האלט עס פאר א מצווה די נשמה צו דערהאלטן ביים ישיבה־בחור, פאר זיין זיצן טאג און נאכט און לערנען תורה, וואס ביי דעם פראסטן ייד האט עס געהייסן דינען גאט, טוען, הייסט עס, א הייליקע ארבעט, וואס יעדער איז מחוייב, אבער נישט יעדער קען דאס.

האט זיך די ישיבה אזוי אויפגעהאלטן אין דעם אלטן בית־מדרש אן באדערפענישן, אן א חשבון און אן זארג פארן לעבן. און די ישיבה־בחורים זענען געזעסן פון באגינען ביז אין דער נאכט אריין, אזוי טאג איין, טאג אוים און געקנייטשט די שטערנס און זיך געבראכן די מוחות ביי די פארחלבטע טישן איבער די פארגעלטע און צעקנייטשטע בלעטער פון די גרויסע גמרות און עס האט זיך געהערט פון דער ישיבה ארויס פון אין דער פרי ביז אין דער נאכט אריין א ווי־געזאגט, ווי א האר־ציקער געווין פון א מאסע וואס בענקט, וואס לייהט, וואס פיניקט זיך, וואס מאטערט זיך און וואס בעט און וואס פרעגט און וואס קרעכצט און וואס שרייט און וואס אמפערט זיך און וואס ווינט אין כאר מיט א נאגענדיקן ניגון און וואס קלינגט אפ פון דער שטעטלדיקער ארבעט־סימפאניע:

„מאי־קא־משמע־לן?" — וואס לאזט עס אונדז צו הערן?...

דער ישיבה־בחור שלייכט זיך ארויס פון בית־מדרש נאר אויף אפ־צוכאפן דאס ביסל עסן פון די „טעג". ער רעדט נישט מיט קיינעם ביים עסן; ער קוקט נישט אויף קיינעם. ער זיצט ביים טיש און דאך איז ער

נישטא. וווּ איז ער יאָ דאָ? וואָס טוט ער אין לעבן? ער גייט ערגעץ? וואָס וועט זיין דער תכלית? אפשר חתונה האָבן? וועלן אַן איידעם אויף קעסט? די כלה וועט ער זען אין טאָג פון דער חתונה, נאָכן פאַסטן, נאָך דער חופה... וועט זיין דער מחותן? דער שוועד? אויף ווי לאַנג וועט ער נעמען אויף קעסט?... בעלכאטאוו איז א שטעטל פון בעלי־מלאכות, א היגער באַלעבאָס וויל בעסער פאר זיין טאכטער א מאן מיט א מלאכה אין האַנט, איז ווו וועט זיין זיין גורל?...

***

דאָס לעבן פון קינד, פון דער יוגנטלעכקייט, פון דער יוגנט — ווי האָט עס אויסגעזען?

עס איז שווער ,זייער שווער צו דערמאנען עפעס וואָס איז כמעט נישט געווען. אויב דאָס קינד איז געווען א מיידעלע, האָט עס אין דער סביבה פון הינטער דער מאמעס פאַרטעך נאָר געהערט פון „מ'טאָר נישט" און מען האָט עס אָפּגעשראָקן, געהאַלטן עס כסדר אין דער מורא פאר א גוי, פאר א „טויטער", פאר א „פּיפערנוטער" און פאר גאָט און עס געשראָקן מיט אַלע מינים שטראָפן. איז עס געווען א יינגעלע, דאָס הייסט א יידעלע, האָבן זיינע קינדער־יאָרן געהאט איבערצוטראָגן דעם חדר.

דער חדר — דאָס איז געווען די פּריוואָטע ווויונג פונעם מלמד, ווו קיין היגיענע האָט נישט געהאט קיין צוטריט און וואָס איז פּאַרן קינד געווען א תפיסה, אין וועלכער ער איז געווען פאַרשפּאַרט פון אין דערפרי ביז אויף דער נאכט. אזוי טאָג־אויף, טאָג־אויס, וואָך־אויף, וואָך־אויס, יאָר־אויף, יאָר־אויס, האָבנדיק כסדר פאר די אויגן דעם מלמד אין דער געשטאַלט פון א שמייסער.

דער מלמד האָט זיך געגומען צו מלמדות, וויל ער האָט נישט געהאט צו וואָס זיך צו נעמען, וויל ער האָט נישט געווען אַנדערש טון; וויל ער האָט געווסט, אז דאָס איז נישט קיין פּאַך וואָס מען דארף קענען, אָדער וויל ער האָט זיך געוואָלט פאַרנעמען מיט א הייליקער זאַך: מיט עבודת־הבורא און ער האָט געווסט, אז פאר דעם איז געגוג א טייטל פון פּישביין און דער עיקר א קאַנטשיק מיט דיקלעכע רימענם עס זאָל ווייטון, וועט מען שמייסט, און דער מלמד, וועמען דער תלמיד האָט געמוזט רופן „רבי", האָט ליב געהאט, האָט הנאה געהאט צו שמייסן אויפן בלויזן לייב.

מען האָט נישט געלערנט קיין יידיש, קיין העברעאיש; מ׳האָט נישט געלערנט שרייבן, נישט לייענען, נישט רעכענען; מ׳האָט נישט געלערנט קיין געשיכטע, קיין געאָגראפיע, קיין נאטוראויסנשאפט, און פון אסטראָנאָמיע האָט גאָט אפּגעהיט... דאָס חדר האָט נישט געווען פון קיין דערציאונג, און אויסער דעם חדר איז דאָס יידישע קינד אין ערגעץ נישט געגאנגען. עברי מיט „פּאָדקאָווען" האָט מען „געקנעלט" אין חדר. מען האָט „געלערנט" לשון־קודש, וואָס דער „רבי" אליין האָט אפּטמאל נישט געקענט. דאָס זענען געווען איינגעקנעלטע ווערטער, וועלכע מען האָט נישט פּארשטאנען, פונקט ווי דאָס דאָווענען, די אנדערע תפלות און די סדרות פון חומש, וואָס מ׳האָט אויף אזא אופן „געלערנט", אין וואָס עס איז באשטאנען דער לימוד און צוליב וואָס דאָס קינד, פּארוואנדלט אין א יידעלע, איז אפּגעקומען זיינע קינדער יארן אינעם חדר.

פון קיין יוגנטלעכקייט האָט דאָס שטעטל נישט געווען. די יוגנטלעכקייט האָט נישט געהאָט ווו, נישט ווען, נישט ביי וואָס צו קוכען צום אויסדרוק. דער יוגנטלעכער (אזא באגריף איז גאָר נישט געווען) איז אווען אויף דער לער, ווו עס זענען פּארשוואַרצט און פּארביטערט געוואָרן זיינע יוגנטלעכע יארן. אין געציילטע פאלן האָבן יוגנטלעכע פון שטעטל פּארגעזעצט דאָס לערנען ביי א גמרא־מלמד, אבער עס איז נישט געווען קיין שום יוגנטלעכקייט אין דעם לערנען גמרא פון דעם יינגל פּאר בר־מצווה און נאָך דעם, ווען דער פּאטער האָט אים שוין געבענטשט מיט דעם „ברוך שפּטרני" און ער האָט שוין אליין געהאָט צו טראָגן אויף זיך דעם פּאק פון „תרי״ג מצוות".

קיין סך צייט פּאר „יוגנט־זינד" איז סיי ווי נישט געווען. אין דער וואָכן, נאָך אן אכצן־שעהדיקן ארבעטס־טאָג, איז מען א טויט־מידער אוועקגעפאלן שלאָפן. שבת און יום־טוב איז א היפשער טייל פון טאָג אווען מיט די סעודות, ביי וועלכע עס איז אויך געווען צו זינגען און צו זאָגן. נאָר די עטלעכע שבת נאָך־מיטאָג־שעהען האָט א קליינער טייל פון דער יידישער מענלעכער יוגנט, די אזוי גערופענע וועבער־יונגען, שנייידער־יונגען, שמידער־יונגען און נאָך אזויגע יונגען, פּארוויילט אויף די פּרייע פּלעצער ארום שטעטל אין פּרימיטיווע, נאאיוע שפּילעריין, אדער געגאנגען אויף די ארומיקע לאָנקעס, אין די וועלדער, גערסן פּירות אין די סעדער, אדער געשלאָגן זיך מיט שקצים.

**
*

די פרומקייט, דער פאנאטיזם און די גאנצע געטא־יידישקייט, וואס איז אויסער דעם אָרעמען נאָר גערעדטן „זשארגאָן" געווען רעליגיעז, האָט מען נישט געהאלטן פאר קיין קולטור, עס איז גאָר נישט געווען אזא וואָרט און אזא באגריף אין דעם יידישן שטעטל אין יענער צייט און ביז יענער צייט פון וועלכער עס ווערט דאָ געשריבן.

עס איז נישט געווען קיין דערציאונג אין מאָדערנעם, פרייען, אָביעקטיוון און וועלטלעכן זין; עס איז נישט געווען קיין שול און עס איז נישט געווען קיין בילדונג. זי האָט נישט געטאָרט זיין, דער רעליגיעזער לעבנסשטייגער האָט עס פאַרווערט; עס איז נישט געווען קיין ליטעראָטור און עס איז נישט געווען קיין פרעסע; עס איז נישט געווען קיין טעאָטער־וועזן, אויסער פורים, און עס איז נישט געווען קיין קאָנצערט, אויסער דאָס שפילן פון די קלעזמער, וואָס האָבן נאָר געשפילט אויף חתונות.

און בעלכאטאוו, ווי אַן ארבעט־שטעטל פון יידן, ווי דאָס איז אויך געווען דאָס שכנותדיקע שטעטעלע גראָכאָליץ, איז דאָך נישט געווען קולטורעל היינטערשטעליק לגבי דעם יידישן שטעטל פון פוילן, נאָר איז געשטאנען מיט א טריט פאָראויס אַנטקעגן דעם אויפגיין פון א ניי יידיש לעבן אין אמאָליקן פוילן.

מיטן אָנקומען פון אונדזער יאָרהונדערט, דאָס צוואַנציקסטע, וואָס האָט אויך נישט אויסגעמיטן אונדזער ליבהאָרציק בעלכאטאוו, האָט דאָס יידישע שטעטל צענומען איר אייגענעם געטאָ, צעעפנט איר פענצטער צו דער וועלט; אויפגעשטאנען און זיך אָנגעשלאָסן אין דעם נייעם לעבן, וואָס איז געקומען מיט דער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג פון יידישע אָרבעטער און אינטעליגענץ אין פוילן, אין גאנג מיט דער אַלגעמיינער באָפרייאונגס־באוועגונג.

יוסף רייך

דאָס בעלכאַטאָוו, וואָס לעבט אין מיין זכרון

בעלכאַטאָוו האָט זיך אויסגעטיילט פון די ארומיקע שטעטלעך מיט אייניקע באזונדערע אייגנטימלעכקייטן, נאָר אייגע פון די בולטסטע פון דאָזיקן שטעטל, מיט וואָס ס'האָט זיך אויסגעטיילט פון די שכנישע שטעטלעך, ווי סטערצאָוו, ווידאָווע, סילעוו, זעלעוו, פּיעטריקאָוו א"א, איז געווען דאָס וואָס בעלכאַטאָוו איז געווען מער יידישלעך פאר זיי. כאראקטעריסטיש איז, אז ס'רוב שטעטלדיקע גויים האָבן זיך פארשטענדיקט מיט די יידן אין יידיש. און דערפאר זענען טאקע די בעלכאַטאָווער יידן געווען באקאַנט ווי שוואַבע פוילישׂ־דערער.

די בעלכאַטאָווער יידן האָבן געלעבט בשלום מיט זייערע נישט־יידישע שכנים, אָבער נישט אויפן חשבון פון נאָכגיביקייט, פון זיך נישט וועלן ווארפן אין די אויגן און פון פארלירן עוולות אלם שוואַ־בערער צד. די בעלכאַטאָווער יידן האָבן זיך נישט באטראכט ווי א שוואַ־כערער צד, נאָר ווי פולבארעכטיקטע.

דעראינערונגען פון דעם מין האָבן זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון און איך וועל דאָ פארצייכענען א טייל פון זיי, ווי אזוי בעלכאַ־טאָווער יידן האָבן זיך איינגעשטעלט פאר זייער מענטשלעכער חשיבות, גיב איך דאָ איבער.

***

די געשיכטע וואָס כ'דערציל דאָ, האָב איך נאָך געהערט דער־ציילן אלם קינד:

אויפן אָרט פונעם פריערדיקן סטאַרשע־סטראַזשניק (דער העכסטער אויסדרוק פון מאַכט אין שטעטל בעת דער צארישער ממשלה), וואָס

האָט זיך שוין געהאַט איינגעלעבט מיט די איינווווינער פון בעלכאַטאָוו, איז אַראָפּגעקומען פון טיף־רוסלאַנד א בייזער פּאָניע וואָס האָט נישט געוואָלט אָפּטרעטן פון די זאקאָנען אויף קיין האָר אָפּילו. ר׳האָט זיך נישט געוואָלט רעכענען מיטן איינגעשטעלטן סדר, נאָר אָנגעהויבן איינפירן נייע „פּאָריאַדקעס" לויט זיינע סיבירער השגות. מ׳האָט געפּרווועט דעם קאַצאַפּ איינבייסן מיט גוטן, מיט א טרונק בראָנפן, מיט א זילבערנעם קערבל, אָבער דער אדון איז געווען א בייזער עקשן, זיך נישט געלאָזט לערנען, אדרבא כסדר אויסגעטראַכט נייע גזירות. האָבן די בעלכאַטאָווער יידן אָנגענומען לגבי אים אָנדערע „פּעדאַגאָגישע" המצאות, דהיינו:

איין מאָל אין א חושכדיקן אָוונט האָבן א פּאָר געזונטע הענט אים פּאַרוואָרפן א זאק איבערן קאָפּ און אַוועקגעשלעפּט צום טיפן ברונעם לעבן דער מקווה און אים מזהיר געווען: וועט ער זיך אויפּפירן לייטיש, ווי מ׳וועט אים היסן, וועט זיין פּרנסה בריווח צווישן יידן, קיין טרונק וואָדקא וועט נישט פעלן, אויך געפּילטע פיש און העלדזלעך, אלא נישט — וואַרפט מען אים אין טיפן ברונעם, און מ׳וועט נישט וויסן וווּ זיין געביין איז אהינגעקומען.

נאָך דער דאָזיקער שטרענגער לעקציע איז דער ערל געוואָרן ווייך ווי פּוטער און בעלכאַטאָוו האָט געלעבט אין רו און פרידן.

**
*

1905 האָט דאָס שטעטל בעלכאַטאָוו אויך אויפגעטרייסלט מיט דער רעוואָלוציאָנערער שטימונג פון דער גרויסער רוסישער אימפּעריע. אַרגאַניזירטע שטרייקן, גאַסן־דעמאָנסטראַציעס מיט רויטע פענער, יידישע בחורים האָבן געשאָסן פון רעוואָלווערן און די סטראָזשניקעס, די פּאָליציי האָבן זיך באַהאַלטן.

כ׳געדענק איין אייגנאַרטיקע דעמאָנסטראַציע, — כ׳בין נאָך געווען א קינד, — איך האָב דעמאָלט געלערנט ביי בערישל מלמד, ס׳איז שוין געווען לאַנג נאָך סוכות, קורצע טעג און לאַנגע ווינטערדיקע אָוונטן. מ׳האָט געלערנט ביי אן אכטער לעמפּל. בערישל איז געווען קראַנק און ס׳האָט אים פאַרטראָטן זיין זון דער חתן־בחור עליע, ביי וועמען דער פינגער פון דער רעכטער האַנט, מיט וועלכן מ׳דאַרף דריקן דאָס ציגל ביים שיסן איז געווען א שטייפער, געמאַכט זיך א פעלער, כדי נישט

צו דינען. און אט מיט דעם שטייפן פינגער פלעגט ער אונדז בוצקען, וועז מיר האבן ארויסגעקוקט אין דרויסן ביים לערנען.

וועז כ'בין אהיימגעקומען דעם דאזיקן טאג אויף מיטאג, האט מיר מיין ברודער שמואל געזאגט, אז היינט קומט פאר א דעמאנסטראציע. שמואל האט געהערט צו דער פ. פ. ס. און אן א רעוואלווער האט ער זיך נישט גערירט.

פארשטייט זיך, אז אין חדר האב איך שוין נישט געקאנט אייניזיצן אויפן ארט, אלע מאל ארויסגעקוקט דורכן פענצטער, צי ס'הייבט זיך שוין אן, צי מ'גייט שוין. ס'איז שוין געווען גוט פינצטער, אין חדר האט שוין געברענט דאם אכטער לעמפל, די יינגלעך זענען געזעסן ביי די אפענע גמרות און איך האב זיך מיט אן אויסרייד ארויסגענבעט צו קענען צו וויסן געבן די חברים, צי ס'הייבט זיך שוין אן. אין דער שטעטלדיקער פינצטערניש זעט מען דערווייל נאך נישט. נאר פלוצלינג בליצן אויף אין חשכות פייערלעך פון לאמטערנעס, וואס קומען אלץ נענטער. דאס איז געווען די דעמאנסטראציע. א שטילע, אן ערנסטע, מיט שווארצע פענער. כ'האב ברייט אויפגעפראלט די טיר פון חדר, א צעיאכמעטער, א צעהיצטער, הויך אויפן קול, אין איין אטעם אריינגעשריגן: „מ'גייט!" דער רבי האט, פארשטייט זיך, מיר געגעבן אן אדערויף אויף מארגן א פייערדיקן פאטש.

אזוי ארום האט בעלכאטאוו זיך באטייליקט אין דער רעוואלוציע. און אין די פינצטערע יארן פון דער רעאקציע האט בעלכאטאוו געהערט צו די שטעט, וואס זענען אריינגעגאנגען אינעם פראגראם פון קאזנקאוום פאציפיקאציע און אויסראטונג פון די בונטאווטשיקעס. ער האט אונדז אריינגעשיקט אין שטעטל פופצן פון זיינע געקליבנסטע קאזאקן, מיט גרויסע טשופרינעס, מיט אויערינגלעך, — האבן זיי זיך געגומען מאכן אדרעגונג, ארומפליען איבער די גאסן, טראגן זיך מיט גאלאפ אויף זייערע פלינקע פערד: און־שרייען, טומלען, פאכען מיט נאגייקעס און שלאגן מכות רצח. באזונדערס האבן זיי ליב געהאט צו פראווען זייערע וויצדע שטיק אין די פרייטיקדיקע פארנאכטן, וועז יידן זענען געגאנגען דאווענען און יונגווארג שפאצירן.

אין א עוויסן פרייטיק פארנאכט, געדענק איך, זענען זיי אנגעקומען ראפטום, שיכורע, געהייסן אלעמען אויפהייבן די הענט און געגומען מערדערלעך שלאגן מיט די נאגייקעס. די גאסן האבן זיך גיך אפגעלייר־

דיקט; אָלע האָבן זיך באַהאַלטן און ביי פּאַרמאַכטע לאָדנס אַרויסגעקוקט אויף די מחבלים.

נאָר אָט גייט זיך משהל זשוכאָווסקי, חנהם זון, א וועבער־יינגל פון א יאָר 16. ער גייט אַן אומדערשראָקענער, אַן אויסגעגליכטער, א שטאָלצער אין מיטן וועג, גלייך די קאָזאַקן אנטקעגן. זיי ריטשען ווילד: „רוקי וויערך!" אָבער משהל האָלט וווייטער וווי־יונגעריש די הענט אין די הויזן־קעשענעס און קוקט זיי דרייסט אין די אויגן און ענטפערט אַרויסרופעריש: ניע כאָטשו! און א פּאָנישע קללה... ביי אָלעמען איז דאָס הארץ ווי פּאַרשטיינערט געוואָרן פּאַר שרעק, וואָס דאָ וועט באָלד געשען מיט משהלען. נאָר איידער די קאָזאַקן האָבן באַווייזן זיך אָפּ־צוגעבן חשבון פון דער אומדערהערטער יידישער חוצפּה, איז משהל נישט געסטייעט, זיך אויסגעמישט מיטן עולם דאָוונער.

יצחק, אורי לייבושס זון, א וועבער, וואָלכער איז שפּעטער געווען פּאַרשיקט אין סיביר, האָט אויף די קאָזאַקנס באָפּעל אויפצוהייבן די הענט, זיי געווייזן דעם הינטן. איין מאָל האָבן זיי אים געפּאַקט און מערדער־לעך געשלאָגן פּאַר דער העזה.

די העלדישע אומדערשראָקענע האַלטונג פון די וועבער־יינגלעך האָט בייגעטראָגן צו דעם אָרונטערריסן די אויטאָריטעט פון די צארישע סאָטראָפּן און דער עולם האָט זיך שוין אָנגעהויבן ווינציקער צו שרעקן פּאַר זיי און שפּעטער האָט מיט די קאָזאַקן פּאַסירט אָט־וואָס:

אין א געוויסער נאַכט, וועו די קאָזאַקן זענען געשלאָפּן רואיקע און זיכערע אין קאַסטעלעצקים הויז, — איז א גרופּע דרייסטע רעוו־לוציאָנערן איבערפאַלן דעם דיזשורנעם וואָס האָט געהאַלטן וואַך. אָן אַנדערע גרופּע האָט צוגענומען די מלבושים פון די שלאָפנדיקע קאָזאַקן, און אויך זייער גאַנץ געווער, זיך אָוועקגעזעצט אויף זייערע פערד אי־בערגעטוענע אין זייער אָנטוציע. אין דער פרי זענען פינף קאָזאַקן גע־בליבן בלויז אין די אונטערוועש, אָן געווער, אָן פערד, אָן הלבשה.

***

בעלכאָטאָוו האָט נישט קיין טייך ווי דאָס שכינותדיקע שטעטל סטערצעוו, נאָר נישט ווייט פון שטעטל געפינט זיך דאָס דאָרף בינקאָוו. דאָרטן געפינט זיך א קלאָרער דורכזיכטיקער סטאָוו, וואָס קומט פון ער־געץ ווייט, אָנהייבנדיק מיט א שמאָל טייכל, וואָס שלענגלט זיך דורך

א געריכטער אלעע פון בערעזעם ביי די סאמע ברענעם פונעם טייכל, וואם לאזט זיך אראפ האסטיק ביי דער פארצוימונג פון דער מיל. דער וועג אהינצו גייט דורך תבואה־פעלדער און שמעקעדיקע לאנקעם.

דא פלענט די יידישע יוגנט זיך באדן און לערנען שווימען. פרייטיק נאכמיטאג אין הייסע זומערדיקע טעג זענען געקומען אויך באיארטע יידן זיך טובל צו זיין אין מחיהדיקן וואסער לכבוד שבת.

די גויים פון דארף האבן דאס נישט געוואלט פארליידן און געפרווועט אונדז פאריאגן פון דארט. ס'זענען פארגעקומען געשלענגן, מיר האבן באקומען קלעפ און געגעבן קלעפ. פארטריבן האבן מיר זיך נישט געלאזט.

***

„נייער וועג", אזוי האט מען גערופן אין בעלכאטאוו א שיינע ברייטע גאס ארומגענומען מיט ביימער און גראזן. דארט פלענט די יוגנט שפאצירן אין זומערדיקע פארנאכטן און שבתים. מיידלעך באזונדער, בחורים באזונדער. מ'פלענט זיך דורכוואנדערן מיט בליקן און אפגעהאקטע ווערטער. אז ס'איז געווארן פינצטער־לעך, האט מען זיך אויסגעמישט און שפאצירט צוזאמען.

אבער דאס האבן נישט פארגינען די פוילישע כוליגאנעס, די נאראדאוועס און ס'אנדערע געזינדל. א מאל האבן וויסטע פוילישע שאוויניסטן פון א נאענטן דארף אנגעוואנדרן א פחד אויף די שפאצירנדיקע פון „נייעם וועג". מ'האט געזומען אנטלויפן, די פאליאקן האבן געדראט מיט מעסערס. אבער איינער אן אכצן־יאריק בחורל, מאירל קילע, האט בלויז געפרענט: ווו זענען זיי — און זיך געלאזט אקעגן די מעסער־העלדן. און אין א וויילע ארום איז איינער פון די כוליגאנעס געלענגן א דערשטאכענער מיט זיין אייגענעם מעסער.

דער „אקרוזשנוי סוד" אין פיעטריקאוו, האט אנערקענט, אז מאירל האט געהאנדלט אזוי צוליב זעלבסט־פארטיידיקונג און אים באפרייט פון שטראף. יידישע קינדער זענען ווייטער געגאנגען שפאצירן אויפן „נייעם וועג".

***

אין יאר 1914 האבן די עסטרייכער פארנומען בעלכאטאוו. איידער די עסטרייכער זענען אריין, איז ס'שטעטל געבליבן אן שום מאכט, אבער

ס׳איז געווען רואיק, קיין שכן האָט נישט געטאָן קיין שלעכטס דעם אַנ־דערן, כאָטש דאָס שטעטל איז געווען אָן א שום שומר.

דאָך האָבן זיך אָפּגעזוכט אַביסל בעלנים אויף א לייכט פאַרדינסטל און — אויף א צעפיר טאָן די הענט אויף יידיש האָב און גוטס און יידישע רוקנס. פּוילישע לייִדיק גייערס, כוליגאַנעס, שיכורים, מיטן קאָ־מענדאַנט פון די פייערלעשער פּאָן נאַגורסקי בראש. האָבן זיי זיך גע־קרוינט ווי די „בירגער־מיליץ" און גענומען טעראָריזירן די יידישע באַ־פעלקערונג און ארויספּרעסן געלט. געוואָרן וואָס אמאל מער חוצפּהדי־קער, ארעסטירט, געמאַכט אייגענע געזעצן און געשטערט יידן צו האַנד־לען. א סך יידן איינגעזעצט אין „קאָזע".

ס׳מעסטל איז שוין געווען איבערפולט. די כוליגאַנעס האָבן אָנגע־נומען די יידישע געדולד פאַר שוואַכקייט, זיי האָבן אָפילו געוואָרפן אין גאַס די לאָזונג: „ביטש זשידווו".

עם זענען ארוים אין גאַס אייניקע באַיאַרטע און סאַלידע יידן, צווישן זיי קלמן סקאַרפּעס און דער בעלכאַטאָווער רב ר׳ צמח און האָבן אַביסל אָפּגעקילט די צעוישעטע כוליגאַנעס.

ר׳ צמח איז געווען א זון פון וואַלבישער רבין, צוליב אים זענען פאַרגעקומען מחלוקתן אין שטעטל ביים איבערנעמען דאָס רבנות. די גערער חסידים האָבן אים פאַרגעוואָרפן צווישן אַנדערע חטאים, אז ער האָט נישט חתונה געהאַט דורך א שדכן, נאָר זיך פאַרליבט ווי להבדיל א גוי. ער איז געווען א הויכער, פעסטער ייד מיט א פּאָר שווערע פּלייצעס. און ער האָט טאָקע אָנגעכאַפּט דעם קאָמענדאַנט ביי די קלאַפּעס און מיט אים געטרייסלט ווי מיט א לולב. כאָטש דער המון איז געווען באַ־דייטנדיק גרעסער ווי די יידן, האָט ער זיך אָנגעהויבן צוריקצויגן. איינער האָט אפילו מיט דרך ארץ געבעטן ביים רב, ער זאל אָפּלאָזן דעם פּאָן קאָמענדאַנט. נאָר דער רב האָט אזוי זיך נישט אָפּגעלאָזט דעם אויף טויט־דערשראָקענעם פּאָן אוגורסקי, נאָר בלויז געשריגן א צעכעסטער, אז אים טוט ווייַ ס׳האַרץ פון די געמיינע עוולות פון דער מיליץ קעגן אומשול־דיקע שכנים.

דעם זעלבן אָוונט איז אויפן פעלד לעבן טייכל פאַרגעקומען א פאַר־זאַמלונג פון דער יוגנט, ווו ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו מאַכן א סוף צו דער הערשאַפט פון דער מיליץ.

און אלע האבן מיר געשווירן נישט פריער אהיימצוגיין שלאפן ביז די יידן, וואס געפינען זיך אין תפיסה, וועלן באפרייט ווערן. בעת מיר זענען געקומען באפרייען די ארעסטירטע, האט דער שומר פון „קאזע", — א קליין גויאצל — אין אנהויב זיך אפגעזאגט אויפצושליסן די טיר פון קאזע, נאר נאך דעם ווי שמעון דעם לעקער־בעקערס האט אים געטאן א הייב אויף ווי א קליין קינד ביזן סופיט און האלטנדיק אים אין אזא פאזיציע געפרעגט, צי ער ווייל מ'זאל אים אראפשליידערן אויף דעם פאל? — האט ער גלייך איינגעשטימט צו עפענען די טיר.

מיר האבן געהאלטן אונדזער שבועה. מיר זענען געגאנגען אהיים מיט די באפרייטע פון „קאזע". אויף צומארגנס האט די בירגער־מיליץ מער נישט עקזיסטירט.

א חתונה אין בעלכאטאוו אין די אמאליקע יארן

אברהם נאַפאַרסטעק

ערשטער מעכאַנישער
וועבער אין
בעלכאַטאָוו

יצחק פזשיבולסקי

בונדישער טויער, וואָס איז אומגעקו־
מען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה
אין דער רעוואָלוציע אין אונגאַרן

פיוול יאַקובאָוויטש

דער פּאָפולערסטער
כלי־זמר פון שטעטל

זלמן פּודלאָווסקי

אויף דער גרענעץ פון צוויי יאָרהונדערטער

אויף דער גרענעץ פון צוויי יאָרהונדערטן, דעם 19טן און 20סטן, וועלן אין מזרח־אייראָפּעאישן יידישן לעבן צייכענען זיך אָן שטאַרקע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע שטראָמען — הויבט זיך אויך אָן עפּעס צו רירן אין דער שטייענדיקער זומפּיקער גלייכגילטיקייט פון דער יידישער נויט און אָרעמקייט אין בעלכאַטאָוו.

די דאָמינירנדיקע אינעם שטעלדיקן לעבן האָבן געוואָלט זיין (און אָפּט זענען עס געווען) די תקיפים פון גערער שטיבל. דאָס זענען געווען אין גרעסטן טייל פאַבריקאַנטן און זייערע מיטהעלפער. דאָס גערער שטיבל האָט צווישן די דאָוונענער זיינע געהאַט די וויכטּ גרעסטע מערהייט פון די פאַבריקאַנטן אין שטעטל. אַרויסגעזען האָבן זיך צווי פאַמיליעס, וועלכע האָבן פֿשוט פאַרפֿליצט דאָס שטעטל מיט פאַבריקאַנטן. ח י י ם ט ו ס ק, איינער פון די אָנגעזעענסטע גערער חסידים, האָט אויפגעשטעלט א דור פאַבריקאַנטן. יעדער זון — א פאַבריקאַנט, יעדע טאָכטער — א פאַבריקאַנטקע, אייניקלעך און אוראייניקלעך — אלע פאַבריקאַנטן. א צווייטער דור פון פאַבריקאַנטן איז אויפגעשטעלט געוואָרן פון ישעיה שראָגע. די צווי פאַמיליעס האָבן געהאַט צו זאָגן דורכן גערער שטיבל וועגן אויסזען פונעם יידישן לעבן אין בעלכאַטאָוו. דאָס גערער שטיבל האָט געהאַט צווישן זיך נאָך פיל אָנדערע פאַבריקאַנטן, סוחרים, מלמדים און חסידישע קעסט־אייזעמס.

ארבעטס־מענטשן האָט מען אין שטיבל זעלטן געקענט געפינען. צווישן די גערער האָט זיך געפילט א געוויסע פאַראַכטונג צו די מענטשן, וואָס האָבן געלעבט פון ארבעט. ביי שידוכים פאר זייערע טעכטער האָבן

די געראר אויסגעקליבן דעם גרעסטן שלימזל איידער אן ארבעטס־מענטש. די אָרעמסטע פון די געראר האָבן זיך באמיט, אז זייערע קינדער זאָלן קיין אַרבעטער נישט ווערן. אינעם גייסטיק־רעליגיעזן זין זענען די געראר געווען ווירקלעך פיל העכער. געווען צווישן זיי א סך גרויסע למדנים־חריפים, אזעלכע מתמידים, וועלכע האָבן באוויזן איבערן יאָר צו מאכן א סיום־הש"ס. פּאַרטאָג און אין די אָוונט זענען פיל חסידים געזעסן און געלערנט. אויך דאָס דאָוונענן האָט געהאט גאָר אן אנדערן זין. אמבעסטן האָט עס זיך אָפּגעשפּיגלט אין די ימים־נוראים. די, וואָס זענען געשטאנען פארן עמוד, האָבן זיך נישט אויסגעצייכנט אין נגינה, אָבער דאָס דאָוונענן האָט געהאט אן אייגנארטיקן טעם. וועז דער בעל־שחרית אלטער ברעסלער (אלטער שוחט) האָט אנגעהויבן מיטן „המלך" איז עס פּאַר־קראָכן אין דער זיבעטער ריפּ. אויך דער בעל־מוסף ישעיה שראָגע האָט געדאָוונט מיט מתיקות. א ספּעציפישע שטימונג האָט אין שטיבל געהערשט ערב יום־כּפּור צו כל־נדרי און אויף צו מאָרגנס, צו נעילה. ס'האָט זיך באמת געפילט ווי מען שטייט פאָר א גאָר וויכטיקער גייסטיקער מיסיע. דאָס איז נישט געווען ווי מען ווייל זיך אויסבעטן אָדער פאַרזיכערן דאָס לעבן, געזונט, פרנסה אזן נאָך אזעלכע גוטע זאכן, דאָס האָט מען גיכער געקאָנט ארויספילן ביי די דאָוונענער אין שול, אין בית־המדרש, אין אנ־דערע שטיבלעך און חברות. אין געראר שטיבל איז אין די ימים־נוראים געלעגן עפּעס העכערס, מיסטישעס האָט געשוועבט אין דער לופט.

די געראר האָבן געוואָלט ארויפלייגן זייער חותם אויפן יידישן לעבן. די גאָר וויכטיקע יידישע פּראָבלעמען אינעם שטעטל, ארום וועלכע עס פלעגן פאָרקומען מחלוקות, זענען געווען רעליגיעזע, ווי: רב, שוחט, שול, חברה־קדישא אד"ג.

אין דער צווייטער העלפט פון 19טן י"ה האָט זיך געפילט א נויט־וועגדיקייט פון בויען א נייע שול אין שטעטל. די אלטע הילצערנע שול איז שוין געווען אין אזא מצב, אז זי איז וויייטער געווען אוממעגלעך צום באנוצן. די שול איז פאַרחתמעט געוואָרן דורך דער פּאָליציי. די שול־דאָוונער האָבן זיך געמוזט אריבערטראָגן אין בית־המדרש אריין. דאָס בית־המדרש האָט נישט געקאָנט אריננעמען אלע שול־דאָוונער. טייל האָבן דעריבער געמוזט אָנקומען אין חברות, אָדער זיך אייגבעטן אין חסידים־שטיבלעך. ערגער איז עס געווען פאַר די פרויען, וועלכע האָבן נישט געהאט קיין מעגלעכקייטן אנטיילצונעמען אין דאָוונענן וועז די

שול איז פארחתמעט געווארן. טייל פון זיי, די גאר פרומע, האבן געדאווענט אונטערן פריישן הימל, הינטער די בית־המדרש פענצטער.

אין שטעטל האט זיך געשאפן א באוועגונג צו בויען א נייע, סאליד־געמויערטע שול. די יידישע באפעלקערונג האט מיט ענטוזיאזם אונטערגעכאפט דעם שול־בוי־פלאן. קיגן זענען געווען די גערער חסידים. פארוואס דאס איז אזוי איז געווען אוממעגלעך זיך פארצושטעלן. זיי האבן געשטערט דורכצופירן דעם פלאן מיט מאטעריעלע מאסמיטלען, דורך אפזאגן זיך צו באשטייערן פארן בוי־פאנד, כאטש זיי זענען געווען אינעם שטעטל דער מער פארמעגלעכער טייל פון דער יידישער באפעלקערונג. זיי האבן אויך דורך אנדערע וועגן געלייגט שטיינער אין וועג. זיי האבן

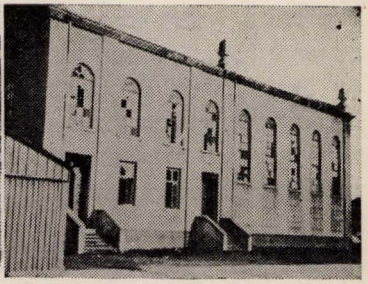

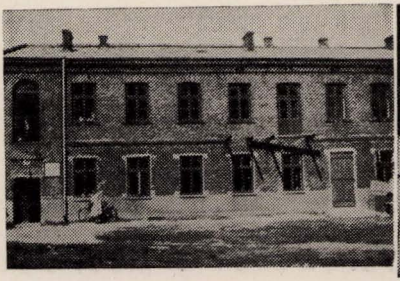

די בעלזאטאווער שול — די תלמוד־תורה

אבער נישט אויסגעפירט. די אידייע צו בויען די שול האט געהאט ארומגעכאפט דאס גאנצע יידישע בעלזאטאוו. אין שפיץ פון דער באוועגונג איז געשטאנען דער זייער ענערגישער דאזאר מאשקע גרינבערג. ער האט וועלטן איינגעלייגט צו רעאליזירן דעם פלאן. א באדייטנדיקע הילף איז געקומען פון דער זייט פון שמואל זילבערשטאנג (שמואל קליקער), געהילף פאר דער שול איז געקומען פון די קליקער וועלדער. א חוץ דאס גאנצע האלץ, וואס ער האט געגעבן סיי צום בנין און סיי צו די אינערלעכע אייגריכטונגען, האט ער אויך צו שטייער געגעבן א באדייטנדיקע סומע געלט.

דאס פייער פון מחלוקת האט זיך נאך נישט געהאט אפגעקילט און נייע קאמפן זענען געווען אונטערוועגנס. דער אלטער רב קאנשטאם איז

נפטר געוואָרן. ווער זאָל זיין דער ממלא מקום? ווער זאָל פאַרנעמען די רבנות־שטול? די גערער האָבן שטאַרק חשק געהאַט, אַז דאָס זאָל זיין אַן אייגענער פון די גערער קרייזן, אָבער די אַלעקסאַנדערער חסידים — די גערערס אייביקע קעגנער — האָבן געזאָגט, לא! די אַלעקסאַנדערער חסידים וואָלטן זיך זיכער נישט געקאָנט פאַרמעסטן מיט די גערער, ווען נישט די הילף, וואָס זיי האָבן באַקומען פון די שול־יידן און בית־המדרש־יידן, סיי פונעם דאָזאָר מאָשקע גרינבערג.

די קאָאַליציע פון די גערערס קעגנער האָט געזיגט, אַלס רב איז געקומען קיין בעלכאַטאָוו נישט קיין גערער אָנהענגער, דאָס איז געווען משה אלי בירנבוים. די גערער האָבן פונדעסטוועגן נישט אַוועקגעלייגט די כלי־זיין, זיי האָבן אַלץ געטון צו דערגיין דעם נייעם רב די יאָרן. זיי האָב אים נישט אנערקענט. זיי האָבן אים נישט טיטולירט רב, נאָר אים גערופן ביים נאָמען משה אלי. דאָס אַלץ וואָלט זיי נישט געהאָלפן, ווען נישט דאָס, וואָס די גערער האָבן זיך געבויגן און אַריינגענומען אין זייערע קרייזן דעם דאָזאָר משה גרינבערג. זיי האָבן אים פּשוט איבערגעבעטן. דאַן האָבן זיי אויפן רב פאַרשפּרייט קלאַנגען וועגן נישט מאָראַלישער אויפ־פירונג, אַזעלכעס וואָס פּאַסט נישט פאַר קיין רב, און דער רב איז אַליין אַנטלאָפן פון בעלכאַטאָוו.

דער נייער רב שמואל שלמה באַראָן (אדיר ברוין), באַקאַנט אַלס דער לוקאָווער רב, איז שוין געווען צום האַרץ די גערער. דער רב האָט זיך אויסגעצייכנט אויף עטלעכע געביטן. ער האָט אַוועקגעשטעלט אַ גרויסע ישיבה מיט פיל בחורים, וואָס זענען געקומען פון פאַרשידענע געגנטן אין פּוילן.

פון פאַרטאָג ביז שפּעט אין דער נאַכט האָט געקלונגען דאָס לערנען פון די ישיבה־בחורים. דער גמרא־ניגון וואָס איז געקומען פון קליינעם בית־המדרש־געסל האָט זיך געטראָגן איבערן שטעטל. נישט ווילנדיק האָט מען דעם נגון מיטגעזונגען ביים רעדן, ביים אַרגומענטירן, אויך ביים האַנדלען איז באַנוצט געוואָרן דער ניגון. אפילו אין די פּויערים איז אַריינגעזונגען געוואָרן דער ניגון, ווען זיי זענען געקומען אין באַרירונג מיט יידן. צענדליקער בחורים האָבן אָנגעפולט דאָס בית־המדרש און בית־דין־שטוב, זיצנדיק אַרום טיש און לערנענדיק אויפן קול, און זיך געשאָקלט אָן אויפהער. די בעלכאַטאָווער אָרעמקייט האָט געשפּייזט די

בחורים דורך געבן זיי צו עסן „טעג", כאטש אליין האט מען געהונגערט, האט מען דאך אפגעשפארט פונעם אייגענעם מויל און נארן געשפייזט די ישיבה־בחורים. דאס איז נעווען א רעזולטאט פון רבם ארבעט. דער רב האט אויך געפרווועט באווירקן אנדערע געביטן פון יידיש־רעליגיעזן לעבן, ער האט געזוכט צו צוימען די יוגנט. זייער אפט פלעגט ער האלטן מוסר־דרשות אין בית־המדרש. דאס פלעגט פארקומען שבת נאכן מיטאג־שלאף. יידן פלעגן דאן קומען אין בית־המדרש אריין און דער רב האט פונעם בעלעמער געהאלטן מוסר־דרשות. אין באזונדערע פאלן האט מען די יידן גערופן אין שול אריין און דער רב האט געערדט פאר מענער און פרויען.

וועו דער רב האט פארלאזט בעלכאטאוו, האבן זיך אויפן האריזאנט אנגעזייכנט נייע מחלוקת.

די מלחמה האט אויף זיך לאנג נישט געלאזט וואַרטן. אלעקסאנדער־רער און וואלבארזשער חסידים צוזאמען מיט א גרויסן טייל שול־ און בית־המדרש־דאוונער (אדער ווי מען האט זיי גערופן „פראסטע יידן") האבן באשלאסן אראפצוברענגען דעם וואלבארזשער רבינס זון, צמח טארנ־היים, פאר א רב אין בעלכאטאוו. שוין דאס אליין, וואס דער קאנדידאט פאר א נייעם רב ווערט פארגעשלאגן פון אזא גערער פיינטלעכער קאאלי־ציע האט לויט אלע ווארשיינלעכקייטן געדארפט ארויסרופן די גערערס קעגנערשאפט. צו בארעכטיקן זייער קעגנערשאפט האבן די גערער עשיקט צוויי למדנים צו פארהערן דעם רב. ווי די עקזאמינאטארן האבן פעסט־געשטעלט, איז דער קאנדידאט אויף דער רב־שטעלע צו שוואך געווען אין לערנען. די גערער האבן זיך פארנומען פאר קיין פאל נישט צו דערלאזן דעם וואלבארזשער רבינס זון צו דער בעלכאטאווער רבנות־שטול.

דאך איז דעם וואלבארזשער רבינס זון געווארן רב און אראפגעברענגט האט אים דער וואלבארזשער רבי בכבודו ובעצמו. דער אלטער וואלבאר־זשער רבי, וואס איז מיטגעקומען באזעצן זיין זון אויפן בעלכאטאווער כסא־הרבנות, האט געפראווועט חסידות, געפירט „טיש" און זיך אויס־געשלאגן די הוצאות דורך נעמען „קוויטלעך", מיט פדיונים פארשטייט זיך. לכבוד דעם רבין האבן זיינע אנהענגער איינגעארדנט פארארן. עס איז געווען א נעדרענג ביים אנקומען צום רבין. מענטשן זענען געקומען צופארן צום רבין פון שכנותדיקע שטעטלעך און דערפער. אין בעלכא־

טאָוו האָט דאַן געקאָכט און געזידט. פון דעם פּאַראַד און שטופּעניש צום רבין מיט די קוויטלעך האָבן די גערער אָפּגעחוזקט.

דער רב איז פאַרבליבן און די גערער חסידים האָבן זיך פאַרמאָסטן אויף אַ לאַנגער און פאַרביסענער מלחמה. די גערער האָבן זיך אָפּגע־טיילט ווי אַ באַזונדערע רעליגיעזע גרופּע, מיט אַן אייגענעם מורא־הוראה, אַ שוחט און יאַטקעס. אַלץ, וואָס ביים צווייטן צד, איז דערקלערט געוואָרן טריפה, מען איז זיך געוואָרן שונאים און מען איז קעגנזייטיק נישט געגאַנגען אויף קיין שמחות. באַלעבאָסטעס האָבן מער נישט גע־קאָנט זיך באָרגן קיין טעפּלעך ביי שכנות, וואָס האָבן געהערט צום צווייטן צד. ס'האָבן געטראָפן גענוג קאָמישע סיטואַציעס, ספּעציעל ווען מחותנים האָבן געהערט צו די קעגנערישע צדדים.

די גערער האָבן אויסגעווירקט ביי דער מאַכט, אַז געבורט־ חתונה־ און טויט־באַשיינונגען זאָלן קאָנען געמאַכט ווערן אויך ביי זייער מורה־הוראה. אין די קאַמפן האָבן אויך גענומען אַ וואָרט בעלכאַטאָווער „שטאַרקע", וועלכע זענען געשטאַנען אויפן רבס צד און נישט איין גערער האָט געקריגן אָנגעבראָכן די ביינער.

דער קאַמף איז געווען זייער אַ לאַנגער, ס'האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז די מלחמה וועט אייביק אָנהאַלטן, אָבער מיט דער צייט איז דער עולם מיד געוואָרן. בלויז אביסל עקסטרעם־פאַרעקשנטע גערער חסידים האָבן דעם קאַמף נישט געוואָלט אויפגעבן. ס'זענען אָנגעקומען נייע קאַמפן אַרום שוחטים, ווען בערל שוחט האָט צוליב זיין עלטער געדאַרפט אויפ־הערן שעכטן. דאָס זעלבע ווען הערשל שוחט האָט געדאַרפט אַוועקלייגן דעם חלף. די קאַמפן האָבן זעלטן ווען אויפגעהערט. די גערער זענען שטענדיק געווען מער שטאַנדהאַפטיק, געווען גייסטיק, אין רעליגיעזן זין, פיל העכער און זיי זענען אַלעמאָל געשטאַנען אין די מחלוקותן אויף אַ פּרינציפּיעלן באָדן.

נאָך אין די פריערדיקע יאָרן זענען די יידישע יונגעלייט אין בעל־כאַטאָוו געווען אומצופרידן מיט דער מאָנאָטאָנקייט פון זייער לעבן. עס האָט זיך געוואָלט עפּעס נייעס. דאָס האָט געפונען אויסדרוק אין דעם, וואָס עס האָט זיך געשאַפן אַ „חברה" פון בחורים. קיין גרויסע זאַכן האָט די חברה בחורים נישט אויפגעטון און קיין ספּעציעלע נייעס איז אין זייער לעבן נישט פאָרגעקומען. דאָך דאָס בלויזע דאַווענען באַזונדער און דאָס פאַרברענגען טיילמאָל צוזאַמען איז שוין געווען עפּעס נייעס. אין דער

חברה האָבן זיך נישט גרופירט די יונגע חסידישע בחורים — זיי זענען געווען ווי צוגעשמידט צום געראָר שטיבל. אין דער חברה האָט זיך אויך גרופירט די בעל־מלאכהשע יוגנט, ספעציעל אקטיוו זענען געווען ישראל משה בענטשקאָווסקי, מאָנעלע פּיאָטרקאָווסקי און אַנדערע פון דעם שניט. קיין גרויסע אקטיוויטעט האָט די חברה נישט אַרויסגעוויזן און האָט דעריבער קיין אריכת־ימים נישט געקענט האָבן. זי איז זיך סוף־כל־סוף פונאַנדערגעפאַלן.

די אויבנדערמאָנטע חברה בחורים איז נאָכגעפאָלגט געוואָרן פון א צווייטער חברה בחורים, וועלכע איז געווען ענלעך צו דער ערשטער. די נייע חברה בחורים, פונקט ווי די ערשטע, האָט געדאַווענט צוזאַמען און פאַרברענגט צוזאַמען. זי האָט אָבער געפרווועט צו זיין מער אקטיוו און אריינברענגען נייעס צווישן דער יוגנט. קודם כל האָט די חברה שוין אַנגעהויבן פירן אַן ארגאַניזאַציאָנעל לעבן. ביים אַנקומען אין דער חברה האָט מען געדארפט אויפשרייבן, ווי אויך א חודשלעכן אָפּצאָל. אין פראָגראָם פון דער חברה איז געווען צו העלפן נויטליידנדע. א גרויסע אונטערנעמונג, וואָס האָט דער חברה צוגעגעבן אָנזען, איז געווען — דאָס חתונה מאַכן א שנאָרעריש פּאָרל. מען האָט דאָס פּאָרל באַקליידט און באַשוכט, אויפגעאָרדנט א חתונה מיט מוזיק און א חתונה־מאָלצייט. דאָס גאַנצע שטעטל, קינד און קייט, האָט זיך משמח געווען. דאָס אָרגאַניזירן די חתונה איז געווען א גרויס געשעעניש אין שטעטל צו יענער צייט. אָבער דער הויפּט־אויפטו, מיט וועלכער די חברה האָט שטאַלצירט איז געווען דאָס אויסבויען א פאַרקאַן פאַר דער נישט לאַנג צוריק אויפ־געבויטער שול. די אַלע טעטיקייטן זענען נישט געווען גענוג, כדי די חברה זאָל בלייבן עקזיסטירן. אין דער לופט האָבן זיך שוין געטראָגן נייע ווינטן. עס איז געווען צו ווייניק פאַר די שטימונגען פון דער צייט. אין דער דאָזיקער חברה זענען געווען טעטיק: ליפמאַן בענטשקאָווסקי, יוסף גליקסמאַן, איטשע פּיאָטרקאָווסקי און אַנדערע.

בעלכאַטאָוו האָט אויך געהאַט צו בילעך „שטאַרקע", וועלכע מען האָט אָנגעזוען און וועלכע האָבן זיך אויך געלאָזט פילן. דאָס זענען געווען פורמאַנעס, קצבים א"א. זייער אָפּט פלעגן זיי מלחמה האַלטן צווישן זיך, געווענלעך צוליב קאָנקורענץ־טעמים. ס'האָט אויך געטראָפן, אז זייער פיזישער כוח האָט געברענגט אַלגעמיינעם נוצן. אזוי האָבן זיי זיך אויפ־מאָל אָפּגערעכנט מיט גרופּעס פויערים, וואָס זענען, געפירט דורך א

פינצטערער האַנט, אין אַן ערב יום־כפּור ביים סוף פון פאָריקן יאָר־הונדערט געקומען אין שטעטל אַריין און זיך געוואָלט לאָזן ווילגיין. די פּויערים זענען דאַן אָפּגעוואַרט געוואָרן הינטער דעם שטעטל און זענען גוט צעממיתט געוואָרן.

געווען אַ פאַל, ווען סטערצעווער פּאָליאַקן האָבן אַדורכגעפירט אַ „היימיש" געריכט איבער איינעם דוד פייפער. זיי האָבן אים דערהרגעט, ווייל ער האָט געזאָלט האָבן אונטערגעצונדן פּויערישע סטאָדאָלעס. אַלס נקמה האָבן די בעלכאַטאָווער קצבים און פורמאַנעס זיך אָפּגערעכנט מיט די סטערצעווער פּוילישע קיילערס, וועלכער זענען געקומען אויפן מאַרק קיין בעלכאַטאָוו. ס'האָט אויך געקענט טרעפן אין אַ מאַרק־טאָג, אַז פּויערים זאָלן וועלן מאַכן אַן אַוואַנטורע ספּעציעל ביים פערד־האַנדל. אַלע אָט די פּרווון זענען דערשטיקט געוואָרן און אָפטמאָל זענען צעקאַ־לעטשעטע פּויערים געפירט געוואָרן אַ היים.

אויך ערב פּריזיוו־צייטן האָבן דאָרפישע און שטאָטישע פּוילישע יונגוואַרג, זייענדיק אונטערן גלעזל, זיך געוואָלט לאָזן ווילגיין. ווען אַזאַ פּריזיווניק איז אַמאָל באַפאַלן ישעיה שימקעוויטש (מישיקערס) זענען צענדליקער פּאָליאַקן צעשלאָגן געוואָרן דורך יידישע קצבים.

געווען אויך פאַלן פון נישט עטישער אויפפירונג מצד די „שטאַרקע", ווי פּרעטענזיע־געלט נעמער, אויסגעלאַסנקייט, מוסרים, — אָבער דאָס איז געווען פון אַזאַ קליינעם מאַסשטאַב, אַז מען האָט עס נישט אָנגעזען.

דאַקעגן זענען געווען גאָר גוטע ספּעציאַליסטן אויף אויסצוליידיקן שטובן אָדער וועש פון בוידעמער, אפילו ערנסטע באַנדיטן אָנפאַלן.

אַ גרויס אָרט האָט פאַרנומען דאָס אויסנאַרן געלט דורך וואַרפן דריי קאָרטן. די קרבנות זענען געווען הויפּטזעכלעך פּויערים. דאָס איז טאַקע פאָרגעקומען צומיינסטנס אין מאַרק־טעג.

אין די נישט שיינע מעשים זענען אַריינגעצויגן געוואָרן צו ביסלעך יינגערע אַרבעטער. אָן צווייפל איז עס געווען אַ רעזולטאַט פון דער ביטערער עקאָנאָמישער לאַגע, אין וועלכער דער גרעסטער טייל בעל־כאַטאָווער האָבן זיך געפונען.

די עקאָנאָמישע סיטואַציע פון די בעלכאַטאָווער יידן איז נישט געווען פון די גאָר פויגלדיקע. אין שטעטל האָבן זיך געפונען עטלעכע צענדליק צאַנקענדיקע שפּייז־קרעמלעך, בלויז געציילטע געוועלבעך, ווע־מענס אייגנטימער זענען געווען קרובים פון די פאַבריקאַנטן און זיי האָבן

באקומען אלס קונים ארבעטער מיט קוויטלעך פון די פאבריקאנטן, האבן געהאט א בעסערע מערכה. עס זענען אויך געווען עטלעכע גרעסערע געוועלבער, וועמענס אייגנטימער האבן געבראנגט סחורות אין גרעסערע קוואנטומס פון פיעטריקאוו און לאדזש. די סוחרים האבן פארקויפט, א חוץ דירעקט דעם קונה, אויך צו אנדערע קלענערע געוועלבער. געווען אויך תבואה־סוחרים, שניט־קראמען, אייזן־געוועלבער, גאלאנטעריע־געשעפטן, בעקעריייען, קצבים און אנדערע.

געווען אויך מארק־סוחרים, וואס פלענן פארקויפן זייערע סחורות אויפן מארק צווישן מאל וועכנטלעך: מאנטיק און פרייטיק. א טייל פון די מארק־סוחרים זענען געפארן פארקויפן זייערע סחורות אין די ארומיקע שטעטלעך, וועו עס זענען דארט אויסגעפאלן מארק־טעג.

אויפן מארק זענען געווען אויסגעשטעלט אלערליי סחורות: געבעקס און פלייש־אויסארבעטונגען, ביז הערינג און אנדערע שפייז־ארטיקלען, ווי אויך זיסווארג; פארשידענע מאנופאקטור־שטאפן, אלערליי מענער־ און פרויען־קליידער, וועש, היטלען, שיך, לעדער, געפעס, מעבל, פערד, בהמות, חזירים, עופות, אייער און אנדערע ארטיקלען.

דער וויכטיגסטער טייל פון די יידישע סוחרים זענען געווען וויניק באמיטלטע און האבן געפירט א געמאטערט לעבן. דער אנדער איז ס'רוב געגאנגען אויף קרעדיט, מען האט געצאלט מיט וועקסלעך. דאס גאנצע לעבן פון א דורכשניטלעכן בעלכאטאווער סוחר איז באשטאנען אין זוכן הלוואות, גמילת חסדים אויף קליינע פראצענטער אין דער קאסע פון דאק־טאר ראדזשעוויטש, שפעטער אין דער גמילת חסדים־קאסע פון אלטער בארנשטיין (גראבער אלטער). מען איז אויך געווען געצווונגען צו נעמען געלט ביי פריוואטע פראצענטניקעס, וואס פלענן דיסקאנטירן וועקסלעך.

נישט איינער פון די סוחרים האט באנקראטירט. אבער דאס האט נישט געהייסן, אז ער הערט אויף צו זיין א סוחר. ס'האט גענומען א שטיקל צייט ביז אזא סוחר איז אדורכגעקומען מיט די קרעדיטארן אויף צו באצאלן א טייל פון חוב אין ראטעס. דאס איבעריקע איז אנולירט געווארן און דער אנדער איז וויטער געגאנגען.

עס זענען אויך געווען בעלי־מלאכות, וועלכע האבן געארבעט הויפט־זעכלעך פאר דער שטאטישער באפעלקערונג. דאס זענען געווען: שניידער, שניידערקעס, וועש־נייטערקעס, שוסטער, שטעפער און אנדערע פאכן. אבער די זענען נישט געווען די הויפט־קוואלן פון וואנען די בעלכאטאווער באַ־

פעלקערונג האָט געצויגן חיונה. די הויפט באשעפטיקונג אינעם שטעטל און טיילווייז אין דער אומגעגנט, איז געווען די ארבעט אין דער טעקסטיל־אינדוסטרי.

אין דער גרעסטער טייל שטובן פון בעלכאטאָווער יידן, און נישט נאָר פון יידן, האָט זיך געהערט דער גרויש פון קלאַפנדיקע וועב־שטולן, פון פריזן פאַרטאָג ביז העט שפעט אין דער נאכט אריין. ביי די וועב־שטולן האָבן מענטשן געארבעט נישט נאָר מיט די הענט און פיס, נאָר דער גאַנצער קערפער האָט געצאַפלט — אַלע אברים האָבן געארבעט. די פאַרדינסטן פון א וועבער איז געווען פון 2 ביז דריי רובל א וואָך. געווען וועבערס, וואָס האָבן מער פאַרדינט, נאָר דאָס זענען געווען אויסנאמען. געוועלנלעך פלעגט א וועבער־שטוב זיין אָנגעפילט מיט וועב־שטולן. וועז מען האָט זיך געוואָלט לייגן שלאָפן, האָט מען דורך די שטולן נעדארפט קריכן אין בעט אריין. אויב עס איז נאָר געווען ארבעט, האָבן אַלע אין שטוב, פון קליין ביז גרויס, געארבעט. די משפחה־מיטגלידער וואָס האָבן נישט געארבעט אַלס וועבער, האָבן געשפּולט אָדער געטריבן אויף א רעדל.

ביי וועבעריי פלעגן אויך באשעפטיקט זיין לערן־יינגלעך. דאָס זענען אין גרעסטן טייל געווען יינגלעך פון אנדערע ערטער. זיי פלעגן אויסערגעוועלנלעך אויסגענוצט ווערן. א צוגאָב צום וועבערס פאַרדינסט איז געווען „מאץ". דאָס איז געווען לעגאַלע גנבה. פון דער גנבה האָבן גאַנץ גוט געווווסט די פאַבריקאַנטן. דער וועבער האָט ארַאפגענומען א געוויסע צאָל פעדים פון דער קעטע (נענגל) ווי אויך א טייל פון שוס און עס פאַר־קויפט צו א הענדלער, וועלכן מען האָט גערופן „מאצער". אויפקויפער פונעם „מאץ" פלעגן טיילמאָל צושטעלן צו די פאַבריקאַנטן מאטעריאַל, וואָס האָט געשטאַמט פון די זעלבע פאַבריקאַנטן. ביי דעם אַלעם האָבן די וועבער געלעבט אין אן אומבאשרייבלעכער ארעמקייט.

אויסער די וועבער זענען נאָך געווען אנדערע, וואָס זענען געווען באַ־שעפטיקט ארום דער וועבעריי. קודם כל די פורמאַנעס. דאָס איז געווען א גרופּע מענטשן, וואָס האָבן נעהאַט זייערע אייגענע לאַסט־וועגענער מיט פערד און זיי האָבן אויך געדונגען מענטשן צו דער ארבעט. צווישן מאָל אין וואָך פלעגן די פורמאַנעס אויפלאָדן געשפונענעם גארן אין לאָדזש און עס ברענגען קיין בעלכאטאָוו, און צווישן מאָל אין וואָך פלעגן די זעלבע פורמאַנעס אויפלאָדן די פאַרטיקע סחורה אין בעלכאטאָוו און זי אוועק־פירן קיין לאָדזש.

דעם געברענגטן בוימוואל פון לאדוש פלעגט נעמען דער פארבער אדער דער בלייבער. אין גרויסע קעסלען האט מען אריינגעוואלפן צענדליקער פעק גארן, וועלכע פלעגן צוערשט געקאכט ווערן, נאכדעם געפארבט אדער געבלייכט.

פונעם פארבער האבן דעם גארן גענומען טרייבערינס. דאס זענען געווען די בעלכאטאווער „פאריער". געווענליך פלעגט אן ארבעטער אין דער טעקסטיל־אינדוסטריי פארדינען ווייניק. א בעלכאטאווער האט פארדינט נאך ווייניקער. די טרייבערינס האבן פארדינט צום ווינציקסטן, זייער פארדינסט איז געווען אזוי גראשנדיק, אז עס האט כמעט נישט געהאט קיין איינפלוס אויפן פרייז פון דער סחורה. מיט טרייבן האבן זיך פארנומען הויפטזעכלעך דארפישע פרויען. די טרייבערינס פלעגן אויך „מאצן", אדער ארפענעמען אביסל פון בוימוואל. דער „מאץ" האט צוביסלעך קאמפענסירט די אזוי שלעכט באצאלטע ארבעט. די טרייבערינס האבן געדארפט קראכמאלען צו שטארקן דעם פאדים. צו דעם ציל האט דער פאבריקאנט ארויסגעגעבן די טרייבערינס מעל, פארשפין און ליים. זעלבסטפארשטענדלעך, אז די טרייבערינס האבן א טייל פון דעם מעל גענומען פאר זיך. די פאבריקאנטן האבן געפירט א קאמף קעגן די „גנבות" פון די טרייבערינס, און זיי האבן דאס מעל באשפריצט מיט נאפט, כדי די טרייבערינס זאלן עס נישט קענען נוצן.

א גאנץ אייגנארטיקע גרופע האבן מיט זיך פארגעשטעלט די שערערס. דאס זענען געווען בכבודיקע מענטשן פון וועלכע פיל זענען געווען חסידים, טייל אפילו דאווענערס אין גערער שטיבל. שערן איז נישט באטראכט געווארן ווי א געווענלעכע מלאכה. כאטש די ארבעט איז געווען א פיזישע, איז זי דאך געהאלטן געווארן פאר א בכבודיקע. די שערער זענען געווען די „אריסטאקראטן" פון פאך. די ארבעט איז אויך בעסער באצאלט געווארן נישט נאר אין בעלכאטאוו, נאר אין גאנצן לאדזשער טעקסטיל־ראיאן. אין בעלכאטאוו זענען געווען צוויי פאטענטאריעס שערער: ביי יעדן פאבריקאנט איז געווען אן ערשטער שערער, וואס איז געווענליך געווען דעם פאבריקאנטס א קרוב אדער א נאענטער פריינט. די איבעריקע, צוויי־גראדיקע, האבן געארבעט ביליקער און דעם אונטערשיד האט באקומען דער ערשטער שערער. נישט אלע פון דער צווייטער קאטעגאריע האבן באקומען דעם זעלבן פרייז. דער לוין איז באזונדער מיט יעדן רעגולירט געווארן. די שערער, וואס האבן פון די דורך די טרייבערינס אויפגעוויקלטע

פייפן געמאַכט קעטן פאַר די וועבער, האָבן עס געמאַכט אין פאַבריקאַנטס ספּעציעלער שער־שטוב. די מכשירים, ווי שעראַמעס, פייפן־שטעק, שפּול־שטעק, שער־ברעטלעך אד"גל האָבן געהערט צום פאַבריקאַנט. די שערער זענען אויך געווען דעם פאַבריקאַנטס פאַרטרויאונגס מענטשן. זיי האָבן נישט נאָר אינפאָרמירט דעם פאַבריקאַנט וועגן דער לענג פון גאַרן אויף די ארויפגעווקלטע פייפן, וואָס די טרייבערינס האָבן אָפּגעברענגט, זיי האָבן אויך צוגעטראָגן צו די פאַבריקאַנטן וועגן די שטימונגען צווישן די וועבערס. כמעט אלע שערערס זענען געווען יידן. יידן זענען אויך געווען די רייגערס און אַנדרייערס. די ארבעט פון די רייגערס איז פאַרגעקומען אין זייערע אייגענע וווינונגען. די רייגערס האָבן געהאַט געהילפן, וועלכע האָבן באַקומען פאַר זייער ארבעט זייער ווייניק. די רייגערס האָבן אויך געהאַנדלט מיט געשירן און בלעטער. יעדער רייגער האָט געהאַט זיינע פאַבריקאַנטן, וועלכע האָבן זיי געגעבן ארבעט.

די ארבעט איז נאָר טיילווייז אויסגעפירט געוואָרן אין בעלכאַטאָוו. געשפּונען דעם גאַרן און אויסגעפארטיקט אין אפּרעטורן האָט מען אין לאָדזש. די גרעסטע טייל בעלכאַטאָוער פאַבריקאַנטן זענען עס געווען בלויז לויטן נאָמען, ווייל אין דער אמתן זענען זיי געווען בלויז די פאַרמיטלער (ליווראַנטן). טייל זענען געווען שותפים צו לאָדזשער אונטערנעמער. די בעלכאַטאָוער פאַבריקאַנטן זענען, א חוץ איינצלנע אויסנאַמען, אלע געווען יידן. חיים טוסק מיט די זין און טעכטער, ישעיה שראָגע, הענך שראָגע, מענדל וואָלפאָוויטש, וועלוול פערשטער, גראָבער שאול, מאיר משה פייוויש, אברהם מענדל און יאָסל וואַרשאַווסקי, פרץ פרייטאג, ראַגאדזשינסקי, שוואַרצער שלמה, מאקאוער, מיכאל דאזאר, חיים מענדל ווישליצקי, מיכאל אביגדור פיטאַווסקי, שמואל יאנקל קאשוב, אהרן פלאַצעק טאַמאַשאַווער, פייוול אמבערדיקס און אנדערע.

נאָך א צרה האָט געשוועבט אויף די בעלכאַטאָוער וועבערס. דאָס איז געווען דאָס אויסצאָלן פאַר דער ארבעט. געדאַרפט האָט מען אויסצאָלן פרייטיק נאָכמיטאג. די וועבערס האָבן געארבעט דאָנערשטיק א גאַנצע נאַכט, כדי צומאָרגנס צו לייווערן און באַקומען אויסגעצאָלט. פרייטיק נאָכמיטאג האָבן זיך די ארבעטער געזאמלט ביים פאַבריקאַנט וואַרטנדיק אויף זיין אנקומען פון לאָדזש מיט געלט אויסצוצאָלן. אָפטמאל האָט געטראָפן, אז דער פאַבריקאַנט האָט פארשפעטיקט, אדער איז איננאַנצן נישט געקומען צו פאָרן אויף שבת. ס'האָט אויך געטראָפן, אז דער פאַ־

בריקאנט איז געקומען צופאַרן אַן געלט. אויך מער ווי איין מאָל האָט דער פאַבריקאַנט זיך באַהאַלטן און זיין ווייב האָט דערקלערט, אז דער מאַן איז נישט געקומען צופאַרן. נאָכן אָפּוואַרטן שעהען איז דער אַרבעטער אַהיימגעגאַנגען אָן געלט. די אַרבעטער־משפּחה איז געווען פאַרצווייפלט, ווייל זייענדיק פאַרשולדיקט איבערן קאָפּ, האָט דאָס נישט באַקומען אויסגעצאָלט באַדייט א קאַטאַסטראָפע. דער בעקער, קצב און געוועלבניק וועלן א חוץ נישט געבן מער אויף קרעדיט, נאָך זידלען דערצו. אזעלכע שבתים האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין טרויער־טעג. פונדעסטוועגן איז דאָס געווען בלויז א הלעפט פון דער צרה.

די צווייטע העלפט איז געווען דער קוויטל־סיסטעם. דער פאַבריקאַנט האָט געצאָלט פאַר אַרבעט אנשטאַט מיט געלט — מיט א קוויטל אין א באַשטימטער קראָם. אָפטמאָל איז דער סוחר געווען דעם פאַבריקאַנטס א קרוב. די פּראָדוקטן אויפן קוויטל זענען געווען טייערער און ערגער. בכלל איז דער אַרבעטער געווען געצוווּנגען צו נעמען די סחורה, וועלכע דער קרעמער האָט געהאַט. די וועבער זענען געווען זייער אומצופרידן פון די קוויטלעך, ספּעציעל האָבן געהאַסט די קוויטלעך די פרויען פון די וועבער. דאָס האָט אָבער געלוינט דעם סוחר, וועלכער האָט געהאַט א גרעסערע צאָל קונים, ביי וועלכע ער האָט נישט שלעכט פאַרדינט. אויך דעם פאַבריקאַנט האָט עס געלוינט. ער האָט דעם קרעמער געוועלעך געצאָלט מיט א וועקסל, ביים אַרויסנעמען די קוויטלעך. דאָס צאָלן מיט קוויטלעך איז געווען אומלעגאַל. די קוויטל־געשיכטע האָט אפילו אמאָל אָנגעשפּאַרט אין געריכט. ס'האָט געדראָט, אז פאַבריקאַנטן זאָלן דאַרפן גיין זיצן אין טורמע, אָבער די אַרדענונג, וואָס האָט עקזיסטירט, האָט נישט צופיל אייננעריסן מיט די פאַבריקאַנטן, אפילו מיט די יידישע. די פּאָליציי, דער וואַיט, אפילו די ריכטער האָבן אַוועקגעקוקט. פאַר כאַבאַר זענען אַלע חטאים רייננעוואַשן געוואָרן.

די שלעכטע עקאָנאָמישע סיטואַציע, די אוממענטשלעכע לעבנס־באַדינגונגען האָבן נעמוזט וועקן פּראָטעסט־געפילן. די שטימונגען האָבן געפונען אן אפּקלאַנג אין בית־המדרש, וו וועבער פלעגן קומען דאַוועגען. צווישן מנחה־מעריב האָבן זיך די וועבערס איינער פאַרן צווייטן אַראָפּ־געריסן פון האַרץ. נאָך מער איז עס געווען שבת נאָכן מיטאָג־שלאָף, דעמאָלט האָט זיך דער וועבער־עולם געזאַמלט אין בית־המדרש. בעת־מעשה האָט מען געריסן וועגן פינצטערן מזל פון די וועבערס, און פון

רעדן איז געפאַלן אַ געדאַנק וועגן שטרייקן. אַ גרויסער טייל האָט זיך אָנגעכאַפּט דערין, אָבער אין דער היים, אין די פינצטערע וועבער־שטובן, האָט זיך דער שטרייק־ענטוזיאַזם אויסגעוועפּט. די ווייבער האָבן געטענהט: פון וואַנען וועט מען נעמען צו דערהאַלטן די נשמה? אָבער די צרהדיקע לאַגע האָט דערפירט, אַז אַזאַ פּראָטעסט איז דאָך צושטאַנדגע־קומען און באַשלאָסן איז דאָס געוואָרן טאַקע אין בית־המדרש. אין איין שיינעם פרימאָרגן האָט מען פון אַלע זייטן געזען טראָגן אויפגעבעמטע קעטן מיט די געשירן און אויסגעאַרבעטע סחורה איז געווען אַרומגע־וויקלט. די פולע ביימער זענען אַוועקגעלייגט געוואָרן פאַר די טירן פון די פאַבריקאַנטן. דער איינדרוק פון דעם פּראָטעסט איז געווען זייער אַ שטאַרקער. אַלע אין שטאָט האָבן געגעבן גערעכט די וועבער. אָבער דערפון איז די לאַגע נישט בעסער געוואָרן. די אַרבעטער זענען צוליב זייער נויט געצווונגען געווען צוריקצונעמען די אַרבעט אויף די זעלבע טרויעריקע באַדינגונגען. אַ צווייטן פּראָטעסט־אַקט — אַ מער שטאַרקערן — האָבן די וועבערס דורכגעפירט קעגן די פאַבריקאַנטן, בעת דער גע־רער רבי, דער מחבר פון „שפת אמת" איז קראַנק געווען. די בעלכאַטאָ־ווער יידן זענען דאַן גערופן געוואָרן אין שול אַריין מתפּלל צו זיין פאַרן געזונט און לעבן פון רבין. די שול איז געווען געפּאַקט מיט יידן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען אַ סך פאַבריקאַנטן. ביים אַרויסגיין פון שול זענען אַ טייל פאַבריקאַנטן באַפאַלן געוואָרן פון יונגע וועבער, וועלכע האָבן די פאַבריקאַנטן נישקשהדיק צעשלאָגן. קלעפּ האָבן באַקומען נאָר די, וועלכע האָבן זיך ברוטאַל אויפגעפירט לגבי די אַרבעטער. די אַר־בעטער האָבן זיך נישט באַנוגנט מיט די פאַבריקאַנטן וועלכע זענען גע־ווען אין שול, זיי זענען אויך געגאַנגען אַ היים צו די, וואָס זענען אין שול נישט געווען און זיי צעשלאָגן אין זייערע אייגענע היימען.

עס זענען געמאַכט געוואָרן פּרווון צו שטערן דאָס אַרויסגעבן די אַרבעט אויפן דאָרף, דורך באַגיסן דעם מאַטעריאַל מיט וויטריאָל. ווען די פאַבריקאַנטן האָבן אַרויסגעגעבן דעם מאַטעריאַל שטילערהייט, אַז די יידישע וועבער זאָלן עס נישט באַמערקן, זענען געווען שערערס, וואָס האָבן צו וויסן געגעבן, ווען אַזעלכע דאָרפישע וועבער זענען געקומען נאָך מאַטעריאַל. די פאַבריקאַנטן האָבן זיך דאַן געווענדט צו דער מאַכט. אַן אויספאָרשונגס־קאָמיסיע פון פּאָליציי און געריכטס־פאָרשטייער איז געקומען פון פּיעטריקאָוו, מען האָט אַרויסגערופן צו דער קאָמיסיע די

יידישע וועבער, וועלכע זענען געווען אונטערן חשד, אז זיי פארברענען מיט וויטריאל דאס מאטעריאל, וואס די דארפישע וועבער פירן ארויס פון שטעטל. אבער קיין רעזולטאט איז דערפון נישט ארויסגעקומען. עס האט זיך שוין געפילט אין דער לופט דאס אנקומען פון א שטורעמדיקער צייט. אין יענער צייט איז אין בעלכאטאוו אנטשטאנען א לוין־וועבער־פאראיין. צווישן דער יוגנט האט זיך אנגעהויבן א פאליטיש־רעוואלוציאנערע ארבעט.

איינער פון די, וואס איז צוערשט אנגעשטעקט געווארן מיט רעוואלוציאנערע אידעען, איז געווען חיים שלמה מיכאל יוספס, א יונג בחור׳ל — א וועבער. ווי יונג ער איז געווען, האט ער דאך שוין געהאט א געלעגנהייט צו האבן א צוזאמענשטוים מיטן לוקאווער רב אין א שבתדיקן פרימארגן. געווען איז עס ביי עוזר זשוכאווסקי (מיגאץ), אין שכנות פון בית־המדרש און רב, פלעגן זיך יונגעלייט טרעפן, פאר־ברענגען צוזאמען אמאל ביי א גלעזל בראנפן מיט פארבייסן. איינמאל האט זיך באוויזן דער רב און געזומען מוסרן דאס יונגווארג, הלמאי זיי זענען נישט ביים דאוונען. חיים שלמה האט זיך נישט דערשראקן און געענטפערט דעם רב דרייסט אויף זיינע גוואלדן.

חיים שלמהן האט עס אין בעלכאטאוו נישט געלאזט איינרוען. עס האט אים געצויגן צום קאביקן, רוישיקן לאדזש. אין לאדזש האט ער אנ־געשפארט אין א בונדישער סביבה, ער האט זיך דארט באקענט מיט א בחור א וועבער, וועמענס נאמען איז געווען בערל׳ בינעם, מיט וועמען ער איז געווארן באפריינדעט. אין שמועסן האט חיים שלמה איבערגעגעבן בערל׳ בינעמען וועגן דער לאגע אין בעלכאטאוו. זיי האבן אפגעמאכט ביי זיך ארגאניזירן קיין בעלכאטאוו, כדי עפעס צו טון צו פארבעסערן די לאגע פון די בעלכאטאווער ארבעטער. ביידע זענען געקומען קיין בעלכאטאוו און געזומען פראפאגאנדירן בונדישע אידעען. זיי האבן שנעל געהאט דערפאלג. אנהענגערס האבן זיך געשאפן און די גרופע איז ge־וואקסן. די צוזאמענקונפטן זענען פארגעקומען אין פריוואטע שטובן, טיילמאל אויפן נייעם וועג אדער אין אנדערע ערטער.

צווישן די ערשטע וואס האבן זיך פארנומען מיט רעוואלוציאנערער טעטיקייט זענען געווען אברהם מאכאביינסקי (ישעיהס זון, שפעטערדיקע נעמען: שוואַרצער אברהם, אברהם בלאך), פישל מאיר וויים (פערל׳ די באסטערינס זין, אויך זיין שוועסטער די געלע חנה איז געווען מיטבא־

טייליקט), משה באָרנשטיין (קייזער), אברהם יאַנקל פּזשיבילסקי (סאַ־בראן), אברהם שמולעוויטש (פּראָוויזער), חנא איציק (צאליקלס) און נאָך אַנדערע.

אַ צווייפאַכיקער טעטיקייטס־פּראָגראַם איז אונטערגענומען געוואָרן: פּאָליטישער און עקאָנאָמישער קאַמף. מיט די עטלעכע „סטראַזשניקעס", וואָס זענען געווען אין שטעטל האָט מען געקענט טון וואָס נאָר מען האָט געוואָלט. פאַר אַ קליינער לאַפּוווקע האָט מען געקענט אָפּקויפן די פּאָליציי מיט אַלע באַאַמטע.

די צווייטע פאָרם פון קאַמף — די עקנאָמישע, אָדער פּראָפעסיאָ־נעלע באַוועגונג, האָט פאַרכאַפּט אַלעמען, וועלכע האָבן געלעבט פון אַר־בעט. יעדער האָט זיין עקאָנאָמישע לאַגע געוואָלט פאַרבעסערן. בעסערע לעבנס־באַדינגונגען איז געווען דער רוף, אויף וועלכן אַלע האָבן געענט־פערט. ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ בונדישע אָרגאַניזאַציע און אַ טעקסטיל־פאַראיין, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן פון בונדיסטן.

די טעטיקייט פון די אָרגאַניזאַציעס איז געוואָרן זייער פּאָפּולער און האָט זיך געלאָזט פילן. די גאַנצע ארבעטער־יוגנט איז אַריינגעצויגן געוואָרן אין די אָרגאַניזאַציעס. אויך די לערן־יינגלעך זענען אַריינגעצויגן געוואָרן אין „קליינעם בונד". מיט די לערן־יינגלעך האָט אָנגעפירט משה קאָפּל, אַ יונגער בחור, וועלכער איז געווען אַ קרוב פון יאָסקע מלמד. אַ חוץ מינדלעכע פּראָפּאַגאַנדע אויף דער בירזשע, אויפן נייעם וועג און אויף נאָך אַנדערע ערטער, האָט מען זיך אָנגעהויבן באַנוצן מיטן געדרוקטן וואָרט.

ס'האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן אין בעלכאַטאָוו צייטונגען, זשורנאַלן, בראָשורן, אויפרופן, אויך איז איינגעשטעלט געוואָרן אַ ביבליאָטעק.

דער טעקסטיל־ פאַראיין האָט גענומען פאָדערן צו פאַרבעסערן די לאַגע פון די וועבער. דער פאַראיין האָט אָרגאַניזירט שטרייקן, וועלכע האָבן זייער נישט געשמעקט די פאַבריקאַנטן.

צוויי פאַקטאָרן האָבן געמאַכט פּרווון צו שטערן די פּאָליטישע און הויכטזעכלעך די פּראָפעסיאָנעלע טעטיקייט פון די בונדיסטן, דאָס זענען געווען דער רב און די פורמאַנעס.

דער רב האָט געהאַלטן פייערדיקע דרשות קעגן די, וואָס ווילן חרוב מאַכן די וועלט. קעגן די יונגע פּושעים, וואָס פאַרלייקענען גאָטס תורה און שטעלן זיך קעגן גאָטס ווילן, זיי גייען מלחמה האַלטן מיט גאָט, מיטן

קייסער און מיט די שיינע יידן. דער רב האָט געדראָעט מיט חרם קעגן די שקצים און לאָבוזעס.

ספּעציעל איז ער אַרויסגעטרעטן קעגן חיים שלמה שטאטלענדער און בערל בינעמען. די לעצטע זענען דאָן געווען געצוווּנגען צו פּאַרלאָזן דאָס שטעטל.

נאָך א כוח, א מער רעאַלער, איז געקומען צו הילף די פּאַבריקאַנטן. דאָס זענען געווען די פורמאַנעס. מענטשן מיט פיזישן כוח, וואָס פלעגן פירן מלחמות צווישן זיך, האָבן איצט געזומען באַנוצן זייער כוח קעגן די יונגע בחורים־לעך פון די וועב־שטולן. פּעטש פון פּאַרהאַרטעווועטע פור־מאַנישע פויסטן זענען געפאַלן אויף די יונגע ענטוזיאַסטן, וואָס האָבן זיך פּאַרמאַסטן צו פּאַרבעסערן דעם לעבנס־מצב פון די בעלכאַטאָווער וועבער.

דעם רבם דרשות האָבן ווייניק וואָס געהאָלפן. בערל בינעם איז טאַקע אַוועק פון בעלכאַטאָוו, אָבער די אַרגאַניזאַציע האָט זיך פּאַר־פעסטיקט. אויך די פורמאַנעס זענען געווען געצוווּנגען צו רעזיגנירן פון טשעפּען די בונדיסטן. זיי האָבן באַקומען אן אָנזאָג פון דער לאָדזשער אַרגאַניזאַציע, און מען האָט די פורמאַנעס געוואָרנט נישט צו שטערן די בעלכאַטאָווער אַרבעטער, און אזא אָנזאָג איז צו יענער צייט אויסגעפירט געוואָרן אַן באַוואָרענישן. פּאַרקערט, זיי האָבן זיך אונטערגעוואָרפן די פּאַדערונגען פון די בעלכאַטאָווער בונדיסטן, וועלן יענע האָבן זיי גערופן נישט צו פּאַקן סחורות אויף צו פירן קיין לאָדזש.

שטרייקן זענען דאָן געווען פּאַרשידענע: עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און סאָלידאַר־שטרייקן. די עקאָנאָמישע שטרייקן האָבן זיך אין א געוויסער מאָס איינגעגעבן. יידישע וועבער האָבן כסדר געהאַט ארבעט און באַקומען בעסער געצאָלט פּאַר דער ארבעט... אויך איז די לאָגע פון די געזעלן און לערן־יינגלעך באַדייטנד אויסגעבעסערט געווארן.

פּאָליטישע שטרייקן זענען געווען צוזאַמענגעבונדן מיט פּאָליטישע אקציעס, ווי 1טער מאי, 9טער יאנואר, קאָנסטיטוציע און פיל אנדערע פאלן. בעת א פּאָליטישן שטרייק זענען, אויסער דעם אָפּשטעלן די אר־בעט, אויך די קראַמען געווען פּאַרמאַכט... אין שטעטל האָט עס אויס־געזען ווי שבת און זונטיק צוזאַמענגענומען, סיי יידן סיי קריסטן זענען געווען געצוווּנגען צו רוען.

דער סאָלידאַר־שטרייק איז פּאַרגעקומען הויפּטזעכלעך, וועל אין לאָדזש האָט מען געשטרייקט און די בעלכאַטאָווער ארבעטער זענען גערופן געווארן

זיך צו סאָלידאַריזירן. דעמאָלט איז אויך די ארבעט אין בעלכאטאָוו אָפּ־
געשטעלט געוואָרן און אפילו די לאסט־וועגענער האָבן נישט קורסירט.

די בעלכאטאָוער אַרגאַניזאַציע האָט געהאט נאָך אַנדערע אויפגאבן
אויפן געביט פון סאָלידאַריטעט. ס׳האָט געטראָפן, אז וועמען א חבר, וואָס
איז זייער שטאַרק פאַרפאַלגט געוואָרן פּאָליציייאיש אין לאָדזש אדער
אין אַנדערע שטעט האָט זיך געמאָלדן מיט א בריוו פון אַן אַרגאַניזאַציע —
איז ער קומענדיק קיין בעלכאטאָוו, באזאָרגט געוואָרן מיט א דירה, ארבעט
און אַלעס נויטיקן.

צו העלפן פירן די פּאָליטיש־געזעלשאפטלעכע טעטיקייט פלעגן פון
צייט צו צייט קומען צופּאָרן דעלעגאַטן און רעדנער פון לאָדזש, פּיעטריקאָוו
און אַנדערע ערטער. פיל מאל פלעגן איינגעאָרדנט ווערן מיט דער הילף פון
פרעמדע דעלעגאַטן גרויסע מיטינגען. אמאל איז עס געווען אויף דער נאָר־
מאלער בירושע, אויפן נייעם וועג, אָדער אין וואַלד. עס זענען אויך פאָר־
געקומען פאַרזאַמלונגען אין נערער שטיבל, בית־המדרש, שול און אַנדערשוו.

ס׳פלעגן אויך פאָרקומען עפּנטלעכע דעמאָנסטראַציעס. אונטער דער
בונדישער פאָן. אזא פאָן איז געמאָלן געוואָרן פון דעם מצבה־קריצער שמואל
רייך. אויף דער בירושע איז די פאָן אַרויסגעצויגן געוואָרן מערערע מאל.
גאַנץ־דעמאָנסטראַציעס זענען געווען וויניקער. די גאַנץ־דעמאָנסטראַציעס
פלעגן מאַרשירן אָפּגעהיטן פון א באוואָפנטער מיליץ. איינמאל האָט פּא־
סירט א צופאל בעת א דעמאָנסטראַציע. דער מיליציאָנער לייבוש מאכל
לאַנדוי האָט אויסגעשאָסן און פאַרוווּנדעט יוסף לייב פעלד. ס׳איז אָנט־
שטאַנען א בהלה, וועלכע איז באלד איינגעשטילט געוואָרן. מען האָט דעם
פאַרוווּנדעטן אוועקגעפירט אויף צו באקומען מעדיצינישע הילף און די
דעמאָנסטראַציע איז וויטער געגאַנגען לויטן אָנגעצייכנטן פּראָגראַם.

געווער איז דאָן נענוג אָפט דעמאָנסטרירט געוואָרן. ביי יעדער גע־
לעגנהייט האָט זיך באוויזן געווער. סיי אויף דעמאָנסטראַציעס, סיי אויף
גרעסערע פאַרזאַמלונגען האָט מען שטענדיק געזען געווער, הגם אויסערלעך
האָט עס געמאַכט אַן איינדרוק ווי א קינדער־שפּיל.

דער אויטאָריטעט פון דער אַרגאַניזאַציע איז געוואקסן. איר ווירקונג
האָט זיך פאַרשפּרייט אויסער די רייען פון אירע מיטגלידער און אָנהענגער.
זייער פיל געקריוודעטע מענטשן פלעגן זיך ווענדן צו דער אַרגאַניזאַציע אָנ־
צוגעמען זיך פאר זיי זייערע עוולות. נישט שטענדיק האָט די אַרגאַניזאַציע

געהאלטן פאר נויטיק זיך אריינצומישן. אין פיל פאלן האט די ארגאניזאציע יא אינטערווענירט און מיט דערפאלג.

די ארגאניזאציע פלעגט אויך ראטעווען יונגע ארבעטער, וואס האבן זיך אריינגעפאנטערט אין דער אונטערוועלט. צו ביספלעך האבן ארגאניזאציע־מיטגלידער געזוכט באקאמפן די אונטערוועלט. אומבאמערקט האט זיך דער יונגער ארבעטער עלעמענט געזוכט ענדערן. ס׳האט זיך אנגעהויבן אן אינטערעס אין פאליטיש־געזעלשאפטלעכע פראבלעמען. ס׳איז געווארן דער ווילן צו א בוך, א צייטונג. מען האט געפילט א דראנג צו ווערן פאליטיש אקטיוו. אויך אין פערזענלעכע באציאונגען איז די האלטונג געווארן מער קולטורעלער.

אונטער דערווירקונג פון דער צייט זענען אנטשטאנען נאך אנדערע ארגאניזאציעס, וועלכע האבן געהאט פאר א ציל צו שיצן די ארבעטער אינטערעסן. אזוי האט זיך געגרינדעט א לוין־וועבער פאראיין. דאס איז געווען אן ארגאניזאציע פון וועבער, וואס האבן געהאט אייגענע וועב־שטולן אין זייערע הייזער. זיי האבן געארבעט מיט זייערע פאמיליעס און באשעפטיקט געזעלן און לערניינגלעך. דער לוין־וועבער־פאראיין האט פון די פאבריקאנטן געפאדערט פארשידענע פארבעסערונגען. דער פאראיין האט זיך אויך פארטיידיקט קעגן די געזעלן און לערניינגלעך וואס האבן געהערט צום טעקסטיל־פאראיין. קיין קאמפן צווישן לוין־וועבער־פאראיין און טעקסטיל־פאריין זענען פונדעסטוועגן נישט פארגעקומען. פארקערט, דער טעקסטיל־פאראיין פלעגט זיך באנוצן מיטן לאקאל פון לוין־וועבער־פאראיין. נאר די פאבריקאנטן האבן בעסער געוואלט האבן צוטון מיט די פארשטייער פון לוין־וועבער פאראיין ווי מיטן טעקסטיל־פאראיין. אין לוין־וועבער פאראיין פלעגט מען אויך דאוונען. מיטן פאראיין פון די לוין־וועבער האבן אנגעפירט מאיר און שמואל זקן כאינאצקי, חיים שלמה שפיגעלמאן, משה ישראלקעס, מענדל פיוסקער און אנדערע.

צו דער זעלביקער צייט האט אויך עקזיסטירט א שערער־פאראיין מיט אן אייגענעם לאקאל, ווו מען האט געדאוונט און א צייט אפילו געלערנט משניות אין די שבתים. דער שערער־פאראיין האט געפאדערט ס׳זאל זיין בלויז איין קאטעגאריע שערער אזוי, אז ס׳זאל אפגעשאפט ווערן דאס אראפגעבן פראצענטער די ערשטע שערער. אויך דאס אויסשערן די רעשט־לעך זאל אפגעשאפט ווערן אדער מען זאל דערפאר קריגן ספעציעל באצאלט. אפשאפן דאס אפרעכענען יעדע זעקס חדשים. דער פאראיין האט

פאַרלאַנגט מען זאָל זיך מיט די שערער אָפּרעכענען וועכנטלעך. דער פאַר־איין האָט אויך געפאַדערט, או דער לוין זאָל זיין דער זעלבער וויִ דער זדונסקע־וואָליער לוין. די הויפּט־אָנפירער פון פאַראיין זענען געווען יעקב ביניש, מאַרקעוויטשעס קינדער.

***

די ענדערונג אינעם נעזעלשאַפטלעכן לעבן פון בעלכאַטאָוו איז נישט געווען קיין אויסנאַם פון אַלע אַנדערע ערטער אין פוילן. ספּעציעל די ערטער, וואָס זענען געווען באַפעלקערט מיט ארבעטנדיקע עלעמענטן. א שטורעמדיקע כוואָליע האָט זיך געטראָגן קעגן אַלץ, וואָס האָט געדריקט און געפּרעסט. ס׳האָט זיך געוואַקלט די פּאָליטישע מאַכט. דער פאַבריקאַנט, דער רב, פונקט ווי דער גלח האָבן זיך נישט געפילט ווי צום בעסטן. די פּאַרשטייער פון דער מאַכט אינעם שטעטל זענען געווען אזוי נעבעדריק, אז זיי האָבן זיך אינגאַנצן פאַרלוירן. די עטלעכע „סטראַזשניקעס" האָבן געטון אַלץ מען זאָל זיי נישט אָנזען. זיי זענען עפּעס ווי אין דער ערד אריין. מען האָט געקאָנט מיינען, אז זיי האָבן אינגאַנצן נישט עקזיסטירט. אויך די פאַבריקאַנטן האָבן זיך באַמיט וויפל ס׳איז מעגלעך נישט איינצו־רייסן מיט די ארבעטער.

אין 1906 איז דער שטורעם, וואָס האָט געטראָגן די כוואָליע שוואַכער געוואָרן. אַלץ איז נאָך טאַקע געווען ווי פריער. מען האָט געפייערט דעם 1טן מאי. די איינציקע מעכאַנישע וועבעריי, — פרייטאָגס פאַבריק, איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. די בירזשע און קרייזן האָבן נאָרמאַל פונקציאָנירט. א קליינע ענדערונג איז דאָך פאָרגעקומען — צען קאָזאַקן זענען אַראָפּגע־קומען קיין בעלכאַטאָוו און זיי זענען איינקוואַרטירט געוואָרן ביי קלינקען אין סטאַדאָלע. די קאָזאַקן האָבן אין שטאָט קיין קאַמפּן נישט געפירט. זיי האָבן בלויז געהויבן די שטימונג ביי די פאַבריקאַנטן.

די פּאָליטישע און פּראָפּעסיאָנאַלע טעטיקייט איז נישט אָפּגעשוואַכט געוואָרן. ס׳האָט זיך בלויז געמערקט אַביסל פאַרזיכטיקייט, כדי נישט צו געבן די קאָזאַקן א געלעגנהייט צו צעהולעין זיך. אינגאַנצן אויסהיטן זיך איז געווען אוממעגלעך. יצחק זילבערשאַץ איז איינמאָל שטאַרק צעשלאָגן געוואָרן פון די קאָזאַקן. משה קאָפּל איז אַרעסטירט געוואָרן דעם 1טן מאי 1907 פאַר גיין איבער די קראַמען מען זאָל זיי פאַרמאַכן. א גרופּע יונגעלייט, צווישן וועלכע עס איז געווען אלטער נאָפּאַרסטעק, האָט געמוזט אָפּזיצן

א חודש צייט אין פיעטריקאוער ארעסט. א פאליציייאיש־נערישטלעבע קא־מיסיע איז געקומען קיין בעלכאטאוו אין צוזאמענהאנג מיטן צווינגען אפ־צושטעלן פרייטאגס מעכאנישע פאבריק. מען האט ארויסגערופן אויף א פארהער פיל בונדיסטן און טויער פון לוין־וועבער פאראיין. מען האט זיי געדראט מיט רעפרעסיעס.

בעלכאטאוער, וואס זענען געווען אקטיוו אין לאדזש, האבן אנגע־הויבן צו פילן די פארשטארקטע אקטיווייטעט פון דער פאליציי. ס'איז פארהאלטן געווארן חנא איציק פעלצמאן. מען האט אים צוגעשטעלט צום מיליטער. נאכן אפדינען האט מען אים ארעסטירט און פארשיקט, אבער ער איז אנטלאפן קיין אויסלאנד. חיים שלמה שטאטלענדער איז געזעסן אין לאדזש אונטערן חשד פון אויסברענען א העכערן פאליציי־באאמטן די אויגן מיט וויטריאל. פאר כאבאר איז געלונגען חיים שלמהן צו באפרייען ביזן פראצעס, ער האט אבער נישט געווארט אויפן פראצעס. ער האט געלאזן פארפאלן די קויציע און איז אוועק קיין אויסלאנד.

אין א פינצטערער נאכט פוןווינטער, סוף יאנואר 1908, זענען קיין בעלכאטאוו אנגעקומען גרויסע וועגענער מיט פאליציי און זשאנדארמען. מיט זיי איז מיטגעקומען אן אמאליקער עלטערער סטראזשניק בוניקאווסקי. אין דער זעלביקער נאכט זענען אדורכגעפירט געווארן רעוויזיעס אין צענ־דליקער שטובן, און עס זענען ארעסטירט געווארן 23 יידישע יונגעלייט: 1) ישכר שילקלאפער, 2) שלמה שילקלאפער, 3) חיים שלמה שפיגעלמאן, 4) משה זרח בעלכאטאווסקי, 5) ליפמאן בענטשקאווסקי, 6) אברהם מאכאביינסקי, 7) אברהם שמולעוויטש, 8) מאיר זילבערשטיין, 9) ישראל דוד זילבערשטיין, 10) מאיר מאכאביינסקי, 11) אברהם לאנדוי, 12) שמואל לאנדוי, 13) דוד בעלכאטאווסקי, 14) יעקל אסטראווסקי, 15) אלטער נאפארשטיק, 16) יוסף ריינהארץ, 17) הערשל גאלדבערג, 18) משה בארנשטיין, 19) שמואל זקן כוינאצקי, 20) טוביה דזשענטשאר־סקי, 21) מענדל פלאמהאלץ, 22) משה אשר לאסקאווסקי, 23) זקן מאכא־ביינסקי. די ארעסטירטע זענען איינגעזעצט געווארן אין בעלכאטאווער ארעסט־הויז (קאזע). דער אומגעריכטער ארעסט האט אויפגעקאכט דאס שטעטל. ס'איז געווען באשיימפערלעך, אז די מענטשן זענען ארעסטירט געווארן לויט נענויע אנווייזונגען, אז דא האט א מסור אנגעוויזן וועמען צו ארעסטירן. מען האט געפרווט טרעפן ווער ס'האט געקאנט מסרן, אבער מען איז עס קיינמאל נישט דערגאנגען. טייל עלטערן האבן געזוכט וועגן

ווי אזוי צו באַפרייען זייערע זין. מען האָט געוואָלט דער רב זאָל זיך משתדל זיין. קיין זאַך האָט נישט געהאָלפן. מען האָט נאָכמיטאָג אַוועקגעפירט אויף די זעלבע פורן די מענטשן געשלאָסענע קיין פּיעטריקאָוו און זיי דאָרט איינגעזעצט אין טורמע.

אַלטער נאַפאַרסטעק, משה באַרענשטיין (קייזער) און יעקב אַסטראָווסקי, דריי בעלכאַטאָווער רעוואָלוציאָנערן, וואָס זענען געווען פאַרשיקט אין סיביר, ווו דאָס בילד איז געמאַכט געוואָרן.

די צאָל ארעסטירטע אין דער פּיעטריקאָווער טורמע איז כסדר גע־וואקסן און די ענגשאפט איז דערגאַנגען אזוי ווייט, אז מען האָט פיל ארעסטירטע געמוזט אַוועקפירן אין אַנדערע טורמעס. אויך די בעלכאַטאָווער

אַרעסטירטע זענען אַוועקגעפירט געוואָרן פון פּיעטריקאָוו נאָכן אָפּזיצן עטלעכע מאָנאַטן און מען האָט זיי ווידער איינגעזעצט אין שעדלעץ. נאָך צוויי חדשים זיצן אין שעדלעץ זענען אַלע בעלכאַטאָווער אַוועקגעפירט גע־וואָרן מיטן עטאַפּ קיין סיביר.

מען האָט זיי דורך דער צייט, וואָס זיי זענען געזעסן אין פּיעטריקאָוו און שעדלעץ, עטלעכע מאָל אויסגעפאָרשט. קיין פּראָצעס האָט מען זיי נישט געמאַכט. דער אורטייל איז געווען אַן אַדמיניסטראַטיווער. 5 האָבן באַקו־מען צו 4 יאָר פאַרשיקונג, 3 האָבן באַקומען צו 3 יאָר פאַרשיקונג און די איבעריקע צו צוויי יאָר פאַרשיקונג — אַלע פאַר געהערן צום „בונד", כאָטש אַ טייל פון זיי האָט מיטן „בונד" קיין שייכות נישט געהאַט.

אויך אין די גרעסערע שטעט איז דער „בונד" געוואָרן אַן אונטערער־דישע אָרגאַניזאַציע. בכלל איז דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן נישט אָפּגע־ווישט געוואָרן. די פּראָלעטאַרישע אָרגאַניזאַציעס האָבן געפירט אַ טע־טיקייט כאָטש אויף אַן אַנדער אופן ווי פריער. אין בעלכאַטאָוו איז געוואָרן שטיל ווי אויף אַ בית־הקברות. קיין שום סימן, אַז אַמאָל איז עפּעס גע־ווען. אויך אינעם פּוילישן נאַציאָנאַלן לאַגער, אין וועלכן ס'האָט זיך אַביסל באַוועגט איז לגמרי שטיל געוואָרן. אויך עטלעכע פּוילישע אינטעליגענטן זענען אַרעסטירט געוואָרן און אַוועקגעשיקט געוואָרן. קיין סאָציאַליסטישע אָדער אָרגאַניזירטע פּראָפעסיאָנעלע טעטיקייט צווישן די פּוילישע אַרבע־טער האָט מען אין בעלכאַטאָוו נישט אָנגעזען.

***

דער אויסזען פון בעלכאַטאָוו האָט זיך סיסטעמאַטיש געענדערט. מען האָט איינציקווייז אויסגעברוקירט די גאַסן, אָנשטאָט די אָפענע ברונעמס האָט מען געמאַכט פּלומפּן. ס'האָבן זיך באַוויזן נייע געמויערטע הייזער, אַ מעכאַנישע מיל און אויך מעכאַנישע וועבערייען. אויב יידישע אַרבעטער און אַנדערע יידן האָבן פאַרלאָזט בעלכאַטאָוו, זענען אויף זייער אָרט צוגע־קומען קריסטלעכע אַרבעטער און אַפילו סוחרים.

דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן, וואָס האָט אָנגעוווירן דאָס פּראָלעטאַרישע פּנים, האָט אָנגענומען אייגנאַרטיקע פאָרמען.

נאָך אַ גרויסער שרפה הינטער דער בריק (אויפן וועג צו סטערצעוו און קאַמינסק), בעת וועלכער ס'איז פאַרברענט געוואָרן אַ גרעסערע צאָל הייזער, איז געוואָרן אַ באַווענונג צווישן די יונגע בחורים צו ווערן „סטראַזש"

(פייער־לעשער). צום שטענדיקן יידישן „סטראשאק" הערשל צינעם, ביי וועמען דאָס געהערן צו די פייערלעשער איז געווען ממש אן אידעאל, זע־נען נאָך צוגעקומען אנדערע יידישע פייערלעשער, ווי: מיכאל יאָקובאָוויטש (רעזורניק), ניסן פרייטאָג, מאיר און דניאל ווארשאווסקי א"א. ס'זענען געווען אויך אזעלכע, וועלכע האָבן געהערט צו די פייערלעשער אלם פּא־סיווע. זיי האָבן נישט געטראָגן די פייערלעשער־מונדירן און די מעשענע היטלען, האָבן נישט געמאכט קיין „פּראָבעם". בלויז אין פאל פון א שרפה האָבן זיי ווי ס'איז מיטגעהאלפן. איינער פון זיי איז געווען יחזקאל שאטאן.

יידישע יונגעלייט האָבן זיך אויך גרופּירט ארום בקור־חולים. דאָס איז געווען אן אלטע אינסטיטוציע, וועלכע איז אויסגעוואקסן פון אן אנ־דער אינסטיטוציע: משמרת חולים. די משמרת־חולים איז געשאפן גע־ווארן דורך הערשל שוחט, שיע יאָסקאָוויטש, יאנקל ווארשאווסקי א"א. די משמרת־חולים, און שפּעטער בקור־חולים, איז געווען אלם א צד פון יאנקל ווארשאווסקי, א פעלדשער אין בעלכאטאָוו. די אינסטיטוציעס זענען געווען א מיטל אין דער קאָנקורענץ צווישן די פעלדשערס פונעם שטעטל.

געווען א פעלדשער תמיד מאיר יאקובאָוויטש, וועלכער האָט געארבעט ווי א דאָקטאָר, וויל נישט יעדער אייגער האָט זיך געקאָנט דערלויבן נעמען א דאָקטאָר. געווען אזעלכע, וועלכע האָבן געדארפט אָנקומען צו אים אין צייט פון פּריזיוו, אדער א מיידל צוליב „א נישט דערלויבטע ליבע". בכלל האָט ער פּראָקטיצירט ווי א דאָקטאָר, א חוץ, וואָס ער האָט געארבעט ווי א פריזירער.

געווען נאָך א פעלדשער, וועלכער האָט געארבעט ווי א פריזירער — יחיאל ווארשאווסקי. ער האָט פּראָקטיצירט הויפּטזעכלעך ביים „האָקן באָנקעס" אדער „שטעלן פּיאווקעס" דער דאָרפישער באפעלקערונג אין די מארק־טעג.

דער דריטער פעלדשער איז געווען א זון פון יחיאל ווארשאווסקי, דער יונגער יאנקל ווארשאווסקי. ער האָט געלערנט פעלדשעריי אין א שול און שפּעטער געדינט אין רוסישן מיליטער אלם א פעלדשער. צו יאנקל פעלדשער האָט די באפעלקערונג געהאט מער צוטרוי, מען האָט אים געטרויט נישט ווייניקער ווי דעם דאָקטער ראדזשעוויטש. יאנקל ווארשאווסקי האָט דורך בקור־חולים געהאָלפן א סך ארעמע קראנקע.

יאנקל ווארשאווסקים קינדער האָבן געהאט א נייגונג צו געזעלשאפט־לעכער טעטיקייט און צוזאמען מיט זייערע פריינט געהאָלפן שאפן פאָנדן

פאר בקור־חולים. אזוי האבן זיי אמאל אפגעדונגען א פויליש טעאטער־טרופע, וועלכע האט גאסטראלירט אין בעלבאטאוו. יחזקאל שאטאן און ניסן פרייטאג זענען ארומגעגאנגען פארקויפן בילעטן צו דער פארשטעלונג. שפעטער האט אן אמאטארן־טרופע אונטער דער רעזשי פון יואל לייב גאלד־שטיין (יאנקל וואַרשאווסקי איידעם) אויפגעפירט אייגענע יידישע טעאטער־פארשטעלונגען לטובת בקור־חולים.

יאנקל וואַרשאווסקים שטוב האט געהערט צו די אזוי גערופענע „פרייע שטובן", אין וועלכע ס'פלעגן אויף א היימישן אופן פארברענגען יונגעלייט

ר' יאַנקל וואַרשאַווסקי

און מיידלעך. יאנקל וואַרשאווסקי אליין איז געווען רעליגיעז אפגעהיטן, מען קאָן זאגן פרום, אויף וויפל א פעלד־שער קאָן בכלל אפהיטן פרומקייט. אבער די פאמיליע האט זיך שוין גע־פירט פיל פרייער. אין שטוב זענען גע־ווען פינף זין און פיר טעכטער און זייער אפט האבן אין הויז פארברענגט יונגעלייט. מען האט דארט געקאָנט טרעפן איינעם מאיר זיסמאן, וואָס איז פון פאך געווען א גארבער — נישט קיין צו שמעקעדיק פאך — אבער ער האט זייער אויסגענומען ביי דער בעל־כאטאוער יוגנט צו יענער צייט. אליין א משכיל, געשריבן לידער וועגן ליבע, וועגן דער באציאונג פון די מאדאמען צו דינסטמיידלעך און אויף אנדערע טעמעס. ער האט אויך שיין געלייענט, אזוי אז מען האט אים גערן געזען אין דער געזעלשאפט פון דער יוגנט. מען פלעגט דארט אויך טרעפן די שוועסטער ליכטענפעלד, מענדל גראבאליצערס טעכטער. די עלטערע רחל איז געווען טעטיק אין „בונד".

אויך פערל די באסטערינס שטוב איז געווען א „פרייע". יונגעלייט און מיידלעך פלעגן זיך צוזאמענקומען, מען פלעגט געמיינזאם לייענען בי־כער און מען פלעגט זינגען לידער. אין שטוב זענען געווען פיר טעכטער. איינע פון זיי — די „געלע חנה" איז געווען אקטיוו אין „בונד",

אויסער די „פרייע שטובן" זענען אויך געווען „קאָוואַלערקעס". איין בחורישׂ צימער אָדער איז געווען אין הויז ביי יאַנקל אָסטראָווסקי. אינעם צימערל האָט געווווינט איינער פעפער, א באַנקירס א זון, וואָס איז געקומען זיך לערנען צייכענען מוסטערן ביי די פרייטאָגס. דאָרט זענען זיך צוזאַמענגעקומען משה פרייטאָג מיט עטלעכע שוועסטער, ניסן פרייטאָג, יחזקאל שאַטאַן, יאַנקל ווארשאַווסקים קינדער, פעלע ראָזענבלום, דאָבסקים זין און טעכטער, יאַנקל עלבינגער א"א. מען האָט דאָרט געמאַכט פּרווון איינצושטעלן א דראַמאַטישן קרייז. ס'האָט דאָרט עקזיסטירט א קליין לייבליאָטעקל. מען האָט דאָרט געזונגען. פעפער אליין האָט זייער שיין געזונגען און בכלל האָט מען דאָרט גוט פאַרבראַכט.

אויך יואל לייב גאָלדשטיין האָט געהאָט א „קאָוואַלערקע". דאָס איז געווען ביי אָבישן אויף פּיעטריקאָווער גאַס. דאָרט איז אַריינגעקומען א געקליבענע געזעלשאַפט. גאָלדשטיין האָט געפרווט שאפן א מוזיק-ליבהאָבער גרופּע. יואל לייב אליין, איינער פון די אָנגעזעענסטע בעלכאָטאָווער געזעלשאפטלעכער טוער, א שרייבער, וואָס האָט אָנגעשריבן עטלעכע ביכער, ווי: „דער לעצטער מענטש", „צוזאַמענברוך אדער איבערבוי" (א ראַמאַן אין צווויי בענדער פון העכער צוועלף הונדערט זייטן), א באַנד דערציילונגען „מיטן פּנים צום שפּיגל". דאָס לעצטע בוך האָט געהייסן „1960". עס זענען געווען קלאַנגען, אז ער האָט פיל מער געשריבן ווי פאַרעפנטלעכט.

צווישן די בעלכאָטאָווער משכילים זענען נאָך געווען וועלוול גאָלדשטיין, שיע לאַנגנאַס, יחיאל מאיר קראָוויצקי, יחיאל מאיר יאָקובאָוויטש, דוד לושטשאַנאָווסקי, בערל וואָלדמאַן א"א. קיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט, וואָס זאָל זיך אָנזען אין שטעטל האָבן זיי נישט אָנטוויקלט.

א קליינע ליי-ביבליאָטעק איז געווען ביי יאַנקל עלבינגער, ווו מען האָט באַקומען ביכער צום לייענען. אויך מאַרים פרייטאָג האָט געהאָט יידישע ביכער און דורך דער פאַרמיטלונג פון מאַריסעס קוזין, אַרקע פרייטאָג, האָט מען געקאָנט א מאָל זיך באַרגן א בוך צום לעזן אָן שום אָפּצאָל. צרום 1911—1912 האָט זיך אין בית-המדרש א גרופּע בחורים פאַרנומען מיט לייענען יידישע ביכער. צו דער גרופּע האָבן געהערט: אהרן פּנחס באַרנשטיין, אלי טוואַרדאָווסקי, משה שמולעוויטש און דער שרייבער פון די שורות. דאָס קריגן צו לייענען א בוך איז אָנגעקומען זייער שווער. א חוץ לייענען האָבן זיי אַרומגערעדט די געלייענטע ביכער. זיי האָבן אויך דיסקוטירט געזעלשאַפטלעכע פראָבלעמען. וועגן ס'איז אָנגענאַנגען די

מחלוקה צווישן „הייגט" און „מאמענט" ארום דעם חשד, אז הלל צייטלין האט געגעסן טרפות אויף א וואקזאל, האבן די גרופע בחורים פון בית־המדרש אוועקגעשיקט א פראטעסט קעגן דעם חשד. דער מאנגל אין לייען־מאטעריאל האט די בחורים געברענגט אויף א געדאנק צו קויפן ביכער. איז אנטשטאנען א דיסקוסיע, וועלכע ביכער זאל מען קויפן, יידישע אדער העברעאישע? סוף כל סוף איז מען געקומען צו א פשרה — מען האט געקויפט סיי יידיש, סיי העברעאיש.

די גרופע בחורים איז געוואקסן. ס'זענען צוגעקומען צוערשט דריי „ראדזינער", קינדער פון ראדזינער חסידים: אברהם ליבערמאן, הענעך ליבערמאן און הענעך פיגולא. נאך דעם איז נאך צוגעקומען הענעך גרושקע און שימעלע שמולעוויטש.

ר' יעקב עלבינגער
אין זיינע יונגע יארן

בחורים פון דער גרופע האבן אפט געלייענט אין בית־המדרש, אזוי אז מען האט א מאל געקאנט זיצן ביי א גמרא און דערביי לייענען א בוך. ס'האט טאקע א מאל געטראפן, אז דער מורה־הוראה שמואל שיע האט געכאפט לייענעדיק אברהם מאפוס: „אהבת ציון". ער האט אבער דערפון קיין גרויס וועזן נישט געמאכט.

ארום פסח 1913 האט פאסירט א געשיכטע, וואס האט אויפגעקאכט דאס שטעטל. איינער פון די בחורים האט באקומען געבארגט דורך דער פארמיטלונג פון ארקע פרייטאג, פון מארים פרייטאגס ביביליאטעק, שלום עליכמס „מבול". דאס בוך האט מען געקאנט האלטן בלויז עטלעכע טעג. עטלעכע פון די בחורים האבן זיך צוזאמענגענומען און מוצאי יום־טוב זענען זיי געזעסן אין בית־המדרש ווינקל און ביי א ליכטל געווען פארטיפט אין לייענען דעם „מבול". א גרופע חסידים, וועלכע זענען ביינאכט אדורכגעגאנגען און האבן באמערקט, אז אין בית־המדרש איז ליכטיק, זענען אריין. די בחורים זייענדיק פארטיפט אין לייענען האבן זיך געכאפט ערשט

וועג די חסידים האָבן אויפגעהויבן א געשריי. עטלעכע טעג איז דאָס שטעטל געגאַנגען ווי אויף רעדלעך. ס'האָט זיך געקאָכט אין אלע ערטער ווי נאָר יידן קומען זיך צוזאַמען. אין די שטיבלעך און אַנדערע בתי־תפילה, אפילו אין מקווה, — אומעטום האָבן זיך יידן געהיצט. צום שטאַרקסטן האָט געפייערט מיין פאָטער משה אליעזר פודלאָווסקי. ער האָט געשטורעמט קעגן די בחורים. אויך דער רב האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט דער געשיכטע. אהרן פּנחס, וועלכער איז געווען אַן אייגענער ביים רב, איז

א גרופּע יוגנטלעכע טוער פון קולטור־פאַריין

געקומען צו אים. דער רב האָט אים געמוסרט נישט לאָזנדיק אים קומען צום וואַרט, כדי זיך צו פאַרענטפערן אַדער אויפצוקלערן. אויך מיך האָט מען געקומען צום רב. דאָ האָט זיך דער רב געהאַלטן מילדער. „כאָטש דיין טאַטע אין מיינער א שונא, דאָך געפעלט עס מיר נישט" — מיט דעם האָט דער רב מיך אָנגעהויבן מוסרן.

אין בית־המדרש האָט מען אויך שטענדיק געקאָנט טרעפן אַן עלטערן בחור, אַרעם און אָפּגעלאָזן געקליידט. מען האָט אים געקומען „איטשע דער רביצינס". דאָס איז געווען דעם אַלטן רבס א זון. מען האָט אים קיינמאָל מיט אַן אַנדער נאָמען נישט גערופן. ער פלעגט זיך פאַרנעמען מיט פאַר־

קויפן ספרים „אנטיקן". ער האָט פיל געלייענט פון דער מאָדערנער ליטעראטור, ער איז געווען א למדן. ער האָט זיך אויך ליב געהאט צו חקרנען איבער געזעלשאפטלעכע און רעליגיעזע פראבלעמען.

אין פרילינג 1913 האָט זיך אין בעלכאטאוו באוויזן א יונגערמאן, וואָס האָט געצויגן די אויפמערקזאמקייט ביי אלע, וואָס האָבן אים באגעגנט. דער אומבאקאנטער האָט געהאט אן אויסגעבלייבט פנים ארומגעזוימט מיט א שווארץ בערדל, ער האָט געטראָגן א כאלאטל מיט א פאָר שטיוול. ס'איז געווען א מאָדנער הולך אפילו פאר בעלכאטאוו. ער האָט געארבעט ביי שלמה קאוואל אין פאבריק. ארום אים האָבן זיך גרופירט יונג ארבעטער, וואָס געווענלעך פלעגן זיי זיך צוזאמענקומען, הויפטזעכלעך אין די שבתים, ביי א פעסל ביר ווו מען האָט געטאנצט, געזונגען לידער און געפירט ליבעס.

דער פרעמדער יונגערמאן האָט מיט זיי אין די שבתים פארבראכט אין וואלד און האָט זיך באמיט זיי צו ארגאניזירן. זיינע לעקציעס האָבן ביי דעם יונגן ארבעטער־עולם זייער אויסגענומען. קענטיק, אז דער יונגערמאן האָט אנגעטראָפן אויף א דאנקבארן באָדן. די רעדעס זענען געווען אדורכגעפלאָכטן מיט יידישע ארבעטער און פאלקס־לידער. פון פארברענגן אין וואלד זענען די יונגלעכע געווען זייער צופרידן און די צאל אנטיילנעמער איז שטארק אויסגעוואקסן.

דער נאָמען פון יונגן מאן איז געווען גרשון פערקאל. ער איז געווען א לאָדזשער וועבער־ארבעטער. ער האָט געווויינט צוזאמען מיט זיין מוטער און פיר ברידער אין א זייער קליין שטיבל אויף דוואָרסקע גאס (באלוט). אין שטוב איז געווען א גרויסע ארעמקייט. איינמאל אין א ווינטערנאכט איז דאָס שטיבל ארומגערינגלט געוואָרן פון פאָליציי און זשאנדארמען, וועלכע האָבן זיך ארייננעריסן אין שטיבל און נאָך א שטרענגער, ענווער רעוויזיע מיטגענומען גרשונען אין טורמע ארײַן. נאָכן אפזיצן אכט מאָנאטן אין א לאָדזשער טורמע האָט ער באקומען א „ווייסלקע" קיין זדונסקע וואלע. דאָרט האָט ער געמוזט זיין אונטער פאָליציי־אויפזיכט. ער איז אנטלאָפן פון זדונסקע וואָליע און געקומען קיין בעלכאטאוו.

ער האָט זיך גלייך געמוסן צו דער ארבעט. א חוץ זיינע צוזאמענקונפטן מיט יונגע ארבעטער האָט ער אויך אנגעקניפט א קאָנטאקט מיט אנדערע בחורים־גרופן און זיי פאראינטערעסירט מיט זיינע לעקציעס.

מיטן אריבערגיין ארבעטן צו עוזר זשוכאווסקי האָט גרשון פערקאל געהאָט א צימער פאָר זיך. אין דעם צימער האָט מען שטענדיק געקאָנט

טרעפן באַזוכער. אין דעם צימערל האָט גרשון פאַרלייגט אַ ביבליאָטעקל. אויסגעשריבן אַ צאָל עקזעמפּליאַרן פון דער בונדישער וואָכן־אויסגאַבע „די צייט", וואָס איז דאַן דערשינען אין פּעטערבורג. זיין נאָענטסטער געהילף איז געווען דער שרייבער פון די שורות, וואָס האָט פאַר פּערקאַלן דער־ליידיקט זיין גאַנצע שריפטלעכע אָדער סעקרעטאַרישע אַרבעט. אויף די צוזאַמענקונפטן איז גרשון געווען דער איינציקער וואָס האָט אָנגעפירט. ער האָט געהאַלטן רעדעס, געענטפערט אויף פראַגן און אַפילו געגעבן דעם טאָן אויף צו זינגען די פאָלקס־ליד־לעך. קיין בילדונג האָט גרשון אינ־גאַנצן נישט געהאַט. זיינע קענטענישן האָט ער גענומען פון בונדישע קרייזן און לייענען ביכער.

גרשון פּערקאַל

די בונדישע באַוועגונג, וועלכע איז איבערגעריסן געוואָרן אין די ערשטע מאָנאַטן פון 1908, האָט איצט, נאָך פינף יאָר, זיך גענומען פונאַנדער־וואַקסן פונדאָסניי. אמת, קיין אָפי־ציעלע בונדישע אָרגאַניזאַציע האָט גרשון נישט פאַרלייגט. אָבער זיין אַגי־טאַציע און גאַנצע אַרבעט איז געווען אין בונדישן גייסט. ער האָט אויך אויסגעשריבן און פאַרשפּרייט פאַר־שידענע בונדישע אויסגאַבן אויסער דער בונדישער וואָכנשריפט „די צייט" פון פּעטערבורג. די באַוועגונג, וואָס האָט אַזוי אָנגעהאַלטן אַ גאַנצן זומער האָט סוף כל סוף גענומען ציען די אויפמערקזאַמקייט פון דער פּאָליציי, וועלכע האָט געזוכט זיך צו דערוויסן איינצלהייטן וועגן גרשונען. ער האָט דערפילט, אַז עס ווערט היים אונטער די פיס. אין אַן אָוונט איז ער אַוועק פון שטעטל, נישט זאָגנדיק קיינעם קיין וואָרט.

ערשט צומאָרגנס האָט אַ גרופּע פון גרשונס נאָענטסטע זיך דערפון דערוווסט און באַדויערט זיין נעלם־ווערן. קיינער האָט נישט געטראַכט, אַז ס'איז גוט וואָס ער איז באַצייטנס אַוועק, איידער ער האָט באַוויזן אַריינ־צופאַלן. כמעט אַלע האָבן דערפילט, אַז מיט זיין אַוועקפאָרן הערט אויף

דער קאנטאקט — דאס טרעפן זיך. אלע האבן זייער באדויערט, אבער נישט פארצווייפלט. זיי האבן ארויסגענומען די ביכער און אלע מאטעריאלן פון עוזר זשוכאווסקין און דערווייל עס אריינגעלייגט אין א צווייט ארט. זיי האבן אויך צונויפגענומען א גרעסערע גרופע, וואס זאל באשלאסן, וואס אונטערצונעמען. די באראטונג איז פארגעקומען ערב יום־כפור ביינאכט. עס איז געווען א כל־נדרי־באראטונג אויף דער לאנקע נאך דער בעלכאטאווער ברית. ס'זענען זיך צוזאמענגעקומען א צווי צענדליק יונגע מענטשן צווישן וועלכע עס זענען געווען: הענעך ליבערמאן, אברהם מענדל יאקובאוויטש, א. לייב, יחיאל לייביש גאלדבערג, משה אסטראווסקי, דער שרייבער פון די שורות א"א. זייער א גרויסע צאל פון די אנווועזנדע האבן אנטיילגענומען אין דער דעבאטע. דאס וואס אזא גרופע האט זיך געקאנט צוזאמענקומען אין א כל־נדרי־נאכט צו יענער צייט, האט באווירן, אז גרשונס ארבעט האט געשלאגן ווארצלען. עס איז באשלאסן געווארן ווייטער אנגיין מיט גרשונס אנגעהויבענער ארבעט. אויף וויפל עס וועלן נישט מגלעך זיין קיין רעדעס, זאל מען פארלייענען פון ביכער, בראשורן און פון „די ציט". די אדרעס פון דער גרופע איז געמאכט געווארן ביים שרייבער פון די שורות. ס'איז באשלאסן געווארן צו דינגען א צימערל אלס „קאוואלערקע", דארט זאל מען האלטן די ביבליאטעק און זיך צוזאמענטרעפן אין די ווינטערדיקע שבתים. מען האט אויך באשלאסן, אז איך זאל פארן קיין לאדזש נעמען אנווייזונגען ביי גרשונען.

אלע באשלוסן פון דער כל־נדרי־באראטונג זענען אדורכגעפירט געווארן. נאך א קורצן איבערריים האט זיך ווידער באווירן „די ציט". דאס ביבליאטעק האט פונקציאנירט נארמאל. מען איז זיך צוזאמענגעקומען אין די שבתים אינעם צימערל ווו די ביבליאטעק איז געווען. מען האט פארגעלעזן פון ביכער און געזונגען פאלקס־לידער. אין די מיטן וואך אוונטן האט מען געקאנט טרעפן א גרופע ביי שלמה מידליאוש אין צוקערניע.

צום אינטערנאציאנאלן פרויען־טאג האט „די ציט" פארעפנטלעכט באריכטן פון פארשידענע פראווינץ־שטעט וועגן דער לאגע פון דער ארבעטער־פרוי. געווען זענען באריכטן פון פיר שטעט און אייגע פון זיי איז געווען בעלכאטאוו. אין דאזיקן באריכט איז ארומגערעדט געווארן וועגן דער בעלכאטאווער ארבעטער־פרוי, אילוסטרירט מיט פאקטן פון באזונדערע פאבריקן.

דעם ערשטן מאי האָט אַ קליינע גרופּע זיך פאַרזאַמלט אין וואַלד. זיי האָבן אַרומגערעדט וועגן בעלכאַטאַווער ענינים.

נאָענט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די גרופּע אַדורכגעפירט אַ זאַמלונג לטובת באַקוער שטרייקנדיקע נאפט־אַרבעטער. דאָס געזאַמלטע געלט (אַרום 5 רובל) איז אַוועקגעשיקט געוואָרן אויפן אַדרעס פון דער „צייט" אין פּעטערבורג האַרט פאַרן קריג־אויסברוך.

די אַרבעט פון דער בונדישער גרופּע האָט אויך אָנגערעגט אַנדערע גרופּן צו וואַרן געזעלשאַפטלעך טעטיק. באַזונדערס האָט עס געווירקט אויף אַזעלכע, וואָס האָבן זיך נישט אַריינגעפאַסט אין דער בונדישער סביבה. געווען אויך עטלעכע, וואָס זענען געווען ציוניסטיש געשטימט אַזוי, אַז אַ קורצע צייט פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אין בעלכאַטאַוו אַנטשטאַנען נאָך אַ יידישע ביבליאָטעק. די ביכער זענען וואַרשיינלעך געקומען פון די ביבליאָטעקן פון יאַנקל עלבינגער און מאָריץ פרייטאָג. די צווייטע ביבליאָטעק איז געווען פיל רייכער אין ביכער און האָט געהאַט גוטע ביכער־שענק, אויך דער לאָקאַל איז געווען אַ באַקווע־מער. דאָס איז געווען אין הויז פון יאַנקל אָסטראָווסקי.

ס׳האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט און ס׳האָט זיך אָפּגעשטעלט נישט נאָר דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן אין שטעטל. עס זענען פאַרגעקומען גרויסע ענדערונגען אין ווירטשאַפטלעכן לעבן פון שטעטל: עס איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה, וואָס האָט אָנגעהויבן אַ נייַ קאַפּיטל אין אונדזער געשיכטע.

די ערשטע „צישא״-שולע אין בעלכאַטאָוו
די קינדער צוזאמען מיט זלמן פודלאָווסקי און די לערערין ראָזענבאַנד

לערער און שילער פון דער ערשטער יידישער וועלטלעכער שולע

יבנה־שולע מיטן לערער

יידישע קינדער פון דער אַלגעמיינער פּאָלקס־שול

לוי הערצקאָוויטש

אַזוי האָבן מיר אָנגעהויבן

נאָך 25 יאָר לעבן אין ארץ־ישראל שווימען נאָך אַלץ אויף אין מיין זכרון די בילדער פון מיין שטעטל בעלכאטאָוו, אַזוי ווי דאָס וואָלט ערשט איצט געווען. ווייל דאָס שטעטל האָט זיך אַזוי אייגנעבאַקן אין האַרץ און אין דער נשמה, אַז עס איז שטענדיק מיר נאָענט און עס איז שווער צו פארגעסן.

די אָנפירער פון דער צעירי־ציון באַוועגונג אין יאָר 1913

בעלכאטאָוו איז געווען א שטעטל מיט גאָר א סך מעלות אויפן קולטור־געביט, נישט געקוקט אויף דער גרויסער אָרעמקייט וואָס האָט דאָרט געהערשט.

ווער פון אונדז געדענקט עס נישט די רו וואָס האָט געהערשט אין שטעטל פרייטיק פאָרנאכט ווען עס איז געקומען דער שבת און דער שמש האָט יעדן שבת פרי געקלאָפט אין יעדן הויז, און מיט א ספעציעלן ניגון גערופן יידן צום דאָווענען.

ביי דער אָרבעטער־יוגנט, כאָטש מיד פון דער האָרעוואָניע, האָט מען געקענט זען, ווי יעדע פרייע מינוט איז אויסגענוצט געוואָרן פאר קולטור־אָרבעט, זעלבסטבילדונג, לייענען ביכער און צייטונגען.

אָבער שבת פאָרנאכט־צו האָט מען שוין געקאָנט באמערקן ווי עס הויבן זיך אָן פון דאָסניי די וואָכעדיקע טעג. די קריסטלעכע אָרבעטער האָבן זיך שוין באַווײַזן ביי די יידישע אָרבעטס־שטובן מיט דער סחורה אויף די פלייצעם און ווי נאָר מען האָט אָנגעצונדן די נאָפט־לאָמפן, האָט זיך באַנייט די וואָכעדיקע אָדבעט, עס האָט זיך דערהערט דאָס קלאָפן פון די וועב־שטולן און דאָס געזאָנג פון פאָלקס־לידער, אָרבעטער־לידער און חסידישע ניגונים.

ביים אָנהייב פון היינטיקן יאָרהונדערט האָט זיך די אָרבעטער־שאָפט אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אין פאַראיינען און קלובן און א סך בעלכאטאָווער יונגעלייט האָבן אַרויסגעווייזן גרויסע פעאיקייטן אויף דעם דאָזיקן געביט.

אָנגעהויבן האָט מען מיט געהיימע פאַרזאַמלונגען ביי אָנהענגער פון „בונד" און ביי דער ציוניסטיש־געשטימטער יוגנט.

איך געדענק נאָך עד־היום די ערשטע געהיימע ציוניסטישע פאַר־זאַמלונג, וועלכע איז פאָרגעקומען אויפן נייעם וועג אין א שיינער לבנה־נאכט, זומער 1905 אָדער 1906. א. מאיר, פייגל און נאכע ווארשאַווסקי, ש. לאַנגזאם, מ. פרייטאָג, נ. פרייטאָג, י. ל. גאָלדשטיין, איך און נאָך אייניקע, צוזאַמען מיט א גרופע פון אַנדער שטאָט שליח, וועל־כער האָט צו אונדז גערעדט וועגן ציוניזם. מיר האָבן באָלד געשאָפן דעם ערשטן צייטווייליקן ציוניסטישן קאָמיטעט אין בעלכאטאָוו און נעהיימער־הייט, פאר אייגענע און פאר פרעמדע, האָבן מיר אָנגעהויבן א ציוניס־טישע טעטיקייט. מיט דער צייט האָבן מיר געשאפן א לעגאַליזירטע ביבליאָטעק, וואָס א סך אזעלכע זענען נאָך דאָן אין פוילן נישט

געווען. מיט דער ביבליאטעק האט זיך אממיינסטן פארנומען מ. א. פיטאווסקי,וועלכער האט ארויסגעלייגט א סך ארבעט און מי דערין.

צו יענער צייט זענען אין בעלכאטאוו אויך אויפגעקומען דער „בונד", ס. ס. און די פוילישע סאציאליסטישע פארטיי (פ. פ. ס.) און מיר האבן אנגעהויבן דורכפירן פאליטישע דיסקוסיעס וועגן פארטייען און פראגראמען.

אונדזער גרופע האט אנגעהובן דעם פארקויף פון שקלים. יעדער איינער פון אונדז האט געגומען אויף זיך די אויפגאבע צו פארקויפן וואס מער שקלים און שאפן אזוי ארום א גרעסערע צאל אנהענגער פאר דער ציוניסטישער באוועגונג. עס געדענקט זיך מיר, וועו איך האב געוואלט פארקויפן א שקל אברהם פריזירער שמולעוויטש, האב איך געמוזט מיט אים א לאנגע צייט פירן דיסקוסיעס וועגן די צילן פון ציוניזם, אבער עס האט זיך מיר נישט איינגעגעבן אים צו איבערצייגן. א צווייטן, דעם מצבה־קריצערס זון, שמואל רייך, איז מיר יא געלונגען נאך לאנגע אנשטרענגונגען צו פארקויפן דעם ערשטן שקל. עס איז אונדז געגאנגען אין צוציען צו אונדזער גרופע וואס מער אינטעליגענטע כוחות פון שטעטל.

צו ביסלעך האבן מיר אונדזער טעטיקייט אויסגעבריטערט, מיר האבן געשאפן א קלוב, העברעאישע קורסן, א דראמאטישע סעקציע אד"גל. דער צענטער פון אונדזער טעטיקייט איז געווען ביי יעקב עלבינגערן און יואל גאלדשטיין.

וועו איך האב אין יאר 1917 פארלאזט בעלכאטאוו, איז שוין דארט געווען א פארצווייגטע ציוניסטישע טעטיקייט, עס זענען אנטשטאנען פארשידענע שטרעמונגען און אלע האבן געפונען א מעגלעכקייט פאר ארבעט און אנטוויקלונג.

אַ גרופּע לערער און שילער פון די אַוונט־קורסן ביי די צעירי־ציון
אין יאָר 1915, מיטן לערער מנחם בראש

אַ גרופּע ציוניסטישע עסקנים

אברהם לייב

בעלכאטאוו 1914 — 1922

איך געדענק נישט, צי עס איז אמאל געווען א פאלקס־ציילונג אין בעלכאטאוו, נאר עס איז פונדעסטוועגן פון אלע געשאצט געווארן ביי די צען טויזנט די בעלכאטאווער באפעלקערונג: יידן האבן זיך געציילט ביי די זעקס טויזנט, און די אנדערע פיר טויזנט זענען געווען פאליאקן און דייטשן. צוליב דער נאענטקייט פון דער דייטשער גרענעץ (בסך־הכל 55 קילאמעטער), און אפשר אויך מחמת אנדערע סיבות, האבן זיך ביי אונדז געפונען א סך דייטשן.

זעכציק פראצענט, ווי מיר זעען, האט באטראפן די בעלכאטאווער יידישע באפעלקערונג, נאר לויט איר אקטיוויטעט האבן אלע געהאט דעם איינדרוק, אז עס איז געווען א הונדערט פראצענטיק יידיש שטעטל. די געשעפטן און קראמען האבן אלע, אויסער די בראנפן־ און חזיר־געוועלבער און אויך די אפטייק, געהערט צו יידן. דאם זעלבע אויך די פאבריקן: פון דעם צענדליק פאבריקן, וואם דאם שטעטל האט פאר־מאגט, האט נאר איינע געהערט צום דייטש באראן, און פון אלע איבע־ריקע זענען געווען די באלעבאטים יידן.

בעלכאטאוו ליגט א ביסל אפגעזונדערט פון דער גרויסער וועלט, וויל זי האט נישט קיין דירעקטע באן־ליניע. די נאענטסטע באן־ליניע פון שטעטל פיעטריקאוו, 24 קילאמעטער פון בעלכאטאוו, און דער וועג קיין פיעטריקאוו האט צו יענער צייט געדויערט פארן מיט אקס דריי־פיר שעה און בכדי צו קומען קיין לאדזש, האט געדויערט נייע 4 שעה צייט. אזוי אז א וועג, וועלכער דויערט היינט מיט אן אויטא איין שעה צייט, האט מען צו יענער צייט, אין בעסטן פאל, געדארפט פארן 8 שעה. און לאדזש איז פאר דעם בעלכאטאווער, ווי מיר וועלן ווייטער

זעען, זייער נויטיק געווען, ווייל בעלכאַטאָוו האָט פאַקטיש געלעבט פון לאָדזש.

דער חותם פון בעלכאַטאָוו איז געלעגן אין צוויי פאַקטאָרן, און, ווי פאַראַדאָקסאַל עס זאָל נישט קלינגען, אין צוויי עקסטרעמען: פון איין זייט דער חסידיזם און פון דער אַנדערער זייט דער פּראָלעטאַריאַט. אין פאַרגלייך צו אַנדערע שטעט און שטעטלעך מיט אַן ענלעכער צאָל, און אַפילו אַ סך אַ גרעסערער באַפעלקערונג, און די אַלע שכנותדיקע שטעטלעך אַרום — האָט זיך אונדזער שטעטל געפונען אין אַ סך אַ העכערער מדרגה פון אַנטוויקלונג.

אויב מיר רעדן פון דער אַנטוויקלונג פון שטעטל, מוזן מיר אויך אומבאַדינגט דערמאָנען עטלעכע נעמען, וועלכע זענען זייער אַ סך „שולדיק" אין דעם, וואָס די בעלכאַטאָווער זענען געווען און געבליבן דערצויגענער, באַוווסטזיניקער און קולטורעלער ווי זיי וואָלטן אפשר געווען אָן די מענטשן: דאָס זענען די ח"ח גרשון פּערקאַל, מנחם (איך געדענק נישט דעם צווייטן נאָמען) און אחרון אחרון חביב, דער ליבער אחרון בערגמאַן. זאָל דאָ דערמאָנט ווערן, אַז קיין איינער פון די דריי אויסגע־רעכנטע חברים איז נישט קיין בעלכאַטאָווער. זיי האָבן נאָר אין פאַר־שידענע צייטן, ווער ווייניקער, ווער מער, געלעבט און געווירקט אין בעלכאַטאָוו. שפּעטער האָבן זיך שוין אַרויסגעהויבן אַ גאַנצע ריי אָרטי־קע חברים, וועלכע האָבן געווירקט יעדער אין זיין צייט און אויף זיין אופן. אויסגעטיילט זיך און דערגרייכט צו דער מדרגה פון אָרטיקע מנהיגים און לערער האָבן זיך די חברים זלמן פּודלאָווסקי און יחזקאל בירענצווייג.

אין קעגנזאַץ צו אַנדערע קליינע יידישע שטעטלעך אין פּוילן האָט בעלכאַטאָוו געלעבט נישט פון לופט, נאָר פון שווערער האָרוואַניע. בעל־כאַטאָוו איז אַ פאַבריק־שטעטל, אַ וועבער־שטעטל. און כמעט אַלע — דער גרעסער טייל דירעקט און דער קלענערער טייל אומדירעקט — האָבן געלעבט פון וועבעריי. געווען אַ צענדליק גרעסערע און קלענערע מעכאַנישע פאַבריקן, אין וועלכע עס האָבן געאַרבעט כמעט אויסשליסלעך נאָר קריסטלעכע אַרבעטער. און כאָטש די פאַבריקן האָבן געהערט צו יידן, איז פונדעסטוועגן אַ יידישן אַרבעטער אָנגעקומען ממש מיט קריעת ים־סוף, זיך אַריינצוקריגן אין אַ פאַבריק אַריין. אַזוי ווי דער גרעסטער טייל פאַבריקאַנטן זענען געווען פרומע יידן, האָבן זיי נישט געוואָלט ברענגען די יידישע אַרבעטער צו חילול שבת, און אַז די יידישע אַר־

בעטער זאָלן אַרבעטן נאָר פינף טעג אין דער וואָך, האָט זיי אויך נישט געלויבט. דערפאַר זענען די יידישע וועבער געווען געצוווונגען צו אַרבעטן אויף די האַנט־שטולן, און אין יעדער יידישער אַרבעטער־שטוב איז געווען א קליין פאַבריקל פון 2, 3 אָדער 4 שטולן, דאָס איז שוין געווען געווענדט וויפל קינדער דער אַרבעטער האָט געהאַט... דערביבער טאָקע האָט דער פּוילישער וועבער געהאַט זיין שעה אויף מיטאָג, און זיין באַשטימטע שעה וועז צו ענדיקן דעם אַרבעטסטאָג, און ביים יידישן וועבער האָט זיך קיינמאָל דער אַרבעטסטאָג נישט געענדיקט.

עס איז שוין דאָ דערמאָנט געווארן, אז בעלכאַטאָוו האָט געלעבט פון לאָדזש. פאַרגעקומען איז עס צוליב פאָלגנדיקע טעמים: דער בעלכאַטאָוער פאַבריקאַנט האָט געבראַנגט פון לאָדזש די רוי־מאַטעריאַלן און זיי אין בעלכאַטאָוו געלאָזט אויסארבעטן. דערנאָך האָט ער די פאַרטיקע סחורות צוריקגעפירט קיין לאָדזש, זיי געלאָזט וואַשן, פאַרבן און פּרעסן (אויפן בעלכאַטאָוו־לאָדזשער „זשארגאָן" האָט עס געהייסן: אפּרעטורן), און טאָקע אין לאָדזש באַלד פאַרקויפט. און טאָמער האָט א בעלכאַטאָוער קרעמער געדארפט א ביסל סחורה פאַר זיין קראָם, האָט ער אויך געמוזט אָנקומען קיין לאָדזש.

א ספּעציעלער טיפּ פאַרמיטלער צווישן לאָדזש און בעלכאַטאָוו זענען געווען די „ליווראַנטן" (אזוי האָט מען זיי ביי אונדז גערופן). זיי האָבן שוין קיין אייגנם גאָרנישט געדארפט פאַרמאָגן, נאָר בלויז א גוטע נאַראַנטיע און א ביסל חוצפה. זיי האָבן זיך באַנוצט דערמיט, וואָס ביי אונדז אין שטעטל איז אַרבעטס־לוין געווען א סך ביליקער ווי אין לאָדזש, האָבן זיי אַראָפּגעברענגט פון לאָדזש רוי־מאַטעריאַלן, און זיי געלאָזט ביי אונדז אויסארבעטן און די פאַרטיקע סחורות צוריקגעשיקט קיין לאָדזש, און געמאַכט דערפון א גאַנץ פיין לעבן, א סך א בעסערס ווי די וועבער גופא.

כדי די בעלכאַטאָווער פאַבריקאַנטן און „ליווראַנטן" זאָלן קאָנען זיין קאָנקורענץ־פעאיק לגבי די לאָדזשער פאַבריקאַנטן, זענען די אַלע הוצאות פון ברענגען די רוי־מאַטעריאַלן און צוריקפירן די פאַרטיקע סחורות, און אויך דעם פאַבריקאַנטס פאַרמיטלעריי (וועלכע איז גאָרנישט געווען ביליק) — געגאַנגען אויפן חשבון פון בעלכאַטאָווער ארבעטער. אזוי אז קעגן זיין אייגענעם ווילן איז דער בעלכאַטאָווער ארבעטער געווען א גאַנץ נישטקשהדיקער קאָנקורענט לגבי דעם לאָדזשער ארבע־

טער. דער בעלכאטאוער וועבער האט געליטן פון טאפלטע קאנקורענץ: פון איין זייט האט ער נעמוזט ארבעטן ביליקער ווי דער לאדזשער, און פון דער אנדערער זייט האט ער געהאט א זייער גרויסן קאנקורענט אין געשטאלט פון די פויערים פון ארום בעלכאטאו.

אין עטלעכע צענדליק דערפער ארום דעם שטעטל זענען אלע פויערים געווען וועבער. און אין יעדער פויערישער כאטע האבן זיך נעפונען א צוויי האנט־וועב־שטולן. אין די זומער־חדשים איז ביי די פויערים, מחמת דער פעלד־ארבעט, וויניק געווען וועבט געוואָרן, דערפאר האבן זיי שוין אין די ווינטער־חדשים געארבעט אויף דער גאנצער פארע. און נעארבעט האבן זיי כמעט בחינם: ווייל דער עיקר פרנסה איז דאך ביי זיי נישט געווען די וועבעריי. איז שוין נישט שווער זיך פארצושטעלן, אין וועלכער לאגע עם האט זיך נעפונען דער שטאטישער האנט־וועבער.

דער גרעסטער קרבן פון דער סיטואציע איז זעלבסטפארשטענדלעך געווען דער יידישער וועבער. עס איז געארבעט געוואָרן אן א צאל שעהען, די טעג זענען געווען לאנג ווי דער גלות, און דער דאנערשטיק האט זיך גאר קיינמאל נישט געענדיקט: ווייל צוליב דעם פארשטייענדיקן שבת־רו, האט דער ווייט גרעסטער טייל וועבער געארבעט דאנערשטיק א גאנצע נאכט.

אט ביי אזעלכע באדינגונגען איז אויסגעקומען אנצוהייבן די ערשטע אויפקלערישע ארבעטן צווישן בעלכאטאוער פראלעטאריאט.

***

מיט עטלעכע און פופציק מיטגלידער איז דעם 25סטן יאנואר פון יאר 1915 געגרינדעט געוואָרן דער „קולטור־פאראיין". געהייסן האט עס, אז דער „פאראיין" איז אן אומפארטייאישער, נאר פאר די גרינדער איז איז געווען באוווסט, אז הינטער דעם אומשולדיקן נאמען קולטור־פאראיין, געפינט זיך דער „בונד". מיט אט דער גרינדונג האט זיך פאר אונדזער שטעטל אנגעהויבן א גאנץ נייע עפאכע. ווי זינגט ערגעץ דאס לידל: „נייע פייגל, נייע לידער..." און ווירקלעך האט מען אנגעהויבן הערן אנ־דערע טענער ווי מען איז געווינט געווען צו הערן ביז דעמאלט.

געווען שוין ביי אונדז אמאל א בונדיש־רעוואלוציאנערע באוועגונג, נאר דאס איז שוין לאנג פארגעסן געוואָרן. און די, וועלכע האבן עס נאך נישט געהאט פארגעסן, האבן זיך באמיט דאס צו פארגעסן.

דאָס איז געווען אין באָרימטן יאָר 1905. בעלכאָטאָווער זין און טעכטער, אויך פון נערער און אַלעקסאַנדערער חסידים, האָבן געטראָגן רויטע פענער איבער די גאַסן און געזונגען בפרהסיה לידער קעגן קייסער און אויך קעגן גאָט... איז שוין נישט קיין וווּנדער וואָס די „שיינע" יידן האָבן זיך באָמיט דאָס צו פאַרגעסן. דערנאָך איז געקומען דאָס זעקסטע יאָר, דעם גרעסטן טייל רעוואָלוציאָנערן האָט מען פאַרשיקט קיין סיביר, א טייל זענען אַנטלאָפן קיין אַמעריקע און עס איז שטיל געווארן. אפילו ס'רוב פון די, וועלכע זענען שוין שפּעטער געהאַט איבערגעקומען זייערע קאָטאָרגע־טערמינען, זענען אויך אַוועק קיין אַמעריקע. עס זענען געבליבן עטלעכע „אחדות־יונגען", האָבן זיי זיך געפירט זייער באַשיידן, אין בעסטן פאַל האָבן זיי געדאַווענט „ביחידות". אין דער עפּנטלעכקייט האָט מען זיי כמעט נישט געזען.

דער „קולטור־פּאַראיין" האָט איינגענומען דאָס שטעטל מיט שטורעם. מיר האָבן געדונגען א גרויסע דירה מיט עטלעכע צימערן, און עס איז אויך באַלד אויסגעווואַקסן א ביבליאָטעק מיט עטלעכע הונדערט ביכער. עס איז געגרינדעט געווארן א כאָר אונטער דער אָנפירונג פון לוי הערצ־קאָוויטש (געפינט זיך היינט אין ישראל). שפּעטער איז די אָנפירונג פון כאָר איבערגעגאַנגען צו זיין יינגערן ברודער הערצקע (געשטאָרבן אין 1920). אַביסל שפּעטער איז אויך געשאַפן געווארן א דראַמאַטישער קרייז, וועמענס ערשטער רעזשיסער איז געווען שמואל רייך (געשטאָרבן אין יאָר 1919). ביי יעדער קערפּערשאַפט איז אַוועקגעשטעלט געווארן א פּאָסיקע אָנפירנדיקע קאָמיסיע און עס איז געפירט געווארן א זייער דערפּאַלגרייכע טעטיקייט.

אַלס ביבליאָטעקאָר האָט מען שטענדיק געזוכט א פּאָסיקן קאַנדידאַט: ער האָט די לייענער געדארפט עצהן וואָס פאַר א ביכל מען דארף נעמען צום לייענען. דער ביבליאָטעקאָר האָט אַלע לייענער געדארפט קענען, כדי צו וויסן וואָס פאַר א בוך מען דארף יעדן געבן.

כדי אַרייַנצוציען אונדזערע מיטגלידער צום לייענען, איז איינגעשטעלט געווארן א גאַנצע רייע לייענער־קרייזן פון די פאַרשידנסטע גרופּן און קאָטעגאָריעס. געווען אפילו א גרופּע, מיט וועלכער מען האָט געדארפט אָנהויבן פון אַלף־בית. מיט אזא קרייז האָט אָנגעפירט הענעך פיגולא, וועלכער האָט פשוט געלערנט ווי אזוי מען לייענט א צייטונג. מיט אַן אַנדערן קרייז האָט מען „געקנעלט" שיינע ליטעראַטור. געמאַכט

האבן מיר עם אויף אזא אופן: דער לעקטאר האט געלייענט א קאפיטל שלום עליכם, פינסקי, אש אדער נאמבערג, צי גאר געגומען עטלעכע לידער פון ראזנפעלד, יהואש אדער א. רייזין און נאכן איבערלייענען האבן טייל חברים געפרוווט ארויסזאגן זייער מיינונג וועגן דעם געלייענטן. עס האט זיך אנטוויקלט א דיסקוסיע, און דער לעקטאר איז כמעט שטענדיק געווען דער פוסק אחרון... אויף דעם זעלבן אופן איז געלערנט געוואָרן י. ל. פרץ, פאר וועמען מיר האבן געהאט א באזונדערן קרייז צוהערער.

דעם קרייז פאר סאציאליסטישער ליטעראטור האט אנגעפירט א. טוואַרדאָווסקי. ער האט גענומען א קאפיטל קאוטסקים „ערפורטער פראָגראם" אדער א קאפיטל פון מארקס „קאפיטאל", עס איבערגעלייענט און דערנאך צעגלידערט און דערקלערט אין א פשוטן פאלקסטימלעכן יידיש אזוי לאנג, ביז ער האט עס אריינגעקלאפט אין אונדזערע הארטע מוחות. מיטן קורס פאר פאָליטישער עקאָנאָמיע האט אנגעפירט א. בערגמאן.

איינמאל, בעת אזא לעקציע, איז צופעליק אריינגעקומען אין אונדזער לאקאל אונדזער ליטעראט י. ל. גאלדשטיין, און כאטש ער האט אין אונדזערע קרייזן נישט פארקערט (ער איז געשטאנען בראש פון די ציוניסטן), איז ער אזוי פארכאפט געוואָרן פון דער לעקציע, אז ער האט געבעטן מיר זאלן אים דערלויבן בייצוזיין דעם קורס. און ער איז טאקע א קורצע צייט געווען איינער פון אונדזערע בעסטע צוהערער.

***

אונדזער ערשטן עפנטלעכן ארויסטריט פארן שטעטל האבן מיר געמאכט אין פורים פון יאר 1915. אין אונדזער אייגענעם לאקאל האבן מיר איינגעארדנט אן אוונט מיט נישט קיין צו־גרויסן פראָגראם: געווען עטלעכע דעקלאמאציעס, עטלעכע לידער געזונגען צום ערשטן מאל דורך אונדזער כאר, און דערנאך האט מען געטאנצט א גאנצע נאכט. דער רושם וואס אונדזער אוונט האט געמאכט, איז געווען א קאלאסאלער. און כאטש אונדזער דירה האט ביי געווענלעכע אומשטענדן מער ווי 200 פערזאן נישט אריינגענומען, האבן זיך דאס מאל פארזאמלט איבער 350 באזוכער, און קיינער האט זיך נישט געפילט ענג.

נישט אזוי לייכט איז אונדז דער אוונט אנגעקומען ווי עס רעדט זיך. באלד ביים ערשטן באווייזן זיך עפנטלעך פאר דער גאס האבן מיר זיך

אַנגעשטויסן אין דעם ערשטן גרויסן קאָנפליקט מיט די פּני פון שטעטל. מיר האָבן זיך צו יענער צייט געפונען אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע. עטלעכע טעג פּאַרן אָוונט האָבן מיר אָנגעמאַלן אַביסל אפּישן, אַוועקגעשיקט א דעלעגאַציע צו דער קאָמענדאַנטור און נאָך א געהעריקער אויפקלערונג האָבן זיי אונדז דעם אָוונט דערלויבט, געבנדיק דעם אָפּיציעלן שטעמפּל אויפן אפּיש. אז די „שיינע" יידן האָבן דערזען די אפּישן אין גאַס, האָט זיך געמאַכט דער גאָר גרויסער טומל: זיי זענען געלאָפן צום רב, אָפּגעהאַלטן פּאַרזאַמלונגען און באַראַטונגען און לסוף, נאָך א מסירהלע, אויסגעפּועלט ביי דער קאָמענדאַנטור צוריקצוציען די דערלויבעניש. און טאַמער איז דאָס נאָך געווען וויניק, איז גלייכצייטיק פּאַרבאָטן געוואָרן פּאַרזאַמלונגען, מיט א דערקלערונג, אז "5 מענטשן צוזאַמען וועט באַטראַכט ווערן וויַ א פּאַרזאַמלונג און זיי וועלן טראָגן אלע קאָנסעקווענצן וואָס דאָס געזעץ זעט פּאָר פּאָר אומלעגאַל פּאַרזאַמלונגען בעת דער קריגס־צייט". אונדז איז, פּאַרשטייט זיך, געוואָרן זייער ביטער אויף דער נשמה. עס איז אונדז שוין נישט געגאַנגען אין דעם אָפּצוראַטעוונען דעם אָוונט, נאָר מיר האָבן דערזען די וויַטערדיקע צילן פון די „שיינע יידן", און דאָס האָט אונדז זייער נישט געשמעקט. מיר האָבן נישט געוואָלט און ווידער אַוועקגעשיקט א דעלעגאַציע אין דער קאָמענדאַנטור. נאָך גרויסער און שווערער מי איז אונדז געלונגען זיי צו „איבערצייגן", אז צו דער דייטשער רעגירונג האָבן מיר נאָרנישט... מיר האָסן בלויז דעם צאַרישן רעזשים.

אז מיר האָבן שוין ווידעראַמאל געהאַט די דערלויבעניש אויפן אָוונט, האָבן מיר אָבער מורא געהאַט, אז די דייטשן זאָלן זיך נישט ווידעראַמאל לאָזן „איבערצייגן" פון די „שיינע יידן" — האָבן מיר אַוועקגעשיקט א דעלעגאַציע צום רב, און דורכן רב דערלאַנגט אונדזער „וויזיט־קאַרטע" צו די „שיינע יידן" פון דער שטאָט: מיר האָבן זיי געגעבן צו פּאַרשטיין, אז זיי זאָלן נישט מאַכן קיין טעות אין אונדז, אז מיר זענען וויַט נישט קיין יינגלעך, און מיר וואַרענען זיי, אז פון היינט אָן און וויַטער זאָלן זיי זיך מער נישט מישן אין אונדזערע עסקים, כדי מיר זאָלן זיך נישט דאַרפן מישן אין זייערע געשעפטן...

בעת דער פּאַרווויַלונג האָבן מיר געהאַט א באַזוך פון דער גאַנצער קאָמענדאַנטור. דער אַרקעסטער האָט זיי אויפגעשפּילט עטלעכע דייטשע מאַרשן, א חבר אונדזערער האָט לכבוד זיי דעקלאַמירט עטלעכע לידער

פון הייגריך היינע אין דייטש און זיי האבן זיך „איבערצייגט" אז מיטן דייטשן קייזער וועלן מיר זיך נישט פארטשעפען...

זיי האבן ביי אונדז פארבראכט א צוויי שעה צייט, געטאנצט, און ביים בופעט געצאלט מיט דער גאר ברייטער האנט. צומארגנס אינדערפרי איז א פאליציאנט ארומגעגאנגען איבער דער שטאט און אראפגעריסן פון די וועגט די באקאנטמאכונגען, אז פארזאמלונגען זענען פארבאטן.

א חוץ דער מאטעריעלער זייט, האבן מיר אויך געהאט א גרויסן מאראלישן דערפאלג. א צייט לאנג זענען מיר געווען די טעמע פון טאג, און וואכן נאכדעם — איז אלץ נאך קאמענטירט געווארן אונדזער ערשטער ארויסטריט.

פון דעמאלט אן זענען מיר געווארן א וויכטיקער כוח אין שטעטל און מען האט זיך אנגעהויבן צוהערן צו אונדזער ווארט. מיר זענען געווארן א צר, מיט וועלכן מען האט זיך אנגעהויבן צו רעכענען.

געווען שוין ביי אונדז צו יענער צייט א פאליטישע גרופע, וואס כאטש עפנטלעך איז זי נאך נישט געווען זייער באקאנט, האט מען דאך געוווסט פון איר עקזיסטענץ. דאס איז געווען די ציוניסטישע ארגאניזאציע. קיין גרויסן פאליטישן קרעדיט האט זי נאך נישט געהאט. איר אקטיוויטעט איז נאך דאן געווען א ביז גאר באגרענעצטע. צו זייער לויב זאל דא דערמאנט ווערן, אז די ערשטע יידישע ביבליאטעק אין בעלכאטאוו האבן געשאפן די ציוניסטן. נאך א צייט פארן ערשטן וועלט־קריג האט די ביבליאטעק עקזיסטירט, און בעלכאטאוער יוגנט האט צוויי מאל אין דער וואך געטוישט ביכער. זאל דא אויך דערמאנט ווערן, אז די ערשטע ביכער פאר דער דערמאנטער ביבליאטעק זענען געשענקט געווארן דורך יאנקל עלבינגער און מאריץ פרייטאג. עס דארף אויך פעסטגעשטעלט ווערן, אז א ביבליאטעק האט אין בעלכאטאוו שוין עקזיסטירט אין יאר 1905, נאר מחמת פארשטענדלעכע טעמים — נישט עפנטלעך. נאכדעם ווי די רעוואלוציע איז דערשטיקט געווארן, האבן די ביכער ארומגעוואנדערט אין פריוואטע שטובן און זענען געלייענט געווארן בגנבה.

***

מיר האבן אנגעהויבן אונדזער ארבעט אויסצובריטערן און פארטיפן. מיר האבן צוגענומען עטלעכע צימערן צו אונדזער דירה. אונדזערע

חברים סטאָליאַרעם (איטשע ווינטער, שמעון שמולעוויטש א"א) האָבן ארויסגענומען עטלעכע וועגט און געמאכט פון זיי באוועגלעכע, דאָס הייסט, אז וועלן עס איז נויטיק געווען האָבן די וועגט זיך געלאָזט „איינ־וויקלען" און עס איז פון עטלעכע צימערן געוואָרן איין גרויסער סאַלאָן, וועלכער האָט אריינגענומען עטלעכע הונדערט פערזאָן. דערצו האָבן זיי נאָך געמאכט פון לעצטן צימער א קליינע סצענע, האָבן מיר שוין געהאט א גאַנץ טעאַטער, וווּ מיר האָבן געמאכט קלענערע ספּעקטאַקלען אין אן אייגענעם סאַלאָן.

מיר האָבן צוגעקוקט ביכער און פאַרגרעסערט די ביבליאָטעק. עס איז איינגעשטעלט געוואָרן א לייזן־זאַל, וועלכער איז אָפּן געווען טעגלעך און איז גוט באזוכט געוואָרן.

מיר האָבן אראָפּגעברענגט פון לאָדזש דעם חבר אהרן בערגמאַן, וועלכער האָט אריינגעבראכט א סך לעבן אין שטעטל. אליין א לערער פון פאַך, א מענטש מיט פּאַרטיי־סטאַזש, האָט ער די ארבעט אַוועקגע־שטעלט אויף מער זיכערע יסודות. קודם־כל האָט ער אָפּגעטיילט דעם „קולטור־פּאַראיין" פון דער בונדישער ארגאַניזאַציע און געמאכט צוויי באזונדערע פּאַרוואַלטונגען. אמת, אז דער „פּאַראיין" איז ווייטער געווען בונדיש, האָט אבער פּאָרט פּאסירט, אז חברים, וועלכע זענען געווען מיטגלידער אין „פּאַראיין", זאָלן נישט געהערן צום „בונד". אין קעגנטייל, כדי אָנצוקומען אין דער בונדישער ארגאַניזאַציע האָבן א טייל געמוזט פריער אדורכמאַכן דעם „קוואַראַנטין" אין „קולטור־פּאַראיין".

מיר האָבן דאָן געשאפן א קינדער־שולע. עס האָבן זיך פּארשריבן עטלעכע צענדליק קינדער, און עס איז געלערנט געוואָרן אין צוויי גרופּן. א ביסל שפּעטער זענען צוגעצויגן געוואָרן אָלם לערערקעם די חברטעם רחל ליכטענפעלד און רחל שמולעוויטש.

איך גלויב, אז ס'וועט נאָרנישט זיין קיין גוזמא, אויב כ'וועל זאָגן, אז מיר זענען געווען פון די סאַמע ערשטע, אויב נישט די איינציקע, מיט א יידישער קינדער־שול אין דעמאָלטיקן פוילן.

אויך האָבן מיר איינגעשטעלט א קורס פאַר דערוואַקסענע. עס איז געלערנט געוואָרן יידישע גראַמאַטיק, יידישע געשיכטע און אלגעמיינע קולטור־געשיכטע, ליטעראַטור, געאָגראַפּיע, און וואָס נישט? און כאָטש אלע שילער האָבן געקאָנט לייענען און שרייבן און זיך געהאלטן פאַר גאַנצע „קענער", האָט מען זיך איבערציינט, אז מען קאָן קיין רעכט

יידיש בריוול נישט אנשרייבן. דאס זעלבע אויך מיט יידישער געשיכ־טע. שוין אפגערעדט פון אנדערע קענגשטאנדן, וועגן וועלכע א גרויסער טייל שילער האבן גאר אינגאנצן קיין אנונג נישט געהאט.

דער לערער איז, פארשטייט זיך, געווען דער חבר א. בערגמאן. די באציאונג איז נישט געווען ווי פון א לערער צו שילער, נאר ווי פון א חבר צו חברים. זענען טאקע די לעקציעס געווען אן אמתדיקער גייסטי־קער פארגעניגן. זייער ווייניק מאל האבן די לעקציעס זיך געענדיקט מיט דעם, וואס עס איז אנגעהויבן געווארן, כמעט שטענדיק האבן מיר זיך „פארטשעפעט" אין א דיסקוסיע און אנגעשפארט ביזן אלף השישי...

מען קאן אן שום גוזמא זאגן, אז א דאנק דעם חבר בערגמאן, איז דער קולטור־ניוואו ביי אונדז אין שטעטל באדייטנדיק געשטיגן.

א ביסל שפעטער האבן אויך די ציוניסטן אראפגעבראכט א לערער, אויב איך מאך נישט קיין טעות, פון קראקא, דעם חבר מנחם (כ'געדענק נישט זיין פאמיליע־נאמען). א זייער פיינער יונגערמאן מיט א סך קול־טור. און עס איז געשאפן געווארן א תרבות־שולע, ווו עס איז געלערנט געווארן יידיש און הויפטזעכלעך העברעאיש.

***

אין משך פון א קורצער צייט האבן מיר געהאט אין די שבתים אומפארטייאישע צוזאמענקונפטן. א חוץ „בונד" און ציוניסטן האבן נאך ביי אונדז דעמאלט קיין אנדערע פארטייען נישט עקזיסטירט. די פארטיי־דיפערענצן זענען נאך נישט געווען גרויס, און צו קיין גרויסע פארטיי־קאמפן איז נאך נישט געקומען. די טעמעס זענען ווייט נישט געווען קיין פארטייאישע נאר ליטעראראישע. עס זענען פארגעקומען דיסקוסיעס לשם דיסקוסיעס, כאטש א גרויסער טייל פון די באטייליקטע האבן געוווסט, אז הינטער די דיסקוסיעס זענען פארטייאישע כוונות...

אונדזער כאר און דראמאטישער קרייז האבן מיר פארגרעסערט, מער אויסגעשולט און די רעזולטאטן זענען געווען זייער צופרידנשטעלנדיק. די אויפטריטן זענען געווען סיסטעמאטישע און זענען גוט באזוכט ge־ווארן. באלד דערנאך האבן אויך די ציוניסטן ארגאניזירט א דראמאטישן קרייז.

א ביסל שפעטער האט זיך פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אפגעשפאלטן דער פראלעטארישער טייל (עס איז געווען א בונדיש שטיקל

ארבעט...). דער גרעסטערער טייל פון די אפגעשפאלטענע ציוניסטן האט געביליגט די נייע ביי אונדז פועלי ציון פארטיי. א קלענערער טייל — איז צוגעשטאנען צום „בונד".

ס'האט זיך אנגעהויבן א קאנקורענץ: די פועלי ציון האבן זיך אויך איינגעשאפט א ביבליאטעק, אויך געעפנט א קאנסום־קאאפעראטיוו (מיר האבן שוין אזעלכע געהאט), און אויך געשאפן א דראמאטישן קרייז.

מיטגלידער פון דראמאטישן קרייז:
(פון רעכטס צו לינקס) אברהם לייב, נחמן מאיר גאלדבערג, אברהם ליבערמאן, אברהם נאוואק, איטשע לייב גאלדבערשט, וועלוול וויס, רחל ליכטענפעלד, חיה יאקובאוויטש, אברהם ליפמאן נאוואק, גיטל הארטמאן, הערש לייזער גאלדבערג, שמואל יאסל סאט, הינדע רויזע יאקובאוויטש, משה אייזנער, יחיאל לייביש גאלדבערג, שלמה לושטשאנאווסקי און הענעך פיגולא

מיטן כאר זענען מיר געבליבן די אייניציקע. האט טאקע נישט אויסגעלאפן, אז די ציוניסטן האבן געדארפט צו זייערס א פארשטעלונג א כאר, האבן זיי זיך דעם כאר ביי אונדז „אויסגעבאראגט".

ארום די דראמאטישע קרייזן בכלל און פיעסן בפרט זענען פארגעקומען, הויפטזעכלעך צווישן „בונד" און פועלי ציון, א סך קריגעריין

און אויך קאָמישע אינצידענטן. האָט אין פּאַרטיי אָנגעהויבן רעפּעטירן עפּעס א פּיעסע, האָט באַלד די אַנדערע פּאַרטיי אָפּגעזוכט די זעלבע פּיעסע און זי אויך אָנגעהויבן רעפּעטירן. האָט מען זיך ביי איין פּאַרטיי דערוווסט אז ביי דער צווייטער רעפּעטירט מען שוין די זעלבע פּיעסע, האָט זי זיך מקדים געווען און אָפּגעדונגען דעם איינציקן סאַלאָן וואָס

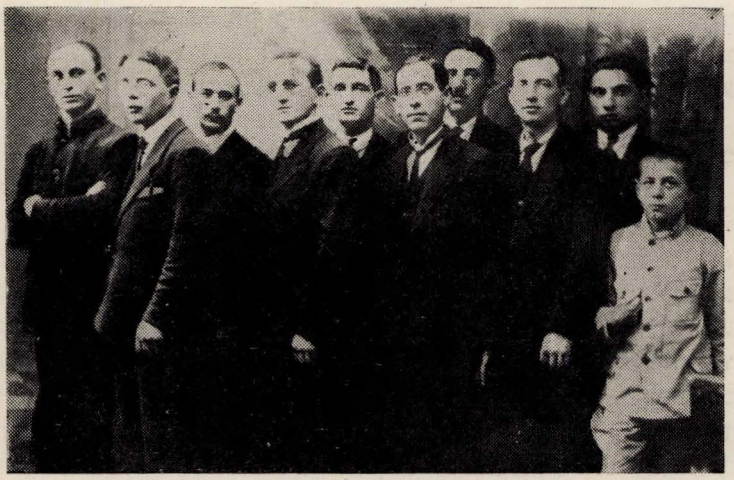

א גרופּע יוגנטלעכע טוער אין יאָר 1919

פון רעכטס צו לינקס: יומקע לייב, הערש לייזער גאָלדבערג, משה אייזנער, מלך גאלסטער, הענעך שערמאַן, וועווע פיולא, אברהם לייב, אהרן בערגערמאַן, אברהם ליבערמאַן און יוסף רייך.

אונדזער שטעטל האָט פּאַרמאָגט: דעם פּייערלעשער־זאל („די סטראוזשאצקע שאָפּע"), אויף די ערשטע צוויי נעכט פון נאָענטסטן חול המועד אָדער פּורים.

עס האָט איין מאָל געטראָפן, אז איין פּאַרטיי האָט טריאומפירט מיט א פּיעסע, פון וועלכער עס איז נישט מעגלעך געווען צו באַקומען נאָך אן עקזעמפּלאַר, איז די איינציקע פּיעסע ביינאכט אַרויסגענבעט געוואָרן פון יענער ביבליאָטעק, איבער נאכט איז די פּיעסע איבערגע־

שריבן געוואָרן, און פּאַרטאָג האָט מען זי צוריק „אַריינגענבעט" און אַוועקגעשטעלט אין יענער ביבליאָטעק אויפן זעלבן אָרט, ווי זי האָט זיך געפונען. און צו דער איבערראַשונג פון דער „טריאומפירנדיקער" פּאַרטיי איז די פּיעסע אויפגעפירט געוואָרן אויך דורך די קעגנער.

בכלל האָבן מיר געהאַט ווייניק נעכט אין יאָר צו שפּילן טעאַטער. עס איז צו יענער צייט געווען ביי אונדז איינגעפירט, אז מען האָט הויפּט־זעכלעך געשפּילט נאָר אין די נעכט פון חול המועד סוכות און פּסח און אויך פּורים. און כדי צו זיין זיכער מיטן דערפּאָלג, האָבן אַלע געזוכט צו שפּילן אין דער ערשטער נאַכט פון חול־המועד, איבערהויפּט נאָך ווען צוויי „טרופּעס" האָבן געשפּילט איין און די זעלבע פּיעסע...

קלענערע אונטערנעמונגען האָבן מיר ביי פּארשידענע געלעגנהייטן געמאכט אין אונדזער אייגענעם סאַלאָן.

אונדזער עולם איז אזוי „פּאַרקאַכט" געוואָרן אין טעאַטער, אז אין די שפּעטערע יאָרן, וועו ס'פלעגן אַראָפּקומען אין אונדזער שטעטל פּראָפעסיאָנעלע אַקטיאָרן־טרופּעס שפּילן טעאַטער, האָבן זיי שטענדיק געשפּילט פּאַר גענפּאַקטע הייזער. דערצו האָבן זיי געהאַט די סאַטיספאַקציע, אז זיי שפּילן פּאַר אַן אויפמערקזאַמען צושויער מיט א סך באַציאונג צו יידיש טעאַטער, און די טרופּע וועלכע האָט נאָר אַיין מאָל באַזוכט אונדזער שטעטל, האָט שוין געווּוסט, אז צו א צווייטן באַזוך דארף זי מיטברענגען גוטע אַקטיאָרן אוּן אויך גוטע פּיעסן.

אויך די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט א דראַמאַטישע סעקציע מיט גאָרנישט קיין שלעכטע אַמאַטאָרן, מיט וועלכע מיר האָבן געלעבט זייער בשלום. עס איז קיינמאָל צווישן אונדז און זיי נישט פּאַרגעקומען קיין קאָנפליקטן אויף דעם געביט. אָנגעפירט אוּן רעזשיסירט מיט דער טרופּע האָט יואל לייב גאָלדשטיין. זיי האָבן געמאכט א גאַנצע רייע זייער איינגענעבענע אוּן אינטערעסאַנטע פּאַרשטעלונגען, וועלכע האָבן יעדעס מאָל איבערגעלאָזט א פּיינעם רושם.

י. ל. גאָלדשטיין איז געווען א זייער אינטעליגענטער מענטש. אוּן דערצו דער איינציקער ליטעראַט, וואָס אונדזער שטעטל בעלכאַטאָוו האָט אַרויסגעגעבן. אמת, ער איז נישט געווען קיין זייער פּאָפּולערע פּערזאָן אין דער שרייבערישער וועלט, אפילו אין פּוילן איז ער געווען ווייניק באַקאַנט. מער פון אַלץ איז עס מסתמא זיין אייגענע „שולד", ווייל צוליב זיין באַשיידנקייט האָט ער זיך נישט געריסן צו פּאָפּולאַריטעט. וועו ער

זאל נאר געווען וועלן — וואלט מען זיכער פון אים געהערט. ער האט באוויזן ארויסצוגעבן עטלעכע ביכער אין פארלויף פון זיין שרייבערישער קאריערע. זיין ערשט ביכל „דער לעצטער מענטש" איז דערשינען נאך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה אין גיטלינם פארלאג אין וואַרשע. אין יאר 1934 זענען דערשינען אין פארלאג „ביכער" זיינע צוויי בענד פון איבער 1200 זייטן „צוזאמענברוך אדער איבערבוי" (פאנטאסטישער ראמאן אין 4 טיילן). אין זעלבן פארלאג איז אין 1939 ארוים זיינם א ביכל אונטערן נאמען „1960". עס איז אונדז אויך באקאנט זיינם א בוך דערציילונגען אונטערן נאמען „מיטן פנים צום שפיגל". א חוץ דעם האט ער גהאט זייער א סך ליטעראַרישע ארבעטן, וועלכע זענען קיינמאל נישט ארוים אין בוכפארם. און געשריבן האט ער אין עטלעכע ליטעראטור־פארמען: נאוועלן, לידער און אויך דראמען. עטלעכע פון זיינע דראמען און איינאקטערם האט ער אליין מיט גרוים דערפאלג אויפגעפירט אין כעלכאטאוו.

ער איז בכלל געווען אן אייגנארטיקער און אינטערעסאנטער מענטש. צו אלעם האט ער זיך געכאפט און פון אלעם עפעם געקענט: א ביסל פידל שפילן, א ביסל פיאנא, ער איז אויך געווען ניט קיין שלעכטער שאכ־מאטיסט. פאליטיש איז ער געווען א ציוניסט און איז געשטאנען א לענ־גערע צייט בראש פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע ביי אונדז אין שטעטל.

זיין באשעפטיקונג איז געווען מסחר. ער האט גהאט א פאפיר ג־ע־וועלב (אזוי האט עס ביי אונדז גהייסן). ער איז געווען דער אייניציקער אין בעלכאטאוו, וואס האט צוגעשטעלט שרייב־מאטעריאל, אלערלי לערן־ביכער, סיי פאר יידן, סיי פאר די קריסטלעכע איינווינער.

זיין קראם איז שטענדיק געווען א מין בית־וער פאר דער שטעטלדי־קער אינטעליגענץ, הויפטזעכלעך פאר דער יידישער. אין זיין קראם האט מען זיך שטענדיק דערוווסט די לעצטע נייעס, געלייענט און דיסקוטירט דאס נייעסטע ביכל, און אפילו זיך דערוווסט די פרישסטע רכילות...

אין יאר 1940, שוין אונטער דער נאצישער אקופאציע אין בעלכא־טאוו, איז י. ל. גאלדשטיין געשטארבן מיט א „לוקסוס־טויט", ווי מען האט עס גערופן, וועז עמעצער איז געשטארבן מיט א נאטירלעכן טויט.

***

דאָס יאָר 1918 איז פאַר אונדז געווען פון גרויס באַדייטונג. אין דעם יאָר האָבן מיר זיך באַווייזן מיט אונדזער פּאָליטישן קרעפֿטן פאַר דער וועלט. אינגאַנצן אומבאַקאַנט זענען מיר שוין נישט געווען. א חוץ וואָס מיר זענען שוין באַקאַנט געווען מיט אונדזער ארבעט ארום דעם קולטור־פּאַראיין, שולע, ביבליאָטעק, כאָר, לעקציעס, לייענזאל; טעאַטער־פּאָר־שטעלונגען, קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו — האָבן מיר זיך אויך באַטייליקט מיט א פּאַרטרעטונג אין דעם עקזיסטירנדיקן „אמעריקאַנער־קאָמיטעט" (דאָס הייסט, א קאָמיטעט צו פּאַרטיילן פּראָדוקטן וואָס מען האָט געשיקט פון אמעריקע פאַר אָרעמע לייט). און מיר האָבן זיך שוין געהאַט קונה־שם געווען מיט אונדזערע ארויסטרעטונגען לטובת דער אָרעמקייט. מיר זענען געווען עדות פון קלייניע סקאַנדאַלעכלעך ביים פונאַנדערטיילן די באַקומענע פּראָדוקטן. עס האָט אונדז געקאָסט א סך ארבעט אזן קאַמף אין דעם „אמעריקאַנער קאָמיטעט", אז אַלץ וואָס עס קומט אָן פון אמעריקע זאָל האָבן חשבון און אז ס'גאַנצע זאָל אָנקומען צו די באמת נויט־באַדערפטיקע.

דעמאָלט האָבן מיר זיך באַווייזן פאַר דער גאַס מיט אונדזער פּאָליטישער טעטיקייט,

מחמת דעם וואָס צו יענער צייט איז אין קאָמיטעט פון „בונד", וועלכער איז באַשטאַנען פון 7 חברים, געווען דריי חברים וואָס זענען נאָך מיט אַיין פוס געשטאַנען אין בית־המדרש, האָבן מיר די וועכנטלעכע זיצונגען געמוזט אָפּהאַלטן שבת צווישן טאָג און נאַכט. די דאָזיקע צייט איז געווען די פּאַסיקסטע פאַר די „בית־המדרש־בחורים", כדי עס זאָל אין זייערע היימען נישט באַמערקט ווערן זייער אָפּוועזנהייט און זיי זאָלן זיך נישט דארפן פּאַרענטפערן, פון וואַנען זיי קומען. איינמאָל בעת אזא זיצונג האָבן מיר געהאַט אן איבערראַשונג: צווישן אנדערע פונקטן האָט זיך אויפן טאָג־אָרדנונג אויך געפונען א פונקט: „מיטינג". עס איז פאַר אונדז געווען א גרויסער נייעס. אויס נייגעריקייט פאַר דעם דער־מאָנטן פונקט, האָבן מיר שנעל אָפּגעפּטרט אַלע אנדערע פונקטן, און צו־געקומען צום ענין „מיטינג". חבר א. בערגמאַן רעפערירט: פּוילן ווערט זעלבסטשטענדיק, ס'וועט קומען צו פּאַרלאַמענט־וואָלן, דארפן מיר זיך אָנהויבן באַווייזן אין גאַס ווי א פּאָליטישער כוח און מען דארף זיך באַקענען מיט דער צוקונפטיקער ווייַלער־מאַסע.

דער מיטינג איז באַשטימט געווארן אויף צומאָרגנס, זונטיק פאַר־

נאכט, צווישן מנחה און מעריב אין בית־המדרש. זונטיק נאכמיטאג, עטלעכע שעה פאַרן מיטינג, האבן מיר אפגעהאלטן א פארזאמלונג פון א 40 געקליבענע חברים, בלויז מענער, די סאמע פאראנטוואַרטלעכסטע, און מיר האבן פונאנדערגעטיילט די „ראלן". עטלעכע בחורים האט מען גיעשיקט אין נאס אריין רופן דעם עולם צום מיטינג. געמאכט האבן זיי עס אויף אזא אופן: זיי האבן זיך איינגעטיילט מיט עטלעכע גאסן, הויפט־זעכלעך פאביאניצער, סטערצעווער און פיעטריקאווער, ווו ס'פלעגט ווינען דאס ביסל ארעמקייט. און ווו זיי האבן געטראפן א ייד, האבן זיי אים געהיימניספול א שעפטשע געטון אין אויער אריין „מ'רעדט אין בית־המדרש", „א רעדע אין בית־המדרש", „וויכטיקע נייעס אין בית־המדרש", און נאך איידער דער ייד האט צייט געהאט עפעס צו פרעגן, איז שוין אונדזער שליח געווען אנדערשוואו. א שטיק צייט פאר מנחה איז שוין דאס בית־המדרש געווען איבערפולט. אזא עולם האט מען שוין א סך יאַרן אין בית־המדרש נישט געזעען. די מזרח־וואנט, די שטענדיקע דאווינער, גאפן און שטוינען: וואס פאסירט? קיין באריימטער בעל־דרשן איז דאך נישט געמאלדן.

אנטקעגן דעם בית־מדרש ווינט „יודל לעקעבעקער". ער ווי די גאנצע פאמיליע זענען זייער פיינע און סימפאטישע מענטשן. צוויי טעכטער זענען אונדזערע חברטעס. דאָרט האט זיך באזעצט אונדזער שטאב און מען טיילט ווייטער ראלן: ווער עס דארפן שטיין ביי דער טיר, ווער ביי דער מזרח־וואנט (כדי צו האמעווען די תקיפים), ווער סתם צווישן עולם, און א ספעציעלע „לייב־וואך" ארום דעם רעדנער. די הויפט זאך האבן מיר געזאָרגט, אז ס'זאלן זיין חברים מיט א סך טאקט און אריינטאציע.

א שטאפעט מעלדעט, אז ס'פעלן א פאר מינוט צו פארענדיקן מנחה. דער נאנצער „שטאב" האט זיך אריינגעלאזט אין בית־המדרש און יעדער האט זיך באלד געשטעלט אויף זיין פלאץ. אויפן בעלעמער שטייט חבר הענער ליבערמאן א ביסל צעטומלט. ווי נאר דער בעל־תפילה האט פאר־ענדיקט מנחה, גיט חבר הענער א קלאפ אין שולחן־אריין און הייבט אן:

אין נאמען פון קאמיטעט פון „בונד" קום איך אייך מעלדן... און ס'פארפעלט אים אטעם... (ער איז דאס געווען איינער פון די, וועלכע זענען נאך געשטאנען מיט א פוס אין בית־המדרש און שוין געזעסן אין קאמיטעט פון „בונד", און בעת־מעשה זיך מסתמא פארגעשטעלט דעם שווארץ־שבת וואס אים דערווארט אין דער היים...

חבר א. בערגמאן שטייט שוין אויף א בענקל, דעם קאפעלוש פא־רוקט א ביסל אויף א זייט און זעט די סיטואציע פון חבר הענעך לי־בערמאן, הייבט ער באלד אן: „חברים, פריינט און אין משך פון אנדערט־האלבן שעה צייט רעדט ער וועגן דער מלחמה און וואס פאר א „פראפיטן" דעם ארבעטער און הארעפאשניק דערוואַרט נאך דער מלחמה, ווען אפילו א געוווּנענע מלחמה... א פאר תקיפדיקע יידן האבן אין אנהויב געפרווט טומלען, נאר זיי זענען באלד איינגעשטילט געוואָרן, וויל באלד איז ביי יעדן איינעם אויסגעוואקסן אונדזערס א חבר און אים איינגערוימט א סוד אין אויער: „ר' אלי פייוול, טאמער געפעלט אייך נישט, לויפט אייך בעסער אהיימצוגיין, וויל ס'קאן זיך דא מיאוס ענדיקן"... אן אנדערער: „גייט בעסער ארויס שטיל און מיט כבוד, וויל אז נישט, וואַרפן מיר אייך ארויס אויף א שפּענדל"... און אזוי זענען איינגעשטילט געוואָרן אלע תקיפים.

די אריינקומענדיקע און ארויסגייענדיקע יידן האבן די חברים ביי די טירן געוואָרנט: „ש... ש... מען רעדט..." נאך די ערשטע פאר מינוט איז דער רעפעראט אדורך אין דער בעסטער אָרדענונג און ביי דער אויפ־מערקזאמסטער שטילקייט.

נאכן רעפעראט, צוהערנדיק זיך צו די קאמענטארן פון די גרופקע־לער פארחושכטע יידן, האבן מיר געהאט דאס געפיל, אז מיר האבן אנ־געקניפט א קאנטאקט מיט דער ארעמקייט, און אז זיי האבן אין אונדז דערפילט ען אנשפאר.

איין גרופע יידן שטייענדיק אויף דער גאס נאך דעם מיטינג קא־מענטירן און דיסקוטירן וועגן פארטייען בכלל און וועגן דעם, וועלכע פארטיי עס האט דעם היינטיקן מיטינג איינגעארדנט. איין יונג זאגט ארויס עפעס א גרויסן אבסורד, שטופט זיך צו א יונג ישכר שולקלעפער („סוכער קרוסים"), וועלכער איז נאכן בארימטן יאר 1905 אפגעקומען פארן „בונד" 4 יאר סיביר:

„איר זאלט מיר מוחל זיין ר' ייד, איר וויסט נישט וואס איר רעדט, איר ווילט ווישן, וואר דאס איז, וועל איך אייך זאגן: דאס איז דאך דער „בונד"! און וואר דער „בונד" איז — פרעגט מיך!"

אזוי האט זיך דער „בונד" פארגעשטעלט פארן שטעטל!

***

עס איז געווען אָנגענומען, אַז אין בעלכאַטאָוו איז נישט געווען קיין אַנטיסעמיטיזם. פון דער דאָרפישער באַפעלקערונג פון אַרום דעם שטעטל איז זיכער, אַז זיי זענען קיין אַנטיסעמיטן נישט געווען. און עס איז נאַטירלעך, ווייל זיי זענען געווען אין שטענדיקן קאָנטאַקט מיט יידן, און טיילווייז געלעבט פון יידן. פון זייערע דאָרפישע פּראָדוקטן, וואָס זיי האָבן איין מאָל אין דער וואָך (מאָנטיק) געברענגט אין שטאָט אַריין צו פאַרקויפן, זענען די אָפּנעמערס אין ווייט גרעסטן טייל געווען יידן. און ווען זיי, די פּויערים, האָבן נאָר צייט געהאַט, איבערהויפּט ווינטער, האָבן זיי זיך גענומען צו וועבעריי און ווידעראַמאָל געמוזט אָנקומען צו יידן. און דער עיקר: עס זענען נאָך צו יענער צייט נישט אַרומגעפאָרן איבער די דערפער קיין פּראָפּאַגאַנדיסטן פּרעדיקן אַנטיסעמיטיזם. דאַקעגן קאָן מען דאָס שוין נישט זאָגן וועגן דער שטאָטישער קריסטלעכער באַ־פעלקערונג. אמת, אַז קיין אַנטיסעמיטיזם האָט זיך כמעט נישט געפילט, איז אָבער פאָרט אַ פאַקט, אַז אַ גרויסער טייל פון דער שטעטלדיקער אינטעליגענץ איז געווען אַנטיסעמיטיש.

מען דאַרף נאָך צוגעבן, אַז כמעט אַלע גויים ביי אונדז האָבן פאַר־שטאַנען און גערעדט נישט קיין שלעכטן יידיש. דערפאַר טאַקע האָט דער ווייט גרעסטער טייל פון דער בעלכאַטאָווער יידישער באַפעלקערונג גערעדט אַ שלעכטן פּויליש.

די ערשטע טריט פון פּוילנס זעלבסטשטענדיקייט זענען „געפייערט" געוואָרן מיט עטלעכע פּאָגראָמען אויף יידן. ביי אונדזער קאָמיטעט פון „בונד" איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן די פראַגע פון זעלבסט־שוץ. אמת, אַז קיין גרויסע סמנים פון אַנטיסעמיטיזם האָבן מיר ביי אונדז נישט געזעען, פונדעסטוועגן האָבן מיר נישט געוואָלט זיין אויסגעשטעלט אויף סורפּריזן, און פאַרלאָזן זיך אויף ניסים. מיר האָבן געוואָלט זיין צוגע־גרייט אויף יעדנפאַל „מען זאָל נישט דאַרפן". מיר האָבן זיך געווענדט מיט אונדזער זעלבסט־שוץ־פאָרשלאַג צו די ציוניסטן, און זיי האָבן באַלד אָן קווענקלעניש ממש מיט באַגייסטערונג, דעם פאָרשלאַג אַקצעפּטירט. נאָך אַ בשותפותדיקער באַראַטונג איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז עס זאָלן צו אונדזער אַקציע צוגעצויגן ווערן עטלעכע פון די „שטאַרקע יונגען" פון שטעטל (נישט צו פאַרמישן מיט דער אונטערוועלט — אויך זיי האָבן ביי אונדז נישט געפעלט). דאָס זענען געווען בעלי־עגלות־יונגען, קצבים־יונגען, וועלכע האָבן צו קיין פּאַרטייען נישט געהערט. געווען אָרנטלעכע

האַרעפֿאַשנע יידן, אַטלעטיש געבויט און געקאָנט דערלאַנגען א קלאַפּ. טאָמער האָט אמאל א גוי געהאט א סיכסוך מיט איינעם פון די פּאַר־שוינען און עס איז געקומען צו קלעפּ, האָט אזא גוי שוין געוואָרנט א צענטן מער מיט דער „חברה" נישט צו „דיסקוטירן"...

מוצא יום־כּפּור 1919 האָבן מיר געהאט די ערשטע פּאַרזאַמלונג. עס זענען אָנוועזנד געווען נאָר די, וועלכע זענען באַשטימט געוואָרן אין אקטיוו פון זעלבסט־שוץ. דאָס ערשטע איז באהאַנדלט געוואָרן דיסציפּלין און קאָנספּיראַציע. עס איז געגעבן געוואָרן יעדן איינעם א מעגלעכקייט זיך צוריק צו ציען, אויב ער איז נישט בכוח זיך אונטערצווואַרפן די דיס־ציפּלין־ און קאָנספּיראַציע־פונקטן. די פונקטן, כאטש נישט קיין לייכטע, זענען פון אַלע אָן אויסנאַם אקצעפּטירט געוואָרן. קיינער האָט זיך נישט צוריקגעצויגן. מיר האָבן באַשטימט א פּאַראָל, א סימן, וועלכן נאָר מיט־גלידער פון זעלבסט־שוץ האָבן געוווסט. מיר האָבן אויפן אָרט געזאַמלט עטלעכע הונדערט מאַרק אויף אייניצוקויפן געווער. עס האָט זיך אַרויס־געוויזן, אז אונדזער בירגערלעכע יוגנט פּאַרמאָגט א צענדליק רעוואָל־ווערן און נאָך א געוויסע צאָל איז באַשטימט געוואָרן צוצוקויפן. די רע־וואָלווערן זענען פּאַרטיילט געוואָרן נאָר צו די סאַמע פּאַראַנטוואַרטלעך־סטע. פון די „שטאַרקע" האָט קיין איינער נישט באקומען קיין רעוואָל־ווער, כאטש מיר האָבן געהאט א פּאַרדאַכט, אז נישט איינער פון זיי באַזיצט אזעלכן. יעדער איינער פון זיי האָט באקומען א קודש, דיק, קיילע־כיק און האַרט האָלצן שטעקעלע, אויף צו קאָנען האַלטן עס אין אַרבל, אז ס'זאָל נישט ציען פון קיינעם די אויפמערקזאַמקייט.

אויף צוויי טעג אין דער וואָך האָבן מיר געלייגט א ספּעציעלן אכט: זונטיק און מאָנטיק. זונטיק — וויייל אין דעם טאָג קומען זיך צוזאַמען פון די אַרומיקע דערפער הונדערטער פּויערים אין די שטאַטישע קירכעס אַריין דאַוונען און אויסהערן דעם גלחם דרשות. און מאָנטיק — וויייל דאָס איז געווען ביי אונדז דער מארק־טאָג, אין וועלכן הונדערטער פּוי־ערים פון אַרום פלעגן ברענגען זייערע פּראָדוקטן צו פּאַרקויפן, און פּאַר איין וועג אין שטאָט אייננקויפן אין די יידישע געוועלבער און ביי די אין מאַרק אויסגעשטעלטע יידישע סטראַגאַנעס די פּאַר זיי נויטיקע זאכן.

אויף אַלע אַנדערע טעג פון דער וואָך האָבן מיר געהאט קליינע וואכן, אָבער זונטיק און מאָנטיק האָבן מיר געהאט דעם גאַנצן אקטיוו אויף די פּיס.

די שטאט איז איינגעטיילט געוואָרן אין פאַרשידענע פונקטן. איבער יעדן פונקט האָט געהאט צו באפעלן א גרופע פון 5 פערזאָן. איבער יעדן „פינפטל" איז איינער פון זיי געווען דער פאראנטוואַרטלעכער קאָמענדאנט. אין א צענטראלן פונקט פון דער שטאט (ביי יואל לייב גאלדשטיין) האָט אין די זונטיקס און מאָנטיקס זיך געפונען דער שטאב. שטאפעטן זענען א גאנצן טאָג געלאָפן פון פונקט צו פונקט און פון די פונקטן צום שטאב און צוריק. געברענגט נייעס אין שטאב אריין און אַוועקגעטראָגן באפעלן. די אויפגאבן פון די „פינפטלעך" זענען געווען נישט לאַנג זיך פראַוואָצירן: אויב א שייגעץ וועט כאפן ביים „גראבן אלטער" א פעקל טאבאק און אנטלויפן נישט באצאָלנדיק, אדער גנבענען עפעס (ווי ס'פלעגט טרעפן) ביי א יידישן סטראגאן און עטלעכע פויערים וועלן עס העלפן פארשטעקן — זאל עס נישט באלד באטראכט ווערן וויא פאגראָם. אין קלענערע זאכן האָט געהאט רעכט צו דעצידירן יעדער פירער פון „פינפטל" אין זיין פונקט, ביי גרעסערע זאכן האָט געהאט צו דעצידירן נאָר דער שטאב אליין.

די אויפגאבע פון די „פינפטלעך" איז געווען מיט טאקט נאכצושפירן די גויים און היטן זייערע באווגונגען, צי זיי פארזאמלען זיך נישט אין געווייסע ערטער, צוזעצן זיך צו זייערע טישלעך אין די שענקן, צובייגן אן אויער אויב א גרופקעלע וועט נאָר צווישן זיך רעדן און דער עיקר, צוקוקן אויפמערקזאם צי עס זענען נישט פאראן פרעמדע, אָנגעפאָרענע אגיטאטארן.

אין די זונטיקס האָבן מיר זיך אפילו ארויסגעקרינגן אין די קירכעס אויסצוהערן דעם גלחס דרשות.

ערום דעם זעלבסט־שוץ האָבן מיר געהאט פארשידענע קאָמישע עפיזאָדן: האָט זיך וועד געוואָלט איבערצייגן, צי יענער היט אָפּ די קאָנספיראטיווע כללים, האָט ער אָפּגעשטעלט יענעמס כלה און אָפּגעזאָגט דעם „פאראָל", האָט ער זיך באלד איבערצייגט אין יענעמס קאָנספיראַציע; איינער פון די שלעגער־יונגען גייט צו צו אונדזערם א חבר, זאָגט אָפּ דעם שפרוך און קריגט דעם געהעריקן ענטפער, גיט ער א פרעג: „נו, חבר וועז וועט מען שוין עפעס טוען, מ'דרייט זיך דאָ ערום גאנצע טעג ליידיק"?

אין דער זעלבסטשוץ זענען געווען טעטיק: פון די ציוניסטן — מרדכי סאָפירשטיין, מאָריץ פרייטאָג, י. ל. גאָלדשטיין, מאיר און דניאל וואָר־

שאַווסקי, חיים מאיר זשעסלאַווסקי, בערל וואַלדמאַן, פּיטאָווסקים זין א"א. פון בונד: אהרן בערגמאַן, יוסף רייך, אברהם און הענעך ליבערמאַן, הענעך גרושקא, הענעך פיגולא, יחזקאל בירנצווייג, יחיאל לייביש גאָלדבערג אברהם נאָוואַק א"א; פון די „שטאַרקע": נוטע הערש דודס, יאַנקל „פּאַכ־טשאַזש", פּרץ אברהם זעלנערס, אברהם אַלטער כמאל, שמעון דעם לע־קעך בעקערס, יעקב הילל, חיים־יאַנקל איטשע גרונמס א"א.

אַ חוץ קלענערע אומוויכטיקע עקסצעסן, וועלכע זענען באַלד מיט גרויס טאַקט ליקווידירט געוואָרן, איז צו קיין גרעסערע אומרוען ביי אונדז נישט געקומען. אין איין זאַך זענען מיר אַלע געווען זיכער און איבער־צייגט, אַז ווען עס זאָל חלילה ביי אונדז אויסברעכן אַ פּאָגראָם, וואָלט עס גיכער ווי אַלץ געווען אַ פּאָגראָם אויף די אָנפאַלער גופא...

***

מיטן דערנענטערן זיך צו די ערשטע סיים־וואַלן האָט אונדזער שטעטל אויפגעלעבט. אַלע דעמאָלט שוין עקזיסטירנדיקע פּאַרטייען, ווי „בונד", אגודה, ציוניסטן און פּועלי ציון, האָבן זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַר־בעט. יעדע פּאַרטיי האָט קודם־כל געוואָלט שלאָגן פּאָליטישן קאַפּיטאַל. יעדע פּאַרטיי האָט שוין „געציילט" די צאָל שטימען וואָס זי וועט באַ־קומען. נישט אַזוי אין די שטימען איז עס געגאַנגען, ווי איז געווינען די מאַסן, געווינען מיטגלידער פאַר דער פּאַרטיי, אָדער לכל הפּחות סימפּאַ־טיקער אויף וועלכע מען זאָל זיך קענען שטיצן. און עס איז אַוועק אַ סדרה פון אַראָפּברענגען רעדנער־אַגיטאַטאָרן. רעדנער אין בעלכאַטאָוו איז שוין לאַנג נישט געווען קיין נייעס. מיר רעדן נישט פון די מגידים און בעלי־דרשנים, וואָס די רעליגיעזע יידן פלעגן שטענדיק ברענגען, און אַ גרויסער טייל פון זיי וואָס פלעגן אַליין קומען אומגעבעטענערהייט; אויך נישט פון די מטיפים וואָס די ציוניסטן פלעגן פון צייט צו צייט אַראָפּ־ברענגען און וועלכע האָבן גערעדט איינגעהילט אין אַ טלית אויך וועגן וועלטלעכע ענינים, ווייל מיטן אויפקומען פון די פּאַרטייען איז אַ רעדנער אין שטעטל שוין נישט געווען קיין פּנים חדשות. אַלע פּאַרטייען פלעגן זיי ברענגען. די טעמעס פלעגן זיין פאַרשידן: דאָס רוב דירעקט פּאַרטייאישע, אַנדערע „אומפּאַרטייאישע", אויף אַלגעמיינע ליטעראַרישע טעמעס.

גאָר היימלעך איז געוואָרן אין שטעטל, ווען ס'איז געמאָלדן גע־וואָרן אַ רעפעראַט מיט דיסקוסיעס. דעמאָלט האָבן זיך אַלע „געשליפן

די צינגלעך" צו אפאנירן. בעת די רעפעראטן זענען חברה געזעסן מיט בלייפעדער און פאפיר אין האנט, נאטירט יעדן אויסדרוק פון רעדנער. יעדער אפאנענט איז געווען „באוואפנט" מיט ווייניקסטנס א טוץ ציטאטן פון צייטונגס־ארטיקלען, פון זשורנאלן און ביכער, אין וועלכע דער רע־פערענט(אויב ער איז געווען א שרייבער) האט זיך באטייליקט. עס זע־נען געווען נאך מיטלען צו „איבערצייגן" א רעדנער פון א קעגנערישער פארטיי, נעמלעך, נישט לאזן ענדיקן, ארבעריסן, אדער גאר אינגאנצן גלייך נישט לאזן אנהייבן...

פאר א קורצער צייט איז בעלכאטאוו געווען דער עיר־מקלט פאר צוויי בונדישע חברים, וועלכע האבן צוליב פאליציאישע טעמים נישט געקאנט זיין אין ווארשע און ביי אונדז זיך געפילט זיכערער. דאס זענען געווען די חברים לייזער לעווין און הערשל בעקערקונסט. דער ערשטער איז ביי אונדז געווען א שטיק ציים און אוועקגעפארן, שפעטער איז ארבעגעקומען דער אנדערער. אזוי ווי די חברים זענען געווען פאר־טיי־טוער, רעדנער און אויך שרייבער, האבן מיר זיי, זעלבסטפארשטענד־לעך, אויסגענוצט פאר אונדזערע פארטיי־צוועקן. מחמת קאנספיראציע־טעמים האבן מיר אונדזערע פארזאמלונגען און פארלעזונגען דורכגעפירט צום מיינסטנס אין וואלה.

איינמאל האבן מיר זיך דערלויבט א לוקסוס. חבר ה. בעקערקונסט האט געהאלטן א רעפעראט אין אונדזער „קולטור־פאראיין". אינמיטן רעדן האבן מיר געהאט אן איבערראשונג: א פאליציייאישער איבערפאל. עס איז אונדז גלונגען דעם חבר ה. בעקערקונסט מיט נאך עטלעכע חברים (אויך נישט אינגאנצן כשרע) ארויסצופירן דורך א פענצטער און אוועק־שיקן אין וואלד אריין. נאך עטלעכע טעג אויסבאהאלטן זיך איז ער אוועק פון בעלכאטאוו און אונדזער שטעטל איז געווארן אוים עיר־מקלט. מיר האבן זיך קיינמאל נישט דערווארט, צי עס איז געווען א פראוואקאציע, צי א ריינער צופאל.

צו די סיים־וואלן האט יעדע פארטיי געזוכט ארבעצוברענגען וואס מער פאפולערע און וואס מער בארימטע רעדנער. בלויז דעם „בונד" האט זיך דאס נישט איינגעגעבן, ווייל דער צענטראל־קאמיטעט האט געהאלטן, אז די בארימטע רעדנער דארף ער האבן פאר די גרויסע שטעט. פונדעסט־ווענן האט דער „בונד" זיך געפונען אין א בעסערער סיטואציע בנוגע רעדנער ווי אלע אנדערע פארטייען ביי אונדז, ווייל דער „בונד" האט

צו יעדער צייט געהאט צו דיספּאזיציע א רעדנער און אויך א זייער קאמ־
פּעטענטן אפּאנענט, וואם קיין אנדערע פּארטיי האט עם נישט געהאט,
אין דער פּערזאן פון אונדזער שוין דערמאנטן חבר א. בערגמאן.

עם האבן זיך אנגעהויבן א ריי מיטינגען, וועלכע האבן אויפגערו־
דערט דאם שטעטל. שלעכט איז נאר געווען מיט לאקאל. בסך־הכל האט
בעלכאטאוו פארמאגט אין איינציקן לאקאל, דעם פייערלעשער־זאל.

באלד האבן זיך די פארטייען דערטראכט, אז אזוי ווי דער „בונד"
האט שוין אמאל געגרוצט דעם בית־המדרש פאר א מיטינג, פארוואם
זאל מען דאם נישט ווייטער טון? האבן אלע פארטייען געגומען אויסגוצן
דעם בית־המדרש. און נישט נאר דעם בית־המדרש, נאר אויך די שול.
עם איז אוועק אזוי ווייט, אז די רעליגיעזע יידן האבן אויפגעהויבן א טומל,
אז עם איז א חילול־השם און אז עם קען ווייטער אזוי נישט גיין, געקלאפט
אין טיש און געשרינן: גענוג! און עם איז באשלאסן געוואָרן, מיט דער
הסכמה פון אלע פארטייער, אז קיינער מאכט מער נישט קיין מיטינגען
אין די רעליגיעזע לאקאלן.

איינמאל אין א פארנאכט, וועו עם האט געהאלטן שוין ביים פאר־
ענדיקט ווערן דער וואל־קאמפיין, דערווייסן מיר זיך, אז אין פאליש פון
דער שול קומט פאר א געהיימע באראטונג פון אלע פארטייען אויסער
דעם „בונד". ס'איז שנעל צוזאמענגערופן געוואָרן דער קאמיטעט פון
„בונד" און אויך עטלעכע אקטיווע חברים און „אויפן שפּרונג" איז אנ־
געומען געוואָרן א באשלום און באלד אוועקגעשיקט א דעלעגאציע אום־
געבעטערנערהויט צו דער געהיימער באראטונג. גלייכצייטיק האט דער
קאמיטעט פון „בונד" זיך פארקליבן אויף א זיצונג צו א חבר אין א
קעלער־בעקערייי, אין שכנות מיט דער שול, כדי צו נעמען א שטעלונג
צו דער געהיימער באראטונג. אין דער זעלבער צייט זענען שטאפעטן
געלאפן הין און צוריק — פון דער שול צו דער זיצונג און פון דער זיצונג
אין שול — כדי צו ברענגען ידיעות און נאך א שנעלער באראכטונג
צוריקגעטראגן אנגענומענע באשלוסן.

געהאנדלט האט זיך דעמאלט אויף דער דערמאנטער באראטונג
צו פארעדיקן דעם וואל־קאמפיין מיט א שלום־מיטינג, וועלכער זאל
פארקומען אין שול. אזוי ווי קיין פרעמדע רעדנער זענען נישטא, זאל
דער איינציקער רעדנער זיין דער רב (למען האמת איז אונדזער רב,
כאטש זייער א קלוגער ייד, קיינמאל קיין רעדנער נישט געווען, אפילו ביי

א דרשה איז ער נישט געווען צו שטארק...). ביים שלום פון דער בארא־
טונג איז פארגעקומען אט דער כאראקטעריסטישער דיאלאג:

ר' יעקב הערש שטאטלענדער פון דער „אגודה":

— בלייבט עס, אז אויפן מארגנדיקן מיטינג וועט רעדן נאר דער רב.

חבר יחזקאל בירנצווייג פון „בונד":

— און דער חבר בערגמאן.

מאיר ווארשאווסקי פון די ציוניסטן:

— ס'איז באשלאסן געווארן בהסכם כולם, אז דער אייניציקער רעד־
נער אויפן מארגנדיקן מיטינג איז נאר דער רב.

חבר יחזקאל:

— ס'וועט זיין נאך אן אייניציקער רעדנער — דער חבר בערגמאן.

משה שמולעוויטש פון די פ. צ„ דירעקט צו דער בונדישער אומגע־
בעטענער דעלעגאציע:

— איר הערט דאך, אז ס'איז אן איינשטימיקער באשלום, איר האט
דאך שטענדיק א פול מויל מיט דעמאקראטיע, ווי וואגט איר זיך קעגנ־
צושטעלן אן אנגענומענעם באשלום?

דער בונדישער פארשטייער:

— נישט מיר ברעכן באשלוסן, נאר איר! ווער האט ווידערראפל
דערלויבט צו רעדן אין שול, נאכדעם ווי עס איז שוין איינמאל באשלאסן
געווארן מער נישט צו באנוצן א מקום קודש אויף מיטינגען? אגב, ge־
פינען מיר זיך דאך גארנישט אויף דער היינטיקער זיצונג, אז מיר זאלן
דארפן רעספעקטירן וועמענס מערהייטם־באשלוסן; מיר געפינען זיך דאך
צופעליג און מיר הערן, אז מארגן וועלט געהערט אין שול, מעלדן מיר אייך,
אז עס זאל פאר אייך נישט זיין קיין סורפריז, אז אויך אונדזער חבר
בערגמאן וועט מארגן רעדן.

דער מיטינג איז פארגעקומען. די שול איז געווען איבערפולט אונטן
און אויך אויבן, אין דער וויבער שול. עס איז צייטלעך באקאנט געמאכט
געווארן, אז עם וועט רעדן דער חבר בערגמאן. בלויז צום רבם רעדע
וואלטן מיסתמא קיין צען פראצענט נישט געקומען.

דער ערשטער האט גערעדט דער רב. געווען א שטילער טומל, א
געמורמלעריי, מען האט רעכט נישט געהערט קיין וואלט. נאך צען מינוט
רעדן האט ער פארלאזט דעם בעלעמער און באלד דערנאך אויך די שול.
נאכן רב האט גערעדט אונדזער חבר בערגמאן. עס איז געווארן א טומל

און מען האָט נישט געהערט קיין וואָרט. מיר האָבן דערקלערט אַ קורצע הפסקה און דער חבר יחזקאל בירנצווייג האָט הויך אויפן קול געמאָלדן אין אַ זייער טעאַטראַלער פּאָזע:

— מיר גיבן אייך צען מינוט צייט, כדי די, וועמען עס געפעלט נישט דעם חבר בערגמאַנס רעדע, זאָלן קענען רואיק און אָן טומל פּאַרלאָזן די שול און די וואָס וועלן בלייבן, וועלן מיר האָבן אַ סימן, אַז זיי זענען גע־קומען הערן דעם חבר בערגמאַן, און ווער וועט זיין צו די, אויב נאָכדעם וועט נאָך אימיצער פּרווון שטערן.

אפשר צוויי מינים יידן האָבן פּאַרלאָזט די שול. חבר בערגמאַן האָט, ביי דער גרעסטער שטילקייט און אויפמערקזאַמקייט, געוארטט איבער אַ שעה צייט. דערנאָך האָבן נאָך געוארטט משה שמולעוויטש, שמואל חיים קעלמאַן און מרדכי סאַפּירשטיין. דער ערשטער אין נאָמען פון פּועלי ציון און די לעצטע צוויי אין נאָמען פון די ציוניסטן.

בכלל איז דער מיטינג, ביי עטלעכע קאָמישע אינצידענטן, אַדורך אין דער בעסטער אָרדנונג.

איינס מוז מען מודה זיין, אַז פון די אַלע מיטינגען, רעדעס, לעקציעס און רעפעראַטן, מיט אָדער אָן דיסקוסיעס, האָט די בעלכאַטאָווער יוגנט נייסטיק אַ סך גענאָסן.

***

ווי אין אַלע גרעסערע און קלענערע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, האָבן אויך ביי אונדז נישט געפעלט קיין יידישע גנבים און בכלל יידישע אונטערוועלט־מענטשן.

די גנבים זענען נישט געווען קיין גרויסע איבערקלייבער, זיי האָבן „גענומען" אַלץ וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט: זיי האָבן „גענומען" הי־נער און געגנדז פון די שטעלעס ארוים, זיי האָבן „אַראָפּגענומען" די וועש פון די בוידעמס און טאָמער האָט זיך געמאַכט און זיי האָבן זיך דער־וווסט, אַז אַ פאַמיליע פעלט פון דער היים, האָבן זיי צוזאַמענגענומען אַלע וויכטיקסטע ווערט־זאַכן פון דער שטוב און „זיך ארויסגעצויגן"...

איבערהויפּט האָט די חברה שווער געהאַרעוועט אין די מאַנטיקס, וועמען האָט געקענט „באַרבעטן" אזוי פיל אָנגעפאַרענע פּויערים.

אַ באזונדערע קאַטעגאָריע זענען געווען די קאַרטן־שפּילער, וועלכע האָבן שוין „געארבעט" אין גרעסערע גרופּן בשותפות. די זעלבע חברה

האָט פון צייט צו צייט אויך אָפּגעשטאַט „גאַסטראָלן" אין די שכנותדיקע שטעטלעך פון אַרום בעלכאַטאָוו אין די ספּעציעלע יאַריד־טעג.

נאָך אַ „פאַך" האָט די חברה געהאַט: איבערפאַלן. זיי האָבן שוין אויס־גערעכנט, ווען יידן ברענגען צו פירן געלט קיין בעלכאַטאָוו. ס'רוב איז עס אויסגעפאַלן דאָנערשטיק ביינאַכט. יעדן דאָנערשטיק פלעגן די בעלכאַ־טאָווער פאַבריקאַנטן אַהיימקומען פון לאָדזש און מיטברענגען געלט אויף אויסצוצאָלן די אַרבעטער אויף שבת. דעמאָלט פלעגט זיך די חברה פאַר־שטעקן אין דאָבזשעלאָווער וואַלד מיט מאַסקעס אויף די פּנימער, אָפּ־שטעלן וויפל וועגענער עס פלעגן נאָר אָנקומען פון פּיעטריקאָוו און מיט געווער אין די הענט באַרויבן די פּאַסאַזשירן. הויפּטזעכלעך האָבן זיי צוגערויבט דאָס געלט וואָס יעדער האָט פאַרמאָגט, זיי האָבן זיך אָבער אויך נישט אָפּגעזאָגט פון אַ גאָלדענעם זייגער, אַ רינגל און אַנדערע ווערט־זאַכן...

בעלכאַטאָווער האָבן אפילו דערציילט, אַז מיט יאָרן צוריק האָט די זעלבע באַנדע געמאַכט אַ דרייסטן איבערפאַל: זיי האָבן אָפּגעשטעלט אַ צוג, באַרויבט די פּאָסט און נעלם געוואָרן.

די בעלכאַטאָווער פּאָליציי האָט זיך ווייניק געמישט אין זייערע עסקים. טייל האָבן געהאַלטן, אַז די פּאָליציי האָט פּשוט מורא פאַר זיי, און אַנדערע ווידער — אַז זיי זענען שטילע שותפים צו די „געשעפטן"... גאַנץ מעגלעך, אַז ביידע צדדים זענען גערעכט געווען.

מיטן אויסברוך פון דער מלחמה אין 1914 איז די גאַנצע באַנדע שוין געהאַט פאַרשווונדן און דאָס „פאַך" איז אונטערגעגאַנגען.

אַן אַנדערע גרופּע „אַקטיאָרן" האָט „געאַרבעט" ביים פאַרקויפן „גנבישע" סחורות. זייער אַרבעט איז געווען זייער איינפאַך: אויסגעפונען דעם קונה, אים אַריינגעפירט אין אַ טויער אַריין און אים פאָרגעלייגט אַ שטיקל שטאָף וואָס האָט פאַרכאַפּט ס'אויג. און ווייל עס איז „געגנבעטע סחורה", פאַרקויפן זיי עס אים בחצי חינם. אין דער היים האָבן זיך די קונים איבערצייגט, אַז זיי האָבן געקויפט אַ פיין... שטיק פּאַפּיר.

אויך יידן, און דווקא חכמים דערצו, האָבן איינגעהאַנדלט אַזעלכע מציאות...

אַ גאָר באַזונדערע קאַטעגאָריע זענען געווען די פערד־גנבים. דאָס „מסחר" איז געפירט געוואָרן אין גאָר גרויסן מאַסשטאַב. און כאָטש די „גלאַוונע" גנבים און אָפּנעמער זענען געווען פּאָליאַקן, האָבן דאָך די

יידן געהאט דערין א גאנץ באדייטנדיקן חלק: סיי צווישן די גנבים, סיי צווישן די אפּנעמער.

די פּויליש הויפּט־גנבים, די ברידער קנאפּעק, זענען געווען פּארשוי־נען פון אויסערגעווענליכער געוואגטקייט, זיי האבן פּאר קיינעם קיין מורא נישט געהאט. פּארקערט, זיי זענען געווען די שרעק פּארן גאנצן שטעטל און אפילו פּאר דער פּאליציי. ווער עס האט מיט זיי אנגעהויבן איז נישט געווען זיכער מיטן לעבן. זיי האבן טאקע געהאט אויף זייער „געווינסן" נישט איין לעבן, און עס איז פּארשווינגן געוואָרן.

אין אונדזער קרייז איז אומגעגאנגען ווי א לעגענדע, אז אלע פערד וועלכע זענען געגנבעט געוואָרן אין אומקרייז פון לאָדזש—קאליש—טשענ־סטאכאָוו זענען אדורכגעגאנגען בעלכאטאָווער הענט.

כדי צו פּארענדיקן מיט אונדזער אונטערוועלט, מוזן מיר נאָך צוגעבן, אז אויך מוסרים האבן מיר נישט געדארפט אויסשרייבן פון דער פּרעמד. מיר האבן געהאט אייגענע... די יידן אין שטעטל האבן פון זיי געהאט גרויסע צרות. צווי זענען זיי געווען, איינער שמואל נחמיה־מאירס, א זייער פיפיקער און דורכגעטריבענער פּארשוין, זיין „פּאך" איז געווען צום ערשט מסרן און דערנאָך „מאכערן" און פּאר גיט געלט דעם געמסרטן באפרייען... און דער אנדערער איז געווען לייבוש מעכל לאנדע, א נישט צו גרויסער חכם (א ייד, א חסיד, א געוויסער קלוג, האט אים אמאל אונטערגעפירט צו זיך אין שטוב אריין, געפירט מיט אים פּאר־האנדלונגען וועגן באפרייען זיין זון פון מיליטער־דינסט, און גראָד ביים באצאלן דאם „מלאכה־געלט" האט זיך באוויזן א געהיים־אגענט — און דאם שטעטל האט געהאט א קורצע צייט מנוחה... ביז ער איז צוריקגע־קומען פון תפיסה), דערפאר האט ער אבער געהאט א זייער „רייכע" קא־ריערע: אנגעהויבן ווי א רעוואלוציאנער, אין 1905 געווען טעטיק אין פּ. פּ. ס., נאכן דורכפאל פון דער רעוואלוציע געמוזט אנטלויפן פון פוילן, און אין 1918 צוריקגעקומען פון לאנדאן און געוואָרן א „נאריישער" מסור און צום סוף דאָך געענדיקט ווי א קדוש: געווען אייגער פון די צען יידן, וועלכע זענען אין פורים פון 1942 דורך די נאצים געהאנגען גע־וואָרן עפּנטלעך פּאר דער גאנצער בעלכאטאָווער באפעלקערונג.

טאקע נישט קיין גרויסער יחוס, אבער פּאקט בלייבט פּאקט.

***

דער וואלד.

היינריך היינע האט געזאגט, אז דער רהיין איז זיינער. וועגן בעלכא־טאוער וואלד קען מען דרייסט זאגן, אז ער האט געהערט צו דער יידישער יוגנט. מען האט עס ביי אונדז גערופן „דער וואלד", כאטש עס איז א גרויסער טעות, ווייל עס וואלט געדארפט הייסן „די וועלדער". פאקטיש איז עס נישט געווען איין וואלד, נאר א סך וועלדער. געווען דער נידערי־קער וואלד, דער הויכער וואלד, דאס יונגע וועלדל, די בזשעזשינקעס, די סמאלייארנע און נאך א סך אנדערע וועלדער. און דאס נאר די מער באי־קאנטע, וועלכע זענען געווען נאענט פון דער שטאט. פאקטיש זענען די גאנצע 16 קילאמעטער צווישן בעלכאטאוו ביזן נאענטן שטעטל סטערצעוו געווען כמעט בלויז וואלד.

אין די זומער־חדשים פלענן מיר (אויב מיר האבן נאר געהאט צייט) גאנצע טעג פארברענגען אין וואלד. בכלל האבן מיר געהאט זייער נאענט אין וואלד אריין. מיטן גלייכן וועג דורכן שאסיי איז עס א צוויי קילא־

דער וועג צום וועלדל

מעטער. מיר זענען אבער געגאנגען דורכן נענטערן וועג, אינגאנצן אפשר איין קילאמעטער. דער נענטערער וועג איז געווען די פאביאניצער גאס. דורך יערן הויף פון דער לינקער זייט פון דער דערמאנטער גאס איז ע־

וועז א דורכגאנג צו די פעלדער אוז לאנקעם גלייך אין וואלד ארייז. מיר האבן דעם וועג געמאכט אין געציילטע מינוטן.

וואס האבן מיר אלץ נישט געטוז אין דעם וואלד? זיצונגען אוז פאר־זאמלונגען דארט אפגעהאלטן; פארלעזונגען, דיסקוסיעס, שמועסן אוז נישט איינמאל אויך רעפעטיציעס דארט געמאכט; אין פאלאנט געשפילט אוז אפילו — להבדיל — צו מאכן א קערטל האט דער וואלד געדינט. אין די

דאס בריקל האט פארקירצט דעם וועג צום וועלדל

יארן פוז 1914—1918, וועז עס איז, מחמת דער מלחמה, קיין ארבעט נישט געווען, האבן מיר אין די זומער־חדשים ממש דארט געווויזנט. קיין זומער־ווינונגען זענען דאך דעמאלט אין וואלד נישט געווען. ערשט אין די לעצטע יארן האט די פארמעגלעבע באפעלקערונג פוז בעלכאטאוו דער־פילט די טייערע לופט וואס דער וואלד פארמאגט אוז דארט אויפגעשטעלט זייערע זומער־ווינונגען.

אויף דער צווייטער זייט פוז דער שטאט, א דריי קילאמעטער אן ערך מיטן פיאטריקאווער שאסיי, האט זיך געפונען נאך א וואלד, דער

דאבזשעלאוער וואלד. נאר יענער וואלד איז עפעס פרעמד געווען אונ־דזער יוגנט. מיר האבן מיט אים נישט געהאט קיין צו גרויסע עסקים. עס האט עפעס דארט ווי געסטראשעט (פון יענעם וואלד ארוים איז טאקע נישט איינמאל פארגעקומען באנדיטן־איבערפאלן, רויבערייען). טאמער פלעגן מיר אמאל מאכן דארט אהין א שפאציר, האבן מיר געהאט דאס געפיל, ווי מיר זאלן מאכן עפעס א שטיקל אוואנטורע... אין דאבזשעל־וער וואלד האבן מיר זיך געפילט ווי אין... א וואלד, בעת אין אנדערן וואלד האבן מיר זיך געפילט בעסער ווי אין דער היים.

נאכן פארברענגען א טאג אין וואלד האבן מיר ביינאכט ערשט געמאכט „פאפראוולייעניעס" אויף די לאנקעס. דארט האבן מיר זיך נישט „געמאטערט" מיט שווערע פראבלעמען, נאר מיט לייכטן פלירט. דארט האט מען דערציילט אלע רכילותן, דארט איז מען געווויר געוואָרן, ווער מיט וועמען וועט חתונה האבן, ווער מיט וועמען וועט זיך צעגיין. דארט איז אויך אויסגעזונגען געוואָרן אונדזער גאנצער לידער־רעפערטואר. א סך מאל, א דאנק די לידער טאקע, זענען פויערים מיט הינט געקומען און אונדז פון דעם גן־עדן פאריאגט.

די לידער האבן געהאט טויזנט חנען און האבן פאר אונדז געקלונגען ווי די שענסטע מוזיק, און די ריחות פון די וועלדער באטאג און פון די פעלדער ביינאכט — איז נישט צו פארגלייכן מיט די טייערסטע פאר־פומען.

***

ח ס י ד י ם.

עס איז שוין דערמאנט געוואָרן, אז אויך דער חסידיזם האט א סך בייגעטראגן צו דער אנטוויקלונג פון שטעטל. אמת, מיר האבן מיט זיי געפירט א שטענדיקע מלחמה, סיי אינדיווידועל, סיי קאלעקטיוו. מיר האבן זיי באטראכט פאר דאס ערגסטע פינצטערניש. נאר קוקן מיר אבער צוריק פון א דיסטאנץ פון אזוי פיל יארן, און נאך מיט אביסל אביעק־טיוויטעט דערצו, זעט מען די גרויסע מעלות, וואס זיי האבן געהאט און ווי זיי האבן ביינעטראגן, אומבאוווסטזיניקערהייט, צום פראגרעס פון שטעטל.

געווען ביי אונדז צוויי קאטעגאריעס פרומע יידן: חסידים און באלע־באטים (נישט קיין מתנגדים). די חסידים זענען כמעט אלע געווען וויל־

געלערנטע, געקאָנט אין די דראָבנע אותיות און זיך אפילו געקאָנט אויף וועלטלעבע זאכן, און די באַלעבאַטים זענען געווען פֿשוטע ארבעטס־מענטשן, האַרעפֿאַשניקעס. וואָס שייך פֿרומקייט זענען די באַלעבאַטים אפֿשר געווען א סך פֿרומער ווי די חסידים, ווייל די חסידים, ווי זייער שטייגער איז זענען שטענדיק געווען צופֿיל „פֿאַן־בראַט" מיטן רבונו־של־עולם, און דורכלאָזן אמאל א מנחה איז נישט געווען פון די גאָר גרויסע זאכן... דערפֿאַר האָט מען אמאל גיכער געקאָנט דיסקוטירן מיט א חסיד ווי מיט א באַלעבאָס.

די חסידים האָבן געהערט צו פֿאַרשידענע רבייאישע דינאַסטיעס. די גרעסטע אין צאָל זענען געווען די געראָר חסידים (ביי די 600), ווייטער זענען געגאַנגען די אַלעקסאַנדערער, דערנאָך די נאָווא־ראַדאָמסקער, ראַדזינער, וואַלבאָרשער און ראַסנפֿעשער. די ראַדזינער זענען געווען זייער ווייניק אין צאָל, דערפֿאַר זענען זיי אָבער געווען גרויסע למדנים. די לעצטע צוויי, די וואַלבאָרשער און ראַסנפֿעשער, זענען שוין גאָר קיין למדנים נישט געווען, אין ווייט גרעסטן טייל זענען זיי געווען פֿשוטע עמכדיקע באַלעבאַטים, וואָס האָבן געמאַכט דעם אָנשטאָל פון חסידים.

די אָנגעזעענסטע און רירעווידיקסטע זענען געווען די געראָר, האָבן זיי עס געדרייט דאָס גאַנצע רעדל אין שטעטל און אָנגעפֿירט מיט דער „אגודה".

די געראָר ווי אויך די אַנדערע חסידים האָבן פון די וואַלבאָרשער און ראַסנפֿעשער „חסידים" גאָר ווייניק געהאַלטן און זיך מיט זיי, ווי מיט חסידים, אינגאַנצן נישט געראָכנט. אויך פון זייערע רביים האָבן זיי, די אמתע חסידים, נישט געהאַלטן, ווייל זיי זענען געווען „ווייבערישע רביים" (זיי האָבן געמומען פֿדיונות — הויפּטזעכלעך — פון ווייבער).

קריגעריין צווישן די פֿאַרשידענע כתות חסידים האָבן קיינמאל נישט געפעלט: אמאל איז עס געווען צוליב א שוחט אדער א חזן, אן אַנדערע מאל צוליב א דיין, צי גאָר וועגן א רב אָדער אן אַנדער כלי־קודש. סיבות, צוליב וועלכע צו פירן א מלחמת־מצווה, האָבן קיינמאל נישט געפעלט. גאַנץ אָפט זענען די קריגעריין דערגאַנגען ביז געשלעגן און אפילו ביז מסירה. א סך מאל האָט געטראָפן, אז איין חסידישע גרופּע האָט געאסרט די שחיטה פון א שוחט, וועלכער האָט געהערט צו אן אַנדערן חסידישן צד. דעמאָלט האָבן זיי אַרויסגעשיקט א שמש אָנצוקלאָפן אין אַלע יידישע שטובן און מעלדן, אז דאָס עסן ביי אַלע, וועלכע האָבן געי־

קויפט פלייש פון דעם און דעמס שחיטה, איז טריף ווי חזיר. האָט ביי טייל געטראָפן, אמת געציילטע, וועלכע האָבן עס געגומען ערנסט, און דאָס מיטאָג איז ארויסגעווארפן געוואָרן פאר די הינט, און אליין האָט מען געגעסן עגמת־נפש און נאָך געמוזט כשרן דאָס געפעס.

א טייל פון די כלי־קודש זענען געווען געראר חסידים. און כאָטש זיי, די געראר, זענען געווען די גרעסטע אין צאָל, זענען זיי דאָך נישט אלע מאָל ארויס די זיגער פון די אלערליי מחלוקת. א באזונדער גרויסן דורכפאל האָבן זיי געהאט ביים אראָפברענגן א רב. נאָך א מחלוקת פון א סך חדשים האָט געזיגט דער באלעבאטישער צד, וועלכער האָט אראָפגעברענגט דעם וואָלבערשער רבינם א זון פאר א רב, און דער רב, אגב א זייער קלוגער און דורכגעטריבענער ייד, האָט ביי אונדז „געקיניגט" א סך יאָרן.

מיטן דערשיינען פון „בונד" און פון די ציונים־טן, האָבן די חסידים זיך ארומגעזען, אז ס'ווערט פון זיי ארויסגעריסן א גרויסער טייל פון דער יוגנט. עס איז שוין באלד אויסגעקומען, אז אין בית אשר אין שם בונדיסט, אדער ציונים־ט. זיי האָבן אנגעהויבן „ליידן חרפות און בושות", און עס איז שוין באלד נישט געבליבן ווער עס זאָל וועמען מוסר זאָגן, ווייל כמעט יעדער האָט געהאט ביי זיך אין שטוב אן אייגענע צרה... און עם האָט זיך ביי די חסידים אנגעהויבן א סעריע בארָאטונגען „וואָס טוט מען?" ווי אזוי האלט מען אין די יוגנט, אז זיי זאָלן נישט אנטלויפן צו „זיי"? און זיי האָבן, מיט דער הסכמה פון דער „אגודה", באשלאָסן קודם־כל, אז מען דארף זייער יוגנט עפעס געבן, עפעס ענלעכס צו דעם וואָס זיי קאָנען האָבן ביי „זיי". דעמאָלט איז אין בעלכאטאוו געגרינדעט געוואָרן די „פועלי אמוני ישראל". די חסידישע יוגנט האָט געהאט א געלעגנהייט נאָכצוקאָפירן און זיך צו שפילן אין פאראיינען מיט פארוואלטונגען, מיט זיצונגען און פארזאמלונגען, מיט רעדעס און אלע אנדערע גוטע זאכן.

מיט א צייט שפעטער האָבן די חסידים מיט דער אגודת ישראל בראש געשאפן די בית־יעקב־שולע פאר מיידלעך אזוי, אז עס איז זיי צוגעקומען נאָך א יוגנט־ארגאניזאציע.

איינס פון די מיטלען צוריקצוגעווינען זייער יוגנט איז אויך געווען דאָס, וואָס די חסידים האָבן א סך ארָאפגעלאָזט פון טאָן לגבי זייערע קינדער: שוין נישט געפראווען קיין סקאנדאלן פאר טראָגן א שטייף

קעלנערל, אדער געפרעסטע הויזן און אפילו אמאל זיך געמאכט נישט זעענדיק, אז א בחור האט זיך באגעגנט מיט א מיידל.

און מען מוז מודה זיין, אז די חסידים האבן דערמיט זייער א סך געווונען. אמת, קיין צו גרויסע טעטיקייט האבן זיי צו יענער צייט נאך נישט געפירט, אבער מען האט שוין פונדעסטוועגן זייער אנווועזנהייט גוט געפילט, און מיט דער צייט זענען זיי געוואָרן א צד, מיט וועלכן מען האט זיך געמוזט רעכענען. מיט עטלעכע יאר שפעטער איז די ארגאניזירטע חסידישע יוגנט געוואָרן א נאָר גרויסער כוח.

אונדזערע חסידים, זאל צו זייער שבח געזאגט ווערן, האבן זייער געהאלטן פון דעם זאג „אהוב את המלאכה, ושנא את הרבנות": אויב א חסיד איז אראפ פון דער מדרגה און געוואָרן א יורד; אויב א יונגערמאן איז אראפ פון קעסט און נישט געהאט צו וואם זיך צו נעמען; צי א חסיד סתם א לא־יצלח — איז אנשטאט צו ווערן א מלמד אדער אן אנדערער כלי־קודש, איז ער געוואָרן א שערער. אויך זענען א טייל פון זיי געוואָרן בוכהאלטער (ביי אונדז זענען זיי גערופן געוואָרן ווערק־פירער).

איך גלויב, אז א סך אזעלכע חסידים זענען אין פויל נישט געווען, חסידים וועלכע זאלן זיך נישט נאָר נישט שעמען מיט קיין בעל־מלאכה, נאָר נאך אליין זיין בעלי־מלאכות.

עס וועט נישט זיין קיין גוזמא, אויב איך וועל זאגן, אז זעכציק פראצענט (קיין נענויע סטאטיסטיק האבן מיר נישט) פון אלע שערער ביי אונדז זענען געווען געראר חסידים. דער ערשטער פראפעסיאנעלער קלאסן־פאראיין ביי אונדז איז טאקע געווען דער שערער־פאראיין. און זאל דאָ צו אונדזער סאטיספאקציע אונטערגעשטראכן ווערן, אז דער רוב פון די חסידים אין פאראיין האבן פולשטענדיק אויסגעהאלטן די פראבע פון קלאסן־באוווסטזיניקע פראלעטאריער. אמת, אנגעפירט מיטן שערער־פאראיין האבן בונדיסטן, מיר האבן אבער גארנישט געהאט זיך צו באקלאגן אויף דער חסידישער מיטגלידערשאפט. ווי א פראפעסיאנעלן פאריין איז אונדז אויסגעקומען דורכצופירן פארשידענע שטרייקן, האבן מיר־ פונדעסטוועגן געהאט צו פארצייכענען זייער וויניק שטרייק־ברעכער צווישן חסידישן עולם. מען דארף דאָ נאָך צוגעבן, אז זיי, די חסידים, האבן זיך שטענדיק געפונען אין אן אומבאקוועמער סיטואציע, ווייל די ברויט־גבער זענען צומאל אויך געווען חסידים און זיך צוזאמענגעטראפן

אין זעלבן חסידים־שטיבל, און נאנץ אפט נאך אויך נעווען פון דער זעלבער משפחה.

אויב עס איז פארגעקומען א שטרייק אין פאך, האבן מיר געזארגט, אז אויך עטלעכע חסידים זאלן זיך געפינען אין שטרייק־קאמיטעט. ביי די פארהאנדלונגען מיט די פאבריקאנטן האבן מיר מיט זיי אויסגענומען, פאר זייער באקוועמלעכקייט וועגן, אז זיי זאלן וואס ווייניקער רעדן. האט איינמאל געטראפן, אז זיצנדיק ביי פארהאנדלונגען מיט די פאברי־קאנטן וועגן א נייער לוין־הוספה, און ווי שטענדיק, זענען די „שקצים" געווען די ראשי־המדברים, האט א חסיד־פאבריקאנט געווארפלט פראווא־צירן א חסיד־פראלעטאריער און זיך געווענדט צו אים מיט אזא לשון: „זאג נאר, שלמה (ליבערמאן), דו האסט שוין וועגן דעם ענין גארנישט וואס צו זאגן? דיין עובדה דא איז נאר בלויז פון א שטומען דיין ביי חליצה? לאמיר אויך הערן דיין ווארט!" ענטפערט אים דער פראלעטארישער־חסיד: „מיר קאנען דאך נישט רעדן אלע אינאיינעם, און א חוץ דעם געדענקסטו דאך דעם מאמר „שתיקה כהודאה דמיא", הייסט עס, אז אויב מיר שווייגן, איז א סימן, אז מיר זענען מסכים..."

איינער א פראלעטארישער חסיד, ר' משה אייזיק (ברעסלער), האט נאך יערן געווונעגעם שטרייק געהאט זיינס א פארפראזירט גמרא־ווערטל: „לכתחילה האבן מיר טאקע נישט געדארפט שטרייקן, וואסי, די ווענערס פארדינען מער? נאר בדיעבד — יצא".

דאס יאר 1921 איז ביי אונדז געווען א זייער שטורמיש יאר. דאס דאזיקע יאר האט זיך באזונדערס איינגעקריצט אין זכרון און איבערגעלאזט אין שטעטל א געוג קענטיקן חותם. אין דעם יאר איז פארגעקומען אן איבערגרופירונג פון כוחות, אן איבערגעשטאלטונג, וואס האט אנגעזאגט נייע פארמעסטן: דאס איז געווען אין דעם יאר, אין וועלכן עס איז פאר־געקומען די שפאלטונג פון „בונד".

אין דער בונדישער פרעסע איז שוין לאנג אנגעגאנגען די דיסקוסיע. לאנגע ארטיקלען מיט ארגומענטן פאר און קעגן זענען געשריבן געווארן פון אלע צדדים. און צדדים זענען געווען דריי. יערע גרופע האט פאר־טיידיקט איר שטאנדפונקט. איין גרופע האט פארטיידיקט „זעכצן פונקטן" פון פראגראם, א צווייטע — „נייצן מיט א האלבן פונקט" און די דרי־טע — נאנצע „21 פונקטן". מיט די נעמען פון די פונקטן זענען די גרופן באצייכנט געווארן. אזוי אין דער פרעסע, אזוי אין די גרויסע שטעט

און אזוי אויך אין קליינעם שטעטל: "די זעבצענער", די "נייניצן א האל־בער" און די „איין און צוואנציקער". אויך צו אונדזער שטעטל האט עס אָנגעשפּאָרט.

טעג און נעכט זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן זיצונגען, באראטונגען, פּאַרזאַמלונגען, רעפּעראַטן און דיסקוסיעס. די רעפּעראַטן און דיסקוסיעס זענען פּאָרגעקומען מיט אייגָענע כוחות און אויך מיט פּרעמדע, אראָפּ־געקומענע פון צענטער. די גרעסטע אַמפּעריין און קריגעריין זענען פּאָר־געקומען ביים ווייַלן דעלעגאַטן צו דער פּאַר־קאָנפּערענץ, וועלכע איז פּאָר־געקומען אין לאָדזש. און דערנאָך ביים ווייַלן א דעלעגאַט צו דער אַלגע־מיינער לאָנדס־קאָנפּערענץ.

די רייבונגען און שפּאַלטונגס־טענדענץ האָבן זיך שוין זייער בולט געפּילט. מיר זענען שוין געווען זיכער, אז אויב אפּילו עס זאָל נישט קומען צו א שפּאַלטונג אין לאָנדס־מאַשטאַב וועלן מיר שוין, יעדנ־פאַלס, מיט קיין גאַנצע ביינער פון דעם עסק נישט אַרויס.

דער ערשטער אויפן פייער איז געווען דער „קולטור־פּאַראיין". די שפּאַלטונגס־סימנים זענען שוין געווען פילבאַרע: עס האָבן שוין געפעלט א סך ביכער פון דער ביבליאָטעק, א בליץ־לאָמפּ און אַנדערע קליניקייטן. און אונדז איז געבליבן צו פּאַרטראַכטן זיך וועגן א זייער ערנסטע פּראַ־גע: וואָס טוט מען מיט דער ביבליאָטעק? די ביבליאָטעק, וואָס מיר האָבן אזוי ליב געהאַט, וואָס מיר האָבן באַטראַכט ווי דאָס טייערסטע וואָס מיר פּאַרמאָגן. אויף א סך זאָכן זענען מיר גרייט געווען מוותר צו זיין, נאָר נישט אויף אונדזער ביבליאָטעק. מיר האָבן פּשוט מורא געהאַט, אז די ביכער וועלן צעשלעפּט ווערן, און עס וועט פון דער ביבליאָטעק, וואָס איז אויפגעבויט און אָפּגעהיט געוואָרן מיט אזוי פיל מי, ליבע און פּיע־טעט, גאָרנישט ווערן.

נאָך א סך נעכט נישט שלאָפן, נאָך פיל באראטונגען און באַטראַכ־טונגען, איז מיט גרויס האַרץ־וויטיק באשלאָסן געוואָרן (עטלעכע חברים האָבן דערבּי געווויינט), אז פּאַר דער זיכערקייט און גאַנצקייט פון דער ביבליאָטעק זאָל מען צייטווייליק אַרויסנעמען די ביכער פון פּאַראיין, און זיי אַריינגעבן אין די פּריוואַטע שטובן, צו צווויי פּאַראַנטוואַרטלעכע חברים.

ווען עס איז צומאָרגנס באַקאַנט געוואָרן, אז די ביבליאָטעק איז „פּאַרכאַפּט־געוואָרן", האָט דער צווייטער צד, וועלכער האָט אויך געהערנט

צו טון דאס זעלבע, נאר געקומען אביסל צו שפעט — אויפגעהויבן דעם גאר גרויסן טומל, געוואלנט און געדראט, נאר ווי יידישע גזלנים, איז מען אפגעקומען מיט בלויזע „סטראשונקעם".

א לענגערע צייט האט די ביבליאטעק אזוי עקזיסטירט אין פריוואטע שטובן. ביכער, כאטש נישט אזוי אפט ווי פריער, זענען געטוישט געוואלן. ביז עס איז געקומען די צייט און די ביכער זענען צוריק אוועקגעשטעלט געוואלן אויף זייער ארט אין דער שאפע פון פאראיין, און אלץ איז צוריק נארמאליזירט געוואלן.

נאך דער שפאלטונג אין „בונד" איז ביי אונדז טעטיק געוואלן די אפגעשפאלטענע גרופן אונטערן נאמען „קאמבונד". א גרויסן חלק אין דער שפאלטונג ביי אונדז האבן געהאט צוויי צוגעפארענע חברים פון דער פרעמד: איינער א שוין באקאנטער נאמען חבר הערשל בעקערקונסט, און דער אנדערער א לאדזשער חבר אלעקסאנדער. פאקטיש איז דאס געווען דער געבורט, דער אנהויב פון דער יידיש־קאמוניסטישער ארגאניזאציע ביי אונדז אין בעלכאטאוו.

דער „בונד", כאטש ער האט פארלוירן א טייל מיטגלידער, איז דערפון ווייט נישט אפגעשוואכט געוואלן, פארקערט, ער האט זיך ערשט געמוזט אננעמען מיט נייע כוחות צו נייע פארמעסטונגען. ער האט צוגעקריגן א נייעם, א וויכטיקן קעגנער אין געשטאלט פון דער קאמוניסטישער פארטיי, וועלכע איז מיט דער צייט אויסגעוואקסן צו א גרויסער באוועגונג.

דער פירער פון דער נייער פארטיי ביי אונדז איז געווארן אונדזער אמאליקער חבר יחזקאל בירענצוויג.

**
*

אין יאר 1922 האט זיך אנגעהויבן א גרויסע עמיגראציע פון דער בעלכאטאוער יידישער יוגנט. סיבות זענען געווען א סך; אויפן ערשטן פלאץ עקאנאמישע: נאכן ענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה, נאכדעם ווי אלץ האט זיך לאנגזאם אנגעהויבן איינשטעלן און נארמאליזירן, האט זיך די סיטואציע פון די יידישע ארבעטער כמעט מיט גארנישט פארבעסערט. נאר געציילטע גליקלעכע איז געלונגען ארויינצוקומען ארבעטן אין די מעבאנישע וועבעריין, דער רוב יידישע ארבעטער האט ווייטער געמוזט ארבעטן ביי שקלאפישע באדינגונגען ביים האנט־שטול. א צוויי־

טע סיבה איז געווען דער אנטיסעמיטיזם, פון וועלכן מען איז געלאפן ווי פון א שריפה. נאך א סיבה איז געווען, וועל איך זאגן, אן „אוואנטוריס־טישע": די יוגנט האט זיך באקענט א ביסל מיט געאגראפיע, זיך אנגע־לייענט מיט א סך רייזע־באשרייבונגען, געזען פאר זיך א גרויסע, שיינע, ברייטע וועלט, האט זי אויך געוואלט די וועלט אנקוקן און נישט איינגע־שרומפן ווערן אין דעם קליינעם שטעטל. האט מען געזוכט מיטלען און וועגן פון דעם שטעטל זיך ארויסצובאקומען.

עס איז שוין א מאל געווען ביי אונדז א גרויסע עמיגראציע פון ארבעטער־יוגנט אין דער וועלט אריין. דאם איז געווען נאכן דורכפאל פון דער רוסישער רעוואלוציע פון יאר 1905. דעמאלט איז די עמיגרא־ציע געגאנגען הויפטזעכלעך אין די פאראיניקטע שטאטן פון צפון אמע־ריקע. אויך דאם מאל וואלט די ריכטונג געגאנגען דארט אהין, ווען נישט די קוואטע־גזירות. און אזוי ווי קיין אמעריקע איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט צו פארן, איז מען געפארן ווו נאר עס האט זיך געלאזט: אין סאוועטן־פארבאנד, קיין דייטשלאנד, פראנקרייך, בעלגיע, ארץ־ישראל, ארגענטינע, בראזיל און אנדערע אמעריקאנער לענדער. אזוי, אז ביים היינטיקן טאג געפינען זיך גרעסערע גרופן פון אונדזערע לאנדסלייט אין די פאראיניקטע שטאטן, אין ישראל, אין סאוועטן־פארבאנד און אין ארגענטינע. און קלענערע גרופן — אין בעלגיע, פראנקרייך און בראזיל. און איינצלנע פון אונדזערע לאנדסלייט קאן מען געפינען צעוואהרפן אין לענדער פון דער גאנצער וועלט.

פון איין זייט איז עס זייער דערפרייענדיק וואס בעלכאטאווער יידן געפינען זיך אין דער גאנצער וועלט, און פון דער אנדערער זייט איז זייער טרויעריק וואס אין אונדזער ליב שטעטל בעלכאטאוו געפינט זיך נישט קיין איין לעבעדיקער ייד.

***

איך קאן נישט פארענדיקן מיין באשרייבונג, אז כ'זאל נישט כאטש בלויז דערמאנען עטלעכע אינטערעסאנטע פערזאנען און טשיקאווע טיפן פון בעלכאטאוו.

עס שטייען מיר פאר די אויגן אונדזערע היימישע און ווילע יידן און בעטן זיך: עפעס האבן מיר דאך מתקן געווען אין אונדזער בידנעם לעבן, דערמאן אונדז!

ר' לוי מצבה־קריצער (ר יי ך): א געראר חסיד, א בן־תורה; א ייד אן אלץ־וויסער און אלץ־קענער. די מצבות וואָס ער האָט אויסגעקריצט זענען געווען קונסט־ווערק צוגעפאסט צו יעדנס כאַראקטער: איז דער פארשטאָרבענער געווען א כהן, האָט מען געזעען אויסגעקריצט צוויי הענט צום דוכענען, איז עס געווען א לוי — א האנט מיט אן עמער, וואָס גיסט וואסער אויפן כהנס הענט. ביי א ייד א תלמיד־חכם א שאנק מיט ספרים. איז עס געווען א פארשטאָרבן קינד — א פארלאָשן ליכט; א דערוואקסן קינד — אן אונטערגעבראכענער בוים. ביי א יונגער פרוי וואָס האָט איבערגעלאָזט עטלעכע קליינע קינדער — א פארבלאָנדזשעטע סטאדע שעפסן אן א פאסטוך... און אזוי כסדר. היינט די אויפשריפטן אויף די מצבות זענען געווען ממש פאָעזיע, פארשטענדלעך צוגעפאסט צו יעדנס כאראקטער. וואָס האָט דער ייד נישט געקענט? פון אן עין־הרע אפשפרעכן ביז צורעכטמאכן די קאָמפליצירטסטע מאשין; פון א בלאָט זוהר, ביז אויסמאָלן א שטוב מיט פייגל אין דער לופט, און אויב עס האָט אויפגעהערט צו פונקציאָנירן איינער פון די געצייגלטע טעלע־פאָנען וואָס דאָס שטעטל האָט פארמאָגט — האָט מען אויך נישט געדופן קיין אנדערן, נאָר ר' לוין. און טאָמער האָט זיך פארגלומט דעם גביר ר' מענדל דזשאָוואסקי פון איין שטוב פון זיין רייכער דירה מאכן א שטענדיקע סוכה, האָט ר' לוי צוגעטראכט א מאשינדל, פארפעסטיקט אין א קעסטל צו דער וואנט, און מיט א קארבע פון אינעווייניק צו יעדער מינוט דעם דאך געעפנט אדער פארמאכט. וועלן דער ייד זאָל האבן א שולע, וואָלט ער זיכער געווען א גרויסער דערפינדער.

ר' אלי שערער (לי יי ב), א געראר חסיד, אויך א בן־תורה. אין די מיטלע יאָרן איז ער געווארן א יורד, געמוזט ווערן א בעל־מלאכה: צו ערשט געווען א בוכהאלטער (ביי ר' משה נחמיה טויטלבוים) און דערנאָך אן איינפאכער ארבעטער — א שערער (פון דאנען דער צונאמען). א גרויסער פעדאנט: דער גאנצער טאָג איז ביי אים געווען אויסגערעכנט און פונאנדערגעטיילט צו דער מינוט. כאטש א פאבריקס־ארבעטער, האָט ער פונדעסטוועגן שטענדיק געדאוונט מיט מנין. נאָך געהאט צייט יעדן טאָג פאר א פאָר קאפיטלעך תהילים, א פרשה חומש, א פרק משניות און אויך נאָך אויף א בלאָט גמרא. זיין נאָענטסטער ידיד איז געווען ר' לוי מצבה־קריצער. אויך ווי יענער, האָט ער אלץ געקענט. וואָס די אויגן האָבן געזעען, האָבן די הענט געמאכט: אלערליי שניצעריין פון האָלץ און

פון ביין; פונאנדערנעמען און צוריק צוזאמענשטעלן די קאמפליצירטסטע מאשין; טאמער איז א טייל געווען אפגענוצט, האט ער צוגעשניצט אדער צוגענאסן אן אנדערע טייל, אז ס'האט זיך דאס מינדסטע נישט באמערקט. אזויגער צום צורעכטמאכן האט ער קיינמאל נישט אוועקגעטראגן צום

ר' אלי לייב

משה אליעזר פודלאווסקי

זייגערמאכער, און אז ר' לוי האט א מאל געהאט א קאמפליצירטן ענין, זענען זיך די ביידע יידן צוזאמענגעקומען אויף א באראטונג און דאס רעטעניש איז גלייזט געווארן. אויך אין ר' אלי שערער אין פארלוירן געגאנגען א קינסטלער.

ר' ישעיהו שרגא. א שיינער־ייד, א גערער חסיד. שטענדיק (אויסער שבת) מיט א לאנגן לולקע־ציביק ביז דער קני. שטענדיקער בעל־מוסף אין גערער שטיבל אין די ימים־נוראים. א ייד פון עטלעכע דורות חסידים.

ר' יחיאל איטשע לבוגנער. א ראדזינער חסיד. א זייער קלוגער ייד. א פאטריארכאלער ייד פון א פארצווייגטער משפחה. איינער פון די גרעסטע למדנים פון שטעטל, אפשר טאקע דער גרעסטער למדן.

ר׳ יוסף לייבוש גרושקע. א ראדזינער חסיד. הויך־און גלייך ווי א שטעקן. שטענדיק זייער ערנסט. מען האָט דערציילט, אז מען האָט אים קיינמאָל נישט געזעען אפילו שמייכלען, שוין אפגערעדט פון לאכן.

ר׳ אלי פיוול געלבארט און ר׳ יעקב הערש שטאטלענדער. צוויי שיינע יידן, שטענדיק דאָזאָ־רעם. די שתדלנים פון שטעטל. אז מען האָט געדארפט עפעס אן ענין ביי דער מאכט אויספועלן אדער אפּ־שרייען, איז מען געלאפן צו זיי. זיי האָבן נישט געמאכט דערפון קיין מא־טעריעלען געברויך, נאר לשם שמים.

יעקב הערש שטאטלענדער

ר׳ שלמה שמש (שמו־לע וויטש), דער שמש פון בית־המדרש. אייגנטלעך דעם רבם משמש. געווען א זייער קלוגער ייד און אויך א שטיקל שתדלן וואָס עם קיינ־מאָל נישט געטון פאר אייגננוציקייט.

ר׳ ישעיה זוסקעס (עקשטיין). א גערער חסיד. זיין „פאך" איז געווען בעל־תוקע אין גערער שטיבל זיין גאנץ לעבן. עס האָט קיינמאָל נישט געטראָפן אין פארלויף פון זיין שופר־בלאָזן, אז עס זאָל כאטש איינמאָל ארויס עפעס א תקיעה אדער א שברים מיטן מינדסטן פּגם. וועו ער איז געשטארבן, איז געווארן זיין ממלא מקום זיין זון, ר׳ משה ישעיהו זוסקעס. אויך ער האָט דורכגעפירט זיין „מיסיע" מיטן גרעסטן דערפאָלג און דעם פאָטער זיינעם קיינמאָל נישט פארשעמט.

די מרדכי יוספס: „דער הויבער מרדכי יוסף" (לי־בערמאן). א ראדזינער חסיד. א טאטע פון א זייער פארצווייגטער משפּחה. א לאנגער, א שטייפער און א קאלטער. „דער קליינער מרדכי יוסף" (דזשאלוסקי), א גערער חסיד, א לעבעדיקער, א פרייליכער, א שטיק קוועקזילבער.

ר׳ לאזער שפיגלמאן. א גערער חסיד. א ייד א גרוי־סער ארעמאן. איז שטענדיק גרייט געווען צו גיין אויף קידוש השם.

אין די מלחמות מיט די אפיקורסים איז ער שטענדיק געווען דער ערשטער, דער אנפירער. איז ער טאקע שטענדיק ארויס פון אזא מלחמה מיט נאך א רים אין דער אזוי אויך צעריסענער יופצע.

ר' שמואל ישעיהו (שילית) און ר' מיכאל־ק ע. ביידע דיינים. ביידע האבן זיך פארנומען מיט פסקענען שאלות פארן שטעטל. דער ערשטער א יונגער, אן איידעלער, דער אנדערער — אן אלטער, א בייזער; דער ערשטער — א מקיל און דער אנדערער — א מחמיר. זענען טאקע ס'רוב ווייבער געגאנגען מיט א שאלה צו ר' שמואל ישעיהון. ביי א געלעגנהייט האט שמואל ישעיהו זיך פארענטפערט: ער האט געזאגט, אז ביי א רייכן יידם א שאלה איז ער פונקט אזא מחמיר ווי ר' מיכאלקע, נאר טאמער קומט מען צו אים מיט א שאלה פון אן ארעמאן, טוט אים דאס הארץ ווייי, און ער קאן נישט מיט אזא לייכט געמיט טריפה מאכן.

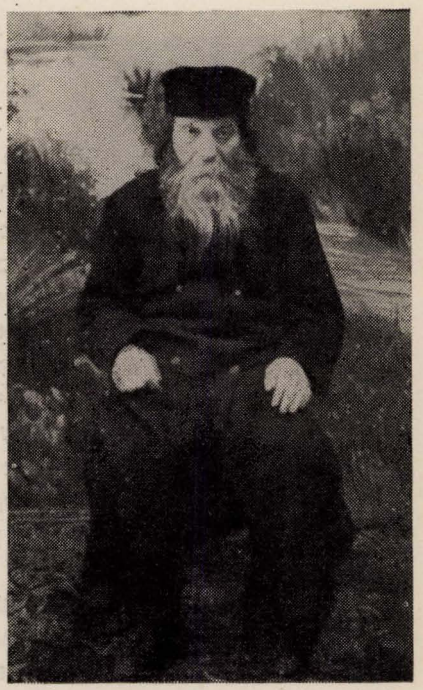

ר' מיכאלקע

ר' הערשל שוחט, ר' בערל שוחט, ר' חיים איטשע שוחט, דער גראכאליצער שוחט, ר' לייבל שוחט (דעם אפטער חזנס א זון), דער סופר מיט דער סופרטע, פיינע יידן, ווויל יידן, א טייל פון די כלי־קודש פון שטעטל.

ר' מאירל גערער (סטאראוויזנסקי), ר' יוסף שאול קראקאווסקי, ר' אל־טער בארנשטיין (דער גראבער אלטער), ר' מרדכי שפיגלמאן, ר' חיים

טוסק, ר׳ יאסל ווארשאווסקי, שיינע יידן, חסידים וואס יעדער באזונדער איז ווערט באשריבן צו ווערן מיט זייערע מעלות און אפילו חסרונות.

ר׳ בערל שמש (געלבארט). א ייד א בן־תורה און א ייד א גיבור און דערצו אן אומדערשראקענער. עס איז זעלטן געווען צו טרעפן ביי א פוילישן ייד אזא פאראקס: אז אין איין ייד זאל זיין פאראיניקט אי תורה, אי גבורה. ער איז געווען א טאטע פון 16 קינדער (פון איין וויב). אין דער שול, ווו ער איז געווען שמש, האט ער געפירט די מלוכה ביד חזקה. ער האט נישט געהאט קיין באזונדערן דרך־ארץ פארן גרעסטן

ר׳ הערשל שוחט

ראכל, הערשל שוחטס פרוי

שיינעם ייד, אפילו נישט פארן דאזאר. ער האט נישט קיין מורא געהאט אפילו פארן גרעסטן וויילן יונג: ווען ער האט געפונען פאר נויטיק, האט ער אזעלכן דערלאנגט א הילביקן פאטש און ווי א שפענדל ארויסגעוואלפן פון דער שול. אלע האבן פאר אים ממש געציטערט. כדי צו כאראקטעריזירן זיין אומדערשראקנקייט האט מען דערציילט וועגן אים אזא מעשה: ער האט א מאל, נאך אין די צארישע צייטן, געדארפט זיין אן עדות אין פיעטריקאווער קרייז־גריכט ביי עפעס א זייער וויכטיקן ענין. איידער מען האט אים געגעבן די שבועה, האט מען אים געמאכט פארשידענע וואַרענונגען, אז ער זאל זאגן דעם אמת. אים איז געוואָרן דערעסן דאס שפיל, גיט ער א קוק אן דעם ריכטער מיט גרויס ביטול, און כאפט זיך ארויס מיט אן עכט זעלנערישן רוסיש (ער האט אמאל געדינט ביי

פאָניען 7 יאָר): ווער עס וועט מיך דאָ אויפעסן, וועט מיך מוזן צוריק אויס... שפּייען". פאַר דעם זאָג איז ער אָפּגעזעסן זיבן טעג.

„דער בלינדער אלי" (ר' אלי געלבארט). ר' בערל שמשם א זון. א בן־תורה, א מתנגד. א ייד א תקיף און א חכם. ער האָט אָבער זעלטן א מאָל זיך באַנוצט מיט תקיפות, כמעט אלעמאל נאָר מיט חכמה און מיט טאקט.

ר' משה לאָזער טאַמאַשאָווער (פּודלאָווסקי). א גערער חסיד. א גרויסער למדן. געזעסן אין גער מער ווי אין דער היים. און אין דער היים האָט אים אויך מער אינטערעסירט די גמרא מיטן גערער שטיבל ווי זיין אייגן געשעפט.

ר' מענדל יוסף פּשעדבאָרסקי (דער טרייבעטשאַרוש"). א כלי־קודש, פלעגט טרייבערן די בהמות, א גערער חסיד, א גרויסער כעסן. קיינמאל נישט צופריידן געווען, שטענדיק געהאט צו עמעצן א טענה...

ר' יצחק לייבוש פּשעדבאָרסקי („קלייַן־טאטעלע"). מענדל יוספס א ברודער. געווען פונקט דער גאַנצער היפוך פון ברודער. אויך א גערער חסיד, א זייער רירעוודיקער, א טענצלדיקער, א שטענדיק אויפגערוימטער, א פרייַלעכער, א געואַלדיקער בעל־בטחון: ער איז געווען זיכער אז גאָט וועט העלפן, ער מוז העלפן! „וועמען דען וועט ער העלפן אויב נישט זיינע יידן?" ער איז געווען א תבואה־סוחר. איינמאל, אין יאָר 1918 איז עס געווען, איז ער אַרומכגעפאָלן מיט א תבואה־שמוגל, און אַריינגעפאַלן אין פּיעטריקאָווער טורמע אויף עטלעכע חדשים. גראָד איז אויפגעפאַלן ימים־נוראים, האָט ער אויסגעפּוילט, אז מען זאָל אין תפיסה אַריינגעבן א ספר־תורה און מען זאָל דערלויבן דאָווענען מיט מנין. ער איז טאקע געווען דער בעל־תפילה, דער בעל־קורא און אויך דער בעל־תוקע. אז ער איז, נאָכן אָפּזיצן דעם טערמין, אהיימגעקומען, האָט ער דערציילט, אז ער וויסט שוין פאַרוואָס ער איז געזעסן: נישט פאַר שמוגלען, נאָר כדי עפעס מתקן צו זיין, ווייל ווען נישט ער — וואָלטן די יידן, וואָס זענען געזעסן אין תפיסה נישט געווען געדאָוונט און אפשר גאָרנישט געווסט אז עס זענען ימים־נוראים. און נישט נאָר וואָס ער האָט עס געהאלטן פאַר זיין פּערזענלעכער סאַטיספאקציע, נאָר ער האָט עס פּשוט באַטראַכט פאַר א באַזונדערער זכיה...

„חיה די בעקערין", זייער שוועסטער, אן אמתע אשת־חיל, א זייער קלוגע יידענע און א זייער פרומע, א חסידיסטע, איז געפאָרן צו רביים און

דערלאנגט קוויטלעך. קיינמאל נישט געגעסן אומגעדאוונט, און צו זיין א גאנצער מאנספארשוין האט איר געפעלט נאר א טלית־קטן...

ר' שלום אמישינאווער, ר' הערשל זאלאשינער, משה „רויט" (צינג־לער), יאסקע „גרעגער" (בארנשטיין), מלמדים: ישעיה „באבער", יאסקע גרעגערס זון. טיפן וואס יעדער איינער פארדינט באטש דערפאנט צו ווערן.

ר' שלמה „אקס" (גרינוואלד), ר' ישעיה דוד „אוילשלעגער", ר' יאנקל „ווייניאבער", ניסעלע „משיח" — חסידים האַרעפאשניקעס.

ר' אברהמל פאטשנער (טשארנילאס). א גרויסער בעל־בטחון און אויסערנעוועלעך פרומער ייד, וועלכער האט באמונה שלימה געגלויבט, אז ער וועט נאך דערלעבן משיחן.

דער קלישטשעווער רב, יודל די רביצינס, אהרן פנחס בארנשטיין, שמואל חיים קעלמאן, בטלנישע פילאזאפן: מען האט קיינמאל נישט געקאנט דערגיין וואס עס דאמינירט ביי זיי מער — דער בטלן אדער דער פילאזאף. דער לעצטער האט אפילו געמאכט פרוון ארויסצוגעבן אן אייגענעם זשורנאל.

פרץ פרייטאג. דער גרעסטער גביר פון שטעטל, דער ערשטער פאברי־קאנט אין גרויסן מאסשטאב. האט באשעפטיקט די גרעסטע צאל ארבע־טער און אנגעשטעלטע.

מיכאל אביגדור פילאווסקי. איינער פון די בעלכאטאווער „דאטשן". אן אינטעליגענטער ייד, אן אריסטאקראט. האט געקאנט מאכן א פיינעם וויץ.

אברהם פעלדשער (לאסקאווסקי). איז געווען אמאל א שלעכטער וועבער, געווארן א פעלדשער און געמאכט דערפון א גאנץ פיין לעבן.

ר' יאנקל פעלדשער (וואַרשאווסקי). א ווייזער געלערנטער ייד אין פולן זין פון וואָרט (אפילו אין יידיש רעליגיעזן זין). דערצו פון זייער פיינעם כאראקטער. עם האט מער ווי איינמאל געטראפן, אז קומענדיק צו אן ארעמען קראנקן, איז נישט נאר וואס ער האט נישט געגומען באַ־צאלט פאר דער וויזיט, נאר האט נאך איבערגעלאזט א האלבן רובל, אז דער ארעמאן זאל האבן צו באצאלן פאר דער רעצעפט.

מאיר וואַרשאווסקי, יאנקל פעלדשערס עלטסטערס זון, א כלל־טוער, אן אינטעליגענטער און זייער ווייזער מענטש, איז געשטאנען בראש פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע.

ברידער ראָזענבלום. 4 זענען זיי געווען. און וואָס פאר א ריזיקער קאָנטראַסט פון איינעם צום אַנדערן, יעדער — א באזונדערע וועלט: זעלינ דער עלטסטער איז געווען א קולטורעלער מענטש, יאנקל — ממש א פויער, יודל — א האַרעפאַשניק, א שניידער, א זייער פיין מענטשל און דער יינגסטער דער „לאָבודזשיצער גלח" — איז געווען א שטיק אויס־ווורף, א האַלבער אונטערווועלטניק, דרייי פערטל משומד — ממש א העלד פאר א שונד־ראָמאַן.

איטשע לייב גאָלדבערשט. א געוואלטיקער „ביכער פרעסער". ביז דער שפּאַלטונג אין „בונד" איז ער געווען דער שטענדיקער סופלאָר ביי דער דראַמאַטישער טרופּע אין קולטור־פאראיין.

העניך ליבערמאַן, אברהם ליבערמאַן, פון חסידיש (ראַדזינער) נגי־דישע עלטערן. טייערע, ווייע, ערנסטע און פראַנטוואַרטלעכע חברים.

פון רעכטס צו לינקס:

עס זיצן: אברהם ליבערמאַן,
הענעך ליבערמאַן

עס שטייען:

יחזקאל בירענצווייג
הענעך פיגולא
הענעך גרושקא

דער ערשטער, כמעט שטענדיקער סעקרעטאר, און דער אנדערער — כמעט שטענדיקער קאסירער אין בונדישן קולטור־פאראיין.

רחל ליבטענפעלד, רחל שמולעוויטש מיט אירע ברידער, אלי טוואר־דאָווסקי, משה און שמעון שמולעוויטש, די ברידער אבראמטשיק, די ברידער שטאטלענדער, די שוועסטער און ברידער ניווינסקי, שוועסטער און ברידער שטיין, שוועסטער יוכבד און גיטל עקשטיין, דניאל און ליי־בוש וואַרשאַווסקי, חיים מאיר זשעמלאַווסקי, „דער שוואַרצער בערל" און

ישעיה לאנגנאס, יעדער אויף זיין אופן און אין זיין קרייז האט זיך נוצלעך געמאכט ביי געזעלשאפטלעכער ארבעט.

הענריך פיגולא. א געמיש פון בית־המדרש־בחור און בעל־עגלה. א זון פון א ראדזינער חסיד ר' ישראל־דוד פיגולא.

ישכר פוזשיבילסקי, פון א וווילער משפחה. דער פאטער חיים־בער, א חסיד, א זייער הארציקער פאלקס־מענטש, פון די יידן, אויף וועלכע מען זאגט: צו גאט און צו לייט. ישכר, א טייערער איבערגעגעבענער חבר. זיינע ווערטער זענען געווען געווויגן און געמאסטן. די אים אנפארטרויטע פאראנטוואָרטלעכע שליחותן, זענען דורך אים שטענדיק פינקטלעך אויס־געפירט געוואָרן.

אברהם־בער „פאזנאנסקי" (זילבערשטיין), יצחק גאלדמינץ, יחיאל באָרוכאָוויטש, יוסף־לייב געלבארט, טייערע און ווויליע יידן. גרינדער און פירער פון דער „מזרחי".

ציפל יאקובאָוויטש, פון א יחוסדיקער, חסידישער משפחה. איר מאן יודל, דווקא נישט קיין חסיד, איז געשטאָרבן יונגערהייט. קיין עשירות האט ער נישט איבערגעלאָזט, דערפאר זענען געבליבן א פויל שטוב קליינוואָרג (ניין נפשותלעך), מיט וועלכע די פרוי האט זיך גע־מאטערט, ביז זיי זענען אונטערגעוואקסן און געקאָנט צוהעלפן צו דער פרנסה. דער רוב פון די קינדער זענען געוואָרן „בונדיסטן".

יחזקאל בירענצווייג, האט פארמאָגט א סך מעלות און אויך נישט וויניק חסרונות. ער קומט פון דער ישיבה, האט א סך געלייענט, געווען אינטעליגענט, קלוג, האט געקאָנט רעדן פאר אן עולם און געוווסט וואָס צו רעדן. פארמאָגט א סך חוצפה, מוט און געוואָגטקייט. און דערצו נאָך געווען שיין און אטלעטיש געבויט. צו די מעלות האט ער געהאט ענוג חסרונות: קאפריזן וויי א בן־יחידל ביי גבירישע עלטערן, זייער שטארק געהאלטן פון זיך, אין א דיסקוסיע האט ער זיך געהאלטן ווי אן אויטא־ריטעט מיט א טאן פון א פוסק אחרון... ער האט געשטאמט פון פשוטע מענטשן (דער פאטער איז געווען א בעל־עגלה „מאכל פורמאן").

ער איז געווען א נישט שלעכטער ארגאניזאטאר, א פירער (דאס האט ער זייער ליב געהאט), נאר געפירט ווערן פון אנדערע האט ער זיך נישט געלאָזט. ביז דער שפאלטונג פון „בונד" איז ער געווען א מיטגליד אין דער פארטיי, נאר מחמת זיין אינדיווידואליסטישן כאראקטער כמעט קיינמאל נישט פארנומען קיין אנפירנדיקן אמט. נאָך דער שפאלטונג

איז ער געווארן דער אנפירער ביי די קאמוניסטן, אבער מיט דער צייט איז ער פאר דיסציפלין־ברוך אויך פון דארט אויסגעשלאסן געווארן. דריי ברידער האט ער געהאט. דער עלטערער פון אים קלמן איז געווען א רב ערגעץ אין א שטעטל אין פוילן, און האט שוין קיינמאל נישט באזוכט בעלכאטאוו, און דער יינגערער פון אים, שאמע — איז אויך געווען אן אינטעליגענטער און באגאבטער בחור, וועלכער איז געווען טעטיק אין דער קאמוניסטישער פארטיי, צוליב וואס ער איז דערנאך פארשיקט געווארן אין פוילישן קאנצענטראציע־לאגער קארטוז־בערעזע.

פייוול קלעזמער (יאקובאוויטש). איז געווען א שם־דבר אין שטעטל. דער ערשטער פידלער און דער אנפירער פון דער קלעזמארים־קאמפאניע, וועלכע זענען כמעט אלע געווען פון דער זעלבער פאמיליע: זיעש קלעזמער, זיין פאטער, יודע קלעזמער — א ברודער א"א. זיי האבן געשפילט אויף חתונות און אנדערע שימחות. זיי האבן אויך געשפילט אויף פריצישע חתונות, וויל זיי זענען געווען די איינציקע קלעזמארים פון גאנץ בעל־כאטאוו און אומגעגנט. זיי זענען אויך איינגעלאדן געווארן צו שפילן אויף חתונות אין ארומיקע שטעטלעך.

די „קראדניקעס" (פעלדס). א גרויסע פארצוויגטע משפחה געווען, וועלכע האט מיט גארנישט בארעכטיקט דעם צונאמען זייערן. דווקא גע־ווען ארנטלעכע סוחרים, פאבריקאנטן, האריפאשניקעס וויו: יאנקל, יוסף־לייב, פרץ, מענדל (דער לעצטער איז געווען א צייט דאזאר, און אין 1942 א קדוש — איינער פון די 10 געהאנגענע). אפשר האט זיך דער צונאמען „קראדניקעס" געגומען פון דעם, וואס זיי זענען אלע געווען קלוג, שארפזיניק, איבערשפיצט, גרויסע ווערטל־זאגער און אויך א ביסל כיטרע.

„דער קלישטשעווער קצב" (לייזעראוויטש). געווען אן ארנטלעכער באלעבאס, געהאט עטלעכע קינדער, פון וועלכע צוויי האבן זיך באזונדער אויסגעטיילט: איינער — הערש־מענדעלע, א גנב, א באנדיט, אן אנפא־לער, וועלכער איז געווען די מורא פון גאנצן ארום, און דער אנדערער — יעקב (אויב איך מאך נישט קיין טעות), איז געווען א רב. א רב אין שטעטל קלישטשעווי.

יאנקל יאקובאוויטש („יאנקל פיש"). אן עמכניק, א שניידער בן שניידער. אן ארנטלעכער בעל־מלאכה און א גרויסער פאכמאן. ס'רוב האט

ער געגייט פאר די פריצים ארום בעלכאטאוו. א מאדנער ייד געווען: ער האט אימפראוויזירט אויסערגעווענליכע ווערטליך און קלוגות. עס איז נאר א שאד וואס זיי זענען נישט פארשריבן געוואָרן, זיי זענען געווען אן אוצר פון פאלקלאָר. אט זענען עטליכע קלוגות פאר א מוסטער: „משה רבינום געוויטער זאל דיך טרעפן", „א שוואַרצער ווינד אין דיינע געדערים ארויין", „געדרייטע פליי־טיכער אין דיין לייב ארויין", „דיין קאפ זאל דיר צום הארץ שטויסן" א"א. עלטערע יידן האבן דערציילט, אז דער פאטער זיינער „משה פיש" האט געהאט נאך א גרעסערן אויסוואל פון קלוגות. באמת א שאד וואס זיי זענען נישט פארצייכנט געוואָרן.

די ברידער הובערמאן. „די סקאַרפים" אדער די בני סקאַרפים ווי דאס שטעטל האט זיי גערופן. דרייי זענען זיי געווען: משה, מיכאל־וויגדער און קלמן. בעלי־ענלות. זייער אָרנטליכע יידן, איינגעפונדעוועטע באלעבאטים. אומדערשראקענע יידן, פעסט־געבויטע גבורים, אטליכטן ממש. טאמער האט זיך א מאל געמאכט א יידי־גוי־טומל, זענען זיי געווען די ערשטע אין גאס, און טאקע מער ווי איינמאל גערעטעוועט דעם יידישן כבוד מיט זייערע אָרציקעס.

הערש דוד פורמאן (שוואַרצבערג), איטשע גרונמס, בעלי־ענלות. אויך זיי האט מען נישט געדארפט בעטן וועז ס'האט געהאלטן ביי דער־לאנגען קלעפ.

א גרעסערע גרופע יונגע, דרייסטע גבורים האט דאס שטעטל פאר־מאגט, פאר וועלכע די קריסטליכע באפעלקערונג האט געציטערט אימת מוות: נאטע הערש דודס, שמעון לעקעך־בעקער, אברהם אלטער כמאל, יעקב הילל, חיים יאנקל איטשע גרונמס, יאנקל פאכטשארש, מלך קרא־וויצקי א"א. נישט חלילה קיין אונטערוועלטניקעס נאר פשוטע ארבעטס־יונגען, בעלי־ענלות, יונגען ריזן, וועלכע האבן געקאנט דערלאנגען קלעפ און זיי האבן טאקע דערלאנגט, וועז עס איז יא, און אפילו נישט נויטיק געווען. זיי זענען שטענדיק גרייט געווען צו פארטיידיקן יידישן כבוד.

חיים לייב „דרופטשיק". איינער פון די גנבים אין שטעטל. אייגנט־לעך מער קרבן ווי גנב, ווייל ווו עס איז נאר געשעען א גנבה, האט מען קודם־כל אים צוגענומען און אים געשלאגן מכת רצח, אזוי אז ער האט „באצאלט" פאר אלע גנבות, אפילו די, וועלכע ער איז נישט באגאנגען.

די מאכאביינסקים, א גרויסע פארצווייגטע משפחה געווען. צו דער זעלבער משפחה האבן אויך געהערט די וועגערס און אדלערס. אלע

זענען זיי געווען בעלי־מלאכות, וועבערס, ביי זיי אין די שטובן זענען גע־
ווען גאַנצע פאַבריקלעך צו דריי, פיר און מער וועב־שטולן. עס איז גע־
ווענדט געווען וויפל קינדער און לערן־יונגען איינער האָט פאַרמאָגט. זיי
האָבן זיך כמעט שטענדיק געהאַלטן צוזאַמען. אויך אין בית־המדרש, ווו
זיי האָבן געדאַוונט, האָבן זיי שוין געהאַט זייערס אַ באַזונדערן טיש
(דער ערשטער ביי דער טיר צו דער גאַס צו), ביי וועלכן נאָר זיי האָבן
געדאַוונט. ביי אָט דעם טיש זענען געבוירן געוואָרן אַ סך לצנישע „אי־
ניציאַטיוועס": טאָמער איז אַ ייד ביים לייענען די תורה געזעסן פאַר־
טראַכט, האָט אים איינער פון זיי שוין געוועקט: ר' בעריש, מען האָט
אייך אויפגערופן צו דער תורה! דער ייד איז שנעל אַרויף אויפן בעלע־
מער, נאָר אַן אַנדערער ייד האָט שוין געמאַכט די ברכה... אַן אַנדער
מאָל האָבן זיי געזען צו טון, אַז צוויי יידן זאָלן גלייכצייטיק אַרויף
אויף ביידע זייטן פון בעלעמער, און ביידע זאָלן זיך אַוועקשטעלן מאַכן
די ברכה. און טאָמער האָט זיך זיי איינגעגעבן צוצובינדן אַ פלעדערוויש
צו דער ציצה פון טלית איינעם פון די חכמים (אברהם לוקס, לייבוש
מאָשקעס וכדומה), האָבן זיי שוין געזען איינצורעדן דעם גבאי, אַז דער
דאָזיקער האָט היינט יאָרצייט און אַז עס קומט אים אַן עליה... ראש־
השנה ביים פאַלן כורעים, אַז ס'האָט עמעצער געקריגן אַ מחזור אין קאָפּ
אַריין, אָדער גאָר אַ שטיוול — איז עס אויך נישט געווען פון אַן אַנדער
ווינקל, נאָר פון די מאַכאַביינסקיס.

דער איניציאַטאָר פון די אַלע שפּיצלעך איז געווען ישעיה מאַכאַ־
ביינסקי, און דער „למדן" זייערער איז געווען משה גרויס.

הערשל צינעס ((הערצקאָוויטש). צוויי פאַכן האָט ער געהאַט, איז
געווען אַ שוסטער און אַ ליגנער. פון שוסטעריי האָט ער נישט געהאַט
אָפּצועסן. וואָס ער האָט יאָ געהאַט פון דעם פאַך איז געווען, אַ פּאָר
נאַלאַנטע גלאַנציקע שטיוועלעך, מיט הויכע, שמאָלע ווייבערישע אָפּצאַסן.
פּרוווט זיך פאָרשטעלן: אַ ייד מיט אַ רויטער ברייטער באָרד, אַ יידיש
היטעלע מיט אַ לאַנג כאַלאַטל און שטיוול מיט הויכע אָפּצאַסן.

פון זיין צווייטן „פאַך" האָט ער אויך נישט געהאַט אָפּצועסן, דערפאַר
איז ער אָבער אין זיין פאַנטאַזיע (אין וועלכער ער האָט זייער געגלויבט),
אַוועקגעשוווּמען אין אַזעלכע הויכע וועלטן מיט אַזעלכע באַגייסטערטע
און באַפליגלטע געשיכטעס, אַז ער האָט פאַרגעסן, אַז ער האָט אַ ווייב
מיט אַ גאַנצער כאַליאַסטרע הונגעריקע קינדער־קאַליקעס און אַז ער אַליין

איז אויך נישט איבעריק זאט. וועז אלע זיינע גוזמאדיקע מעשיות זאלן פארשריבן ווערן, וואלט עס געווען אן אוצר פארן יידישן פאלקלאר. אזוי ווי ער האט אמאל געדינט אין דער צארישער ארמיי, זענען א גרוי־סע צאל פון זיינע גוזמאות געווען פון צאר און זיין חבריה. אלע אין שטעטל האבן געווסט, אז הערשל פארמאגט א גאלדן שווערדל „א מתנה פון אים אליין, פון צאר". אויף דער וואנט ביי אים אין שטוב האט שטענדיק געהאנגען דעם צארס בילד „אן אויסצייכענונג פאר העלדישקייט געשענקט פון דער קייזערין אליין". וועז אין יאר 1914 איז בעלכאטאוו אקופירט געווארן פון דער דייטשער ארמיי, האט נישט געהאלפן קיין נעבעט אוז קיין וואראנונג פון די יידישע שכנים, אז ער זאל דאס בילד פון דער וואנט אראפנעמען. איין גליק האט ער געהאט, וואס דאס בילד איז שוין געווען אזוי באפינטלט פון פליגן, אז מען האט שוין לאנג נישט דערקענט וועמענס בילד עס איז.

נאר א סך יידן אוז אויך יידענעס שטייען מיר פאר די אויגן אוז בעטן זיך, אויב שוין נישט באשרייבן, איז כאטש בלויז דערמאנען, דער־מאנען זיי אזוי ווי זיי זענען געווען.

ווי דערמאנט מען נישט אזעלכע יידן ווי ר' לייבוש פיינער מיטן ווייב, ר' יוסף מיכאלס, ר' שלמה מיכאלס, ר' אברהם פאקטער, ר' מא־טעלע „צאפלעניצער" (גליקסמאן), ר' אליקום „פראפן" (זווירזשינסקי) מיט זיינע זין ר' יוסף־לייב און ר' שלמה „מידלארזש". לייבוש מאש־קעסקעס, זרח פאלאקעוויטש („דער קאווע־ברענער"), יעקב אייזנער („דער בלינדער יעקעוו"), די זייער פארצווייגטע משפחות ווילהעלמס, הענעך מיכאלסקי, יאנקל אסטראווסקי, יאנקל פלאקאוויטש, איטשע מאיר גי־וערץ, איטשע מאיר „וואלום" (נאפארסטעק), יאנקל זשיטניצקי, אברהם „זעלנער", שמואל־זקן כוינאצקי, יוסף־בער „פאפלאק" (יאקובאוויטש), מאניש טרענער, משהלע דארפסגייער, מאנעלע שניידער, יעקל גרוינעמס, דער אלטער בינעצקי, דער טויבער עמנואל (טשיקאצקי), משה־לייזער „וויטל", דער „הויכער משה", יודל לעקער־בעקער מיטן ווייב, זקן שוס־טער, ישעיה בעקער, יודל גראכאליצער און נאך און נאך טייערע און ווילע יידן, סוחרים און הארעפאשניקעס, וועלכע האבן שווער געהארעוועט כדי ערלעך צו פארדינען דאס שטיקל ברויט. זאלן זייערע נעמען כאטש בלויז פארצייכנט ווערן אין דעם ספר־הזכרונות פון אונדזער פארשוונדן שטעטל בעלכאטאוו.

פאַרוואַלטונג פון דער בעלכאַטאַווער תלמוד־תורה

עס שטייען (פון רעכטס): משה ווישניעווסקי, יחזקאל פּאַביאַניצער, יוסף פיגולא, בעריש נאַוואַק, ישראל סטאראוויגסקי, הערשל זיידמאַן און ש. מ. רײַנבאַך. עס זיצן (פון רעכטס): זיינוול בוים, פרידליך (דער איילשלעגער), מאיר (דער שוואַרצער מאיר), אליהו גלבאַרד (בלינדער אלי), ניסן־מאיר וואַרשאַווסקי, משה מענדל קראוויצקי.

אנטיילנעמער פון בעלכאַטאַוגער אַוונט־קורסן מיט אהרן בערגמאַן בראש

אַ גרופּע שילערינס פון דער בית־יעקב שולע

הילפּס טעטיקייט בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה

די שארית־הפּליטה פון די בעלכאַטאָווער יידן, וואָס געפינען זיך איצט אין מדינת ישראל, האָבן מיט זיך מיטגענומען אַן אינטערעסאַנטן דאָקומענט, וואָס איז דורך א צופאַל אָפּגעראַטעוועט געוואָרן און וואָס אַנטהאַלט דעם

באַריכט פון בעלכאַטאָווער הילפס- און אונטערשטי-צונגס-קאָמיטעט

פאַר דער צייט פון 18טן פעברואַר 1915 ביזן 31סטן יולי 1917

דאָס איז א העפּט, געשריבן מיט דער האַנט און ער אַנטהאַלט א געוועיעם באריכט פון דער הילף, וואָס איז אין יענעם פּעריאָד געגעבן געוואָרן דער נויטבאַדערפטיקער יידישער באַפעלקערונג אין בעלכאַטאָוו. דער דאָזיקער דאָקומענט האָט בלי ספק א היסטאָרישע באַדייטונג פאַר דער געשיכטע פון דעם פאַרשוווונדענעם יידישן שטעטל און מיר געפינען פאַר נויטיק צו געבן דא דעם פולן אינהאַלט פון דעם דאָקומענט.

אין דער אייגלייטונג, געשריבן אויף 4 זייטלעך, זאָגט זיך פאָלגנדיקס:

„אַן שטיצע מן הצד, נאָר מיט אייגענע כוחות פון א גרופּע נונגע־לייט, זענען געגרינדעט געוואָרן די ערשטע הילפס־אינסטיטוציעס ביי אונדז אין שטעטל, וואָס דער קריג האָט אזוי שטאַרק געטראָפן. אזוי איז דעם 12טן פעברואַר 1915 געגרינדעט געוואָרן די בילִיקע טיי־האַלע. באַלד האָט מען זיך געמוזט איבערצייגן, אז די טיי־האַלע איז נאָך נישט גענוג, ווייל דאָס שטעטלע ציילט איבער 800 יידישע משפחות, וועלכע זענען פאַרן קריג געווען באַשעפטיקט ס'רוב ביי דער אינרוסטרי, איז

די נויט געווען אומבאשרייבלעך. דערפאר איז באלד דערנאך, דעם 1טן מערץ 1915, געגרינדעט געוואָרן אויך די בילִיקע קיך, וועלכע האָט געקאָנט עקזיסטירן, אזוי ווי די טיי־האלע, פון די מיטגלידס־בייטראָגן לטובת דער אינסטיטוציע. צוליב די קליינע מיטלען האָט מען געמוזט פירן א באגרענעצטע טעטיקייט, הגם די קאָנסומענטן פון דער קיך האָבן זיך וואָס אמאל פארגרעסערט, אזוי אז במקום די 50 מיטאָג־עסער אין אָנפאנג האָבן זיי זיך אין משך פון דער צייט געהעבערט אויף 600 טעגלעך. דערביי ווילן מיר אויסדריקן א דאנק די ה"ה ישראל פיטאָווסקי און שטאטלענדער, וועלכע האָבן אין א קריטישער צייט פאר דער קיך, צונויפגעזאמלט באדייטנדיקע סומעס פאר דער קיך, אויך דעם קרייז־קאָמאנדאָ פאר זיינע שפענדונגען און פראָדוקטן לטובת דער טיי־האלע מיט דער קיך.

ערשט אין מערץ 1916 האָבן מיר אָנגעהויבן באקומען די אונטערשטיצונג־געלטער פון דער אליאנץ. אזוי ווי די קיך האָט געקענט עקזיסטירן — הגם מיט א באגרענעצטער טעטיקייט — האָבן מיר באשלאָסן די אליאנץ־געלטער פארוועגדן אויף אנדערע צוועקן. אזוי, אז אויף פסח 1916 האָבן מיר שוין אונטערגענומען א בריטע אונטערשטיצונגס־טעטיקייט און פסח 1917 האָבן מיר באדייטנד פארגרעסערט די טעטיקייט, וועלכע איז באשטאנען אין פארטיילן פראָדוקטן בחינם און אויך געלט־אונטערשטיצונגען.

זומער 1916 איז מצד געווִיסע פערזאָנען, צוליב „פרינציפיעלע" טעמים, געפירט געוואָרן א הייסער קאמף קעגן דער „פרייזיניקער" קיך, וואָס עס האָט געברענגט דערצו, אז א סך באלעבאטים האָבן אויפגעהערט צאָלן זייער מיטגלידס־אָפצאָל לטובת דער קיך, אזוי אז אין מיטן יוני איז פארמאכט געוואָרן די טיי־האלע און סוף אויגוסט זענען מיר געווען געצוווּנגען אויך די קיך צו שליסן.

די נויט אין שטעטל איז געווען אומבאשרייבלעך. הונדערטער משפחות, יידישע און נישט־יידישע, מערסטנטייל וועבערס, זענען געבליבן בוכשטעבלעך אָן ברויט. דעמאלט איז ערשט רעאָרגאניזירט געוואָרן דער אלגעמיינער רעטונגס־קאָמיטעט, וואָס האָט געדארפט אָנפירן מיט דער הילפס־ארבעט צווישן יידן און נישט־יידן. דאָרט זענען יידן געווען פארטרעטן דורך די ה"ה פ. פרייטאג, מ. ה. שטאטלענדער און מ. וואָרשאווסקי.

א דאנק די הכנסות פון רעטונגס־קאמיטעט צוזאמען מיט די געלטער פון דער אליאנץ, האבן מיר געהאט די מעגלעכקייט צו פירן א ברייטע הילפס־טעטיקייט, וועלכע איז מערסטנס באשטאנען אין נדבות, אנפראַ־צענטיקע הלוואות אא"וו.

צוםווינטער 1917/1916 האבן מיר א דאנק דער זאמלונג פון מו"צ ר' ש. י. שיליט און ר' ח. וויים צעטיילט צווישן א גרעסערער צאל פאַ־מיליעס האלץ צום הייצן, אויך האבן מיר צעטיילט בחינם העכער 300 פּאר טרעפּעס.

ערשט אין מערץ 1917 האבן מיר באקומען די מעגלעכקייט צו באנייען די טעטיקייט פון דער קיך, און צוליב דער הערשנדיקער נויט זי צו פארוואנדלען אין א בחינמדיקע, וואס האט זיך ארויסגעוויזן אלס אומפארמיידלעכע זאך, ווי עס באווייזט די צאל מיטאָג־עסער, וועלכע האט זיך פארגרעסערט אויף 1.200—1.300 טעגלעך, דערונטער כמעט א העלפט קינדער. אויך האבן מיר געטיילט פאר דער גאנץ ארעמער טייל פון דער באפעלקערונג בחינם ברויט און פאר א טייל האבן מיר געקויפט ברויט צו ביליקע פרייזן.

פון יוני אן האבן מיר אויפגעהערט צו באקומען די געלט־אונטערשטיצונגען פון דער אליאנץ, אזוי אז פיל צוויזיגן פון אונדזער טעטיקייט האבן מיר געמוזט אפּשטעלן. אויך זענען ענדע יולי אפּגעשטעלט געוואָרן די קיכן בכלל, דערונטער אויך אונדזער קיך.

איצט, אז עס האט זיך געענדיקט א גאנצער פעריאד פון אונדזער הילפס־טעטיקייט, האבן מיר באשלאסן אפּצוגעבן דער עפּנטלעכקייט א דין־וחשבון פון איינגעפלאסענע געלטער און פון אונדזער טעטיקייט.

ביי דער געלעגנהייט וויל מיר אויסדריקן עפּנטלעך א דאנק די פערזאנען וואס האבן פארדינסטן פאר פארשידענע צווייגן פון אונדזער טעטיקייט, די ה"ה מו"צ ר' ש. י. שיליט, ר' ח. וויים, י. פּיטאָווסקי, מ. שטאטלענדער, ב. וואלדמאן, א. י. ראזנצווייג, פרוי ר. ראזענבלום, פרוי שיליט, פרל' פעלא ווארשאווסקי און בכלל אלע, וואס זענען אונדז ביי־הילפיק געווען אין דער ארבעט.

די פארוואלטונג

בעלכאטאוו, ענדע יולי 1917.

טיי־האַלע 18 פעברואַר 1915 — 11 יוני 1916

הכנסה

246,64	מיטגלידס־בייטראָגן
499,47	נדבות
450,11	16.204 גלעזער טיי צו 1 קראָנע
428,03	15.409 פּאָרציעס ברויט צו 1 קראָנע
15,73	283 פּאָרציעס ברויט צו 2 קראָנען
244,—	2 קאַסטנס צוקער, 488 פונט
560,—	14 זאַק מעל באַקומען פון דער קריז־קאָמאַנדע אין פּיעטריקאָוו
2.443,98 רובל	

הוצאה

908,84	5.453 פונט ברויט
416,56	886 פונט צוקער (דערונטער 64 פונט פון קריז־קאָמאַנדע)
61,39	10 פונט טיי
147,64	ווויינונג
111,11	באַהייצונג
26,44	קליינע אויסגאַבן
560,—	צעטיילט בחינם 3.392 פונט ברויט צווישן 848 מענטשן
212,—	צעטיילט בחינם 424 פונט צוקער
2.443,98 רובל	

די קראָנע איז באַרעכנט געוואָרן צו 36 קאָפּיקעס.

אין דער צייט פון איר עקזיסטענץ איז אין דער טיי־האַלע אַרויסגעגעבן געוואָרן:

24.191	גלעזער טיי
17.451	פּאָרציעס ברויט צו 12 לויט אַ פּאָרציע
3.392	פונט ברויט בחינם
424	פונט צוקער בחינם

האָלץ אויף ווינטער 1916 — 1917

הכנסה			הוצאה	
1.494.80	געזאַמלט דורך מו"צ ר' ש. י. שיליט און ר' ה. ווייס	2.344,80	28 קלאַפטער האָלץ	
250,—	פון רעטונגס־קאַמיטעט			
600,—	פון אַליאַנץ			
2.344,80 רובל		2.344,80 רובל		

טרעפעס 1916 — 1917

1.582,30 ר'	פון אַליאַנץ	1.582,30 ר'	געקויפט און צעטיילט 307 פּאָר טרעפעס	

מעדיצין פּאַר קראַנקע

200,— ר'	פון רעטונגס־קאַמיטעט	106,—	פּאַר מעדיצין פּאַר 14 פּערזאָן (און געלט)	
		94,—	סאָלדאָ אין קאַסע	
200,— ר'		200,— ר'		

פּסח 1916

הכנסה

1.879,62	הכנסה פון קמחה־געלטער
208,34	הכנסה פון פּסחדיקן צוקער־פּאַרקויף
—,200	הכנסה פון רעטונגס־קאַמיטעט
—,2.600	הכנסה פון אַליאַנץ
4.887,96 רובל	

הוצאה

2.051,40	2085 פונט מצה (צעטיילט צווישן 287 פאַמיליעס)
1.831,30	געלט־אונטערשטיצונגען (צעטיילט צווישן 92 פאַמיליעס)
995,60	128 קערץ קאַרטאָפל (צעטיילט צווישן 282 פאַמיליעס)
9,66	פאַרשידענע אויסגאַבן
4.887,96 רובל	

פּסח 1917

הכנסה

2.497,—	הכנסה פון קמחה־געלטער
1.853,—	הכנסה פון פּסחדיקן מעל
5.150,10	הכנסה פון אַליאַנץ
9.500,10 ר׳	

הוצאה

4.617,40	3.360 פונט מצה (צעטיילט צווישן 301 פאַמיליעס)
4.882,70	געלט אונטערשטיצונגען (צעטיילט צווישן 334 פאַמיליעס)
9.500,10 ר׳	

נדבות

הכנסה

—,381	פון רעטונגס־קאַמיטעט
1.351,40	פון אַליאַנץ
2.182,40 ר׳	

הוצאה

2.182,40	נדבות 398 פאַמיליעס
2.182,40 ר׳	

בכבודע פאַמיליעס

3.607,50 ר׳	פון אַליאַנץ

3.607,50 ר׳	נדבות 160 פאַמיליעס

אָנפּראָצענטיקע הלוואות

681,50 ר׳	פון אַליאַנץ

681,50 ר׳	געבאָרגט 9 פּערצאַן

בעלכאַטאָוער תלמוד־תורה

יוגנט־קאָמיטעט ביי דער צישאָ אין בעלכאַטאָוו

הערש גאָלדמינץ

דער קאַמף פֿאַר רעכט אויף אַרבעט

אָנהויב פון די צוואנציקער יאָרן, מיטן אויפֿלעבן פון דער פּויליישער טעקסטיל־אינדוסטרי, זענען אויך אין בעלכאטאָוו געלאָזט געוואָרן אין גאנג די מאשינען אין די פאַבריקן, וואָס זענען די גאנצע צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געשטאנען אומבאַוועגלעך. וועז זיי זענען צוריק געלאָזט געוואָרן אין גאנג, איז די יוגנט פון שטעטל, און אויך דערוואַקסענע, געלאָפן צו די פאַבריקן אָנקוקן די ארבעטנדיקע מאשינען ווי עפעס א ווונדער. וויל ביז יענער צייט זענען די פענצטער פון די פאַבריקן, בפרט פון פּרץ פרייטאָגס פאַבריק, וואָס איז געשטאנען אויפן נייעם וועג, געווען א צילברעט פאַר אלע שטייגער, וואָס זענען געשלייפערט געוואָרן בעת די יינגלישע מלחמות.

דער גערויש פון די פאַבריקס־מאשינען איז פאַרן רוב יוגנטלעכע געווען א נייעס. ביז דאָן האָבן מיר בלויז געהערט ווי דערוואַקסענע פלעגן דערציילן, אז פאַר דער מלחמה זענען אלע פאַבריקן געווען אין באַוועגונג.

***

די ארבעטער ביי די מעכאַנישע וועב־שטולן זענען געווען פאָליאקן און טיילווייז דייטשן. קיין יידישע ארבעטער, מיטן אויסנאַם פון איינעם אָדער צוויי, זענען אין מעכאַנישע פאַבריקן נישט געווען. יידן האָבן געארבעט אין די אדמיניסטראַציעס פון די פאַבריקן; אויך די צוגרייטער, למשל טרייבערינס (פייפן־מאכער), שערער (קעטן־מאכער), שפולערינס, נופּערקעס, זענען ס'רוב געווען יידן. ווערן א שערער איז ביי די אָפּגעקומענע

באלעבאטישע ארבעטער חסידישע משפחות נישט געווען קיין חרפה. זענען טאקע א סך חסידישע יונגעלייט געווארן שערערס. א יונגערמאן א שערער האט געהאט א מעגלעכקייט צו טון א שיינעם שידוך מיט נדן דערצו.

יידישע ווערטער זענען ווייטער, פונקט ווי אמאל, געווען באשעפטיקט ביי די האנט־ווערקמאשינען און נישט ביי די מעכאנישע. אויף דער פאבריצירער גאס, ווו איז כמעט אויף גאנצע הונדערט פראצענט געווען באווינט דורך יידן, איז נישט געווען קיין איין שטוב, ווו עס זאלן נישט זיין קיין האנט־ווערקשטולן. קינדער, ווען האבן קוים דערגרייכט מיט זייערע פיס־לעך צו די טרעטערס, האט מען שוין אוועקגעשטעלט ארבעטן.

גרופע יידישע טעקסטיל־ארבעטערינס אין יאנקל קלוגס פאבריק

פון זונטיק פרי (אפט מאל שבת־צו־נאכטס גלייך נאך הבדלה), ביז פרייטיק נאכמיטאג, האט מען אין די שטובן געהערט דאס מאנאטאנע קלאפן פון די האנט־ווערשטולן, ווען איז געווען באגלייט מיטן געזאנג פון א פארבענקט ליבע־ליד, קאמף־ליד אדער סתם א חסידישן פאלקס־ניגון און ווען האט אפגעהילכט דורך די אפענע פענצטער אויף דער גאס ארויס.

די לאנע פון די האנט־ווערער איז געווארן ווען אמאל שווערער. מען האט באקומען באצאלט פאר יעדן שטיקל סחורה און דער באלעבאס האט כסדר דערלייגט מעטערס, ווען האט פארנומען מער ארבעטס־צייט. עס האט דעריבער געטראפן, אז מען האט געמוזט ארבעטן דאנערשטיק א גאנצע נאכט בכדי פרייטיק אפטראגן דאס שטיקל סחורה און באוויזן פארן באקומענעם געלט צוגרייטן דעם שבת.

***

די יידישע יוגנט, וואָס פֿלעגט שוין קומען אין די פֿאַרטיי־לאָקאַלן און אין טעקסטיל־פֿאַראיין, זעענדיק דעם פּוילישן ארבעטער, וואָס ארבעט בלויז די געוויינטלעכע אכט שעה א טאָג און באקומט דערביי פֿאַרזיכערונג אויפן פֿאַל פון ארבעטסלאָזיקייט, איז פֿאַרזיכערט אין דער קראַנקן־קאסע, באקומט זיין ירלעכן אורלויב אד"נ. האָט אָנגעהויבן מקנא זיין די דאָזיקע דורכן געוויין געשיצטע ארבעטער. זיי, די יידישע ארבעטער, האָבן דאָך ביי זייערע אַנטוועב־מאשינען געמוזט ארבעטן ביז פֿאַרטאָג און נישט געקאָנט גענינסן פון די אלע געוויין־פֿאַרזיכערונגען, ווייל עס איז נישט חל געווען אויף די, וואָס ארבעטן ביי זיך אין שטוב. דערביי איז כסדר געווארן שוועכער צו פֿירן לוין־קאַמפֿן, ווייל עס איז צוגעקומען א נייע קאָנקורענץ: דאָס זענען געווען די פּויערים פון די ארומיקע דערפער, וועלכע האָבן אויך איינגעפירט ביי זיך אין די שטובן האַנט־וועב־מאשינען און געמאכט די ארבעט פיל ביליקער. ביי די פּויערים איז עס דאָך געווען בלויז א צוגאָב־ארבעט, וואָס זיי פלעגן מאכן אין דער פרייער צייט פון זייער ארבעט אין פעלד, דאָקעגן ביי די יידן איז עס געווען זייער אייניציקער מקור פון פּרנסה.

ערשט אין יאָר 1926 איז לויט דער איניציאַטיוו פון דעם לאַנד־ראַט פון די יידישע פֿראַקציאָנעלע פֿאַראיינען אונטערגענומען געוואָרן אָפּציע פון רעכט אויף ארבעט פֿאַר יידישע ארבעטער־פֿאַרשטייער. עס האָבן זיך באַטייליקט אין דעם קאָנגרעס נישט בלויז פֿאַרשטייער פון „בונד", אונטער וועמענס השפּעה דער לאַנד־ראַט האָט זיך געפונען, נאָר אויך די פּועלי ציון־פֿאַרטייען און די לינקע. די אָפּציע פון דעם לאַנד־ראַט האָט געפונען אָפּקלאַנג אויך ביי אונדז אין בעלכאַטאַוו. פֿאַר א פּאָר זלאָטעם האָט מען זיך אָנגעהויבן לערנען מעכאַנישע וועבערייַ ביי א פּוילישן אָדער דייטשן ארבעטער פון די אָרטיקע פאַבריקן, אָבער קיין ארבעט האָט מען אלץ נישט געקאָנט באקומען, אפילו ווען מען האָט שוין יא געקענט ארבעטן ביי די מאשינען. דערצו איז נאָך צוגעקומען א נייע צרה, וואָס דער טעקסטיל־ארבעטער־פֿאַראיין, כאטש עס האָבן צו אים אויך געהערט יידן, האָט אָנגעהויבן שטערן, אז מען זאָל לערנען די יידישע ארבעטער מעכאַנישע ארבעט מיטן אויסרייד, אז דאָס וועט שאַפן אן ארבעטסלאָזיקייט אין דעם פאַך. בנוגע דער קריסטלעכער ארבעטער־יוגנט איז דער פֿארבאָט נישט חל געווען, ווייל קינדער פון ארבעטנדיקע

וועבער האָבן קיין ספּעציעלע ארבעטס־דערלויבניש פון פּאראיין נישט געדארפט.

די יידישע מיטגלידער פונעם טעקסטיל־פּאראיין האָבן אונטערגענומען א פּארביטערטן קאמף קעגן דער דאָזיקער גזירה און קעגן דעם פּארוואנדלען דעם פּראָפּעסיאָנעלן פּאראיין אין א צעך. מיר איז דאָן אויסגעקומען אָנטיילצונעמען אין דער דאָזיקער אקציע אלס דעלעגאט פון די שערער און איך בין געשטיצט געוואָרן דורך די דעלעגאטן פון די האנט־וועבער. די פּויליש פּארוואלטונגס־מערהייט האָט זיך אלס פּאָרשטייערשאפט פון א קלאָסן־פּאראיין נישט געקאָנט אפּן ארויסזאָגן קעגן די יידישע ארבעטער, אָבער אין דער פּראקטיק האָט מען אָנגעוועגדט אלע שיקאָנען בכדי נישט אריינצולאָזן די יידישע וועבער־ארבעטער אין די פאבריקן.

דורך פּראָטעקציע און פּאר געלט איז דערווייל אייניקע יידישע ארבעטער געלונגען זיך אויסצולערנען ארבעטן אויף די מעכאנישע שטולן, דערביי האָבן אייניקע געציילטע יידישע ארבעטער דאָס שוין געקענט פון פריער. יחזקאל בירנצווייג, ישכר פעלד (זיוונע) א"א האָבן געזאָרגט, אז א וואָס גרעסערע צאָל יידישע וועבער זאָלן פון האנט־ארבעט איבערגיין צו מעכאָנישער ארבעט, אָבער היות אלע ארבעטס־פּלעצער זענען שוין געווען פון פריער פּארנומען און קיין נייע פאבריקן האָבן זיך נישט געשאפן, האָבן ס'רוב יידישע ארבעטער, וואָס האָבן שוין געקענט די מעכאָנישע ארבעט, געמוזט פאָרן קיין לאָדזש זוכן ארבעט.

צו א נייעם קריזים איז געקומען אין די יאָרן 1927—1928, וועו די יידישע פאבריקאָנטן האָבן כמעט אינגאנצן אפּגעשטעלט דאָס ארויסגעבן ארבעט די יידישע האנט־וועבער און די ארבעט איבערגעגעבן די פּויערים פון די נאָענטסטע דערפער, וואָס האָבן זי אויסגעפירט א סך בילי־קער. בלויז אייניקע עלטערע האנט־וועבער זענען צוליב חזקה און פּראָטעקציע געבליבן ביי זייער ארבעט, דאקעגן די איבעריקע, בפרט די יונגע, זענען געבליבן ארבעטסלאָז. די לאגע איז נאכמער פּארשארפט געוואָרן דורך דעם, וואָס צוליב דער שטייערן־פּאָליטיק פון דער פּילסודסקי־רעגירונג, האָבן אויך קינדער פון די סוחרים און קליינהענדלער געמוזט זוכן פּאר זיך ארבעט אין די פאבריקן. דאָס זענען ס'רוב געווען שערער און די יעניקע וואָס זענען געווען קרובים פון די פאבריקאָנטן איז געלונגען די ארבעט צו באקומען אויפן חשבון פון די פריערדיקע ארבעטער, ביי וועמען די פאבריקאָנטן האָבן צוגענומען די ארבעטס־מעגלעכקייטן.

אין אייניקע פאלן האט מען אפילו די אפגעזאגטע ארבעטער אויסגעצאלט אנטשעדיקונג, בכדי זייערע ארבעטס־פלעצער צו באזעצן מיט קרובים.

עס זענען דעריבער געמאכט געוואָרן פרוווּן צו ארגאניזירן די אי־בערגעבליבענע יידישע האנט־ווערקער און אויך צו ווירקן אויף די פויערי־שע ווערקער, אז זיי זאלן פאדערן העכערע פרייזן בכדי נישט צו קאנקו־רירן מיט יידישע האנט־ווערקער. ליידער האט דער גרויסער קריזיס אין דער טעקסטיל־אינדוסטרי פון יאר 1928 צוגעשטעלט געמאכט אלע אונדזערע אנשטרענגונגען אויסצולייכן די דיפערענצן צווישן די יידישע האנט־ווערקער און זייערע פויערישע קאנקורענטן.

אין יאר 1930 האט מ. זשוכאווסקי אויסגעבויט א גרויסע פאבריק און געבראכט פון פאביאניץ אן ערך 130 מעכאניקער שטולן. מיר האבן אנגעהויבן אינטערוועניר, אז ער זאל געבן ארבעטס־מעגלעכקייטן אויך יידישע ארבעטער. דער פאבריקאנט האט עס צוגעזאגט צו טון אבער מיטן באדינג, אז די יידישע ווערקער אין זיין פאבריק זאלן נישט ווילן ארבעטן שבת און יום־טוב און פרייטיק זאלן זיי ארבעטן בלויז די פארמיטאג־שיכט. די קריסטלעכע ארבעטער זענען נאך לאנגע אינטערוועניר אייניגע־גאנגען צו ארבעטן יעדן פרייטיק בלויז דעם נאכמיטאג־שיכט און לאזן די יידישע ארבעטער ארבעטן דעם פרייטיקדיקן פארמיטאג־שיכט. אזוי ארום האבן די קריסטלעכע ארבעטער אויך געגאסן פון דעם שבתדיקן טאג, וואס צוליבן געזעץ ווערן ענגלישן שבת האט מען געארבעט אויסער זייערע אייגענע 6 שעה אויך 6 שעה פאר די יידישע ארבעטער און באקומען באצאלט פארן גאנצן טאג. די יידישע ארבעטער האבן נישט געהאט קיין אנדערע ברירה און געמוזט איינגיין אויף די אלע באדינגונגען, הגם עס איז זיי אויסגעקומען צו פארלירן יעדע וואך 6 ארבעטס־שעה. אויף אזא אופן האבן זיך צווישן די יידישע און פוילישע ארבעטער איינגע־שטעלט גוטע באציאונגען.

בינו לבינו האבן פון לאדזש אנגעהויבן שלאגן נייע ווינטן. די פוי־לישע פראפעסיאנאלע פאראיינען, וואס זענען באהערשט געוואָרן דורך דער אנטיסעמיטישער „נאציאנאלער ארבעטער פארטיי" (נ. פ. ר.) האבן אנגעהויבן אן אקציע קעגן באשעפטיקן יידישע ארבעטער און זענען אפילו ארויס אין שטרייק וועגן דעם.

אין בעלכאטאוו האבן א לענגערע צייט געהערשט גאנץ פרידלעכע

באציאונגען צווישן די יידישע און פוילישע ארבעטער און יידישע דעלע־גאטן זענען אין די פאבריקן געוויילט געוואָרן צוגלייך מיט די קריסט־לעכע און מיר האָבן געפירט געמיינזאמע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע אקציעס, וויל מיר זענען געווען אָנגעשלאָסן אָן דער צענטראָלע פון די פּראָפעסיאָנעלע קלאָסן־פאראיינען אין לאָדזש. אָבער צו ביסלעך האָבן זיך אין די רייען פון דער מערהייט פוילישע ארבעטער אָנגעהויבן אריינ־באָקומען די אנטיסעמיטישע השפּעות און א סך קריסטלעכע ארבעטער האָבן נישט געוואָלט שלום־מאכן מיטן געדאנק, אז אויך יידן זאָלן זיין באשעפטיקט אין דער מעכאָנישער וועבערי. עס האָבן זיך אין בעלכאטאָוו אָנגעהויבן באווייזן אנטיסעמיטישע אָנגיטאטאָרן, וועלכע זענען ארויסגע־טרעטן קעגן דעם געמיינזאמען סאָציאָליסטישן גייסט, וואָס האָט באהערשט ס׳רוב בעלכאטאָווער ארבעטער. די אנטיסעמיטישע אָנגיטאָציע האָט לאָנג נישט גלאָזט וואָרטן אויף די טרויעריקע פאָלגן. אין א געווישן טאָג האָט די פוילישע מערהייט פון דער פאָרוואָלטונג פון פּראָפעסיאָנעלן פאראיין אָנגענומען א באשלוס, אז יעדער ארבעטער מוז אפּהיטן דעם אכט־שעה־דיקן ארבעטס־טאָג, מיט אנדערע וועלטער האָט עס געהייסן, אז שבת זע־נען די פוילישע ארבעטער נישט מחוייב צו ארבעטן אָנשטאָט די יידישע, אפילו וועלן זיי האָבן דערפאר באקומען א ספּעציעלע באלוינונג. אויך זאָל פרייטיק נישט געטוישט ווערן דער שיכט, אז די יידישע ארבעטער זאָלן קאָנען ארבעטן בלויז פארמיטאָג. אזוי ארום איז אויסגעקומען, אז אויב די יידישע ארבעטער וועלן נישט ארבעטן שבת, זאָלן די מאשינען נישט גלאָזט ווערן אין גאנג. פארשטייט זיך, אז פיל יידישע ארבעטער וואָלטן אויך שבת געוואָלט ארבעטן, אבער דערויף האָבן די יידישע רעליגיעזע פאבריקאַנטן בשום אופן נישט געוואָלט מסכים זיין און אויך נישט גע־וואָלט דערלאָזן, אז די מאשינען אין זייערע פאבריקן זאָלן צוליב דעם נישט זיין טעטיק.

לויט דער איניציאטיוו פון בונדישן פּארטיי־קאָמיטעט איז געגרופן געוואָרן אָן אלגעמיינע פארזאמלונג פון אלע יידישע מעכאָנישע וועבער. צו דער פארזאמלונג האָבן אלע יידישע ארבעטער־פּארטייען אין בעל־כאטאָוו געשיקט זייערע פארשטייער. נאָכן ארומערדן די אנטיסעמיטישע האנדלונג פון דער פאָרוואָלטונג פון דעם טעקסטיל־פאראיין, פון וועלכן די יידישע ארבעטער זענען געווען שטענדיק אן אקטיווער באשטאנד־טייל, איז באשלאָסן געוואָרן:

1) אפשטעלן צייטווייליק דאם צאלן מיטגלידס־אפצאל אין דעם פאראיין,

2) ווייטער אנפירן א דעצידירטן קאמף כדי אריבערצופירן יידן אויף מעכאנישע ארבעט און נישט מאכן קיין אויסנאם צווישן די יידישע און קריסטלעכע ארבעטער.

די דאזיקע באשלוסן זענען גלייך געמאלדן געוואָרן סיי דער פאר־וואלטונג פון טעקסטיל־פאראיין, סיי די יידישע פאבריקאנטן און עס איז געווייזלט געוואָרן א קאמיסיע, וואם זאל אנפירן די אקציע. אין דער קאמיסיע זענען אריין: יחזקאל בירנצווייג, מאשקאוויטש, ישכר פעלד, מ. יאקובאוויטש, גדליה שטיין און דער שרייבער פון די שורות. די לאגע איז געוואָרן זייער אן אנגעשטרענגטע און דער הויפט־קאמף איז געפירט געוואָרן אין זשוכאווסקים פאבריק, ווו עס זענען געווען באשעפטיקט ס'רוב יידישע וועבער.

אזוי זענען דורך עטלעכע וואכן אין זייער אן אנגעצויגענער שטי־מונג. די אנטיסעמיטישע אגיטאטארן האבן פארשפרייט א העץ־פראפא־גאנדע, אז די יידן ווילן ברעכן דעם אכט־שעהדיקן ארבעטס־טאג און מיר האבן אנגעהויבן אן אויפקלערונגס־ארבעט צווישן די מער באוווסט־זיניקע ארבעטער. דאם איז אונדז אויך מיט גרויס מי געלונגען דורכצו־פירן און די פאבריקן זענען נישט אפגעשטעלט געוואָרן. מיר האבן עס דערגרייכט מיט גוטן און מיט שלעכטן. מיר האבן געוואָרנט די פוילישע ארבעטער, אז מיר וועלן בשום אופן נישט לאזן זיך ארויסשטויסן פון די פאבריקן און זיי פארגעלייגט, אז צוליב דעם געמיינזאמען אינטערעס פון דער ארבעטערשאפט זאלן געהאלטן ווערן די פריערדיקע ארבעטס־באדינ־גונגען. דער קאנפליקט האט זיך געצויגן א היבשע צייט און זענדיק אונדזער אנטשלאסנקייט צו פארטיידיקן אונדזערע רעכט אויף ארבעט, האבן אונדז די פוילישע ארבעטער־דעלעגאטן געמאלדן, אז זיי זענען מסכים צו אונדזערע פארלאנגען. אויף אזא אופן האט זיך אין בעלכא־טאוו פארענדיקט א קאפיטל פון קאמף פאר די רעכט אויף ארבעט פון דער יידישער ארבעטערשאפט.

***

די יידישע ארבעטער אין בעלכאטאוו האבן וויטער פארנומען די אוואנגארד־פאזיציעס אין דעם קאמף פאר בעסערע ארבעטס־באדינגונגען

און שפּעטער איז די בעלכאַטאַווער טעקסטיל־אַרבעטער, אונטער דער השפּעה פון די יידישע אַרבעטער, אויסגעקומען אָנטיי׳ל צו נעמען אויך אין אייניקע פּאָליטישע מאַניפעסטאַציעס קעגן דעם הערשנדיקן פּאָליטישן טעראָר אין פּויל׳ן און אפי׳ו פאַר די רעכט פון דער יידישער באפעל־קערונג, ווי אויך אין אַלגעמיינע געמיינזאַמע פּאָליטישע אקציעס, ווי דאָס איז געווען דער פּא׳ל בשעת די ווינער געשעענישן אין יאָר 1932 (די אַרבעטער־רעוואָלוציע קעגן דעם דאָלפוס רעזשים), בשעת דער מעשה פּשיטיק, געטאָ־בענק אויף די פּויל׳ישע הויכשול׳ן און א רייע אַנדערע ענ־לעכע פאַל׳ן.

אמת, די שוואַרצע שאָטנס פון דער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע האָבן געפּרווט נישט איינמאָל צו פּאַרסמען די רו צווישן דער אַרבעטער־שאפט, אָבער אין בעלכאַטאַוו איז זיי, א דאַנק דער אַנטשל׳אָסנקייט פון דער יידישער אַרבעטערשאפט, זעלטן ווען געלונגען צו דערגרייכן א דערפאָלג.

פּראָפּעסיאָנעלע אויסשולונג פון בעלכאַטאַווער מיידלעך

בילדער פון ערשטן מאי־מאניפעסטאציעס אין בעלכאטאו .

ישראל לענקאָוער, פיזול יאַנקל
גערס און זקן מאַכאַבאַנסקי אויפן
נייעם מאַרק אין אַ יאַריד־טאָג.

*

*

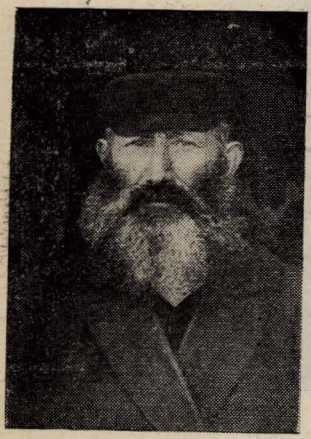

ר׳ קלמן הובערמאַן

(סקאַרפיס)

*

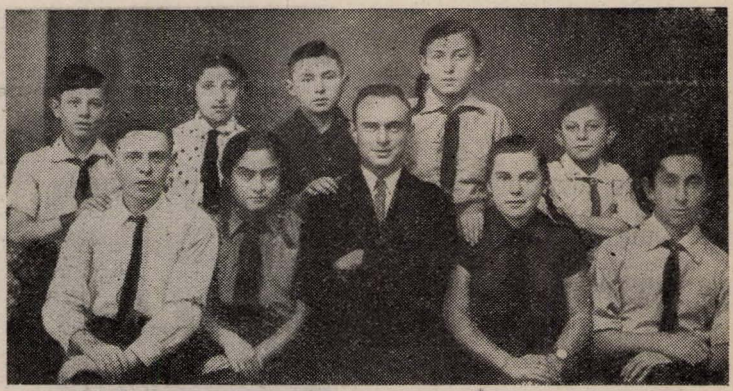

מיטגלידער פון סקיפ־קאַמיטעט אין בעלכאַטאַו

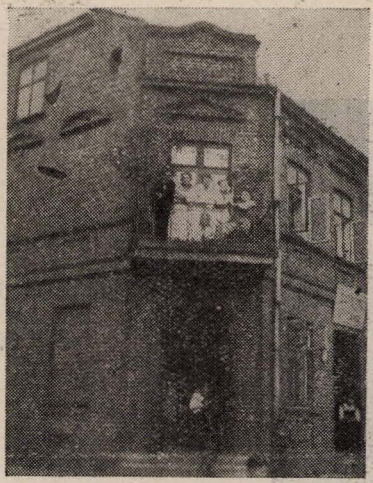

דאָס הויז פון די לעמאַנס

יידישע טיפן

פון בעלכאטאוו

שלמה זשיטניצקי

נעוען אמאל א שטעטל...

צוגלייך מיטן קרייען פון די הענער האָט זיך דאָ, 5 אזייגער פאַרטאָג, געהערט דאָס פייפן פון די פאַבריק־קוימענס, באַגלייט מיט א געדיכטן שוואַרצן רויך.

דאָס קלינגען פון די קלויסטער־גלאָקן פלעגט איבעררייסן די שטעטל־דיקע מנוחהדיקייט. האָט זיך געהערט אַן אויטאָ־סיגנאַל, איז געווען א געלויפֿ ארוים פאַר די טויערן ווי אויפֿ א בייז ווונדער — זען: וואָס דאָ איז געשען, ווער עס האָט אהער פאַרבלאָנדזשעט?

„סטוויקעלע" — דער קליינער גוי מיט די וואָנצעס, האָט מיט זיין גראָגערן אויפגעוועקט דאָס שטעטל פון שלאָף, פאַרלייענענדיק די פאַרשידענע נייע „געזעצן", ארויסגענעבענע פון אַרטיקן מאַגיסטראַט פאַר די שטעטלדיקע „אַביוואַטעלעס" (בירגער).

צירל־טויבע, די קצבטע פון אלטן מארק, פלעגט אויך שטערן די רו פון שטעטל מיט אירע אימהדיקע שלוקעכצן, וואָס האָבן אָפּגעהילכט אין די ארומיקע געסלעך...

אַלטער מאַרק.

דער צענטער פון שטעטל איז געווען דער אלטער מארק („סטארי רינעק"). דאָ האָט זיך געפונען די אויטאָבוסן־סטאַציע, פונוואַנען עס זענען געפאָרן אויטאָס קיין לאָדוש, פיעטריקאָוו און סטערצעווו. דאָ האָבן זיך געזאַמלט גרופּקעס יידן, געשמועסט „פאָליטיק" און איבערגעגעבן די נייעסן פון טאָג. דערנעבן האָט זיך געפונען די שענק פון יאַנקל מרוני (מאַריינע) — א בריט־פּליציקער יונג מיט א פּאָר ווילדע אויגן. פון זיינע גבורות האָט מען זיך אָנדערציילט ווונדער: ווי אזוי ער האָט א כאַפּ

געטון דעם שטארקסטן גוי און אים ארויסגעווארפן פון שענק. מען האט אפילו געוווסט צו זאגן, אז די שטעטלדיקע פאליציי האט פאר אים געציטערט. ס'האט נאר אלעמען געחידושט, ווי קומט דער דאזיקער תכשיט פאר אן איידעם פון אזא שיינעם ייד, ווי עס איז געווען דער שווארצער מאיר, א גערער חסיד.

דא איז אויך געווען די „בערזע" פון די ווויל יונגען פון שטעטל, וואס זענען געווען די באלעבאטים פון די אויטאבוסן און אויך א טייל

דער אלטער מארק

פורמאנעס. יעקב הילער, א שיינער געשיקטער יונג מיט א שטענדיקן שמייכל אויפן פנים, נטע הערש דודם — א שטענדיק אנגעכמורעטער, שמעון יידל לעקעבעקערס (כאטש לויט זיין אויסזען האט מען אים נישט געקאנט רעכענען צו דער קאטעגאריע פון „ווויל יונגען"), יאנקל פאכ־טשאזש, וואס ארויסרעדנדיק א וואָרט, האט ער א שפיי געטון און עס באגלייט מיט א דרייגאדנדיקער קללה. חיים יאנקל איטשע גרונמס האט זיך געהאלטן פארן העלד פון אט דעם „געזינדל". אברהם „רושא־דעק" — א ייד לאנג געקלויבט וואס האט געשיקט זיינע געלאדענע

פורן מיט סחורות קיין לאָדזש, איז אויך נישט געווען קיין „מפּל־קינד". ער האָט געדאַרט שטיל, קוים וואָס מען האָט געהערט, ווי ער וואָלט געציילט יעדעם וואָרט. חיים לייב דרובטשיק, וואָס האָט זיך באַרימט געמאַכט אין שטעטל מיטן טאַנצן אַ „קאָזאַטשאָק", און זיין ברודער מאיר. אברהם אַלטער כמאל, אַ הויכער, געזונטער יונג, וואָס אַז ער האָט געדרעט, האָט מען געהערט אין גאַנצן מאַרק. און אַ שפּראַך האָט ער געהאָט אַ „פּערלדיקע", אָט למשל: „בראַנדיק זאָלסטו ווערן, געדאַך (ניב דיך) אַ ריטש אַוועק, אַז נישט געב איך דיר אַ פּעטש אין באָך אַריין". זיין שוואָגער בערל איז דערפאַר געווען אַ מער רואיקער, זעלטן געעמטפערט אויף פראַנן, ווייל ער איז געווען טויב ווי די וואַנט. דער ליץ פון די „ווייל יונגען" איז געווען „מלכל קראַדניק", זיין גבורה איז מער באַשטאַנען אין פּיסק־מלאכה ווי אין די ידים. יעדעם וואָרט באַגלייט מיט לצנות. שטייט אַ קרענצל אין גאַס און אַמפּערט זיך וועגן וועלט־פּאָליטיק, וואַקסט אויס ווי פון אונטער דער ערד מלכל און דעקט זיי אַלע־מען צו מיט אַ שמוציקן זאַק איבער די קעפּ, אַדער גיט אַ שטופּ, איינער פּאַלט אויפן אַנדערן און דאָס קרענצל צעפּאַלט זיך. וועמען עס האָט זיך אָבער באַדערפט פּאַרמעסטן מיט די הענט, האָט אים דאָס מויל קנאַפּ וואָס געהאַלפן. איז נישט געווען קיין וווּנדער, וואָס מען האָט אים אפט געזען מיט אַן אונטערגעהאַקט אויג, אַדער מיט אַ פּאַרבונדן מויל. אָט דער מלך האָט געהאַט אַ שטיל, טייערן יאָט. שטענדיק געזעסן און געלייענט. זיינע אַ טאַכטער האָט זיך געראַטעוועט אין דער איצטיקער מלחמה און געפינט זיך אין אַמעריקע. אָט די אַלע „ווייל יונגען" האָבן געבילדעט אַ געוויסע קאַסטע, געקוקט אויף אַלעמען פון אויבן אַראָפּ און זיך באַטראַכט ווי „די אויבערשטע פונעם שטייסל". זייערע קאָנפליקטן זענען נישט אויסגעגלייכט געוואָרן דורכן „סאָנד" (נעריכט), נאָר דורך די אייגענע פויסטן... זיי זענען געווען אויך צוויישן די ערשטע, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס.

איינער פון די פריילעכסטע יאָטן איז דאָ געווען דער געלער אברהם מענדל. זיין שוסטער־פאַך איז אים נישט געווען צום הארצן. אים האָט געצויגן די גאַס. ער איז געווען אַ טרענער און זיך געקענט שטענדיק פריי באַווענגן. געווען פול מיט לעבן. אַ פּראָסטער אָבער איבערגענעבענער בונדיסט, געווען ביי אַלעמען באַליבט.

צו די בארימטסטע ליבעס, וואָס זענען געפירט געוואָרן אין אַלטן

מאַרק, דאַרף פאַררעכנט ווערן די ליבע פון אָט דעם טרעגער־ארבעטער מיט אסתר־צירל די יאָאַבטעס. זיי האָבן ענדלעך חתונה געהאט, געוווינט די לעצטע יאָרן אין לאָדזש. אויך זיי זענען אומגעקומען בעת דער נא־צישער אָקופּאַציע.

פון די אַרומיקע נידעריקע הייזקעס האָט זיך באַזונדער אויסגע־טיילט די „קאַמעניצע" (געמויערט הויז) פון ר' איטשע מאיר געווערץ, איינס פון די עלטסטע הייזער אין שטעטל. דאָ האָט זיך געפונען די תלמוד־תורה, וואָס איז שפּעטער איבערגעטראָגן געוואָרן אין אַן אייגע־נער געביידע. דאָ האָבן די מלמדים אברהם צוקערמאַן, אַ רואיקער גו־טער מענטש, וואָס האָט קיינמאָל נישט פאַרלוירן דאָס געדולד, הערשל פּאָשלאַדעק, אַ בייזער ייד, מיט אַ פּאָר שטרענגע אויגן, פאַר וועמען די קינדער האָבן געציטערט, אברהמל פּאַנטשנער, מיט די ברילן אויפן שטערן, וואָס האָט נישט געזשאַלעוועט קיין שמיץ, דער קליינער יצחקל, וואָס זיינע קענטענישן האָט ער גענומען פון עברי טייטש — אָט די אַלע מלמדים האָבן דאָ אין דעם הויז פון פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט געקנעלט מיט זייערע תלמידים.

דאָ אין דעם הויז האָבן זיך אויך געפונען אַ ריי געוועלבער. דאָס גרויסע אייזן־געוועלב פון מרדכי שפּיגעלמאַן, דאָס בראָנפן געשעפט פון דעם פּאָליאַק מיענטקעוויטש, אַ ברודער פון „בורמיסטזש", אַ בודקע פון שמואל לייזער שמולעוויטש, וועלכער איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן אויס־געוואַקסן אַ גרויסער פאַבריקאַנט.

רב איטשע מאיר איז געווען זייער אַ רייכער ייד, האָט געשמט אין שטעטל פאַר זייער אַ קאַרגן, צוגעטיילט זיין ווייב יעדן גראָשן, אַלע האָבן שוין געוואַרט אויף יענעם גליקלעכן מאָמענט, ווען ער וועט דאַרפן סילוקן די לייטישע „זשמעניע נדן" פאַר זיינע צוויי נישט שטאַרק גע־ראָטענע טעכטער, וועלכע מען זעט שטענדיק שפּאַצירן צוזאַמען. אַזוי אַרום וויל דאָס שטעטל נקמה נעמען פאַר זיין קאַרגשאַפט.

האָט איר געוואָלט אַ נאַש געבן אַ גוט שטיקל כאַלווע, אַ פּאָר פרי־שע שפּראָטן, אַ גערויכערטן הערינג — ווער שמועסט, אַז איר האָט זיך געקאָנט דערלויבן דעם לוקסוס פון קויפן אַ „מאַלינאָוון" פּאָמעראַנץ — האָט איר געמוזט אָנקומען אין געוועלבל פון מאירלען. דאָ האָט איר אויך געקאָנט באַקומען אַ באַנאַן, וואָס האָט געהערט צו די זעלטנסטע פרוכטן אין שטעטל און נישט יעדער איינער האָט זיך דאָס געקאָנט

דערלויבן צו קויפן. רב מאירל, א קליין יידל מיט א שטיקל בערדל אויף דער נאָמבע, וואָס זעט אוים ווי צוגעקלעפט, מיט א תמוואטן בליק, האָט זיך אין זיין אייגן געוועלבל נישט געפילט ווי ביי זיך אין דער היים. מיטן געדאנק איז ער מער געווען אין חסידים־שטיבל. ער האָט אויסגעזען ווי א „סטאטיסט" פון יידישן טעאטער. דערפאר אָבער איז שוין געווען א בריה זיין ווייב. זעענדיק זיין אומבאהאלפנקייט פלעגט זי אים שיקן אין שטוב צו וויגן דאָס קינד און זי האָט זיך שוין מיט אלעם אליין „געספראָווען". „וואָס אלט (אוילט) עץ זעך אזוי? צ'האָט נישט קא צאט" — מיט די ווערטער פלעגט זי אלעמען אויפנעמען.

האָט איר געוואלט א נאש טון א לייטישע לאָדע, האָט איר געדארפט אנקומען אין אלטן מארק צו יאנקל שטיין. פון זיין אייז־קרעם האָט מען ממש געלעקט די פינגער. דאָ איז די מילך קיינמאל נישט געווען צוגעברענט, ווי ביי מאירלען, אדער געזאלצן ווי ביי מלכהלע אשר בידעם. און וואָסערע געסט פלעגן קומען? איר האָט דאָ געקאָנט טרעפן לייביש פיינערם זון פון דער סאדע־וואָסער פאברויק מיט רב בעריש זייגערמאַכערם טאָכטער. דאָ זענען געקומען יאנקל קלוגם און ברוך סטאראָווינסקים טעכטער. פאר אזעלכע געסט האָט מען סערווירט אין א ספעציעל צימער. זיין ווייב שפרה מיט דער טאָכטער חוה פלעגן אלעמען אנטקעגנטראָגן א שמייכל, און ער, יאנקל אליין, האָט זיך ארומגעדרייט ווי א זיגער, וואָס נאָר ער אליין ווייסט דעם „אמתן סוד" פון מאכן אייז־קרעם. פריי־טיק פארנאכט, ווען די געשעפטן זענען געווארן פארמאכט, האָט רב יאנקל אנגעטון די אטלעסענע קאפאָטע מיטן סאמעטענעם היטל און ge־אוילט אין גערער שטיבל, וואָס איז געווען א שפאן פון זיין דירה. אביסל ווייטער האָט זיך געפונען די שניט־קראָם פון רב מאירל גערער, א בייזער ייד, זיך געהאלטן שטאלץ מיט זיין גערער יחום, געזעסן יומם ולילה און געלערנט, זיין ווייב אודל האָט געפירט דאָם געשעפט און זיין יינגסטע טאָכטער שרהטשע האָט צוגעהאלפן. רב מאירל איז זייער קארג געווען אויף ווערטער און אויף די פראָסטע יידן האָט ער זיך לגמרי נישט אומגעקוקט, נישט געענטפערט רעכט אויף א באגריסונג. האָט מען דער־ציילט וועגן אים אזא אנעקדאָט: שבת פרי, ווען רב מאירל איז געגאנגען אין מקווה, האָט ער באגעגנט יונהלע דרעקסלער — א ייד א לץ. יונהלע גייט צו און זאָגט אים: „רב מאירל, קושטם מיך"...

— דו שגץ איינער, פשאָ! וואָנט! — ענטפערט ר' מאירל מיט רוגזה.

— כאָטש איינמאָל געענטפערט, האָט זיך יונהלע דרעקסלער צע־לאַכט און נישט מיד געוואָרן אַלעמען דאָס צו דערציילן. דאָס שטעטל האָט הנאה געהאַט, וואָס מ׳האָט אָנגעלערנט אַ בייזן ייד.

דאָ אין מאַרק האָט זיך אויך געפונען דאָס גאַלאַנטעריע־געשעפט פון רב יעקב הערש שטאַטלענדער, איינער פון די שענסטע שטעטלדיקע יידן. אַז מען האָט אַמאָל געדאַרפט עפּעס פּועלן ביי „נאַטשאַלסטווע" — האָט מען געוווסט, אַז דער פּאַסיקער קאַנדידאַט דערפאַר איז רב יעקב הערש. פון די באַשטעלונג־שניידער האָט זיך דער לאָמער הערשל גערעכנט פאַר דעם בעסטן. ס׳איז אַפילו אָנגעגאַנגען אַ שפּאַרעניש: טייל האָבן גע־האַלטן, אַז יידל ראָזענבלום נייט מער מאָדערן, האָט מער „שיק", אַנדערע ווידער האָבן געזאָגט, אַז מאיר מיט כאַמלען, וואָס זענען געפאָרן ספּע־ציעל קיין וואַרשע זיך לערנען „קראָי" (צושניידן) וועלן אַלעמען איבער־שטייגן, אָבער די „קרוין" פון לאָמען הערשל האָט קיינער נישט באַוויזן צוצונעמען. זיינע צוויי זין מרדכי און עזריאל זענען געווען זיינע שטענ־דיקע געזעלן.

עס האָבן אויך געהאַט זייערע געשעפטן הענעכל אדלער, זיינע זין משה שיע, מענדעלע, וואָס האָט געפּטרט דעם נדן ביי שניידעריי, זיין איידעם יאָסל פּיעקנאָ, וואָס האָט אויף כוח — פון אַ טאַנדייטער געוואָלט ווערן אַ באַשטעלונג־שניידער. דערנעבן האָט געהאַט זיין געשעפט מרדכי גראַנעק. נישטאָ קיין בגד וואָס ער זאָל נישט אָנמעסטן און עס זאָל נישט פּאַסן! גערעדט שטענדיק אַזוי איידל, פיין, און דערביי יענעם אַזוי פאַרדרייט, אַז מען האָט קיינמאָל נישט געוווסט ווי מען האַלט מיט אים אין דער וועלט. וועווע פּיולע האָט זיך געהאַלטן פאַר דעם חכם צווישן די שניידער כאָטש אין דער אַרבעט האָט ער צוביסלעך געפושערט.

אויך טאַנדייט־שניידער האָט דער אַלטער־מאַרק. אויפן ערשטן אָרט גייען דאָ די פאַרצווייגטע משפּחות פון די בינעצקיס. דער פאָטער, אַ קליינ־טשיק יידעלע מיט אַ פּאָר שיטערע האָר אין בערדל. זונטיק ביי מנחה־מעריב אין בית־המדרש האָבן די קרעמער אים קיינמאָל נישט צוגעלאָזן צום ברעטל, ווייל זיי האָבן געהאַלטן, אַז אויב ער דאַוונט פאַרן עמוד, מוז צומאָרגנס רעגענען און דער מאָנטיקדיקער מאַרק־טאָג איז גע־שטערט...

שמשון נחמנס, וואָס אויסער שניידעריי איז ער אויך באַגרעבער, די נאָוואַקס ווי מען האָט זיי אין שטעטל גערופן די „מילבעלעך", גע־

הערן אויך צו דער בראַנזשע פון טאַנדייט שנייַדעריי (קאָנפעקציע).

אויך די שיך־בראַנזשע איז דאָ געווען לייטיש פּאַרטרעטן. הערשל גאָרשקאָוויצער האָט זיך באַטראַכט ווי דער קעניג פון אָט דער בראַנזשע. א דיקלעבער ייד, מיט א פּאָר רויטע באַקן, וואָס האָבן נישט דערציילט פון קיין הונגער, פלעגט שטענדיק שטיין פּאָר זיין טויער מיט אַן אַרויס־געשטאַרצטן בויך, די פינגער פּאַרלייגט אויף דער וועסט, פון זיין אויסזען איז געווען קענטיק, אַז ער האָט הנאה פון זיך און געווען שטאָלץ מיט זיינע גערָאטענע זינדלעך, וואָס פירן דאָס געשעפט. די חילקעטע האָט דאָ אויך געהאָט איר געשעפט, ריכטיקער געזאָגט — איר געשעפטל. דאָ האָט באַוויזן איר בריהשאפט איר גערָאטענע טאָכטער מאניע. דער פּיעטריקאָוער שוסטער מיט זיין געשעפט איז דאָ געוואָרן א שטאַרקער קאָנקורענט. זיין משרת — דער „משוגענער קוריער", האָט אים געמאכט א סך רעקלאמע. וען א מיליטערישער אַרקעסטער פון פּיעטריקאָוו האָט דעפילירט איבערן שטאָט, איז שטענדיק אין שפּיץ געגאַנגען דער „משוגענער קוריער" מיט א שטעקעלע און דיריגירט.

פון די שוסטער האָט דאָ געווינט דוד דעם הויכן משחם, וואָס אויסער שוסטעריי האָט ער זיך אויך פּאַרנומען מיט באַגראָבן טויטע.

יאַנקעלע פריזירער האָט דאָ געהאָט זיין רעזורע. די חסידישע יידן פלעגן אויף אים וואַרטן א בייז אויג און נישט איינמאל געדראָט אַריינצולייגן אים אין חרם. שבת, האָבן זיי געזאָגט, האַלט ער פון פּאַרנט פּאַרמאַכט און אינעווייניק „גאָליעט" ער בערד.

און קיין שפּייז־קראָמען פעלן אויך נישט אין אַלטן־מארק. משה הערש מיט זיין הורט־געשעפט, משה פּרצנס, וואָס האָט פּאַרזאָגט אַלע זיינע קינדער מיט שפּייז קראָמען, — אויסער זיין זון שמעון, וואָס איז געווען א שניידער, און זיין יינגסטע טאָכטער שרהטשע, וואָס האָט חתונה געהאָט מיט אַן אַרבעטער־יינגל. אין דער שפּייז־קראָם ביי אירע אַרעמע עלטערן איז שרהטשען געווען זייער ענג. די קרעמעריי איז איר נישט געווען צום הארצן. האָט זי זיך געלערנט נייען קליידער און איז געווען שטאָלץ אויף איר נייעם פּאַך, הגם אירע עלטערן זענען נישט געווען צופריידן פון איר פּראָלעטאַרישער ארבעט.

שרהטשע האָט א סך געלייענט און זיך שטענדיק געלערנט. זי איז געווען גוט באַקאַנט סיי מיט דער יידישער, סיי מיט דער פּוילישער ליטעראַטור. זי האָט אויך געהאָט א נייגונג צו מאָלעריי און פלעגט מאָלן פּלא־

קאטן צו פארשידענע אונטערנעמונגען. שרהטשע איז געווען זייער אק־טיוו אין דער לינקער באוועגונג. צוליב איר ערנסטער באציאונג צו גע־זעלשאפטלעכער ארבעט איז זי דורך אלעמען געווען שטארק געאכט.

אין די אקופאציע־יארן האט שרהטשע געהערט צו די מוטיקסטע קעמפערינס אין שטעטל. זי האט אלעמען געטרייסט און געמונטערט, גלויבנדיק אין דעם זיג איבער די נאצים. ביים אנהויב פון דער אקו־פאציע האט זי באקומען צוגעשיקט ארויספאדערונגם - פאפירן פון ארגענטינע, אבער די דייטשן האבן איר נישט דערלויבט ארויסצופארן און זי פארשלעפט אין א קאנצענ־טראציע־לאגער, ווו זי איז אומגע־קומען הארט פארן סוף פון דער מלחמה.

ש ר ה ׳ ט ש ע

אט דער משה פרצנם האט זיך באמיט צו פאראייניקן פראסטקייט מיט חסידות. זיך געשפיגלט אין זיין חסידישן איידעם יאנקל, וואס איז געווען דער מאן פון זיין טאכ־טער דינטשע.

פון דער גאנצער משפחה איז געבליבן ביים לעבן בלויז דער זון פרץ (איצט אין בעלגיע).

דער געלער יונה, וואס די חסי־דים האבן אים מקנא געווען מיט זיין געראטענעם איידעם, וועלכן ער האט געהאט אויף קעסט, איז געווען נאך איינער פון די שפייז־קרעמער. זיין טאכטער בלימעלע האט יעדעם יאר געבוירן א קינד.

שלמה הערשל פלאוונערם מיט זיין דיקלעכער יידענע, וועלכער עם פלעגט שטענדיק אויספעלן לופט, האט אויך געהערט צו די שפייז־קרע־מער פון שטעטל. א שפייז־קראם האט דא אויך געהאט רב יוסף לייביש,

וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן פון זיינע צוויי טעכטער, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין גרויס מזל צו קיין שידוכים.

אויך היטל־מאַכער האָט געהאַט דער אַלטער־מאַרק. אויפן ערשטן אָרט איז דאָ געווען מלך גאַלסטער, איטשע היטל־מאַכער מיט זיינע זין די יאָאַבס און אויך חיים־פייוול נאַפּאַרסטעק דער פריילעכער יאַט.

דער פעלדשער פון שטעטל האָט דאָ געהאַט זיין שטיבל צוגלייך מיט אַ גערטנדל, וואָס דאָס האָט געהערט צו די זעלטנהייטן אין שטעטל. יאַנקל פעלדשער איז געווען אַ סימפּאַטישער מענטש מיט אַן ערנסט פּנים, מיט אַ פיין צעקעמטער באָרד, האָט אַרויסגערופן צו זיך אַכטונג און פון אַלעמען רעספּעקטירט געוואָרן. נאָך זיין טויט האָט זיין זון אברהם (אַביסל אַ גערירטער אויפן קאָפּ), וועלכער האָט יאָרנלאַנג געוווינט אין דייטשלאַנד — געפּרוווט פאַרנעמען זיין פּלאַץ, אָבער אָן דערפאָלג.

בעקערייען אין אַלטן מאַרק: שעיה בעקער, וואָס נישט איינמאָל איז ער באַשטראָפט געוואָרן פאַר נישט האַלטן ריין זיין בעקעריי, חיה די בעקערין, שמואל שנעלצוג, וואָס נישט איין קללה האָבן די ווייבער גע־שיקט אויף זייערע אַדרעסן פאַר אַ פאַרביטן אָדער פאַרברענט טשאָלנט אין זייערע בעקערייען. די איציקטע האָט אויך געבאַקן היימישע גרויסע ווייסע ברויט, פון וועלכע דער עולם האָט געהאַט הנאה, זי איז אָבער פאַרצערט געוואָרן פון דעם צער פון האָבן אַ משוגענע טאָכטער — ליבע, וואָס איז שטענדיק געשטאַנען פאַרן טויער מיט צעלאָזענע האָר און אָנגעוואָרפן אויף אַלעמען אַן אימה...

יאַטקעס האָבן אויך נישט געפעלט אין אַלטן מאַרק. הערצקע קצב האָט געהערט צו די שיינע באַלעבאַטים פון שטעטל, נישט געקוקט אויף זיין קצבישן פאַך. איינער פון די רייכסטע קצבים אין שטעטל איז גע־ווען יצחק גאָרשקעוויצער, וואָס האָט אויסגעמויערט אַן אייגן איינשטאָ־קיק הויז. פייגע רייזל מיט אירע בנים, לייזער קצב, די לאָמע שרה, פייגעלע פון ראדאָמסק, וואָס האָט גערעדט מיט א ווייכער למד. די אַלע האָבן געהערט צו דעם דערמאָנטן פאַך.

אין אַלטן מאַרק האָט זיך אויך געפונען אַן אַפּטייק, אָבער געווען אויך אַן „אומלעגאַלע" אַפּטייק, אין דער שטוב פון חסידישן ייד רב נחל בעקל (ווייל ער איז שטענדיק געווען מיט אַן אַרומגעבונדענער באַק). דאָ ביי אים פלעגט די אָרעמקייט פון שטעטל קויפן די רעצעפּטן, ווייל דאָ

האט עס געקאסט א סך בילִיקער. ער פלעגט ממש ציטערן, ער זאל חלילה נישט אדורכפאלן...

י. ל. גאלדשטיין האט דא אין מארק געהאט זיין געשעפט, אבער מיטן געדאנק איז ער געווען מער ארויסגעטון אין לייענען און שרייבן ווי אין מסחר. א נידעריקער, מיט אן ערנסטן בליק, אז ער האט שפאצירט אין גאס, איז ער געגאנגען פאמעלעך ווי ער וואלט געמאסטן יעדן טריט. ביי אים אין שטוב האט זיך אויך געפונען א פיאנע, און דאס איז נישט געווען קיין קליניקייט אין שטעטל.

דער דענטיסט פון אלטן מארק מיכאל רעזורניק, האט זיך ארַאפּ־געבראכט אן איידעם פון טשענסטאכוו. געמאכט אים א שטיקל קלייטל, ווו מען האט אויך געשפילט א דאמינא — אבער דאס בוך פון חובות איז געווסקסן ווי אויף הייוון. ס'איז אים געגאנגען וואס אמאל ערגער אפילו דאן וועו ער האט פרובירט מזל ביי שיך־האנדל. דער אלטער מארק האט גהאט פון וואס צו לעבעווען. „אזא מציאה האט ער ערשט געבראכט פון דער פרעמד?"...

צו דער ארעמקייט פון אלטן מארק האט גהערט: משהל ביירעכם, וועמענס ווייב האט שטענדיק געקרענקט אבער תמיד געקינדלט. משה דאַרפסגייער מיט זיינע זעקס בנים, אשר פון האבער, וואס האט פאר־קויפט פערד־פאשע, אסתר בינעצקים, וואס איז געווען די שפייזערין פון דער שטוב, כאטש דער מאן אירער איז געווען א שניידער און פיל אנ־דערע. געווען דא פרויען, וואס האבן געשמט מיט זייער גוטן נאמען: ביילע אסתר — אן אלטע פרוי מיטן קופקעלע אויפן קאפ, וואס פלעגט זיצן אין מארק און פארקויפן אויבסט. וועו זי איז געווויר געוואָרן וועגן א שטוב אין וועלבער מען הונגערט אונטער, איז זי גלייך אוועק אהין און קיינמאל נישט לַיידיקערהייט. האט אן ארעמע כלה געדארפט עפעס נדן, איז זי געווען איינע פון די וואס האט געזאָרגט דערפאר. צו די יחוסדיקע פרויען אין אלטן מארק האט זיך אויך פארעכנט פערל זעלדעס. און פארוואס נישט דערמאנען די פרוי מיט די פינף נעמען: לאה־העלטשע־פויגל־גיטל־מאנעלעס, וועמענס נאמען פארגעדענקען פון אויסנווייניק האט געהערט צו האבן א קאפ פון א מיניסטער. די אמתע אשת חיל פון אלטן מארק איז געווען די „סופרטע" וואס פון אירע וויסע זעמעלעך און געפילטע סטאניקעס האט דער עולם געלעקט די פינגער.

דער אלטער מארק האט אויך ארויסגעגבן „וווּנדער־קינדער". די

פאמיליע לאנגנאם האָט דאָ געהערט צו די סאָלידסטע איינווינער. געהאָט א געשעפטל, וואָם איז געווען מער ליידיק (לייִדיקע שעכטלען האָבן פארשטעלט די ארעמקייט). ער, ישעיה לאנגנאם האָט א סך געלייענט, זיך פיין באנומען מיט מענטשן. זיי האָבן געהאט צוויי געראָטענע קינדער: ריווטשע און העצוש. העצוש האָט ארויסגעווינען גרויסע פאָיקייטן אין מאָלעריי. די עלטערן האָבן אבער נישט געהאט קיין מענלעכקייטן אים צו לאָזן שטודירן. אין א סך שטובן האָבן זיך געפונען בילדער געמאָלענע פון העצושן. פון אלטע צעריבענע פאטאגראפיעס האָט ער ארויסגעכשופט פרעכטיקע פארטרעטן. וועו ער איז אריינגעפאלן אין איצטיקן קריג אין א דייטשן קאנצענטראציע לאגער האָט א נאצי דערוווסט זיך, אז דאָ געפינט זיך א פאָיקער מאָלער, האָט ער אים געגעבן צו רעפראָדוצירן זיינע א משפחה־פאטאָ, וועלכע איז ארויסגעקומען זייער קינסטלעריש און דאָס האָט העצושן מיטגעהאָלפן דערצו, ער זאָל האָבן א סך צו עסן און טרינקען און דערפון טיילן זיך מיט זיינע אומגליקלעכע הונגעריקע חברים. העצוש האָט גהאפט, אז דאָס וועט אים דערמעגלעכן איבערצוקומען די שווערע צייט, אבער דער גורל האָט אנדערש געוואָלט...

צו די איינווינער פון אלטן מארק האָט אויך געהערט אונדזער אייגענע משפחה. אין גרויס ארעמקייט זענען די עלטערן געקומען פון לאדוש קיין בעלכאטאוו אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. די מאמע אונדזערע, אן איידעלע און טיף־רעליגיעזע פרוי, איז געווען די פארזאָגערין פון דער וויבער־שול. זי האָט זיך שטארק געפונען צום הארצן זעענדיק, אז אירע קינדער קערן זיך אפ פון „דרך־הישר". זי האָט א מאָל א כאפ געטון א מעסער און געדראָט צו באגיין זעלבסטמארד, אויב מיר וועלן נישט דאווענען. קראנקערהייט פלעגט זי גיין אין דארף קאָלדעניוו, אויפקויפן דארט הינער, פוטער, קעז, אייער און עס שפעטער פארקויפן צו די רייכערע באָלעבאסטעס אין שטעטל און אזוי־ארום פלעגט זי צוהעלפן דעם טאטן אין דער פרנסה.

דער פאטער איז געווען פון פאך א שעכטל־מאכער, אבער אין בעלכאטאוו האָט ער אויף דעם דאָזיקן געביט ווייניק וואָם געהאט צו טון. איז ער געווארן א מארשעליק און „געשפילט" אויפן באס אין דער שטאָטישער קאפעליע, ציעגדיק דעם סמיטשיק ארויף און ארפ. ער איז שטענדיק געווען גוט אויפגעלייגט און ביי זיין גאנצער קבצנישקייט קיינמאָל נישט פארלוירן דעם גוטן הומאָר.

אונדזער משפחה האט געווויינט אין א קליין צימער, ווו עס האט זיך געפונען דער שוסטער־ווארשטאט פון מיין שטיף־ברודער יאסל ראזנטאל, וועלכער האט בייטאג געלאטעט שיך און ביינאכט געגרימפלט אויף דער מאנדאלין. צעהאנגען איבערן צימער האט זיך ווינטער דא געטריקנט באנוול, וואס איז שפעטער אויפגעטריבן געווארן אויף צוויי טרייב־רעדלעך, וועלכע האבן זיך געפונען אין דעם זעלביקן צימער. אויסער די צווויי בעטן איז מען דא געשלאפן אויף דער ערד.

דאך איז עס געווען איינע פון די פריילעכסטע שטובן אויפן אלטן מארק. אונטער די פענצטער פון אונדזער דירה פלעגן אפט שטיין גרופעס מענטשן און זיך צוהערן צו די ניגונים פון טאטן און דעם אינסטרומענטן־שפיל, וואס האט זיך פון דארט געטראגן.

פון אט דער שטוב קומט מיין ברודער משהלע.

משהלע האט זיך אליין געמאכט א פידל פון דיקט (פארניר) און זיך געלערנט שפילן. ער איז אנגענומען געווארן אין דער שטאטישער קאפעלע. אן איבערראשונג איז אין שטוב געווען, ווען משהלע האט אין שטוב אריינגעבראכט א נייעם טרומפייט. אלע זענען געשטאנען און געגאפט: ווו האסטו געגנומען געלט דערויף? ער שמייכלט: געשפארט, זאגט ער, א גראשן צו א גראשן, אפגענאגן א וואליזקע, געדרייט א קענדל לאדעם (אייז־קרעם) און אזוי ארום זיך דערשלאגן דערצו. ער גיט זיך א שטעל אוועק אינמיטן שטוב און שפילט אויף זיין נייעם טרומפייט א פריילעכס. די מוטער האט זיך צעווויינט פאר פרייד. אין דער קאפעלע האט שוין משהלע געשפילט אויף זיין נייעם סאקסאפאן.

ביי א קאנקורס פון ווילנער „ייוואָ" אויף דער בעסטער אויטאָ־ביאָגראפיע פון א יידישן יוגנטלעכן, וואס איז פארגעקומען אין 1934, אין וועלכן עם האבן זיך באטייליקט 300 יוגנטלעכע פון א גאנצער ריי לענדער, איז אויך א קינד פון אט דער ארעמער שטוב געווען איינער פון די וואס זענען פרעמירט געווארן.

אויפן אלטן מארק זענען אויך געקומען אפט אויף גאסטראלן „קונצ־מאכער", וואס האבן געצויגן סטענגעם פון מויל, געשלונגען פייער, גע־מאכט קאזשעליקעם אין דער לופטן און שטעטלדיק קליינווארג האט זיי באגלייט מיט א הורא...

אין אלטן מארק האט מען געקאנט זען שבת שפאצירן א „ייד" און רויכערן א פאפיראס, א זאך וועלכע דער גרעסטער אפיקורס וואלט זעלטן

געוואגט. ווייזט זיך ארויס אט וואס: דער פּאָליציאַנט פון שטעטל ווי־טאשעק האָט געזוכט א גנב, איז אים איינגעפאלן זיך צו פּאַרקליידן אלס ייד, ער האָט זיך אָבער פּאַרגעסן, אז עס איז שבת ביי יידן און פּאַרויכערט א ציגאַרעטל. פּרייַלעך איז דעמאָלט געווען אויפן אלטן מאַרק, מען האָט געהאט א געלעגנהייט אָפּצוחוזקן פון דער פּאָליציי אויף וועמען מ׳האָט געטראָגן א בייז האַרץ.

בייטאָג האָט נאָך דער מאַרק געהאט ווי עס איז אן אויסזען, אָבער אז עס איז צוגעפאלן די נאכט און עס האָבן זיך אָנגעצונדן די קליינע לעמפּעלעך אויף די פּאָר סלופּעס, וועלכע האָבן געווארפן א מאַטן שיין — האָט דער מאַרק באקומען דעם אויסזען פון א בית־עולם, אויף וועלכן עס איז אומהיימלעך געווען אַדורכצוגיין.

פּאַביאַניצער גאַס

אייגנטלעך האָט זי געהאט צוויי נעמען די דאָזיקע גאַס: פּאַביאַני־צער און בעלכאטווקע. די קבצנים האָבן געוווסט, אז זיי ווינען אויף דער בעלכאטווקע, אזוי ווי דער נאָמען וואלט געווען צוגעפּאסט פּאַר זייער אָרעמקייט. די נגידים ווידער האָבן זיך באטראכט פּאַר איינווינער פון דער פּאַביאַניצער גאַס. די גאַס איז געווען ברוקירט מיט גרויסע שטיינער. די ראָל־וואָגנס גלאַדנטע מיט סחורות און אינדערהויך מיט פּאַסאזשירן האָבן דאָ אָנגעמאכט אזא גערויש, וועו זיי זענען אַדורכגע־פּאָרן, אז די ווייבער פון גאַס האָבן געשריגן, אז זיי ווערן „זאָגלישעט" (טויב). נאָך יאָרן קאָמף האָט די גאַס זיך אויסגעקעמפט אן אייגענע פּלומפּ, וואָס איז מער געווען נישט טעטיק ווי געגעבן וואַסער. ווינטער, וועו עס איז געוואָרן גליטשיק, האָט מען געדארפט זיין אן אקראָבאט צוצוקומען צו איר. דערפּאַר אָבער האָבן די איינווויינער פון דער בעל־כאטווקע זיך געפילט שטאָלץ, וועו זיי האָבן געזען ווי די בירגער פון אלטן מאַרק מוזן זיך מטריח זיין צו זייער פּלומפּ. וואָרום אויך יענע פּלומפּ האָט אָפּט געמאכט „די קונץ" און „פּאַרשטרייקט". היינט דאָס פּלומפּן! נישט איין יידענע האָט קוים אָפּגענאטעמט נאָך אזא שטיקל ארבעט.

דאָ האָט איר געקאָנט אָנציילן אויף די פינגער די „געשעפטן": ישכר פּיאסקאָוש מיט זיין שפּייז־קראָם; די הויכע שפּיגלטע מיט דער לאַנגער גאַמבע, וואָס האָט תמיד געהאט טענות צו די ווייבער הלמאי מען טאָפּט

איר אויס „די שמאלץ־הערינג"; די בעקעריין פון מאכל קורנאסער, פון סטאביצקין און פון חנה ריווען, וועמענס ברויט האט געהאט א שם אין שטעטל. משה נוטעם מיט זיין יאטקע און הערש יידל שפיגעלמאן מיט זיין שענק, וואס איז שפעטער פארוואנדלט געווארן אין אן אכסניה. איז דא ארויסגעפאלן א פרעמדער, וואס האט גערארפט נעכטיקן אין שטעטל, האט מען אים געפירט צו הערש יידלען.

פארשידנארטיק איז געווען די באפעלקערונג פון אט דער גאס. אויפן ערשטן ארט זענען דא געווען די וועבער. זעלטן א הויף אין וועלכן מען

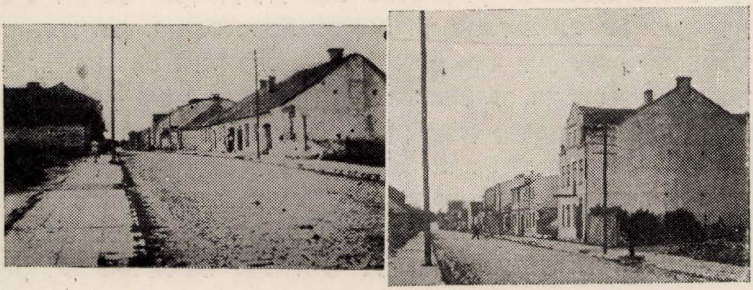

די פאביאניצער גאס

האט נישט געהערט פון באגינען ביז שפעט אין דער נאכט דאס קלאפן פון די האנט שטולן באגלייט מיט געזאנג.

דא האבן געווויינט יידן פערד־הענדלער ווי איטשע גרונמס, אברהם טשורעמורעס, משה גראכאליצער מיט זיינע שיינע טעכטער, טשאטש מאיר מיט די קראנקע אויגן, וואס איז מער געווען אין תפיסה ווי אויף דער פריי. דא האבן געווויינט יידן, וואס זענען יום ולילה געזעסן און געלערנט, ווי ר' יחזקאל לייביש, שמואל זיינוול באגאנסקי, אליעזר שפיגעלמאן, רב שלמה מיכאלס, ר' חיים־איטשע שוחט, וואס אויף אים פלעגט די גאס א ברום טון, אז ער באגייט זיך נישט אזוי גוט מיט זיינע ארבעטער, אברהם פאקטער און נאך אנדערע. אויך די פישער האבן געווויינט דא אין דער גאס: יומע לוים, וואס האט די ווייבער געהאקט איבער די הענט, געשריגן און געשאלטן. הילער שטריק־

מאבער, וואָס אויסער פיש האָט ער אויך פֿאַרנומען זיך מיט פֿלעכטן שטריק, געברומט אונטערן נאָז, אז מען האָט קיינמאָל נישט געווווסט וואָס ער רעדט...

דאָ זענען געווען די גאַרבעריייען און פֿאַרבעריייען פון שטעטל, וואָס האָבן דער גאַס צוגעגעבן גאָר נישט קיין „וואָשנע" ריחות. זקן גאַרבער מיט זיינע זין; פּרץ, שעיה און דוד. משה זלמן פּולדופּעק, וואָס איז געווען אומצופֿרידן פון דעם, וואָס זיין גערעטענע טאַכטער חוה האָט זיך פֿאַרדרייט א קאָפּ מיט דעם שנייידער־יונג וועלוול. דער לאַמער מנשהלע, מיט זיין פערד און וועגעלע האָט שטענדיק זיך אויסגעטענהט מיט דער שקאָפּע, וועלן זי האָט מחמת מידקייט זיך אַוועקגעלייגט און נישט קיין ריר... וועלן דאָס פערד האָט איינמאָל נישט אויף קיין שפּאַס זיך אַוועקגעלייגט און נישט אויפגעשטאַנען מער, האָט ער זיך אזוי שטאַרק גענומען צום הארצן, אז אויך ער איז אין קורצן געשטאָרבן.

דאָ האָט געווווינט קויפמאַן שוסטער מיט זיין ווייב שפּרינצע וואָס האָט גערעדט אונטער דער צונג. אין יענעם געווועלבל, וואָס איז געווען סיי וואַרשטאַט, סיי ווווינונג, זענען זיך צונויפגעקומען די „פּאָליטיקער" פון דער פּאַביאַניצער גאַס. זייער צען יאָריק טעכטערל איז געלאָפּן אין דער ביבליאָטעק בעטן מען זאָל איר לייען מארקס „קאַפּיטאַל".

אזא ענלעכע ווווינונג האָט אויך פֿאַרנומען א צווייטער שוסטער: גרשון מיט זיין ווייב גאָלדע און 5 קינדער. דאָ האָט מען געגעסן, געארבעט און געשלאָפֿן, און נישט איינמאָל דאָרט אָפּגעהאַלטן פּאַרטיי באַראַטונגען. דער דאָזיקער שוסטער, א האַלבער אַנאַלפאַבעט, איז געווארן מיט דער צייט ראַטמאַן אין שטאָט ראַט. אין פּאַביאַניצער גאַס האָט אזעלכעס געקאָנט פּאַסירן. אויך פֿורמאַנעס פּעלץ נישט אין דער פּאַביאַניצער גאַס. מיכאל וויגדער סקאַרפּים, א הויכער בריטפּליציקער ייד. ער האָט זיך געשפּיגלט אין זיין שיינעם זון משה, אין וועמען ער האָט געזען א קאָפּיע פון זיך. צו זיין צווייטן זון גבריאל גאפּע האָט ער נישט געהאַט קיין גרויס צוטרוי צו קאָנען אים איבערגעבן „די לייצעס" און אים דעריבער געמאַכט פּאר א שניידער.

משה סקאַרפּים מיטן רויטן קאַרק, וואָס זיין געזונטקייט האָט געשפּראָצט פון אים. זיינע זין ישראל־יצחק, נח און שמואל לייב האָבן פֿאַרגעזעצט די ארבעט פון טאַטן. מאיר־בער, איז נישט געווען צו שטאַרק פֿאַרליבט אין זיין פאך — האָט ער געמאַכט זיינע קינדער פּאר בעלי־מלא־

כות. ווער אין שטעטל האָט נישט געקאָנט צימלען פון דער פּאַביאַניצער גאס, די מאַמע פון 5 טעכטער און 4 זין? איר זון ישכר איז שטענדיק געווען פארקעמט מיט אַ גלאַנציקן שרינט און זיך געהאַלטן פארן בעסטן טענצער פונעם שטעטל, כאָטש דער יינגערער לייבקע האָט אים געפּרוווט איבערשטייגן. איר טאָכטער מאַניע, פאר וועמענס הארץ עס האָבן גע־קעמפט שמואל קישקע און רחמיאל הערש דודס און די אנדערע טאָכטער חנה, וואָס איז געווען איינע פון די לעבעדיקסטע און גלייכצייטיק שענסטע טעכטער פון שטעטל. חיה־דינה האָט געהערט צו די באַקאַנטסטע פרויען פון שטעטל. איר נאָמען איז אַרויסגערעדט געוואָרן „כאַדינע", געהאָרע־וועט פון באַגינען ביז שפּעט אין דער נאכט. דערצו כסדר געפאָרן קיין פּיעטריקאָוו מיט וואַלוווקעס (פּעקלעך) פאר אירע קינדער זלמן און פּרץ די „וועלט־איבערקערער", וואָס זענען געווען אין דער תפיסה מער ווי אויף דער פריי. אין אַ נידעריקער כאטע האָט דאָ געוווינט מאַכל פורמאַן, אַ ייד מיט אַ פּאָר רויטע אויגן, וואָס האָבן דערציילט פון אַ סך שלאָפלאָזע נעכט. וועגן זיינע צוויי זין יחזקאל און שאַמע האָט מען דער־ציילט ווונדער, אז זיי זענען „יענע קעפּ" און זיי וועלן וועלטן צעשטערן.

נישט נאָר טאַנדייטניקעס ווי ישכר פּאַפּלאָק, דוד פּיעקנים, מרדכי מאָרגענשטערן און אנדערע, אויך יחוסדיקע שניידער האָט געהאט די פּאַביאַניצער גאַס. מאַנעלע איז נישט געווען אַבי ווער. ער האָט גענייט פאַר פּריצים. אויספּרעסן דעם פּאַסעק פון אַ הויז דאָס האָט ער קיינעם נישט געטרויט. זיין בעסט פאַרגעניגן איז געווען אַ כאַפּ טון דעם וואַ־סערטרעגער, אַוועקזעצן אים אויפן טיש און נעמען אַ פול מויל מיט וואַסער, באַשפּריצן אים פון קאָפּ ביז די פיס און נאָכדעם אים אַרויס־וואַרפן. ער האָט זיך געקאָנט אַרומדרייען גאַנצע טעג אין שטוב און נישט אַרויסרעדן קיין וואָרט. ביים נייען האָט ער עפּעס געדאַרפט האָבן, האָט ער מיטן פינגער אָנגעוויזן אין דער לופט: גיב מיר נאָר דאָס! נישט ווייזנדיק וואָס. האָט מען אים געקאָנט דערלאַנגען די שער, קרייד, פאָדעם, קנעפּלעך, און אַז מען האָט אים ענדלעך צוגעטראָפן און דער־לאַנגט דעם צענטימעטער, האָט ער שטאַרק הנאה געהאַט און אויסגע־רופן: אָט אַזוי געפעלסטו מיר! אָט די ספּעקטאקלען פלעגן זיך כסדר איבערחזרן. גאָר אַנדערש איז ער געווען אין גאס. דאָ איז ער געווען צוגעלאָזן, גערן געשמועסט און געהאַט אַ שוואַכקייט צו רעדן וועגן תורה, אין וועלכער ער איז נישט געווען קיין גרויסער בקי.

דאָ האָט אויך געוווינט אין גרויס אָרעמקייט דער טויבער לוזער, אַ ייד אַ דאָרפס־גייער, געבויגן פון שטענדיקן טראָגן דאָס זעקל אויף די פּלייצעס, קיין פליג אויף דער וואַנט נישט געטשעפּעט. ווען אַ פּוילישער כוליגאַן האָט אים פאַרטשעפּעט אַמאָל — האָט ער אים דערלאַנגט אַזאַ פּאַטש, אַז יענער איז פאַר גרויס חרפּה אַנטלאָפן.

זאַנוול פּאַפּיעראָשניק האָט אַליין געשטאָפּט פּאַפּיעראָסן און דער־נאָך זיי פאַרקויפט. וואָווע איילשלעגער האָט דאָ צוגעגרייט אייל צום קאָכן און הויפּטזעכלעך האָט מען הנאה געהאַט ביים פּרעגלען לאַטקעס.

צו די „פּאָפּולערסטע" איינוווינער פון פּאַביאַניצער גאַס האָט זיך פאַרעכנט הערשל צינעס. אַן עלטערער ייד, מיט אַ ווייסער באָרד, דער איינציקער יידישער „סטראַזשאַק" (פייערלעשער) אין שטעטל. זונטיק פרי, ווען די פייערלעשער האָבן דעפילירט מיט מוזיק איבער די גאַסן, האָט קליינוואַרג זיך געפילט שטאָלץ, וואָס אויך אַ ייד איז דאָ צווישן זיי. הערשל צינעס אין זיין מונדיר און סטראַזשאַצקע היטל איז געגאַנגען גלייך אויסגעצויגן ווי אַ סטרונע. ביי אַ שרפה איז ער געווען פון די ערשטע. פון פאַך איז ער געווען אַ שוסטער. מען האָט אים לאַנג נישט געדאַרפט בעטן, ער זאָל דערציילן פון זיין „סלוזשבע" ביי פאָניען, ווו ער האָט געמאכט פאַר דער קייסערינע אַ פּאָר גאָלדענע לעטשלעך. און ווי אַזוי האָט איר אַראָפּגענומען איר די מאָס? — האָבן אים חברה לצנים געפרעגט. הערשל וואַרט שוין אויף דער פראַגע. „פאַרוואָס פאַרשטייט איר נישט גראָבע קעפּ — ענטפערט ער זיי. זי האָט אַוועקגעשטעלט דעם פוס אין שניי און אַזוי אַרום האָב איך אַראָפּגענומען אַ מאָס"...

מאַניש מיט דער גרויסער, רויטער נאָז איז געווען אַ טרעגער. די רויטקייט האָט זיך גענומען, האָט מען דערציילט פון אַ סך „אָקעוויט" טרינקען, וואָס ער האָט אַזוי גערן געהאַט. דאָס ווייב זיינס איז שטענדיק אַרומגעגאַנגען שעלטנדיק אים, „וואָס ער פאַרדינט — האָט זי געזאָגט — גייט אַריין אין דער „באָדניע" (מאָגן), אין פרעסן און זויפן...

די משה זרחטע איז געווען די בריוו־שרייבערין פון שטעטל. זי האָט אַלע מאָל געוווסט ווי אַזוי צו שרייבן צו די קינדער אין די אַמעריקעס, אַז זייערע קעשענעס זאָלן זיך עפענען און זיי זאָלן געדענקען אין די גע־לאָזענע אָרעמע קרובים אין דער אַלטער היים. קיין סך האָט מען איר נישט געדאַרפט זאָגן. אירע בריוו האָבן זיך אַלעמאָל אָנגעהויבן מיט

אָט דעם נוסח: „ליבע קינדער, מיר זענען געזונט, געבע גאָט פון אייך צו הערן דאָס זעלבע אימער און עוויג".

ישראל לענקאווער איז געווען אַ גלעזער. אין איין צימער געוווינט מיט 7 קינדער (5 זין און צוויי טעכטער), אין דעם זעלבן צימער האָבן די קינדער אויך געאַרבעט האַנט־וועבעריי.

ווי נישט פּאַסיק פאַר דער פּאַביאַניצער גאַס זענען געווען די פאַב־ריקאַנטן; מענדל שמואלס, די פעלדס (קראדניקעס), בערל רובינשטיין א"א. צו שאַרף איז געווען דער קאָנטראסט פון זייער אַרט לעבן און דעם לעבן פון א וועבער־ארבעטער ווי עס איז געווען, למשל, דער טויבער עמנואל אָדער שלמה שעפלס. אוודאי האָט מען זיי אַנטקעגנגעטראָגן דעם ברייטן „גוט מאָרגן", אָבער אין האַרצן זיי געוווּנטשן גאָר עפּעס אַנ־דערש. דער גרעסטער גביר פון שטעטל, וועגן וועמענס רייכטום מען האָט געוועבט לעגענדעס, האָט דאָ אויך געוווינט. דאָס איז יאַנקל פלאַקאָ־וויטש. מען האָט געוווסט צו דערציילן, אַז דאָרט האָט מען נישט גע־האַלטן קיין דינסט, כדי זי זאָל נישט זען וואָס זיי פאַרמאָגן. אַ האַלב שטעטל האָט צו אים געהערט, דערצו פיל פאַבריקן און הייזער וואָס ער האָט געהאַט אין אַנדערע שטעט. ער אַליין איז געווען אַ באַשיידענער מענטש אָבער זיין ווייב פלעגט שטענדיק אונטערשטרייכן, אַז זיי זענען שוין פאַרזיכערט מיט פּרנסה אויפן גאַנצן לעבן. פון אָט דער גאַנצער משפּחה איז לעבן געבליבן איין זון שמואל, וואָס געפינט זיך איצטער אין ישראל.

דאָ האָט איר אויך געקאָנט טרעפן פּאָליאַקן וואָס רעדן יידיש: גאָטוואַלד, גאַשעווסקי — דעם שוסטערס זון, וואָס האָט אַפילו אַריינגע־וואָרפן העברעאישע פּסוקים.

די דייטשן פון פּאַביאַניצער גאַס: וואַלבערג, מילבראַנדט א"א האָבן אויך גערעדט אַ גוטן יידיש. ביי יעדער געלעגנהייט האָבן זיי אונ־טערגעשטראָכן זייער „פריינטלעכע" באַציאונג צו יידן.

אויך אַ רבי האָט דאָ געוווינט אין דער פּאַביאַניצער גאַס. געקומען אַ ייד מיט אַן אַלטן ברייטן הוט און אַ צעריבענער קאַפּאָטע און זיך אָנגעגעבן, אַז ער שטאַמט פון גרויסן רבנישן יחוס. געהאַט זיין אייגן שטיבל אין וועלכן ער האָט געוווינט, זיינע חסידים זענען געווען די פּראָסטע יידן פון שטעטל. זיין נאָמען איז שנעל באַרימט געוואָרן און וואָסערע ניסים פלעגט מען זיך פון אים אָנדערציילן. שבת בעתן דאַווע־

נען איז ער צוגענאנגען צו א ייד און אים דערלאנגט א הילכיקן פאטש. נו אז א רבי פאטשט, מן־הסתם ווייסט ער פארוואס? א צייט שפעטער האט דער ייד זיך אנגענומען מיט מוט און געפרעגט: „רבי, וואס האט געדארפט באדייטן יענער פאטש?". נאך א לאנגן ישוב זאגט אים דער רבי: געדענקסט, אז דו האסט מיר איבערגעגעבן, אז דיינם א קינד איז מסוכן קראנק, זיי ווייסן, אז אט דער פאטש האט אויסגעלייזט דאס קינד". דער פרעסטיזש פון רבין איז פון דאן אן שטארק געוואקסן.

געווען א קינא אויף פאביאניצער גאס, ווען האט געשפילט צוויי מאל וועכנטלעך, שבת און זונטיק. אין דעם קינא־זאל פלעגן אויך פאר־קומען קאנצערטן און רעפעראטן. דא האט אונדזער ליבער ב. אייסורא־וויטש פארכשופט דעם עולם מיט זיינע מעשהלעך וועגן אינדיא.

דער יחוס פון דער פאביאניצער גאס איז אבער באשטאנען נישט אזוי אין אירע איינווינער ווי אין די גייסטיקע היימען, ווען האבן זיך דא געפונען.

די יידיש וועלטלעכע שול אין וועלכער די לערערין ראזענבאנד גייט ארומגערינגלט מיט קינדערלעך, ווען באטראכטן זי ווי א מאמע און טרעטן פון איר נישט אפ, די „יבנה"־שול פון „מזרחי" מיט אירע פיל קינדער. כמעט אלע ביבליאטעקן פון שטעטל, ווען זענען געווען ווי אן אוניווערזיטעט פאר דער יוגנט. דא האבן זיך אויך געפונען די לא־קאלן פון פארשידענע פארטייען ווי „בונד", מזרחי, רעכטע „פועלי ציון" און פועלי אמוני ישראל. דא איז געווען דער אדרעס פון נאדל־פאראיין. דא האט דער טעקסטיל־פאראיין פון די יידישע און פוילישע ארבע־טער געגעבן אינסטרוקציעס צו יענעם גרויסן שטרייק, ווען האט גע־דויערט 6 חדשים און איז געווען די טעמע פון א סך ארטיקלען פון דער פראלעטאריישער לאנד־פרעסע. „בעלכאטאוו דארף פארשריבן ווערן אין דעם גאלדענעם בוך פון דער געשיכטע" — האט צו יענער צייט געשריבן יוסף כמורנער.

דא האבן די סאציאליסטישע אנטוועקער געהאט זייער היים. דא איז פארגעקומען א סיום־הספר, ווען האט זיך פארוואנדלט אין א יום־טוב פון שטעטל. דא זענען אפגעהאלטן געוואלדן געהיימע זיצונגען, ווען זענען נישט איינמאל פארענדיקט געוואלדן מיט שמידן אין קייטן די אנטיילנעמער אין אפפירן זיי אין דער פיעטריקאווער תפיסה. נעכטי־קע משוררים האבן דא געבילדעט אן ארבעטער־כאר און פארהילכט די

נאם מיט זייער געזאנג. דאָ האָבן ארבעטער־יינגלעך און מיידלעך געגרייט זייערע גימנאסטישע אויפטריטן, מיט וועלכע זיי האָבן ארויסגערופן אנטציקונג ביים שטעטל.

פון פּאַביאניצער גאס האָבן קינדער אין בלויע בלוזן און רויטע קראוואטן אָפּמארשירט מיט געזאנג אין וואלד ארײן צו זייערע אוים־פלוגן.

דאָ זענען פאַרגעקומען פלי־דעמאָנסטראציעס, ווו די פּאָליציי האָט זיך געפילט הילפלאָז. דאָ אין דער גאס האָבן זיך פאַרמירט די ערשטע מאי־דעמאָנסטראציעס, דאָ האָבן פּאָלקס־מענטשן באקומען זייערע ערשטע ידיעות אין לייענען און שרייבן. אין דעם שול־לאָקאל האָט מען פאר יידישע פרויען געהאלטן אפטע שמועסן וועגן קינדער־דערציונג און אויך וועגן געזעלשאפטלעכע פראגן. אָט די פרויען זענען געווארן ארגאניזירט און טייל אפילו, נאָך טיף רעליגיעז (אין שייטלען אויפן קאפ), האָבן דעם ערשטן מאי אין דער דעמאָנסטראציע געטראָגן א רויטע פאָן.

דאָ האָבן זיך אויך געפונען דאָס ראדזינער און דאָס אלעקסאנדערער שטיבל. פאר א גרויסן טייל זענען אָט די אויבן אויסגערעכנטע אינסטי־טוציעס געווען ממש זייער ערשטע היים, ווו זיי האָבן זייער פרייע צייט אָפּגענעבן פאר אינטערעסאנטער מאכן דאָס לעבן אין יידישן שטעטל.

וועו אויף א שטאָטראט־זיצונג איז אריינגעטראָגן געווארן א פאר־שלאג וועגן אנרופן א גאס אויפן נאָמען פון י. ל. פרץ, איז פאר יערן געווען קלאָר, אז אויפן ערשטן און פאסיקסטן אָרט קומט דאָ אין בא־טראכט די פּאביאניצער גאס.

ביי דער געלעגנהייט איז כדאי איבערצוגעבן אן אינטערעסאנטן קוריאז: וועו די בונדישע שטאָטראט־פראקציע האָט אריינגעטראָגן דעם דערמאָנטן פאַרשלאג, האָט עס נאטירלעך ארויסגערופן א גרויסן שטורעם אין די רעאקציאנערע קרייזן. אין דער דיסקוסיע האָט אויך געבעטן א וואָרט דער פוילישער ראטמאן ה ע ל ו ו א ק (העלוויק) און אָנגעהויבן זיין רעדע בזה הלשון:

— „עס איז אמת, אז דער הער פרץ איז א וווילער מענטש, ער איז מיינער א שכן, איך האָב צו אים גאָרנישט, פארקערט, איך שפיל אפילו מיט אים אמאל א קערטל. אבער וואסערע פאטריאָטישע פארדינסטן ער האָט, אז מען זאָל אָנרופן א גאס אויף זיין נאָמען — דאָס ווייס איך נישט. איך וואָלט אפשר נישט געבעטן קיין וואָרט, האָט ער ווייטער

גערעדט, מיך ווונדערט נאָר, וואָס אזא פאָרשלאג זאָל קומען פון סאָציא־ליסטן"...

דאָס קוריאָזע באַשטייט דערין וואָס העלוואק האָט פאַרביטן די יוצרות מיט אַ נאָמען פון זיינעם אַ שכן, וואָס האָט אויך געהייסן פּרץ און דאָס איז געווען דער רייכער פאבריקאנט פּרץ פרייטאג.

אונדזער טעאַטער.

אַ מאָדנע שוואַכקייט האָט דאָס שטעטל געהאַט צו טעאַטער. איינער פון די הויפּט־פאַרוויילונגען ביי קינדער איז געווען שפּילן טעאַטער. האָבן זיך צונויפגענומען אַ גרופּע קינדער און געשאפן א „טרופּע", פריער פאַרקויפט בילעטן, און דאַן אין איינער פון די אָרעמע שטובן פאַר־צויגן א פאָרהאנג אָדער ליילעך מעשה בינע. די מיידלעך האָבן זיך אָנ־געטון אין מאמעשע, לאנגע קליידער, שיך מיט הויכע אָפּצאסן. די יינגלעך האָבן זיך צוגעקלעפּט בערד, אָנגעטון לאנגע קאפּאָטעס, אָדער גאָר פאַרדרייט דאָס אייגענע רעקל און אזוי האָט קליינווארג געשפּילט טעאַטער. פאַרשטייט זיך, אז אויך דאָ האָבן נישט געפעלט קיין „היימי־שע רעזשיסערן", וועלכע האָבן די ספּעקטאקלען צוגעגרייט. דאָס אלץ איז געווען נאָכקאָפּירט די גרויסע אקטיאָרן, מיט וועלכע דאָס שטעטל איז געווען אזוי רייך.

אונדזערע היימישע אַקטיאָרן זענען געווען:

משה אייזנער, אַ שטובן־מאַלער, האָט זיך גערעכנט פאַרן ערשטן דראמאטישן אַקטיאָר. געטראָגן ברילן אין גאָלדענע רעמלעך, דאָס האָט אים צוגעגעבן מער חשיבות און שטעטלדיקע „אינטעליגענץ". אז ער האָט מיט עמעצן גערעדט, האָט ער פריער יענעם גוט באַטראַכט, ווי איי־נער זאָגט: ווייסט כאָטש מיט וועמען דו רעדסט? און עס האָט זיך אייך געדאכט, אז אין גאס שפּילט ער אויך טעאטער.

נאטאן גאָלדבערג האָט וואָס אַן אמת אלעמען גענומען אין „טאַש אַריין". ער האָט שפּעטער אויך געשפּילט מיט גרויס דערפאָלג אין לאָדזש, ער איז אָבער נישט געווען קיין בעלכאטאָווער, געשטאמט פון זדונסקע וואָלע. אזוי אז דעם טיטל: ערשטער אַקטיאָר האָט ער ביי אייזנערן נישט געקאָנט צונעמען.

ווייטער זענען געווען יחיאל לייביש גאָלדבערג, משה אבראמטשיק, מאקס יאקובאָוויטש, אברהם נאָוואק (מילבל), הענעך פּיגולא, משה שמו־

לעוויטש, די קאמיקער פון דער טרופע זענען געווען: אברהם ליפמע „פאדלאץ" (נאוואק) — איצט אין סאן פאולא, און יידל פעלד. פרויען־ראלן האבן געשפילט: רחל ליכטענפעלד, וואס האט געהאט א חזקה צו

מיטגלידער פון דראמאטישן קרייז
מיט נאטאן גאלדבערג אלס רעזשיסאר

שפילן מוטער־ראלן, שיינדל לאה דרעזנער, אסתר טשיקאצקי. אין „פרי־מאדאנע"־ראלן רחמה בלאט און חנה יאקובאוויטש. אויך האבן מיטגע־שפילט: פריידע נאפארסטעק, חיה און הינדע רויזע יאקובאוויטש. יומקע לייב האט שטענדיק געשפילט קינדער־ראלן מיט גרויסן דערפאלג. סופלער איז געווען דער לאמער איטשע לייב, וואס האט זיך געפילט אין סופלער־קאסטן ווי ביי זיך אין דער היים. לאנג איז געווארן געגרייט אן אויפפירונג. פלאקאטן אין גאס (געמאכט פון היימישע „קינסטלער") פלענן אנזאגן די קומענדע פארשטעלונג. יעדע פארשטעלונג איז אויסגעקוקט געווארן פון שטעטל. וואכנלאנג שפעטער איז יעדע פארשטעלונג געווען די טעמע פון אלע שמועסן. דא האבן זיך געשאפן „גאסן־קריטיקער", געלויבט אדער א־ראפגעריסן. נישט איין אקטיאר איז באטיטלט געווארן „דראנג". די היים

פון די אקטיאָרן איז געווען ביי דער שוואַרצער רחל. דאָ האָט מען עפּעס געכאַפּט אין מויל אַריין און אויך געשפּילט אַ קערטל. דער רעפּערטואַר איז אין גרעסטן טייל געווען אַן אַלטער, הויפּטזעכלעך פּיעסן פון יעקב גאָרדין.

אין מארק האָט זיך געפונען די „סטראַזשאַצקע שאָפּע". אונטן האָבן די פּייערלעשער געהאַט זייערע מכשירים און אויבן איז געווען אַ זאַל מיט אַ סצענע און גאַליארקע. דאָ האָט מען געשפּילט טעאַטער. פון איין זייט זענען די פענצטער ארוים אין גאַס אַריין און פון דער צווייטער זייט אין סאד פון פוילישן גלח. פון ביידע זייטן סצענע זענען געווען אָפּגעטיילט שטיקלעך פּלאַץ, וואָס האָט געדינט אלס גארדעראָבע־צימערן פאר די אקטיאָרן. א געניט אויג האָט געקאָנט זען פון דער גאַס

אַ סצענע פון אַ פּאַרשטעלונג אויסגעפירט דורכן דראַמאַטישן קרייז

ווי עס טוען זיך איבער די אקטיאָרן. דאָס אויפּציען פון פּאַרהאַנג האָט נישט געהערט צו די גרינגע זאכן. נישט איינמאל האָט זיך דער פּאַרהאַנג פּארהאַלטן אינמיטן ציען און דער אנסאמבל איז געבליבן שטיין

ווי פאַרלוירן. דעקאָראַציעס זענען געווען שטענדיק די זעלבע, נאָר יעדעס מאָל האָט מען זיי איבערגעקערט אויף דער אנדערער זייט. אן איבעראשונג אין שטעטל איז געווען די אויפפירונג פון ש. אנסקיס „דבוק" — רעזשי־סירט פון י. ל. גאָלדשטיין. די פאָרשטעלונג האָט אַזוי שטאַרק אויסגע־נומען, אַז מען האָט זי געמוזט איבערחזרן, און דאָס איז שוין אַליין געווען אַ זעלטנקייט.

טייל „אַקטיאָרן" זענען זיך צעפאָרן איבער דער וועלט. אייניקע האָבן חתונה געהאַט און די טרופּע איז זיך צעפאַלן. נייע כוחות פון דער אונטערוואַקסנדער יוגנט האָבן געשאַפן אַ דראַמאַטישן קרייז ביי דער יידיש־וועלטלעכער שול. דאָס זענען געווען: עמנואל יאָאַב, שלמה זלמן קריזמאַן, זאַנוול לוש־טשאַנאָווסקי, עזריאל ליפּינסקי (אַלע אומגעקומען אין איצטיקן קריג), משה לייב פריימאַן, הערש אביגדור זילבערשטיין און דער שרייבער פון די שורות (די לעצ־טע דריי געפינען זיך אין אַרגענ־טינע). פרויען: שרה רבקה זשיט־ניצקי, פראדל נאָוואַק, חוה קריז־מאַן (אַלע דריי אומגעקומען). פרי־מעט לייב און אסתר עקשטיין (איצט אין אַרגענטינע). עס זענען אויפגע־פירט געוואָרן ז. ליבינס „געבראָכענע הערצער", דער „בטלן" א"אַ. אַ ניי קאַפּיטל הויבט זיך אָן, ווען אין שטעטל איז געקומען צו פאָרן די לערערין פון ווילנע רבקה קאָנסקאַ. אַ יונגע, נאָר וואָס געענדיקט דעם לערער־סעמי־נאַר און אויך אַ באַגאַבטע רעווי־אַקטריסע. זי האָט זיך לאַנג נישט געלאָזט בעטן און איבערגענומען די קרייז־אָנפירונג, נעמענדיק גרייטן די ערשטע פאָרשטעלונג מיט אַ רעפּערטואַר, גענומען פון לאָדזשער רעווי־טעאַטער „אררט". זי אַליין האָט אויך אָנטייל גענומען. נאָך יעדן נומער געזאַנג האָט דער זאַל געשטורעמט. די קאָנסקאַ איז געווען אַ בילד־שיינהייט מיט אַ פּאָר שוואַרץ־ברענענדיקע אויגן און אַ שיינע פיגור. אַז זי איז דער־שינען אין מענער־קליידער, און געזונגען „דאָס גנבל" האָט דער זאַל געהויבן זיך ממש פון די ערטער און זי נישט אַראָפּגעלאָזט פון דער בינע.

דאָס ווינקל, ווו עס געפינט זיך דער פייערלעשער־זאַל

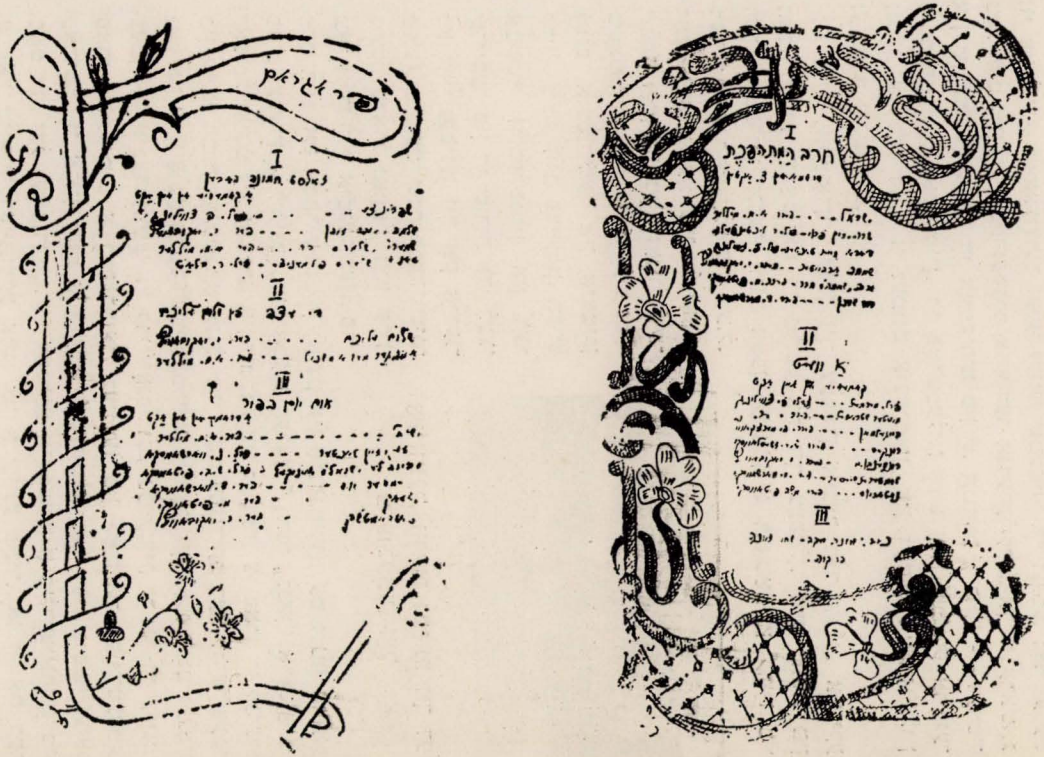

פראָגראַמען פון בעלכאַטאָווער ליבהאבער־פאָרשטעלונגען

דאס איז געווארן אזא שלאגער, וואס זי האט געמוזט בישרן בעת יעדער פארשטעלונג. יעדע רעווי־פארשטעלונג איז געשפילט געווארן ביי א פול געפאקטן זאל. די לידער זענען געווארן שטאט־שלאגערן.

אויך אין די ארומיקע שטעטלעך ווי סטערצעוו, סילעוו פלעגט דער דאזיקער דראמאטישער קרייז אויפטרעטן און אומעטום געהאט דערפאלג. אויסער דעם שטאטישן ארקעסטער, וואס פלעגט באגלייטן די אלע געזאנג־נומערן האט אויך אנטיילגענומען א יונגער פידלער בינעם געלבארד. עס פלעגן אויך קומען טרו־פעס פון לאדזש און סילעוו שפילן טעאטער. וועז עס הויבן זיך אבער אן באווייזן „סטארן" מיט נעמען פון דער גרויסער שטאט — דאן האבן די אלע דראמאטישע קרייזן געמוזט אוועק אין שאטן.

רבקה קאנסקא

לידיא פאטאצקא קומט אייניקע מאל אין שטעטל מיט א גוטן אנסאמבל. זייער אפט זענען געקומען י. טורקאוו און דיאנא בלומענפעלד. זיי זענען יעדעם מאל געווען צופרידן פון דער ארציקער אויפנאמע און צוגעזאגט בקרוב ווידער אמאל צו קומען. אידא קאמינסקא, קלארא סענאלא־וויטש און קליינלערער האבן דא אין א פראסטן מיטוואך געשפילט „מיר פרויען" ביי אן איבערפולטן זאל. יעקב וויסליץ, מיט א טייל פון דער „ווילנער טרופע" האבן אויסגענומען מיט „קידוש־השם". דאס זעלבע י. קאמען מיט א טרופע האט דא געשפילט אנסקים „טאג און נאכט", „דער זינגער פון זיין טרויער" א"א. גרויס דער־פאלג האט דא געהאט סאמבערג. אפטע געסט זענען דא געווען מיט רעצי־טאציע־אוונטן א. וואלפשטאט און י. וויסליץ. אויך לאלא פאלמאן האט דא געגעבן געזאנג־קאנצערטן. דער לאדזשער „אררט" איז פון שטעטל אוועקגעפאלן שטארק אומצופרידן. אינמיטן שפילן האט זיך געהערט א פייפעריי, טייל וואס האבן געזען דעם פראגראם אין לאדזש האבן גע־

שרינן „אז זיי נעמען דאָס שטעטל אויפן זיכער". נישט געווען קיין דע־קאָראַציעס, ס'האָט געפעלט א טיל פון אנסאמבל.

אוקראַאינישע טרופּעס פלעגן דאָ שפּילן צען צוועלף טעג אָן איבער־רייס, און הויפּטזעכלעך פאַר א יידישן עולם. מיט פיל וואַרעמקייט איז אויפגענומען געוואָרן יעדע טעאַטער טרופּע. האָבן זיך יידישע אַקטיאָרן באַוויזן אין גאַס, זענען אלעמענס בליקן געווען געוענדט אין זייער זייט. זייער אָפּפאָר פון שטעטל האָט זיך אלעמאָל פאַרוואַנדלט אין א דעמאָנ־סטראַציע.

יידיש טעאַטער איז אין שטעטל געווען אויף אזוי ווייט באַליבט, אז אפילו די רעליגיעזע פּועלי אמוני ישראל האָבן נישט געקאָנט בייַ־שטיין דעם נסיון און אויך דערמיט „אונטערגעזינדיקט". זיי האָבן אויפ־געפירט „מכירת יוסף". די פרויען־ראָלן זענען געשפּילט געוואָרן דורך מענער פאַרשטעלטע אלס פרויען, און דאָס האָט אריינגעבראַכט א סך הייטערקייט אין שטעטל.

***

אָפּגעברענט איז געוואָרן דער אלטער מארק.

די פּאַביאַניצער גאַס מיט די אַרומיקע געסלעך זענען חרוב און וויסט.

דעם גורל פון דער גאנצער יידישער באפעלקערונג האָבן געטיילט אויך אירע היימישע אקטיאָרן, וואָס האָבן אריינגעבראַכט אזוי פיל פרייד און לעבן אין שטעטל.

בליוו די אַרומיקע וועלדער און בערג זענען געבליבן אומבאַרירט און קוקן אויף דער שטעטלדיקער פּוסטקייט.

ווען בערג און וועלדער וואָלטן געקענט רעדן, וואָלטן זיי א סך געקענט דערציילן וועגן דעם בעלכאטאָווער יידישן לעבן, מיט וועלכן זיי זענען געווען געקניפּט און געבונדן.

יאָ, געווען אמאל א שטעטל...

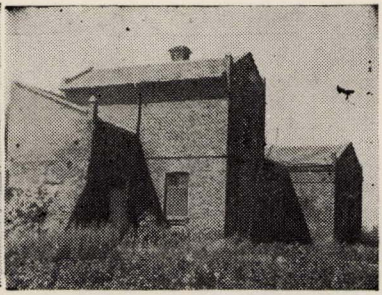

ד י מ ק ו ה דער נייער מאַרק

די בעלכאַטאַווער שול אין הינטערגרונט די תלמוד־תורה

יעקב באַטאַשאַנסקי

י. ל. גאָלדשטיין — אַ שרייבער, וואָס האָט געוואָלט לייזן די שוערסטע פראָבלעמען פון מענטש און ייִד

(אַ רעפעראַט וועגן זיינע צוויי ווערק „צוזאַמענברוך, אַדער איבערבוי" און „1960")

אַ היתנצלותדיקע הקדמה

אין זלמן רייזענס לעקסיקאָן זענען קיין דאַטן נישט פאַראַן וועגן דעם לעבן פון דעם שרייבער י. ל. גאָלדשטיין, דעם מחבר פון דריי געדרוקטע ביכער („צוזאַמענברוך, אַדער איבערבוי", אַ פאַנטאַסטישער ראָמאַן, „1960", אַן אוטאָפּיע און „מיטן פּנים צום שפּיגל" — דריי דערציילונגען). מען וויסט לערך, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין די אַכציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, איז געווען אַ פּיזיש שוואַכער און געהאַט אַ גוטן קאָפּ און ער האָט אַ סך געלערנט. ער איז געווען אַן אויטאָדידאַקט. ער האָט כמעט דאָס גאַנצע לעבן געלעבט אין בעלכאַטאָוו, איז דאָרט געווען אַ לערער און אַ בוכהענדלער. אידעאיש איז ער געווען אַ צעירי ציון און ער איז בשעת דער צווייטער עליה געפאָרן קיין ארץ־ישראל, פון וואַנען ער איז צוריקגעקומען אין אַ היפּשער מאָס אַן אַנטוישטער (דאָס דאָזיקע זעט מען אויך פון זיינע ווערק), אָבער דעם פולן גלויבן אין ארץ־ישראל האָט ער דאָך נישט פאַרלוירן און ער האָט געהאַלטן, אַז ער קען געפינען דעם ריכטיקן וועג צו לייזן נישט נאָר דאָס יידישע פראָבלעם, נאָר די גאַנצע וועלט־פראָגע. און מיט זיינע ווערק

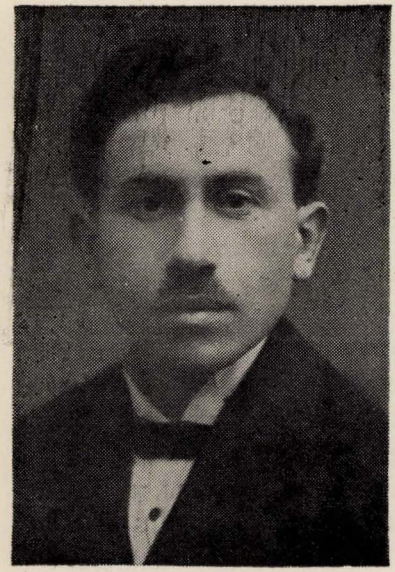

י. ל. גאלדשטיין

איז ער טאקע אויסן געווען צו לייזן די הויפט־פראבלעמען פון דעם מענטשן בכלל און פון דעם יידישן פאלק בפרט. געשטארבן איז י. ל. גאלדשטיין, מיינט מען, אין יאר 1940.

פון די דריי ווערק, וואס י. ל. גאלדשטיין האט געלאזט אין בוכ־פארם, זענען מיר פערזענלעך באקאנט נאר צוויי: „צוזאמענברוך, אדער איבערבוי" און „1960". „מיטן פנים צום שפיגל" האב איך קיינמאל נישט געזען און איך וויים נישט אפילו פון וואס פאר א כאראקטער די דריי דערציילונגען פון אט דעם בוך זענען און וועז זיי זענען דערשינען. מיין ארבעט ווערט דערפאר רעדוצירט נאר צו צוויי רעפעראטן וועגן די צוויי ווערק פון דעם בעלכאטאווער יידישן שרייבער, וואס זענען מיר באקאנט. איך געפין פאר נויטיק צו באמערקן, אז וועגן „צוזאמענברוך, אדער איבערבוי" האב איך בשעתה געשריבן אן אפהאנדלונג, אין וועלכער איך האב געגוצט א סך שארפערע רייד, ווי איך נוץ היינט. און זאל מען אין דעם קיין סתירה נישט געפינען. דעמאלט האב איך געשריבן וועגן א לעבעדיקן מענטשן, מיט וועלכן איך האב זיך געקענט קריגן, בעת היינט שרייב איך וועגן א מענטשן, וואס איז שוין נישטא און וועלכן מען דארף אויסלייזן פון דער פולער פארגעסנקייט.

„צוזאמענברוך, אדער איבערבוי"

„פאנטאסטישער ראמאן" (אין פיר טיילן) הייסט ביים מחבר דאס דאזיקע ווערק, וואס איז דערשינען אין יאר 1934, אין פארלאג „ביכער", ווארשע. דער מחבר זאגט אין זיין הקדמה צו אט דעם ראמאן, אז ער האט דאס בוך געשריבן אין שווערע, אוממעגלעכע באדינגונגען און ער

באַטראַכט דאָס נישט ווי קיין פולקומען ווערק, נאָר ווי אַ „שקיץ" (סקיץ) צו אַ בוך, וואָס דאַרף געשריבן ווערן. ער האַלט, אַז מיר לעבן אין אַזאַ תקופה, אין וועלכער יעדער, וואָס האָט די קלענסטע מעגלעכקייט, דאַרף אַרויסזאָגן זיין וואָרט און נישט וואַרטן אויף קיין באַרימטע פּערזענ־לעכקייטן, ווייל „דער שטורעם צעברעכט די געווענלעכע ביימער פריער, איידער ער צעברעכט די טאָפּאָליען און צעדערן און אַ סך סימנים ווייזן, אַז דער שטורעם איז נאָענט".

לויט אָט דעם געזאָגטן, איז דער מחבר אויסן געווען נישט אַזוי צו שאַפן אַ ווערק, ווי צו זאָגן זיין וואָרט. און ער בעט טאַקע דעם לייענער, אַז ווען ער וועט ענדיקן לייענען דאָס בוך, זאָל ער „אויסשטרעקן די האַנט און העלפן פאַרווירקלעכן" (ער זאָגט נישט וואָס פאַרווירקלעכן, אָבער מיר פאַרשטייען, אַז ער מיינט דעם אידעאַל פון איבערבוי, וואָס ער פּרעדיקט). דאָס דאָזיקע ווערק פאַרנעמט צוויי גרויסע בענד, איינס פון 565 און איינס פון 657 זייטן; און כאָטש אין ביידע בענד זענען פאַראַן אַ סך דיסקוסיעס, ווערט אָבער דער עצם געדאַנק אַרויסגעבראַכט קוים אויף אַ פּאָר צענדליק זייטן און דער רוב פון די אַריבער צוועלף הונדערט זייטן איז געווידמעט דער האַנדלונג און די שילדערונגען פון די העלדן. אויב דער עיקר איז ביים שרייבער געווען דער געדאַנק, האָט ער דאָך געקענט מקצר זיין דעם בעלעטריסטישן טייל און מאריך זיין דעם אידעאישן. דאַרף מען דענקען, אַז כאָטש י. ל. גאָלדשטיין האָט זיך מיט זיין שרייבן געשטעלט אידעאישע צילן, איז ער אָבער בעיקר געווען אַ בעלעטריסט.

עס מוז דאָ ביים אָנהויב געזאָגט ווערן, אַז אין דער האַנדלונג איז דער ראָמאַן נישט פאַנטאַסטיש, נאָר דורכאויס רעאַל. ערשט ביים סאַמע סוף פון ווערק ווערט געשילדערט עפּעס אַזוינס, וואָס איז אין לעבן נישט פאָרגעקומען און דער מחבר האָט דאָס געזען אין זיין פאַנטאַזיע און נעמלעך: ווען מען האָט גערופן די פעלקער צום צווייטן וועלט־קריג, האָבן זיי נישט געוואָלט גיין און זיי זענען נאָכגעגאַנגען דעם רוף פון פרידן. דאָס דאָזיקע האָט געשריבן דער מחבר פינף יאָר איידער דער דערמאָנטער קריג האָט אויסגעבראָכן און דאָס איז געווען זיין אוטאָפּיע (אָדער פאַנטאַזיע), וואָס איז ליידער נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן.

פאַנטאַסטיש איז טאַקע נאָר דער שלוס, אָבער די גאַנצע געשיכטע איז ווי אַ מעשה נוראָ און עס מאַכט דעם איינדרוק, אַז דער עיקר פון

אינהאלט איז ארויסגענומען פון אן אלטן ספר, אדער פון א פאלקס־געשיכטע.

עס קומט פאר אין שטעטל סטאווקע. א יידישער קרעמער לייט געלט ביי א קריסטלעכן פויער און וויל ער געפינט זיך אין א שווערער פינאנציעלער לאגע, פארלייקנט ער טיילווייז זיין שולד. דער פויער קומט זיך קלאגן צום „קסיאנדז" און דער קריסטלעכער פאסטוך גייט זיך דורכטענהן מיט דעם פאסטוך פון דער יידישער עדה. ביידע פאסטוכער זענען אויסערגעווענליכע מענטשן, דער קריסטלעכער גלח, לעא יאנסאן, איז א געבילדעטער און טאלעראנטער און ער האט אפילו נייגונגען צו אפיקורסות. דער רב ר' תנחום צמח איז א גרויסער למדן און ער רעדט אויך א גלענצנדיקן פויליש און ער איז א מזג טוב און ער איז קלוג און מיט אלע מעלות.

דער רב איז שוין אן עלטערער מאן און ער האט א טאכטער פון צוואנציק יאר, אויף וועלכער ער האט אכט יאר געבעטן ביי גאט, ביז ער האט זי אויסגעבעטן. די דאזיקע טאכטער, וואס הייסט ברכהלע, איז שיין און קלוג און האט נישט וויניקער מעלות ווי דער פאטער. און דער גלח איז נאך אויך א יונגער און צו אלע זיינע אויסגערעכנטע מעלות איז ער א שיינער. און עס צעפלאקערט זיך א ליבע צווישן אט די צוויי יונגע מענטשן, וואס ברענגט א סך אומגליק און מאכט שיר־נישט חרוב גאנץ סטאווקע.

דער רב גיט זיך די ערשטע צייט נישט קיין חשבון וועגן דעם, וואס עס קומט פאר און ער האלט אן די בעסטע פריינטשאפט מיט דעם קסיאנדז און די טריפהנע ליבע צעפלאקערט זיך וואס אמאל שטארקער און שטארקער. פונקען ווערן פארוואנדלט אין פלאמען. פידל און קלאוויר (דער גלח שפילט ביידע) און לבנה און שטערן און פוילישע פאעזיע און וועלט־פאעזיע באגלייטן די דאזיקע ליבע, וואס וועט סוף כל סוף אויפהערן ברענגען פרייד און גליק און וועט ברענגען נאר טרויער און אומגליק.

ברכהלע שטייט שוין אין שידוכים; די ערשטע צייט געפינט זי מיטלען ווי אזוי צו אפשטויסן אלערליי חתנים־קאנדידאטן דורך פארשידענע תירוצים. ווער עס איז א שוטה און ווער עס געפעלט איר גלאט נישט. אייניקע מאל קומט שוין צו אומאנעמלעכקייטן, ווייל עס האלט

שוין דערביי, אז די מחותנים מיט דעם חתן זאָלן קומען און עס ווערט אָפּגעלייגט.

און סוף כל סוף העלפט נישט און די רבנישע טאַכטער מוז אַ כלה ווערן. און מען פּראָווט תנאים און זי פּארשווינדט פון דער שמחה און ראַנגלט זיך מיט זיך אַליין און קומט צוריק און ערשט דערנאָך אַנטלויפט זי מיט איר געליבטן.

דער גלח מיט דעם רבם טאַכטער פּאָרן קיין אַמעריקע דורך רומעניע. זיי געפינען זיך אין דער דאָרטיקער פּאָרט־שטאָט קאָנסטאַנצאַ, ווו זיי לעבן ביידע איבער חבוט הקבר. זי האָט געווּוסט, אַז איר אַוועקגיין פון פאַטערס הויז באַדייט אַריינברענגען דעם מלאך המוות אַהין, ווייל דאָרט הערשט סאַמע „טרוקענער דין, אַן פּשרה, אַן לאָגיק, אַן בויגונג". זי איז איין מאָל אַוועק פון הויז אויף דריי טעג, האָט זי ביים צוריקקומען געטראָפן אַן אַנדער טאַטן, אַ גרויערן, אַ דערשראָקענעם. ער האָט אויף איר געקוקט מיט אַזעלכע אויגן, ווי איינער, וועלכער שטייט ביי אַ שריפה און זעט ווי אַלץ ביי אים ווערט חרוב. דער פאַטער האָט געאיילט מיט דעם חתונה מאַכן די טאַכטער, ווייל ער האָט זי דערמיט געוואָלט ראַטעווען פון גלחם הענט און ער האָט דערנענטערט איר אַנטלויפן. און אויך דער יונגער קסיאַנדז האָט געליטן דערפון, וואָס ער האָט פאַרשאַפט אַזוי פיל וויטיק זיין פריינט, דעם רב. זיי האָבן זיך געפילט ווי צוויי פאַרברעכער, וואָס זענען באַאַנגען אַ מאָרד און וועמען דאָס געווּוסן הערט נישט אויף צו פלאָגן. זיי האָבן זיך געוואָלט טרייסטן דערמיט, וואָס זיי האָבן זיך געמוען איינרעדן, אַז זיי האָבן געבראַכט די צוויי קרבנות — איר טאַטן און מאַמען — פאַר דער גרויסער אידעע פון פרייהייט און ליבע פאַר דער גאַנצער מענטשהייט. זיי האָבן באַשלאָסן צו באַקעמפן דעם קאַפּיטאַליזם און די פאַלשע אמונות און זיי האָט זיך געדאַכט, אז דאָס וועט זיין לייכט צו דערגרייכן. זיי האָבן אַזש נישט פאַרשטאַנען פאַרוואָס דאָס דאָזיקע איז נישט דורכגעפירט ביז איצטער. וועלן נישט דער גלויבן אין דער פאַרווירקלעכונג פון זייער נייער רעליגיע, וואָלטן זיי געוואָגט צוזאַמענגעבראַכן אונטער דער לאַסט פון זייערע לידן. זיי האָבן זיך אונטערגענומען שאָפן אַ באַוועגונג פאַר זייער גלויבן און זיי האָבן געווּוסט, אז זיי דארפן וועלן דעם אַנשרייבן אַ גרינטלעך ווערק, אָבער זיי האָבן באַשלאָסן דערווייל אַנשרייבן אַ „שקיץ" און דאָס איז בערגעבן אַ ליטעראַרישער אויטאָריטעט און זיי זענען אין דער זעלביקער

צייט אנגענאנגען מיט דער מינדלעכער פראפאגאנדע. זייער ווערק האבן זיי געזאלט א נאמען געבן „ארויס פון גיהנום" און זיי האבן באשלאסן דעם צו געבן דעם נאמען פון איר טאטנס ספר — „דער אייביקער שבת".

די ארבעט ארום דעם ווערק האט זיי געגעבן טרייסט, זיי האבן געגלויבט ווי קליינע קינדער פארטיק צו מאכן זייער חיבור. אבער די ארבעט האט זיך פארשלעפט צוליב א סך סיבות און אויך צוליב דעם, וואס ס'איז געקומען א קינד. דאס קינד האט זיי געבראכט א טרייסט פון אן אנדער מין. איידער דאס קינד איז געקומען, פלעג ער מורא האבן זי צו לאזן אין שטוב אליין. אים האט זיך רק געדאכט, אז זי וועט באגיין זעלבסטמאָרד. איצטער האט ער פאר דעם שוין מער נישט מורא געהאט. און זי איז טאקע געווארן אנדערש. כאטש זי איז געווען קראנק און געבראכן האט זי אמאל א שמייכל געטאן. דאס קינד איז פאר זיי אין א גרויסער מאס געווארן — „דער אייביקער שבת".

ביים ארויסגעבן זייער ווערק האבן זיי אנגעטראפן אויף שווערי־קייטן. דער פארלאג, וועמען זיי האבן דאס פארגעלייגט, האט געענטפערט, אז ער גיט נישט ארויס קיין אומלענאלע ווערק. מען האט חוזק געמאכט פון זייערע געדאנקען און געהייסן זיין פארזיכטיק, נישט אריינצופאלן אין דער רומענישער תפיסה. זיי האבן באשלאסן דאס בוך ארויסצו־געבן אויף אייגענער רעכענונג און די רעגירונג האט דאס ווערק קאנ־פיסקירט, וועז עס איז געווען אין זאץ און עס איז נישט גרינג אנגע־קומען און עס האט נישט ביליק געקאסט מען זאל זיי נישט ארעסטירן.

און אט דעמאלט האט ברכהלע געזומען ריידן וועגן צוריקפארן קיין פוילן. זי איז געווען זיכער, אז זיי זענען ביידע פאר דער צייט אזוי פאר־ענדערט געווארן, אז מען וועט זיי נישט דערקענען, זי הייסט מאריאנא און ער קאנסטאנטין בינקע און זיי האבן פאפירן מיט אט די נעמען און ס'איז נישט פארן קיין סכנה. ער האט געגלויבט, אז אין פוילן וואלט זיי גרינגער אנגענקומען צו ארויסגעבן זייער בוך און פארווירקלעכן זייער אידעע. אבער ער האט נישט געווואלט זי זאל זיין נאענט פון סטא־וועק. צוליב דעם בוך האבן זיי געדארפט פארן, צוליב דעם קינד האבן זיי נישט געטארט פארן. איר האט דאס הארץ געשראקן פאר דעם, וואס ס'איז געשען אין דער היים ביי איר. ער האט אויך געטראכט, אז ער האט אפגעטאן „א בלוטיק שטיקל ארבעט".

און קיין טעות האָבן זיי נישט געמאַכט. די מוטער איז באַלד פּאַראַליזירט געוואָרן און זי איז געשטאָרבן, ווי דער פּאָטער האָט געזאָגט, מיט א פּאַרקרומט מויל; דער פּאָטער אַליין איז אַריינגעפאַלן אין מרה שחורה און אין אזא שטורמיש־פּאַרצוויפלטן טרויער, וואָס האָט געגרעניצט מיט משוגעת. דער אַלטער רב האָט געזען אַלערליי האַלוצינאַציעס. ער האָט געזונגען שירה אינאיינעם מיט די גלגלים און ער האָט געזען ווי זיין פּרוי, די מוטער פון דער זינדיקער טאָכטער, ראַנגלט זיך אין די נעגל פון די מלאכי חבלה און דער ס"ם הערשט איבער איר. ער שרייט אויס:

עפּנט זיך אויף, טויערן פון גיהנום, אייער פייער וועט קיינמאָל נישט ווערן פאַרלאָשן!

די אייניציקע תרופה וואָלט געווען, ווען די טאָכטער וואָלט געשטאָרבן... ער האָט געזען אַזעלכע בילדער, אז ער האָט געמוזט פּלאַנטערן מיט די רייד און אין שטעטל האָט מען געוווסט, אז דער רב איז „געריבט". אַלע תלמידים און פריינט, וואָס זענען געקומען טרייסטן דעם רב און דער קאָמיטעט, וואָס האָט זיך אונטערגענומען אים צו באַוואָכן, און אים צו באַשפּייזן, זענען מיד געוואָרן. דער רב איז געווען פאַרלאָזן פון אַלע, אויסער פון זיין אייניציקן געטרייען תלמוד מובהק אריה מאיר יאַקובאָווסקי. ווען ער פלעגט זיך שטאַרק צעווייגען, פלעגט דער רב עפּעם עסן.

און די טאָכטער מיטן איידעם זענען צוריקגעקומען קיין פּוילן און זיך באַזעצט אין לאָדזש. קיין סטאָווק איז לעאָ אַליין געפאָרן. ברכה איז נישט בכוח געווען צו מאַכן די דאָזיקע רייזע. און דער געוועזענער גלח האָט געזען, אז די מוטער איז טויט און דער רב איז נישט ביי די געדאַנקען און ער איז צוריקגעפאָרן צו זיין ווייב און איר מודה געווען, אז זי האָט שוין נישט צו ווען צו פאָרן. ער האָט איך נישט געזאָגט, אז דער פאָטער איז געריבט, ער האָט איר דערציילט, אז די עלטערן זענען שוין ביידע נישטאָ.

זיי האָבן געמאַכט א פּלאַן צוריק צו פאָרן קיין רומעניע, אָבער צוליב דעם ווערק זענען זיי נאָך געבליבן א פּאָר וואָכן. ברכה האָט איין מאָל דערזען אין לאָדזש איר טאָטנס געטרייסטן פריינט יאַקובאָווסקין און זי האָט זיך גלאָזט צו אים און געחלשט. זי האָט געמיינט, אז ער

האָט זי נישט געזען. זי איז אפילו נישט געווען זיכער, צי זי האָט אים געזען אין דער ווירקלעכקייט. אָבער ער האָט זי יא געזען און וועגן דעם דערציילט דעם רב.

און ווען לעאָ און ברכה האָבן ארויסגעגעבן דאָס בוך, איז לעאָ דער ערשטער געפאָרן און ברכה האָט אים געדאַרפט נאָכפאָרן. איין מאָל האָט ער איבערגעקלערט, אז יאקובאָווסקי האָט דערציילט דעם רב, אז זיין טאָכטער איז אין לאָדזש און ער האָט זיך דערפאָר דערשראָקן און זיך אומגעקערט, אָבער ווען ער האָט זיך איבערצייגט, אז ס'איז נאָרנישט געשען, איז ער ווידער געפאָרן. אויף דעם וועג האָט מען אים ארעסטירט. ער האָט, וואַרנדיק צוריקגעשיקט, פארלוירן דעם געדאַנק און ער האָט נישט געווסט ווו ער איז אין דער וועלט. ער האָט זיך געפילט שולדיק קעגן זיין פרוי און קינד און ער האָט דאָקטערשע אין שפּיטאָל געזאגט: „מאדאָם, ס'קינד אויך דערהרגעט". און מען האָט אָנגענומען, אז ער האָט טאָקע דערהרגעט זיין ווייב און זיין קינד און מען האָט אים אריינגעזעצט אין תפיסה.

און דער אלטער רב איז געפאָרן קיין לאָדזש און געקומען צו זיין טאָכטער און געזעדט צו איר די הארבסטע רייד פון דין און שטראָף. די באַגענעניש צווישן ביידע איז געווען א קאָשמאַרע. ביידע האָבן זיך קוים דערקענט, אַזוי פאַרעלטערט און פאַרענדערט זענען זיי געווען. און די טאָכטער האָט געחלשט און איז געשטאָרבן. פריער האָט ער געשריען צו דער טאָכטער, אז זי איז חייב מיתה, איצטער האָט ער זי געוואָלט מחייה מתים זיין. וויינענדיק אויף דעם טויט פון דער טאָכטער, איז דעם רבם בליק געפאַלן אויף דעם קינד און ביי אים איז געבוירן געווארן דער משוגענער געדאַנק דאָס צו פארטילקן. אָבער ער האָט זיך באַהערשט און דערפילט, אז „נישט די זינדיקע, נאָר די זינד דארף מען פארטילקן" און אים איז אָנגעקומען א שטורמישער פארלאַנג צו ראַטעווען דאָס קינד און דאָס מל זיין און מאכן פאר א יידן און ער כאפט דאָס און אנטלויפט מיט דעם און ער פירט דורך א קאָנספּיראַטיוו שטיקל ארבעט מיט זעלטענעם אימפּעט און ער גיט איבער דאָס קינד דעם געטרייען פרייַנט זיינעם, יאקובאָווסקין, אינאיינעם מיט דעם נדן, וואָס ער האָט געהאַט צוגעגרייט פאר דער טאָכטער און ווען ער גייט צוריק צו זיך, זעט ער די מוראדיקסטע האַלוצינאציעס און ווען ער קומט אביסל צו זיך, זאָגט ער צו דער טאָכטער:

— קינד מיינס, אויף דער וועלט האָב איך דעם חשבון אויסגע־גלייכט, איצטער קום איך דאָרט אהין „דיר צו העלפן".

אין שטוב ביי זיך פֿאַרלירט ער ווידער די געדאַנקען און וועז א סטראַשניק קומט אים אויספֿאָרשן, קען ער ביי אים גאָרנישט דערגיין און אין שטאָט מיינט מען, אז דער גלח האָט טאָקע אומגעבראַכט די פֿרוי מיט דעם קינד. און דעם אַלטן רב מיט די נישט־קלאָרע געדאַנקען האָט זיך פֿאַרוואָלט דווקא צו זיין אינאיינעם מיט זיין טאָכטער און אַן אייניציקער וועג דערפֿאַר איז פֿאר אים געווען: באַגיין זעלבסטמאָרד, וויל המאבד את עצמו לדעת האָט, לויט דעם יידישן דין, נישט קיין חלק לעולם הבא און מען וועט אים שיקן אין ניהנום אריין און ער האָט באַלד געזומען וואַרפן זיינע ספֿרים אויף דער ערד. אויך זיין חיבור „יום שכולו שבת" האָט ער אַראָפּגעוואָרפן און דעם גאַנצן הויפן ספֿרים האָט ער באַגאָסן מיט נאַפֿט. און אינאיינעם מיט א ספֿר־תורה און מיט דעם לאָמפּ פון טיש, וועלכן ער פֿאַרלעשט און פון וועלכן ער נעמט אַראָפּ דאָס גלעזל, וואַרפט ער זיך אויף דעם „פֿרייווילקן שייטער־הויפן" און ער הערט נישט אויף זאָגן: „אזוי האַנדלט א טאַטע, א פֿשוטער מענטש"... אין שטוב איז פינצטער און ער זעט פֿאר זיך די טאָכטער, ווי א טויטע, פֿייערדיקע טויב. ער געפֿינט א שטיק ליכט, צינדט דאָס אָן, ווי דאָס אַוועקשטעלן צווישן די ספֿרים, אָבער עס ווי נישט שטיין, לייגט ער דאָס אַוועק אויף די מיט נאַפֿט באַגאָסענע ספֿרים, עס פֿאַלן אַראָפּ א פֿאָר טראָפֿן, עס האָט לאַנג געדויערט, דער בערג האָט זיך נישט אָנגעצונדן. דער פֿלאָם לעקט דעם נאַפֿט און שפֿרינגט אָפּ. ער פֿרעגט זיך: אפֿשר טוט ער שלעכט? אפֿשר זאָל ער אַראָפּגיין פון די ספֿרים און צונעמען דאָס ליכט? ער האָט געקלערט זאָגן ווידוי. אָבער ווי נאָך א לאַנגן ישוב הדעת האָט דער גאַנצער בערג אויפגעפלאַמט. א שוידערלעך ברענען האָט אָנגעכאַפּט זיין האַנט און ער האָט אַראָפּגעלאָזט די ספֿר־תורה און אויפ־געהויבן די הענט. עס האָט אים נענומען ברענען דער רוקן... און אזוי איז ער אומגעקומען אין די פלאַמען. עס איז פון אים געבליבן א שווארצע מאַסע, אָן קיין שום פֿאָרם פון א מענטשן. אַלע ספֿרים זענען פֿאַרברענט געוואָרן, עס האָבן זיך אָנגעכאַפּט די הייזער פון ארום. א צווילינג פון צוויי יאָר איז פֿאַרברענט געוואָרן און די מאַמע איז אַראָפּ פון זינען. עס איז פֿאַרברענט געוואָרן די שול, דער קאַשציאָל, דער גאַנצער מאַרק, ס'רוב גאַסן. סטאַווען איז אַוועק מיט דעם רויך.

און אָט אַזאַ פייער האָט אָנגעאַרבעט די ליבע צווישן גלח און רבס טאָכטער. דעם גלח האָט מען ציניש אויסגעפרעגט ביים געריכט און זייענדיק זיכער, אַז ער האָט אומגעבראַכט זיין ווייב און זיין קינד, האָט מען אים פאַרמישפּעט אויף אייביקער תפיסה.

דערמיט ענדיקט זיך דער ערשטער באַנד מיט די צוויי טיילן. אין צווייטן באַנד גייט דורך דאָס לעבן פון דעם זון פון דער טריפהנער ליבע, וועלכן מען רופט תנחום נאָך דעם זיידן און מייראַנץ אויף דעם נאָמען פון דעם יידן, וואָס האָט אים אַדאָפּטירט. תנחום דער צווייטער ווערט געשילדערט ווי אַ קינד מיט אויסערגעוועגלעכע פעאיקייטן און מיט משונהדיקע נייגונגען. ער פאַרהאַלט זיך גוט אויך מיט די גויאישע קינ־דער און ער האָט אַ נייגונג צו מיסטיק. ביז דעם עלטער פון פיר יאָר איז ער געווען איז הויז פון אַ יידן מיטן נאָמען ברוך מייראַנץ, דערנאָך האָט אים יאַקובאָווסקי גענומען צו זיך און אים געכאָוועט אינאיינעם מיט זיין יינגעלע גבריאל, וועלכער איז געווען עלטער פון רבס אייניקל מיט אַ פּאָר חדשים און מיט זיין מיידעלע חווטשע, וועלכע איז אַלט געווען אַ יאָר זעקס.

יאַקובאָווסקיס פרוי האָט זיך באַהערשט מיט אַלע כוחות נישט צו האָבן קיין בייזע באַציאונג צו דעם „ממזר" און זי האָט זיך פאָרגע־שטעלט איר גבריאלן ווי אַ יתום, אָבער די בייזקייט האָט זיך אַרויס־געכאַפּט. און דאָס דאָזיקע האָט זיך ווארשיינלעך אויך אָפּגערופן אויף דעם כאַראַקטער פון דעם יינגל, וועלכער האָט זיך דווקא שטאַרק געחברט מיט גבריאלן און וועלכן ער האָט געמאַכט פאַר אַ שותף צו זיינע אויס־טערלישקייטן. תנחום האָט נישט געוואָלט עסן קיין פלייש, האָט גבריאל אויך נישט געגעסן און ווען תנחום האָט אַוועקגעטראָגן די הון, וואָס מען האָט געדאַרפט קוילען אין וואַלד אַריין, האָט גבריאל גענומען אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט און ער האָט באַקומען די שטראָף.

תנחום האָט געהאַט אויסערגעוועגלעכע פעאיקייטן און ער איז גע־וואַקסן אַ למדן און אַ בעל מקובל. גבריאל האָט אים אָפּט מקנא געווען און געוואָלט נאָכהאַלטן. גבריאל איז קראַנק געוואָרן און מען האָט אויף אים אויסגעגעבן אַלץ, וואָס ס'איז געווען אין שטוב. און יאַקובאָווסקי האָט באַשלאָסן צו בעטן דערלויבעניש ביי תנחומען צו נעמען זיין געלט צו ראַטעווען גבריאלן, אָבער פון וואַנען ער האָט דאָס געלט און ווו ער האָט דאָס גענומען, האָט ער אים נישט אויסגעזאָגט. תנחומען האָט אַזוי

פאַרדראָסן למאי מען פרעגט ביי אים דערלויבעניש, אַז ער האָט באַ־שלאָסן, אַז ווען גבריאל וועט געזונט ווערן, וועט ער פאַרלאָזן דאָס הויז. אָבער גבריאל איז נישט געוואָרן געזונט. מען האָט אים פריער אָפּגעשניטן איין פוס, דערנאָך אַ צווייטן. ראַטשקענדיק זיך אויף דער ערד, האָט ער דערקלערט זיין חבר, אַז ער גלייבט נישט אין גאָט... און אַ נישט גלויבנדיקער אין גרויסע יסורים, איז ער געשטאָרבן.

עס האָט שוין געהאַט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. תנחומס הייליקע געביידע, זיין גלויבן, האָט זיך גענומען וואַקלען. ער האָט נישט געקענט פאַרגעסן די ווערטער, וואָס גבריאל האָט אים געזאָגט: „דו, אַ בשר ודם, ביסט זיך פאַר מיר מקריב, און גאָט, דער רחום וחנון, פייניקט"... און די מלחמה האָט געגרייכט ביז סטאַוועק, אונדזער העלד האָט זיך געפונען צווישן די פיינטלעכע חיילות, וואָס האָבן פאַרוואַנדלט דעם וועג אין אַ בלוטיק שעכטהויז און אים האָט אַ קול גערופן: „גיי, גיי, דערלאָז נישט די ווייטערדיקע שחיטה, גיי, גיי, זאָלן זיי זיך אויפ־הערן שעכטן"... און אָט אין יענער צייט, ווען דער אַלטער יאַקובאָווסקי פילט, אַז ער וועט אומגעבראַכט ווערן, זאָגט ער אויס תנחומען פון וואַ־נען ער שטאַמט. ער האָט מורא, אַז ער וועט חתונה האָבן פאַר זיין טאָכטער חווהטשע און ער פאַרלאַנגט ביי אים אַ תקיעת כף, אַז ער וועט פאַר איר נישט חתונה האָבן און ער זאָגט אים דעמאָלט אויס זיין יחוס. לויט דעם אָפּמאַך מיט דעם רב האָט ער דאָס געדאַרפט טאָן, ווען ער איז געוואָרן בר־מצווה, אָבער דעמאָלט האָט ער קיין מוט נישט געהאַט דאָס צו טאָן. נאָך דעם, וואָס תנחום גיט תקיעת כף, האָט יאַ־קובאָווסקי חרטה און איז אים מוחל און ער בעט אים ער זאָל יאָ חתונה האָבן מיט זיין טאָכטער.

און תנחום קריגט דעמאָלט אַן אויסערגעוועגלעכן כוח און ער ראַ־טעוועט דורך אַ ווילדן אויסברוך פון מוט יאַקובאָווסקין מיט דער פרוי און חווהטשען. ער רעדט איין אַ דייטשן אָפיציר, אַז ער זאָל אים לאָזן פירן זיין אַרמיי־טייל צו אַ פּלאַץ, ווו עס געפינט זיך רוסיש מיליטער און יענער לאָזט זיך איבעררעדן און ער קומט אָן צו דער ריכטיקער צייט און ראַטעוועט זיי.

נאָך דער מלחמה ווערט תנחום אַ ציוניסט און ער פאָרט סוף כל סוף קיין ארץ־ישראל. חווהטשע, וואָס האָט שטענדיק געגלויבט, אַז ער וועט זיין איר מאַן, פאָרט מיט אים נישט, אָבער זי שרייבט זיך איבער

מיט אים. אין ישראל דערוואַרטן אים אַ סך אַנטוישונגען און ער ראַנגלט זיך מיט זיי. איבערהויפּט שרעקט ער זיך פאַר דעם, וואָס די יידן מוזן אַריינקומען אין לאַנד אַריין, דערוועקנדיק שינאה ביי די אַראַבער (דאָס דאָזיקע ווערט דער הויפּט־מאָטיוו פון זיין אַנטוישונג און די באַזע פון זיין ווערק „1960"). ער דערשרעקט זיך אַזוי שטאַרק פאַר דער שינאה, אַז בעת אַ דיסקוסיע אין אַ קאָלאָניע, וואָס געפינט זיך קעגן דעם באַרג תבור, נעמט ער אַ וואָרט און ער זאָגט, אַז „מיר דאַרפן אָפּשטעלן די אימיגראַציע אין לאַנד אַריין". אַלע שפּרינגען אויף און ער בעט רואיקייט. ער זאָגט: „אוקראַאינער פעלדער האָבן נאָך נישט אויסגעטרוקנט פון יידישן בלוט, אַראַבער וועלן דאָס אויך טאָן. זיי זענען מיליאָנען, מיר טויזנטער". ער האָט זיין געדאַנק אַרויסגעזאָגט אויך פאַר אַן ענגלישן מאַכטהאָבער, וואָס האָט שטילערהייט מסכים געווען מיט אים. און ער האָט אין ישראל גענומען פּרעדיקן פאַר אַ מין אָרדען, וואָס זאָל אויף זיין פאָן האָבן די דריי לאָזונגען: „אַמאָר, ליברע, סציאָ (ליבע, פרייהייט, וויסן). פאַקטיש זענען דאָס די זעלביקע געדאַנקען, וואָס זיין פאָטער האָט געפּרעדיקט. ער האָט זיינע געדאַנקען אַרויסגעזאָגט אין אַ בראָשור, וואָס האָט געהייסן „צוזאַמענברוך, אָדער איבערבוי" און ער האָט פאַרלאַנגט פריער איבערבויען די פּסיכאָלאָגיע פון דעם מענטשן.

אין ארץ־ישראל האָט תנחום זיך באַפריינדעט מיט אַ יידן מיטן נאָ־מען עזרא קאסמאלא, וואָס איז געווען דער סאַמע היפּוך פון אים. ער סאַמע גלויבן, יענער סאַמע ציניזם. ער אַ מילדער, אַ האַרמאָנישער, אַ האַרציקער, יענער — אַ ריז אַ ווילדער, אַ ברוטאַלער. ווען קאָסמאלא האָט געפּרעדיקט זיין ציניזם און אומגלויבן און מען האָט אויף אים זיך געוואָרפן, האָט אים תנחום פאַרטיידיקט מיט זיין וואָרט און באַ־הערשט דעם עולם און זיי זענען געבליבן אויף שטענדיק פריינט. אידע־איש האָבן זיי זיך קעגנזייטיק געוואָלט אומברענגען און פּערזענלעך האָבן זיי זיך געהאָלפן.

תנחום איז צוריקגעפאָרן קיין פּוילן פּרעדיקן זיינע אידעען, מיט אַ שפּעטערדיקער שיף איז אויך קאָסמאָלאַ צוריקגעפאָרן און ער האָט אים רק געוואָלט איבערצייגן, אַז אויסער געמיינקייט פאַרמאָגט דער מענטש גאָרנישט. און טראָץ זיין אייגענעם ווילן האָט קאָסמאָלאַ צונויפ־געפירט זיין גלויביקן פריינט מיט זיין פאָטער, דעם געוועזענעם גלח לעאָ יאַנסאָן פון סטאַוועק.

דער געוועזענער גלח איז אָפּגעזעסן צוואנציק יאָר אין תפיסה אין אן אדוואָקאַט האָט אים באפרייט, ווען ער האָט זיך דערוווסט, אז אין אמעריקע וואַרט אויף אים א מיליאָניקע ירושה. עס איז דאָרט געשטאַרבן דער מיליאָנער אבא צמח און געלאָזט זיין גאנץ פאַרמעגן דעם פּוילישן קסיאָנדז לעָאָ יאנסאָן. דער געוועזענער גלח איז ארויס פון תפיסה א פאַרביטערטער קעגן א סך זאכן און איבערהויפּט קעגן דעם יידישן פאַנאַטיזם און ער האָט זיך נישט געקענט מוחל זיין, ווָאָם ער האָט נישט פאַראויסגעזען אלץ, ווָאָם איז געשען. ער האָט געדאַרפט פאַרשטיין ווי ווייט עס קען גרייכן דער יידישער פאַנאַטיזם. דאָך האָט ער זיין גלויבן צו קענען איבערבויען די מענטשהייט און זי דערציען קעגן קאַפּיטאַליזם און פאַלשע אמונות נישט פאַרלוירן און ער האָט אויך נישט פאַרלוירן זיין האָפענונג צו קענען געפינען זיין זון.

ער איז געפאָרן קיין אמעריקע, ווו ער איז אין שיקאָגאָ גרינג געוואָרן דער באַלעבאָם פון דער גרויסער ירושה און דאָרט האָט ער זיך דערוווסט, אז אבא צמח, ווָאָם האָט אים געלאָזט די ירושה, איז געווען דעם סטאַוועקער רבם א ברודער און ער איז אראָפּ פון דרך הישר און ער איז געווען זיין טאָטע. ער האָט אים דערציגן אלם יאָנסאָן און אלם קריסט, ווייל ער האָט נישט געוואָלט ער זאל ליידן אלם ייד. אין דעם פאַרזיגלטן קאָנווערט, ווָאָם ער האָט געעפנט, איז געווען געשריבן:

„לעָאָן יאנסאָן, דו ביסט מיין זון, מיין אייניציקער זון, וועלכן איך האָב קיין רגע אין מיין טרויעריק לעבן נישט פאַרגעסן! דו ביסט א ייד, געבוירן פון א יידישן טאַטן און א יידישער מאַמען. כ'האָב דיך געמוזט אלם קריסט דערציען."

לעָאָ איז צוריקגעפאָרן קיין פּוילן, אָבער אויף דעם וועג איז ער געווען אין ארץ ישראל. און דאָרט האָט ער זיך געטראָפן מיט קאָסמאַלאן און ער איז מיט אים געפאָרן אויף איין שיף קיין פּוילן. דער יידישער ציניקער איז געווען מאַדנע איבערראַשט צו זען ווי דער דאָזיקער פּאַליאַק פּרעדיקט די זעלביקע נעדאַנקען, ווָאָם תנחום און ער ציט אפילו צו עטלעכע ערנסטע מענטשן פאַר זיינע אידעען. ער האָט תנחומען געוואָלט צוניפּפירן מיט אים, אָבער ער האָט זיך געגעבן חשבון, אז דאָס דאָזיקע וואָלט זייער ארבעט פאַרשטאַרקט און ער האָט דאָס נישט געטון.

און דער פאָטער מיט דעם זון האָבן זיך דאָך צוזאַמענגעטראָפן. טאָקע קאָסמאַלא האָט זיי צוזאַמענגעבראַכט. תנחום האָט געהאַלטן א רערע

און לעצ האָט אים געהערט. ער האָט אויסגעזען אינגאנצן ווי זיין מאמע. און ווען תנחום האָט דערציילט, אז ער איז א רבם אז אייניקל און א גלחם א זון, איז דער גלח ארויפגעלאפן צו אים און אים געזאגט, אז ער איז זיין טאטע... קאסמאלא האָט געוואלט בייזע שיסן און ער האָט זיך לאנג געראנגלט מיט זיך און ער איז באגאנגען זעלבסטמארד. דער יצר הרע האָט נישט געהאט קיין מוט צו דערשיסן די בויער פון איבערגעבויטן לעבן און ער האָט נישט געהאט קיין כוח צו גיין מיט זיי אינאיינעם און ער האָט זיך אפגערוימט און זיי געלאזט פריי דעם וועג...

און די באוועגונג האָט זיך צעוואקסן. תנחומס בראשור „צוזאמענ־ברוך, אדער איבערבוי" איז זיך פריער געהאט צענאנגען נאר אין א פאר טויזנט עקזעמפליארן, אבער ווען דער פאטער איז געקומען צו הילף מיט זיין קאפיטאל, האָט די ארגאניזאציע געקענט ארויסגעבן א וואכנ־בלאט, וועלכע איז גיך געוואקסן א טעגלעכע צייטונג און באלד האָט אין אנדער אייראפעאישע לאנד געגומען דערשיינען א טעגלעכע צייטונג פון זעלביקן כאראקטער און עם האָט געגומען קלאפן א גוט ארגאניזירטער אפפאראט. דא הייבט זיך אן דאס פאנטאסטישע, וואס דערציילט ווי אזוי די אידעע פון איבערבוי האָט געוויגט און מיליאנען האבן זיך אנגעשלאסן אין דער דאזיקער ארגאניזאציע. מלוכות האבן געגומען איבערבויען זייערע לענדער אין הסכם מיט די פרינציפן פון דער ארגאניזאציע, גרענעצן זענען אפגעשאפט געוואקסן און פעלקער האבן זיך געוואקסן מיט ליבע איינס צום אנדערן אין די ארעמס און ווען עם איז געקומען צו א קאנפליקט צווישן צוויי מלוכות און צו אן אולטימאטום און עם האבן געארפט אנהויבן רעדן קאנאנען און גאז־וואלקנס, האָט די וועלט א ציטער געטון פאר פרייד. תנחום, דער פרעזידענט פון דער גרויסער ארגאניזאציע, האָט געגעבן א באפעל, אז א מיליאן מענטשן זאל ארויסמארשירן צו דער באדראעטער גרענעץ און שליסן א לעבעדיקע פרידנס־וואנט מיט וויסע פענער. און ס'איז געשען. און ארקעסטערס האבן געשפילט און הארציקע קושן און ליבלעכע האנט־דרוקן זענען געווען דער געבאט פון טאג. און עס איז אויפגעשוומען א פלאן, צו וועלכן אלע מלוכות האבן מסכים געווען, אז דאס ערשטע לאנד, וואס די נייע באוועגונג וועט אויפבויען, זאל קריגן די גאנצע אמוניציע און כעמיקאלן און די פעלקער זאלן בלייבן אנטוואפנט און דערמיט זאל זיך ענדיקן דאס קאפיטל מלחמה...„

וועז תנחום איז צוריקגעקומען פון ארץ ישראל, האָט חווה'טשע שוין געהאט א חתן, א קאָמוניסט. און כאָטש ער האָט זי וויטער ליב געהאט, האָט ער זיך מקריב געווען און איבערגעלאָזט פאר יענעם און אליין איז ער אַוועק צו זיין ארבעט פאר ליבע, פרייהייט און וויסן. ער איז אין זיין ארבעט געוואקסן און די ארגאניזאציע זיינע איז געוואָרן גרעסער און שטארקער. חווה'טשע איז געקומען צו אים א געבראכענע. זי האָט איר חתן געהאָלפן אומברענגען א בחור, וואָס איז אויך געווען פארליבט אין איר, וויל ער האָט אים חושד געווען צו זיין א שפיאָן. דערנאָך האָט איר חתן זיך איבערצייגט, אז יענער איז געווען אומשולדיק און ער איז באגנגען זעלבסטמארד. תנחום האָט געגעבן א מעגלעכקייט זיין געוועזענער כלה צו ווערן א מיטגלידערין אין זיין ארגאניזאציע און זי האָט ארויסגעוויזן גרויסע העלדישקייטן און מסירת נפש. חברים האָבן וועגן איר ארויסגעגעבן א בראשור מיטן נאָמען „חווה'טשע יאקובאווסקא". זי איז געלעגן א קראנקע אין שפיטאָל און זי האָט אים געוואָלט זען. ער איז צו איר געגאנגען מיט דער בראשור און זי האָט אים גערופן „פרעזידענט". זי האָט אים געזאָגט, אז זי שטארבט. תנחום האָט זיך געהיסן רופן ביים נאָמען און ער האָט איר געזאָגט, אז עס איז איצטער געקומען די צייט, וועז זי וועט ווידער לאָכן און נישט שטארבן. און מען האָט צו איר גערעדט צוויי פראָפעסאָרן, וועלכע האָבן געגעבן וועגן איר נישט קיין פרייעלעכע, אָבער אויך נישט קיין יאושדיקע ידיעות. און מען האָט זי גערעטעוועט.

וועמען אָבער דער מולך האָט יא נישט ארויסגעלאָזט פון זיינע לאָפעם, איז געווען תנחומס פאָטער. דעמאָלט וועז דער פרעזידענט פון דער גרויסער ארגאניזאציע איז געווען באגייסטערט פון דעם, וואָס חווה'טשע איז געזונט געוואָרן, דעמאָלט וועז ער האָט איר נערעדט באגייסטערט וועגן תחית המתים און ער האָט איר געוויזן וויפל מיליאָנען מענטשן עם פארלאָזן זייערע קברים (צווישן זיי זיינען טאקע געווען נירון און טאָרקוועמאדא און יאָהאן דער גרויזאמער, אָבער עס זענען אויך געווען גאוטאמא, משה, ישעיה און — יעזוס) און אלע האָבן געזאָגט, אז טויזנט שטארבנס קענען נישט אפשוואכן דאָס גליק פון איין מינוט לעבן, אָט דעמאָלט האָט זיין פאָטער געדארפט שטארבן. ער האָט אים געזאָגט:

— מיין זון, אזוי איז דער פאטאלער גורל פון מענטשן. וועז ב'האָב געוואָלט שטארבן, בין איך געצוונגען געווען צו לעבן... און וועז דאָס נייע

לאנד ווינקט אהער, גליטשט זיך דאָס לעבן פון מיר ארויס.

און דער אלטער זעט ברכהלען, הערט איר געזאנג פון מיצקעוויטשעס „חלום" און ער שטארבט.

דאָס בוך ענדיקט זיך מיט די ווערטער: „מולך האָט ווידער געזיגט". דעם מענטשנס שלעכטס האָבן פאָטער און זון באזיגט, אָבער דאָס שלעכטס פון דעם קאָסמאָס, דעם טויט, האָבן זיי נישט געקענט באזיגן.

אָט דאָס איז לערך דער אינהאלט פון דעם צוויי־בענדיקן, ארי־בער צוועלף הונדערט זייטן דיקן בוך, וואָס דער מחבר האָט באטראכט נאָר ווי א „שקיץ". און די אידייע וועגן אן איבערגעבויטער וועלט איז דאָ טאקע אָנגעווארפן געוואָרן נאָר סקיצנהאפט. סיי אין די שטעלן פון פאָטער און זונס ווערק און סיי אין זייערע רייד זענען פאָראן אלגעמיינע אגיטאציע־רייד קעגן פאנאטיזם, פאלשער אמונה, קעגן קאפיטאליזם, דיק־טאטור, קעגן קריג און פאר א וועלט פון ליבע, פרייהייט און וויסן. ווי אזוי דאָס דאָזיקע איז רעאליזירט געוואָרן, ווערט נישט געזאָגט. די קאפי־טאלן, וואָס לעאָן האָט געירשנט, האָבן געהאָלפן פארווירקלעכן דעם אי־בערבוי געדאנק און געראטעוועט די וועלט פון צוזאמענברוך, וועו דער צווייטער וועלט־קריג האָט געדראָט...

„1960"

אין זעלביקן פאַרלאָג „ביכער", אין וועלכן עס איז דערשינען אין יאָר 1934 דאָס בוך „צוזאמענברוך, אָדער איבערבוי", איז דערשינען אין יאָר 1939 דאָס ביכל „1960", וואָס האָט נישט מער ווי 74 זייטן טעקסט.

שוין פון טיטל קען מען זען, אז דאָ האנדלט זיך וועגן אן אוטאָ־פיע. דער מחבר וויל פאָרשטעלן ווי אזוי עס וועט זיין אין יאָר 1960, 21 יאָר נאָך דעם, וואָס ער האָט אָנגעשריבן זיין ווערק. דער עיקר איז דאָ ווידער א געדאנק, אָבער צום אויסדרוק קומט ער דורך א מעשה. א ייד האָט געוואָלט באגיין זעלבסטמאָרד און ער האָט זיך איבערגעשניטן דעם האלדז, ליגט א געראטעוועטער אין שפיטאל, און וועו ער קומט צוריק צום באוווסטזיין, פרעגט אים דער דאָקטאָר פארוואָס ער האָט אויסגעקליבן גראָד דעם איצטיקן מאָמענט, א יאָר נאָך דער קאטאסטראָפע, צו באגיין זעלבסטמאָרד און פארוואָס ער האָט נישט געוואָרט מיטצושלעפן אין קבר אריין נאָך א פאָר שונאים. די קאטאסטראָפע איז באשטאָנען

אין דעם, וואָס כולינאנעם האָבן זיך אריינגעריסן אין הויז אריין צו אים און האָבן דערמאָרדעט זיינע צווייַ זין און אים געשאָסן נישט אויף טויט. די טאָכטער האָט זיך אַרויפגעוואָרפן אויף איינעם פון די מערדער מיט אַן אייזערנעם פּרענט. ער האָט געזען ווי מען האָט זיין טאָכטער געשלעפּט צום טייך און ווען ער איז שפּעטער געקומען צום באַווסטזיין, זענען שוין נישט געווען נישט קיין זין און נישט קיין טאָכטער.

און דער גראַטעוועטער ענטפערט נישט דירעקט. ער דערציילט וועגן די רעיונות זיינע, וואָס האָבן אים געפֿיניקט. ער האָט נישט אויפֿגעהערט קלערן וועגן זיין פּאָלק, וואָס באשטייט פון קוים זיבעצן מיליאָן מענטשן און איז צעשפּרייט איבער דער וועלט און האָט נישט קיין אייגן לאַנד און ווערט באַשולדיקט אין אַלע אומגליקן. דער מענטש איז צוריק־געגאַנגען צום מיטלאַלטער. ער הערט ווי דער נייער דייטשער קאַנצלער זאָגט, אז „מען מוז די יידן צעקווענטשן". אים איז קלאָר געווען, אז דער „פּירער" וויל ווערן א נייער משיח און שאפן א נייע רעליגיע, און בכדי צו פֿאַרניכטן די קריסטלעכע רעליגיע, מוז ער דערנידעריקן און אַראָפּ־שטויסן אין תהום די ראַסע, פון וועלכער יעזוס שטאַמט. און דאָס יידישע פּאָלק רירט זיך נישט. אפּנים, אז ביאַליק איז געוואָרן, וועלן ער זאָגט: הוא לא יקום, אם לא יקימנו השד הוא לא ייקץ, אם לא יעירנו השוט" (ער וועט זיך נישט אויפהייבן, אויב דער שד וועט אים נישט אויפשטעלן און ער וועט נישט דערוואַכן, וועלן די בייטש וועט אים נישט אויפוועקן). ער האָט געטראַכט וועגן פּאָלעסטינע. דאָס דאָזיקע וואָרט אליין האָט ביי אים געוויבט דעם שלאָף מער ווי פון איין נאַכט. און ער ברענגט דאָ א סך קלאָרער און שארפער אַרויס דעם דאָזיקן געדאַנק, וואָס ער האָט אָנ־געהויבן אַרויסברענגען אין „צוואמענברוך, אָדער איבערבוי". פּאָלעסטינע, זאָגט ער, איז א קליין לאַנד, א מאָגערס, א בארגיקס, אָן נאַטירלעכע רייכ־קייטן. אין כמעט אַלע קאָלאָניזאציע לענדער באקומט דער קאָלאָניסט אומזיסטן באָדן און אפילו אומזיסטן לעבעדיקן און טויטן אינוואנטאר. און אין פּאָלעסטינע איז דער קאָלאָניסט געצוונגען צו קויפן נישט דעם בעסטן באָדן אויף דער קלענסטער מאָס (דונאם), פּאר דער העכסטער וואָליוטע (פונטן). נאָך דעם, ווי די יידן האָבן אַריינגעלייגט אין לאַנד א סומע פון צוואנציק מיליאָן פונט, געפינט זיך נאָך 95 פּראָצענט פון באָדן אין אַראָבישע הענט. ארץ ישראל האָט זיבעציק פּראָצענט אַראָבער און ווען עס וועט זיך געפינען א מיליאָן יידן אין לאַנד, וועלן דאָרט זיין

קרוב צו צוויי מיליאָן אראבער. אין משך פון 14 יאָר האָבן קיין ארץ ישראל איינגעוואנדערט 250 טויזנט אראבער און קיין איינער האָט נישט אויסגעוואנדערט. בן־גוריון האָט געזאָגט, אז די דריי הונדערט טויזנט יידן, וואָס מען האָט אריינגעבראכט אין לאנד אריין, האָבן דערמעגלעכט דעם אריינקום פון דער זעלביקער צאָל אראבער. און אויב מען זאָל יא באווייזן אריינברענגען צוויי מיליאָן יידן אין א קורצער צייט און שאפן א יידישע מערהייט, וועט דאָס לאנד האָבן אַנדערטהאלבן מיליאָן אראבער און זיי וועלן שטענדיק זיין די באעוולטע און עס וועלן זיך פאר זיי איינשטעלן די עטלעכע הונדערט מיליאָן מאכמעדאנער פון עגיפטן, איראק, טערקיי, טוניס... די אראבער זענען אין צאָל 23 מאָל אזוי גרויס ווי די יידן. דאָס לאנד איז פון דריי זייטן אַרומגערינגלט מיט מוסולמענער און דאָס קליינע מדינהלע וועט זיך שטענדיק געפינען צוגויפגעדריקט אין די אָרעמס פון שכן און זיין באדראָט פון אינעווייניק. פאָר יידן איז פאלעס־טינע, האָט ער געטראכט, טאקע דער גוף און די נשמה, אָבער דאָס יידי־שע פאָלק, וואָס ווערט שוין זייט הונדערטער יאָרן געשאָכטן און דערני־דעריקט פון קריסטלעכע פעלקער, טאָר נישט אויפשטעלן קעגן זיך א שונא פון קרוב צו א האלבן ביליאָן מענטשן. (ער רעכנט טויזנט מיליאָן פאר א ביליאָן. י. ב.) אָט דאָס האָט ער געטראכט דעמאָלט, איידער דאָס אומגליק איז מיט אים געשען. און ער האָט זיך באלד געזען אין אַן אנ־דער וועלט. ער האָט פאַרלוירן דעם זכרון און ער האָט זיך געזען אין שפיטאָל פון דער „נייער יידישער רעפובליק" און צווישן אים און דער שוועסטער קומט פאָר א שמועס, ביי וועלכן די לעצטע פארזיכערט אים, אז ער בעסערט זיך און ער וועט אינגיכן געזונט ווערן. אים האָט זיך גע־דאכט, אז עס זענען אריבער 22 יאָר זייט דעמאָלט (דאָס הייסט זייט יאָר 1938) און יידן האָבן אַן אייגן לאנד, וואָס הייסט „נייַ ארץ ישראל" און אין שפיטאָל פון אָט דעם לאנד געפינט ער זיך איצטער. ער האָט געלייענט צייטונגען און זיינער א פריינט האָט אים געבראכט א בראָשור, וואָס דער פופצן־יאָריקער שילער חיים בן נפתלי יערי האָט אָנגעשריבן און ער פאָדערט ביי אים, ער זאָל וואָס גיכער זי איבערלייענען. און ער האָט אין דער דאָזיקער בראָשור איבערגעלייענט די געשיכטע פון דעם נייעם ארץ ישראל.

עס איז א געשיכטע ווי אזוי דער אייזן־קרעמער דניאל ברזל פון דיסל־בערג האָט צוגעזען אין טבת פון יאָר 1939 רדיפות און מערדעריען אויף

יידן אין זיין לאַנד און ער האָט אַוועקגעשיקט אַ בריוו צום פּרעזידענט פון די פאַראייניקטע שטאטן, אָליווער פרענקלין, אין וועלכן ער מאָנט א שטח ערד פאר דעם יידישן פאָלק, ווייל עס פעלט נישט קיין ערד אין אַמעריקע, אויסטראליע, צי ערגעץ אנדערש. ער האָט געשריבן צום פּרע־זידענט, אַז אויב אין איין טייל וועלט איז אויפגעשטאַנען אַ נביא פון האַס און שקר, דארף אין אן אנדער טייל וועלט אויפשטיין א נביא פון רחמים און גערעכטיקייט און ער, דער גרויסער פּרעזידענט, דאַרף ווערן דער געגאַרטער משיח...

און דניאל ברזל האָט אַוועקגעשיקט דעם בריוו צום פּרעזידענט אויף יידיש און יענער האָט שוין געקריגן ווער עס זאָל אים איבערלייענען און ער האָט דעפּעשירט צום שרייבער פון בריוו, אז ער זאָל קומען. און דער דיסלבערגער קרעמער איז געקומען צום פּרעזידענט, וועלכער האָט אים אויפגענומען אין דער אָנוועזנהייט פון זיין פריינט, דעם גרויסן ציוניסט ראביי סילווער. און ער האָט געהאט אַ גרויסע און שווערע דיסקוסיע מיט דעם ציוניסטישן פירער וועגן ארץ ישראל און ער האָט אים גענומען אי־בערצייגן, אז אין דעם מאָמענט, ווען מיליאָנען יידן וועלן זיין אין אַ יידיש לאַנד, וועלן די אראבער אויפהערן באַקעמפן די יידן אין פּאַלעס־טינע און ס'וועט פארשווינדן די שנאה צווישן ביידע פעלקער. צוואנציק טעג האָט געדויערט די דיסקוסיע און ראביי סילווער האָט זיין אָפּאָנענט נישט איינמאָל אָנגערופן „פאַררעטער". און יענער האָט זיך נישט פאַר־לוירן. ער האָט אים נישט אויפגעהערט קלאפן אין מוח אריין, אז איידער עס ווערט פארוואָרפן די פּעטליע ארום יידישן האלדז, דארפן אלע יידן פארשווינדן פון די אויגן פון די פעלקער און לעבן פאר זיך. און ער האָט די עקשנות פון ראביי סילווער געבראָכן און יענער האָט גענומען איבער־צייגן אַנדערע ציוניסטישע פירער און מען האָט געמאַכט אַן אַנקעטע צווישן אלע יידן און אכציק פּראָצענט האָבן צוגעשטימט מען זאָל בויען אַ יידישע מלוכה נישט דווקא אין פּאַלעסטינע. דאָס יידישע פאָלק האָט דערזען די שווערד, וואָס הענגט איבער דעם קאָפּ און עס איז געקומען די אנטשפּאנונג. און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע באוועגונג פאר איינ־וואנדערן אין דעם נייעם אייגענעם לאנד אַריין, וואָס איז באשטאנען פון אַ שטח פון הונדערט טויזנט קוואדראט קילאָמעטער אין קאנאדע און די יידן האָבן זיך נישט געקענט מוחל זיין, וואָס זיי זענען נישט געגאנגען אויף אָט דעם איינציקן וועג צוריק מיט טויזנט יאָר, זיי וואָלטן געווען

אויסגעמיטן די שפּאַנישע אינקווויזיציע, די אוקראיניש מאַסן־קברים, די דייטשע שחיטות. און פרויען האָבן אויסגעטון זייער צירונג און הונ־דערטער טויזנטער בחורים און מיידלעך האָבן זיך געמאָלדן פאר חלוצים... קיינמאָל, זייט יידן זענען פארטריבן געוואָרן, זאָגט דער מחבר, האָט ביי זיי נישט געהערשט אזא אייניקייט, ווי דעמאָלט (איידער זיי זענען פאר־טריבן געוואָרן האָט אויך נישט געהערשט קיין אייניקייט! י. ב.) די „פרענקלין דעקלאַראַציע" און די באפרייאונג פון צרות און נויטן האָט זיי צונויפגעשמידט אין איין פאָלק.

און עס ווערט געשילדערט אין דער דאָזיקער בראָשור, ווי דער אנ־טיסעמיטיזם איז פארשוווונדן פון דער גאנצער וועלט־פּרעסע און ווי די ארבעטסלאָזיקייט איז פארשוווונדן אין גאנץ קאנאדע. און אין דעם נייעם ארץ ישראל זענען די קרעמער — די אראבער, וויל די יידן ווילן נישט זיין מער קיין קרעמער און זיי האָבן אָפּגעקויפט אראבישע ערד אין ארץ ישראל פאר קראָמען אין נייעם ארץ ישראל...

און דער חלום האָט זיך ווייטער געצויגן. ער איז געזונט געוואָרן, און ער איז ארויס אויף דער פריי און געזען די גרויסע פרייד, וואָס הערשט אין יידישן לאנד און די גרויסע פייערונגען, וואָס ווערן דאָרט געפּראָוועט. און ווען ער האָט דערוואכט, האָט ער אין א צייטונג גע־לייענט, אז „אין גליווויץ האָבן די נאצים אונטערגעצונדן א שול און דריי יידן זענען פאַרברענט געוואָרן", „אין ווין זענען אלע שולן אונטער־געצונדן געוואָרן און עס קומען פאר מאסן ארעסטן און יידן באגייען זעלבסטמאָרד". ער האָט נישט געוווסט, צי ער געפינט זיך אין א „נאצי־מוזיי", אדער ער זעט די ווירקלעכקייט און דאָס דאָזיקע, וואָס ער האָט פריער געזען, איז א חלום. און אָט דעמאָלט איז אים געוואָרן אזוי שוי־דערלעך פיינלעך, אז אלע פארלאנגען האָבן אים איבערגעלאָזט און ער האָט געוואָלט וואָס גיכער באגיין זעלבסטמאָרד און ער האָט געכאפט א מעסער און געזומען שניידן דעם האַלדז. די דאָזיקע געשיכטע ענדיקט זיך מיט אָט די ווערטער, וואָס דער העלד זאָגט צום דאָקטאָר:

„הערט אויס, ליבער דאָקטאָר, מיר וועט איצטער שוועד זיין צו לעבן, נאָכדעם וואָס איך האָב אריינגעקוקט אין יענער שיינער, פרייער וועלט, כאָטש ס'איז נאָר געווען א חלום. גייט צו יידן און זאָגט זיי: מיר, די גרויע מענטשן רופן צו אייך:

יידיש פֿאַלק! ס׳איז טאקע געווען א חלום, נאָר ס׳טאָר קיין חלום נישט בלייבן, אויב דו ווילסט אליין נישט ווי א חלום פֿאַר־שווינדן".

ער האָט פֿאַרמאַגט עכט פייער

עס איז נישט נייטיק צו דערווייזן, אז דאָס לעבן האָט געטון אַנ־דערש, ווי י. ל. גאָלדשטיין האָט אָנגעמערקט. דער צווייטער וועלט־קריג איז יאָ פֿאַרגעקומען און די מאסן האָבן נישט געפֿאַלגט דעם רוף פון די פֿאַציפיסטן און צענדליקער מיליאָנען מענטשן זענען אומגעקומען און כמעט נאָנץ אייראָפּע און גרויסע שטיקער אזיע זענען חרוב געוואָרן און מען רעדט שוין איצטער וועגן א דריטן וועלט־קריג, און עס איז נאָך אויך איצטער זייער ווייט דערפון, אז די מאסן זאָלן פֿרוווון שטערן דערצו. און די פֿאַלשע אמונות מיט די דיקטאַטורן הערשן נאָך מיט מער כוח. דאָס הויפּט־פּראָבלעם פון מענטשן איז היינט צו טאָג נישט דער טויט, וואָס די נאַטור ברענגט, נאָר דער מאַסן־טויט, וואָס דער מענטש אליין ברענגט אויף זיך. און יידן האָבן אויך נישט געפֿאַלגט גאָלדשטיינען און זיי זענען נישט איינגעאַנגען צו בויען אן אנדער לאנד און זיי בויען דווקא ארץ ישראל, ווו עס איז היינט שוין דאָ אַריבער א מיליאָן יידן און ווייניקער ווי הונדערט פופציק טויזנט אראבער. און כאָטש די אר־בער עקשענען זיך ווייטער און אנערקענען נישט דאָס יידישע לאנד, ווערט זייער עקשנות היפּש געבראָכן דורך דער ווירקלעכקייט.

און דאָך זענען די געדאַנקען, וואָס גאָלדשטיין האָט אַרויסגעבראכט, נישט אומאינטערעסאַנט און זיי וועלן בלייבן ווי א דאָקומענט פון דעם, ווי אזוי עס האָט געטראכט א ייד א בר שכל אין אָנהויב פון דער היטלער־עפּאָכע און ביים גרענעץ פון 1939. אין יידישן פּרט האָט דאָך דער טע־ריטאָריאליסטישער מנהיג בן אדיר אויך אזוי געשריבן. און דאָס אייראָ־פּאישע יידישע פֿאלק האָט מען דאָך טאקע אומגעבראכט... עס וואָלט אוודאי געווען בעסער, ווען גאָלדשטיין ווערט א ריכטיקער נביא! פאר־בלייבן וועט ער ווי אן אויפריכטיקער ייד, וואָס האָט געהאט מוט צו אַרויסזאָגן זיינע געדאַנקען און וואָס האָט געמיינט, אז שכל איז ענוג צו טון טוענישן און לייזן די שווערסטע פּראָבלעמען. דער מענטש לעבט דערווייל נישט מיט דעם שכל, נאָר מיט דעם אינסטינקט, וואָס פירט אים אמאל צום לעבן און אמאל צום אומקום... כאָטש דאָס לעבן האָט

געטון אנדערש ווי י. ל. גאָלדשטיין האָט געפאָדערט, איז ער דאָך נישט געווען אומגערעכט און — ווייל איז צו דער גערעכטיקייט.

עס איז נישט די אויפגאבע פון אָט דער ארבעט צו געבן אן אָפּשאצונג פון דעם קינסטלערישן ווערט פון די צוויי ווערק, וועגן וועלכע איך האָב רעפערירט. זייער אויפגאבע איז נישט קיין קינסטלערישע אוז זייער ווערט דארף מען נישט זוכן אויף דעם קינסטלערישן געביט. דער מחבר איז נישט אויסן געווען דעם ווי א ז ו י, נאָר דעם ווי א ס. ער האָט געשריבן גלאָט און קלאָר און מיט טעמפּעראמענט און אפילו מיט שטורעם. אין דעם אופן פון דערציילן האָט ער געגרענעצט מיט דינעזאָנען און אפילו מיט שמרן, די שפּראך איז ביי אים געווען א מער מאָדערנע, א נאָענטע צו דעם לשון פון די היינטצייטיקע יידישע פּובליציסטן. מיר שיינט, אז שפּראכלעך איז ער צום מיינסטן נאָענט צו הלל צייטלינגן און עס קען זיין, אז אויך אידעאיש איז ער נישט געווען ווייט פון אים. מ'קען ביי אים געפינען אידאישע איינפלוסן אויך פון פּרצן און פון זשיטלאָווסקין און טאקע פון דערמאָנטן בן אדיר; א טעמפּעראמענט האָט ער געהאט פון א קינסטלער. וועגן ער האָט געדארפט, אז די האנדלונג זאָל בריען, האָט זי געבריט. די שטעלן, וואָס שילדערן אין „צוזאמענברוך, אָדער איבערבוי", ווי אזוי דער האלב־גערירטער רב גייט צו דער טאכטער, וועגן זי געפינט זיך א געבראכענע מיט איר גוייש קינד אין לאָדזש און ווי אזוי ער דערפירט זי צו טויט און ווי אזוי ער ראטעוועט דאָס קינד און ווי אזוי ער פארברענט זיך אינאיינעם מיט זיינע ספרים, זענען בכוח עפעס אָנצינדן דעם מארך. ביים שרייבער אליין האָט געברענט, בשעת ער האָט דאָס געשריבן. און מיר שיינט, אז דאָס איז דער שטארקסטער קאָמפּלימענט, וואָס מ'קען מאכן י. ל. גאָלדשטיינען דעם שרייבער:

ער האָט פאַרמאָגט עכט פייער, וואָס האָט אים אליין געברענט.

משה יאַנאָווסקי *)

ה ע נ ט

(פונעם ציקל „עולם קטן")

פאַריניקסט הענט — איז לוחות צווי
און צען פינגער — די צען געבאָט
אַקעגן פנים — האַלט זשע זיי
הויב אָן: אָנכי — איך בין גאָט.

צענעמסטו הענט — גאָט פאַרגעסטו
שווערדן, שפיזן פינגער ווערן
מיט נאָגלס שאַרף, אַלץ צעשטעכסטו
עולם קטנס צוצעשטערן.

צו וואָס באַשאַפן געוואָרן
צווייגן־הענט, אַזעלכע קלאָרע
אפשר צום זעלביקן וואָס דאָרן?
שטעכן, אָנוואָרפן אַ מורא?

נישט דיין האַנט הויבט זיך צום לינטשן
ס׳איז דעם תליונס, דעם ווילדסטן, רויען,
דיין האַנט, מענטש, איז נאָר צום בענטשן,
א כהן ביסטו, א כהן.

הויב־זשע אויף די הענט צום דוכן**)
מיטן פנים שטיי צו מאַסן,
זוכן זאָלן זיי און זוכן
קאָפּ, טרער־פייכטן, פון פיין־בלאַסן...

---

*) דער מחבר פון דעם ליד, משה יאַנאָווסקי, וואָס איז אומגעקומען על קידוש השם אין דעם טויטן־לאָגער כעלמנאָ, איז געווען דער פאָרזיצער פון צעירי אגודת ישראל אין בעלכאָטאָוו. דאָס ליד איז אָנגעשריבן געוואָרן ערב דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

**) דוכ׳ענען.

פֿאליטישע
באַוועגונגען
אין
בעלגיאָן

משה אפרתי (פרייטאג)

בעלכאטאוו און דער ציוניזם

נאך א צייט־אפשניט פון פופציק יאר איז שווער צו שילדערן פאר אונדזער דור, וואס פאר אן אנשטרענגונג און ריזן־ארבעט עס איז אויס־געפירט געוואָרן דורך א קליין הייפל פון בעלכאטאווער יונגעלייט אין זייער קאמף קעגן דער אגרעסיע פון קלעריקאליזם און חסידיזם, וואס האט דעמאלט געהערשט אין בעלכאטאוו, קעגן יחידים אדער קליינע גרופּעם פון כלערלי חסידים: געערער, אלעקסאנדרער, וואלבאָרזשער, ראספּ־שער אא"וו, וואס אין זייערע הענט איז געווען די מאכט איבער דער יידישער קהלה און אירע אינסטיטוציעס, און וועלכע זענען געווען קעגנער פון קולטור, וויסן, פראָגרעס און פרייהייט ביי יידן — און ווי איז געווען צו יענע, וועלכע זענען נישט געגאנגען אין דעם דורך זיי אויסגעטרע־טענעם וועג.

די בעלכאטאווער פון עלטערן דור געדענקען נאך אוודאי יענע צייטן, ווען נישט געקוקט דערויף, וואס דער עקאָנאָמישער מצב פון די בעלכאטאווער יידן איז נישט געווען קיין גלענצנדיקער (וועבער־ארבעטער, דאָרפגייער און קליינהענדלער) האבן זיי תמיד געפירט א הייליקע מלחמה פאר העגעמאָניע איבער די כלי־קודש, איבער דער קהלה אא"וו: עס האט געהערשט שנאה און מחלוקת און עס זענען פאָרגעקומען געשלעגן און זידלעריעין צווישן די חסידים פון איין רבין מיט די חסידים פון אן אנדערן רבין, אבער אין איין זאך זענען זיי געווען אייניק: אין קאמף קעגן וויסן, קעגן א צייטונג אדער בוך, קעגן דער שטרעבונג צו לערנען, קעגן קולטור און שולן, קעגן דעם רעוואָלוציאָנירטן יונגטלעכן, וועלכער האט געוואָלט ארבעטן, לערנען, וויסן און קעמפן פאר א פריי לעבן. עס האט זיך אנגעהויבן די מלחמה צווישן עלטערן און קינדער, מען האט אנגעגנומען אלע מיטלען, כדי צו שטערן, צו פארהאלטן אדער צו שעדיקן דעם נייעם שטראָם און זיי האבן זיך אויך באנוצט מיט מסירות צו דער

צאַרישער מאַכט, וועלכע איז געווען אויף זייער זייט אין דער דאָזיקער „הייליקער מלחמה".

מען דאַרף פונדעסטוועגן באַמערקן, אַז אין אָנהייב פון ניינצנטן יאָרהונדערט האָבן צו יחידים אין בעלכאַטאָוו אָנגעהויבן אָנקומען ציי־טונגען, און צווישן זיי אויך די „הצפירה", וועלכע עס האָבן באַהאַלטע־נערהייט געלייענט אפילו חסידים. עס זענען אין דער שטיל פאַרקויפט

בעלכאַטאָווער דעלעגאַטן צו דער צעירי־ציון־קאָנפערענץ אין יאָר 1914

סאַפירשטיין, משה פרייטאָג, הערשל בראָט, דער לערער מנחם, פרוי סאַפירשטיין א"א

געוואָרן שקלים פון דער ציוניסטישער וועלט־ארגאַניזאַציע, און אין די יאָרן 6-1905 איז אין בעלכאַטאָוו אַרגאַניזירט געוואָרן די פועלי ציון־פאַרטיי און איר דעלעגאַט האָט זיך באַטייליקט אין וועלט־קאָנגרעס פון די פועלי־ציון אין קראָקע אין יאָר 1908.

דורכן איינפלוס פון עטלעכע חברים פון דער לאָדזשער צעירי־ציון, וועלכע זענען פון צייט צו צייט געקומען קיין בעלכאַטאָוו, איז געגרינדעט

נעווארן א צעירי־ציון פאראיין פון בעלכאטאווער יונגעלייט, און כדי זיי זאלן נישט ארעסטירט און אוועקגעשיקט ווערן קיין סיביר, מחמת צעירי ציון איז געווען אומלעגאל אין רוסלאנד, האבן א סך חברים פון צעירי ציון זיך פארעגיסטרירט אלס מיטגלידער פון אדעסער קאמיטעט (די חובבי־ציון אין רוסלאנד), וואס זיין טעטיקייט איז געווען דערלויבט דורך דער צארישער מאכט און וואס האט געהאט אלס ציל צו שאפן און באארבעטן בארן אין ארץ־ישראל.

א גרופע עולים קיין א״י אין יאר 1920

עס איז געגרינדעט געווארן א לענאלער פאראיין פאר א ביבליאטעק און לייענזאל, וואס איז געשטאנען אונטער דעם איינפלוס פון צעירי־ציון; עס זענען געזאמלט געווארן עטלעכע הונדערט ביכער און ס׳איז געעפנט געווארן א ביבליאטעק און א לייענזאל אויפן ארט; ס׳זענען ארגאניזירט געווארן אוונט־קורסן, מען האט איינגעארדנט רעפעראטן און אוונטן, עס זענען גערופן געווארן פארזאמלונגען, וואס האבן באהאנדלט אלגעמיין־יידישע און ציוניסטישע ענינים און מען האט געלערנט די געאגראפיע פון ארץ־ישראל.

עס זענען געשאַפן געוואָרן אַרום פופציק אַבאָנענטן פאַר „דאָס יודישע פאָלק", אַ ציוניסטיש וואָכנבלאַט, וואָס איז דערשינען אין וואַר־שע אונטער דער רעדאַקציע פון יצחק גרינבוים.

ווען עס איז אויסגעבראָכן די וועלט־מלחמה אין יאָר 1914, איז פאַרשטאַרקט געוואָרן די טעטיקייט פון דער צעירי ציון אין בעלכאַ־טאָוו:

א) דורך אָרגאַניזירן אַ יידישע זעלבסטשוץ קעגן די פּוילישע כו־ליגאַנעס;

ב) דורך אָרגאַניזירן קאָנסטרוקטיווע און סאָציאַלע הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע;

ג) דורך עפענען אַ פאַרבאַנד פון צעירי ציון־אָרגאַניזאַציעס אין די אַרומיקע שטעטלעך, און אָרגאַניזירן אַ זאַמלונג פאַר דעם קרן קימת לישראל און דאָס אַריבערפירן קיין ווין;

ד) דורך קולטור־טעטיקייט צווישן דער יוגנט, עפענענדיק אַ שול פאַר קינדער און אָוונט־קורסן פאַר דערוואַקסענע;

ה) עס זענען איינגעלאַדן געוואָרן רעפערענטן פון די גרעסערע שטעט צו פאַרזאַמלונגען פון נאַציאָנאַלע פייערונגען;

ו) ביי יעדער געלעגנהייט זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אָוונטן פון אַ קולטור־כאַראַקטער;

ז) עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ פאַראיין מיטן נאָמען „גאולת הארץ" פאַר איינשאַפן באָדן און פאַר קאָלאָניזאַציע.

די בעלכאַטאָווער יונגעלייט און מיידלעך האָבן געאַרבעט ענערגיש און פלייסיק אין דער צייט פון דער וועלט־מלחמה פון 18—1914, אָן וועלכן עס איז לוין, פאַר זייערע שטאָטלייט און פאַר זייער פאָלק, און באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען צענדליקער יונגעלייט און מיידלעך געווען צווישן די ערשטע וואָס זענען אַוועק קיין ארץ ישראל אַלס חלוצים, אַרבעטער און קאָנסטרוקטאָרן. דער רוב פון זיי האָט זיך גענומען צו אַגריקולטור, אינדוסטרי און מלאכה. זיי האָבן אויך אָנגעקניפּט אַ לעבעדיקן קאָנטאַקט מיט זייער שטאָט, דערפאַר געפינען זיך איצט עטלעכע הונדערט בעלכאַטאָווער אין אונדזער לאַנד — אין ישראל, ווו זיי זענען אַקטיוו טעטיק אין דעם אויפבוי־ווערק פון דער יידישער מדינה.

אלימלך פּודלאָווסקי

די ציוניסטישע גרופּירונגען אין בעלכאַטאַו

עס איז שווער זיך צו שאפן א באגריף׳ וועגן דעם געזעלשאפטלעכן און קולטור־לעבן אין די קליינע שטעטלעך פון פארמלחמהדיקן פוילן, וועו מען באקאָנט זיך נישט קודם־כל מיט דער טעטיקייט פון די פארשידענע

ערשטע ציוניסטישע טויער (צעירי ציון):

מאיר וואַרשאַווסקי, בערל וואלדמאן, יחיאל מאיר קראַווּיצקי, מאיר יאקובאָוויטש, ישעיה לאנגנאס און דוד לושטשאַנאָווסקי

פּאָליטישע און רעליגיעזע גרופּירונגען, וויל דאָס גאנצע געזעלשאפטלעכע לעבן פון די קליינע שטעטלעך אין פוילן האָט זיך קאָנצענטרירט ארום די פּארטייען.

מען קאן מיט דער פולער זיכערקייט באהויפטן, אז 95 פראצענט פון דער בעלכאטאווער יוגנט איז געווען ארגאניזירט פארטייאיש. אויך דער עלטערער דור איז מערסטנטייל געווען ארגאניזירט אין די פארטייען אדער רעליגיעזע גרופן.

וועל איך דא פרוון געבן א בילד וועגן דער טעטיקייט פון די ציוניסטישע גרופירונגען אין בעלכאטאוו, וועמענס טעטיקייט עס איז מיר גוט באקאנט.

מזרחי

די ציוניסטיש־רעליגיעזע פארטיי „מזרחי" איז אין בעלכאטאוו געגרינדעט געווארן אין יאר 1917, בעת דער עסטרייכישער אקופאציע. צו יענער צייט האבן אין בעלכאטאוו שוין עקזיסטירט ציוניסטישע באוועגונגען, ווי „פועלי־ציון" און „צעירי־ציון", אין וועלכע עם האבן זיך אויך געפונען רעליגיעז־געשטימטע חברים. אבער נישט קאנענדיק זיך אויסלעבן אין א נישט־רעליגיעזער סביבה, האט די גרופע רעליגיעזע ציוניסטן, אונטער דער אנפירונג פון יחיאל באראכאוויטש, געגרינדעט די „מזרחי", וועלכע איז — אין די יארן צווישן בויד וועלט־מלחמות — געווען די שטארקסטע ציוניסטישע גרופירונג אין בעלכאטאוו.

די גרינדער און ערשטע עסקנים פון „מזרחי" זענען געווען: יחיאל באראכאוויטש, יוסף לייב געלבארד, אברהם בער זילבערשטיין און יצחק גאלדמינץ. עס לוינט זיך, אין קורצע שטריכן, אנצוגעבן א פאר ביאגראפישע דאטן וועגן אט די ערשטע פיר מזרחיסטישע עסקנים אין בעלכאטאוו.

י ח י א ל ב א ר א כ א ו י ט ש — א חסידישער יונגערמאן מיט א שפאר ביסל וועלטלעכער בילדונג, האט ער זיך מיט חסידישער התלהבות איבערגענעבן דער ציוניסטישער טעטיקייט אין די רעליגיעזע קרייזן. ער האט געשאפן א לאקאל, געגרינדעט א בית־תפילה, געהאלטן פלאם־פייער־דיקע רעפעראטן, אדורכגעפלאכטענע מיט מאמרי חז"ל, וועגן ישוב ארץ ישראל. זיין לעבן האט ער ממש אוועקגענעבן דער בעלכאטאוער יידישער באפעלקערונג. ער האט אין 1919, בעת דער טיפוס־עפידעמיע, וואס האט געבושעוועט אין שטעטל, געשאפן א פראוויזארישן שפיטאל פאר טיפוס־קראנקע (אין דעם בנין פון אמאליקן צארישן פרידנס־געריכט). און ער־

מזרחיסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין בעלכאַטאַוו, צווישן די פירער געפינען זיך קלמן געלבאַרד און מענדל ליפמאַן

אַ גרופּע פון מזרחיסטישע חלוצים

בעטנדיק אין דעם שפיטאל, ווי א פרייווילעגיר סאניטאר, האט ער זיך אנגעשטעקט פון א טיפוס־קראנקן און איז געשטארבן. א לאנגע צייט האט די בעלכאטאוער יידישע באפעלקערונג געטרויערט נאך אים. אגב, האט די ביבליאטעק פון „מזרחי" אין בעלכאטאוו געטראגן דעם נאמען פון יחיאל באראכאוויטש.

י ו ס ף ל י י ב ג ע ל ב א ר ד — א משכיל פון אלטן שניט, איז ער גלייכצייטיק א געראר חסיד. אין זיין פריוואטער ביבליאטעק, וואס איז אגב געווען די גרעסטע אין שטאט, האבן זיך צונויפגעפארט ש"ס און פוסקים צוזאמען מיט פראפ' גרעץ און י. ל. פרץ. בשכנות מיטן זוהר האבן זיך געפונען די ווערק פון מיצקעוויטש, שילער, טאל־סטאי א"א אין אריגינאל. בלויז יחיד־דה סגולה האבן געהאט א צוטריט צו זיין ביבליאטעק. נאר זעלטן פלעגט ער וועמען אויסבארגן משכיל־לישע ביכער. ער האט נישט געוואלט אנגיין אלס פארשפרייטער פון דער השכלה.

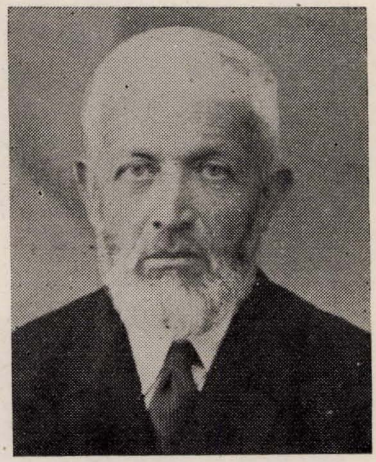

ר' יוסף לייב גלבארד

פרנסה האט ער געצויגן פון א שפייז־קרעמל, מיט וועלכן עס האט זיך באשעפטיקט זיין פרוי, און פון לערערויי. אין צארישע צייטן האט ער געלערנט יידיש, לשון קודש, רוסיש און דייטש. נאך דער באפרייאונג פון פוילן — יידיש לשון קודש און פויליש. ער האט אויך צופארדינט מיט שרייבן ביטעם צום געריכט און צו אנדערע רעגירונגס־אמטן. ער פלעגט אויך געבן יורידישע עצות, באנוצנדיק זיך מיט די קאדעקסן, וואס האבן זיך געפונען אין זיין ביבליאטעק.

יוסף לייב גלבארד איז געווען פון די גרינדער פון „מזרחי". נאך ווען ער האט גערעכנט אין גערער שטיבל. ביז דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער געווען פון די אקטיוסטע עסקנים פון „מזרחי". ער איז פון דער „מזרחי" געווען דעלעגירט אין פארשידענע אינסטיטו־

ציעס: פּאַרזיצער פון דער יידישער קהלה, ראַטמאַן אין שטאַטראַט א"א. צוליב זיין ערלעכקייט און אויפריכטיקייט איז ער געווען באַליבט ביי דער יידישער און אויך קריסטלעכער באַפעלקערונג.

א ב ר ה ם ב ע ר ז י ל ב ע ר ש ט י י ן — צווישן דער בעל־כאַטאַווער יידישער באַפעלקערונג איז זיין נאָמען געווען וויניק באקאנט, הגם ער איז געווען איינער פון די אַקטיוווסטע עסקנים פון „מזרחי", ווו ער האָט פאַרנומען די אַחריותפולסטע אמטן. ער איז געווען זייער א

אברהם בער זילבערשטיין און יעקב ערליך

באַשיידענער, קיינמאָל זיך נישט געשטופט אויבנאָן און פיינט געהאַט יעדן קופּץ בראש. זיין אַרבעט אין דער פּאַרטיי האָט אברהם בער געטון אָן רעש און געפילדער, אָבער שטענדיק ענערגיש און מיט דערפאָלג.

אברהם בער זילבערשטיין איז געווען גרינדער און אָנפירער פון דער יבנה־שולע אין בעלגאַטאַוו, ווו א דור נאָנצער איז דערצויגן געוואָרן אין גייסט פון ארץ ישראל און זיך אויסגעלערנט א פּליסיקן עברית אין ספרדישן דיאַלעקט. ער האָט זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט פונעם מנהל־אמט אין דער שולע, הגם ער האָט זיך צו יענער צייט געפונען אין גאָר שלעכטע מאַטעריעלע באַדינגונגען. ער האָט אַרויסגעוויזן א זייער ערנסטע באַציאונג צו געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. צו די זיצונגען פון קרן קימת, קרן היסוד א"א פלעגט ער קומען שטענדיק פינף מינוט פאַר דער באַ־

שטימטער צייט, הגם ער האָט גוט געוווסט, אַז די זיצונג וועט זיך אָנהייבן ערשט מיט אַ שעה אָדער גאָר צוויי שפּעטער. מיט דער צייט האָט ער דערפירט דערצו, אַז אַלע אַנדערע האָבן אָנגעהויבן קומען פּינקטלעך צו די זיצונגען.

אפילו אויפן טויטן־בעט האָט ער נישט איבערגעריסן זיין פּאַרטיי־אַרבעט. צו זיין לוויה איז געקומען דאָס גאַנצע שטעטל. אָבער דאָ איז געשען אַ מאָדנע זאַך. ביי דער לוויה פון אברהם בער זילבערשטיין, וואָס האָט אַ גאַנץ לעבן אויסגעמיטן יעטוועדן קאַמף, יעטוועדן קאָנפליקט, איז דווקא אויסגעבראָכן אַ גאָר גרויסע מחלוקת. די חברה קדישא, וואָס איז דעמאָלט געווען באַהערשט פון דער „אגודה", האָט זיך געוואָלט נוקם זיין אין דעם נפטר פאַר זיין שאַרפער אַנטי־אגודה שטעלונג. זי האָט דעריבער אים צוגעטיילט אויפן בית־עולם אַ קרקע, וואָס איז געווען נישט צום כבוד פון אַ בן־תורה, אַלעקסאַנדרער חסיד און שטרענג פרומען ייד. האָבן דעם נפטרס פּאַרטיי־חסידים און פריינט אַליין דורכגעפירט די קבורה אויף אַן אַנדערן, אָנגעזעענעם פּלאַץ.

י צ ח ק ג אָ ל ד מ י נ ץ — שטאַמט פון אַן אַרבעטער־משפּחה. אַליין אַ וועבער, איז ער געווען אַ יודע און חובב ספר. יעדע פרייע שעה פלעגט ער פאַרברענגען איבער אַ בוך. אַ מענטש מיט אַ הייסן טעמפּע־ראַמענט, האָט ער רעאַגירט אויף יעדער עוולה. ער האָט צוליב דעם גע־האַט פיל קעגנער אפילו אין זיינע אייגענע מזרחי־קרייזן. ער איז געווען דער לעצטער מזרחי־פאָרזיצער אין בעלכאַטאָוו. ער איז אויך געווען אין דער קהלה־פאַרוואַלטונג אין די יאָרן 1935—1939, בעת די קהלה איז געווען באַהערשט פון דער אגודה אויפן סמך פון דעם טרויעריק־באַרימטן פּאַראַגראַף 20. בעלכאַטאָווער יידן פלעגן ספּעציעל גיין צו די זיצונגען פון דער קהלה־פאַרוואַלטונג, כדי צו הערן יצחקס בייסיקע אַטאַקעס קעגן דער אגודה.

אויך אין די יאָרן פון דער נאַצי־ אָקופּאַציע, ווען אָנגעזעענע מזרחי־עסקנים האָבן פאַרנומען אָנפירנדיקע אַמטן אינעם יודנראַט (יאַנקל ער־ליך, מענדל פעלד, שלום פעדער, מענדל ליפּמאַן און מאיר זשוכאָווסקי) האָט יצחק גאָלדמינץ זיי אַלעמאָל עפנטלעך קריטיקירט און זיך קאַטע־גאָריש אַרויסגעזאָגט קעגן יעדער מיטאַרבעט מיט די נאַציס.

די מזרחי איז געווען די שטאַרקסטע ציוניסטישע גרופּע אין בעל־כאָטאָוו און האָט געהאַט אַ שטאַרקן איינפלוס אויפן גאַנצן געזעלשאַפט־

לעבן לעבן אין שטעטל. זי האָט געהאַט א שטענדיקע מערהייט אין דער פאָלקסבאַנק (מיט וועלכער עס האָט אָנגעפירט יאַנקל ערליך) און — אין משך פון עטלעכע יאָר — אויך אין דער קהלה (מיט יוסף לייב געלבארד אלס פאָרזיצער). אין יענע יאָרן טאַקע האָט די קהלה אָנגעהויבן סובסידירן די יידישע ביבליאָטעקן און ספאָרט־קלובן. דער קהלה־בודזשעט האָט דעמאָלט אויך פאָראויסגעזען סובסידיעס פאַרן קרן היסוד און קק"ל, אָבער די פאָזיציעס פלעגן שטענדיק אנגעפירט ווערן פונעם שטאָט־סטאַראָסטע, נאָך אינטערוועניצן פון דער "אגודה".

עם האָט ביי דער „מזרחי" עקזיסטירט א יבנה־שול, אין וועלכער א גרויסער טייל פון דער בעלגאַווער יוגנט האָט באקומען א נאַציאָנאַלע דערציאונג. די שפראַך פון די לימודים איז געווען עברית. די לערער זענען געווען דיפלאָמירט פון מזרחיסטישן לערער־סעמינאר.

אין די לעצטע יאָרן ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט זיך אין בעלגאַוו ארויסגערוקט א גרעסערע גרופע יוגנטלעכע מזרחי־עסקנים. די וויכטיקסטע פון זיי זענען געווען מענדל ליפמאן און קלמן געלבארד.

מענדל ליפמאן

מענדל ליפמאן, א זון פון זדונסקע וואָליער מורה הוראה, א למדן, א בקי אין תנ"ך, גערעדט א שיינעם עברית און באשאָנקען מיט א פיינעם רעדנער־טאַלאַנט. בעת זיינע רעפעראַטן איז די שול שטענדיק געווען איבערפולט. ער פלעגט זיינע רעדעם בויען אויף מאמרי חז"ל, מדרשים, פסוקים פון תנ"ך. אין אינערלעכן לעבן פון „מזרחי" האָט מענדל ליפמאן געהאַט א גרויסן אינפלוס. ער איז געווען מיטגליד פון פארטיי־ראָט פון דער „מזרחי" אין פוילן. אין בעלגאַוו האָט ער, אין משך פון א סך יאָרן, פארנומען דעם אמט פון פארטיי־סעקרעטאַר.

בעת דער נאצי־אקופאציע איז מענדל ליפמאן געווען א מיטגליד אין יודנראט. הגם קיין קאנקרעטע פאַרוואָרפן זענען קעגן אים נישט געמאכט געוואָרן, האָט אים אבער דער אמט קיין כבוד נישט צוגעגעבן. זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן, אז בעת עם האָט זיך אין לאָדזשער געטאָ געשאפן א הילף־קאָמיטעט פאר בעלכאטאָווער — האָט ער אין אים אקטיוו מיט־געארבעט.

קלמן געלבארד, א זון פון פרומע באַלעבאַטישע עלטערן, געלערנט אין חדר און שפעטער — אין בית־המדרש. ער האָט זיך אומע־טום אויסגעצייכנט מיט זיין שנעלער אריענטאציע. די שווערסטע סוגיות האָט ער באנומען באלד ביים ערשטן מאל לערנען. די קאמפליצירטסטע מאטעמאטישע חשבונות פלעגט ער מאכן ממש צו דער סעקונדע. ער פלעגט לייענען א סך, געהאט וועלטלעכע ידיעות, געקאָנט יידישע און וועלט־געשיכטע, געלערנט בוכפירונג און לסוף אויך באקומען א לערער־דיפלאָם.

אין די יאָרן 1922—1923 איז ער געווען אקטיוו ביי די „צעירי אגודת ישראל", מיטגרינדער פון זייער ביבליאָטעק. וועז ער איז אבער געקומען צו דער איבערצייגונג, אז די ארבעט פון דער „אגודת ישראל" פאר ארץ־ישראל איז נישט קיין ערנסטע — איז ער, צוזאמען מיט א גרופע חברים זיינע, אריבער אין „מזרחי", וווּ ער איז שנעל געוואָרן זייער אקטיוו און שפעטער איז ער געווען דער פאקטישער מנהיג פון דער „מזרחי".

קלמן פלעגט אויסמיידן יעטוועדע רעקלאמע און כבוד־זוכעריי. ער פלעגט זעלטן אויפטרעטן עפנטלעך, אבער האָט ער דאָס געטון — פלעגט מען זיך צו זיין וואָרט שטארק צוהערן.

ער איז אויך געווען דער מנהיג און דערציער פון דער מזרחי־יוגנט. בעת דער אקופאציע איז ער — להיפוך צו אנדערע זיינע פארטיי־חברים — געווען א שארפער קעגנער פון מיטארבעטן אין יודנראט. אין 1941 איז קלמן געלבארד געווען אין דעם ערשטן טראנספארט, וואָס די דייטשן האבן פון בעלכאטאָוו געשיקט אין די טרויעריקע־בארימטע פויזנער לאַגערן. א דאנק זיינע ידיעות אין דער דייטשער שפראך קומט ער אָן אין לאַגער־ביורא, וווּ ער האָט שטארק נושא־חן געווען און ווערט באשטימט אלס אונטער־לאַגער־פירער, ד"ה אלס הערשער איבערן לעבן און טויט פון אלע קאצעטניקעס.

אבער אויך אויף דעם אמט האט קלמן אויסגעהאלטן דעם עקזאמען פון מענטש און ייד. ער האט אויסגענוצט זיין גאנצן איינפלוס לטובת די לאגער־מענטשן. ער האט זיך מיט אלע מיטלען באמיט אויסצובעסערן די באשפייזונג (אין דעם פרט האט ער זיך אנגעשטויסן אויף די טרוי־עריק־באריטע ברידער ראזענשטאק, ר' יוסף סופרס זינדלעך).

ער האט אויסגעפועלט, אז פון די שפייז־פעקלעך, וואס זענען אנ־געקומען פון בעלכאטאו, זאל צוואנציק פראצענט אראפגענומען ווערן פאר די נישט־פארמעגלעבע בעלכאטאווער, וואס האבן קיין פעקלעך נישט בא־קומען. ער האט געמונטערט די לאגער־מענטשן, זיי באוווינען אויפצוהאלטן די היגיענישע באדינגונגען, פארגלעט פארן ס.ס. לאגער־פירער די „חטאים" פון די קאצעטניקעס און דערמיט געשטעלט אין געפאר זיין אייגן לעבן. צום סוף האט מען אים טאקע געמסרט, אז ער פארדעקט די חטאים און ער איז אראפגענומען געוואָרן פון זיין אמט. אויף זיין פלאץ איז באשטימט געוואָרן דער בעלכאטאווער תמיר ווישניעווסקי און באלד טאקע האט זיך ארויסגעוויזן די טראגישע באדייטונג פון דער ענדערונג. באלד אין די ערשטע טעג פון ווישניעווסקיס „הערשאפט" איז געהאָנגען געוואָרן דער בעלכאטאווער ייד משה יוסף פעלד פאר ארויסכאפן זיך פון לאגער און זוכן ברויט ביי די ארומיקע פויערים. אויך פריער פלעגט משה יוסף זיך ארויסגנבענען פון לאגער, אבער קלמן פלעגט עס פארדעקן. ווישניעווסקי האט זיך אבער נישט געוואלט שטעלן אין געפאר און דער־פירט משה יוספן צו דער תליה.

זאלען מיינע ווערטער דינען ווי א מצבה פאר מיין חבר קלמן געל־בארד, וואס איז אומגעקומען אין די לאגערן.

עם דארף אויך דערמאנט ווערן דער מזרחי־עסקן בן־ציון בערקא־וויטש. ער האט זיך אינגאנצן געווידמעט דעם קק"ל. דאס איז ביי אים געווען אן עבודת הקודש און דער ארבעט האט ער אפגענעבן זיין צייט, ענערגיע און מי.

אלגעמיינע ציוניסטישע ארגאניזאציע

ביז דעם יאר 1930 זענען די ציונים־כלליים אין בעלכאטאו נישט געווען ארגאניזירט, הגם זיי האבן — ווי יחידים — זיך באטייליקט אין אלע ציוניסטישע אקציעס, ווי קרן היסוד, קק"ל א"א. אין יאר 1930 איז אויף דער איניציאטיוו פון שלמה הערש טאפאלעוויטש, פייוול רעגי־

רער און לייביש זשוכאווסקי, געגרינדעט געווארן די ציוניסטישע ארגאניזאציע. די ערשטע פארוואלטונג איז באשטאנען פון: שלמה הערש טאפּפּלעוויטש (פארזיצער), מלך פודלאווסקי (סעקרעטאר), פייוול רעגירער, לייביש זשוכאווסקי און חיים נתן זענדעל.

די אלגעמיינע ציוניסטישע באוועגונג האט אין דעם עפּנטלעכן געזעלשאפּטלעכן לעבן פון בעלכאטאוו נישט געשפּילט קיין באדייטנדיקע ראלע. אבער די גאנצע ארבעט פאר די ארץ־ישראל־פאנדן איז געטון געווארן דווקא פון דער ארגאניזאציע.

ערשטער באזאר פון קרן קימת לישראל

ביי דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע האט עקזיסטירט א „חלוץ בעל מלאכה", וואס איז באשטאנען פון ציוניסטיש־געשטימטע האנטווערקער, וועלכע האבן זיך געגרייט עולה צו זיין קיין ארץ ישראל. אנגעפירט מיט זיי האט אליעזר וועננלישעווסקי.

שוין די ערשטע פארוואלטונג פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע האט געשאפן דעם „הנוער הציוני" — א ציוניסטישע יוגנט־גרופּע, וואס האט מיט דער צייט פארנומען א גאר בכבודיק ארט אין דער בעלכאטאווער יוגנט־באווענונג.

די לעצטע פארוואלטונג פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע איז באשטאנען פון: פנחס זשעפאווסקי (פארזיצער), לייביש זשוכאווסקי, חנה האפט, ברוך ראזענצווייג און מלך פודלאווסקי. אין חברים־נעריכט — יחיאל מאיר פערשטער, פייגע פודלאווסקא־אייזען און אליעזר וועננלישעווסקי. אין דער רעווידיר־קאמיסיע — אהרן פייגער און מאיר יאקובאוויטש.

הנוער הציוני

דער הנוער הציוני איז געגרינדעט געווארן אין בעלכאטאוו אין יאר 1931 אויף דער איניציאטיוו פון ה' פייוול רעגירער (היינט אדוואקאט אין לאדזש) מיט דער מיטהילף פון א חבר פון דער הנהגה פון לאדזש — יאנעק דזשעוויענצקי.

די ערשטע הנהגה פון „הנוער הציוני" איז באשטאנען פון אדוו. פ. רעגירער (ראש הקן), חנה האפט, יידל אלטמאן, בראנקא דרעזנער און רחל לייב.

אין „הנוער הציוני" האבן זיך גרופירט חברים פון אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג אין בעלכאטאוו. די מערהייט האט איר דערציאונג באקומען אין די אלגעמיינע פאלקס־שולן, אן שום יידישע קענטניש. א קלענערער טייל איז געקומען פון „השומר הדת" און „בנות אגודת ישראל", וואס האבן שוין יא געהאט באקומען א נאציאנאל־רעליגיעזע דערציאונג.

כמעט יערן טאג פלעגן אין „הנוער הציוני" פארקומען „קרייזן", וווּ מען האט זיך באמיט צו געבן די חברים ידיעות וועגן יידישער ליטעראטור און געשיכטע, ארץ־ישראל אא"ו. עס פלעגן אויך פון צייט צו צייט בא־האנדלט ווערן סאציאלע טעמעס. מיט די קרייזן האבן אנגעפירט פייוול רעגירער, ש. ה. טאפאלעוויטש, זלמן פיינער, מלך פודלאווסקי און פון די יונגטלעבע גופא — מאיר באראכאוויטש און אריה שאטאן.

די הנהלה הראשית פון וואַרשע פלעגט אויך צושיקן אינסטרוקטארן. עס זענען געפירט געווארן אוונט־קורסן פאר עברית, אנגעפירט פון אהרן פנחס בארענשטיין.

פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז דער „הנוער הציוני" אין בעל־כאטאוו געווען איינע פון די גרעסטע יוגנט־גרופן, געציילט קרוב צו הונדערט מיטגלידער, געהאט אן אייגענע ביבליאטעק, א פוטבאל־דרו־

זשינע און די בעסטע פינג־פאָנג־גרופּע. וועז עס איז אין בעלכאטאָוו, אין ווינטער 1938—39, פאָרגעקומען א פאָרמעסט פון אַלע אָרטיקע פינג־פאָנג קלובן (יידישע, פוילישע און דייטשע), האָט דער „הנוער הציוני" געוווּנען די מייסטערשאפט. (אַדאנק די ח"ח יאנקל זילבערגאָלד און אריה שאטאן).

די לעצטע הנהגה פון „הנוער הציוני" פון בעלכאטאָוו איז באשטאנען פון: זלמן פיינער (ראש הקן), בראָנקא דרעזנער, מאיר באָראָכאָוויטש, אריה שאטאן, סימע וויעזשביצקי און שמואל נאכטיגאל. וועז עס איז אין לאָדזשער געטאָ אָרגאניזירט געווארן א מחתרת־באוועגונג אונטערן נאָמען „חזית", אָנגעפירט פון אהרן יאקובסאָן, האָבן די בעלכאטאָווער חברים אין איר ענומען אן אקטיוון אנטייל.

די רעוויזיאָניסטישע אָרגאַניזאַציע

אין בעלכאטאָוו האָט אויך עקזיסטירט א רעוויזיאָניסטישע אָרגאניזאציע מיט אַלע אירע צווייגן, ווי „ביתר", „ברית החייל" אא"וו. קיין

די פאָרווּאַלטונג פון בית־ר אין בעלכאַטאָוו

אויפן בילד: הענעך זשוכאָווסקי, לייבל פעדער, משה קלוב און יאָסל נוס

באדייטנדיקע ראלע אינעם בעלכאטאווער יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן האט די רעוויזיאניסטישע ארגאניזאציע נישט געשפילט. אן אויסנאם איז נאר געווען די ספארט־באווענונג, וואס איז ין „ביתר" געווען גוט אווענ־געשטעלט.

צו די אקטיוסטע רעוויזיאניסטישע טוער אין בעלכאטאוו האבן געהערט: גדליהו שטאטלענדער, משה קלוג, אברהם נאוואק און הענך זשוכאווסקי.

רעכטע פועלי ציון

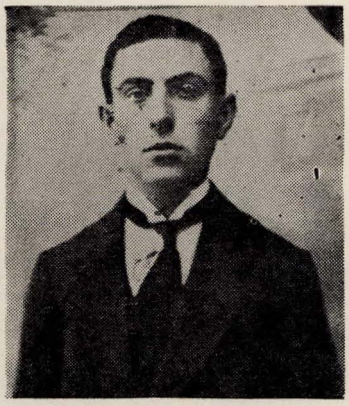

שמואל חיים קעלמאן

אויך די פועלי ציון (רעכטע) האבן געהאט א גוט ארגאניזירטע באווע־גונג מיט אן אנפירערשאפט, וואס איז געשטאנען אויף א הויכן קולטור־ני־וא ווי: אהרן פנחס בארענשטיין, שמואל חיים קעלמאן, חייטשע זיג־מונטאוויטש, אברהם מינץ, משה בו־נעם פערבער (איצט אין ישראל), אב־רהם ליצטאנאווסקי און יידל לייב.

די רעכטע פועלי ציון האט געהאט די גרעסטע ביבליאטעק אין שטאט.

אַ גרופּע פון די רעכטע פּועלי־ציון

אַ גרופּע יוגנטלעכע פון די רעכטע פּועלי ציון

באראכאוו-קיבוץ (יאָר 1934)

פרייהייט־קאמיטעט פון די רעכטע פועלי־ציון

עס זיצן (פון רעכטס): מאשקאוויטש, רחל יאסקאוויטש, פעלד, גאלדבערג, יודל פלאוונער. עס שטייען: לייזער פיולא, מאטל לייב און אהרן פנחס באראנשטיין.

ספארט־ארגאניזאציע „קראפט" פון רעכטע פועלי־ציון

פישל שמולעוויטש

די לינקע „פועלי ציון"

די פועלי־ציוניסטישע באוועגונג אין בעלגאטאו איז אנטשטאנען אויף א גאנץ־קוריאזן אופן: זי איז אוסגעוואקסן פון די רייען פון בעל־כאטאווער „בונד".

בכדי צו פארשטיין דעם דאזיקן קוריאז, מוז איך מיך אומקערן צו א קאפיטל פארגעשיכטע, צו יענעם פעריאד אין אונדזער שטעטל, ווען די בחורים אין בית־המדרש האבן ביים לערנען אונדזער גמרא אדער אנדערע ספרים געהאט באהאלטן ביכלעך פון בעלט־לייטעראטור און זיי געלייענט אין געהיים. די דאזיקע ביכלעך פלעגט מען אויסבארגן אין גע־היים פאר דריי קאפיקעס א וואך ביי יעקב עלבינגער, וועלכן מען האט אין שטעטל גערופן „יאנקל שפיליטער". ערשט שפעטער, ווען מען האט אונדז אנטדעקט און מיר האבן שוין פארלאזט דעם בית־המדרש, זענען מיר געווארן אפיציעלע מיטגלידער אין דער ביבליאטעק און א טייל האט זיך אנגעשלאסן אן דער ציוניסטישער באוועגונג, די אנדערע טייל ווידער איז צוגעטרעטן צום „בונד". מיר האבן אונדזער ביבליאטעק ארגאניזירט אין דעם ציוניסטישן קלוב, וואס האט צו יענער צייט עקזיסטירט אין דער הייך ביי יאנקל אסטראווסקי אין הויז, די איינציקע צווייי־שטאקיקע געביידע, וואס איז דאן געווען אין בעלגאטאו.

א גרויסער טייל מיטגלידער אין ציוניסטישן קלוב האט געשטאמט פון די ארעמע שיכטן פון ארבעטער, בעלי־מלאכות און קליינהענדלער, וואס האבן אידעאיש געזוכט צו לייזן די יידישע נאציאנאלע פראגע דורך ארץ־ישראל, אבער גייסטיק איז די סביבה אין דעם ציוניסטישן קלוב זיי געווען פרעמד, וויל עם האבן זיך געהאט פארקליבן אהין אויך די קינדער פון רייכע עלטערן און אפילו עטלעכע רייכע פאבריקאנטן. אין בונדישע קרייזן איז דאן אנטשטאנען די איניציאטיוו אפצוטיילן פון דער ציוניס־טישער ארגאניזאציע די אומצופרידענע ארבעטער־יוגנט און שאפן די

פּועלי־ציון־פּאַרטיי, בכדי ביי דער נאָענטסטער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון דער ביבליאָטעק צו האָבן אַן אַרבעטער־מערהייט, וועלכע זאָל באַ־שטימען וועגן דעם ווייטערדיקן גורל פון דער ביבליאָטעק, וואָס האָט שוין דאַן געציילט אַן ערך 900 ביכער. עס איז קלאָר, אַז וועגן דעם בונדישן אויפטו האָט מען זיך דערוווסט שוין לאחר־המעשה, ווען פּועלי־ציון איז שוין געווען אַ זעלבסטשטענדיקע פּאַרטיי און אַנטוויקלט אַ פאַר־צווייגטע טעטיקייט אין שטעטל. די ערשטע אָנפירער פון בעלכאַטאָווער פּועלי־ציון זענען געווען רחל ליכטענפעלד, און משה שמולעוויטש, צוויי פעאיקע און אינטעליגענטע יונגע מענטשן, וועלכע דער „בונד האָט באַשטימט פאַר דעם דערמאָנטן צוועק.

דאָס איז געווען אין יאָר 1917, ווען דער „בונד" האָט איבערגע־נומען די ביבליאָטעק פון דעם ציוניסטישן באַזיץ. אין אַ שבת נאָכמיטאָג האָט מען אונדז גערופן אויף אַ דרינגענדיקער פאַרזאַמלונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין דער וווינונג פון דער לערערין אויף פּאַביאַניצער 29. דאָרט האָט משה שמולעוויטש געהאַלטן אַ פּראָגראַם־רעדע און באַלד איז אויפן אָרט געשאפן געוואָרן אַן אָרגאַניזיר־קאָמיטעט פון די פּערזאָנען: שלמה גאָלדשטיין, דער זון פון אברהם יעקב גאָלדשטיין, וואָס איז אין יאָר 1919 געשטאָרבן אין אונגאַרן, אברהם וואַרשאַווסקי, ישעיהו אַבראַמטשיק, ישראל געלבאַרד, רחל שמולעוויטש, רחל ליכטענפעלד און דער שרייבער פון די שורות. דעם צווייטן שבת נאָכמיטאָג איז באשטימט געוואָרן די גרינדונגס־פאַרזאַמלונג, צו וועלכער עס זענען געקומען אַ גרויסע צאָל מענטשן און עס האָבן זיך גלייך פאַרשריבן אין דער נייער פּאַרטיי עטלעכע און דריי־סיק מיטגלידער. עס איז געוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג, אין וועלכער עס זענען אַריין: משה שמולעוויטש, רחל ליכטענפעלד, מאַקס יאַקובאָ־וויטש, אברהם שמולעוויטש, פישל שמולעוויטש, ישעיהו אַבראַמטשיק, מרים בוזשיקאָווסקי, שלמה גאָלדשטיין און משה פּיגעל. אין רעוויזיאָנס־קאָמיסיע זענען אַריין: ישראל געלבאַרד, א. וואַרשאַווסקי און שלמה פּעלצמאַן.

אונדזער ערשטע אויפגאַבע איז געווען צו ווערבירן מיטגלידער און דאָס האָט זיך אונדז זייער גוט איינגעגעבן. פון דער ציוניסטישער אָרגאַ־ניזאַציע האָבן זיך צו אונדז אָנגעשלאָסן אַ גרויסע צאָל מיטגלידער און מיט עטלעכע חדשים שפּעטער איז גערופן געוואָרן די אַלגעמיינע פאַר־זאַמלונג פון דער ביבליאָטעק. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט זיך

שוין דעמאָלט געפונען אין דער הייך ביי מאָליע די בעקערין, דאָרט וווּ עס איז לעצטנס געווען די פּאָסט. פּאָרזיצער פון דער פּארזאַמלונג איז געווען דער פירער פון די בעלכאַטאָווער ציוניסטן, דער שרייבער יואל לייב גאָלדשטיין.

זעענדיק, אז זיי האָבן שוין נישט מער קיין מערהייט אין דער ביבליאָטעק, האָבן די פּאָרשטייער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אַרויסגערופן א טומל און אויפגעריסן די פּארזאַמלונג. שפּעטער האָבן מיר,

דער פּאַרטיי־קאָמיטעט פון די לינקע פּועלי־ציון אין יאָר 1923

שוין אלס אָרגאַניזירטע פּועלי־ציון־פּאַרטיי, באַקומען א בריוו פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, אז היות די ביבליאָטעק געפינט זיך אין ציוניסטישן לאָקאל, ווערט זי דערקלערט אלס ציוניסטישע ביבליאָטעק און אויב מיר זענען דערויף נישט מסכים, זאָלן מיר קומען צוזאַמען מיט א דעלעגאַציע פון „בונד" צו אונטערהאַנדלען. מיר, די פּועלי־ציון, האָבן שוין דאָן געהאט אין אונדזערע רייען כמעט א העלפט פון אלע מיטגלידער פון דער ביבליאָטעק און צווישן אונדז און דעם „בונד" איז שוין אויך געקומען צו א רים און דאָס צוליב פאָלגנדיקע סיבות:

דער „בונד" האָט געמיינט, אז עס וועט אים געלינגען צו באַקומען א השפּעה אויף אונדזער פּאַרטיי, אָבער מען האָט זיך אַרומגעזען, אז די

דאזיקע מיינונג איז געווען א טעותדיקע. מיר האבן גלייך פון אנהויב אליין געמוען אויף זיך די איניציאטיוו פון אלע ארבעטן צו פירן זעלבסט־שטענדיק און נישט געוואלט דערלאזן צו קיין שום זייטיקע השפעות; נאר אליין ווערן א ווירקנדיקער פאקטאר אין דעם ארטיקן יידישן לעבן. צווישן „בונד" און „פועלי־ציון" האבן זיך אנגעהויבן פארהאנדלונגען וועגן א צוזאמענארבעט אויפן קולטורעלן געביט מיט א פולשטענדיקער אויטאנאמיע פאר יעדער פארטיי צו פירן איר פאליטישע טעטיקייט. דער קולטור־פראיין האט זיך דאן געפונען אין ראזנערס הויז אויף דער פיעטריקאווער גאס און האט גהערט צום „בונד". מיר האבן געדארפט העלפן אויסהאלטן די שולע, וואס האט שוין דאן עקזיסטירט ביים קולטור־פראיין און גע־הערן צום פראיין אלס פולבארעכטיקטע מיטגלידער. אין פראיין האבן געדארפט פארקומען פראפארציאנעלע וואלן צו דער פארוואלטונג. דער אפמאך צווישן „בונד" און „פועלי ציון" איז געשלאסן געווארן אין דעם גייסט און מיר האבן אנגעהויבן אן אקטיוועט פאליטישע און קולטורעלע טעטיקייט. פון די צוויי ארגאניזאטארן פון אונדזער פארטיי איז רחל ליכטענפעלד באלד צורוק אין „בונד", דאקעגן איז משה שמולעוויטש ווי־טער געבליבן אין „פועלי ציון", הגם שוין נישט אויף קיין פירנדיקן אמט. פון אונדזער יוגנט האבן זיך שוין אנגעהויבן ארויסרוקן אינטעליגענטע כוחות, וואס האבן איבערגענומען די לייטענדיקע אמטן. איינער פון זיי, שלמה גאלדשטיין, א דינאמישער יונגער מענטש, וואס איז געקומען פון דער ישיבה, איז געווארן דער פארטיי־סעקרעטאר. מיר האבן אויך אנגע־הויבן איינלאדן רעדנער און איינער פון די ערשטע געסט ביי אונדז איז געווען חבר קרול פון לאדזש. דער צווייטער גאסט־רעדנער איז געווען חבר ראפאפארט, אויך פון לאדזש, וועלכער האט גהאלטן א רעפעראט א. ד. ט. „בונד און די נאציאנאלע פראגע". וועז ער האט אנגעפונען דעם „בונד" (רופנדיק זיי בונדיסטלעך), איז אנטשטאנען א טומל אין זאל, עס איז געקומען צו א געשלעג און דער רעפעראט איז אויפגעריסן געווארן.

א קורצע צייט נאכדעם איז פארגעקומען די אלגעמיינע פארזאמלונג פון קולטור־פראיין און די בונדישע מערהייט האט אנגענומען א באַ־שלום, אז די פועלי־ציוניסטישע מיטגלידער קאנען אינדיווידועל גהערן צום פראיין אבער נישט אלס ארגאניזירטע גרופע און דערביי איז אויך אפגעווארן געווארן אונדזער פארעראנג וועגן פראפארציאנעלע וואלן,

נאָר עס איז באשלאָסן געוואָרן, אז די קאנדידאטן־ליסטע, וואָס וועט באקומען א מערהייט, וועט פארוואלטן מיטן קולטור־פאראיין. דאָן האָבן די פועלי־ציוניסטן פארלאָזט די פארזאמלונג און האָבן באשלאָסן שאפן „די ארבעטער־היים". היות אָבער איין ביבליאָטעק איז געבליבן אין רשות פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע און דער קולטור־פאראיין איז אינגאנצן איבערגעגאנגען אין רשות פון דער בונדישער מערהייט. האָבן מיר אפ־

א גרופע טוער פון לינקע פועלי ציון

א. נאָוואק, ק. מ. פּזשעדבאָרסקי, ש. פּזשעדבאָרסקי, א. שמולעוויטש, ש. אבראמטשיק, ל. שאפראן, ש. יאָאָב, דוד אלטמאן, פעלדמאן, יאנקל גרינשטיין, אברהם געלבארט, פ. שמולעוויטש, דוד שמולעוויטש, י. נאָוואק, י. מאָר־גענשטערן, מ. שמולעוויטש, יידל פעלד, מ. אבראמטשיק א"א.

געהאלטן א באראטונג און באשלאָסן איבערפאלן די ציוניסטישע ביבליאָ־טעק און · פארכאפן וואָס מער ביכער. די ציוניסטישע ביבליאָטעק פלעגט געעפנט ווערן פֿ נאָכמיטאָג יעדן זונטיק, דינסטיק און דאָנערשטיק און שבת איז די ביבליאָטעק געווען אפן דעם גאנצן נאָכמיטאָג. היות זונ־טיק פלעגט קומען אין דער ביבליאָטעק וויניק מענטשן, האָבן מיר באַ־שלאָסן מאכן דעם איבערפאל זונטיק נאָכמיטאָג, גלייך ווי די ביבליאָטעק וועט נאָר געעפנט ווערן און עס זענען נאָך קיין מענטשן נישטאָ. מיר

האָבן אויסגעקליבן א גרופּע שטאַרקע בחורים, וואָס האָבן געדאַרפט דורכּפירן דעם אָנפאַל. מען האָט אַרומגעשטעלט דעם איינגאַנג, בכדי קיין שום זייטיקע מענטשן נישט אַריינצולאָזן (זאָגנדיק די געקומענע, אז די ביבליאָטעק איז דעם טאָג געשלאָסן) און איין גרופּע איז אונטער מיין אָנפירונג אַריין אין דער ביבליאָטעק מיט זעק, וועלכע מען האָט געדאַרפט אָנפילן מיט די ביכער און א צווייטע גרופּע, אונטער דער אָנפירונג פון אברהם וואַרשאַווסקי האָט געדאַרפט זיך געפינען אויף דער צווייטער זייט פלויט און איבערנעמען די זעק מיט די ביכער, וועלכע מען האָט געדאַרפט אַוועקטראָגן אויף באַשטימטע ערטער, ווו עס זענען שוין געווען אויסגעגראָבן גריבער בכדי דאָרט צו באהאלטן די ביכער ביז דער ערשטער שטורעם פון אָנפאַל וועט אַריבער. צווישן די „אָנפאַלער" אויף דער ביבליאָטעק זענען אויך געווען„ משה אַבראַמטשיק, טויבע שמולעוויטש, מרים בורזשיקאַווסקי, רחל שמולעוויטש, משה פּינע, פּיניע נאַפּאַרסטעק, יוסף מאַרגענשטערן א"א.

ווען מיר זענען צו דער באַשטימטער צייט געקומען אין דער ביבליאָטעק, האָבן מיר דאָרט געטראָפן דעם ביבליאָטעקאַר משה רייבענבאַך, זיין פּאַרטנער משה אָסטראָווסקי און א מיידל, וואָס איז געקומען טוישן א בוך. דער גאַנצער פלאַן פון דעם אָנפאַל האָט זיך איינגעגעבן. מיר האָבן צוגענומען אַן ערך 600 ביכער. ביינאַכט זענען די אָנפירער פון דער ביבליאָטעק געקומען מיט פאָליציי און אָנגעווויזן אויף אונדז, אַלס דורכּפירער פון דעם שטיקל ארבעט. אָבער דער פאָליציי־קאָמענדאַנט זענדיק, אז עס האַנדלט זיך וועגן א פאָליטישן ענין צווישן ציוניסטישע גרופּן האָט אונדז גלייך באַפרייט און נישט געמאַכט קיין פּראָצעס.

נאָכן איינשטילן זיך פון דעם שטורעם צוליב אונדזער געוואָגט שטיקל ארבעט, האָבן מיר איינגעאָרדנט אונדזער ביבליאָטעק פריער ביי משה פּזשעדבאָרסקי (משה גראָבעלניצער) אויף דער פאַביאַניצער גאַס און שפּעטער אין א גרעסערן לאָקאַל ביי משה באַם אויף דער פּיעטריקאָווער גאַס און מיר האָבן אָנגעהויבן פירן אונדזער קולטור־טעטיקייט. מיר האָבן געשאפן א כאָר אונטער דער לייטונג פון מאקס יאקובאָוויטש (היינט אין בוענאָס איירעס) און צום יאָרצייט נאָך בער באָרוכאָוון האָבן מיר אייניגעאָרדנט א טרויער־אַקאַדעמיע, אויף וועלכער אונדזער כאָר האָט אויסגעפירט כמעט דעם גאנצן פּראָגראַם און זייער שטארק אויסגענומען. אונטער דער לייטונג פון דעם זעלביקן מאקס יאקובאָוויטש האָבן מיר אויך

געשאפן א דראמאטישן קרייז. עס איז געשאפן געוואָרן א יוגנט־קרייז, וואָס האָט זיך זייער שיין אַנטוויקלט און היות אונדזער ארבעט איז זיך כסדר פונאנדערגעוואקסן, האָבן מיר געדונגען פאַר דער „ארבעטער היים" א שיינע דירה פון עטלעכע צימערן ביי עוזר זשיכאָווסקי, לאָזנדיק דעם פריערדיקן קליינעם לאָקאל פאַר דער יוגנט.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט אָבער אונדז נישט געקאָנט פאַרגעסן אונדזער אָנפאַל אויף דער ביבליאָטעק און באשלאָסן זיך נוקם זיין.

א גרופּע פון לינקע פועלי ציון

בעת מיר האָבן צוזאַמען מיטן „בונד" אייניגעאָרדנט א טעאַטער־פאַרשטעלונג אין דעם זאל פון די פייערלעשער, שפּילנדיק „גאָט, מענטש און טייוול" פון יעקב גאָרדין, האָבן די מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע זיך אריינבאקומען אין אונדזער לאָקאל און צוגענומען ביי אונדז אן ערך 400 ביכער. אויף צו מאָרגנס האָבן מיר מיט דער הילף פון דער פאָליציי צוריק אָפּגענפונען די ביכער. זיי זענען אָבער איבערגעשיקט געוואָרן צום גריכט און בעת דעם משפט זענען די ביכער דורכן ריכטער אייניגעטיילט געוואָרן אין צוויי טיילן, פאַר יעדער ביבליאָטעק איר טייל און דערמיט איז דער אינצידענט לויקווידירט געוואָרן... מיר

האבן אויך געשאפן אן אייגענע שולע, ווו עס האבן געלערנט אן ערך הונדערט קינדער. די לערער זענען געווען: רחל שמולעוויטש, וואס איז געשטאַרבן אין עלטער פון 23 יאָר, חיה בלימע רובין, וואס האָט געלערנט פויליש און משה שמולעוויטש. נישט געקוקט דערויף, וואס מיר האבן געהאט אין „ארבעטער חיים" 200 מיטגלידער, האבן מיר אבער דעם לאקאל מיט דער שולע נישט געקאנט אויסהאלטן און מיר האבן דאן געשאפן א קאאפעראטיוו, בכדי פון דעם פארדינסט צו דעקן דעם דעפיציט פון דער שולע.

צווישן די רעדנער־געסט, וואס מיר פלעגן ברענגען פון וואַרשע און פון לאדזש האבן זיך געפונען די ח"ח: זרובבל, נתן בוקסבוים, אהרן וואלד, יוסף ראזען, ישראל סטאלארסקי א"א.

מיר האבן אויך דורכגעפירט ציקלען לעקציעס מיט אייגענע כוחות און אזוי האָט משה שמולעוויטש רעפעריט וועגן יידישער געשיכטע און וועגן קולטור־געשיכטע, ח' אסטלער, א סטודענט, האָט רעפעריט וועגן פאליטישער עקאנאמיע און די געשיכטע פון סאציאליזם אד"גל.

זייער א וויכטיק אָרט אין אונדזער טעטיקייט האָט פארנומען די קאָאפעראטיוו. מיר האבן געשאפן דעם קאפיטאל דורכן פארקויף פון אקציעס צווישן מיטגלידער, סימפאטיקער און סתם קאנסומענטן און אפילו געבארגט געלט אויף פראצענט. משה שמולעוויטש איז באשטימט געווארן אלס פארוואלטער פון דער קאאפעראטיוו, אברהם געלבארד איז געווען סעקרעטאר און יעקב פלאקאוויטש דער פארקויפער. דאָס איז אגב געווען די הערלעכסטע צייט אין דער טעטיקייט פון אונדזער פארטיי אין בעלכאטאוו, ווייל שפעטער, מיטן צוזאמענברוך פון דער קאאפעראטיוו, איז אויך געקומען די ירידה פון דער פארטיי גופא. עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז די פירער פון דער קאאפעראטיוו זענען נישט געווען קיין דערפארענע מענטשן אויף דעם געביט, בפרט, אז אויך דער „בונד" האָט געהאט זיין קאאפעראטיוו און עס איז אננגענאנגען א שטארקע קאנקורענץ צווישן ביידע קאאפעראטיוון. א סך חברים, וואס האבן ארייננגעלייגט אין די אקציעס זייערע לעצטע גראשנס, האבן דאָס געלט פארלוירן און מיר האבן קוים געקאנט ארויסקריכן פון די חובות, וועלכע מען האָט געמאכט ביי יידן, וואס האבן געבארגט דאָס געלט אויף פראצענט. עס איז געווארן א בהלה אין שטעטל און דער פרעסטיזש פון דער פארטיי האָט דערפון שטארק געליטן. מיר האבן אויך געמוזט ליקווידירן אונדזער שולע

און צוריק פארקלענערן דעם לאקאל פון דער „ארבעטער היים", וואס האט זיך איבערגעטראגן אין הויז פון חנא ליפעס. די טעטיקייט איז אויך געווען שוין באשוועדט צוליב די פאליציאישע רדיפות אויף די ארבעטער־ארגאניזאציעס.

ביי זייער שווערע באדינגונגען האבן מיר אבער דאך פארגעזעצט אונ־דזער טעטיקייט און צווישן די אקטיווסטע טוער האבן זיך אין די שפעטער־דיקע יארן געפונען: יוכבד עקשטיין, וואס איז בעת דער פערטער עליה עולה געווען קיין ארץ־ישראל, האט אבער געמוזט צוליבן געזונט־צושטאנד צו־ריקקומען (זי איז געשטארבן אין יאר 1932), ישעיה אבראמטשיק, און משה פעלצמאן (ביידע זענען שפעטער אוועק קיין סאוויעט־רוסלאנד), טויבע שמולעוויטש, מרים בוזשיקאווסקי, אברהם וואשאווסקי, ישראל געלבארד, קלמן מענדל פזשעדבארסקי, וואס איז געקומען צו אונדזער בא־וועגונג פון די „פועלי אמוני ישראל", מענדל פעלד און שלמה שמולע־ויטש (ביידע זענען אומגעקומען צווישן די ערשטע צען געהאנגענע יידן פורים 1942), משה פיגולע, אברהם געלבארד, יעקב זשעסלאווסקי (היינט אין ישראל), פיניע נאפארסטאק, יעקב נאפארסטאק (היינט אין נארד־אמעריקע).

אין די יארן 1922—1923 האט זיך אנגעהויבן א שטארקע אויס־וואנדערונג פון בעלצאטאוו. מען איז געפארן קיין נארד־אמעריקע, קיין ארגענטינע, בראזיל, ארץ־ישראל, סאוויעט־רוסלאנד און אונדזער פארטיי־אקטיוו איז געבליבן זייער א קליינער. די אקטיווסטע זענען צו יענער צייט געווען: קלמן מענדל פזשעדבארסקי, ישראל יאקובאוויטש, זרח פעלד, אברהם רוזשיצקי, משה אלי ניעווינסקי און דער שרייבער פון די שורות. מיר האבן געדונגען א בוידעם שטיבל אויף פאביאניצער גאס און פלענן נאך פון צייט צו צייט אראפברענגען פון לאדזש א רעדנער, הגם שוין נישט אין דעם פריערדיקן פארנעם. מיר האבן אבער נאך געהאט א גוטע יוגנט, צווישן וועלכע מען דארף דערמאנען איטשע אבראמטשיק, מלך זילבערשטיין, אברהם הארטמאן א"א.

מיטן אומקום פון דעם פוילישן יידנטום איז אויך אומגעקומען דער בעלצאטאווער יידישער ישוב צוזאמען מיט אירע בעסטע מענטשן און העלדישע קעמפער.

לייב פודלאווסקי

די ארטאדאקסישע באוועגונג אין בעלכאטאוו

שוין אין סוף פון 19טן יאָרהונדערט, האָט אין בעלכאַטאָוו עקזיסטירט א „חברה" בחורים, ס'רוב וועבער, מיט שמואל זאנוול באָם און זקן אלטמאן בראש, וואָס פלעגן יעדן פאַרנאַכט קומען אין בית־המדרש לערנען משניות אַדער עין־יעקב, אָפּהיטן די פרומקייט, פאַר קבלת שבת ארוים־נעמען אלץ פון די קעשענעם (עס איז נאָך דעמאָלט אין בעלכאַטאָוו קיין ערוב נישט געווען). אין עזריאל גאַרבערם הויז האָבן זיי געהאַט א צימער, וווּ זיי פלעגן דאַוונען מיט אַן אייגענעם מנין און האָבן אפילו מחנך געווען אַן אייגענע ספר־תורה.

אָנהויב פון היינטיקן יאָרהונדערט האָט שוין אין בעלכאַטאָוו עקזיסטירט א ישיבה מיט פיר הונדערט תלמידים פון אלע עקן פוילן. די ישיבה האָט זיך געפונען אין בית־המדרש און איר ראש איז געווען דער בעלכאַטאָווער רב ברוין, שפעטער לוקאָווער רבי, וואָס איז געווען באַרימט אי־בער גאַנץ פוילן אלס דער לוקאָווער גאון. עסן און שלאָפן פלעגן די ישיבה־בחורים ביי די באַלעבאַטים פון שטעטל.

בעלכאַטאָוו האָט געהאַט א געמויערטע שול, א גרויס בית־המדרש און א סך חסידים־שטיבלעך. אין שול און אין בית־המדרש האָט געדאַוונט דער פראָסטער עולם. חסידים פלעגן דאָרט זעלטן דאַוונען, הגם זיי האָבן געהאַט געקויפטע „שטעט". אין די שבתים פון פאַר יום־כיפור און פון פאַר פסח פלעגט דער בעלכאַטאָווער רב, צמח טאַרענהיים, האַלטן זיינע דרשות אין שול און אין די איבעריקע שבתים פון יאָר האָט ער געדרשנט אין בית־המדרש. אין פאַליש פון דער שול פלעגן פאַרקומען די אסיפות וועגן אלע וויכטיקע שטאָט־ענינים. בעת די צאַרישע צייטן פלעגן אין פאַליש אָפּ־

האלטן זייערע זיצונגען די דאזארעם. פארן ערשטן וועלט־קריג זענען די בעלכאטאווער דאזארעם געווען: מרדכי שפיגעלמאן, אלתר באראנשטיין, הערשל פלאווגער, יעקב הערש שאטלענדער א"א.

בכלל האט זיך דאס יידישע לעבן אין בעלכאטאוו פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה קאנצענטרירט אממיינסטן אין שול אדער אין בית־המדרש. אין 1905, בעת דעם קאמף פון די וועבער־ארבעטער קעגן די פאבריקאנטן, זענען אמאל די ארבעטער ארויס אין שול, בעת די באלעבאטים האבן געזאגט סליחות און זיי געשלאגן מכות־רצח. אין יארטאג פון ניקאלייי דעם צווייטן און אנדערע אפיציעלע „גאלווקעס" זענען אין שול אפגע־ריכט געוואָרן פייערלעכע תפילות. יאסקע דער דרדקי־מלמד פלענט ברענגען זיינע תלמידים אין שול, וווּ זיי פלעגן באקומען נאש־ווארג. יאסקעס חדר איז געווען דער אייניציקער לעגאליזירטער חדר אין בעלכאטאוו. אויף דער וואנט אין זיין חדר איז געהאנ־גען א בילד פון ניקאלייי דעם צווייטן מיט דער פאמיליע. די איבעריקע חדרים (שלום אמשי־נאווער), לייזער מלמד, מענדל גראבאליצערס א"א זענען גע־וועזן „געהיימע" און זיי פלעגן טאקע מוזן צעטרייבן די תלמי־דים וועזן עס איז געקומען אין שטאט דער צארישער שול־אינס־פעקטאר.

די בעלכאטאָער שול, אין הינטערגרונט די תלמוד־תורה

אין די יאָרן 1909—1910 זענען אין בעלכאטאוו פאָרגעקומען הייסע קאמפן ביים אויפנעמען נייע שוחטים. עס האבן זיך פאָרמירט דריי צדדים: די גערער חסידים, די אלעקסאנדרער און די באלעבאטים מיטן רב. דער גאנצער קאמף האט זיך אפגעשפילט אין פאָליש. יעדער צד האט געהאט זיינע אנהענגער און זיינע „שטארקע". אלטער בארענשטיין, פון די גע־רער, פלענט קומען צו די אסיפות ארומגערינגלט מיט „שטארקע" כדי זיך אויסצוהיטן פון קלעפ. צוויי יאָר האט געדויערט דער סכסוך און צום סוף האט מען אויפגענומען דריי נייע שוחטים, איינעם פון יערן צד. די באלעבאטים האבן אראפגעברענגט פון פיעטריקאוו לייבל מושקאט,

דעם פּיעטריקאָווער חזנס אַ זון. דרייסיק יאָר איז ער געווען שוחט אין בעלכאַטאָוו.

אַממיינסטן פלעגן די בעלכאַטאָווער יידן פאַרברענגען זייער צייט אין בית־המדרש. אפילו ווען די ישיבה האָט זיך שוין געהאַט ליקווידירט, פלעגן די בחורים דאָרט אַ גאַנצן טאָג זיצן און לערנען, ביי באַזונדערע טישן זענען געזעסן די גערער און די אַלעקסאַנדרער. אין בית־המדרש פלעגט מען שמועסן וועגן מסחרים און פּאָליטיק. דער רב פלעגט דאָרט לייגן אין חרם די ווידערשפּעניקע. דאָרט האָט מען אויך געגעבן חליצה.

אַרום 1911 האָט זיך אין בית־המדרש געשאַפן אַ געהיימע גרופּע משכילים און אין 1912 איז עס שוין אפילו דערגאַנגען דערצו, אַז עס זענען אויפגעריסן געוואָרן די שמ׳ן פון ספרים, גמרות זענען אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין די קלאָזעטן. דער חשד איז געפאַלן אויף דער גרופּע משכילים און עס איז אויף זיי אָרגאַניזירט געוואָרן אַ משפּט. דער רב האָט אַרויס־גענומען אַ ספר־תורה און גערופן די משכילים תשובה צו טון. איינער פון די משכילים, חיים דזשאַלאָווסקי, איז צוגעקומען צו דער תורה, איר אַ קוש געטון און פאַרן גאַנצן עולם האָט ער צוגעזאָגט צו זיין גוט און פרום.

אין די שבתים פלעגן די למדנים פון שטאָט לערנען מיט די באַלע־באַטים פּרקי־אבות, משניות, חומש און רש״י. דער בעלכאַטאָווער רב האָט געפירט אַ רבישן טיש, ביי וועלכן מען פלעגט זינגען נגונים פון וואָל־באָרזשער רבין.

אין דער גרעסטער צאָל זענען געווען די גערער חסידים. זיי האָבן אין בעלכאַטאָוו געהאַט אַזש צוויי שטיבלעך און זיי האָבן אויך געהאַט דעם גרעסטן איינפלוס אויף דער שטאָט. זיי האָבן דעצידירט וועגן אויפ־נעמען אַ רב אָדער אַ שוחט. עס איז זיי נאָכגעגאַנגען אַ טייל פון דעם באַלעבאַטישן עלעמענט און אפילו אָפטמאָל נישט אָרגאַניזירטע וועבער, וואָס האָבן ביי די גערער חסידים אַרויסגענומען קעטן צו דער אַרבעט, פורמאַנעס א״אַ. דאָס צווייטע אָרט, נאָך די גערער, האָבן פאַרנומען די אַלעקסאַנדרער חסידים און צווישן די ביידע גרופּעס איז שטענדיק אָנ־געגאַנגען אַ קאַמף פאַר דער מאַכט איבער די רעליגיעזע יידן אין בעל־כאַטאָוו. די שנאה צווישן זיי איז געווען אַזוי גרויס, אַז זיי פלעגן זיך אפילו נישט משדך זיין צווישן זיך.

צום ראדאשיצער רבין פלעגט פאָרן דער פּראָסטער עולם. יעדן שבת ביינאכט פלעגן די פורמאנעס איינשפּאנען עטלעכע פורן, זיי אָננעפילט מיט מענער און פרויען און פאָרן קיין ראדאשיץ, וואָס איז געווען נאָר בשכינות פון בעלכאטאוו. צוריקקומענדיק, פלעגן די ווייבער זיך דערציילן די ניסים פון רבין ר' בער.

פון יענע צייטן איז נאָך כדאי צו דערמאָנען די חברה קדישא, וואָס איז באשטאָנען פון באמת פרומע יידן און גרויסע לומדים, ווי יוסף גוט־מאן, דער איינבינדער פון שטעטל, וואָס פלעגט יעדע נאכט אָפּריכטן חצות; אלתר ברעסלער, דער בעל־מוסף פון געראר שטיבל א"א. די חברה קדישא פלעגט אויך נעכטיקן ביי קראנקע, טיילן צדקה און פראָווען שמחות, אזוי האָט אויסגעזען דאָס רעליגיעזע לעבן אין בעלכאטאוו, ביזן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

***

צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה קומט פאָר אין יידישן לעבן אין בעלכאטאוו א שטאַרקער איבערברוך. עס וואקסט זיך ראשיק פונאנדער דאָס יידישע געזעלשאפטלעכע לעבן. עס האָבן אָננעהויבן פירן אן עפנטלעכע טעטיקייט: די פועלי־ציון, דער „בונד" א"א. די יוגנט הייבט אָן צו שטראָמען אין די פּאַרטייען. אויך די רעליגיעזע יידן ווערן מיטגערישן מיט דעם שטראָם. אין 1918 ווערט געשאפן די ערשטע רעליגיעזע גרופּירונג א"נ: „תפארת בחורים", וואָס באשטייט פון בית־המדרשני־קעס און בחורים פון באלעבאטישע קרייזן. ענלעכע אָרגאניזאציעס האָבן שוין דעמאָלט עקזיסטירט אין א רייע שטעט אין פּוילן, אָבער קיין אָר־גאניזאציאָנעלן קאָנטאקט צווישן זיך האָבן זיי נישט געהאט. מיט קיין פּאָליטישע פּראָבלעמען האָבן זיך די אָרגאניזאציעס נישט פּאַרנומען. זייער אייניציקע אויפגאבע איז געווען צו געבן דעם רעליגיעזן יוגנטלעכן א מעגלעכקייט זיך גייסטיק אויסצולעבן. אידעאָלאָגיש האָט די „תפארת" גרופּירט יוגנטלעכע פון חסידישע און מתנגדישע קרייזן. זיי פלעגן דורכ־פירן שמחות, טאנצן און זינגען, ווי ביי די חסידים און אויך לערנען פּרקי־אבות, חומש און רש"י. אויף א חבֿרישן אופן האָט זיך דאָרט צוזאמען־געלעבט די יוגנט פון פאַרשידענע שיכטן, פון חסידישן בחור ביזן קצב־יונג און טרעגער. די מערהייט מיטגלידער איז באשטאָנען פון ארבעטער און בעלי־מלאכות פון פאַרשידענע פאכן: וועבער: שנייער, טרע־

גער קצבים, פורמאנעם און חסידישע בחורים פון ארעמע היימען. זעלטן ווען איז דאָרט איינער געווען פון א רייכערער שטוב.

די „תפארת בחורים" האָט געהאט אן אייגענע זעלבסטהילף־קאסע. אין אן עת־צרה איז איינער געווען מחויב צו העלפן דעם צווייטן. שבת פלעגן די מיטגלידער פארברענגען א נאנצן טאג אין דער ארגאניזאציע און אהיימגיין פלעגן זיי נאר צו די שבתדיקע מאלציים. פרייטיק ביינאכט פלעגט מען לערנען חומש און רש"י, שבת אינדערפרי האבן אלע געמוזט קומען דאוונען אין אייגענעם לאקאל. נאכמיטאג האָט מען געלערנט פרקי־אבות און משניות, צו שלש־סעודות פלעגט מען זיך משמח זיין ביי א פעסעלע ביר, טאנצן און זינגען. באלד אין אנהייב פון איר עקזיסטענץ האָט די „תפארת בעציילט העכער הונדערט מיטגלידער. צו די וויכטיק־סטע טוער און גרינדער פון דער ארגאניזאציע האבן געהערט:

י ע ק ב מ א כ א ב א נ ס ק י — דער פארזיצער פון דער ארגא־ניזאציע, א זון פון פשוטע פאלקס־מענטשן וועבער און האנטווערקער און אליין אויך א וועבער וואָס האָט געקאָנט לערנען א שטיקל חומש מיט רש"י. ער האָט פארמאָגט ארגאניזאטאָרישע פעאיקייטן און שטארק משפיע געווען מיט זיין גראָדלינייקייט. ער איז שפעטער געווען דער פארזיצער פון די „צעירי אמוני ישראל" און אגודה־ראטמאן אין ערשטן בעלכאטווער שטאָט־ראט.

דער צווייטער וויכטיקער טוער איז געווען מ ש ה פ ז ש י ב י ק־ ס ק י. אים האָט מען גערופן משה „גאָט", ווייל ער איז שטענדיק געווען פארקוקט אין די הימלען. ער איז געווען דער פאקטישער פירער פון דער „תפארת־בחורים" אין בעלכאטווי. אממיינסטן פלעגט ער זיך אפגעבן דער דערציאונג פון די בחורים. שפעטער איז ער געווען דער פירער פון „אגודת ישראל" אין פאביאניץ.

עס דארפן נאך דערמאנט ווערן: משה עקשטיין, זיינוול מושקאט, ישעיה־יודל זשעסלאווסקי (קיפערניאק), וואָס איז שפעטער געווען פאר־זיצער פון דער ערשטער בעלכאטווער קהילה אין דעם אומאפהענגיקן פוילן.

די „תפארת" האָט אויך געהאט א דראמאטישן קרייז. פורים 1919 האבן זיי דורכגעפירט א פארשטעלונג פון „אחשוורוש". די פארשטעלונג האבן זיי געגעבן אין אייגענעם לאקאל, אן דעקאראציעס, מיט א פראווי־זאָרישער בינע פון ברעטער און בענק. עס איז געקומען א גרויסער עולם

און לכבוד פורים — האט מען אויך פרויען צוגעלאזט צו דער פאר־שטעלונג.

מיט דער צייט האט זיך אין „תפארת־בחורים" געשאפן א גרופע, וואס האט געפאדערט, אז די ארגאניזאציע זאל מאדערניזירן איר ארבעט, שאפן א צייטונג, זיך אנשליסן אין דער רעליגיעזער קולטור־ארגאניזאציע „תבונה" א"א. דער אנגעזעענסטער פון דער גרופע איז געווען שלמה מושקאט, דעם בעלכאטאווער שוחטם זון. ער איז געווען זייער באהאווענט אין לימודי קודש ווי אין לימודי חול, פארמאגט א פלינקע אריענטאציע און א באדייטנדיקן רעדנער־טאלענט. ער איז שפעטער געווען א טוער סיי אין דער „צעירי אמוני ישראל" און סיי אין דער „פועלי אגודת ישראל", פארשטייער פון דער „אגודה" אין דער קהילה און אין שטאט־ראט.

אין 1919 האט זיך די „תפארת" אין בעלכאטאו אויפגעלייזט און זיך פארוואנדלט אין א „תבונה"־ארגאניזאציע. אין איר טעטיקייט איז אבער די נייע ארגאניזאציע נישט געווען ווייט פון דער אמאליקער „תפארת". אין דער „תבונה" האבן מיט די בחורים געלערנט זיינוול מוש־קאט (דער בעלכאטאווער שוחט) און משה פוזשיבילסקי. די אנפירער זענען געבליבן די זעלבע, אבער די מיטגלידערשאפט איז מיט דער צייט געוואקסן אויסשליסלעך פון דעם באלעבאטישן עלעמענט.

אויך די טעטיקייט פון דער „תבונה" האט נישט נושא חן געווען ביי אירע מיטגלידער. עס האט זיך אנגעהויבן אן אינערלעכער קאמף צרום דער ארץ־ישראל־פראגע. אין דער צייט פון דער באלפור־דעקלאראציע האט א גרופע געפאדערט מער ציון־ארבעט, א צווייטע גרופע איז נישט געווען צופריידן דערפון וואס די „תבונה" פארנעמט זיך בלויז מיט רעלי־גיעזער דערציאונג. דער סוף איז געווען, אז די „תבונה" איז זיך פונאנדער־געפאלן. די ציוניסטיש־געשטימטע עלעמענטן זענען אריבער אין „מזרחי", בעת די מערהייט, צוזאמען מיט דער אנפירונג, איז אריבער צו דער דעמאלט אנטשטאנענער „צעירי אמוני ישראל".

***

די „צעירי אמוני ישראל" איז געגרינדעט געווארן אין 1920. איר מיטגלידערשאפט איז באשטאנען אין דער גרעסטער טייל פון די אמאליקע „תפארת־בחורים" און פון „תבונה". עס איז אויך צוגעקומען א גרופע חסידישע בחורים פון די געראר, ראדזינער א"א שטיבלעך. אט די גרופע

האָט אין דער נייער אָרגאַניזאַציע אַדורכגעפירט א רייע ענדערונגען. די אָנגעזעענסטע פון דער גרופּע זענען געווען: יצחק פיגולא, אלימלך פוד־לאווסקי און זלמן־פּרץ געלבארט. זיי האָבן אין די שפּעטערדיקע יאָרן געשפּילט א וויכטיקע ראָלע אין פּארשידענע בעלכאַטאָוואר פּארטייען. אין דער ערשטער צייטווייליקער פּארוואלטונג זענען אריין: יעקב מאכא־בארסקי, משה עקשטיין, זיינוול מושקאט, שלמה מושקאט און ישעיה־יודל זשעפלאווסקי — אלע געווען טוער פון דער „תפארת" און „תבונה".

יצחק פיגולא

אין דער פּארוואלטונג זענען אויך געווען די ברידער פיורא. איינער פון די ברידער, מאיר, האָט זיך שנעל ארויסגערוקט אין שפּיץ פון דער בעל־כאטאָוואר „צעירי אמוני ישראל". א גרויסער קענער פון דער אָרטאָדאָקסי־שער ליטעראטור, פּאַיקער דערציער, גוטער רעדנער, האָט ער אויך פאמאָגט א קלאָרע שפּראך אויף אויסצוטייטשן דעם תנ"ך. צו דער דאָזיקער ערשטער פּארוואלטונג האָבן אויך געהערט ישראל פרענקל און משה חיים גרינ־בלאט. ביידע זענען זיי געווען די פּאַר־שטייער פון די „שלומי אמוני ישראל", וואָס האָט געהאט די אויפזיכט איבער די צעירים. זיי זענען שפּעטער געווען פון די אָנגעזעענסטע טוער אין דער „אגודה" און די נרינדער פון דער בית־יעקב באוועגונג אין בעלכאטאו. אין משך פון די ערשטע צוויי יאָר טעטיקייט פון דער פּארוואלטונג (מאכאבארסקי — פּאַרזיצער און מאיר פיורא — סעקרעטאר) זענען קיין שום וויכטיקע ענדערונגען אינעם לעבן פון דער אָרגאַניזאַציע נישט פּאַר־געקומען. די אָנפירונג האָט זיך שארף אָנטקעגנגעשטעלט יעדן פּרוו מצד די „יונגע" איינצופירן וועלכע עם איז רעפּארמען. זענען טאקע די גאנצע צייט פּאַרגעקומען שארפע קאמפן צווישן די יונגע, וואָס האָבן געפּאַדערט פּאָליטישע טעטיקייט: א ביבליאָטעק, א לייען־זאל, אקטיוועע טעטיקייט פּאַר ארץ־ישראל א"א. עס זענען פּאַרגעקומען שטורמישע פּאַר־

זאמלונגען און הגם עס איז די „יונגע" נעלונגען צוצויגען צו זיך א גרעסערע גרופע פון די צעירי־אמוניקעס, — האבן אבער דאך זייערע באמיאונגען נישט געהאט קיין דערפאלג ביי דער אנפירונג. א נייעס איז בלויז געווען דאס שטודירן דעם „חירב" די „13 בריוו" פון ד"ר שמשון רפאל הערש און „גאטס פאלק" פון ד"ר נתן בירנבוים. אממיינסטן זענען געווען באזוכט די שעורים פון „מורה נבוכים" און „חובת הלבבות", געלערנט פון דוד שוחט. די מורה הוראהס פון בעלכאטאו, שמואל יהושוע שילים און משה אליעזר פודלאווסקי, האבן אויך געלערנט שעורים.

די צעירים פלענן פארשפרייטן דעם ארטאדאקסישן ארגאן „דער ייד". עס פלענן קומען רעפערענטן פון וואַרשע, לאדזש, פיעטריקאו א"א.

א סך חסידישע עלטערן פלענן נישט וועלן שיקן זייערע קינדער צו די צעירים. זיי האבן מורא געהאט, אז זייערע קינדער זאלן זיך נישט אמאל אנשטעקן מיטן גייסט פון די „יונגע" און עס האט זיי אויך נישט געפאסט, אז זייערע קינדער זאלן זיך חברן מיט די „פראסטע יונגען", וואס זענען געווען מיטגלידער פון די צעירים.

דער פינאל פון דעם קאמף צווישן „אלטע" און „יונגע" האט זיך אפגעשפילט אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג, אנהייב 1922. ביידע צדדים האבן מאביליזירט אלע זייערע אנהענגער. עס זענען טאקע צו דער

דריי בעלכאטאווער בחורים, וואס האבן באקומען היתר הוראה
קאדזיאל, באזשיקאווסקי און דעם פארבערס זון

א גרופע חסידישע בחורים אין בעלכאטאוו

פֿאַרזאַמלונג געקומען ביי 120 יוגנטלעכע און עס האָבן געזיגט די יונגע, וועלכע האָבן אין דער נייער פֿאַרוואַלטונג געהאַט די מערהייט.

די נייע פֿאַרוואַלטונג האָט געעפֿנט א ביבליאָטעק און א לייענזאל (דער ערשטער ביבליאָטעקאַר איז געווען אלימלך פּודלאָווסקי). עס האָבן זיך נאָך שפּעטער געפֿירט שאַרפע קאַמפֿן אַרום דעם כאַראַקטער פון דער ביבליאָטעק. עס איז אפילו אָנגענומען געוואָרן א באַשלוס, אז קיין נישט־רעליגיעזע ביכער דאַרפֿן אין דער ביבליאָטעק נישט אַריינגענומען ווערן, אָבער די מערהייט פון דער ביבליאָטעק־קאָמיסיע איז באַשטאַנען פון „יונגע" און זיי האָבן עס טאַקע „אַריינגעשמוגלט" אויך ביכער פון וועלט־לעכע מחברים, הגם פֿרץ, מענדעלע, שלום־עליכם, אש, אָפּאַטאָשו א"א זענען אין דער ביבליאָטעק נישט צוגעלאָזט געוואָרן.

דער עיקר האָט זיך די ביבליאָטעק געשטיצט אויף איבערזעצונגען פון פֿרעמדע שפּראַכן, פון וועלכע מען פֿלעגט אַרויסרייסן די בלעטלעך מיט סעקסועלן אינהאַלט. צום סוף 1923 האָט די ביבליאָטעק פֿאַרמאָגט 500 ביכער.

ביי דער אָרגאַניזאַציע האָט אויך עקזיסטירט אן ארץ־ישראל קאָמי־סיע (מיט זלמן פֿרץ געלבאַרט אלס סעקרעטאַר), וואָס האָט אַדורכגעפֿירט אן אָקציע פֿאַרן קרן־הישוב.

איינע פון די וויכטיקסטע אַרבעטן פון די „צעירי אמוני ישראל" אין 1923 איז געווען דער חינוך פון א נייער ספֿר־תורה. די זאַמל־אָקציע פֿאַר דעם צוועק האָט אָנגעהויבן נאָך די „תפֿארת־בחורים", אָבער געענ־דיקט איז די אַרבעט געוואָרן ערשט ביים סוף פון דער עקזיסטענץ פון די צעירים.

די חינוך־פֿייערונגען האָבן זיך געצויגן א גאַנצן חודש. יעדן אויפֿדער־נאַכט פֿלעגן יידן קומען אַריינשרייבן אן אות. פֿיוול קלעזמערם קאַפּעלע האָט געשפּילט א פּריילעכס. אין טאָג פון חינוך זענען אויף וויסע פערד אַרומגעפֿאָרן אברהם קיינסלם און לייבוש פּעלצמאַן, מיט פֿאַרגרימירטע פּנימער, אָנצוזאָגן די בשורה אין אלע עקן שטאָט. פֿאַרנאַכט זענען אלע רעליגיעזע יידן געקומען אין לאָקאל פון די צעירים, פון וואַנען די נייע ספֿר־תורה איז אונטער א חופּה אַריבערגעפֿירט געוואָרן אין דער שול. אויפן גאַנצן וועג האָבן יידן געטאַנצט און געזונגען. אין שול האָט לייבל שוחט מיט א כאָר געזונגען קאַפּיטלעך תהילים. געענדיקט האָט זיך די

אגודהשער קיבוץ־הכשרה אין בעלכאַטאַוו

געזעגענונגס־אַוונט פון בעלכאַטאַווער צעירי אגודת ישראל לכבוד
דעם סעקרעטאר יצחק אַלפישער צו זיין עולה זיין קיין א״י
(יאַר 1937)

שמחה מיט א גרויסער סעודה, בעת וועלכער עס זענען געהאלטן געווארן דרשות.

נאכן חינוך האט זיך אין „צעירי אמוני ישראל" פארשארפט דער קאמף ארום דער ארץ־ישראל־פראגע. א גרעסערע גרופע מיטגלידער, מיט זלמן פרץ געלבארט, סוכער יוטקעוויטש און יצחק יוסף פלאם, האט געפאדערט מער אקטיוויטעט פאר ישראל און אן ענגערע צוזאמענארבעט מיט די ציוניסטישע ריכטונגען. וועז די אנפירונג האט די פאדערונגען נישט באפרידיקט, האט די גאנצע גרופע פארלאזט די צעירים און ארײַ־בער אין „מזרחי".

די אנגעזעענסטע טוער פון דער דאזיקער גרופע זענען געווען די ברי־דער געלבארט. דער עלטערער, זלמן פרץ, א לונגען־קראנקער, איז געווען די נשמה פון דער באוועגונג. אפילו אויפן טויטן־בעט האט ער נישט איבערגעריסן די פארטיי־ארבעט. דער יינגערער ברודער, קלמן, איז אויך געווען א טוער אין „מזרחי". מיט זיין מיינונג און שטעלונג האט מען זיך אומעטום זייער געריכנט. ער איז שפעטער אומגעקומען אין די פוזנער לאגערן.

אין דער צווייטער העלפט פון 1923 האט זיך ווידער אין דער אר־גאניזאציע געשאפן אן אנדערע גרופע, וואס האט פארלאנגט אז די „צעירי אמוני ישראל" זאל זיך פארוואנדלען אין א רעליגיעזער ארבעטער־פארטיי. דער דאזיקער פארשלאג האט געפונען א טיפן אפקלאנג ביי דער מערהייט מיטגלידער, וואס איז באשטאנען פון וועבער, שערער א"א קרובהשע פאכן אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע. סוף 1923 איז אויף אן אלגעמיינער פארזאמלונג באשלאסן געווארן דער ארגאניזאציע א נאמען צו געבן „פועלי אמוני ישראל". נאך דעם באשלוס איז טאקע א קליינער טייל — קינדער פון חסידישע פאבריקאנטן — אוועק פון דער ארגאניזאציע. די אוועק־געגאנגענע האבן אפילו געשאפן א נייע פארוואלטונג פון דער „צעירי אמוני", אבער קיין ממשותדיקע טעטיקייט האט שוין די ארגאניזאציע נישט געפירט. ערשט אין די דרייסיקער יארן האט זיך די „צעירי אמוני" ווידער פארשטארקט. אין 1935 האט די בעלכאטאווער „צעירי אמוני" געהאט פופציק מיטגלידער. די וויכטיקסטע טוער זענען דעמאלט געווען: משה יאנאווסקי (פארזיצער) *) יצחק אלפישער, באדזשיקאווסקי און פא־קענטרעגער.

***

*) זיינס אן אינטערעסאנט ליד האבן מיר געבראכט אויף דער זייט 268.

די בעלכאטאווער „פועלי אמוני ישראל" איז אנטשטאנען פאר דער פאקטישער „פועלי אגודת ישראל" אין פוילן. דאס איז פאקטיש געווען די ערשטע רעליגיעזע ארבעטער־פארטיי אין פוילן. די צווייטע איז געווען אן ארגאניזאציע מיטן זעלבן נאמען אין פיעטריקאוו.

די בעלכאטאווער פועלי־אמוני איז געווען פון די געציילטע רעליגיעזע ארגאניזאציעס, וואס האט געהאט אן ארבעטער־עלעמענט (וועבער, שניידער, שערער, כאלופניקעס, האנטווערקער א"א). נאך זייענדיק אין די „צעירי אמוני" זענען די דאזיקע עלעמענטן נישט געווען אין איין ארגאניזאציע מיט די קינדער פון די פאבריקאנטן, קעגן וועלכע זיי איז אויסגעקומען צו פירן שטרייקן. דער הויפט־פרינציפ פון דער „פועלי־אמוני" איז געווען, אז נאר אויפן רעליגיעזן געביט זענען זיי געבונדן מיט דער „אגודה". אין אלע אנדערע פראגן איז די ארגאניזאציע געווען אינגאנצן זעלבסטשטענדיק.

אין דער ערשטער אנפירונג זענען געווען: שמאי און שלום ברוך פעלד, וועבערס; יעקב שמולעוויטש, א לערער; יהודה לייב קאפלאן, א וועבער און יצחק פיגולא, א שערער. דער אידעאלאג פון דער ארגאניזאציע איז געווען יצחק פיגולא, וואס האט אויך געהערט צום פרעזידיום פון ערשטן צ"ק פון דער „פועלי אגודת ישראל" אין פוילן. ער איז געווען זייער באליבט און געאכט פון אלעמען. זייער א באשיידענער, פלעגט ער אפילו זיינע אפטע ארטיקלען אין דער אגודישער פרעסע נישט אונטערשרייבן מיט זיין נאמען. ער איז געווען איבערצייגט, אז די „פועלי־אגודת ישראל" האט אויסצופירן א גרויסע מיסיע אין דעם יידישן לעבן, וואס דארף זיך פירן לויט די סאציאלע געזעצן פון דער תורה. בעת דער נאציאקופאציע האט ער כסדר אינטערווענירט ביי דעם יודן־ראט קענן די עוולות לגבי די בעלכאטאווער יידן.

די ארגאניזאציע האט געפירט א ביז גאר פארצווייגטע טעטיקייט. עס האבן פונקציאנירט קרייזן, אויף וועלכע מען פלעגט דיסקוטירן וועגן סאציאלע פראבלעמען, דורכגעפירט פרעסע־איבערזיכטן, געלייענט די ווערק פון ד"ר נתן בירנבוים, געהאלטן רעפעראטן וועגן נאטור־וויסנשאפטן און פילאזאפיע. דריי מאל אין וואך האט יעדער מיטגליד געמוזט באזוכן תנ"ך־קורסן. די אלע ארבעטן פלעגט דורכפירן אין דער גרעסטער טייל טאקע יצחק פיגולא מיט דער מיטהילף פון איטשע מאיר וואלפאוויטש, משה אליעזר פודלאווסקי, שמואל יהושע שילית, דוד שוחט און משה יוסף ליטמאנאוויטש.

די „פועלי־אגודת ישראל" איז אין בעלכאטאו געווען אייגע פון די שטארקסטע ארגאניזאציעס. פון קנאפע הונדערט מיטגלידער בעת איר אנטשטייאונג איז זי ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה דערגאנגען ביז 250 (100 עלטערע און 150 אין דער יוגנט־סעקציע). די יוגנט־סעקציע האט געהאט איר אייגענע פארוואלטונג. די וויכטיקסטע טוער אירע זענען געווען: סענדער סענדיק, שמואל קאלמאן, שלמה פיגולא, די ברידער לעווקאוויטש און אברהם שערמאן. די יוגנט־סעקציע האט זיך געווידמעט אממיינסטן דער דערציאונג־ארבעט.

אין 1924 האט די ארגאניזאציע געמאכט א פרווו צו ארגאניזירן א קיבוץ, צוזאמען מיט די פיעטריקאווער „פועלי־אגודה". 25 בחורים זענען אהויסגעפארן אין דעם פריצישן הויף נויעכטשיץ, וואס האט געהערט צום יידישן פריץ משה פעפער (דעם גרוי) יידישן פארשטייער

אין דעם מלוכה־ראט אין ווארשע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה). ער האָט געשטעלט א תנאי, אז די בחורים וועלן מוזן ארבעטן אין די זעל־בע שעהען וואָס זיינע פּוילישע פּאַראַבקעס. דער קיבוץ האָט זיך אָבער געמוזט אויפלייזן, ווייל די פּוילישע ארבעטער האָבן געמיינט, אז די קיבוצניקעס זענען געקומען צונעמען זייער ברויט.

דער פּרווו איז איבערגעחזרט געוואָרן אין 1931. דער קיבוץ איז באשטאַנען פון דרייסיק בחורים, וואָס האָבן זיך פאַרדונגען צו פּאַרשי־דענע „שוואַרצע" ארבעטן: געהאקט האָלץ, געדרייט גאַרן ביי די פּאַרבערס, שטוב־ארבעט אין יידישע הייזער א"א. אין די פאַבריקן זענען זיי נישט צוגעלאָזט געוואָרן צוליב ווידערשטאַנד פון די אָרגאַניזירטע ארבעטער.

די ביבליאָטעק פון דער אָרגאַניזאַציע האָט פּאַרמאָגט איבער טויזנט ביכער. אינעם לייען־זאל האָט מען באקומען צו לייענען אלע יידישע צייטונ־גען פון פּוילן און אויסלאַנד. די „פּאָלקסצייטונג" איז פון דעם לייען־זאל באזייטיקט געוואָרן, וועו זי האָט אָנגעהויבן דערשיינען אין שבת. שפּעטער האָט מען דעם בונדישן אָרגאַן צוריק אריינגעפירט, אָבער די שבתדיקע נומערן זיינע זענען וויטער געווען פּאַרבאָטן.

די אָרגאַניזאַציע האָט אויך פּאַרמאָגט א כאָר, אָנגעפירט פון יצחק מושקאט און א דראַמאַטישן קרייז, וואָס פלעגט פון צייט צו צייט דורכ־פירן עפּנטלעכע אונטערנעמונגען, סיי אין אייגענעם לאָקאל און סיי אין שטאַטישן זאל, אָוונט־קורסן פאַר יונגטלעכע און דערוואַקסענע.

אין 1929 גרינדעט די בעלכאַטאָווער „פּועלי־אגודה" א שול פאַר מיידלעך פון 9 ביז 16 יאָר. די שול א"נ: „חורב" האָט געהאט 4 אָפּ־טיילונגען מיט 150 שילערינס. די לערן־שפּראַך איז געווען יידיש. די שול האָט געהאט מלוכה־רעכט און עס איז אין איר געלערנט געוואָרן יידיש, עברית, יידישע און אלגעמיינע געשיכטע, דינים, תנ"ך א"א רעלי־גיעזע לימודים. די לערער זענען געווען: יוסף שמולעוויטש, יצחק פיגולא און חנטשע פייוויטש.

אויך דער פּראָפעסיאָנעלער געביט האָט פאַרנומען א בכבודיקן פלאַץ אין דער טעטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט אפילו געהאט א מערהייט אינעם שערער־פאַך, ווייל חסידישע עלטערן פלעגן זייער אָפט אויסלערנען זייערע קינדער דעם פאַך, וואָס איז באטראַכט געוואָרן ווי א מער בכבודיקער ווי אלע אנדערע מלאכות. אין דער פאַך־קאָמיסיע פון די

ולא תביא תועבה אל ביתך!

כי חרם הוא!

יודען! קויפט נישט קיין צייטונג וועלכע ווערט געדרוקט אין שבת און יום כיפור!

היינט קומט פאָר אַ פרעסע סאָג פון דעם בונדישען אָרגאַן די „פאָלקס-צייטונג" און יעדער רעליגיעזער יוד וועט זיכער באַזוכט ווערן דורך די בונדישע יונגלעך און מיידלעך, וואו זיי וועלן פרובען איהם פאַרקויפען אַ צייטונג.

מיר ווענדן זיך דעריבער צו אַלע יודען, וואָס עס איז זיי טייער די תורה און טראַדיציע, צו אַלע יודען, וואָס ווילען נישט, אַז די נשמות פון זייערע קינדער זאָלען פער'סמ'ט ווערען פונ'ם מאַרקסיסטישען גיפט – צו זיי אַלע ווענדן מיר זיך מיט אַנ'אַפעל;

יודען! די חוצפה פון די בונדישע כופרים וועלכע טרעטען אַלעס וואָס ביי אונז הייליג און טייער איז, וועלכע פערשפרייטען מינות און אפיקורסות דוקא דורך די צייטונג, מיט וועלכע זיי קומען היינט צו דיר רעליגיעזער יוד, דיר איינרעדען זי צו קויפען – שטייגט איבער יעדע גרעניץ!

רעליגיעזער יוד! צו וועסטו אריינלאָזען אין דיין שטוב אַ צייטונג, וואָס איז פול מיט כפירה און מינות?!

צו וועסטו אריינלאָזען אין דיין שטוב אַ צייטונג, וואָס טרעט אָנ-אויפהער מיט גאַליגער שנאה אַלעס וואָס האָט צו טוען מיט דער יודישער אמונה אין אַזאַ פאָרם, וואָס מען טרעפט נישט אפילו ביי נישט יודישע סאָציאַליסטן?

צו וועסטו קויפען אַ צייטונג וואָס פערלייקענט דעם יודישען אָפשטאַם און ווילען אַז דאָס יודישע פאָלק זאָל אויפהערען ח"ו צו עקזיסטירען?!

רעליגיעזער יוד! צו וועסטו נעמען אין דיין האַנד אַ צייטונג וואָס איז געדרוקט אין שבת, וואָס איז ע"פ דין אסור בהנאה?!

צו וועסטו אונטערשטיצען אַ צייטונג, וואָס פרעהט זיך ווען יודיש בלוט גיסט זיך אין אונזער הייליג ארץ-ישראל?!

ניין!!! טויזענט מאָל ניין!!! דו טאָרסט עס נישט און וועסט עס זיכער נישט טוען.

די מוזט פערשטעהן אַז מיט'ן קויפען אַ „פאָלקס-צייטונג" העלפסטו צו די בונדישע משומדים זייער אינקוויזיטאָרישע אַרבייט;

קויפסטו אַ „פאָלקס-צייטונג" דאַן בעשמוצטו דיין כבוד און דעם כבוד פון יודישען דת!!!

די גרעסטע חרפה וואָלט עס געווען פאַר דיר!

דעריבער רעליגיעזער יוד, ווען מען וועט צו קומען צו דיר, פערקויפען אַ „פאָלקס-צייטונג" זאָלסטו מוטיג און שטאָלץ ענטפערן: טראָגט אייך אָב איהר פערערעטער, מיר וועלען ביי אייך אַזאַ צייטונג וואָס בעקעמפט יודען און יודענטום, נישט קויפען.

קיין איין רעליגיעזער יוד טאָר נישט אַריינלאָזען צו זיך אין שטוב די מיסיאָנערישע „פאָלקס-צייטונג" אויב האָסטו שוין אויסגעקויפט אַ קופאָן, דאַן צורייס און צופליק זי אין די אויגען פון די מסיתים און מדיחים.

זיי מקיים דעם ובערת הרעה מקרבך!!!

דער פעראייניקטער קאָמיטעט
צו באַקעמפען די פרייע פרעסע.

Druk. Żarkowski. Wydawca: „Agudas Israel" w Bełchatowie.

שערער זענען געווען: אהרן פזשיבילסקי, סאכער ליטמאנאוויטש, משה לי־בערמאן און יצחק פיגולא.

די פועלי־אגודהניקעם פלענן זיך אקטיוו באטייליקן אין אלע שטרייקן. זיי פלענן שיקן מענטשן אויף ארבעטפצונעמען די שטרייק־ברעכער, אויס־האקן שויבן ביי אגודישע פאב־ריקאנטן.

א גרופע חסידישע בחורים, צווישן וועלכע עס שטייט משה לעווי, וועל־כער איז אלס פארטיזאן פארמשפט געווארן צום הענגען

אין שייכות מיט דער אנגעהע־ריקייט צו פראפעסיאנאלע ארגא־ניזאציעס זענען אינערהאלב דער גרופירונג פארגעקומען זייער שאר־פע דיסקוסיעס. א טייל (מיט אברהם זיגמונטאוויטש בראש) האט געפאדערט, אז מיטגלידער פון דער ארגאניזאציע זאלן נישט טארן געהערן צו פראפעסיאנאלע פאראיינען וואס באקעמפן ארץ־ישראל.

די בעלכאטאווער „פועלי־אגודה" איז געגאנגען זעלבסט־שטענדיק צו אלע ארטיקע וואל־אקציעס. נאר בעת די וואלן צו דער ערשטער קהילה איז זי געגאנגען צוזאמען מיט דער „אגודה". אין 1924 נעמט די „פו־עלי אגודה" אנטייל אין די וואלן צו דער קראנקן־קאסע. זי האט ביי די וואלן באקומען קוים 65 שטי־מען און נישט דורכגעפירט קיין איין מאנדאט. ביי די וואלן איז אויס־געוויילט געווארן נאר איין יידישער פארשטייער און דאס איז געווען זלמן פודלאווסקי פון „בונד". ביי די ערשטע און צווייטע שטאטראט־וואלן האט די „פועלי אגודה" דורכגעפירט צו צווי ראטמענער: שלום ברוך פעלד און יעקב ישעיה שמולעוויטש (אין צווייטן שטאטראט איז אויף שמולעוויטשעס ארט אויסגעוויילט געווארן שלמה מושקאט).

בעת די לעצטע סיים־וואַלן אין פּוילן, ווען דער גאַנצער יידישער ישוב האָט בויקאָטירט די וואַלן, און בלויז די „אגודה" איז געגאַנגען מיטן „אָזאָן" (פּאַרטיי פון דער סאַנאַציע־רעגירונג) האָבן די בעלכאַטאָווער פועלי־אגודהניקעס זיך נישט באַטייליקט אין די וואַלן.

אַ באַזונדער קאַפּיטל אין דער בעלכאַטאָווער „פּועלי־אגודה" איז געווען דער כסדרדיקער אינערלעכער פּראַקציע־קאַמף אַרום דער אָנגעהע־ריקייט צו די פּראָפּ' פאראיינען. די בעלכאַטאָווער אָרגאַניזאַציע איז געווען פון די לינקסטע פון דער פּועלי־אגודה אין פּוילן. עס איז געווען אַ גרופּע, מיט שמואל קאַלמאַן בראש, וואָס האָט געוואָלט אינגאַנצן זיך אָפּרייסן פון דער אגודה צוליב איר אַנטיסאָציאַלער פּאָליטיק און איר התקרבות מיט דער פּילסודסקי־רעגירונג. אַ צווייטע גרופּע, מיט סענדער סענדיק בראש, איז געגאַנגען נאָך ווייטער: זיי האָבן פאַרלאַנגט פולע מיטאַרבעט מיטן „בונד" און אפילו מיט די קאָמוניסטן. אָבער די מערהייט, מיט יצחק פּיגולאַ בראש, האָט געהאַלטן אַז די „פּועלי־אגודה" דאַרף נישט פאָר־מולירן קיין נייעם פּראָגראַם און דאַרפן בלויז זיך האַלטן ביי די סאָציאַלע געזעצן וואָס זענען פאַראַן אין תורת משה. אויב עס איז אין דער אָרגאַני־זאַציע נישט געקומען צו קיין שפּאַלטונג — איז עס דער אויסשליסלעכער פאַרדינסט פון יצחק פּיגולאַ, וואָס האָט אַלעמאָל באַוויזן צו באַהערשן די אָפּטע קריזיסן.

אין די לעצטע יאָרן האָבן זיך אין „פּועלי־אגודה" אַרויסגערוקט נייע כוחות ווי: אברהם מרדכי שיליט, יונה ראָזענבערג און סאָכער ליטמאַ־נאָוויטש.

***

די בעלכאַטאָווער „אגודה" איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1918. ביז דעם ווינער קאָנגרעס פון דער אנשי־כנסיה־הגדולה האָט זיך די בעלכאַטאָווער אָרגאַניזאַציע גערופן: „שלומי־אמוני ישראל". די בעלכאַטאָווער אגודה האָט נישט געפירט קיין סטאַבילע טעטיקייט. נאָר פון צייט צו צייט פלעגט זי מאָביליזירן אירע מיטגלידער צו באַשטימטע אַקציעס. דער פּאַר־טיי־צענטער האָט זיך געפונען אין גערער שטיבל. ביי יעדער אַקציע פלעגט אין שטיבל איבערגעלייענט ווערן אַ בריוו פון גערער רבין, אַ קול קורא צו שטיצן די אַקציע. צו דער אגודה האָבן אויך געהערט די ראַדאָמסקער און ראַדזינער חסידים. די אגודה האָט אויך געהאַט אַן איינפלוס אויף

א טייל באַלעבאַטים וואָס האָבן געדאַווענט אין בית־המדרש און ביי פּאָר־שידענע וואַלן פּלענט זי אָפּט אויף אירע וואַל־ליסטעס שטעלן די נעמען פון די באַלעבאַטים וואָס האָבן געהאַט אַן אייגפּלום אויפן פּראָסטן עולם. די וויכטיקסטע פון אָט די באַלעבאַטים זענען געווען: קלמן וויוויעצקי, יהודה ראָזענטאַל, משה הובערמאַן און הילל זיידמאַן.

צו די ערשטע און וויכטיקסטע טוער פון דער בעלכאַטאָווער „אגודה" האָבן געהערט: יעקב הערש שאָטלענדער, משה לייב, אברהם יעקב גאָלד־שטיין, מאיר אליעזר שאַטאַן, מיכל סטאַראָווינסקי און דער בעלכאַטאָווער מורה־הוראה שמואל יהושע שילית. יעקב הערש שאָטלענדער איז געווען אַן אָנגעזעענער עסקן נאָך פון די צאַרישע ציטן. ער האָט געהאָלפן בויען די נייע געמוירטע שול, בעת דער עסטרייכישער אָקופּאַציע איז ער גע־וועז צווישן די גרינדער פון די פּאָלקסקיכן.

אין 1919 האָט די בעלכאַטאָווער „אגודה" געגרינדעט די תלמוד־תורה. אין די ערשטע יאָרן איז די תלמוד־תורה געווען א חדר, ווו מע האָט געלערנט בלויז חומש און רש"י. אין די דריסיקער יאָרן האָט מען אָנגעהויבן לערנען אויך וועלטלעכע לימודים, מיט פוילישע לערער. אין 1925 האָט זיך די בעלכאַטאָווער תלמוד־תורה איבערגעצויגן אין איר נייעם בנין וואָס איז אויפגעבויט געווארן פון יצחק יעקב ווארשאַווסקי, א בעלכאַטאָווער ייד אין אַמעריקע. די וויכטיקסטע תלמוד־תורה טוער זענען געווען: מאיר יאָסקאָוויטש (דער שווארצער מאיר) און הילל זיידמאַן.

די בעלכאַטאָווער „אגודה" האָט געהאָלפן גרינדן די „צעירי אגודה" אין בעלכאַטאָו. זי האָט צו דער ארבעט דעלעגירט אירע מיטגלידער ישראל פּרענקעל און משה חיים גרינבלאַט. צו דער כנסיה הגדולה אין ווין, אין 1921, האָט די בעלכאַטאָווער אגודה דעלעגירט דעם מורה־הוראה שמואל יהושע שילית.

שוין אלם ארגאַניזירטע פּאַרטיי האָט די בעלכאַטאָווער אגודה זיך באַטייליקט אין די וואַלן צום ערשטן סיים. זי האָט געשטיצט דעם רב פּערלמוטער, וואָס איז אין פּיעטריקאָווער וואַל־קרייז ארויסגעשטעלט ge־וואָרן פון דער אגודה. די הויפט־אַגיטאַציע פּאַר די וואַלן האָט די אגודה געפירט אין די שטיבלעך. אין שול און אין בית־המדרש האָט זיך שוין די אַגיטאַציע אָנגעשטויסן אויף א שטאַרקן ווידערשטאַנד פון די ציונים־טיש־ און מאַרקסיסטיש־געשטימטע עלעמענטן, וואָס האָבן געהאָט א גרעסערן אייגפּלום אויפן עולם ווי די אגודה. זי האָט אויך געהאָט אויס־

צושטיין א קאמף מצד דעם „מזרחי" און די אלעקסאנדרער חסידים. בלויז ביי די שטאטראט־וואלן איז די אגודה געגאנגען צוזאמען מיט דעם „מזרחי". ביידע צדדים האבן אזוי געהאנדלט כדי נישט צו צעשפליטערן די בירגערלעכע שטימען און כדי קעגנצווירקן דעם איינפלוס פון בעל־כאטאווער „בונד" און פון די יידישע קאמוניסטן.

דעם ערשטן וואל־פארמעסט מיט אירע קעגנער ביי די ערשטע קהילה־וואלן אין בעלכאטאו האט די אגודה פארשפילט. עס האט געזיגט דער בלאק פון „מזרחי" און האנטווערקער און אלם פארזיצער פון דער קהילה איז געוויילט געווארן ישעיה יודל זשעסלאווסקי, א האנווערקער־טוער.

אין אט דער ערשטער בעלכאטאווער קהילה אין אומאפהענגיקן פוילן האט דעם אויבנאן פארנומען דער קאמף ארום דער שוחטים־פראגע, וואס האט בשעתו אויפגערודערט דאס שטעטל. נאכן טויט פון חזן־שוחט ליבל מושקאט, האט די קהילה־מערהייט באשלאסן ארויפצוברענגען דעם דזשא־לאשינער שוחט מלאט. האט די אגודה ארויפגעברענגט א שוחט פון פא־דעמביץ און גלייכצייטיק געאסרט די שחיטה פון צד שכננר. די מחלוקת האט געדויערט יארן ביז צום סוף זענען ביידע שוחטים געבליבן אין בעל־כאטאוו, נישט מער וואס איין צד האט נישט געגעסן פון צווייטנס שחיטה.

ביי די צווייטע קהילה־וואלן האט די אגודה באקומען א מערהייט. דאס איז אבער געשען נאר אדאנק דעם בארימטן „פארגראף 20", וועל־כער האט איר געגעבן די מעגלעכקייט צו פסלען א טייל פון אירע קעגנער. פארזיצער פון דער צווייטער קהילה איז געווען מיכל סטראווינסקי, א נערער חסיד.

אין דער קארענץ פון דער דאזיקער קהילה איז אין יאר 1938 פאר־גענומען א שארפער קאמף ארום די רבנים־וואלן. נאכן טויט פון דעם רב צמח טארנהיים איז בעלכאטאו עטלעכע יאר געווען אינגאנצן אן א רב, וויל ביידע צדדים — די אגודה און דער „מזרחי" — האבן נישט געהאט קיין זיכערע מערהייט און זיי האבן דעריבער אפגעשטעלט דעם ענין. ערשט וועו די אגודה האט באקומען א מערהייט אין דער קהילה, האט זי זיך דערפילט זיכער און אננעהויבן דעם קאמף.

אויף יעדן שבת האט די אגודה ארגאניזירט קיין בעלכאטאו די אנגעזעענסטע רבנים פון נערער צד כדי צו שטיצן די קאנדידאטור פון דעם פאביאניצער רב הארוויץ, מענדל אלטערס אן איידעם. דער קאנדידאט פון „מזרחי" איז געווען דער דאברער רב. געזיגט האט דער

קאנדידאט פון דער „אגודה" און דעם נצחון האט זי געהאט צו פארדאנקען אין דער ערשטער רייע דעם קהילה־אפפאראט וואס זי האט געהאט אין אירע הענט.

די בעלכאטאווער אגודה האט אויך געהאט אן אייגענע באנק, מיט וועלכער עם האבן אנגעפירט לייבל קאן און משה חיים גרינבלאט.

***

די רעליגיעזע פרויען־ארגאניזאציע „בנות אגודת ישראל" און די בית־יעקב שול זענען געגרינדעט געווארן אין יאר 1924 דורך שרה שענירער פון קראקע. אין דער ערשטער פאר־וואלטונג זענען אויסגעוויילט געווארן: מאלטשע בארענשטיין(פאר־זיצערין), גאלדע לאנדשטיין, רבקה פרענקעל, בוילע לאכמאן א"א. די פאקטישע טעטיקייט פון „בנות אגודת ישראל" האט זיך אנגעהויבן ערשט דריי יאר שפעטער, אין 1927. צו דער צייט האבן זיך שוין ארויסגערוקט נייע טוערינס: מלכה קאזשאל — א מיידל וואס האט גוט געקאנט תנ"ך און געווען באהאונט אין דער ארטאדאקסי־שער ליטעראטור. א גאנצן טאג האט זי געארבעט ביים טרייב־רע־דל און בייגאכט האט זי געאר־בעט אין דער בית־יעקב שול; טא־

א גרופע פון בית־יעקב

בע שאטאן (די סעקרעטארין); גליקע יאסקאוויטש, א מיידל פון אן אדעמער היים מיט גרויסע פעאיקייטן א"א. אין 1927 האט די בעלכאטאווער „בנות אגודת ישראל" געציילט 30 מיטגלידערינס. פיר מאל אין דער וואך פלעגן דורכגעפירט ווערן צוזאמענקומען, בעת וועלכע מען האט געלערנט דינים פון שולחן ערוך, יידישע געשיכטע א"א לימודים. די לערער זענען געווען: מלכה קאזשאל, די לערערין נאוואמיאסט, איטשע מאיר וואלפאוויטש, משה חיים גרינבלאט און ישראל פרענקעל.

די פאַרוואַלטונג פון בנות אגודת ישראל אין יאָר 1929

א גרופע אַקטיוויסטינס פון בנות אגודת ישראל אין יאָר 1936

די בית־יעקב שול איז אויך געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1924 און עס האָבן אין איר זיך דעמאָלט געלערנט 30 קינדער, אָבער שוין אין אַנ־הייב פון די דרייסיקער יאָרן איז די צאָל תלמידים דערגאַנגען ביז 250. די שול האָט געהאַט 4 אָפּטיילונגען און אין אייגענעם דראַמאַטישן קרייז. אין 1928 האָט די שול דורכגעפירט אין בעלכאַטאָווער פייערלעשער־זאל דריי פאַרשטעלונגען: „שולמית", „בר־כוכבא" און „יהודית". צו די פאַר־שטעלונגען זענען צוגעלאָזט געוואָרן נאָר פרויען.

די „בנות אגודת ישראל" האָט געהאַט אַן אייגענע ביבליאָטעק, וואָס איז אין אָנהויב באשטאַנען בלויז פון פויליישער בעלעטריסטיק. ערשט אין די דרייסיקער יאָרן האָט מען אריינגענומען אויך יידישע ביכער, אָרויס־גענעבן פון דעם אגודה־פאַרלאַג אין פוילן. דאָרט זענען געווען אלע ווערק פון ד"ר לעמאן און ראַטשטיין. משולם קאַמינערס יידישע געשיכטע א"א.

אָנגעפירט מיט דער ביבליאָטעק האָט ריווע פּושעמיסלאָווסקי. האָרט פּאַרן לעצטן קריג האָט זיך אין בעלכאַטאָווער „בנות אגודת ישראל" אָרויס־גערוקט א נייע גרופּע טוערינס, צווישן וועלכע די וויכטיקסטע זענען: שרה וויוויעצקא, חוה איטע סטאראוויינסקא און עטל שערמאַן.

פאַרוואַלטונג פון בעלכאַטאָווער צעירי אגודת ישראל אין יאָר 1936
צוזאַמען מיטן גאַסט פון וואַרשע ד"ר הערשל קלעפפיש

מ. גליקסמאן

פון דער בונדישער באַוועגונג אין בעלכאַטאַו

וועז עס האָט זיך אָנגעהויבן דער באַגינען פון דער יידישער אַר־
בעטער־באַוועגונג אין פוילן, ליטע און רוסלאַנד, וועז דער יידישער
אַרבעטער האָט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין, אַז ער קאָן זיך מער נישט
פאַרלאָזן אויפן חסד פונעם באַלעבאָס — איז די אַנטשטייאונג פון
„בונד" געווען אַ שטראָל אין דעם דעמאָלט אַזוי פינצטערן יידישן לעבן.
בעת אלץ איז געלעגן אין די הענט פון כלי־קודש, איז דער רוף צו
קעמפן פאַר אַ נייער גערעכטער אָרדענונג, ווו די וואָס שאַפן זאָלן גענישן
פון זייער אַרבעט, אויך דערהערט געוואָרן אין אונדזער פאַרוואָרפענעם
פּראָלעטאַרישן וועבער־שטעטל. די אויפגאַבע פון די פּיאָנערן פון דער
יידישער ארבעטער־באַוועגונג איז נישט געווען קיין לייכטע. עס האָט
געהערשט אַן אומגעהויערע פינצטערקייט אין יידישן לעבן. ערשט דער
„בונד" האָט דערפילט די היסטאָרישע מיסיע פון צעמענטירן אַ גע־
זעלשאַפטלעכן כוח, וואָס האָט געהאַט אַ טאַפלטע אויפגאַבע: אי גייסטיק
דערהייבן דאָס יידישע לעבן, אי מאכן פון דעם אָפּגעשטאַנענעם בעל־
מלאכה אַ באַווסטזיניקן קעמפער פאַר אַ נייער וועלט.

אונדזער שטעטל — הגם נישט פון די גרויסע פּראָוויניץ־שטעט אין פוי־
לן — איז דאָך צווישן די ערשטע, וואָס האָבן אָנגעהויבן א סאָציאַליסטישע
טעטיקייט. פיל בעלכאַטאָוער זענען געווען, נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־
מלחמה, צווישן די רעוואָלוציאָנערן, וואָס די צארישע מאכט האָט פאַר־
שיקט קיין סיביר. אגב, האָט דער פּראָלעטאַרישער כאַראַקטער פון אוג־
דזער שטעטל אויך מיטגעווירקט צו דער אַנטוויקלונג פון אַ בריט־
פאַרצווייגטן געזעלשאַפטלעכן לעבן.

מיט דער אנטשטייאונג פון „בונד" האָט אין שטעטל א בלאָז געטון מיט א נייעם לעבנס־שטראָם. די ערשטע בונדישע טוער זענען געווען עט־לעכע יונגע מענטשן ווי: אברהם ישעיהס, חיים שלמה, מיכאל יוספס, פישל מאיר, פערל די באסטערינס, משה קייזער און אנדערע. צוזאמען מיט זיי איז אויך געווען א לאָדזשער וועבער בערל בינעס. שטיל־ערהייט האָבן זיי אָנגעהויבן אן אָגיטאציע פאר ענדערונגען אינעם עקאָנאָמישן לעבן בכלל און אין יידישן לעבן בפרט.

צו יענער צייט האָט עס געקאָכט און געברויזט אין די רייען פון דער יידישער ארבעטערשאפט. עס איז געווען עטלעכע יאָר נאָך דער גרינדונג פון „בונד". א געוואלדיקע אויפלעבונג האָט זיך געטראָגן איבער שטעט און שטעטלעך. אין לאָדזש און אין פּיעטריקאָוו איז אָנגעגאנגען א שטאַר־קע רעוואָלוציאָנערע ארבעט. בעלכאטאָוו, וועלכע איז געשטאנען אין אן ענגן קאָנטאקט מיט די פריער דערמאָנטע שטעט, איז מיטגעריסן געוואָרן מיט די דאָזיקע שטימונגען.

די עקזיסטענץ פון דער בונדישער ארגאניזאציע איז נישט געווען צום הארצן די מושלים פון יידישן לעבן אין בעלכאטאָוו. זיי האָבן דער־פילט אין דעם א געפאר פאר זייער ממשלה און זיך געזומען אנטקעגנ־שטעלן. קודם כל איז קעגן „בונד" ארויס דער רב, וואָס איז געווען זייער אָנגעזוען אין שטעטל; ער האָט געפירט א גרויסע ישיבה און זיין איינפלוס איז דעריבער געווען זייער א גרויסער. זיינע דרשות קעגן „בונד" (אחדות־ניקעם) זענען געוואָרן וואָס אמאל דראָענדיקער און האָבן אויף אזוי וויי געווירקט, אז דער לאָדזשער וועבער־ארבעטער בערל בינעס און אויך חיים שלמה האָבן געמוזט פארלאָזן בעלכאטאָוו.

א צווייטע שטערונג, א גאָר ערנסטע, זענען געווען די פורמאנעס. זייער גבורה האָבן זיי אויסגענוצט א חוץ צו זייער ארבעט אויך צו פירן געשלעגן. אונטערגעהעצט פון די פאבריקאנטן, פאר וועלכע זיי האָבן ge־פירט סחורות קיין לאָדזש — זענען זיי אפטמאל אָנגעפאלן אויף בונדישע טוער שלאָגנדיק זיי מכות רצח. די דאָזיקע שטערונג איז באזייטיקט ge־וואָרן דורך די לאָדזשער בונדיסטן.

ביי דער לאָדזשער ארגאניזאציע פון „בונד" איז געווען טעטיק א מילין. אָט די מילין האָט געוואָרנט די בעלכאטאָווער פורמאנעס נישט צו מישן זיך אין דער בונדישער טעטיקייט פון בעלכאטאָוו. איינער פון די מילין־פאָרשטייער, וועלכער האָט געמאכט די דאָזיקע וואָרענונג איז

געווען ישכר אבראמאוויטש (ער געפינט זיך חיינט אין די פאראיניקטע שטאטן און איז אן אקטיוואר פראפעסיאנעלער טואר אין פרעסער־לאקאל 35 פון דער „אינטערניישאנעל" אין ניו־יארק).

די דאזיקע הארבע ווארענונג האט געגעבן גוטע רעזולטאטן און גע־האט איר ווירקונג.

די אויטאריטעט פון „בונד" איז אזוי ווייט דערגאנגען, אז אנשטאט גיין אין א געריכט אדער האבן א דין־תורה האבן יידן זיך אנגעהויבן וועגן „בונד". מערסטנטייל האט זיך די ארגאניזאציע אפגעזאגט פון ארייג־מישן זיך אין אזעלכע ענינים.

די השפעה פון גערער הויף האט זיך זייער שטארק אנגעזען אין בעל־כאטאוו. גערער חסידים האבן דא געהערשט אומבאגערענצט, אפילו דאן וועו אין תחום המושב איז אנגעגאנגען די השכלה־באוועגונג. ווי א כא־ראקטעריסטישן פאל איז כדאי צו דערמאנען די געשיכטע מיט איינעם א ייד אבנר. ער איז געקומען אין שטעטל און געעפנט א חדר, וועלכער איז געווען נישט לויטן גערער נוסח. דער דאזיקער „פושע ישראל" האט שנעל געמוזט פארפאקן די פעקלעך און פארלאזן דאס שטעטל.

אין גאנצן שטעטל איז אנגעקומען איין אייניציקער נומער „הצפירה" און איין נומער „פרייהד".

אין שטעטל האבן זיך געפונען עטלעכע יונגע לייט, אנגעשטעקטע מיטן נייעם גייסט, זיי האבן זיך געהאלטן אין דער שטיל פאר משכילים. דאס זענען געווען די צוויי ברידער יואל לייב און וועלוול גאלדשטיין, שיע לאנגנאס, יחיאל מאיר יאקובאוויטש, דוד לושטשאנאווסקי, יחיאל מאיר קראוויצקי און אנדערע.

א צווייטע גרופע משכילים האט זיך געפונען צווישן די בית־המדרש בחורים. די גרופע איז באשטאנען פון: אלי טוואראזווסקי, אהרן פנחס בארנשטיין, משה שמולעוויטש און זלמן פודלאווסקי. זיי האבן באהאל־טענערהייט געלייענט צייטונגען און יידישע ליטעראטור. זיי האבן אויך געפירט צווישן זיך דיסקוסיעס וועגן פארשידענע פראגן. נאר שטארק האט מען זיך למשל געפילפולט איבער דער פראגע צי עס קען זיין אמת, אז הלל צייטלין זאל האבן געגעסן טרפות?...

די גרופע איז געוואקסן. עס זענען צוגעקומען פרישע מענטשן: אברהם און הענעך ליבערמאן, הענעך פיגולא, הענעך גרושקא און שמעון שמולע־

וויטש. דער גרעסטער טייל פון דער דערמאָנטער גרופּע זענען שפּעטער געווען אַקטיווע טוער פון „בונד" אין בעלכאטאָוו.

דאָס עפענען די געזעלשאפט „קולטור" האָט ביי דער בעלכאטאָווער יוגנט אַרויסגערופן א שטארקן רושם. כמעט די גאנצע גרופּע משכילים פון די בית־המדרש בחורים זענען געווען אין דער געזעלשאפט. אין דער ערשטער פארוואלטונג האָבן זיך געפונען די משכילים: אברהם און הענעך ליבערמאן, אלי טווארדאָווסקי, משה שמולעוויטש, זלמן פּודלאָווסקי, יוסף רייך און אברהם לייב. ביי דער געזעלשאפט איז באלד געעפנט געוואָרן א ביבליאָטעק, אָנגעפירט פון גרשן פּערקאל. אלס לערער איז אראָפּגעבראַכט געוואָרן פון לאָדזש אהרן בערגמאן, וואָס האָט די ארבעט אַוועקגעשטעלט אויף אַ מוסטערהאפטן אופן. עס זענען אָרגאניזירט געוואָרן אָוונט־קורסן פאַר דערוואקסענע. לאנגע ברעטער, געלייגטע אויף קאָזלעס האָבן געביל־דעט די טישן, אַרום וועלכע די שילער זענען געזעסן. עס איז געלערנט געוואָרן: לייענען און שרייבן יידיש, יידישע געשיכטע, ליטעראטור און אנדערע קעגנשטאנדן. דער לאָקאל איז אין א קורצער צייט אַרום געוואָרן צו קליין אויפצונעמען די אַלע, וואָס האָבן זיך געוואָלט לערנען.

עס איז אויך געפירט געוואָרן א פּאָליטישע אַרבעט. עס זענען געפירט געוואָרן קרייזן, מיטינגען און פאָרלעזונגען אויף פאַרשידענע פּאָליטישע און ליטעראַרישע טעמעס.

עס איז אויך געעפנט געוואָרן אַ יידיש־וועלטלעכע שול, אין וועלכער עס האָבן געלערנט אַריבער 100 קינדער. אויסער בערגמאנען האָבן אויך מיטגעאַרבעט אין דער שול אלס געהילפן, פרייטאגס א טאָכטער און איטע זילבערשאץ פון לאָדזש, ר. שמולעוויטש און ר. ליכטנפעלד. די אַרבעט וואָלט אָבער נישט געהאט אזא דערפאָלג, ווען נישט די אויסערגעוועגלעכע איבערגעגעבנקייט פון חבר אהרן בערגמאן.

די גרינדונג פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע

זומער צייט 1915 האָבן אָנהענגער פון „בונד", מיטגלידער פון דער געזעלשאפט „קולטור", אויסגעדריקט דעם פאַרלאַנג, אז אין שטעטל זאָל געשאפן ווערן א בונדישע אָרגאניזאציע. די גרופּע בונדיסטן מיט בערג־מאנען בראש האָבן אויסגעטיילט א מענטש קיין לאָדזש (צום דאָרטיקן קאָמיטעט) און די לאָדזשער אָרגאניזאציע האָט דעלעגירט דעם חבר ישעיה זאק.

די גרינדונג־פּאַרזאַמלונג האָט געטראָגן אַ פּייערלעכן כאַראַקטער. דער זאל איז געווען שיין דעקאָרירט און איבערפולט מיט מענטשן. דער חבר זאק האָט געהאלטן א רעפעראט וועגן די צילן און אויפגאבן פון „בונד" און ממש עלעקטריזירט די צוהערער.

די טעטיקייט פון „בונד" פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט געלאָזט טיפע ווּאַרצלען פאַר דער באַניאונג פון א בונדישער באַוועגונג

מיטגלידער פון דער בונדישער פּאַרטיי־אַרגאַניזאַציע מיט עזריאל ליפינסקי, ישכר פּזשיבילסקי, פּרץ פרייטאג, זלמן פודלאַווסקי, גדליה שטיין, שלמה זשיטניצקי, אברהם מרדכי ניווינסקי, רבקה קאַנסקאַ, אסתר נאכע שטאַטלענדער א״א

נאָך דער מלחמה. עס האָבן אויך אָנגעהויבן זייער טעטיקייט פּאַרשידענע ציוניסטישע גרופּירונגען און עס איז שפּעטער אויך אָנטשטאַנען א קאָמוניסטישע פּאַרטיי, מיט וועלכער דער „בונד" האָט געפירט א שטאַרקן אידעאישן שטרייט.

עס איז זעלטן געווען א פּאַרטיי אין יידישן לעבן וואָס זאל נישט האָבן עקזיסטירט ביי אונדז און יעדע פון זיי האָט אויף איר שטייגער בייגעטראָגן צו דער פילפּאַרביקייט פון דער אַרטיקן יידישן לעבן.

די צווישנפּארטייאישע שטרייטן פּלענן זייער אפּט אננעמען א גאנץ שארפן כאראקטער, אבער אויך דאס איז דאך נעווען א באוויזן פון לעבן.

אין דער פּילפּארביקייט פון אונדזער שטעטל האט דער „בונד" נאר גרויסע פּארדינסטן. ער איז נעווען דער כוח, וואס האט אויפגעוועקט אונדזער שטעטל פון זיין לעטארגישן שלאף און עס איז ממילא פּאר־שטענדלעך, וואס ער איז נעווארן איינע פון די שטארקסטע פּארטייען. דער „בונד", וואס שטאמט פון די טיפענישן פון דער יידישער מאסע, האט אין בעלכאטאוו נעפונען דעם ריכטיקן באדן.

דער „בונד" איז נעווען טעטיק אויף אלע געביטן פון יידישן לעבן און האט נעמאכט זייער א סך אנשטרענגנונגען כדי צו דערציען דעם יונגן דור אין א רעוואלוציאנער־סאציאליסטישן גייסט.

צו דער בונדישער לאנד־קאנפערענץ, וואס איז פּארגעקומען אין די ערשטע צייטן פון אומאפּהענגיקן פוילן — אין וואַרשע — איז אלס דעלענאט פון „בונד" אין בעלכאטאוו נעפּארן חבר אהרן בערגמאן. צום ערשטן צוואמענפּאר פון „בונד" אין פוילן (דאס איז נעווען אין יאר 1920) איז דעלעגירט נעווארן יוסף רייך.

צוליב די עקאנאמישע שוועריקייטן אין לאנד בשעת דער עסטרייי־כישער אקופּאציע זענען פיל יידישע ארבעטער נעווען נעצווונגען צו פּאר־לאזן זייערע היימען און זוכן ארבעט אין דער פרעמד. זייערע וועגן האבן נעפּירט קיין דייטשלאנד, עסטרייך און אונגארן, ווו עס איז נעווען א מאנגל אין ארבעטס־הענט.

אין דער אונגארישער רעוואלוציע איז געפאלן דער יונגער בונדיסט יצחק פּוזשיבילסקי.

אין בעלכאטאוו איז ביזן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה נישט נעווען צו באמערקן קיין נעזעלשאפטלעכע באוועגונג צווישן די פּאליאקן. זינט 1905, וועו בעלכאטאווער פּוילישע נאציאנאלע ארגאניזאציעס האבן דורכגעפירט א גרויסע נאסן־דעמאנסטראציע, ביי וועלכער עס זענען נעווען א סך ארעסטן און פּארשיקונגען קיין סיביר—, זינט דאן האט בעלכאטאוו נישט געהערט וועגן א טעטיקייט פון א פּוילישער ארגאניזאציע.

באלד נאך דער מלחמה האבן זיך באוויזן יונגע פּאליאקן מיט ביקסן אויף די פּלייצעס און זייער ערשטע ארבעט איז נעווען א רעוויזיע אין דער נעזעלשאפט „קולטור", מיטן אויסרייד פון זוכן נעווער...

צו דער ערשטער וואל־קאמפאניע אין אומאַפהענגיקן פוילן איז אין בעלכאַטאַוו אַרויסגעטרעטן אלס פאַליטישער כוח די „אגודה". די חסידים־שטיבלעך אוז שולן זענען געווארן פלעצער פאר וואל־מיטינגען אוז אגיטאציע. אויך דער „בונד" האָט אויסגענוצט די שול פאר וואל־פאַר־זאמלונגען. די בונדישע וואל־קאמפאניע איז געווען זייער א לעבעדיקע אוז אהרן בערגמאן איז בעתן וואל־קמפיין נאָך מער באליבט געווארן צווישן דער באפעלקערונג.

אין רעזולטאט פון די וואלן האבן זיך די אגודה־לייט אַרויסגעוקט אויפן ערשטן אָרט אוז דעם צווייטן האָט פארנומען דער „בונד".

אין פיעטריקאַוו איז געשאפן געווארן א פאַוויאַטאַוועג קראנקן־קאסע, וווּ בעלכאַטאַוו האָט באַקומען איר געהעריק אָרט אוז פארטרעטערשאפט.

בעלכאַטאַווער קאָמיטעט פון „בונד" אין יאָר 1937

עס זיצן פון רעכטס: י. פוזשבילסקי, פרץ פרייטאג, זלמן פודלאַווסקי. עס שטייען: ע. ליפינסקי, לייבל גאַלדמינץ, שלמה זשיטניצקי אוז וו. בערקאַוויטש.

אין בעלכאַטאַוו איז געשאפן געווארן אן אפטיילונג פון דער פיעטריקאַווער קראנקן־קאסע. דאָס איז געשען באלד אין די ערשטע יאָרן נאָך דער מלחמה.

אין יאָר 1928, בייַ די וואלן צום ראט פון דער פיעטריקאַווער קראנקן קאסע, איז אויסגעוויילט געווארן דער חבר זלמן פודלאַווסקי, וועלכער איז

זייער באליבט נעוועז ביי דער יידישער און פוילישער ארבעטער־באפעל־קערונג.

אין בעלאטאוו האט זיך אנגעהויבן פארמירן א יונגט־ארגאניזאציע אין די ערשטע יאָרן פון אומאפהענגיקן פוילן. ס׳איז געווען אין יענער צייט, וועו די בונדישע ארגאניזאציע האט נישט געהאט קיין לאקאל און די בונדישע טעטיקייט איז געפירט געוואָרן אין דער ווינונג פון זלמן פודלאווסקי. דא האט זיך אויך יאָרן נאנצע נעפונען די בונדישע ביבליאָטעק און דא זענען נעפירט געוואָרן קאמיטעט־זיצונגען, פארזאמלונגען, ליאמעס אא״וו. די שטוב פון חבר ז. פודלאווסקי, קען מען זאָגן, איז נעווען יאָרן־לאנג א בונדישער פארטיי־לאקאל. זיין פרוי — די הארציקע חברטע רחל, האט אלעמען זייער ווארעם אויפגענומען און צוזאמען מיט איר מאן געווען באליבט אין דער באווענונג.

די ערשטע טוער און גרינדער פון דער בעלאטאווער „צוקונפט״ זע־נען נעווען: יעקב פיולא, ישראלקע בערקאוויטש, יעקב יאאב, שמשון צימבערקנאפ, יצחק פזשיבילסקי, גדליהו שטיין, פראדל חנה סאד און א גרופע יונגע מיידלעך.

דער יונגט־בונד „צוקונפט״ איז געווען איינע פון די שענסטע יונגט־ארגאניזאציעס ביי אונדז סיי לויט דער צאל און סיי לויט איר געזעל־שאפטלעכער טעטיקייט. אונדזער יונגט־ארגאניזאציע האט דערצויגן א נייעם טיפ פון א יונגטלעכן. עס איז געווען א פארגענגן צו זען ווי נעכ־טיקע חדר־יינגלעך, אפגעשטאנענע יונגטלעכע, זענען געוואָרן רייפע, בא־ווסטזיניקע און שטאלצע קעמפער.

אין די שפעטערדיקע יאָרן טרעפן מיר שוין א גרויסן טייל פון דער יונגט אלס וויכטיקע טוער אין דער בונדישער באווענונג.

אונדזער יונגט־ארגאניזאציע האט געציילט ביי א הונדערט מיטגלי־דער, איינגעטיילט אין „קרייזן״, וואס האבן געטראגן די נעמען פון די באוווסטע בונדישע פירער וולאדימיר מעדעם, בראָניסלאוו גראָסער און י. ליכטענשטיין. אין די „קרייזן״ פלעגן באהאנדלט ווערן אלע אקטועלע נעוזעלשאפטלעכע און פאָליטישע פראבלעמען.

זומערצייט פלעגט די יונגט אריבערטראָגן איר ארבעט אין וואלד, אין פעלד. די אויספלוגן פון אונדזער יונגט אין די וועלדער אָרום דעם שטעטל פלעגן צוציען אלעמענס אויפמערקזאמקייט מיט זייער געזאָנג פון רעוואָלוציאָנערע און פאָלקסלידער.

אונדזער יוגנט איז געווען א דינאמישע און האָט זיך באטייליקט אין כמעט אַלע אקציעס וואָס די פּארטיי האָט געפירט. דער אָנטייל פון דער יוגנט פלעגט צוגעבן א גאנץ באזונדערן גלאַנץ די בונדישע ערשטן־מאי פייערונגען און מאניפעסטאציעס.

מעדעם־קרייז

די יוגנט פלעגט זיך אויך באטייליקן אין די וואַל־אקציעס פון דער פּארטיי צום סיים און שטאַטראט דורך פונאנדערטיילן פּראָפּאַגאנדע־ליטעראטור און מינדלעכער אויפקלערונג צווישן דער באַפעלקערונג.

אין די פרעסע־אקציעס האָט אונדזער יוגנט פּארנומען אן אָנגע־זעענעם אָרט. עס איז נישט געווען קיין איין אונטערנעמונג, פּארלעזונג אָדער מיטינג פון דער פּארטיי, וווּ די יוגנט זאָל נישט זיין דער אַוואַנגאַרד.

דער יוגנט־בונד „צוקונפט" האָט געפירט א בריט־פּארצווייגטע קולטור־טעטיקייט צווישן די יוגנטלעכע ארבעטער, זייער אקטיוו פאר־שפרייט דעם „יוגנט־וועקער" (אָרגאן פון צענטראל־קאָמיטעט פון י. ב. „צוקונפט" אין פוילן) און פון צייט צו צייט אויך אַרויסגעגעבן אייגענע וואַנט־צייטונגען, אייגנעאַרדנט קעסטל־אָוונטן, „מאסווואקעס" און עפנט־לעכע פּארלעזונגען, אויף וועלכע עס פלעגן אַרויסטרעטן רעפערענטן,

געשיקטע פון צענטראל־קאמיטעט פון „צוקונפט", ווי די ח"ח לייבל אלשאנעצקי, רפאל ריבא (דער היינט באקאנטער בונדישער טוער אין פראנקרייך), רענע היסטער, סערגיי נוטקעוויטש, בארענשטיין, לייבל פרידמאן א"א.

דער ליכטענשטיין־קרייז ביי דער בונדישער יוגנט אַרגאַניזאַציע

גלייכצייטיק האָט די יוגנט־אַרגאַניזאַציע געפירט א ברייטע פראָפּאַגאַנדע פאַרן יידישן בוך און כמעט אלע יוגנטלעכע זענען געווען לייענער פון דער ביבליאָטעק. וועז עס זענען געגרינדעט געוואָרן די יידיש־וועלט־לעכע שולן — האָט די „צוקונפט" געזאָרגט דערפאר, אז עס זאָלן געפּנט ווערן אָוונט־קורסן פאר דער ארבעטנדיקער יוגנט.

אויף די צוזאמענפּליען, וואָס דער ראיאן־קאמיטעט פון דער „צוקונפט" פלעגט אַרגאַניזירן, איז אונדזער יוגנט שטענדיק געווען באטייליקט. אויך אויפן ערשטן לאַנד־צוזאמענפּלי, אין וואַרשע, פון אלע צוקונפט־אַרגאַניזאַציעס, אַרגאַניזירט פון צ. ק. פון י. ב. „צוקונפט", האָט די בעלכאָטאָווער יוגנט־אַרגאַניזאַציע נישט געפעלט.

פון צייט צו צייט פלעגט אונדזער יוגנט דורכפירן געמיינזאמע אויספלוגן מיט די פּיעטריקאָווער יוגנטלעכע חברים.

זייט ביי זייט מיט דער פארצוויינטער טעטיקייט אויפן פּאָליטיש־געביט, האָט אונדזער יוגנט־ארגאַניזאַציע אויך נישט פארגעסן צו זאָרגן וועגן דער פיזישער קולטור פון די יוגנטלעכע און האָט געגרינדעט דעם ספּארט־קלוב „מאַרגנשטערן".

צוזאַמענפלי פון פּיעטריקאַווער און בעלכאַטאַווער צוקונפט־טויער

אין דער ארבעט פון דער יוגנט זענען די עלטערע חברים געווען זייער אקטיוו באטיליקט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן אויסטיילן פון דער יוגנט אליין מענטשן, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט דער ארבעט:

י צ ח ק פ ז ש י ב י ל ס ק י — אליין א וועבער־ארבעטער, איז ער — אַדאַנק זיין עלטערן ברודער, דעם שפּעטער באקאַנטן בונדישן פירער סוכער — גאַנץ פרי אריינגעצויגן געווארן אין דער ארבעט פון דער יוגנט־ארגאַניזאַציע. יצחק האָט פארמאַגט א געוואַלטיקע עקשנות און איבערגעגעבנקייט. ביז 1930, ווען ער האָט פארלאָזט פוילן, האָט ער ווי א סאַלדאַט געדינט אונדזער ארגאַניזאַציע.

צוגלייך מיט יצחקן האָט אויך אקטיוו מיטגעארבעט י א נ ק ל פ י ז ל א. ער שטאַמט פון אן ארעמער שניידער־פאַמיליע. שטענדיק א קראַנקער, האָט ער דאָך מיט לייב און לעבן זיך אָפּגעגעבן דער יוגנט־באַוועגונג.

מ ש ה י א ק ו ב א ו י ט ש — א זון פון דער באקאנטער בונדישער פאמיליע ציטל, האט ער זיך ארויסגערוקט און געווארן איינער פון די פירנדיקע פערזאנען אין יוגנט־קאמיטעט. משה איז פון דער נאטור זייער אן ענערגישער און דאס איז אפט געקומען צום אויסדרוק אין זיין ארבעט. ער פלעגט זייער אפט ארויסטרעטן אויף „קרייזן" און „מאסווי־קעס". זיין באס־שטימע האט געמאכט דעם איינדרוק, אז ער בייזערט זיך. אבער אינדעראמתן איז ער אין פערזענלעכן לעבן א גוטמוטיקער און איבערגעבענער חבר. ער געפינט זיך היינט אין ארגענטינע.

ג ד ל י ה ו ש ט י י ן — שוין אלם יונגער בחור איז ער אריינ־געצויגן געווארן אין דער ארבעט אראנק זיין שוועסטער פערל־לאה, וואס האט שוין דעמאלט געהערט צו דער בונדישער ארגאניזאציע. פון דער נאטור איז ער געווען א חסיד. ער האט פארמאגט א זעלטענע פינקט־לעכקייט. שטענדיק אן אומצופריד־ענער, האט ער אבער זייער א סך צייט אפגענעבן פאר דער ארבעט צווישן דער יוגנט. געווען א מיטגליד פון יוגנט־קאמיטעט. לאנגע יארן — אויך אין פארטיי־קאמיטעט. צוליב זיין פינקטלעכקייט איז ער געווען דער שטענדיקער קאסיר פון דער ארגאני־זאציע. גדליהו איז ליידער אומגעקו־מען בעת דער נאצי־אקופאציע.

פרץ פרייטאג

פ ר ץ פ ר י י ט א ג דוד פרייטאגס א זון. נאך זייענדיק א גאר יונגער שילער האט ער עס אים געצויגן צו דער ארבעטער־יוגנט און ער איז אריינגעטראטן אין יוגנט־בונד „צוקונפט". א דאנק זיין אינטע־ליגענץ און שארפער אריענטאציע האט ער זיך גאר גיך ארויסגערוקט אין די פאדערשטע רייען פון אונדזער יוגנט. צוליבן שטודיום פארט ער קיין פראנקרייך. נאך זיין צוריקקומען הייבט ער ווידער אן צו פארנעמען די אנגעזעענסטע ערטער אין דער בונדישער באוועגונג. ער ווערט פאר־זיצער פון קאמיטעט פון „בונד", טרעט ארוים אלס רעפערענט אויף

„קרייזן", „מאַסווקעס" און מיטינגען. ער ווערט קאָרעספּאָנדענט פון פּ.פּ.ס.ישן „ראַבאָטניק". עס פּילט זיך נישט נאָר אין אונדזער באַוועגונג, נאָר אויך אין דער גאַנצער שטאָט, אז ער וואָקסט אויס א וויכטיקער נע־זעלשאַפטלעכער טוער. וואָלט די לעצטע מלחמה נישט אונטערגעשניטן זיין יונג לעבן, וואָלט ער געקאָנט דערגרייכן צו גאָר גרויסע דערפאָלגן אין זיין נעזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

נ פ ת ל י ה ו ב ע ר מ א ן — שטאַמט פון א פּשוטער אר־בעטער־פאַמיליע. ער איז געקומען זייער יונג אין דער באַוועגונג. זייער א סך געלייענט און אַן אויפהער געאַרבעט איבער זיך. געוואָרן אַן אָנגע־זעענער טוער. הייַנט געפינט ער זיך אין ארגענטינע.

מ נ ח ם ה ו ב ע ר מ א ן — א יינגערער ברודער פון נפתלין, אונטער וועמענס איינפלוס ער איז געקומען צו אונדזער אָרגאַניזאַציע. ווי א דורשטיקער, האָט ער זיך צוגעכאַפּט צו די ביכער פון אונדזער ביבליאָ־טעק. ער האָט פאַרמאָגט א שטאַרקן דראַנג צו וויסן, זייער א סך געלייענט און געוואָגן באַשאַנקן מיט ממש א פענאָמענאַלן זכרון. נאָר גיך איז מנחם געוואָרן דער גייסטיקער פירער פון דער יוגנט. א טיפּ פון א זייער צונע־לאָזענעם מענטשן, אָבער זייער ווייניק צוגעפאַסט צום פראַקטישן לעבן. וואָלט מנחם געוואָגן געהאַט די מעגלעכקייט צו שטודירן — וואָלט ער זיכער פאַרנומען א וויכטיקע פּאָזיציע. 1930 איז ער אַוועק קיין רוס־לאַנד. מיט זיין גייסטיקן פאַרנעם האָט מנחם אַריינגעברענגט א הע־כערן ניוואָ אין דער אַרבעט פון אונדזער יוגנט.

ה ע ש ק ע ג א ל ד מ י נ ץ — קומט פון א גאַנץ אַנדערער סביבה. זיין פאָטער יצחק איז,אין קעגנזאַץ צו אַלע אַנדערע עלטערן, שוין אַליין געוואָגן א געזעלשאַפטלעכער טוער. א פראַגרעסיוואָר מענטש, איז ער געוואָגן דער סעקרעטאַר פון דער „מזרחי"־אָרגאַניזאַציע ביי אונדז אין שטאָט. וואָן ער קומט צו אונדזער יוגנט, איז שוין העשקע טייַלווייז א רייפער מענטש. ער רייסט איבער מיט א בירגערלעכער יוגנט־אָרגא־ניזאַציע. דאָ, אין אונדזער יוגנט, ווערט ער גיך אַן איבערגעבענער טוער, טרעט אַרויס אויף „קרייזן", עפנטלעכע אונטערנעמונגען, מיטינגען. ער פאַרמאָגט אין א גרויסער מאָס די פעאיקייט איבערצוגעבן אויף א פּשוטן אופן פאקטן און געשעענישן. העשקע ווערט שנעל אַן אָנגעזעענער טוער אין דער פּאַרטיי. ער ווערט אויך געווויקט אין קאָמיטעט און אר־בעט טיכטיק אין דעם פּראָפעסיאָנעלן טעקסטיל־פאַראיין. בעת דעם

גרויסן שטרייק פון 1932, וואָס האָט געדויערט גאַנצע פינף חדשים, ווערט העשקע געוויילט אין שטרייק־קאָמיטעט. ער ווערט איינער פון די אַקטיווסטע אָנפירער פון שטרייק און — נאַטירלעך — ווערט ער פאַר־פאָלגט פון דער פּאָליציי. די סאַנאַציע־צייטונג אין לאָדזש שטעלט אים פאָר ווי אַן אַגענט, געשיקט ספּעציעל אויף אָנצופירן מיטן שטרייק.

שלמה זשיטניצקי — אַ קינד פון אַ פּראָלעטאַרישער היים. נאָך זייענדיק גאַנץ יונג איז ער אָנגעקומען אין דער בונדישער יוגנט. זיין גאַנצע משפּחה איז אַ בונדישע. זיינע עלטערע ברידער, אַלתר און יוסף, זענען שוין דעמאָלט אַקטיווע בונדיסטן. נאָך אין דער פאָלקסשול האָט דער יונגער שלמה די אייגנשאפט צו גרופּירן אַרום זיך קינדער. אין אונדזער יוגנט־באַוועגונג האָט ער דעריבער באַקומען דעם אמתן תיקון. נאָך גאָר יונג ווערט ער אַן אַקטיווער טוער און איינער פון די אָנפירנדיקע חברים אין מעדעם־קרייז. אַ דאַנק זיין אַקטיוויטעט איז דער מעדעם־קרייז געוואָרן אַ וויכטיקער באַשטאַנד־טייל פון אונדזער יוגנט־אָרגאַניזאַציע. שלמה האָט אויך איינגעבוירענע פעאיקייטן צו מוזיק, טעאַטער, ספּאָרט און אַנדערע. אין אונדזער יוגנט־אָרגאַניאַזציע האָט ער די מעגלעכקייט זיינע פעאיקייטן אויסצונוצן. ווען עס ווערט ביי דער „צוקונפט" געשאפן דער מאַנדאָלין־אָרקעסטער, ווערט ער איינער פון די בעסטע שילער. ווערט געגרינדעט אַ דראַמאַטישער קרייז — פאַרנעמט ער אין אים איינעם פון די אָנגעזעענסטע ערטער. מיט דער צייט הייבט ער אָן אליין איינרעזשיסירן אייניקע זאכן. ווערט געגרינדעט דער „מאָרגנשטערן" — עפענען זיך ווידער פאַר אים די ברייטסטע מעגלעכקייטן פאַר אויסנוצן זיינע פעאיקייטן. אַליין איז ער אַן אויסגע־צייכנטער ספּאָרטלער און מיט דער צייט, נאָכן אַדורכמאַכן עטלעכע אינ־סטרוקטאָרן־קורסן, ווערט ער דער הויפּט־אינסטרוקטאָר פון „מאָרגנ־שטערן". גלייכצייטיק טרעט ער אַרויס אַלס רעפערענט אויף „קרייזן", „מאַסוווקעס" און 1טע־מיי פייערונגען. ער איז איינער פון אונדזערע שענסטע יוגנט־רעדנער. אַן ערלעכער הארציק־איבערגעגעבענער חבר און פריינד. ער איז אַ לאַנגע צייט געווען פאָרזיצער פון דער „צוקונפט". ביז זיין אָפּפאָר אין אַרגענטינע, אין 1938, איז ער כסדר געוויילט געוואָרן אין פּאַרטיי־קאָמיטעט. געווען סעקרעטאַר פון נאָדל־פאַראיין. מיט זיין אָפּפאָרן קיין אַרגענטינע האָט די אָרגאַניזאַציע געליטן אַ פילבאַרן פאַר־לוסט. ער איז היינט אין בוענאָס איירעס.

עס איז, לייַדער, אוממעגלעך אויסצורעכענען די אַלע יוגנטלעכע, וואָס זענען אויסגעוואַקסן אין אונדזער יוגנט און שפּעטער געוואָרן אָנגעזעענע אַקטיוויסט טויער אין דער בונדישער באַוועגונג. מיר וועלן זיך דערי־בער באַגרענעצן מיט אויסרעכענען בלויז עטלעכע נעמען פון חברים, וואָס האָבן גשפּילט א באַדייטנדיקע ראָל אין דער אַרבעט פון דער יוגנט: יעקב־יחיאל קושער, עזריאל לעפּינסקי, לייב און אביגדור מאַכאַלסקי, טוביה און דוד פּזשיביל־סקי, יאַנקל ראַטשטיין, זלמן לעווקאָוויטש, אסתר־רחל מאַכאַבאַנסקא, שמואל געלבּאַרט, צירל און עמנואל יאָאַב, נטע גאָלדמינץ, איציק גאָלדבערג. און א גרופּע סקיפּיסטן, וואָס זענען איבער־געשיקט געוואָרן אין דער יוגנט און גיך געוואָרן אַקטיוויסט טויער: יחזקאל פּזשעבאָרסקי, ירחמיאל גאָלדבערג, מאַניע שטיין, שרה גליקסמאַן, הערצקע פּרייטאָג, רבקה און פייגע בריי־טבערג, יחיאל און שמחה הערצקאָוויטש, דינה ווינער, לייבל גאָלדמינץ, קריזמאַן, אברהם שטיין און רבקה פּוד־לאָווסקי.

„ס ק י ף"

אונדזער בונדישע אָרגאַניזאַציע האָט אויך געוואָרגט פאַר דעם יונגן אונטערוואָקסנדיקן דור. וועז עס האָט זיך — אין וואַרשע, אין יאָר 1927 — צוזאַמענגענומען א גרופּע לערער און צוקונפט־טויער, וואָס האָבן געשאַפן דעם סאַציאַל־יסטישן קינדער־פאַרבאַנד „סקיף", — איז אין א קורצער צייט שפּעטער אויך ביי אונדז געגרינדעט געוואָרן די קינדער־אָרגאַניזאַציע. שלמה זשיטניצקי, פּרץ פּרייטאָג און דער שרייבער פון די שורות האָבן אויף זיך גענומען די וויכטיקע אויפגאַבע. אויפן ערשטן צוזאַמענטרעף איז שוין געווען א גרופּע שול־קינדער און חדר־יינגלעך, און אויך 11—12 יאָריקע קינדער, וואָס זענען שוין צו יענער צייט געוואָרן אויסגענוצט ביי טעקסטיל, שנייידעריי און שוסטעריי. די נייעם, אז מיר וויל־ן פאַר זיי שאַפן א קינדער־אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל זיי צוריקגעבן זייער קינדערישע פּרייד און זיי דערציען אַלס באַוווסט־זיניקע מענטשן, האָבן די קינדער אויפגענומען מיט באַגייסטערונג. צווישן דער ערשטער גרופּע זענען געווען די שפּעטער באַקאַנטע טויער פון „סקיף": כאַצקל פּזשעדבאָרסקי, ירחמיאל גאָלדבערג, שמחה הערצקאָ־וויטש א"א.

די אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעהויבן וואַקסן און עס האָט זיך גאָר גיך אַרויסגעוויזן, אז דאָס גרינדן דעם „סקיף" איז געווען ממש א נויטווענ־

דיקויט. אלס קינדער־ארגאניזאציע ביים „בונד", איז דער „סקיף" געוואָרן די גרעסטע קינדער־ארגאניזאציע ביי אונדז אין שטאָט. זי האָט געציילט ביי א הונדערט קינדער, איינגעטיילט אין עטלעכע גרופּן. אין „סקיף" איז געפירט געוואָרן א בריט־פּארצווייגטע דערציערישע ארבעט.

עס זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אָפּטע אויספלוגן אין די ארומיקע וועלדער און פעלדער, כדי צו באקענען די קינדער מיט די שיינקייטן פון דער נאטור. און עס איז באמת געווען א פאַרגעניגן צו זען ווי די נאָך נעכטן אָפּגעשטאָנענע ארבעטער־קינדער האָבן זיך א לאָז געטון צו דער שיינער און פרייער נאטור. מיט זייער געזאנג און מונטערקייט האָבן זיי צוגעצויגן אלעמענס אויפמערקזאמקייט.

מיט אומגעדולד פלעגן די קינדער א גאנצע וואָך אויסקוקן דעם שבתדיקן טאָג, ווען עס פלעגן פאַרקומען די אויספלוגן. מען האָט, בעת די אויספלוגן, געלערנט די קינדער זינגען, פאַרשידענע שפּילעריין. עס פלעגן אויך פאַרקומען שמועסן. פון גאָר א גרויסן טייל אָפּגעשטאָנענע קינדער האָט דער „סקיף" דערצויגן א געזונטן, באַווסטזיניקן עלעמענט.

ווען די יידיש־וועלטלעכע שול האָט איינגעאָרדנט אָוונט־קורסן, זענען אונדזערע קינדער געווען פון די ערשטע שילער.

יעדעס יאָר פלעגט דער „סקיף" דורכפירן א יובל־אקאדעמיע, וואָס איז שטענדיק פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א גרויסן יום־טוב פון דער גאַנצער בונדישער באַוועגונג. דעם פּראָגראַם פלעגן אויספילן די קינדער און עס איז נישט געקאָרגט געוואָרן קיין אָנשטרענגונגען, כדי די פייערונגען זאָלן אויספאַלן וואָס אימפּאָזאַנטער. עס פלעגן אויף די אקאדעמיעס ארויסטרעטן פאַרשטייער פון דער „סקיף"־צענטראַלע, ווי די ח"ח סערגיי נוטקעוויטש, ארטור לערמער א"א. אויף איינער פון די אקאדעמיעס איז ארויסגעטראָטן דער באקאַנטער פ.פ.ס.ישער פירער און סייב־דעפּוטאט זיגמונט זאַרעמבא.

בעת די יערלעכע אקאדעמיעס פלעגט כמעט אלעמאל פאַרקומען דאָס איבערשיקן פון גרופּעס סקיפיסטן אין דער „צוקונפט". דער „סקיף" איז אזוי ארום געווען דער רעזערוואַר פאַר דער פּארטיי.

אחוץ די כסדרדיקע אויספלוגן פלעגט דער „סקיף" ארגאניזירן אין דער וואקאציע־צייט לאַגערן, ווו די סקיפיסטן האָבן פארברענגט עטלעכע וואָכן אויף דער פרייער לופט און געלעבט אין אן אמתער קינדער־רעפובליק, אָנגעפירט פון קינדער און העלפער. אין איין לאַגער אין דאָמברא־

וועָ, נישט ווייט פון טאַמאַשאָוו, האָבן מיטגעאַרבעט לייבל קירש און די סקיף־טוערין פון לאָדזש זשימאַלקאָווסקע. אויך שלמה זשיטניצקי האָט זיין חלק בייגעטראָגן.

זייער אָפט זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אויספלוגן צו די ברידער־אָרגאַניזאַציעס אין פיעטריקאָוו און זדונסקע־וואָלע. לאַנג, לאַנג פלעגן אונדזערע קינדער דערמאָנען די האַרציקע צוזאַמענטרעפן מיט די ברידער־אָרגאַניזאַציעס.

פאַרוואַלטונג פון „סקיף"

אָבער דער שענסטער מאָמענט פון אונדזער „סקיף" איז זיכער געווען דער ראיאָן־צוזאַמענפלי, צו וועלכן עס פלעגן זיך צונויפפאָרן הונדערטער סקיפיסטן פון די אָרומיקע שטעט און שטעטלעך, ווי: פיעטריקאָוו, טאַמאַשאָוו, זדונסקא־וואָלע, סוליעוו און לאָדזש.

פון לאָדזש איז געקומען דער גאַנצער זומער־לאַגער אונטער דער אָנפירונג פון חבר סערגיי און דעם אינסטרוקטאָר פון „מאָרגנשטערן" יאָקובאָוויטש. דער צוזאַמענפלי פלעגט זיך פאַרוואַנדלען אין א מעכטיקער מאַניפעסטאַציע פון דער גאַנצער בונדישער באַוועגונג. אומפאַרגעסלעך איז דער פאָלק־צוג ביינאַכט איבער די גאַסן. הונדערטער קינדער

האבן מיט זייער געזאנג אויפגערודערט דאס פראלעטארישע שטעטל. צום שלום פון פאלקל־צוג האט די גרויסע מאסע קינדער זיך פארזאמלט אויפן פלאץ פארן טעאטער־זאל. דער חבר סערגיי האט פון באלקאן געראדט צו די פארזאמלטע. עס איז אוממעגלעך ארויסצוברענגען די גע־פילן, וואס האבן דעמאלט באהערשט די גרויסע פארזאמלטע מאסע הערנדיק דעם חבר סערגיים הונערדיקע שטימע קעגן דער קאפיטאלים־טישער אַרדענונג. די מאמענטן וועלן ביי אונדז שטענדיק בלייבן איינגע־קריצט אין זכרון.

זומער־לאגער פון „סקיף"

דער „סקיף" האט באשיינט אלע בונדישע אונטערנעמונגען. און גאנץ באזונדער די ערשטע מאי־מאניפעסטאציעס, אויף וועלכע איבער הונדערט סקיפיסטן, אין בלויז בלוזעס און רויטע קראוואטן פלעגן עפענען דעם בונדישן מאי־צוג. עס איז נעווען דאס גרעסטע פארנעניגן צו זען ווי די נעכטיקע שילער, חדר־יינגלעך און ארבעטער־קינדער האבן מארשירט, שטאלצע און מיט געזאנג, אין דער מאי־מאניפעסטאציע.

די סקיפיסטן פלענן מאכן גימנאסטישע איבונגען, שפילן פוטבאָל א"א.

אויפן סקיף־צוזאמענפאָר אין וואַרשע, 1936, איז אין דער סקיף־צענטראלע געוויילט געוואָרן א העלפער פון בעלכאָטאָווער „סקיף"*).

דער „סקיף" האָט דערצויגן א באַווסטזיניקן יונגן עלעמענט און ארויסגענעבן פון זיך וויכטיקע טוער פאר דער גאנצער בונדישער באַוועגונג. א טייל פון זיי האָבן מיר שוין דערמאָנט אין צוזאמענהאנג מיט דער „צוקונפט". נאָך עטלעכע וועלן מיר דאָ אויסרעכענען:

שמואל גלאָגאָווסקי, הינדע ליבערמאַן, מרדכי און לייבל פיעטר־קאָווסקי, רבקה, פייגע, הערשל מאיר און מרדכי ברייטבערג, מאניע פריי־טאָג, פערל גליקסמאַן, אברהם שטיין, חנה־רויזע גליקסמאַן, מענדל און ריווטשע פודלאָווסקי (די לעצטע איז געווען טעטיק אין דער אומלעגאַלער באַוועגונג בעת דער דייטשער אָקופאַציע, ביידע — קינדער פון חבר זלמן), פייגע דאָברע האַרטמאַן. גאָר אַקטיוו איז אין דער לעצטער צייט געווען די לערערין ר. קאַנסקא.

לייַדער זענען כמעט אַלע קינדער אומגעקומען בעת דער דייטשער אָקופאַציע. בלויז גאָר א זייער קליינער פראָצענט אין געבליבן.

ס פ א ר ט

עס איז אונטערן נאָמען „שטורם" געגרינדעט געוואָרן א פוטבאָל־דרוזשינע, וואָס האָט זיך פארנומען אויסשליסלעך מיט פוטבאָל. צווישן די גרינדער פון אָט דער דרוזשינע זענען געווען: ירחמיאל שוואַרצבערג, לייבקע יאקובאָוויטש, שמואל גרינבערג, פרץ פרייטאָג א"א. דער „שטורם" פלעגט זייער אָפט דורכפירן פאַרמעסטונגען מיט אַרטיקע קלובן און אויך פון אַנדערע שטעט. א קורצע צייט שפעטער איז אויפן אָרט פון „שטורם" געגרינדעט געוואָרן דער „מאַרגנשטערן", וועלכער האָט שוין זיין הויפט־אויפמערקזאמקייט געווידמעט גימנאסטישע איבונגען און אויך זיך פארנומען מיט פוטבאָל. עס זענען ביי אים געווען פארשידענע סעק־ציעס פון גימנאסטיק פאר יינגלעך און מיידלעך. נאָך שווערער מי און גרויסע אַנשטרענגונגען איז דעם „מאַרגנשטערן" קוים געלונגען זיך אייי־צושאפן די נויטיקע ספאָרט־מכשירים. קיין שום שטיצע פון דער רעגי־רונג אָדער מוניציפאַליטעט האָט דער „מאַרגנשטערן" נישט באקומען,

*) דאָס איז געווען דער מחבר פון דער אָרבעט מ. גליקסמאַן — (רעד.).

בעת די בירגערלעכע ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס פּלעגן אָפט סובוועניצירט ווערן. דער „מאָרגנשטערן" האָט געהאַט גרויסע לאָקאַל־שוועריקייטן. כמעט די גאַנצע צייט פון זיין עקזיסטענץ האָט ער זיך געפונען אין בונדישן לאָקאַל. אָבער די גרעסטע שוועריקייט איז באַשטאַנען אין דעם מאַנגל פון אינסטרוקטאָרן פּאַר די גימנאַסטישע איבונגען. אין דער ערשטער צייט איז נישט געווען קיין אַנדערער אויסוועג ווי זיך צו באַניצן מיט אויסגעדינטע סאָלדאַטן. אָבער עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זייערע אי־בונגען זענען נישט געווען צוגעפּאַסט פּאַר אונדזערע יוגנטלעכע. ערשט ווען שלמה זשיטניצקי האָט דורכגעמאַכט אַן אינסטרוקטאָרן־קורס אין לאָדזש, איז מעגלעך געוואָרן צו פירן די ארבעט אין א געהעריקן פּאַרנעם.

אַ גרופּע ספּאָרטלער פון „שטורעם" מיטן אינסטרוקטאָר משה יואל יעזשי

מען האָט זיך אינגיכן געגומען גרייטן צו א גרויסן עפּנטלעכן טורן־פעסט. צו דעם צוועק איז ספּעציעל געקומען קיין בעלכאַטאָוו דער אינ־סטרוקטאָר פון לאָדזשער „מאָרגנשטערן", דער חבר הילער. דער פּאַרגע־קומענער טורן־פעסט האָט געמאַכט אַן אויסערגעווענלעך שטאַרקן רושם, אַזוי אַז מען האָט אויף דער פּאָדערונג פון עולם אים געמוזט איבער־חזרן. עס האָט זיך פון דעמאָלט אָן איינגעשטעלט א טראַדיציע פון יער־

לעבע טורן־פעסטן. אין די זומער־חדשים פלעגן די איבונגען פֿאַרקומען אויפֿן פרייען פעלד. ס׳האָבן זיך אויסגעטיילט עטלעכע יוגנטלעכע, וואָס זענען געווען אינסטרוקטאָרן. איינער פון זיי איז געווען דער איבערגעבענער טוער פון דער „צוקונפט", ירחמיאל גאָלדבערג. א קורצע צייט איז דער „מאָרגנשטערן" געווען פאַראייניקט מיט דער

ספּאָרט־פייערונג פון „מאָרגענשטערן" מיטן אינסטרוקטאָר הילער
(פון לאָדזש)

ספּאָרט־סעקציע פון די לינקע ביי אונדז אין שטאָט. א דאנק דער איבערגעגעבענער אַרבעט פון די ח"ח שלמה זשיטניצקי, זלמן לעווקאָוויטש, אברהם־מענדל גאָלדבערג, נטע גאָלדמינץ, לייזער הובערמאַן, ש. שטאָטלענדער, הלל בעלכאַטאָווסקי א"א איז דער „מאָרגנשטערן" געוואָרן איינע פון די שענסטע ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס נישט נאָר אויף דער יידישער גאַס, נאָר אויך אין לאַנד־פאַרנעם. די ספּאָרט־ימים־טובים, וואָס

STOW. ROB. WYCH. FIZYCZN. „JUTRZNIA"
W POLSCE, ODDZIAŁ W BEŁCHATOWIE.

W sobotę dnia 29 stycznia b. r.
o godz. 8 wiecz.
w sali Straży Pożarnej
ODBĘDZIE SIĘ

WIELKI POPIS
GIMNASTYCZNY

Pod kierownictwem **L. HILERA** z Łodzi. — Bilety przy kasie.

ארב נעז שאר פרויסער דערציונג
„מארגנשטערן" איז פרילו
אפט. איז בעלכאטאוו

שבת דעם 29-טן יאנואר ה.י. 8 אונט
קומט כאר אין פייער-לעוויזיר זעל

דער 2 טער גרויסער

טורן = פעסט

פון בעלכאטאווער „מארגנשטערן"

איז פראגראם:

1. דערעפנונג
2. אויפמארש פון די ספארטלער
3. פריי איבונג
4. רייף איבונג
5. שפרונגען
6. אליטפישע פריי-איבונג
7. " " "
8. קינדער פריילעכקייטן
9. שפרונגען
10. איבונג
11. " " "
12. " לויט בוק-סיסטעם
13. זאנדער פריי-איבונג
14. גימנאסטישער טאנץ
15. אלגעמיינע פיראמידע מיט בענגאליש פייער

אלע איבונגען ווערן אויסגעפירט
ביי דער באגלייטונג פון א ערשט-
קלאסיגן ארקעסטער אונטער דער
לייטונג פון ה' קוכארסקי

איבונג צוזאמיינשטעל
און אנגעפירט דורכן אינסטרוקטאר
ה' י. הילער לאדז.

בילעטן שיין אז באיסטען ביים ה' ש. שטאטלענדער אי. ארן פאג פון אטסט ביי דער קאסע

דער „מארגנשטערן" האט ארגאניזירט, פלעגן שטענדיק צוציען א גאר גרויסן טייל פון דער באפעלקערונג.

עס איז כדאי צוצוגעבן, אז דער שטאט־פרעזידענט האט זיך אין א פאל געווענדט צו אונדז מיט דער בקשה אנטוויקלונעמען אין א מיטערישער צערעמאניע. צוליב פארשטענדלעכע טעמים, האבן מיר די ווענדונג אפגעווארפן.

פראפעסיאנעלע באוועגונג

אין דער פראפעסיאנעלער באוועגונג האט דער „בונד" פארנומען א גאר בכבודיקן פלאץ. אין דעם טעקסטיל־פאראיין, וואס האט געציילט עטלעכע טויזנט ארבעטער, איז אונדזער חבר זלמן פודלאווסקי געווען וויצע־פארזיצער און יארנלאנג איינער פון די אקטיווסטע טוער. די יידישע און פוילישע ארבעטער האבן גוט געוווסט, אז אין דעם חבר זלמן האבן זיי אן איבערגעגעבענעם, ערלעכן קעמפער פאר זייערע געראכטע פאדערונגען. עס איז נישט פארגעקומען קיין אקציע אדער שטרייק, בעת וועלכן אונדזערע חברים זאלן נישט זיין אין די סאמע פאדערשטע רייען. אין בעלכאטאו האט דער לאנדראט געהאט אלס זיין פארטרעטער דעם ח' זלמן פודלאווסקי. בעת ס'איז אין 1932 אויסגעברכן דער בארימטער 5־חדשימדיקער שטרייק, וועגן וועלכן עס האט געשריבן די גאנצע פוילישע פרעסע, — זענען אונדזערע חברים זלמן פודלאווסקי, העשקע גאלדמינץ א"א געווען אין דער הויפט־אנפירונג. וועז דער ארבעט־אינספעקטאר פון פיעטריקאוו האט צונויפגענומען א גרויסע עפנטלעכע פארזאמלונג פון די טעקסטיל־ארבעטער, כדי זיי איבערצוצייגן נישט צו פירן קיין אקציעס קעגן די פאבריקאנטן, — האט ער נישט געוואלט עפענען די פארזאמלונג ביז חבר זלמן וועט נישט פארלאזן דעם זאל. און וועז די פאליציי האט אויפן אינספעקטאָרס פאראדענונג, געצוווונגען דעם חבר זלמן ארויסצוגיין, — האבן אלע יידישע ארבעטער, מיט עטלעכע פוילישע, פארלאזט די פארזאמלונג מיטן געזאנג פון דער „רויטער פאן" און „אינטערנאציאנאל". אין פאראיין זענען אויך געווען טעטיק די ח"ח גדליהו שטיין, שכר פזשיבילסקי, לוי געלבארד, אלטער ראזנטאל, משה יאקובאוויטש א"א.

אויך אין נאדל־פאראיין זענען אונדזערע חברים געווען זייער טעטיק און ח' שלמה זשיטניצקי האט כמעט אן איבערריים פארנומען דעם סעק־

רעטאר־אמט. צווישן די אקטיוו טויר פון דער פארוואלטונג האבן זיך גע־פונען נטע גאלדמינץ, זלמן לעווקאוויטש און ש. זשיטניצקי.

1טע מאי־פייערונגען

יאר יערלעך האבן די בעלכאטאווער ארבעטער געפייערט דעם 1טן מאי מיט מאי־פייערונגען און גאסן־מאניפעסטאציעס, אין וועלכע עס האבן זיך שטענדיק באטייליקט פיל ארבעטער פון די ארומיקע געגנטן און דערפער. מערסטנטייל זענען עס געווען האנט־וועבער. די מאניפעס־

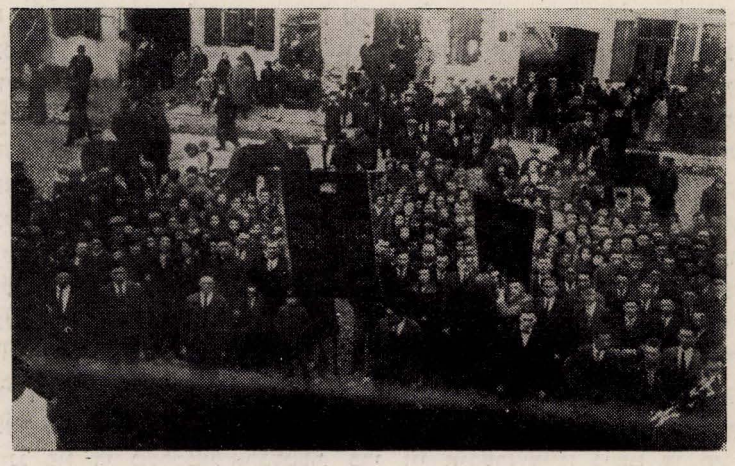

בונדישע ערשטער מאי־מאניפעסטאציע

טאציעס זענען כמעט שטענדיק געווען געמיינזאמע: פ.פ.ס. בונד און פראפע־סיאנעלע פאראיינען. שוין וואכנלאנג פאר 1טן מאי פלעגן די ארבעטער זיך גרייטן צו דעם יום־טוב. דעם 1טן מאי פלעגן אלע פאבריקן אפשטעלן די ארבעט. באזונדער ענערגיש פלעגט זיך אונדזער ארגאניזאציע גרייטן צום 1טן מאי. מיט וואכן פריער פלעגט אונדזער כאר פארהילכן די פאביאניצער גאס, ווו עס האט זיך געפונען דער בונדישער לאקאל, מיט פארשידענע קאמף־לידער. עס פלעגן דורכגעפירט ווערן „מאסווקעס" און די אויפרופן פון צענטראל־קאמיטעט פלעגן פארטיילט ווערן אין אלע יידישע

ארבעטער־שטובן. געעפנט דעם צוג האָט שטענדיק דער יינגסטער צווייג פון אונדזער באַוועגונג — דער „סקיף". די קרוב הונדערט קינדער, אין בלויע בלוזן און רויטע קראַוואַטן, פלענן צוגעבן א באַזונדערן חן דער מאַניפעסטאַציע. אויך די „צוקונפט", אין די זעלבע אוניפאָרמען וואָס דער „סקיף", פלענט שטאָלץ און מונטער מארשירן און כסדר וואַרפן פארשידענע לאָזונגען. דער כאָר, אָנגעפירט פון עמנואל יאָאַב, האָט צוגענעבן פיל לעבעדיקייט דעם צוג. די מחנה עלטערע בונדיסטן האָט געשלאָסן דעם צוג.

אין יאָר 1938 איז אויך אין בונדישן צוג געטראָגן געוואָרן די פאָן פון „יאפ" (אַרגאַניזאַציע פון יידישע ארבעטער פרויען) און אונטער איר — רייען יידישע ארבעטער פרויען. דאָס איז געווען א נייער צווייג אין דער בונדישער משפּחה. אין דער דערמאָנטער ארגאַניזאַציע זענען געווען טעטיק רבקה קאַנסקאַ, וועלכע איז גלייכצייטיק געווען פּרעלעגאַטין, אסתר נאכע שטאָטלענדער, בראנדל פּיולא א"א.

אין שטאָט־ראַט

וועז בעלכאַטאַוו האָט אין 1925 באַקומען די רעכט פון א מאַגיסטראַט און א געוויילטן שטאָט־ראַט, האָט אונדזער ארגאַניזאַציע אָנגעהויבן פירן א בריטע אויפקלערונג־ארבעט וועגן דער באַדייטונג פון די דאָזיקע זעלבסטפארוואַלטונג־ארגאַנען לטובת די אינטערעסן פון דער באַפעלקערונג. עס זענען דורכגעפירט געוואָרן „מאַסווקעס" אין פּארטיילאָקאַל און עפנטלעכע מיטינגען אין שטאָטישן זאל מיט דער באַטייליקונג פון פאַרשטייער פון צענטראַל־קאָמיטעט, ווי די ח"ח הערשל הימעלפּארב, גרשון זיבערט, מילמאַן, אפרים־לאָזער זעלמאַנאָוויטש, ארטור זיגעלבוים, משה לעווין, יצחק סאַמסאָנאָוויטש א"א. מיר האָבן אויך פונאַנדערגעטיילט אויפרופן, ארויסגעגעבן א ספּעציעלן נומער פון „בעלכאַטאַוור וועקער" און געפירט אן אינטענסיווע הויז־אַגיטאַציע. אין ערשטן שטאָט־ראַט זענען געוויילט געוואָרן די ח"ח זלמן פודלאָווסקי און הענעך ליבערמאַן. די איבערגעגעבענע ארבעט פון דער בונדישער פראַקציע אין שטאָט־ראַט האָט ארויסגערופן פיל אָנערקענונג מצד דער יידישער ארבעטנדיקער באַפעלקערונג.

זייערע ארויסטריטן אויף דער שטאָטראַט־טריבונע האָבן פארנומען דעם גרעסטן טייל זיצונגען. זיי זענען געוואָרן די וואָרטזאָגער פון דער

יידישער און פויליש־ער אַרעמקייט, אַזוי אַרום האָבן זיי זיך דערוואַרבן גרויס אָנזען און אַנערקענונג אין שטעטל.

עס איז כדאי איבערצוגעבן פאָלגנדן פאַקט:

די פּאַביאַניצער גאַס איז געווען געדיכט באַווויינט פון אַן אַרעמער יידישער באַפעלקערונג און האָט נישט געהאַט קיין וואַסער. נאָך לאַנגע פּאַדעראַנגען פון דער בונדישער פּראַקציע איז דער מאַגיסטראַט געווען געצוווונגען צו מאַכן א פלומפּ (ברונעם), וואָס דאָס שטעטל האָט גערופן „זלמנס פלומפּ".

די זעלבע גאַס איז שפּעטער נאָך א שטורמישן קאַמף מצד דער בונדישער פראַקציע אָנגעראָפן געווארן אויפן נאָמען פון י. ל. פּרץ.

די בונדישע פראַקציע האָט אויסגעקעמפּט נאָך שטורמישע זיצונגען, ביי גרויסע אָבסטרוקציעס פון דער גאַלעריע, וואָס איז ווי געהעריק אינסטרואירט געווארן — סובסידיעס פאַר די יידיש־וועלטלעכע שולן.

ביי די צווייטע שטאָטראַט־וואַלן אין יאָר 1927, זענען אויסגעוויילט געווארן פון „בונד" — זלמן פודלאָווסקי און שיע זשאַרסקי.

דער בונדישער פראַקציע איז אויסגעקומען צו פירן א קאַמף קעגן „בעלכאַטאָווער בערל קוטשמע" — שמואל יאקובאָוויטש (לאַוועריק), וואָס האָט מיסגעברויכט מיט זיין אמט אויף פאַרשידענע אופנים. אלס ענטפער אויף אָט דעם קאַמף האָט ער אָרגאַניזירט פאַרשידענע כוליגאַנישע אָנפאַלן אויף די בונדישע ראַטמענער. פאַרשטייט זיך, אז דאָס איז נישט געבליבן אָן ענטפער מצד די בונדיסטן.

ס'האָט דערפירט דערצו, אז 7 בונדיסטן זענען אָפּגעזעסן 3 חדשים צייט אין פּיעטריקאָווער תפיסה.

די השפּעה פון „בונד" איז געשטיגן. ביי די צוגאַב־וואַלן אין יאָר 1933 איז דער חבר שיע זשאַרסקי אויסגעוויילט געווארן אלס לאַוועריק.

די וואַלן צום דריטן שטאָטראַט זענען פאָרגעקומען לויט א נייער וואַל־אָרדינאַציע. די צאָל ראַטמענער זענען פאַרקלענערט געווארן פון 24 אויף 16. פון די געוויילטע 7 יידישע ראַטמענער זענען געווען 4 בונדיסטן. די 4 ראַטמענער זענען געווען העגעך ליבערמאַן, גרשון בריסטבערג, רחל און זלמן פודלאָווסקי.

אין אָנהויב 1933 איז אין לאַנד אָנגעגאַנגען אַ פּאָליטישע אַקציע קעגן דער נייער וואל־אָרדינאציע. דער „בונד" צוזאמען מיט פּ. פּ. ס. האָבן זיך אויך אין בעלכאטאָוו באטייליקט אין דער דערמאָנטער קאמפּאניע. דעם 5טן מערץ פון זעלבן יאָר איז פאָרגעקומען א געמיינזאמער מיטינג אין פייערלעשער־זאל. אויפן מיטינג זענען אַרויסגעטרעטן מצד פּ. פּ. ס. ד"ר ב. קאן פון טאָמאשאָוו מאז. און דער בונדיסט העשקע גאָלדמינץ. דעם 6טן יאַנואר 1934 האָט דער קלאסן־פאראיין פון די בעלאכטאָווער טעקסטיל־ארבעטער איינגעאָרדנט א גרויסן מיטינג קעגן פארערגערן די סאָציאלע געזעצן. עס זענען אַרויסגעטרעטן דער סיים דעפּוטאט ז. זארעמ־בא, דער פאָרזיצער פון די פּראָפּ. קלאסן־פאַראיינען אין פּיעטריקאָווער ראַיאָן כאלאדיי. דער מיטינג איז געפירט געוואָרן פון חבר ז. פּודלאָווסקי.

אין צוזאמענהאנג מיט די דאָלפוס־געשעענישן אין פעברואר 1934 אין עסטרייך איז אויף דער בונדישער איניציאטיוו פּראָקלאמירט געוואָרן אַ פּראָטעסט־שטרייק אויף דעם 19טן פעברואר. אין שטרייק האָט זיך אָנ־געשלאָסן דער גאנצער בעלכאטאָווער פּראָלעטאריאַט, און דאָס איז געווען אַ מאָנטיק — אַ מארק־טאָג אין שטעטל, זענען שוין אָנוועזנד געווען בעת די מאניפעסטאציעס די פּויערים פון דער אַרומיקער געגנט. אונדזער חבר פּרץ פרייטאָג האָט דאן מיט זיין פּוילישער רעדע בעתן גאסן־מיטינג אויפן נייעם מארק באגייסטערט די פיל טויזנט קעפּיקע מאסע.

צוגלייך ווי אין גאנצן לאנד איז אויך אין בעלכאטאָוו געשאפן גע־וואָרן אן אָפּטיילונג פון סאָציאליסטישן האנטווערקער פאראיין. די טוער פון געגרינדעטן האנטווערקער פאַראיין זענען געווען: מענדל גליקסמאן, הענעך ליבערמאן, רחל פּודלאָווסקי, פּרץ פרייטאָג, עמנואל יאָאב א"א.

דער סאָציאליסטישער האנטווערקער פאראיין צוזאמען מיט דער בונדישער שטאָטראט פראקציע האָט געהאָלפן אויסארבעטן האנטווערקער קארטן, וואָס איז ממש געווען א לעבנס־פראגע פאר די אָרעמע בעל־מלאכות אין צוזאמענהאנג מיטן אנטיסעמיטישן צעכן־געזעץ.

אין יאָר 1937 איז פאָרגעקומען אין ווארשע די יובל־פייערונג גע־ווידמעט 40 יאָר „בונד". אויף דעם דערמאָנטן צוזאמענפאָר איז פון בעלכאטאָוו געפאָרן א גרעסערע דעלעגאציע. דאָס זענען געווען: פּרץ פריי־טאָג, רבקה קאנסקא, שלמה זשיטניצקי, ישכר פּזשיבילסקי, אסתר נאכע שטאָטלענדער און ז. פּודלאָווסקי. דער חבר זלמן איז דעקאָרירט געוואָרן דורך דעם בונדישן פירער הענריק ערליך מיט א זשעטאָן הויפּט־שלאָגלער

ביים פארקויפן „די פאלקסצייטונג" אין די פרעסע־טעג. כדאי צו באטאנען, אז אין די פרעסע־טעג איז די „פאלקסצייטונג" אייניקע מאל פארשפרייט געוואָרן צו 600 עקזעמפלירן — פאר בעלכאטאָוו א רעקארד־ציפער.

קולטור־טעטיקייט פון „בונד"

די בונדישע ארגאניזאציע האט זיך נישט באגרענעצט בלויז מיט אינערלעכער קולטור־ארבעט. ביי די אויסערגעווענלעך שווערע מאטעריעלע באדינגונגען, אין וועלכע עס איז אויסגעקומען צו לעבן דעם יידישן ארבעטער, איז דאָך געגרינדעט געוואָרן א יידיש־וועלטלעכע שול. די פוי־לישע רעגירונג האט, פארשטייט זיך, קיין שום הילף נישט געגעבן. האט די יידישע באפעלקערונג מיט ליבע און איבערגעבנקייט ארומגערינגלט די שול. די לערער האבן אפטמאל געהונגערט, אבער דער גלויבן, אז אין דער שול וועט דערצויגן א נייער טיפ מענטש און ייד, האט געמוטערט און געשטארקט. עס האט זיך אויסגעבילדעט א קאדר איבערגעבענע שול־טוער, ווי: הענעך ליבערמאן, מלך גאלסטער, גרשון בריסטבערג, זלמן פודלאווסקי א"א. עס זענען ביי דער שול געשאפן געוואָרן אוונט־קורסן פאר יוגנטלעכע און דערוואקסענע ארבעטער. דער לאקאל איז געווען צו קליין פאר דער גרויסער צאל קינדער, יוגנטלעכע און דערוואקסענע תלמידים.

מיר האבן אויך פארמאגט אן אָרטיקן דראמאטישן קרייז, וואס פלעגט פון צייט צו צייט געבן דראמאטישע און רעווי־פארשטעלונגען אונטער דער אנפירונג פון דער לערערין פון דער יידיש־וועלטלעכער שול, ח"טע רבקה קאנסקא. עס האבן זיך אין דראמאטישן קרייז אויסגע־צייכנט די ח"ח עמנואל יאָאב, משה לייב פרידמאן, שלמה זשיטניצקי, שרה־רבקה זשיטניצקי, הערש אביגדור זילבערשטיין א"א.

די ביבליאָטעק — די גרעסטע אין שטאט — האט איר ארבעט גע־פירט רואיק און באשיידן. זי איז עס געווען דער אוניווערסיטעט פונוואנען די יידישע יוגנטלעכע האבן געשעפט זייער וויסן און ווו עס האבן זיך אויספארמירט די אלע אויבנדערמאנטע געזעלשאפטלעכע טוער. דער שטיפער און באשיידענער ביבליאָטעקאר, אברהם־מרדכי נאוויינסקי, האט פיל בייגעטראגן צו דער אנטוויקלונג פון דער ביבליאָטעק.

אדאנק דער טעטיקייט פון דער בונדישער ארגאניזאציע איז אונדזער שטעטל דערהויבן געוואָרן צו א הויכער קולטור־מדרגה.

בעלכאטאוער וועקער

די בונדישע ארגאניזאציע פלעגט ארויסגעבן, פעריאדיש, דעם „בעלכאטאוער וועקער". פאר יערע שטאט־ראט־וואלן פלעגט דער „וועקער" אינפארמירן די יידישע באפעלקערונג וועגן דער בריט־פארצווייג־טער ארבעט פון אונדזערע פארשטייער אין שטאטראט, אין מאגיס־טראט און אין די פראפעסיאנעלע פאראיינען. נישט ווייניק מי און ארבעט פלעגט ח' זלמן אווקגעבן פארן „וועקער". אויך ח' לעווין, באקאנ־טער בונדישער טוער אין פיעטריקאוו, האט אין „וועקער" א גרויסן חלק.

פרעסע־טעג

פון צייט צו צייט פלעגט דער צענטראל־קאמיטעט פון „בונד" פראק־לאמירן „פרעסע־טעג" פאר דער „פאלקסציטונג". צו די דאזיקע אק־ציעס פלעגט אונדזער קאמיטעט מאבילזירן די גאנצע ארגאניזאציע. דעם באשטימטן טאג זענען די בעלכאטאוער גאסן געווען פול מיט די יונגט־לעבע און עלטערע פארקויפער. צווישן די אויסנעצייכנטע פונעם צענ־טראל־קאמיטעט פאר דער פרעסע־אקציע האבן אונדזערע חברים שטענ־דיק פארנומען א גאר בכבודיקן פלאץ. איינמאל האט אונדזער ארגאני־זאציע אפילו באקומען א גרויסן מעדעם־ביוסט, וואס האט אין משך פון לאנגע יארן באשיינט דעם בונדישן לאקאל ביז די נאצי־באנדיטן האבן אים פארניכטעט צוזאמען מיט דער יידישער באפעלקערונג.

פאליטישע רעפעראטן

די רעפעראטן אויף אקטועלע פאליטישע טעמעס, וואס די בונדישע ארגאניזאציע פלעגט דורכפירן, זענען געווען א שם־דבר אין אונדזער שטעטל. בעלכאטאוו, וואס איז דאך נישט געווען פון די גרויסע פרא־ווינץ־שטעט, האט געהאט די זכיה צו הערן די בעסטע בונדישע רעפע־רענטן און לעקטארן. עס זענען ביי אונדז געווען: דער באליבטער בונדי־שער פירער ח' ה. ערליך, ב. שפענער, יעקב פאט, ארטור זיגעלבוים, ליב־טענשטיין, איסר גאלדבערג, אבראשע בלום, מיזלער, מילמאן, זעלמא־נאוויטש א"א. זענען טאקע די פארלעזונגען געווען פאר דער באפעלקערונג א קוואל פון גייסטיקן נענום און מיט אומגעדולד פלעגט דאס שטעטל ווארטן אויף די רעפעראטן.

ווידערשטאַנד. — די היימישע רעאַקציע

אונדזער שטעטל האָט פּאַרמאָגט א גרויסע רעוואָלוציאָנערע טראַדיציע. פּאָגראָם־העצעס האָבן ביי אונדז קיינמאָל נישט געהאָט קיין גרויסן דערפאָלג. די לאַנגיאָריקע צוזאַמענארבעט פון די יידישע און פּויליש ארבעטער האָט געגעבן די דערוואַרטע רעזולטאַטן. בעת פּיעטריקאָוו, סטערצאָוו א״א ארומיקע שטעטלעך האָבן אָפט געליטן פון אַנטיסעמיטישע אקציעס, האָט אונדזער שטעטל דעם טעם כמעט נישט פּאַרזוכט. דאָס היסט נישט, אז עס זענען ביי אונדז נישט געווען קיין רעאַקציאָנער־אַנטיסעמיטישע עלעמענטן וואָס האָבן געהאָט חשק צו פּראָווָאָצירן געשעענישן. זיי האָבן זיך אָבער צוריקגעהאַלטן ווייל זיי האָבן געוווסט, אז די בעלכאַטאָווער יידישע און פּויליש ארבעטער וועלן נישט דערלאָזן קיין אַנטיסעמיטישע פּראָווָאָקאַציעס.

נישט האָבנדיק די מעגלעכקייט עפּעס אויפצוטון אין שטעטל גופא, האָט די פּויליש רעאַקציע אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן די ארומיקע דאָרפישע אָפּגעשטאַנענע עלעמענטן און ביי זיי האָבן די באַקאַנטע אַנטיסעמיטישע ארגומענטן („יידן זענען שולדיק אין אייער ארעמקייט״ א״א) געהאָט א לייכטן דערפאָלג. עס האָבן זיך געגומען פּאַרשפּרייטן גאַנץ ערנסטע ידיעות, אז א באַנדע פּאָגראָמשטשיקעס גרייט צו אָן איבערפאַל אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין א מאַרק־טאָג. דער בונדישער קאָמיטעט האָט באַלד צונויפגערופן א דרינגנדיקע זיצונג און עס איז באַשלאָסן געוואָרן זיך צו וועגדן צו דער פּ.פּ.ס. און אויך צו די לינקע, און צום טעקסטיל־פּאַראיין וועגן א געמיינזאַמען באַוואָפנטן ווידערשטאַנד. אונדזער וועגדונג איז אויפגענומען געוואָרן פּאָזיטיוו און גלייך זענען אויסגעטיילט געוואָרן גרופּן מיט דער אויפגאַבע צו שטעלן א באַוואָפנטן ווידערשטאַנד די ענדעקעס און סאַנאַציע־כולינאַנעס. בונדישע פּאַרשטייער זענען אויפגענומען אין בית־המדרש און גרופּן די יידישע באַפעלקערונג צום ווידערשטאַנד. די ענדעקישע און סאַנאַציע „העלדן״ האָבן זיך דערווסט וועגן די צוגרייטונגען און אין גרויס מורא האָבן זיי אָפּגערופן זייער געפּלאַנטן איבערפאַל.

אזוי איז עס געשען עטלעכע מאָל. דער „בונד״ איז אָבער שטענדיק געשטאַנען אויף דער וואַך, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן פּארטיידיקן דעם כבוד פון דער יידישער באַפעלקערונג.

אַרעסטן

די טעטיקייט פון אונדזער באַוועגונג איז שטענדיק געווען ווי א דאָרן אין די אויגן פון דער שטאָטישער רעאַקציע. מיט גאַל פלעגט דער סאַנאַציע־וויצעפרעזידענט פון מאַגיסטראַט מילער רעדן וועגן „בונד". זיינע רייד האָבן, נאַטירלעך, גהאַט זייער פּעולה ביי דער פּאָליציי און אַזוי איז פּאַרגעקומען דער ערשטער אַרעסט פון צוויי אַקטיוויסט בונדישע טוער: אסתר עקשטיין און משה יאַקובאָוויטש. ווייל דער „בונד" איז נאָך דעמאָלט געווען לעגאַל — האָט מען קענן די חברים פאַרמולירט פאַלשע באשולדיקונגען און נאָכן אָפהאַלטן זיי עטלעכע חדשים אין דער פּיעטרי־קאָוער תפיסה — האָט דאָס גהריכט זיי געמוזט באַפרייען. א צייט שפּעטער איז אַרעסטירט געוואָרן דער שרייבער פון די שורות און אויך ח' מאיר קריזמאַן, אָבער אויך זיי האָט דאָס גהריכט, חדשים נאָכן אַרעסט, געמוזט באַפרייען. דער ווילדער כעס פון דער שטאָטישער רעאַקציע האָט זיך אָבער באַזונדער קאָנצענטרירט אויפן ח' זלמן פודלאָווסקי. מען האָט געזוכט אַלערליי תחבולות אים צו קאָנען שיקן אויף „קוראַציע". אונדזער אַרגאַניזאַציע האָט אונטערגענומען אַן ענערגישע אַקציע און מיט דער הילף פון די פּיעטריקאָוער חברים יעקב בערלינער און אברהם וויסהאַף (ביידע זענען זיי אומגעקומען אין טרעבלינקע) האָט ח' זלמן אויסגעמיטן דעם קאָנצענטראַציע־לאַגער.

די היימישע רעאַקציע האָט גענלייבט, אז מיטן אַרעסטירן די בונדישע טוער וועלן זיי קאָנען צעברעכן אונדזער באַוועגונג. דערגרייכט האָבן זיי אָבער דאָס פּאַרקערטע.

דער אַקטיוו

עס איז כדאי צו דערמאָנען א רייע חברים, וועלכע האָבן געשפּילט אַן אָנגעזעענע ראָל אין דער בעלכאַטאָוער בונדישער באַוועגונג צוויישן ביידע וועלט־מלחמות.

חבר זלמן פודלאָווסקי — א זון פון דעם גוטבאַקאַנטן רעליגיעזן ייד משה־לאָזער טאַמאַשאָווער, איז ער דערצויגן געוואָרן אין א שטרענג־רעליגיעזער סביבה. יאָרנלאַנג האָט ער געלערנט אין בית־המדרש, וואָס איז אייגנטלעך געווען די ישיבה פון שטעטל. עס איז אפילו זיינע עלטערן נישט איינגעפאַלן אין געראַנק, אז זייער זון, וואָס זיצט יומם־ולילה איבער דער גמרא, וועט גאָר לייענען אין געהיים רע־

וואלוציאנערע ליטעראטור. עס געדויערט נישט לאנג אוז דער יונגער זלמן ווערט מיטגעריסן מיטן רעוואלוציאנערן שטראם, פארלאזט דעם בית־המדרש אוז ווארפט זיך אריין, מיט זיין גאנצער ענערגיע אוז ליידנשאפט אין דער בונדישער ארבעט. צוזאמען מיט יוסף רייך, אלי טוואראדאווסקי, אברהם אוז הענעך ליבערמאן א"א. גרינדעט ער אין בעלכאטאוו דעם קולטור־פאראיין, וואס גרופירט מיט דער צייט כמעט די גאנצע יונגע פוז אונדזער שטעטל. זלמן ווערט איינער פוז די וויכטיקסטע טוער אינעם פאראיין. עס ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה. די געזעלשאפטלעכע ארבעט ווערט אי־בערגעריסן. זלמן ווערט פארשיקט אויף צוואנג־ארבעט. ווי נאר די מלחמה ענדיקט זיך אוז דאס לעבן הייבט זיך אן נארמא־ליזירן — זעט מען ווידער זלמנען ביי דער געזעלשאפטלעכער ארבעט. צוזאמען מיט א גרופע בונדיסטן, ווי אברהם לייב, ליבערמאן, אלטער ראזענטאל, בערל לייב, ישכר פוזשיבילסקי א"א באלעבט ער אויפ־סניי די בונדישע ארגאניזאציע. מיט לייב אוז לעבן גיט ער זיך אפ דער בא־ווענונג. ער איז רעפערענט אויף קרייזן, מאסווקעם אוז פארזאמלונגען, קאנפערענט פוז דער „פאלקסציטונג", סעקרעטאר פוז „בונד" אין בעלכאטאוו. ער איז אקטיוו באטייליקט אין אלע גייסטיקע אוז פראק־טישע ארבעטן פוז דער באווענונג. פאר אלץ געפינט ער צייט. ער איז פירער אוז אויספירער.

זלמן פודלאווסקי

לאנגע יארן איז זלמן געווען וויצע־פארזיצער פוז טעקסטיל־פאראיין אוז פונקט אזוי געליבט פוז די יידישע אוז פוילישע טעקסטיל־ארבעט ווי געהאסט פוז דער רעאקציע. ער איז איינער פוז די גרינדער פוז דער יידיש־ווענלטלעכער שול אין בעלכאטאוו. ער ווערט כסדר געוויילט אין שטאט־ראט, ווו ער פירט, צוזאמען מיט די אנדערע בונדישע ראט־מענער, א ביטערן קאמף לטובת דער יידישער באפעלקערונג. ער איז אויך ראטמאן אין דער קראנקן־קאסע. מען האט געדארפט זיין ביי אים אין שטוב כדי צו וויסן, וואס זלמן איז געווען פאר דער ארעמער יידישער

באפעלקערונג. פאר יעדן האט ער געפונען צייט, פאר יעדן — א גוט וואָרט. צו ליב דער געזעלשאפטלעכער ארבעט האט ער פארנאכלעסיקט זיין אייגן לעבן. ער האט נישט געהערט צו די, וואס באפעלן נאר יענעם און אליין האנדלען זיי אנדערש.

זלמן איז אויך געווען מיטגליד פון פארטיי־ראט אין פוילן און דע־לעגאט כמעט אויף אלע צוזאמענפארן פון „בונד" אין די יאָרן פון צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

בעת דעם גרויסן חורבן איז זלמן פארוואָרפן געוואָרן אין נאָרד־אמעריקע און אויך אין דער נייער היים האט ער נישט אָפגעשטעלט זיין הילף־גרייטקייט פאר יעדן וואס וועגדט זיך נאָר צו אים. נאָך היינט, שוין נאָך אכט יאָר אמעריקע, שרייבט ער: „דאס גרויסע ניו־יאָרק איז פאר מיר אן אומגליק, פאר מיר איז גוט געווען בעלכאטאוו". מען קאָן דרייסט זאָגן, אז זלמנס לעבנס־געשיכטע איז די געשיכטע פון דער גאַנ־צער בונדישער באוועגונג אין בעלכאטאוו.

ה ע נ ע ך ל י ב ע ר מ א ן — שטאמט אויך פון א רעליגיע־זער פאמיליע. אויך ער האט אדורכגעמאכט זלמנס וועג פון בית־המדרש צום סאָציאליזם. ער האט מיטגעמאכט אלע עטאפן פון דער בונדישער באוועגונג ביי אונדז אין שטאָט. אין כארקאטער איז ער דער קעגנזאַץ פון זלמנען, א קאלטער, שטענדיק א צוריקגעהאלטענער, אבער אויך א פארביסענער אין זיינע איבערצייגונגען. מיט זיין האלטונג האט ער ארויסגערופן אן ערנסטע באציאונג צו זיך. געווען א לאנגע צייט מיטגליד פון פארטיי־קאָמיטעט און פון אנדערע אָנפירנדיקע אינסטאנצן. ער איז די גאנצע צייט, אן איבערריים, געוויילט געוואָרן אין שטאָט־ראט. בעת דער נאצישער אָקופאציע איז ער געווען אין לאדושער געטא און דארט אקטיוו מיטגעארבעט אין דער בונדישער אונטערערדישער באוועגונג. אין געטא האט ער אויסגעהויבט זיין נשמה.

אין משך פון דער עקזיסטענץ פונעם שטאָט־ראט זענען אין אים געוויילט געוואָרן, א חוץ די צווי הערמאנטע אויך די חברטע רחל פוד־לאָווסקי (זלמנס פרוי). זי שטאמט פון פיעטריקאָוו, זייער יונג געוואָרן אקטיוו אין דער בונדישער באוועגונג און שפעטער — אין דער בעלכאטא־ווער ארגאניזאציע. זי איז אומגעקומען בעת דער נאצי־אָקופאציע;

יהושוע זשאַרסקי — פון לאָדזש. געווען אַן איבערגעגע־בענער טוער אין דער בעלכאַטאָווער בונדישער אָרגאַניזאַציע. אַ צייט געווען לאַווניק אין מאַגיסטראַט. מיט לייב און לעבן האָט ער געדינט דער אַרבעטנדיקער באַפעלקערונג פון אונדזער שטאָט. אויך ער איז אומגעקומען בעת דער נאַצי־אָקו־פּאַציע.

יהושוע זשאַרסקי

ישכר פּזשיבילסקי — אַריין אין דער באַוועגונג אַלס יונ־גער בחור, האָט ער זיך אָבער שנעל אויסגעטיילט און האָט אָנגעהויבן צו פאַרנעמען אַ וויכטיקן פּלאַץ אין דער אַרבעט. אָנגעפירט מיט קרייזן, אויפגעטראָטן אויף מאַסוווקעס, געווען אַ לענגערע צייט מיטגליד פון פּאַרטיי־קאָמיטעט, קאַנדידאַט צו די שטאָט־ראַט וואַלן. שפּעטער האָט זיך ח׳ ישכר באַזעצט אין לאָדזש און געוואָרן אַן אַקטיווער טוער אין דער אָרטיקער בונדישער אָרגאַניזאַציע. בעת דער דייטשער אָקופּאַ־ציע האָט ער געהערט צום אונטערערדישן קאָמיטעט פון „בונד". לויט עס דערציילט ח׳ יעקב נירענבערג פון לאָדזש — איז ישכר פּזשיבילסקי אומגעקומען אין טרעבלינקע.

גרשון ברייטבארג — אַן אַלטער איבערגעגעבענער בונדיסט, אַ שוסטער־ארבעטער. לאַנגע יאָרן איז ער געווען אין פּאַרטיי־קאָמיטעט, אין דער פאַרוואַלטונג פון דער יידיש־וועלטלעכער שול. שטענדיק אַ קראַנקער, איז פונדעסטוועגן קיין שום אַרבעט נישט געווען צו שווער פאַר אים. אַ מוסטערהאַפטער אָרגאַניזאַטאָר, האָט ח׳ גרשון זיך באַזונ־דער אויסגעצייכנט בעת וואַלן צום סיים, אָדער צום שטאָט־ראַט. אין זיין אָרעמען שוסטער־געוועלבל אויף דער פּאַביאַניצער גאַס, אין יאַנקל פלאַ־קאָוויטשעס הויז, ווו ער האָט געוווינט אין איין צימער, וואָס איז מיט אַ פאָרהאַנג געווען אָפּגעטיילט פונעם שוסטער־וואַרשטאַטל, האָט מען שטענדיק געטראָפן בונדיסטן. אונטער דעם קלאַנג פונעם שוסטער־העמערל

פּלענן זיי דאָרט האַרציק פאַרבערענגען מיט אים און זיין פרוי גאָלדע. גאָלדען פּלענט מען ביי אונדז רופן „די מאַמע פון בונד". ח' גרשון און זיין פרוי און די צוויי טעכטער זענען אומגעקומען. די דריי זין געפינען זיך היינט אין בעלגיע און זענען דאָרט אקטיוו אין דער בונדישער ארבעט.

ל י ב ל פ ו ד ל א ו ס ק י — זלמנס א יינגערער ברודער. ער איז געקומען צום „בונד" אין די שפּעטערדיקע יאָרן. ער האָט פאַרמאָגט די פעאיקייט שנעל און שארף צו באַנעמען ענינים און פּראָבלעמען. אין דער באַוועגונג איז ער געווען זייער אקטיוו, אָנגעפירט מיט קרייזן און אויפגעטראָטן אויף עפּנטלעכע אונטערנעמונגען. בעת דער מלחמה איז ער אוועק קיין רוסלאַנד, אָבער אין א צייט שפּעטער איז ער צוריקגעקומען קיין פוילן, ווו ער איז געווען זייער אקטיוו אין דער פּאַרטיזאַנען־באַוועגונג. נאָך דער מלחמה האָט ער איז פוילן געהאָלפן ווידער אויפּשטעלן די בונדישע באַוועגונג און איז געווען א מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט פון „בונד". ער האָט אויך געהערט צו דער אָנפירונג פון די געווען פּאַרטיזאַנען. ער האָט שפּעטער פּאַרלאָזט פוילן.

א ס ת ר ע ק ש ט י י ן — שטאַמט פון א זייער פרומער און חסידישער פאַמיליע. זי איז געווען אקטיוו סיי אין דער יוגנט און סיי אין דער פּארטיי און געהערט צו דער אָנפירונג פון די ביידע אָרגאַניזאַציעס. היינט איז זי אין אַרגענטינע.

עס דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן: אלטער ראָזענטאל, בערל לייב, לוי געלבאַרט, אברהם און פייוול נאַפּאַרסטעק, יאנקל ראָטשטיין, כאמל דושיאלאָווסקי, משה יואל יעזשי, אלי' קלוג, בערקאָוויטש, ש. געלבארט א"א.

עס איז נישט מעגלעך אויסצורעכענען אלע חברים און חברטעס, וואָס זענען געווען אקטיוו אין דער בונדישער באַוועגונג אין בעלכאַטאַוו. כמעט אלע זענען זיי אומגעקומען, בלויז אייניצלנע פּאַרטיזומטע זענען על פּי נס ניצול געוואָרן. און די נעבליבענע, וואָס זענען איצט צעשפּרייט איבער דער גאַרער וועלט, דערמאָנען זייער היים־שטעטל מיט שטאַרקער ליבשאפט.

זיינוול פשעדבאָרסקי

צו דער געשיכטע פון דער לינקער אַרבעטער-באַוועגונג

די אַרבעטער באַוועגונג אין בעלכאַטאָוו ציט איר פּאָדעם שוין פון יאָר 1895. שוין דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן די אָרגאַניזירונג פון די יידישע און פוילישע אַרבעטער. אין זיין בוך „געשיכטע פון דער אַרבעטער באַוועגונג אין פוילן" ברענגט דער גוט-באַקאַנטער אַרבעטער טוער און שרייבער לוציאַן רודניצקי פאַקטן וועגן דעם העלדישן קעמפער און פּאָליטישן אַרעסטירטן מ. גאָלדפיש פון בעלכאַטאָוו. בעלכאַטאָוו איז אויך איינע פון די שטעטלעך וועלכע צייכענען זיך אויס מיט זייערע אַקציעס בעת די רעוואָלוציאָנערע אויפברויזן אין יאָר 1905. עס קומען דאָן פאָר גרויסע אַרעסטן און עס ווערן פאַרשיקט קיין סיביר א גאַנצע רייַ אַרבעטער, ווי שפּיגלמאַן, כאינאַצקי און אַנדערע. די אַרבעט, וועלכע ווערט דאָן איבערגעריסן אויף א שטיקל צייט, לעבט אויף מיטן קומען קיין בעלכאַטאָוו פון ח' גאָטליב (היינט אין אַרגענטינע), וועלכער אַרגאַניזירט וווייטער קאַמפּס-גרופּן, ווי עס באַשטעטיקט א פּאָטאָגראַפיע פון אָפּגעהאַלטענער זיצונג אין יענער צייט.

מיטן אויסברוך פון ערשטן וועלט-קריג שטעלן זיך אָפּ די פאַבריקן און עס ווערט פאַקטיש איבערגעריסן די פּאָליטישע אַרבעט. עס בלייבן די קולטור-געזעלשאַפטן, וועלכע פירן א קולטור-אַרבעט, און עס אָרגאַניזירן זיך די הילפס-קאַמיטעטן.

אין יאָר 1919 הויבן זיך אָן אין גאַנצן לאַנד די דיסקוסיעס אַרום די „21 פונקטן" און עס שפּאַלט זיך דער „בונד". אויך אין בעלכאַטאָוו שאַפט זיך א גרופּע פון „21 פונקטן", וועלכע ציט מיט זיך מיט א גרויסן טייל יידישע אַרבעטער. צוליב לעגאַלע טעמים איז די גרופּע געצוונגען צו פאַרלאָזן דעם קולטור-פאַראיין, וועלכער בלייבט אין די הענט

פון „בונד". דער אָנפירער פון דער לינקער באוועגונג איז יחזקאל בירענ־צוויג, א דינאמישער מענטש מיט אָריענטאַציע און באווסטזיין, וואָס איז זייער באַליבט צווישן די בעלכאטאָווער ארבעטער. אונטער זיין וויר־קונג און מיט דער מיטהילף פון אַנדערע טוער, וועלכע קומען צו יענער צייט קיין בעלכאטאָוו, ווי הערשל בעקערקונץ, ווערט דורכגעפירט א גרויסע וועריזונגס־אקציע און די גרעסטע טייל בעלכאטאָווער יידישע ארבעטער שליסט זיך אָן אין „קאָמבונד".

וועז עס ברעכט אויס די מלחמה צווישן פוילן און ראטנפארבאנד אין 1920, פירט די לינקע באוועגונג אָן אינטענסיווע אגיטאַציע זיך נישט צוצושטעלן אין מיליטער. עס קומען דאָן פאָר גרויסע איבערפאלן פון דער פוילישער זשאנדארמעריע און עס ווערט ארעסטירט דער בעסטער אקטיוו. אַנדערע זענען געצוווונגען אַריינצוטרעטן אין מיליטער.

נאָך א שטיקל צייט קומט ווייטער בעקערקונץ און רופט א פארזאמ־לונג, וועלכע ווערט אָבער נעמסרט. בעקערקונצן געלינגט צו אנטלויפן דורך א פענצטער און דער לאָקאל ווערט געשלאָסן. קיין ארעסטן זענען דאָן נישט פאָרגעקומען, אָבער די לינקע באוועגונג איז געצוווונגען איבערצו־גיין צו אומלעגאַלער ארבעט.

אין דער זעלביקער צייט קומט פאָר אין לאָדזש אָן איבערפאל אויף דעם לינקן נאָדל פאראיין. א באדייטנדע גרופע קומט זיך אויסבאהאלטן אין בעלכאטאָוו. זיי העלפן איינשטעלן די ארבעט אויף דער באזע פון קעמערלעך און עס ווערט ארגאניזירט א פארטיי־קאָמיטעט, אָנגעפירט פון יחזקאל בירענצווייג, און א יוגנט־קאָמיטעט אָנגעפירט פון שאמע בירענצווייג און חיים יוסף יאאב.

עס ווערן געשאפן ביי צען קעמערלעך, צוזאמענגעשטעלט פון קרוב 60 פערזאָן. מיט דער פאָליטישער און קולטור־ארבעט פירן אָן: רחל ליכטענפעלד, בירענצווייג, ה. פיגעל, לאזער אבראמטשיק. עס ווערט גע־פירט א לעבעדיקע טעטיקייט און די באוועגונג רופט זיך פ. פ. ק. (פוילי־שע קאמוניסטישע פארטיי). די הויפט־ארבעט באשטייט אין אויפהויבן דעם קאמף קעגן די קלאָגעדיקע באדינגונגען, אין וועלכע עס געפינען זיך די ארבעטער. מען הויבט אָן מיט די יידישע און מען וואַרפט זיך גלייך איבער צו די פוילישע ארבעטער. עס ווערט ארגאניזירט דער ערשטער טעקסטיל־שטרייק, ביי וועלכן מען געווינט אלע פאָדערונגען, אָבער מען

קאָז זיך לאַנג נישט פּרייען מיטן נצחון, ווייל צוליבן פאַלן פון דער פּוילישער וואַלוטע קומען כסדר צו נייע קאַנפליקטן מיט די פאַבריקאַנטן.

וועגן עם ארגאַניזירט זיך אין בעלכאַטאָוו אַן אַלגעמיינער פּראָפעסיאָנעלער פאַראיין פון טעקסטיל ארבעטער, אַרגאַניזירט פּ. פּ. ק. אין אים אַ האַנט־סעקציע, צו וועלכער עס נעהערן איבערהויפּט יידישע ארבעטער. מיט דער סעקציע פירן אַן יידל מאיר קאַכמאַנסקי, שלמה לייב מאַשקאָוויטש, יוסף גליקסמאַן א"א. אין דער פּאַרוואַלטונג פון טעקסטיל־פאַראיין גייען אַריין פּוילישע און יידישע ארבעטער.

פּ. פּ. ק. הויבט אָן ארבעטן צווישן די פּוילישע ארבעטער און מען ציט אַריין אַ גרופּע אין דער פּאַרטיי, דורך וואָס די קאָמוניסטן באַקומען אַ גרויסן איינפלוס אין פאַראיין. אָבער דאָס געדויערט נישט לאַנג, ווייל די צענטראַלע שיקט כסדר פּעפּעסישע פונקציאָנערן קיין בעלכאַטאָוו טוענדיק אַלץ בכדי צו פאַרוואַנדלען דעם פאַראיין אין אַ סעקציע פון פּ. פּ. ס. (פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי).

אין 1925 קומט פּאָר אַ טעקסטיל־צוזאַמענפּאָר, צו וועלכן עם וועלן געשיקט פון בעלכאַטאָוו די דעלעגאַטן בירענצוויג און קאָטשמאַרעק. אין זעלבן יאָר קומען קיין בעלכאַטאָוו אַלס אָנגעשטעלטע פון דער קראַנק־קאַסע צוויי פּעפּעסישע טוערס, הוזאר און שמיט, וועלכע ווערן אויך באַשטימט דורך דער צענטראַלע אַלס פונקציאָנערן פון טעקסטיל פּאָר־איין. עס הויבן זיך אָן גרויסע קאַמפּן צווישן די לינקע און פּ. פּ. ס. הוזאר נוצט דאַן אויס אַ נישט־געלונגענע ארויסטרעטונג פון דעם לינקן פּאָרשטיי־ער יידל מאיר קאַכמאַנסקי וועגן אַראָפּנעמען דאָס הייליקע בילד, וואָס הענגט אין קלאַסן־פאַראיין, בכדי אויפצוהעצן קעגן די קאָמוניסטן די ווייניק־באַוווסטזיניקע פּוילישע ארבעטער. די סיטואַציע ווערט גערא־טעוועט אַ דאַנק יחזקאל בירענצוויג, וועלכער קומט אַלס גאַסט צו אַ זיצונג און נעמט אַ וואָרט צו אַ דורכגעלייענטן פּראָטאָקאָל וועגן דעם ענין. ער דערקלערט, אַז נישט הוזאר און נישט קאַכמאַנסקי זענען געווען אויפן ארט מיט זייערע ארויסטרעטונגען און ער שלאָגט פּאָר, אַז מען זאָל שיקן אַ דעלעגאַציע קיין לאָדזש, כדי זיך צו אינפּאָרמירן. צי דאָרט הענגען הייליקע בילדער אין פאַראיין. דאָס בילד ווערט סוף־כל־סוף אַראָפּגענומען און די קאָמוניסטן רייסן דעמאָלט ארונטער דעם פונקציאָ־נאַר פאָר זיינע אַנטיסעמיטישע ארויסטרעטונגען. די לינקע געלינגט אויך צוריק אָנהויבן די ארבעט צווישן די פּוילישע ארבעטער.

יענע צייט פון אַרבעט איז פאַר דער פּאַרטיי געווען די הערלעכסטע אין בעלכאַטאַוו. עס שאַפט זיך דאַן אויך א נאָדל־פּאַראיין, אַננעפירט פון יוסף לופט, פּרץ שטאַטלענדער און חיים יוסף יאאב. מען ברענגט אַראָפּ באַקאַנטע רעדנער צו רעפעראַטן וואָס ווערן אַרגאַניזירט דורכן נאָדל־פּאַראיין. עס קומט אהרן וואלי גוטמאן (מיכלין). דער נאָדל־פּאַראיין האָט אַבער געטיילט דעם זעלבן גורל וואָס דער טעקסטיל פּאַראיין — די בונדישע צענטראַלע לייזט אים אויף און אַרגאַניזירט א נייעם פּאַראיין אַננעפירט דורך די בונדיסטן.

אין יענער צייט ווערט די פּאַרטיי געשטאַרקט דורך א פּרישער גרופּע, דאָס איז די גרופּע אַפּגעשפּאַלטענע לינקע פּועלי־ציון, וועמענס בעסטער אַקטיוו עם טרעט אַריין אין דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. זייערע אַנפירערס, משה שמולעוויטש און קלמן מענדל פּשעדבאָרסקי, ציען מיט זיך מיט די גרעסטע טייל לינקע פּועלי־ציון. משה שמולעוויטש נעמט גלייך איבער די אַרבעט אין טעקסטיל־פּאַראיין. אין זעלבן יאָר ווערט ער אַרעסטירט בעתן גרויסן טעקסטיל־שטרייק.

בעת די דיסקוסיעס אין דער פּאַרטיי נאָך דער מאי־איבערקערעניש (יאָר 1927), נעמט בעלכאַטאַוו אַן אַקטיוון אַנטייל. עס קומען דאַן קיין בעלכאַטאַוו אייגער, זאָק און פּרוי גראָסער. די פּאַרטיי פון בעלכאַטאַוו גייט מיט דער מערהייט־גרופּע (וואַרסקי־קאָסטשעוו), בעת די יוגנט שליסט זיך אָן אָן דער מינדערהייט.

אין 1928 קומען פּאַר אין בעלכאַטאַוו שטאַטראַט־וואַלן, צו וועלכע די קאָמוניסטישע פּאַרטיי שטעלט ארויס א ליסטע, וואָס הייסט „ארבעטער אייניקייט". דער ערשטער קאַנדידאַט איז יחזקאל בירענצווייג. די מאַכט האָט נישט נעהאַט קיין מאַטיוון צו פּסלען די ליסטע. זי איז אַבער נעפּאַלן אויף א המצאה און אויסגעשטראָכן דעם ערשטן קאַנדידאַט, בירענצווייגן. דעמאָלט איז די פּאַרטיי געבליבן אין א פּאַרלעגנהייט, ווייל די איבעריקע קאַנדידאַטן זענען געווען בלויז סימפּאַטיקער מיט א שוואַכער פּאָליטישער צוגרייטונג. עס איז דעריבער באַשלאָסן געוואָרן מיטצושיקן צו יערער זיצונג פון שטאַט־ראַט א פּאַרטיי־מיטגליד, וועלכער זאָל אַריינטירן די פיר אויסגעוויילטע קאָמוניסטישע ראַטמענער. די רעאקציאָנערע פּאַרטייען האָבן דאָס אויסגענוצט, בכדי צו דיסקרעדיטירן די קאָמוניסטישע ראַטמענער פּאַר דער באַפעלקערונג.

אַ באַזונדער קאַפּיטל פון דער קאָמוניסטישער טעטיקייט פאַרנעמט די פּויערים־אַרבעט. מען האָט געשאַפן קעמערלעך אין אַ גרויסער צאָל דערפער, מען האָט געהאָלפן שאַפן אַן אָפּטיילונג פון דער לינקער פּוי־ערים פּאַרטיי „סאַמאָפּאָמאָץ כלאָפּסקאַ", מיט אָפּטיילונגען אין אַ סך דערפער. צו די סיים־וואַלן שטעלן די קאָמוניסטן אַרויס אויף דער ליסטע פון פּיעטריקאָווער ראַיאָן צוויי פּויערים־טוער. דאָס זענען — מאַקאָווקאַ פון דריזביץ און דעם סאָלטיס פון שכנישן דאָרף וואַדלעף. די ליסטע הייסט „אַרבעטער און פּויערים אייניקייט". דער פּויערים־דעפּוטאַט וואָיטאָוויטש ווערט אַן אָפּטער באַזוכער אין די אַרומיקע דערפער. עס קומען אויך קיין בעלכאַטאָוו די דעפּוטאַטן סיפּולאַ און ביטנער, וועלכע רעדן צו די פאַרזאַמלטע פּויערים אין די מאַרק־טעג. די קאָמוניסטישע ליסטע ציט אַ סך פּויערים־שטימען.

נאָך די וואַלן הויבט זיך אָן אַ נייע סעריע פון רעפּרעסיעס קעגן דער פּאַרטיי. עס ווערן אַרעסטירט אַ סך אַקטיווע טוער, פון וואָס די פּאַרטיי ליידט שטאַרק. עס קומען אויך אונטער עקאָנאָמישע קריזיסן. די יידישע אַרבעטער, וועלכער זענען כמעט אַלע געווען האַנט־וועבער, פילן אַ נויטווענדיקייט זיך איבערצושיכטן אין די מעכאַנישע פאַבריקן. עס קומט דאַן אויס אויסצושטיין אָנגריפן פון אַלע זייטן. צווישן די פּוילישע אַרבעטער ווערט אָנגעפירט אַן אַגיטאַציע, אַז דער יידישער אַרבעטער ווערט זייער קאָנקורענט, און ווען עס געלינגט שוין יאָ אַריינ־צופירן אַ געוויסע צאָל יידישע אַרבעטער אין די פאַבריקן, קומט דער פּראָבלעם פון די יידישע פאַבריקאַנטן, וועלכע לאָזן די יידישע אַרבעטער נישט אַרבעטן אום שבת. דאָס מיינט, אַז עס דאַרפן זיי פאַרטרעטן די פּוילישע אַרבעטער און אַרבעטן 12 שעה, וואָס עס איז קעגן דעם געזעץ וועגן לעגאַלן אַרבעטס טאָג.

אין די יאָרן 1929—1930 שאַפט זיך אין בעלכאַטאָוו די לינקע פּ. פּ. ס., וואָס עס גיט די לינקע אַ געוויסע מעגלעכקייט צו אָרגאַניזירן די פּוילישע אַרבעטער. עס קומט דאָלינסקי (פון פּיעטריקאָוו), וועלכער האַלט אָפּ קאָנפערענצן. אָבער עס קומען ווייטער פאָר מאַסן־אַרעסטן. אויף אַ ראַ־יאָן־קאָנפערענץ, ווו עס איז פאַרטראָטן פון בעלכאַטאָוו סטעפאַן בוש, ווערט ער אַרעסטירט און די פּאַרטיי פון לינקע פּ. פּ. ס. ווערט אויפגעלייזט אין גאַנצן לאַנד. אין זעלבן יאָר פאַלט דורך אַ זיצונג פון פּאַרטיי־קאָמיטעט אין בעלכאַטאָוו און עס ווערן אַרעסטירט משה געלדבאַרט,

גוטשע האָפמאַן, זלמן סאָלאָמאָוויטש, וואָיטשעך רוזגא (איצט וואָיע־וואָדע אין לובלין) און דער פונקציאָנער פון דער פּאַרטיי. זיי קריגן אָלע גרויסע שטראָפן, פון 2 ביז 8 יאָר. עס וועלן אויך אַרעסטירט דער פונקציאָנער פון דער פּויערים־יוגנט אָלעקסאַנדער זשעלינסקי.

נאָך די אָלע געשעענישן קומט אויס דער פּאַרטיי שווער צו פירן איר אַרבעט. אין לאַנד בושעוועט דער טעראָר, די בעסטע מענטשן, וויי שאָמע בירענצוויג, ווערן אַוועקגעשיקט קיין קאַרטוז בערעזע, א סך פון די עלטערע מיטגלידער פאָלן אַוועק. די אַרבעט פאָלט אויסשליסלעך אויף דער יוגנט. דאָס ווערט אויסגענוצט פון די אַנדערע פּאַרטייען, ווי פּ. פּ. ס. און בונד, און זיי באַהערשן די גאַנצע פּראָפעסיאָנאָלע באַוועגונג.

יחזקאל בירענצווייג געפינט זיך אין יענע יאָרן אין לאָדזש, ווו ער פירט אָן מיט דער פּאַרטיי־אַרבעט צוזאַמען מיט העלע וויינטריט פון וואַרשע. ער פירט אָן אין נאָמען פון צ. ק. מיט די וואָלן אין לאָדזש. נאָך די וואָלן קומט ער צוריק קיין בעלכאַטאָוו און פירט דורך א ריי קאָנ־פערענצן אין סאָסנאָוויץ קלוב, ווו ער רופט אַרויס צו דיסקוסיע די אַנדערע פּאַרטייען. די קאָנפערענצן ווערן מאַסנוויז באַזוכט דורך די בעלכא־טאָוואר יידישע אַרבעטער. עס איז צו מערקן אויך א גרויסע באַטייליקונג פון מיטגלידער קלאַס. עס ווערט צוגעצויגן אפילו די בירו־גערלעבע יוגנט צו די דיסקוסיעס. צווישן די וואָס זענען אַרויסגעטראָטן מיט פּאַרלעזונ־גען פאר „קרייזן" און „מאַסווקעס" אין די אַרומיקע וועלדער און אויף קולטורעלע אָקטן ווילן מיר דאָ, אגב, דערמאָנען די חברים שאָמע בירענצוויג, משה גרושקא, זלמן מענדל פּשעדבאָרסקי, איטשע לייב גאָלד־בערשט, הענעך פינעל.

משה גרושקאָ

עס קומט דאָס יאָר 1930. די גאַנצע קאָ־פּיטאָליסטישע וועלט ווערט אַרומגעכאַפּט פון מוראדיקן עקאָנאָמישן קריזיס און, ווי שטענדיק, איז דער קרבן דער אַרבעטער.

די אונטערנעמער, וועלנדיק קאָנקורירן אייניע מיט די אַנדערע, האָלטן

אין איין שניידן די שכירות, כאָטש פּאַקטיש האָט דער אַרבעטער, ביי די בעסטע באַדינגונגען, געהאַט קוים צום לעבן.

אין יאָר 1932 פּאַרמעסטן זיך די בעלכאַטאָווער טעקסטיל־פּאַבריקאַנטן צו שניידן די לוינען אויף גאַנצע 40%. די וועבער, נישט קענענדיק טאָלערירן אזא גרויסע רעדוקציע, דערקלערן א שטרייק. די צייט אויף צו פירן שטרייקן איז נישט געווען קיין גינסטיקע, דער קאַמף ווערט אַבער געפּירט מוטיק און פּאַרביטערט. זעקס חדשים צייט האָט זיך דער שטרייק געצויגן, געפּינענדיק א שטאַרקן אָפּקלאַנג אין גאַנצן לאַנד. אַפּילו אין אויסלאַנד זענען קאַמענטירט געוואָרן די געשעענישן אין לאָדזשער ראיאָן.

די פּראָגרעסיווע באַוועגונג אַנגאַזשירט אירע בעסטע אַקטיוויסטן אָנצופירן דעם קאַמף ווי אויך צו אָרגאַניזירן הילף פּאַר די אויסגעהונגערטע שטרייקערס און זייערע משפּחות.

עס קומען דאָן פּאָר גרויסע מאַניפעסטאַציעס און מיטינגען אין שטעטל. דער רעזולטאַט דערפון איז, אַז די פּאָליציי פירט דורך גרויסע אַרעסטן, און די לינקע באַוועגונג פּאַרלירט אירע בעסטע אַקטיוויסטן, וועלכע ווערן פּאַרשפּאַרט אין תפיסות.

עס איז כדאי צו באַמערקן, אז טאַקע בעת אָט דער גרויסער אקציע איז נעקומען צו אַן איבערבּרוך אין לעבן פון דעם אַקטיוון פּאַרטייטוער יחזקאל בירענצווייג. זיין האַנדלונג אין זיין פּאַבריק אלס פּאַרטיידעלעגאַט האָט דערפירט דערצו, אַז די פּאַרטיי איז געווען געצוווּנגען אים אויסצושליסן פון דער באַוועגונג.

צוליב די דאָזיקע און א רייע אַנדערע פאַקטאָרן און נישט קענענדיק מער אָנהאַלטן דעם קאַמף, ווערט דער גרויסער שטרייק, אפשר דער גרעסטער אין דער געשיכטע פון בעלכאַטאָוו, פּאַרשפּילט.

ווען עס קומען שפּעטער די פּאָגראָמען אין מינסק־מאַזאָוויעצק, טשענסטאָכאָוו, בליבט אויך בעלכאַטאָוו נישט הינטערשטעליק אין דעם קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם און רעאקציע.

עס ווערן אָרגאַניזירט אייניהייטלעכע קאַמיטעטן און עס ווערן דורכגעפירט „מאַסווּוקעס", בעת וועלכע עס טרעטן ארויס מענדל שימקעוויטש פון די לינקע און פּרץ פרייטאָג פון „בונד". אויך ווערט צוזאַמענגעאַרבעט מיט אַנדערע באַוועגונגען אין דער יידישער שול.

די אָנפירנדיקע קערפערשאפטן פון דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג האָבן שטענדיק געקוקט אויף בעלכאטאָוו ווי אויף אייגעם פון די פּאָר־געשריטנסטע שטעטלעך אין פוילן. עס איז כמעט נישט דורך א וואָך, אז אונדזער שטעטל זאָל נישט באַזוכט ווערן פון א פּאַרשטייער פון דער צענטראַלע.

ווען עס זענען אויסגעבראָכן די אומרוען אין קראָקע, זענען די לינקע געווען די ערשטע, וואָס האָבן געשטויסן די פּ. פּ. ס.ישע ארבעטער אָפּ־צושטעלן די פאַבריקן אלס צייכן פון פּראָטעסט און בעת די אָקופּאַציע־שטרייקן, אין יענע יאָרן, האָבן פיל פּראָגרעסיווע פּויערים פון די אַרו־מיקע דערפער, אונטער דער השפּעה פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, גע־בראכט הילף פאר די שטרייקנדיקע ארבעטער. אין די לעצטע יאָרן פּארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן די לינקע באקומען א גרויסע השפּעה אפילו אין די בירגערלעכע קרייזן. די פּאַרטיי האָט גע־טון אלץ, וואָס איז מעגלעך געווען בכדי אויף א ממשותדיקן אופן אויס־נוצן די אינטעליגענץ פאר דער אקטיווער טעטיקייט אין דער באַוועגונג. פיל פון זיי האָבן אָנגעפירט מיט דער קולטור־ארבעט, צום ביישפיל, מיטן „אַגראָ־ייד" האָבן אָנגעפירט אין בעלכאטאָוו: שמחה געלבארד, נפתלי הובערמאן, חיים בער מארקאָוויטש און ד"ר טענענבוים.

בעלכאטאָוו איז נישט געווען איננאנצן אפהענגיק בנוגע פּראָפּא־גאַנדע־מאטעריאל פון דער צענטראלע. עס האָט אין שטעטל פונקציא־נירט א נעהיימע דרוקערייַ, וואָס פלעגט פון צייט צו צייט פּארעפנטלעכן אומלעגאלע ליטעראטור און אויך מאטעריאלן צוגעפאסט צו די אקטועלע געשעענישן אין לאנד.

עס האָט אויך עקזיסטירט א בריט־פּארצוויגטע קערפערשאפט צו הילף די פּאָליטישע ארעסטירטע, וואָס איז פּאטראָניזירט געוואָרן דורך דער פּאַרטיי. די באַוועגונג האָט אַרומגענומען הונדערער און הונדערטער ארבעטער און פּאָלקס־מענטשן. מיט דעם ארבעטס־אָפּשניט האָבן אָנגע־פירט; בראָנעק אייכנער, הערשל ריכטער און אלעק לעווענשטיין (פון טשענסטעכאָוו).

אין יענער צייט שפּאלט זיך די פּ. פּ. ס. און מיט דער הילף פון דער רעגירונג שאפט זיך מאראטשעווסקים פּאַרטיי „פּראָקעם". עס קומט דאָן קיין בעלכאטאָוו דער פּיעטריקאָווער וורובלעווסקי, וואָס איז בא־קאַנט אלס „פּראָק", און רופט א פּארזאמלונג פון אלע טעקסטיל־ארבעטער,

אויף וועלכער ער זוכט פּאַר יעדן פּרייז אַראָפּצוריסן דעם פּרעסטיזש פון חבר זלמן פּודלאָווסקי, א בונדיסט, אן איבערגעגעבענער אַרבעטער־קעמפּער, אים אויפּפּאָדערנדיק צו פּאַרלאָזן די פּאַרזאַמלונג. וורובלעווסקי רייט אויפן אַנטיסעמיטישן פּערדל, אין דער זעלבער צייט אָבער זוכט ער צו געווינען די יידישע אַרבעטער מיט דעמאַגאָגישע רייד וועגן דעם יידיש־פּוילישן פּאַטריאָט בערעק יאָסעלעוויטש. דאָ נעמט א וואָרט יחזקאל בירענצווייג, כאָטש זלמנס א פּאָליטישער קעגנער, און וועגדט זיך צו די פּעפּעסישע טוער, אז זיי זאָלן פּאַרדאָמען די האַנדלונג פון דעם אַנטי־סעמיטישן אינסטרוקטאָר. די פּעפּעסישע טוערס האָבן אָבער נישט געהאָט קיין מוט דאָס צו טון, ווייל זיי זענען אליין געווען געוג אַנטיסעמיטיש געשטימט. דאָן פּאַרלאָזן די פּאַרזאַמלונג, אויפן רוף פון בירענצווייגן, די יידישע אַרבעטער און א קליינער טייל לינק־געשטימטע פּויליש אַר־בעטער. מיט א צייט שפּעטער זענען געקומען קיין בעלכאַטאָוו וואָלטשאָק און מילמאַן פון לאָדזש און דורכגעפירט א שלום־בית צווישן „בונד" און פּ. פּ. ס.

איבערגעבנדיק אָט די אלע פאקטן, ווילן מיר געבן א טיילווייזע געשיכטלעכע באלייכטונג וועגן דער וויכטיקער ראָל, וואָס עס האָט געשפּילט אין דעם פּאַרמלחמהדיקן פּוילן. דער פּראָלעטאַרישער אוואַנ־גאַרד אין קאמף קעגן דעם רעאקציאָנער־פּאשיסטישן פּוילן, און פּעסט־שטעלן דאָס בכבודיקע אָרט, וואָס עס האָט אין דעם דאָזיקן קאמף פּאַרנומען אונדזער בעלכאַטאָוו. מיר ווילן דאָ נאָך צוגעבן, אז די פּאַרטיי האָט אין בעלכאַטאָוו אַרויסגעגעבן גוטע געזעלשאפטלעכע טוער און פע־איקע מענטשן אויף אלע געביטן. מיר וועלן בלויז דערמאָנען אייניקע: שמעון שמולעוויטש, געקומען פון „בונד", איז אפּט אַרויסגעטראָטן אלס אָפּאָנענט ביי קעגנערישע פּאַרזאַמלונגען און גוט אויסגענומען ביי די מאסן; איטשע לייב גאלדבערשט, אן איינפּאַכער אַרבעטער, וועמען עס האָט געפעלט איין פּום און ער האָט שטענדיק געמוזט שוועד אַרבעטן, ער איז געווען גוט באַהאַוונט אין דער קלאַסישער ליטעראַטור און זיינע לעק־ציעס פלעגן צוציען א גאָר גרויסן עולם. שאָמע בירענצווייג, איז געווען דער עילוי פון שטעטל. ער האָט געקענט גוט לערנען, געווען באַהאַוונט סיי פּאָליטיש, סיי קולטורעל, שטענדיק אָנגעפירט מיט קרייזן פון פּא־ליטישער עקאָנאָמיע און ווייסנשאפטלעכן סאָציאליזם. ער איז אומגעקומען אין לאָדזשער געטא, ווו אפילו דער טרויעריק־באַרימטער רומקאָווסקי

האָט זיך געמוזט רעכענען מיט זיין פּערזאָן. צולעצט זאָל דערמאָנט ווערן קלמן מענדל פּוזשעדבאָרסקי, וואָס איז געווען איינער פון די, וועלכע האָבן אָפּגעגעבן זייער גאַנצע פרייע צייט פאַר דער געזעלשאַפט, ביז דעם לעצטן טאָג פון זיין אומקום. ער איז נישט נאָר געווען דער אָנפירער

אַ גרופּע לינקע אַקטיוויסטינס

פון די לינקע פראַקציעס אין די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען בעת דער אָפּוועזנהייט פון יחזקאל בירענצוויג, נאָר ער איז אויך געווען דער נערוו פון דער גאַנצער קולטור־אַרבעט. צווישן אַנדערן האָט ער אָרגאַניזירט ביים חבר גאָלדבערשט אין שטוב די ביבליאָטעק, ווו ער האָט פאַרבראַכט א סך פון זיין פרייע צייט.

די לעבעדיקסטע מאָמענטן פון דער אַרבעט זענען געווען די צווישן־פּאַרטייישע דיסקוסיעס, וואָס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אין ספּאָרט־קלוב און האָבן צוגעצויגן ברייטע מאַסן, וועלכע זענען געקומען הערן די אינטערעסאַנטע רעפעראַטן פון שאַמע און יחזקאל בירענצוויג וועגן

דער אינטערנאַציאָנאַלער לאָגע. די דאָזיקע רעפעראַטן און דיסקוסיעס זענען געווען דער אויסדרוק פון פּאָליטישער אַקטיוויטעט מיט א בריט קוק, אין קעגנזאַץ צו דעם וואָס עס איז פּאַרגעקומען אין די אַנדערע פּאַרטייען.

די פּאָליטישע דערציאונג פון דער קאָמוניסטישער פּארטיי האָט געהאַט א גרויסע ווירקונג צווישן די בריטע מאַסן, און איבערהויפּט צווישן דער יוגנט, פון וועלכער עס זענען הייגט צו טאָג פּאַראַן אייניקע, וואָס פּאַרנעמען פּאַראַנטוואַרטלעכע פּאָסטנס אין דעם נייעם פּאָלקס פּוילן, ווי דאָס איז גוטשע האָפּמאַן, קויפמאַן א"א.

יעקב צינגלער

די לינקע ארבעטער-באוועגונג צווישן ביידע וועלט-מלחמות

אין קיינעם צו די שכנותדיקע יידישע שטעטלעך, ווו די גרעסטע טייל פון דער יידישער באפעלקערונג האָט געלעבט פון לופט-געשעפטן, האָט שוין ביים סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה בעלכאטאָוו געהאט א גרויסע יידישע ארבעטערשאפט און דאָס האָט געהאט א גרויסע ווירקונג אויפן געזעלשאפטלעכן און פאָליטישן לעבן פון אונדזער שטעטל. אין יענער צייט האָבן שוין עקזיסטירט אין שטעטל צוויי יידישע ארבעטער-פארטייען: די „פועלי-ציון" און דער „בונד", דערבי איז די לעצטע פארטי געווען די שטארקסטע און אנערקענטסטע צווישן דער יידישער באפעלקערונג.

די פאָליטישע געשעענישן נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, בפרט דער אָפּקלאנג פון דער רוסישער רעוואָלוציע, האָבן אויסגעווירקט א בולטע השפּעה אויף דער ווייטערדיקער אנטוויקלונג פון דעם פאָליטישן לעבן אין בעלכאטאָוו.

שוין אין יאָר 1922 קומט פאָר ביי אונדז אין שטעטל — פונקט ווי אין גאנץ פוילן — א שפּאלטונג אין די פריער דערמאָנטע צוויי ארבעטער-פארטייען און עס ווערט ארגאניזירט די לינקע ארבעטער-באוועגונג.

אין דער צייט ווען אין גאנץ פוילן וואקסט אויס די לינקע באוועגונג אויפן שויס פון דער סאציאל-דעמאקראטישער פארטי פון רוסלאנד, פוילן און ליטע, ווָאס האָט איבערגענומען די בעסטע רעוואָלוציאָנערע טראדיציעס פון דעם אמאָליקן „פראָלעטאריאט" און פון דעם לינקן פליגל פון פ.פ.ס., איז אָבער אין בעלכאטאָוו די לינקע באוועגונג ביי דער אנטשטייאונג געווען דורכאויס א יידישע.

די ערשטע אויפגאַבע פון דער נייער פּאַרטיי איז געווען זי פאַרוואַנד־לען אין אַ מאַסן־באַוועגונג פון דער בעלכאַטאָווער אַרבעטערשאַפט. דערי־בער איז מען גלייך צוגעטרעטן צו אָרגאַניזירן די קלאַסן־פאַראיינען פון די וועבערס. דאָס האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט די אַרבעטער פון ביידע נאַציאָנאַליטעטן צו געפינען אַ געמיינזאַמע שפּראַך צו פאַרטיידיקן זייערע געמיינזאַמע אינטערעסן. אין יאָר 1924 ברעכט אויס דער ערשטער גע־מיינזאַמער שטרייק. דער קאַמף איז געווען אַ לאַנגער און אַ שטאַרק פאַרביטערטער. נאָך פיר חדשים צייט געלינגט צו ברעכן די עקשנות פון די אונטערנעמער און דעם שטרייק צו געווינען. אין גאַנג פון דעם קאַמף רוקן זיך אונדזערע חברים אַרויס אין די פאָדערשטע קאַמפס־רייען.

בפרט איז אונדזער טעטיקייט צווישן די פּוילישע אַרבעטער געווען זייער אַ באַשווערטע. אין בעלכאַטאָוו האָבן נאָך דאַן געווירקט צווישן די פּוילישע אַרבעטער די שוואַרץ־רעאַקציאָנערע קאַטוילישע אַרבעטער־פאַר־טייען „כאַ־דע" און „ען־פּע־ער", וועמענס הויפּט־אויפגאַבע איז געווען וואָס מער פאַרשאַרפן דעם אַנטאַגאָניזם צווישן די פּוילישע און יידישע אַרבעטער. אפילו די פירער פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי הוזאַר און שמיט האָבן דערצויגן זייערע פּאַרטיי־מיטגלידער אין גייסט פון אולטראַ־פּאַטריאָטיזם און נאַציאָנאַליזם.

עס איז דעריבער שווער געווען פאַר יידישע פּאַרטיי־מענטשן קומען צו די פאַרסמטע מיט אַנטיסעמיטישן גייסט פּוילישע אַרבעטער און זיי דערקלערן, אַז זיי האָבן געמיינזאַמע אינטערעסן מיט יידישע אַרבעטער.

די אָרגאַניזאַטאָרן פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי האָבן פאַרשטאַ־נען, אַז אויב זיי ווילן באַקומען אַ ממשותדיקע השפּעה אויף דער פּוי־לישער גאַס, מוזן זיי צוטרעטן בויען זייער פּאַרטיי צווישן דער פּוילישער אַרבעטערשאַפט. דאָס איז געלונגען צו טון אין גאַנג פון די כסדרדיקע שטרייקן, ווען די פּאַרטיי האָט איינגעפלאַנצט אַ קענטיקע השפּעה צווישן די פּוילישע אַרבעטער.

פירנדיק די אַרבעט אויף דער פּוילישער גאַס האָט די פּאַרטיי נישט פאַרנאַכלעסיקט איר טעטיקייט צווישן די יידישע אַרבעטער. אין קלאַסן־פאַראיינען קומען אָפט פאָר פאַרזאַמלונגען אין דער יידישער שפּראַך, ווו מען באַהאַנדלט אויסער עקאָנאָמישע ענינים אויך לויפנדיקע פּאָליטי־שע פּראָבלעמען. אין די ראַמען פון די לעגאַלע מעגלעכקייטן ווערן אָר־גאַניזירט עפנטלעכע פאַראַנשטאַלטונגען און עס ווערן פאַרשפּרייט צאָל־

רייכע אויסגאַבן פון דער פּאַרטיי. די לעגאַלע פּאַרטיי־צייטונג „די וואָך" איז די אַממיינסטן פאַרשפּרייטסטע צווישן די בעלכאַטאָווער יידישע אַר־בעטער.

יעדע פּאָליטישע טעטיקייט געפינט איר אָפּקלאַנג אין אונדזער פּאַרטיי־טעטיקייט אין שטעטל. עס ווערט אָרגאַניזירט אַ יידישע ביבליאָ־טעק און עס ווערט געלייגט גרויס אַכט אויף דער אַנטוויקלונג פון אירע מיטגלידער סיי פּאָליטיש, סיי קולטורעל. צוליב די כסדר וואַקסנדיקע רעפּרעסיעס און אַרעסטן פון לינקע טוער ווערט אויך אין בעלכאַטאָוו, פּונקט ווי אין גאַנצן לאַנד, אָרגאַניזירט די רויטע הילפס־אַקציע.

אונדזער פּאַרטיי קומט צו די אַרבעטער און ווייזט זיי דעם וועג צו קעמפן פאַר בעסערע לעבנס־באַדינגונגען. אויף אונדזער רוף און אונ־טער אונדזער אָנפירונג ברעכן דאַן אויס אַ גאַנצע רייע שטרייקן. אַ דאַנק דער גוטער אָנפירונג ווערן ס'רוב שטרייקן געוווען. דאָס דערהויבט דעם פּרעסטיזש און פּאָפּולאַריטעט פון אונדזער פּאַרטיי צווישן די בעלכאַ־טאָווער אַרבעטער־מאַסן.

ווען אין יאָר 1926 אַנטשטייט די לינקע פראַקציע פון פּ.פּ.ס. (לעוויצע פּ.פּ.ס.), באַקומען מיר די מעגלעכקייט צו דערשיינען אין דער עפנטלעכקייט האַלב־לעגאַל. ביי די נאָענטסטע שטאָט־ראַט וואַלן באַקומען מיר די גרעסטע צאָל אַרבעטער־שטימען און אונדזער פראַקציע איז די שטאַרקסטע אין שטאָט־ראַט. מיר באַקומען אויך די גרעסטע השפּעה אין דער פּראָפעסיאָנעלער באַוועגונג און דער בעלכאַטאָווער קלאַסן־פאַר־איין האָט זיך אַ געוויסע צייט געפונען אונטער דער אָנפירונג פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, בפרט בעת דעם גרויסן טעקסטיל־שטרייק אין יאָר 1928. נישט געקוקט אויף דעם דערפאָלג פון אונדזער שטרייק־אַקציע האָט די קאָמוניסטישע פּאַרטיי נישט באַוויזן צו שלאָגן טיפע וואָרצלען צווישן די פּוילישע אַרבעטער־מאַסן. עס האָבן, לויט מיין מיי־נונג, געווירקט דערביי דריי הויפּט־סיבות: 1) די בעלכאַטאָווער פּוילישע אַרבעטער האָבן נישט געהאַט קיין שום פּראָלעטאַריש־רעוואָלוציאָנערע טראַדיציע; 2) די איניציאַטיוו צו אָרגאַניזירן זיך אין דער קאָם־פּאַרטיי איז געקומען פון יידישע אַרבעטער־קרייזן און פאַר ווייניק־באַוווסטזיניקע פּוילישע אַרבעטער איז געווען אַ מאָטיוו פון אומווילן פאַר יעדער איני־ציאַטיוו, וואָס איז געקומען מצד די יידן און 3) דער פאַקט, וואָס די קאָמוניסטישע פּאַרטיי איז געווען נישט־לעגאַל.

פּאַראַלעל מיט דער אויפקלערונגס־אַרבעט אויף דער פּוילישער גאַס ווערט אַנטוויקלט אַ ברייט־פאַרצווייגטע אַרבעט צווישן די יידישע אַר־בעטער. מען האָט געגרינדעט די „ספּאָרט־געזעלשאַפט", וואָס האָט גע־שפּילט אַ גוואַלדיק וויכטיקע ראָלע ביים אַנטוויקלען אונדזער אָרגאַניזאַ־ציע. אויסער דער פיזישער דערציאונג ווערט אויך געלייגט גרויס אַכטונג אויף דער גייסטיקער אַנטוויקלונג פון דער יידישער אַרבעטער־יוגנט. עס ווערן כסדר געגעבן ליטעראַרישע און פּאָליטישע פאָרלעזונגען. עס ווערן אָרגאַניזירט גרופּן פאַר טעאָרעטישער אויסבילדונג. אַזוי אַרום האָט די „ספּאָרט־געזעלשאַפט" צוגעגרייט קאַדרען אַקטיוויסטן פאַר דער פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע.

אין דעם זעלבן יאָר 1927 קומען פאָר די ערשטע אַרעסטן פון פּאַר־טיי־אַקטיוויסטן. עס ווערן דאַן אַרעסטירט יחזקאל בירענצווייג און אסתר שמולעוויטש.

אין די יאָרן פון שווערן קאַמף פאַר רעכט אויף אַרבעט פאַר די יידישע אַרבעטער־מאַסן פירט די לינקע באַוועגונג קאָנסעקווענט אָן מיט דער אַקציע און פאַרטיידיקט די רעכט פון יידישע אַרבעטער. גלייכציי־טיק האָבן מיר אָבער נישט פאַרנאַכלעסיקט אונדזער אויפקלערונגס־אַר־בעט צווישן די פּוילישע אַרבעטער וואָרענענדיק זיי, אַז דער אַנטיסעמיטיזם און אַנטאַגאָניזם צווישן די פּוילישע און יידישע אַרבעטער דינט אויס־שליסלעך די צילן און אינטערעסן פון דער רעאַקציע. מיר האָבן אויך געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען צו אָרגאַניזירן די דאָרפישע אַרבעטער אין איין קלאַסן־פאַראיין. קיין גרויסן דערפאָלג האָבן מיר אויף דעם דאָזיקן געביט נישט געהאַט און דאָס צוליב צוויי קאַרדינאַלע סיבות: ערשטנס האָבן די פירער פון דעם קלאַסן־פאַראיין געהאַט אַ נעגאַטיווע שטעלונג צום פּראָבלעם האַלטנדיק, אַז מיט קיין פּויערים קאָן מען גאָרנישט מאַכן און צווייטנס, ווייל מיר האָבן אין דערפער געמוזט שיקן אַלס אָרגאַניזאַטאָרן יידישע אַרבעטער, ווייל קיין פּוילישע האָבן מיר צו דעם צוועק נישט געהאַט...

מיר האָבן אויך געליטן פון די כסדרדיקע אַרעסטן צווישן אונדזע־רע טוער, וואָס אויך דאָס האָט זיך שטאַרק אָפּגערופן אויף אונדזער אַק־טיוויטעט. עס דאַרפן דערמאָנט ווערן צווישן די דאַן אַרעסטירטע: שמואל גרשון מאָרגענשטערן, וועלכער איז שפּעטער אומגעקומען אין קאַמף אין שפּאַניע, יעקב דאָבאָזשינסקי, אומגעקומען שפּעטער אויפן אוקראַינער

פּראָנט אין קאָמף מיט די היטלעריסטן, און משה גלעבאַרד, וועלכער איז שפּעטער אומגעקומען אין א דייטשן לאַגער.

פון אומגעהויערער וויכטיקייט איז געווען אונדזער אקציע בעתן קאָנפליקט אין יאָר 1932. פילנדיק אויף זיך די פּראָנטוואַרטלעכקייט פאַר די קעמפנדיקע ארבעטער, האָבן מיר כסדר געשטורעמט אין צענטראַל־קאָמיטעט פון אונדזער פּאַרטיי פּאָדערנדיק ממשותדיקע און עפעקטיווע הילף פאַר די שטרייקנדיקע ארבעטער. אויף אונדזער פּאָדערונג איז אין

לינקע אַקטיוויסטן אַלס זעלנער אין פּוילישן מיליטער:

ז. פּזשעדבאָרסקי, שמואל פּודלאָווסקי און ט. פּזשיבילסקי

חודש יוני צונויפגערופן געוואָרן אין לאָדזש א פּאַרטיי־קאָנפערענץ מיט דער באַטיילִיקונג פון א פּאַרשטייער פון סעקרעטאַריאַט. אויף דער קאָנפערענץ האָבן מיר געפּאָדערט דאָס פּראָקלאַמירן א גענעראַל־שטרייק פון אַלע טעקסטיל־ארבעטער אין פּוילן. די לאָדזשער חברים האָבן אונדז פּאַרזיכערט, אז אין משך פון א פּאָר טעג וועלן זיי פּראָקלאַמירן דעם שטרייק. אונדזערע חברים האָבן טאָקע זייער צוזאָג דערפילט, אָבער דער שטרייק האָט קיין פּעולה נישט געהאַט, וויל די פּ.פּ.ס. האָט דעם שטרייק נישט געשטיצט. דאָס קעמפנדיקע בעלכאַטאָוו האָט קיין שטיצע נישט באַקומען און איז געבליבן פּאַראיינזאַמט אין זיין קאָמף.

אונדזער אָרגאַניזאַציע האָט אויך דורכגעפירט א מאַסן־קאַמפּיין צווישן די דאָרפישע ארבעטער וועגן מאַטעריעלע און מאָראַלישע הילף פאַר די שטרייקנדיקע. מיר האָבן זיך אויך באַמיט אויסצובריוועטערן דעם

לינקס אַקטיוויסטן:

ישעיה קריזמאַן, פּזשעדבאַרסקי

און משה חייט

שטרייק אויף די דאָרפישע ארבעטער, דאָס איז אונדז טיילווייז אפילו געלונגען אָבער קיין דעצידירנדיקן איינפלוס אויפן אויסגאַנג פון קאַמף האָט עס נישט געהאַט.

אין משך פון שטרייק האָט אונדזער פּאַרטיי באַקומען דעם שווערסטן קלאַפ דורכן ארעסט פון אונדזער פּאַרטיי־אַקטיוו. דער איינפלוס אויפן שטרייק איז אזוי ארום שטארק געפאַלן. דער שטרייק איז אריין אין א פאַזע פון דעמאָראַליזאַציע און נאָך העכער 5 חדשים צייט איז דער שטרייק פאַרשפּילט געוואָרן. דאָס איז געווען א גרויסע מפּלה פאַרן בעלכאַטאָווער ארבעטער־קלאַס און צוזאַמען דערמיט אויך פאַר אונדזער פּאַרטיי. מען האָט געמוזט אָנהויבן בויען די פּאַרטיי פון סאַמע אָנהויב אָן.

האַרבסט פון זעלבן יאָר האָבן מיר געעפנט דעם פּרץ־קלוב, וואָס האָט געפירט א פאַרצווייגטע קולטור־ארבעט. דאָרט האָט זיך אויך געפונען אונדזער ביבליאָטעק. עס זענען ווידער איינגעשטעלט געוואָרן גרופּן

פאַר פּאָליטישע און ליטעראַרישע שמועסן. באַזונדערס אַקטיוו זענען געווען די ח"ח שמחה געלבאַרד (אומגעקומען אין בעלכאַטאָוו אין יאָר 1942) און נפתלי הובערמאַן. דער פּרץ־קלוב האָט פיל מיטגעהאָלפן ביים איינשטעלן די פּאַרטיי־אַרבעט. מיר האָבן אויך אָרגאַניזירט די פאַרטיי־דיקונג פון חברים, וואָס זענען אַרעסטירט געוואָרן אין גאַנג פון שטרייק. אָבער אַ קורצע צייט שפּעטער, סוף ווינטער, האָט די פּאָליציי געשלאָסן דעם פּרץ־קלוב.

היטלערס קומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד אין יאָר 1933 האָט אַריינגעבראַכט וועזנטלעכע ענדערונגען אין דער סטראַטעגיע און טאַקטיק פון דער פּראָלעטאַרישער באַוועגונג. דאָס איבערגיין צום איינהייטלעכן פראָנט און שפּעטער צום פאָלקס־פראָנט האָט געפונען אַ פּאָזיטיוון אָפּ־קלאַנג אויך אין די בעלכאַטאָווער אַרבעטער־רייען. מיר האָבן ביי יעדער געלעגנהייט אַרויסגעוויזן אונדזער גוטן ווילן צו פאַרווירקלעכן דעם איינ־הייטלעכן פראָנט און אין יאָר 1934 איז ענדלעך געקומען צו אַ פאַר־שטענדיקונג וועגן איינאָרדנען אַ בשותפותדיקע ערשטע מאַי־מאַניפעס־טאַציע. די דאָזיקע מאַניפעסטאַציע האָט צוגעצויגן די גרעסטע טייל בעל־כאַטאָווער אַרבעטער און האָט געמאַכט אַן אומגעהויער שטאַרקן רושם. ליידער אָבער איז נישט געלונגען צו שאַפן אַ שטענדיקן איינהייטלעכן פראָנט פון דער בעלכאַטאָווער אַרבעטערשאַפט און אַלע דיסקוסיעס אַרום דעם ענין האָבן קיין שום פּאָזיטיוון רעזולטאַט נישט געגעבן.

דער אַנטיסעמיטיזם אין לאַנד — און במילא אויך ביי אונדז אין שטעטל — איז כסדר געוואַקסן און מען האָט געפּרוווט אָרגאַניזירן אַנ־טיסעמיטישע „אויספלוגן" ביי אונדז אין שטעטל. צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע גרופּירונגען און מיט אַ טייל פּוילישע אַרבעטער האָבן מיר די אַלע אַנטיסעמיטישע פּלענער פולשטענדיק צעשטערט.

בעתן שפּאַנישן בירגער־קריג, ווען דער פּוילישער אַרבעטער־קלאַס האָט אָרגאַניזירט די הילפס־אַקציע, איז אונדזער אָרגאַניזאַציע אין בעל־כאַטאָוו אויך נישט אָפּגעשטאַנען פון די אַנדערע צענטערן און הגם מיר האָבן די אַקציע געפירט זעלבסטשטענדיק, האָט זי דאָך געגעבן גוטע רע־זולטאַטן. ווי שוין פריער דערמאָנט איז אונדזער חבר שמואל גרשון מאָר־גענשטערן געווען אַן אַקטיווער קעמפער אין דעם „דאָמבראָווסקי"־באַטאַ־ליאָן און איז אומגעקומען אויפן שלאַכט־פעלד.

אין דעם שווערן קאמף קעגן דער פּויליישער רעאקציע און אנטיסעמיטיזם איז אונדז געלונגען מיטצוארבעטן נישט בלויז מיט דער לינקער געשטימטער פּויליישער ארבעטערשאפט, נאר עס איז אונדז געלונגען קומען צו א פארשטענדיקונג מיטן „בונד" און טיילוויז אויך מיט פּ.פּ.ס.

גאר א וויכטיקע ראל האט אונדזער פּארטיי געשפּילט אין די טרויעריקע צייטן פון דעם פּשיטיקער פּאגראם. מיר האבן ארגאניזירט א פּראטעסט־שטרייק מיטן אנטיול פון דער גאנצער בעלכאטאווער ארבעטערשאפט. אפילו די פארסמטע דורכן אנטיסעמיטיזם פויליש ארבעטער האבן מורא געהאט זיך קעגנשטעלן דעם שטרייק און געמוזט אין אים אנטיול נעמען. מיר האבן גלייכצייטיק דורכגעפירט א ברייטע אויפקלערונגס־טעטיקייט צווישן דער בעלכאטאווער באפעלקערונג קעגן דעם אנטיסעמיטיזם. מיר האבן גלייכצייטיק מיט דערפאלג דורכגעפירט א געלטזאמלונג פאר די געליטענע פון פּאגראם.

דאך איז אונדזער ארבעט געווען זייער באשווערט דורך די כסדרדיקע ארעסטן פון אונדזערע בעסטע אקטיוויסטן און מיר האבן דערביי געמוזט זארגן אויך פאר די ארעסטירטע חברים, ארגאניזירט זייער פארטיידיקונג און זיי פארזארגט מיט שפּייז־פּעקלעך און קליידער. אין די ראמען פון אונדזערע מעגלעכקייטן האבן מיר אויך געזארגט פאר די עלטערן און קרובים פון די ארעסטירטע.

אין די צייטן פון אונדזער געמיינזאמער ארבעט מיטן „בונד" האבן מיר פארשיניקט אונדזערע ביידע ספּארט־ארגאניזאציעס, וואס האבן א דאנק דעם דערוואכטן נרויס אנזען אין דעם לאדושער ראיאן. ליידער האט די דאזיקע פארשיניקונג נישט לאנג געדויערט.

אין יענער צייט זענען אויך פארשיניקט געווארן ביידע יידישע ארבעטער־ביבליאטעק. וועז די נאצים האבן אריינמארשירט קיין בעלכאטאוו, איז מיר מיטן חבר הערצקע פרייטאג (א צוקונפטיקן) געלונגען אפּצורעטעווען די פארשיניקטע ביבליאטעק פון די נאצישע הענט און פארן אפּפאר קיין ראטנפארבאנד האב איך זי איינגעמויערט אין אן אויוון צו באקן מצות. שפּעטער האט די ביבליאטעק געטיילט דעם גורל פון די, וואס האבן די ביכער געליינט.

מיר האבן אויך געהאט ארגאניזירט און לענאליזירט ביי דער מאכט די נעזעלשאפט „אגראַ־ייד", וואס האט פארמעג געהאט די אויפגאבע צו פארשפרייטן אגראר־קענטניש צווישן די יידישע מאסן. פאקטיש האט

די געזעלשאַפט געירשנט דעם געשלאָסענעם „געזערד" און האָט פּאָפּו־לאַריזירט די אידעע פון דער יידישער אויטאָנאָמער געגנט אין ביראָ־בידזשאַן. צוליב די אָפטע פּאָליצייאישע רעוויזיעס האָט מען געמוזט פירן אַ שטרענג באַגרענעצטע אַרבעט אין די ראַמען פון די לעגאַלע סטאַטוטן. דאָך איז די טעטיקייט פון „אַגראָ־ייד" אויסגענוצט געוואָרן אויך פאַר פּאַרטיי־אַרבעט און עס איז צו דער זעלבער צייט געפירט געוואָרן אַ פאַרצווייגטע קולטור־טעטיקייט. „אַגראָ־ייד" האָט עקזיסטירט אַן ערך צוויי יאָר צייט ביז די פּאָליציי האָט די געזעלשאַפט געשלאָסן.

ווען דער פּוילישער פאַשיזם האָט אָנגעהויבן צעשטערן די פּוילישע פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג און אָרגאַניזירן אייגענע סינדיקאַטן, האָט די פּעסט נישט אויסגעמיטן אויך בעלכאַטאָוו, ווו עס האָבן זיך גלייך גע־פונען קאַריעריסטן, וואָס האָבן געזוכט צו מאַכן אַ קאַריערע אין דער נייער אַרבעטער־באַוועגונג. די אַלטע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען זענען גערודפט געוואָרן דורך דער מאַכט און האָבן אָפטמאָל געמוזט איבער־גיין צו אומלעגאַלע טעטיקייט. ווען די נייע מושלים האָבן געוואָלט אויס־שפּרייטן זייערע פליגל אויף די פאַבריקן גופא, זענען מיר געווען די ערשטע זיך קאַטעגאָריש קעגנצושטעלן. בפרט ביים אויסוויילן פאַבריק־דעלעגאַטן און אַנדערע וויכטיקע אַקציעס. נישט געקוקט, וואָס מיר האָבן באַטראַכט די פּ.פּ.ס.־טוער אַלס שולדיקע אין דעם אויפשוווּנג פון דעם פאַשיזם און צעברעכן די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, האָבן מיר דאָך געשטיצט די פּ.פּ.סישע פאָרשטייער אין די פאַבריקן, בכדי אַזוי אַרום אויפצוהאַלטן די אָפּאָזיציע קעגן דעם פאַשיסטישן רעזשים און אָפּצו־היטן אונדזערע געמיינזאַמע פּאָזיציעס אין די קלאַסן־פאַראיינען.

אין יאָר 1938, נישט געקוקט, וואָס דער „קאָמינטערן" האָט אויפ־געלייזט אונדזער פּאַרטיי, האָבן מיר דאָך פאָרגעזעצט אונדזער טעטיקייט און געבראַכט צום אויסדרוק אונדזער פּראָטעסט קעגן דעם פּוילישן פאַר־כאַפּן טשעכישע טעריטאָריעס, וואָס איז פאָרגעקומען אַלס פּועל יוצא פון דעם מינכענער אָפּמאַך.

ווען היטלער האָט סוף 1938 דורכגעפירט דעם גירוש אויף פּוילישע יידן און עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן די הילפס־אַקציע, איז בעלכאַטאָוו געווען פון די ערשטע, וואָס האָט זיך אָפּגערופן און צוזאַמען מיטן „בונד" האָבן מיר אָרגאַניזירט די הילפס־אַקציע, איבערשיקנדיק געלט, קליי־

דער און ביכער פאר די פאַרטריבענע יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין קיינעמס לאַנד, אין זבאָנשין.

אין יאָר 1939, שוין נאָענט פארן מלחמה־אויסברוך, איז אונדז אויסגעקומען צו פירן דעם לעצטן וואל־קאמף אין פוילן. די רעאקציאָ־נערע רעגירונג האָט אויסגענוצט די מלחמה־שטימונגען אין לאַנד צו פאר־שטארקן דעם טעראָר קעגן דער ארבעטערשאפט, פארווערט די ערשטע מאי־כאניפעסטאציע, ארעסטירט ארבעטער־פירער אד"גל. אין אזא אט־מאָספער זענען פאַרגעקומען די וואלן צום שטאָט־ראט אין בעלכאטאָוו און הגם מיר האָבן פאַרגעלייגט די איבעריקע אויבעטער־פארטייען שאפן א פאראייניקטן ארבעטער־פראָנט, איז אונדזער פארשלאג נישט אָנגע־נומען געוואָרן און די וואלן זענען פאַרגעקומען ביי אן אינערלעך צערי־סענעם ארבעטער־פראָנט, וואָס האָט בלויז פארשטארקט דעם נצחון פון פוילישן פאשיזם.

אבער לאַנג איז דעם נייעם שטאָט־ראט נישט באשערט געווען צו זיין טעטיק. א קורצע צייט שפעטער, דעם ערשטן כעפטעמבער, ווען היטלער האָט אינוואדירט פוילן, האָט זיך אָנגעהויבן א נייער קאפיטל פון אונדזער קאמף פאר דער באפרייאונג...

י. מ. פּוקאַטש

בילדער פון פּראַגרעסיוו טוער

ש מ א י ב י ר ע נ צ ו ו י ג: עטוואָס נידעריקער פון מיטלוווקס, אביסל א געבויגענע פּלייצע, דער בליק כמעט שטענדיק צו דער ערד, נאכלעסיק אָנגעטון, חסידישע באַוועגונגען — דאָס איז דאָס אויסערלעכע אויסזען פון שמאי בירענצוויג.

קוקנדיק אויף אים, וועט זיך קיינער נישט פּאַרשטעלן, אז דאָס איז א פירער פון א רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. נאָר אין קעגנטייל, ער מאכט דעם איינדרוק פון א מענטש, וואָס אים גייט איבערהויפּט גאָרנישט אָן.

א מענטש, וואָס קאָן אויסגעצייכנט די כּללים פון קאָנספּיראַציע און פונקט אזוי אויסגעצייכנט זיך אריינטירן אין נעמען א שטעלונג צו יעדער פּאָליטישער סיטואַציע. יאָרן לאַנג איז ער געשטאַנען בראש פון דער פּראַגרעסיווער באַוועגונג אין בעלכאטאָוו און געגעבן א טאָן דער ארבעט. שטענדיק פּאַרהאָרווט אין דאגות־פּרנסה, געפינט ער אָבער געניג צייט צו לייענען און צו לערנען זיך און אַנדערע.

ביי זיצונגען זיצט ער לאַנג און הערט זיך אויפמערקזאם צו וואָס אַנדערע רעדן. דערנאָך קומען זיינע פּאָר שטיל־ע און געציילטע ווערטער, וועלכע ברענגען שטענדיק אריין קלאָרקייט און פּשטות, אפילו אין די שאַרפסטע דיסקוסיעס.

אין יאָר 1938 ווערט ער אַרעסטירט און פּאַרשיקט קיין קאַרטוז־בערזוא. ער טראָגט דאָרט איבער ליידן און מאַטערנישן מיט דער זעלבער רואיקייט, מיט וועלכער ער האָט יאָרן־לאַנג אָנגעפירט די באַוועגונג.

עס קומט דאָס טראָגישע יאָר 1939. נאָך דער ליקווידאַציע פון די בעלכאטאָוער יידן ווערט שמאי פּאַרוואָנדלט אין לאַדזשער געטאָ. אויך דאָרט איז ער געזעלשאַפטלעך זייער אקטיוו. אויך דאָרט ווערט ער שנעל פּאָפולער און באליבט.

צום סוף טיילט דער פעאיקער טוער דעם גורל פון מיליאנען פוילישע יידן:

מאידאנעק און אש אויפן ווינט!

קלמן־מענדל פזשעדבאַרסקי: א לאנג און שמאל פנים. איינדרוקספולע, קלוגע אויגן. שטענדיק גרייט צו טון א טובה.

א קינד פון ארעמע עלטערן, האט אים די נויט פון קינדווייז־אן איינגעשפאנט אין יאך פון שווערער ארבעט און דאך האט די ביטערקייט פון זיין פערזענלעכן גורל קיינמאל נישט געהאט קיין השפעה אויף זיין כאראקטער און אויף זיין באציאונג צו מענטשן.

קלמן מ. פזשעדבאַרסקי

אויב עס איז איבערהויפט מעגלעך, אז גוטסקייט זאל האבן א פארקערפערונג, האט עס געהאט אין זיין פערזאן. פון זיין פריסטער יוגנט אן איז ער געווען באשעפטיקט מיט געזעלשאפטלעכער און פאליטישער טעטיקייט און ווו נאר ער איז טעטיק, שאפט ער זיך א סך פרעמטיזש. אפילו פאליטישע קעגנער באציען זיך צו אים מיטן גרעסטן רעספעקט.

דערצויגן אין דער באראבאווים־טישער, לינקער פועלי־ציון־פארטיי, געפינט ער זיך שפעטער אין די פאדערשטע רייען פון דער פראגרעסיווער באווענונג.

מען פלעגט אים זעלטן זען אליין. שטענדיק ארומגערינגלט מיט חברים און פריזנט, וואס הערן זיך צו צו אים, ווי חסידים הערן זיך צו צו א רבין. מען ווייסט, אז צו טון א טובה און געבן אן עצה איז ער שטענדיק גרייט. ער וואלט אלעמען געוואלט העלפן, אלעמען פארזארגן, אבער איין זאך פארגעסט ער שטענדיק — צו טראכטן וועגן זיך אליין.

שוין ביים אנהויב פון דער היטלעריסטישער אקופאציע איז ער געכאפט געווארן און מען האט אים אוועקגעשיקט קיין כעלמנא, ווו ער איז אומגעבראכט געווארן צוזאמען מיטן רוב בעלכאטאווער יידן.

שמואל גרשון מארגענשטערן: א יונגער נאך, א הויכער מיט א בלייך און ביינערדיק פנים, מיט א פאר שווארצע, פייערדיקע אויגן און שטענדיק מיט א שמייכל אויף די ליפן. ווער עס קומט נאר מיט אים אין בארירונג מוז אים ליב באקומען. ער רעדט שטיל מיט א קלאנגפולער אויסשפראך, אבער ער רעדט ווייניק, ווייל ער איז פון דער נאטור א שמעוודיקער. ער האט בעסער ליב זיך צוצוהערן צו אנדערע ווי אליין רעדן. ער פארמאגט אבער א טעמפעראמענטפולן און טיילווייז אויך א שטורמישן כאראקטער. ער האט פיינט צו ווארטן אן אפלייגן אויף מאָרגן, וואס מען דארף מאכן היינט, ווי ער וואלט מורא געהאט, אז ער וועט עפעס פארשפעטיקן.

פון צייט צו צייט גיט ער א הוסט און א שפיי און מיט יעדן שפיי פאלט ארויס פון זיין מויל א שטיקל בלוט פון זיינע קראנקע לונגען. פונקט ווי ער איז פון קינדווייז אויף געווען געוווינט צו הונגער און נויט, פונקט אזוי מאכט שוין אויף אים קיין שום אייגדרוק נישט, ווען זיין לונגען־קראנקהייט באדרעט אלץ מער און מער זיין לעבן. ער האט וועגן דעם בכלל נישט געוואלט רעדן...

אין יאר 1936, ווען עס ברעכט אויס דער שפאנישער בירגער־קריג, קאן שמואל גרשון נישט בלייבן גלייכגילטיק און נישט געקוקט אויף זיין געזונט־צושטאנד פארט ער צוועק קיין שפאניע און טרעט אריין אין דער בארימט געוואָרענער דאמברָאווסקי־בריגאדע. אין שטעטל קומען אן פון אים ענטוזיאסטישע בריוו. ער איז גליקלעך, וואס ער האט א מעגל לעבקייט צו קעמפן קעגן פאשיזם.

אנהויב 1938 ווערט יעדע שפור נאכן העלדישן חבר און קעמפער שמואל גרשון מארגענשטערן פארלוירן.

זיינע חברים קאנען אים קיינמאל נישט פארגעסן.

יעקב לייזער דאבזשינסקי: א יונגטלעבער, אין עלטער פון עטלעכע צוואנציק יאר, איז יעקב לייזער דאבזשינסקי שוין געווען אן אלטער פארטיי־אקטיוויסט. ער האט ליב געהאט צו דיסקוטירן מיט יעדן אייגעם און זיך באמיט שטענדיק צו איבערצייגן אין דער ריכטיקייט פון זיינע אידעען. ער האט שטארק געסטיקולירט ביים רעדן און אלע האבן אים ליב געהאט פאר זיין פשטות און אויפריכטיקייט.

הגם ער האט די לעצטע יאָרן פארנומען זייער א וויכטיקן אמט

אין דער באַוועגונג, האָט ער אָבער שטענדיק אויסגעמיטן זיך ווערפן אין די אויגן. זיין אַרבעט האָט ער געפירט שטיל אָבער פּרעציז.

נאָכן מלחמה־אויסברוך אַנטלויפט ער קיין ראַטנפֿאַרבאַנד און נאָכן היטלעריסטישן איבערפאַל אויף סאָוויעט־רוסלאַנד שלעפּט ער זיך פּרייוויליק אַן אין דער רויטער אַרמיי קעמפּנדיק אויפן אוקראַינער פראָנט, ווו ער פאַלט העלדיש אין א בלוטיקער שלאַכט מיט די נאַצים.

א י ט ש ע ל י י ב ג א ל ד ב ע ר ש ט: א קבצן אין זיבן פּאַלעס, איז ער אָבער קיינמאָל נישט געווען געפאַלן בייַ זיך. שטענדיק פּריילעך, מונטער און גרייט צו דערציילן א ווּיץ אָדער א מעשה.

א דאַרער, הויט און ביין און דערצו נאָך א פּיזישער אינוואַליד, פלעגט מען אים שטענדיק טרעפן א צופּרידענעם האָצקעגדיק אָנגעשפּאַרט אויף זיין הילצערנער קוליע. זיין פּיזישער פעלער האָט אים טאַקע געשטערט צו דערשלאָגן זיך צו א שטיקל פּרנסה און ער האָט דעריבער געליטן גרויס נויט.

צוליבן מאַנגל אין א לאָקאַל פון דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג איז אין זיין אָרעמער שטוב יאָרן־לאַנג טעטיק געווען די י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק.

אליין א ליידנשאַפטלעכער לייענער, איז ער געווען גוט באַהאַוונט אין דער יידישער און אוניווערסאַלער ליטעראַטור. ער איז פון צייט צו צייט אויך אויפגעטרעטן מיט רעפעראַטן וועגן ליטעראַטור. זיין קלינגענדיקע שטימע און פּאַטעטישע רעדנער־פּאָרם האָט פּאַרכאַפּט און מיטגעריסן די צוהערער.

אין יאָר 1936 איז ער צוליב א פּראַוואָקאַציע אַרעסטירט געוואָרן און אָפּגעזעסן אין תפיסה א יאָר צייט. ער קומט אָבער אַרויס פון דאָרט א פּריילעכער און מונטערער ווי שטענדיק.

נאָך דער נאַצי־אָקופּאַציע פון בעלכאַטאָו האָט ער געהערט צו די ערשטע קרבנות, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן. בעת א סעלעקציע ווערט ער געשיקט צום אומקום צוזאַמען מיט אַלע קראַנקע, שוואַכע און זקנים.

געפינענדיק זיך שוין אויפן אויטאָ אוועקגעשיקט צו ווערן, האָט ער געשריי געטון צום פּאַרזאַמלטן עולם:

— יידן, מען שיקט אונדז צום טויט, נעמט פּאַר אונדז נקמה!

מ ע נ ד ל ש י מ ק ע ו י ט ש: אַן ענערגישער און האַרציקער חבר, איז ער געווען איינער פון די סאַמע ענטוזיאַסטישע טוער פון דער

פּראָגרעסיוועס באַוועגונג אין בעלכאַטאַוו. אויף מיטינגען און פּאַרזאַמלונגען איז ער געווען דער אייביקער אָפּאָנענט און „צווישנרופער". נעמענדיק אַ וואָרט אין דער דיסקוסיע, פלעגט ער אָפּטמאָל אַביסל אונטערשטאַמלען, דאָס האָט אים אָבער נישט געשטערט מיטצורייסן דעם עולם דורך זיינע ארגומענטן.

מענדל שימקעוויטש

מענדל שימקעוויטש איז יאָרן־לאַנג געווען אין תפיסה, דאָס האָט אים אָבער נישט צעבראָכן און ער איז שטענדיק געווען מונטער און קאַמפּס־לוסטיק. ער האָט ליב געהאַט צו נעמען אויף זיך שווערע אויפגאַבן, וועלכע ער האָט שטענדיק אויסגעפירט מיט דער גאַנצער פּינקטלעכקייט. ער האָט דערביי נישט דורכגעלאָזט קיין שום געלעגנהייט צו פירן אַן אַקטיוע פּאַרטיי־אַגיטאַציע. דאָס איז אפילו געווען זיין באַליבטסטע ארבעט.

ווי דאָס רוב בעלכאַטאַווער קינדער, איז ער געקומען צו דער באַוועגונג אַ געיאָגטער און געפלאָגטער דורך הונגער און נויט. פון פּאַך איז ער געווען אַ סטאָליער־ארבעטער, אָבער זיין שטרעבונג איז געווען צו דערגרייכן עפּעס העכערס און שענערס.

וועגן די נאָצים האָבן אָקופּירט פּוילן, איז מענדל אַוועק קיין ראָטטערדאַם און נאָך דער גרינדונג פון דער פּוילישער פּאָלקס־ארמיי טרעט ער גלייך אריין אין אירע רייען אַלס פּרייוויליקער און באַטייליקט זיך אין אַ רייע קאמפן קעגן דער נאַצישער ארמיי.

אין דער באַרימטער שלאַכט נעבן לענינאָ קומט ער אום אויפן שלאַכט־פעלד פון אַ נאַצישער קויל.

ג ו ט ש ע ה א פ מ א ן: געקומען איז זי צו דער באַוועגונג פון אַ בירגערלעבער היים, וווּ זי האָט באַקומען אַ יידיש טראַדיציאָנעלע

דערציאונג און זיך מיט גאַנצן יוגנטלעכן ברען אַריינגעוואָרפן אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג.

זי איז יאָרן־לאַנג אָפּגעזעסן אין די פּוילישע תפיסות, אָבער שטענ־דיק איז זי געווען גרייט צו נייע לייסטונגען. האָבנדיק מיטלשול־בילדונג, האָט גוטשע זיך אויך אַקטיוו פאַרנומען מיט דער דערציאונגס־אַרבעט צווישן די אַרבעטער און פּויערים.

נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה וואַנדערט זי אַוועק אין ראַטנפאַרבאַנד און ביים היינטיקן טאָג איז זי פאַקטיש די איינציקע בעלכאַטאָווער אַקטיוויסטין, וואָס האָט דערלעבט די באַפרייאונג פון פּוילן, וווהין זי האָט זיך גלייך אומגעקערט און ווו זי איז ווייטער אַקטיוו פאַר דער פולשטענדיקער דערפילונג פון אירע אידעאַלן.

די קינדער־גרופּן „פּיאָנער"

נישט־געקוקט דערויף, וואָס די לינקע ריכטונג האָט אין דעם פאַר־מלחמהדיקן פּוילן געהאַט זייער באַגרענעצטע מעגלעכקייטן פאַר מאַסן־אַרבעט, האָט זי דאָך — ווי יעדע מאַסן־באַוועגונג געלייגט פיל אַכט אויף דער דערציאונג פון דער יוגנט.

באַלד נאָך דער שאַפונג פון „קאָמבונד" האָט די לינקע ריכטונג גע־שלאָגן טיפע וואָרצלען צווישן דער יוגנט. עס איז כאַראַקטעריסטיש אונ־טערצושטרייכן, אַז אַ דאַנק די ספּעציפישע באַדינגונגען אין דער פּאַרטיי, צי דאָס איז געווען נאָך די גרויסע אַרעסטן אָדער צוליב די חלוקי־דעות אין דער באַוועגונג (נאָכן יאָר 1925), איז אָפט מאָל די גאַנצע אַרבעט געפאַלן אויף דער יוגנט. און מען מוז צוגעבן, אַז שטענדיק האָבן די בעלכאַטאָווער אַרבעטער און פאָלקס־קינדער אויסגעטראָגן מיט פיל פאַר־שטענדעניש אַלע זיי אָנפאַרטרויטע אויפגאַבן.

עס איז גאַנץ פאַרשטענדלעך, אַז אויף צו ווערבירן מיטגלידער פאַר דער קינדער־גרופּע „פּיאָנער" האָט מען זיך אָנגעטראָפן אויף פיל שווערי־קייטן. די דאָזיקע שוועריקייטן זענען קודם געקומען צוליב דער אומלעגאַל־קייט, אין וועלכער דער לינקער באַוועגונג אין אויסגעקומען צו פירן איר טעטיקייט און ממילא אויך צוליב פעלן פון אַ לאָקאַל, אין וועלכן דער יוגנטלעכער זאָל קאָנען פאַרברענגען און זיך גייסטיק אויסלעבן. די פּראָג־רעסיווע באַוועגונג האָט נישט געקאָנט געבן דעם קינד דאָס אַלץ, וואָס אַנדערע, לעגאַלע פּאַרטייען האָבן יאָ געהאַט אַ מעגלעכקייט צו געבן.

דערפאר איז אבער די לינקע באוועגונג געשטאנען העכער, וואָס זי האָט איינגעפלאנצט אין דעם קינד א קלאָרן קוק אויפן לעבן.

די קאנדידאטן אויף פיאָנערן האָבן זיך איבערהויפט ווערבירט צווישן די קינדער פון דער בעלכאטאָווער ארעמקייט: קינדער אין עלטער פון 11, 12 און 13 יאָר. צוליב ספּעציעלע באדינגונגען האָט יעדער פיאָנער געקאָנט בלויז די מיטגלידער פון זיין גרופּע.

קודם־כל האָט יעדער קאנדידאט געמוזט מיטמאכן א ענויעם קורס, אין וועלכן עס זענען אים אויפגעקלערט געוואָרן די עלעמענטארע אויפגאבן פון יעדן באטייליקטן אין דער באוועגונג, ווי דאָס איז דיסציפלין און קאָנספּיראַציע. די ארבעט פון לערנען אָט די פונדאמענטאלע פרינציפּן האָבן געגומען אויף זיך עטלעכע עלטערע חברים, וועלכע זענען גלייכצייטיק געווען די פארבינדלער צווישן פיאָנער און יוגנט. אין יאָר 1932 האָבן די דאָזיקע מיסיע אויסגעפירט: הילער בעלכאטאָווסקי, שבתאי־יחיאל מאָשקאָוויטש, מרדכי הובערמאן און חיה־צביה פארבער.

א חוץ די דאָזיקע אויפגאבן, האָבן אונדזערע עלטערע חברים געלייגט א סך אכט אויף דער פאָליטישער דערציאונג פון קינד, דיסקוטירנדיק מיט אים די אקטועלע דאָן געשעענישן און אויך לערנענדיק די געשיכטע פון דער ארבעטער־באוועגונג.

די לינקע באוועגונג האָט פולשטענדיק פארשטאנען, אז יעדער „פיאָנער" מוז זיין גוט צוגעגרייט, סיי פאָליטיש סיי גייסטיק, בכדי צו קאָנען מוטיק פארטיידיקן זיין פּאָזיציע און, וואָס עס איז נויטיק, זיך נישט צו וואקלען אויך און זיין גרייט צו געבן קרבנות. נישט לייכט איז אָנגעקומען די דאָזיקע ארבעט, ווייל מען דארף נעמען אין באטראכט, אז די פיאָנערן האָבן זיך געמוזט שטארק היטן, אז מען זאל אפילו אין שטוב נישט חושד זיין, אז דאָס קינד פארנעמט זיך מיט פאָליטישער טעטיקייט. פיל קינדער האָבן דאָך געשטאמט פון חסידישע שטובן, וווּ דער מינדעסטער חשד האָט ממש געקאָנט ברענגען צו טראגישע פאָלגן פאר די עלטערן און פאר די קינדער גופא.

גאָר א גרויס פראָבלעם איז געווען דאָס איינארדענען די צוזאמענקונפטן, וויבל — ווי געזאגט — האָט די פראָגרעסיוו באוועגונג נישט פארמאָגט קיין לאָקאל. מען האָט אפילו נישט געקאָנט באקומען קיין צימער, ווו די קינדער זאלן זיך פארזאמלען. דעריבער איז אויסגעקומען צו

פירן די ארבעט ס'רוב אין די זומער־חדשים אין וואלד און אויף די פעל־דער און אפילו ווינטער, אין די גרויסע פרעסט און שנייען האָט מען זיך פון צייט־צו־צייט געמוזט צונויפקומען אין וואלד. זייער אפט האָט מען אפגעהאלטן באראטונגען שפאצירנדיק אין גאס.

אין יאָר 1933 האָט זיך די קינדער־ארגאניזאציע „פיאָנער" שטארק אנגעזוען צווישן אלע אנדערע קינדער־גרופן אין בעלכאטאָוו. עס זענען דאן צו דער באוועגונג צוגעקומען א נאנצע רייע אקטיוויסטן, יינגלעך און מיידלעך, צווישן וועלכע מען דארף ספעציעל דערמאָנען פעסע קויפמאן, הינדע שמולעוויטש, מענדל קויפמאן, מאיר באראכאָוויטש, זיסקע עקשטיין, מענדל פינולא, משה מאכאבאנסקי, שלום מאכאבאנסקי, פריידל בעלכאטאָווסקי, אפרים לאָזער מאכאבאנסקי א"א.

די אויפגאבע פון „פיאָנער" איז נישט געווען בלויז צו דערציען פאָליטיש צוקונפטיקע אקטיוויסטן, נאָר עס האָט צו זיינע אויפגאבן אויך געהערט דאָס סטימולירן צו לייענען ביכער פון אונדזערע קלאסיקער און בכלל ווערק פון דער יידישער און וועלט־ליטעראטור, וועלכע זענען שפעטער דיסקוטירט און קאמענטירט געוואָרן בעת די צוזאמענקונפטן. צו דעם צווועק האָט די באוועגונג געשטעלט אין רשות פון די קינדער די אזוי־גערופענע „פיאָנערן־ביבליאָטעק", וואָס האָט באמת א סך אויפגעטון פאר דער דערציאונג פון דעם ארבעטער־קינד סיי אלס פאָליטיש קאָנסעקווענטן טוער, סיי אויך אלס באַווסטזיניקן ייד און מענטש.

ביי פארשידענע געלעגנהייטן פלעגן צו די שמועסן אויך קומען עלטערע חברים, וועלכע פלעגן רעפערירן און דיסקוטירן מיט די פיאָנערן וועגן אקטועלע פאָליטישע פראָבלעמען. ספעציעל געדענק איך די חברים יעקב צינגלער און יעקב־לייזער דאבזשינסקי.

וואָס זענען געווען די אויפגאבן פון „פיאָנער".

עס דארף געזאָגט ווערן אין אכט, אז אין דעם פארמלחמהדיקן פוילן האָט זיך כמעט קיין שום יוגנטלעכער נישט געפונען מחוץ דעם איינפלוס פון וועלכער ס'איז פאָליטישער באוועגונג, אזוי אז עס איז כמעט שטענדיק אויסגעקומען צו דיסקוטירן און נעמען שטעלונג צו לאָקאלע און אלגעמיין פאָליטישע פראָבלעמען. יעדער פיאָנער איז געווען פארפליכטעט פריי ארויס־צוברענגען, אין אזעלכע פאלן, דעם שטאנד־פונקט פון דער פארטיי. אויך האָבן די פיאָנערן אָנטייל גענומען אין פארשידענע געזעלשאפטלעכע פאר־

זאמלונגען, פּאָרלעזונגען און מיטינגען. אלס אילוסטראַציע איז כדאי צו דערמאָנען די גרויסע אקציע, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין פוילן אין יאָר 1936 קעגן איינפירן דעם „נומערוס קלאוזום"־געזעץ אין די פוילישע הויכשולן. וועגן עם זענען, נישט געקוקט אויפן פאָליציאישן פּאַרבאָט, באַשטימט געוואָרן פּראָטעסט־פּאַרזאַמלונגען און מאַניפעסטאַציעס פון כמעט אלע פּאָליטישע ריכטונגען אויף דער יידישער גאס, האָט אויך אין בעלכאטאָוו די פּראָטעסט־באַוועגונג אָנגענומען א גאָר גרויסן פּאַרנעם. א טאָג פּאַר דער פּראָטעסט־אקציע האָט דער „פּיאָנער" צוזאמען מיטן „סקיף" צונויפגערופן כמעט אלע יידישע שול־קינדער און זיי אויפגעקלערט די באַדייטונג פון „נומערוס קלאוזום" און די שטעלונג וואָס מען דארף אָננעמען. די קינדער זענען פּארזאַמלט געוואָרן אויפן הויף פון מאיר בער שוואַרצבערג. עס האָבן גערעדט איין פּאָרשטייער פון „פּיאָנער" און איין פּאָרשטייער פון „סקיף". עס זענען אויך אָנגעזאָגט געווען יעקב־לייזער דאָבזשינסקי אלס פּאָרשטייער פון דער לינקער פּאַרטיי און מענדל־לייב גליקסמאן אלס פּאָרשטייער פון „בונד". דעם צווייטן טאָג זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן פּיקעטן פּאַר די שולן און קיינער פון די קינדער איז נישט צוגעלאָזט געוואָרן אין שול־אריין. מיר איז דעמאָלט אויסגעקומען צו שטיין מיט לייבל גאָלדמינץ פון „סקיף" און מענדל קויפמאן פון „פּיאָנער". דאָס איז געווען איינע פון די שענסטע אקציעס, אין וועלכע די בעלכאטאָווער יוגנט איז געווען אקטיוו פּאַרטרעטן, ארויסווייזנדיק דעם אנטשיידענעם וויליַן צו קעמפן קעגן אנטיסעמיטיזם און רעאקציע, וואָס האָט דאן געבושעוועט אין פוילן.

עס דארף אויך דערמאָנט ווערן, אז וועגן פוילן איז נאָך די קריזיס־יאָרן פון 1930 ארומגעכאפט געוואָרן מיט א כוואַליע פון שטרייקן, דורכפירנדיק די דאָן־באָרימטע אקופאַציע־שטרייקן אין די פאַבריקן, האָבן אויך אונדזערע קינדער געזומען אן אקטיוון אָנטייל אין דעם קאמף. מען פלעגט די פּיאָנערן אויסנוצן, אז זיי זאָלן ארייננוואַרפן אין די אקופּירטע פאַבריקן פּעקלעך מיט שפּייז פאַר די שטרייקנדיקע ארבעטער, וואָס האָבן זיך געפונען אין פאַבריקן און וועלכע זענען געווען ארומגערינגלט דורך פּאָליציי. נישט אייניער פון די קינדער האָט באקומען שטאַרק געשלאָגן פון דער פּאָליציי, אָבער דאָס האָט זיי נישט אָפּגעהאלטן דורכצופירן זייער אויפגאבע.

די קינדער פון „פּיאָנער" האָבן אויך געהאט די אויפגאבע צו איבערצייגן זייערע שול־חברים נישט צו קומען לערנען דעם ערשטן מאי און

הגם דער דירעקטאָר האָט געדראָט מיט סאַנקציעס, פלעגט יעדן ערשטן מאי פעלן אין דער שולע א באדייטנדיקע צאל קינדער.

***

דאָס וואָס איך האָב פריער געשילדערט זענען נישט מער ווי אייניקע בילדלעך און עפיזאָדן דערפון, וואָס עס איז פאקטיש געווען דער „פיאָנער" אין בעלכאטאָוו. אָן ארבעט, וואָס איז שטענדיק געווען פארבונדן מיט קרבנות־גרייטקייט און וואָס איז באקעמפט געוואָרן דורך דער פוילישער רעאקציאָנערער מאכט. און דאָך האָבן די קינדער פון דער ארבעטערשאפט אָן שום מורא זיך קעגנשטעלט די געפארן פון פוילישן פאשיזם.

די פיאָנערן האָבן באַווּסטזיניק געצויגן דעם פאָדעם פון פרעכטיקן המשך, דעם המשך, וואָס ציט זיך פון הירש לעקערט און נפתלי באטווין.

חורבן
בעלזאמטאוו

לייב פודלאָווסקי

אונטער דער נאצי אקופאציע

די מארטיראלאָגיע פון די בעלכאטאָווער יידן האָט זיך אָנגעהויבן גלייך פון ערשטן טאָג פון אויסברוך פון דער מלחמה. בעלכאטאָוו, וואָס האָט זיך געפונען 50 קילאָמעטער פון דער פאר מלחמהדיקער דייטשער גרענעץ, האָט גלייך אויף זיך דערפילט אלע גרויליקן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. שוין אין צווייטן טאָג פון דער מלחמה, שבת אינדערפרי, הויבן אָן אָנצוקומען פליטים, נאקעט און באַרוועם, פון וויעלון און פון אָנדערע שטעטלעך פון גרענעץ־פאס. זיי זענען אָנטלאָפן פון זייערע ברענענדיקע היימען, וואָס זענען באמבארדירט געוואָרן פון די דייטשישע אַראָפלאַנען און ארטילעריע. די פליטים האָבן זיך באזעצט אין די שולן און אין בית־המדרש, ביי באקאנטע און ווער עס האָט קיינעם נישט געהאָט, אויף די לאָנקעס און אין די סערער. דעם גאנצן שבתדיקן טאָג זענען די בעלכאטאָווער יידן געווען פארנומען מיט באזאָרגן עסן פאר די פליטים און איינאָרדענען זיי, אָבער שוין אין דעם זעלבן אויפדערנאכט האָבן די בעלכאטאָווער יידן צוזאמען מיט די צוגעקומענע פליטים פון וויעלון, ווידאווע, סטערצאָוו און אָנדערע ישובים געמוזט פארלאָזן זייערע היימען און איבערלאָזן זייער מי און פראָצע אויף הפקר, ווייל ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן, אז די דייטשן האָבן אדורכגעריסן די פוילישע באפעסטיקונגס־ליניע ביי דער וואַרטע און ווידאווע. אלץ איז געלאָפן אין דער ריכטונג פון לאָדזש. עס זענען געלאָפן יונג און אלט, יידן און פאָליאקן. די פויערים האָבן אלץ, וואָס זיי האָבן פארמאָגט ארויפגעלייגט אויף די וועגענער, זיי האָבן מיטגענומען זייערע קי און אנדערע בהמות. די יידן האָבן געטראָגן פעק אויף די פלייצעס, א סך האָבן זייער האָב און גוטס געפירט אויף קינדער וועגעלעך. אויפן וועג האָט מען א סך זאכן אוועק־געוואָרפן, ווייל מען איז נישט געווען בכוח צו שלעפן אויף זיך די אלע פעק צוליב די גרויסע היצן לויפנדיק צו פוס ביז לאָדזש. דער גאנצער

שאסיי פון בעלכאטאוו ביז פאביאניץ איז געווען געפאקט מיט מענטשן און מיט אפטרעטנדיקן פוילישן מיליטער. פון דער לופטן האבן די דייטשן באוואָרפן די אנטלויפנדיקע מיט באמבעס. עס איז אנטשטאנען א מהומה, איינער האט דעם צווייטן אין וועג פארלוירן.

א סך זענען אומגעקומען פון די באמבע־שפליטערס. אזוי איז פון א שפליטער פון א באמבע געטראפן געוואָרן חיים זענדל, וועלוול פערסטערס איידעם. וועז די בעלכאטאוור יידן האבן זיך אויפן פערטן טאג דערשלעפט קיין לאדוש, האבן זיי ערשט דא געטראפן דאס זעלבע בילד, וואס זיי האבן מיט א פאר טעג צוריק געהאט ביי זיך, אין דער היים. אויך לאדוש האט געהאלטן ביי עוואקואירן זיך. אויך דא זענען אלע וועגן, וואס האבן געפירט ווייטער, קיין וואַרשע, געווען פארשטאפט מיט מענטשן. די גרעסטע טייל פון די בעלכאטאוור יידן האבן שוין נישט געהאט קיין כוחות צו שלעפן זיך ווייטער, קיין וואַרשע. נאר א קליינע צאל, אן ערך 50 יונגע מענטשן האבן זיך אדורכגעשלאגן ביז וואַרשע און האבן אנטייל גענומען אין דער העלדישער פארטיידיקונג פון דער הויפטשטאט. ביי דער פארטיידיקונג פון וואַרשע איז אומגעקומען יאנקל אלטמאן און עטלעכע בעלכאטאוור זענען פארוונדעט געוואָרן. אן ערך 500 בעל־כאטאוור האבן זיך ארויסגעריסן און אנטלאפן אויף דער סאוויעטישער זייט.

**
*

אויפן זעקסטן טאג פון דער מלחמה האבן די דייטשע חילות פאר־נומען בעלכאטאוו.

פארן ארויסמארשירן האבן זיי אונטערגעצונדן א טייל שטאט, ספע־ציעל די יידישע טייל. זיי האבן דאס געטון אויסשליסלעך כדי צו טרעפן די יידישע באפעלקערונג, קיין שום סטראטעגישע טעמים זענען דא נישט געווען, ווייל אין בעלכאטאו איז נישט געווען קיין קאמפס־פונקט און קיין פוילישע מיליטער איז דא אויך נישט געווען.

ווי עס גיבן איבער די איינצעלנע יידן, וועלכע זענען דעמאלט גע־בליבן אין בעלכאטאו, וועז די דייטשן זענען אהין ארויסגעקומען, איז אויפן פינפטן טאג פון מלחמה־אויסברוך, דעם דייטשן בעקערס זון, ארטעק לעכעלט, געלעגן אויף דער לאנקע, וואס פירט צום סטערצעווער וועג און פון דארטן געגעבן סיגנאלן צום דייטשישן מיליטער. און באלד

ווי ער האָט דאָס געטון, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן וואַרפן ציגל־באָמבעס אויפן יידישן טייל פון שטאָט און מען האָט שפּעטער געראַדט, אַז דאָס איז ספּעציעל אַרגאַניזירט געוואָרן דורך די אַרטיקע דייטש, איבעריקנס איז אין פּאַרגלייך דערמיט, וואָס זיי האָבן אָפּגעטון שפּעטער דאָס דאָזיקע שטיקל אַרבעט געווען א קינדער־שפּיל. די שראַפּנעלן זענען געפּאַלן אזוי אויסגערעכנט, אַז אַלע יידישע הייזער אין אַלטן מאַרק און אויף פּאַביאַניצער גאַס, וואָס האָבן געגרענעצט מיט וואַלענבערגס הויז, זענען פּאַרברענט געוואָרן און נאָר וואַלענבערגס הויז איז גאַנץ געבליבן. עס האָט אָפּגעברענט כמעט דער גאַנצער אַלט־מאַרק, פון פּערסטער פּאַבריק ביזן פייער־וואַך.פון איין זייט, און פון פּאַקטאָרס הויז, ביז וואַלענבערגס הויז אויף דער פּאַביאַניצער גאַס, פון דער צווייטער זייט. עס זענען בלויז אַרוים גאַנץ עטלעכע הייזער אויף דער זייט פון גערער שטיבל. אין די דייטשע דאָקומענטן געפינט זיך א רשימה פון 123 יידישע משפּחות*), וואָס זייערע וווינונגען און פּאַרמעגנס זענען פּאַרברענט געוואָרן אין די ערשטע טעג פון מלחמה־אויסברוך.

מיט עטלעכע טעג שפּעטער האָבן זיך פיל בעלכאַטאָווער יידן, וועלכע זענען געווען נישט ווייט, צוריקגעקערט אין זייער היים־שטעטל.

אויפן וועג אהיים זענען זיי געווען אויסגעשטעלט אויף פּאַרשידענע צרות מצד דעם אַדורכמארשירנדיקן דייטשישן מיליטער: מען האָט פון זיי אַראָפּגענעמען די בעסטע בגדים, זיי אָפּגעשוירן די בערד און דערביי צוראדיק צעקאַליעטשעט די פּנימער. מען האָט זיי געשלעפּט צו די שוועסטע ארבעטן. זיי האָבן געמוזט באַגראָבן די מענטשן און פערד, וועלכע זענען געלעגן אויפן וועג דערהרגעטע. מען האָט נישט געוושאַלעוועט קיין קלעפּ. אויפן וועג אהיים איז דורך די דייטשן פּאַרפּיניקט געוואָרן מאיר פּראַנים. און אין דער היים ערשט האָבן די צוריקגעקומענע געטראָפן פּאַרברענטע הייזער און ווו עס איז נישט געווען פּאַרברענט, זענען געווען אויסראַבירטע וווינונגען. דאָס אויסראַבירן די יידישע וווינונגען האָבן אַדורכגעפירט די אַרטיקע דייטשן אויף אן אומפּאַרשעמטן אופן. זיי האָבן נישט געהאט קיין געדולד צו וואַרטן ביז די היטלעריסטישע געזעצן וועלן זיי דאָס דערמעגלעכן. געוויבט האָט מען אַלץ וואָס עס האָט זיך געלאָזט: מעבל, מאַנופאַקטור סחורות,וועב־שטולן פון האַנט

*) די רשימה געפינט זיך אויף דער זייט 479.

און קראַפט, ניי־מאַשינען, זאַכן פון שטוב געברויך. זיי האָבן אַרויסגע־נומען די קעטן פון די פאַבריקן.

אין אַ דייטשישן דאָקומענט פון די ערשטע טעג פון דער דייטשישער אָקופּאַציע געפינט זיך אַ כאַראַקטעריסטישער בריוו־אויסטויש צווישן דעם בירגערמייסטער מיט דעם קאָמיסאַר וועגן דעם פאַרמעגן פון זלמן מאַר־קאָוויטש, וואָס געפינט זיך אין פאַבריק־לאָקאַל פון עפּשטיין. אין דעם דאָקומענט קומט בולט צום אויסדרוק די רייסערייען צווישן די דייטשן גופא, ווער עס האָט מער רעכט צו פאַרכאַפּן דאָס יידישע פאַרמעגן.

דער פאַקט שטעלט זיך אַזוי פאָר: אַ געוויסער בעלכאַטאָווער פאָלקס־דייטש מיטן נאָמען הערמעל האָט צוגענומען די קעטן, וועלכע האָבן גע־הערט צו זלמן מאַרקאָוויטש. קעגן דעם האָט פּראָטעסטירט דער קאָמיסאַר פון דער פירמע מאַרקאָוויטש, וועלכער האָט זיך געהאַלטן פאַרן געזעצ־לעכן יורש פון זלמן מאַרקאָוויטשעס פאַרמעגן. דאָס אינטערעסאַנטע פון דעם בריוו־אויסטויש איז דאָס, וואָס דער בירגערמייסטער פאַרענטפערט זיך הלמאי מען האָט פאַרקויפן דעם גאַרן אַזוי שנעל, ווייל, ווערט דער־קלערט, עס האָבן זיך געקאָנט דערוויסן די אָרטיקע פּאָליאַקן, וואָס וואָלטן, לויט זיין מיינונג, אויך געהאַט חשק אויף דער סחורה און צו דעם, ווי ער שרייבט, האָט ער נישט געוואָלט דערלאָזן. דער גאַרן איז פאַרקויפט געוואָרן צו 9 מאַרק אַ קילאָגראַם און דאָס געלט האָט קאָנ־פיסקירט די שטאָט־פאַרוואַלטונג.

אין פאַרלויף פון אייניקע טעג זענען אַלע בעלכאַטאָווער יידן פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ מחנה בעטלערס.

***

אין משך פון די עטלעכע מלחמה־חדשים, ביז 1940, איז די בעל־כאַטאָווער יידן אויסגעקומען אויסצושטיין אַלערליי פּייניקונגען און צרות מצד פאַרשידענע דייטשישע מיליטערישע פאָרמאַציעס. יעדער דייטשער פעלדפעבל האָט געהאַלטן פאַר זיין חוב פאָרצושטעלן פאַר זיינע סאָלדאַטן די יידן אַלס שולדיקע אין אַלעם, אַלס קריגס־פאַרברע־כער און די סאָלדאַטן האָבן שוין אַליין געוווסט וואָס צו טון, זיי זענען שוין געווען גוט איינגעאיבט. באַלד ווי די דייטשן זענען אַריינגעקומען האָבן די סאָלדאַטן זיך געלאָזט נאָכיאָגן נאָך די יידן. זיי האָבן געכאַפּט זרח צימבערקנאָפּ און האָבן אים אַזוי לאַנג געפּייניקט, ביז מען האָט

אים אַ האַלב טויטן אַהיימגעבראַכט. דעם גרייז־גרויען שוחט האָבן זיי אָפּגעשניטן די באָרד. זיי האָבן געכאַפּט יידן אין גאַס און זיי אויס־געשוירן האַקן־קרייצן אויף די קעפּ. מען האָט געצוווּנגען די יידן אויפ־צוקלויבן מיט די הענט דאָס מיסט פון די פערד, אין די ערטער ווו עס איז אַדורכגעגאַנגען דאָס דייטשע מיליטער; מען האָט מיט אַלטע יידן געמאַכט פאַרשידענע גימנאַסטישע איבונגען. מען האָט שוין פון אָנ־הויב אָן געטון אַלצדינג מען זאָל די יידן צעברעכן פיזיש און גייסטיק. די דייטשן האָבן גענומען יאַנקל אָסטראָווסקין און אים אַרויפגעזעצט אויף אַ טאַפּטשאַן. אַ גרופּע יידן האָבן געמוזט דעם טאַפּטשאַן טראָגן אויף די פּלייצעס. אַ צווייטע גרופּע יידן האָבן געמוזט נאָכגיין אין אַ פּראָצעסיע און פּויקן און קלאַפּן אין טאַצן און אין בעקנס און שרייען: אַז „מיר יידן זענען די שולדיקע אין קריג און אַז „מאָזעס" זאָל אונדז קומען העלפן"... אַזוי האָט מען געמוזט טראָגן איבער דער גאַנצער שטאָט און נאָכדעם, ווי די פּראָצעסיע האָט שוין אַדורכדעפילירט איבער אַלע גאַסן האָט דער דייטש, וועלכער האָט מיט דעם ספּעקטאַקל אָנגעפירט באַפוילן, אַז מען זאָל דעם קרבן פון דעם טאַפּטשאַן אַראָפּוואַרפן. אַזעלכע בילדער האָבן זיך איבערגעחזרט אַ פּאָר מאָל איבערן טאָג. זיי האָבן, אַ שטייגער, אַדורכגעפירט אַזאַ מין שפּיל: אין יום־כפּור (וועגן יום־כפּורדיקן טאָג וועט נאָך זיין די רייד שפּעטער) האָבן זיי אַרויסגעפירט שלמה יאַקובאָוויטש, אים אַרויפגעזעצט אויף אַ לייטער אָנגעטון אין טלית און תפילין. יידן האָבן געדאַרפט טראָגן די לייטער. אויך אַלע די, וועלכע האָבן גע־טראָגן די לייטער האָבן געדאַרפט זיין אין טלית און תפילין, זיי האָבן געמוזט דאַווענען און מאַכן דערביי פאַרשידענע העוויות, זינגען הויך אויף אַ קול. די דייטשן האָבן די דאָזיקע סצענעס אָפּפאָטאָגראַפירט און אַהיים געשיקט אין „רייך" צו באַווייזן, וואָס פאַר אַ ווילד פאָלק עס זענען די יידן. און ווען די יידן זענען שוין געווען גוט מיד פון טראָגן די לייטער האָט דער דייטש באַפוילן דעם ייד פון דער לייטער אַראָפּצוואַרפן. אַזעל־כע קרבנות זענען נאָכן „ספּעקטאַקל" געבליבן קאַליקעס.

די בעלכאַטאָווער יידן האָבן געלעבט אין אַ פּאַנישן שרעק. זיי האָבן נישט געהאַט קיין רו נישט בייטאָג, נישט ביינאַכט. בייטאָג האָט מען געכאַפּט אויף אַרבעט, בייטאָג האָט מען געפּייניקט און ביינאַכט האָט מען גערויבט. עס האָבן זיך געהאַלטן אין איין בייטן די מערדער־באַנדעס:

וועז עס איז סוף סעפטעמבער אוועק פון בעלכאטאוו די ס. ס. זענען גלייך נאך זיי געקומען די געשטאפּא, וואס איז געווען נאך ערגער פון די ערשטע. זיי האבן ארומגערינגלט די נאנצע שטאט, נישט אדורכגעלאזט קיין יידישע שטוב, נעהייסן האט עס, אז זיי זוכן געווער. אין דער אמתן אבער איז עס געווען א פרישער רויב, זיי האבן פארלאדן אויף וועגענער אלץ, וואס עס איז זיי געקומען אונטער די הענט. פון קיין־נעשיר ביז קינדערישע זאכן. זיי האבן געזומען וועש, טעלער, גלאט קליידער. מיט זייער קומען האט זיך אנגעהויבן א נייע סעריע פון ראפּי־נירטע פּייניגונגען איבער די יידן. פון די אלע שרעקלעכע בעסטיאלישע זאכן וועל איך דא דערמאנען נאר אייניקע. זיי האבן געזומען דעם קליי־נעם מרדכי־יוספס איידעם משה לעווי, אים צוגעבונדן צו א סלופ מיט זיין אייגענעם גארטל און מוראדיק געשלאגן. ער האט נישט געטארט געבן אפילו א פּינטל מיט אן אויג, וויל א צווייטער דייטש איז נע־שטאנען איבער אים צוגעשטעלט מיט א באגנעט צום בויך. ערשט וועז די דייטשן האבן געמיינט אז ער איז טויט, זענען זיי פון אים אוועקגע־גאנגען. מען האט אים שפּעטער קוים אפּגעמינטערט. דעם בעקער משה סטאביעצקי האבן זיי געצוונגען אראפּצושפּרינגען פון דאך און זינגען די התקווה. יאנקל קראוויצקי האבן זיי ארייגעווארפן אין טייך און אים געדארט, אז אויב ער וועט פּרווון ארויסשווימען וועלן זיי אים דערשיסן.

אין די אלע סאדיסטישע אויפּטוען האבן א גרויסן אנטייל נענו־מען די ארטיקע דייטשן. ספּעציעל האבן זיך אויסגעצייכנט די בעלכאטא־ווער דייטשן ווילער און ברעטקרייץ, און דאלקע פון זעלאוו. ווילער איז געווען מייסטער אין שמולעוויטשעס פּאבריק. ער איז א גאנצן טאג ארומ־געגאנגען מיט א נאהייקע אין די הענט און געשלאגן מכוח רצח ווער עס איז אים נעקומען אונטער די הענט: פרויען, קינדער, זקנים, אלע זענען געווען גלייכע קרבנות. א באזונדער „אויג" האט ער נעהאט אויף חיים יאנקל שימקעוויטש, יעדעם מאל, וועז ער האט אים געשלאגן, האט ער אים נעפרעגט צי האלט ער זיך נאך אלץ פאר א „שטארקן?". „די דייטשן וועלן דיך שוין מאכן פאר אוים שטארקן". דאס זעלבע איז געווען מיט יאנקל מאריני און אנדערע. די דייטשן האבן נעהאלטן פאר זייער פּא־טריאטישן חוב אויפצוזוכן יעדן טאג יידן און מכבד זיין זיי מיט קלעפּ.

**
*

א באזונדער טראגיש קאפיטל שטעלן מיט זיך פאר די פיניקונגען, וועלכע עס איז אויסגעקומען איבערצוטראגן די יידן אין בעלכאטאווו אין די ימים־נוראים. נישט געקוקט דערויף וואס עס איז געווען פארבאטן זיך צוזאמענצוקומען און צו דאוונען און עס האט געדראט דערפאר טויט־שטראף, זענען די בעלכאטאווער יידן זיך דאך אין די דאזיקע טעג געהיימערהייט צוזאמענגעקומען גרופנווייז און נעשמאק געדאוונט.

מיט צער און ווייטיק האבן זיי זיך געמוזט צוקוקן, ווי די דייטשן האבן פארואמרייניקט דאס בית־המדרש און די שול פארוואנדלט אין א תפיסה פאר יידן. די בעלכאטאווער יידן האבן ריזיקירט מיטן לעבן און ארויסגענבעט די ספרי־תורה פון דער שול, פון בית־המדרש און פון די חסידים־שטיבלעך, און זיי באהאלטן אין פארשידענע באהעלטנישן. אזוי איז באקאנט, אז אין ראש־השנה 1939 האבן די דייטשן געכאפט ביים דאוונען א גרופע יידן ביי משה זלמן קריזמאן, מען האט זיי ארויס־געפירט אויף דער גאס און מערדערלעך צעשלאגן. די גאנצע אקציע פון פיניקן די יידן, וועלכע איז אדורכגעפירט געווארן אין די ימים־נוראים איז אויסגעפירט געווארן צוזאמען מיט די ארטיקע דייטשן און זשאנ־דארמעריע. א ספעציעלע אפטיילונג פון היטלער יוגנט, וועלכע איז ארפ־געקומען מיט א פאר טעג פריער, האט זיך געלאזט אין געיעג איבער די יידישע ווינונגען און אלע ארויסגעשלעפט צו דער ארבעט. נאכדעם האבן זיי געצוונגען די יידן צו פארנעמען דאס טייערסטע, וואס זיי האבן פארמאגט: די ספרים, און זיי צוזאמענברענגען אויפן נייעם־מארק און פארברענען אויף א שייטער־הויפן. די יידן האבן געמוזט מיט די איינענע הענט פארברענען זייערע הייליקסטימער. ביז איבער יום־כפור האבן גע־ברענט די שייטער־הויפנס מיט יידישע ספרים. ספעציעל האבן זיך די דייטשן געגרייט צו יום־כפור. אין דעם טאג האבן זיי געשלאגן אלע רעקארדן פון פיניקן און מאטערן די יידן.

באלד פון אינדערפרי אן האט מען ארויסגעיאגט די יידן פון זייערע שטובן און פאריאגט צו די שווערסטע און געמיינסטע ארבעטן. אין די יידישע גאסן האבן זיך אפגעשפילט שוידערלעכע סצענעס. אויפן נייעם מארק האט שוין געברענט דאס פייער און יעדעס מאל ברענגט מען גרופעס יידן מיט ספרי־תורהס און ספרים און מען צווינגט זיי אריינ־צוווארפן אין פייער אריין; דערביי מוזן זיי זינגען און דאוונען. און ווער עס האט געוואלט האט געשלאגן די יידן; 10-11 יעריקע דייטשלעך

האבן געשלעפט עלטערע יידן און געשלאגן. משה זשארקאווסקין האט מען ארויפגעזעצט אויף א מאטראץ און א גרופע יידן האבן אים געטראגן, ער האט געהאלטן א ספר־תורה אין די הענט און ווען מען האט אים צוגעבראכט צום פייער האט ער די ספר־תורה אליין געמוזט ארייננוואַרפן אין שייטער־הויפן. פון דער פאביאניצער גאס האט מען געטריבן יונה שווייגער און מענדל שטייער, אנגעטון אין די טליתים און אין קיטלען, מיט ספרי־תורה אין די הענט. מען האט זיי געכאפט ביים דאוונען. זיי האבן געמוזט שרייען: „דער פאטער אברהם האט אונדז פארלאזט". פון א צווייט ארט האט מען געפירט חסידישע יידן: יאנקל בער ליבערמאן, לוזער שפיגעלמאן, משה סטאביעצקי, דער אינהאבער פון טארטאק, אויך מיט ספרי־תורה אין די הענט. דייטשע שקצימלעך האבן זיי באוואַרפן מיט שטיינער און געצופט ביי די בערד. שיע־פיוול יאסקאוויטשן האבן זיי געצוונגען צו שארן דאס פייער מיט די בלויזע הענט. אהיים האט מען אים שוין געטראגן מיט שווערע וווּנדן אויף די הענט און א פאר־חלשטן. אזעלכע סצענעס האבן זיך אפגעשפילט ביז אויף דער נאכט.

***

דעם 15טן סעפטעמבער 1939 איז דורך דער דייטשער מיליטעריש־רישער מאכט באשטימט געוואָרן אלס בירגערמייסטער דער פאסטאר געהארדט און אלס זיין פארטרעטער אטא פריי, וועלכער איז אויך געווען פאליי־ציי־קאמענדאנט. די ערשטע פאראַרדענונג, וועלכע זיי האבן ארויסגע־געבן איז געווען, אז יידן טארן נישט גיין אויף די טראטוארן. דעם 5טן נא־ווען 1939 האבן די זעלבע ניי־באשטימטע הערשער פאראַרדנט, אז יעדער ייד אין עלטער פון 10 יאר אן דארף טראגן א ווייסע אפצייכע־נונג אויפן ארבל; ווייטער, אז יידן טארן נישט גיין אויף די גאסן, זיי מעגן גיין איינער צום צווייטן פון 11 ביז 12 אזייגער און אויך נישט דורך די גאסן, נאר הינטן־ארום, דורך די פעלדער. יידן האבן נישט געטארט קויפן עפעס אויפן מארק. יידן איז פארבאטן געוואָרן צו עסן אייער, פוטער און פלייש. עס האט פאר זיי געמוזט גענוג זיין דאס, וואס עס איז צוגעטיילט געוואָרן פאר די יידן דורך דער פארמיטלונג פונעם יידנראט. נאכדעם ווי מען האט געטראגן 3 וואכן די ווייסע ארעם־בענדער איז ארויס א פאראַרדנונג אנצוטון די געלע לאטע. אין נא־ווען מבעד איז אויך ארויס א פאראַרדנונג, לויט וועלכער עס איז פארבאטן

געווארן יידן צו טראָגן בערד; יידן טאָרן נישט דאַווענען אין עפנטלעכע ערטער. דאָס יאָר 1939 איז פאַרענדיקט געווארן מיט א פאַראַדנונג וועגן צוואַנגס־ארבעט. אין דעם אָפּיציעלן דייטשן דאָקומענט פונעם 29סטן דעצעמבער 1939 פאָדערט אויף דער קרייז־הויפּטמאַן פון פּיעטריקאָוו (בעלכאַטאָוו איז נאָך דעמאָלט נישט געווען איינגעשלאָסן אין רייך) דעם בירגערמייסטער פון בעלכאַטאָוו, אז ער זאָל אײַנפירן ביי זיך אין שטאָט צוואַנגס־ארבעט פאַר יידן און אז ער זאָל אויפמערקזאם מאַכן דעם יודענראַט, אז זיי זענען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער נישט פּינקטלעך־אויסגעפירטער פאַראַדנונג, און וועגן יעדן פאַל פון נישט וועלן אויספירן די פאַראַדנונג זאָל דער בירגערמייסטער ספּעציעל מעלדן דעם קרייז־הויפּטמאַן, וואָס עס האָט געהייסן „ספּעציעל מעלדן" איז זיך שוין געווען נישט שווער פאַרצושטעלן.

דעם 1טן יאַנואַר 1940 איז ארויס א פאַראַדנונג פונעם שעף פון דער ס. ס.־פּאָליציי ביים געזעראַל גוווערנאַמענט פון די פאַרנומענע פּויליש געביטן, פּולקאָווניק קריגער, אז די בעלכאַטאָווער יידן טאָרן נישט, אָן א ספּעציעלער דערלויבעניש, פאַרלאָזן זייערע ערטער, און אז פון 9 אזייגער אויף דער נאַכט ביז 5 אין דער פרי איז זיי פאַרבאָטן ארויסצוגיין פון זייערע שטיבער.

אָט דאָס איז דער טרויעריקער באַלאַנס, וועלכן די בעלכאַטאָווער יידן האָבן געהאַט צו פאַרשרייבן שוין אין די ערשטע פיר חדשים פון דער מלחמה.

***

די צאָל יידן אין בעלכאַטאָוו אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע האָט זיך געהאַלטן אין אייַן בייטן. בכלל האָבן די יידן אין די ערשטע חדשים פון דער מלחמה ביז עם זענען איינגעפירט געווארן די געטאָס געהאַלטן אין אייַן בייטן די ערטער, זיך איבערגעפירט פון אָרט צו אָרט. אין בעלכאַטאָוו זענען נאָך שפּעטער צוגעקומען ספּעציפישע אָרטיקע מאַמענטן, וואָס האָבן געהאַלפן פאַרשטאַרקן דעם וואַנדערונגס־פראָצעס. דאָס האָט זיך דערקלערט דערמיט, וואָס בעלכאַטאָוו איז געלעגן אויף דער גרענעץ צווישן דעם אזוי גערופענעם „גענעראַל גוווערנאַמענט" און דעם „וואַרטע־לאַנד", וואָס איז איינגעשלאָסן געווארן אין דייטשן רייך. אין די ערשטע 3 חדשים פונעם קריג האָט זיך די אייַנגעבוירענע

יידישע באפעלקערונג פון בעלכאטאוו פארקלענערט מיט א טויזנט פער־זאן. א טייל פון זיי, ספעציעל יונגע מענטשן, זענען אנטלאפן אין ראטן־פארבאנד; א טייל זענען אנטלאפן אין אנדערע ריכטונגען. מען איז נע־לאפן קיין פיעטריקאוו, קיין לאדוש און אין אנדערע שטעט, כאטש אויך דארטן איז נישט געווען פיל בעסער. אייניקע האבן געמוזט אנטלויפן, וויל ס'איז באוווסט געווארן, אז די דייטשע פאליציי זוכט זיי צוליב זייער פאליטישער טעטיקייט פון פאר דער מלחמה. די ארטיקע דייטשן האבן שוין געהאט צוגעגרייט, נאך פארן אויסברוך פון דער מלחמה, א רשימה פון די מענטשן, וועלכע מען האט געדארפט לויט זייער איינזען ארעסטירן. זלמן פודלאווסקים פרוי, רחל, און זייער טאכטער רבקה, האבן די דייטשע זשאנדארמען מוראדיק צעשלאגן. רחלען האט מען אויסגעריסן די הארן, כדי זי זאל אויסזאגן ווו עס געפינט זיך איר מאן, דער פירער פון בעלכאטאווער „בונד".

ביים סוף פון 1939 הייבט זיך אן די יידישע באפעלקערונג אין בעלכאטאוו ווידער צו פארגרעסערן. עס קומען קיין בעלכאטאוו יידן פון לאדוש. עם האט זיי שוין פון דארט געטריבן דער הונגער. זיי האבן געמיינט, אז אין די קלענערע ישובים וועט זיין לייכטער איבערצוקו־מען די מלחמה. עס קומען יידן צו זייערע קרובים, עס קומען יידן פון פאביאניץ און פון זעלאוו. עס זענען צוגעקומען צו דער בעלכאטאווער יידישער באפעלקערונג אן ערך אזוי פיל וויפל עס האבן ארויסגעוואנ־דערט. מיטן איינפירן די נעטאם אין לאדוש און אין פאביאניץ, האט זיך דער צוואנדערונגם פראצעס אפגעשטעלט. אין מערץ 1940 הויבט זיך ווידער אן דער ארויסוואנדערונגם־פראצעס פון בעלכאטאווער יידן. דאם דערקלערט זיך דערמיט, וואם אין מערץ 1940 איז בעלכאטאוו איינגעשלאסן געווארן אין דייטשן רייך. בעלכאטאוו איז איינגעשלאסן געווארן אין אזוי גערופענעם ווארטע־לאנד.

בעלכאטאוו איז שוין געהאט פריער איינגעשלאסן געווען אין דעם אזוי גערופענעם גענעראל־גוווערנאמענט, אבער די בעלכאטאווער דייטשן האבן איינגעלייגט וועלטן, אז מען זאל די שטאט איינגלידערן אין דעם רייך. עס איז זיי נישט אנגעשטאנען צו געהערן צום גענעראל־גוווערנא־מענט, וואם האט מיט זיך אויסגעדריקט אין א געוויסער מאם די פוי־לישע מלוכה. זייערע באמיאונגען זענען געקרוינט געווארן מיט דערפאלג: בעלכאטאוו איז טאקע איינגעגלידערט געווארן אין רייך.

פאַקטיש איז די לאַגע פון די יידן אין געטראָ־גוווערנאַמענט נישט געווען בעסער, ווי אין רייך, ס'איז אָבער געווען א געוויסער אונטערשיד, ווייל אויך פּאָליאַקן האָבן דאָרטן קיין האָניק נישט געלעקט. א סך יידן האָבן געהאַט אילוזיעס, אז זיי וועלן דאָרט קאָנען זייער לאַגע פּאַרבעסערן. געוני פעסטשטעלן וויפל יידן עס האָבן דעמאָלט ארויסגעוואַנדערט האָט זיך נישט געלאָזט, ווייל עס איז פון יענער צייט נישט פּאַראַן קיין סטאַטיסטיש מאַטעריאַל. אָבער לויט דער מיינונג פון די לעבן־געבלי־בענע בעלכאַטאַווער יידן זאָל די צאָל האָבן דערגרייכט פון 800 ביז 1.000 פערזאָן. אָנטלאָפן איז מען קיין פּיעטריקאָוו וואָס ליגט אַמנענטסטן פון בעלכאַטאַוו. יידן האָבן ריזיקירט און געגנבעט די גרענעץ צוויש־ן „רייך" און דעם געטראָ־גוווערנאַמענט, מען האָט איינגעשטעלט דאָס לעבן און מען איז געלאָפן. אויב אָבער עס האָט זיך פּאַרקלענערט די צאָל יידן און פּאָליאַקן אין בעלכאַטאַוו האָט זיך אויף זייער אָרט פּאַרגרע־סערט די צאָל דייטשן. לויט דער סטאַטיסטיק ארויסגעגעבן דורך די דייטשן איז אין יאָר 1938 געווען אין בעלכאַטאַוו 1039 דייטשע איינווויינער, און שוין אין מאי 1941 זענען געווען 1380 און מיט דרײַ חדשים שפּע־טער, אין אויגוסט 1941 איז זייער צאָל געווען 1.450. זיי זענען געקומען פון די חרובע שטעט פון רייך, וואָס זענען באָמבאַרדירט געוואָרן דורך די אַליאירטע, זיי זענען געקומען פון וואַלינער קאַנט און אויך פון די באַלטישע לענדער. מען האָט זיי צוגעטיילט די שענסטע ווינונגען. מען האָט צוגענומען די בעסטע יידישע געשעפטן פון די בעלכאַטאַווער דייטשן פאַר זיי.

לויט דער אָפיציעלער דייטשער סטאַטיסטיק זענען צום ערשטן יאַנואַר 1940 געווען אין בעלכאַטאַוו 5.560 יידן און שוין מיט א האַלב יאָר שפּע־טער: 5.050. דאָס דערקלערט זיך דערמיט, וואָס מען האָט אָנגעהויבן ארויסצושיקן די יידן אין די פּויזנער לאַגערן און פון דעמאָלט אָן האַלט זיך די צאָל פון די יידן אין בעלכאַטאַוו אין איין פאַרקלענערן. די צאָל האָט זיך נישט פאַרגרעסערט אפילו דעמאָלט, ווען מען האָט קיין בעל־כאַטאַוו ארויסגעשיקט די יידן פון קלעשטשעוו, גראָכאָליץ, לענקאָוואָ, דאָב־זשעלאָוו און אַנדערע ערטער. דאָס איז געווען אין 1941. קיין נאַטיר־לעכער צוואַקס איז, פאַרשטייט זיך, אויך נישט געווען.

אזוי האָט אויסגעזען די יידישע באַפעלקערונג אין בעלכאַטאַוו אין 1941.

**
*

די היגיענישע און ווינונגס־באדינגונגען ביי די בעלכאטאווער יידן זענען געווען שווערע: הגם אין בעלכאטאוו איז נישט איינגעפירט געווארן קיין אפיציעלער געטא. עס איז געווען א יידן־קוואַרטאל, אין וועלכן עס האבן געווווינט אן ערך 90 פראצענט פון די יידן. צום יידן־פערטל האבן געהערט די גאסן: פאביאניצער, אלטער־מארק, עוואנגעליצקא, פיעטרקא־ווער און די אלע הייזער, וואס האבן זיך געפונען הינטער דער שול. און כאטש עס האבן געווווינט אייניקע יידן אויך אין אנדערע גאסן, איז דער פארקער צווישן זיי געווען א באגרענעצטער. דאס וואס די דייטשן האבן אין בעלכאטאוו נישט איינגעפירט קיין געטא איז געווען דערפאר, וואס די דייטשן האבן טעכניש נישט געקאנט ארויסנטופען די קנאפע זעקס טויזנט יידן אויף איין ארט און זיי אפצוימען, ווייל אלע גאסן אין בעלכאטאוו זענען געווען דורכפאר גאסן, וועלכע האבן פאראייניקט די באזונדערע שטעט. מען האט נישט געקאנט אפשליסן קיין שאסיי. אין דעם יידן קוואַרטאל איז געווען א שרעקלעכע ענגעניש. מען דארף נישט פארגעסן, אז די מערהייט יידישע ווינונגען זענען אין אנהויב קריג אפגעברענט געווארן, און נאכדעם, נאך די איינוואנדערונגען האט זיך ווי־דער די צאל פון דער באפעלקערונג פארגרעסערט אויף א טויזנט פערזאן. די דייטשן אליין האבן געמוזט צוגעבן, אז די ענגשאפט אין יידן־קוואר־טאל איז א שרעקלעכע. אלס באווייז קאן דינען פאלגענדער דייטשער דאקומענט:

דעם 24סטן נאוועמבער 1941 וועגדט זיך דער לאנדראט פון לאסק צום בעלכאטאווער בירגערמייסטער טראהנער, אז ער זאל אין בעלכא־טאוו מאכן פלאץ פאר 2.000 יידן, וואס דארפן ארויסגעשיקט ווערן פון פאביאניץ. דערויף האט געענטפערט דער בירגערמייסטער, אז עס איז אוממעגלעך ארויצונעמען נאך יידן, ווייל צוליב דער ענגשאפט דראט שוין אזוי אויך א טיפוס־עפידעמיע. ער לייגט אים פאר דריי אויסוועגן: 1) מען זאל צום יידן־קוואַרטאל צוגעבן א טייל פונעם נייעם־מארק, וואס וואלט געגעבן די מעגלעכקייט ארויצונעמען נאך 1.500 יידן, איז אבער אין דעם פלאן דאָ א געפאר, אז די שענסטע הייזער פון שטאט זאלן ארויספאלן אין יידן קוואַרטאל; 2) עס איז אויך מעגלעך צוצו־געבן צום יידן־קוואַרטאל די סטערצעווער גאס, דורך די לאנקעס, איז אבער דאָ אויך א געפאר, אז די יידן וועלן צו פיל קאנען זיין פארבונדן

מיט דער אויסערלעכער וועלט, און דער דריטער אויסוועג איז, צו בויען בארגן פאר די אננעקומענע אויפן שטח פונעם יידן־קוואַרטאל.

א חוץ די אזוי אויך שווערע באדינגונגען אין יידן־קוואַרטאל פלעגן די דייטשן נאך אלעמאל צונעמען די שענסטע יידישע ווויבונגען פאר די אננעקומענע דייטשן. די יידן האבן געמוזט דערביי איבערלאזן אלצדינג, וואס עס האט זיך אין שטוב געפונען. דער יודענראט האט געדארפט באזארגן די יידן, וואס האבן געמוזט פארלאזן זייערע ווויבונגען, מיט אנדערע ווויין־ערטער.

אין א דייטשן דאקומענט, דאטירט פון 4 אפריל 1940, פאדערט אויף דער בעלכאטאווער בירגערמייסטער טראנער, אז די יידן: דוד שמולעוויטש און שמעון אליעזר וואלפאוויטש, וועלכע ווויינען אויף פאביאניצער גאס, זאלן אין משך פון דריי טעג פארלאזן זייערע ווויבונגען, וואס זענען נויטיק פאר דייטשע באאמטע. אין א צוויטן דאקומענט, פון 10טן דעצעמבער 1940, וועלכער דער יידן־ראט אויפגעפאדערט, אז מאטל געלבארט, וועלכער ווויינט אויף פאביאניצער גאס 27, און זיין ווויבונג בעשטייט פון א צימער מיט א קיך, זאל די זעלבע באלד באפרייען פארן דייטש וואלדעמאר גוטקנעכט. עס איז קלאר, אז די היגיענישע באדינגונגען ביי אזא מין ענגשאפט האבן נישט געקאנט זיין פון די בעסטע. דאך האבן די יידן זיך באמיט אויך ביי די דאזיקע באדינגונגען צו האלטן ריין זייערע שטובן אפילו די גאסן אין יידישן קוואַרטאל.

די יידישע באפעלקערונג אין בעלכאטאוו, וועלכע האט באלד פון די ערשטע טעג פון דער מלחמה זיך אזוי פיל אננעלייטן, איז דאך נישט געפאלן ביי זיך, נישט פארלוירן דעם מוט. די בעסערע טייל פון דער באפעלקערונג, און ספעציעל די פראלעטארישע טייל, האט אלץ געטון כדי נישט צו דערלאזן צו א גייסטיקן צוזאמענברוך, אין וועלכן די דייטשן זענען געווען ספעציעל פאראינטערעסירט.

דאס שפרודלדיקע געזעלשאפטלעכע לעבן איז טאקע פארשוווונדן פון דער אויבערפלאך, אבער עס איז פארוואנדלט געווארן אין אונטערדישער ארבעט. אין דער אונטערערד האבן עקזיסטירט כמעט אלע געזעלשאפטלעכע גרופן ווי פארן קריג. די ערשטע אויפגאבע פון די יידן, וועלכע האבן זיך צוריקגעקערט באלד נאכן אנהויב פון דער מלחמה פון זייער טראגישער „נסיעה" איז געווען צו באזארגן מיט א דאך איבערן

קאָפּ און א בגד אָנצוטאָן פּאר די כּמעט 300 אָפּגעברענטע משפּחות. עס בילדעט זיך באַלד א הילפס־קאָמיטעט, אין וועלכן עס גייען אַריין מענטשן, וועלכע האָבן שוין געהאַט א געוועלשאַפטלעכן סטאַוש פון פּאר דער מלחמה. אין דעם קאָמיטעט זענען אַריין: הענער פּיגולא (שפּעטער אומגעקומען אין כעלמנא), ישכר פּשיבילסקי, לייזער לעווקאָוויטש (וויטלם" זון), דער לאָמער גאָלדבערשט (אַלע שפּעטער אומגעקומען אין כעלמנא). צום לויב פון די בעלכאַטאָווער יידן מוז געזאָגט ווערן, אַז זיי האָבן זיך ווערעם אָנגענרופן אויף דער וועגדונג פונעם הילפס־קאָמיטעט. מען האָט זיך געטיילט מיט וואָס מען האָט פּאַרמאָגט און אַלע נשרפים זענען באַזאָרגט געוואָרן מיט ווינערטער און מיט אַלעם נויטיקן. ווייטער האָבן די בעלכאַטאָווער יידן, נישט קוקנדיק אויף די שרעקלעכע באַדינגונגען, אין וועלכע זיי אַליין האָבן זיך געפונען, אָפּגע־שפּארט דעם ביסן פונעם מויל און נאָך אַריינגעשיקט הילף קיין לאָדזש צו די קרובים, וועלכע זענען צו יענער צייט שוין דאָרט כמעט געשטאָרבן פון הונגער. טויזנטער מענטשן א חודש זענען שוין אין לאָדזש אומגע־קומען פון הונגער. עס איז כאַראַקטעריסטיש דער בריוו־אויסטויש צווישן דעם בעלכאַטאָווער בירגערמייסטער מיטן לאַנדראַט פון לאָסק. פון דעם בריוו איז צו זען ווי די בעלכאַטאָווער יידן האָבן זיך באַמיט קומען צו הילף זייערע ליידענדיקע קרובים אין לאָדזש. אָט איז דער ווערטלעכער טעקסט פון דעם דאָקומענט מיט דער דאַטע פונעם 17טן מאי:

בעלכאַטאָוו, דעם 17טן מאַי 1940

דער בירגערמייסטער

נר' 2303/40

צום
הער לאַנדראַט
פון לאָסקער קרייז
א י ן פּ א ב י א נ י ץ

ע נ י ן: אַן אויפפאַלנדיק צו גרויסע צאָל פון יידישע פּעקלעך ביים היגן פּאָסטאַמט.

דער שעף פון בעלכאַטאָווער פּאָסטאַמט האָט מיר היינט מיטגעטיילט, אַז אין די לעצטע טעג, אין אַ כסדר וואַקסנדיקער מאָס, ווערן געשיקט יידישע פּעקלעך הויפּטזאַכלעך אַדרעסירט קיין ליצמאַנשטאַט (געמיינט לאָדזש. א י ב ע ר־ז ע צ ע ר).

עס איז פאַראַן אַ שטאַרקער חשד, אַז די יידן שיקן אין די פּעקלעך קיין ליצמאַנשטאַט לעבנס־מיטל. מיר זענען (זשאַנדאַרם־פּאָסטן און איך) נישט בכוח צו קאָנטראָלירן די פּעקלעך וואָס ווערן צוגעשטעלט צו דער פּאָסט. די פּאָסט דערלויבט נאָר דאַן אַ קאָנטראָל ווען ס׳איז פאַראַן אַ פאַראָרדנונג פון דער גע־היימער שטאטס־פּאָליציי.

איך בעט, ווען דער הער לאַנדראַט האַלט פאַר נויטיק אַ קאָנטראָל, וועגן דעם ענין צו מעלדן דער געהיימער שטאַטס־פּאָליציי.

ווייטער ברענג איך צו קענטעניש, אַז די יידן ליפערן גרויסע סכומים קופּער־מטבעות (גראָשנס). דער ווערט פון גראָשן איז היינט גלייך אַ פעניג. אין דער דאָזיקער טראַנסאַקציע — גראָשן־גלייך פעניג, זעט דער ייד אַ גוט געשעפט און דערפאַר טוישט ער אויס זיינע קופּער־מטבעות, וואָס ער האָט באַהאַלטן ביז איצט.

ווען דער הער לאַנדראַט זאָל באַקומען פון דער געהיימער שטאטס־פּאָליציי אַן אָנווייז צו קאָנען אין דעם זינען קאָנטראָלירן, בעט איך דאָס מיר מודיע צו זיין.

ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט דערלויב איך מיר צו רופן די אויפ־מערקזאַמקייט אַז ס׳געפינט זיך אין גאַס אַ סך פאַלש־געלט פון 2 און 5 מאַרק, וואָס זענען אין אַ סך פאַלן געוואָרן קאָנפיסקירט.

עס וואָלט אפשר געווען נוצלעך אַ מעלדונג וועגן אומלויף פון פאַלש־געלט.

דער בירגערמייסטער

און אַמט־קאָמיסאַר

ט ר אַ ה נ ע ר

דער קיילעכדיקער שטעמפּל:

דער בירגערמייסטער

פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו

פון די דערהאַלטענע בריוו, וועלכע די בעלכאַטאָווער יידן האָבן באַקומען פון זייערע קרובים אין לאָדזש האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די דייטשן האָבן סייווי צוגענומען אַלע פּעקלעך. אין אָנהויב 1942 האָט דער בעלכאַטאָווער פּאָסט־אַמט באַקומען פונעם פּאָסט־מיניסטעריום אַן אָפיציעלע דערלויבעניש צו פאַרהאַלטן אַלע יידישע פּעקלעך, ביז דאָס פּאָסט־מיניסטעריום וועט וועגן דער דאָזיקער פראַגע באַשטימען.

אין בעלכאַטאָוו זענען אויך געווען טעטיק פאַרשידענע פּאַרטיי־גרופּן. עס האָבן אַקטואירט אַ בונדישע גרופּע, אַ קאָמוניסטישע און פּועלי אמוני ישראל. צווישן דער בונדישער און קאָמוניסטישער גרופּע איז גע־ווען אַ סטאַבילע צוזאַמענאַרבעט. פון צייט צו צייט פלעגן פאָרקומען

געמיינזאַמע באַראַטונגען צווישן דער בונדישער, קאָמוניסטישער און פּועלי אמוני־ישראל גרופּירונגען. מצד דער בונדישער גרופּע האָט אין די באַראַטונגען אָנטייל גענומען ישכר פּשיבילסקי, גדליה שטיין (אומ־געקומען אין כעלמנא), אברהם בינעם שטיין (איצט אין אַמעריקע), הערצ־קאָוויטש. פון די קאָמוניסטן האָבן אָנטייל גענומען הענעך פּיגולאַ, שמעון שמולעוויטש (אומגעקומען אין אָשוויענטשים), חיים דוד קויפמאַן (אומ־געקומען אין פּויזנער לאַגער).

אויף די צוזאַמענקונפטן זענען באַהאַנדלט געוואָרן פראַגן וועגן זעלבסטהילף, וועגן איינאָרדענען אַ ביליקע קיך פאַר די אָרעמעלייט. עס איז באַהאַנדלט געוואָרן די פראַגע ווי אַזוי אַוועקצושטעלן די אומלעגאַלע שולן, עס זענען אויך באַהאַנדלט געוואָרן פראַגן וועגן מיסברויכן, וועגן גנבות וואָס קומען פאָר אין יודענראַט, ווייל עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַ געוויסע טייל פון די סומען, וועלכע זענען איינגעצאָלט געוואָרן אין דער קאַסע פון יידן־ראַט פון די יידן, וועלכע האָבן זיך אויסגעקויפט פון צוואַנגס־אַרבעט, איז פאַרשווונדן געוואָרן. די פּועלי אמוני ישראל גרופּע איז פאָרגעשטעלט געווען דורך יצחק פּיגולאַ, אַן אָנפירנדיקער מיטגליד פון פאַר דער מלחמה. עס האָט עקזיסטירט אַ בית־יעקב גרופּע מיט הינדע יאַקובאָוויטש און פריילין יאָסקאָוויטש בראש.

זומער 1941 איז פאָרגעקומען אַ דעמאָנסטראַציע אָרגאַניזירט דורך דער בונדישער, קאָמוניסטישער און פּועלי אמוני גרופּעס קעגן די מאַכי־נאַציעס פון יידן־ראַט. אין דער דעמאָנסטראַציע האָבן אָנטייל גענומען עטלעכע הונדערט מענטשן.

אין 1940 האָבן אין בעלכאַטאָוו עקזיסטירט דריי אומלעגאַלע שולן: איינע אָרגאַניזירט פון דער קאָמוניסטישער גרופּע. אין דער שול האָט גע־לערנט שרהטשע שטאָטלענדער, אין יאָר 1942, בעת דער אויסזידלונג, האָט מען זי אַוועקגעשיקט קיין לאָדזש, פון לאָדזשער געטאָ איז זי אַוועק־געשיקט געוואָרן קיין טשענסטאָכאָוו אין „האַסאַג" און דאָרט איז זי אומגעקומען. עס האָט אויך געלערנט זלמן בילז. אין דער בונדישער שולע האָט געלערנט רחל פּודלאָווסקי און דינה ווינער. געלערנט האָט מען אין די ביידע שולן יידיש, פּויליש, יידישע געשיכטע. מען האָט מיט די קינדער געלערנט די ווערק פון יידישע שרייבער. עס זענען אויך געווען קורסן ביי די פּועלי אמוני ישראל. נאָר ווער עס זענען געווען דאָרט די דערציער איז איצט שווער פעסטצושטעלן. עס איז אויך געווען אַ חדר, עס

זענען אויך געווען געהיימע ביבליאטעקן. מענדל קויפמאן האט באלד פון אנהויב מלחמה מיט געפאר פארן לעבן ארויסגעטראגן די ביכער פון דער בונדישער ביבליאטעק און זיי אויסבאהאלטן. עס איז געווען א גע־היימע ביבליאטעק ביי איטשע לייב גאלדבערשט אין שטוב. דאס ארט אין יידישן קווארטאל ווו עס פלעגן זיך צוזאמענקומען די יידן איז געווען הינטער דער שול אויף דעם פלאץ, ווו עס האבן זיך געפונען יאנקל וואר־שאווסקים הייזער. דארטן האט מען ארוומגערעדט וועגן אנגעווייטיקטע פראגן, דארטן האט מען זיך דערציילט וועגן פראנט, אייניקע האבן דערפרייט דעם עולם מיט ידיעות פון בריוו, וועלכע מען האט באקומען פון רוסלאנד, אז אינגיבן וועט קומען די „מומע רוזשא". אהין האט מען ארויסגעטראגן אלץ, וואס מען נאך געהאט צו פארקויפן. פון צייט צו צייט פלעג אהין אריינפאלן זשאנדארמעריע און וויר עס האט נישט באוויזן באצייטנס צו אנטלויפן, דעם האבן זיי געמאכט פאר א קאליקע. ספעציעל האט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע סאדיסטישע מעשים דער זשאנדארם רעמפל. דאס שטיקל געזעלשאפטלעכע לעבן איז אינגאנצן אפגעשטארבן ווען ס'האט זיך אנגעהויבן די דייטש־סאוויעטישע מלחמה, אין יאר 1941. דער טערמין איז נאכמער פארשארפט געווארן, מען האט מורא געהאט זיך צו טרעפן אייניער מיטן צווייטן. עס האט זיך אנגעהויבן דאס ארויסשיקן אין די לאגערן. מען האט ארויסגעשיקט דערווייל נאר די מענער. דאס קוים זשיפענדיקע קולטורעלע און געזעלשאפטלעכע לעבן איז אינגאנצן אפגעשטארבן. מען האט פארמאכט די שולן, וויל די עלטערן האבן מורא געהאט צו שיקן אין דער שולע זייערע קינדער.

***

ווי עס איז שוין געווען אויבן דערמאנט האט מען צוגענומען ביי די יידן אלע קוואלן פון פרנסה. די פאבריקן מיט די געשעפטן האט מען צוגענומען; די בעלי־מלאכות האט מען נישט דערלויבט צו ארבעטן אין זייערע ווארשטאטן, מען האט ביי זיי צוגענומען די מאשינען. אין די טעקסטיל פאבריקן, וועלכע עם האבן איבערגענומען די דייטשן האבן יידן קיין צוטריט נישט געהאט. און אויף דער צוואנגס־ארבעט, אויף וועל־כער מען האט די יידן געכאפט, האט מען באצאלט פאר דער ארבעט מיט קלעפ. מיט דער גאנצער שארפקייט איז אנטשטאנען דאס פראבלעם: פון וואנעט נעמט מען צום לעבן? די 30 דעקא ברויט, וועלכע זענען צוגע־

טייל̇ט געוואָרן דורכן יידן־ראַט, אָן אַ ביסל פעטס און אָן אַנדערע פּראַ־דוקטן, זענען געווען נישט צום לעבן און נישט צום שטאַרבן. עס איז די יידן נישט געבליבן קיין אַנדער עצה ווי זיך צו כאַפּן צו אַזעלכע פּרנסות ביי וועלכע עס איז אויסגעקומען צו ריזיקירן מיטן לעבן. און דאָס האָט טאַקע געקאָסט אַ סך מענטשלעכע קרבנות. אין די פינצטערע נעכט זענען יידן געגאַנגען אין דאָרף אַריין ברענגען אַביסל קאַרטאָפל. אַז מען האָט אַזאַ איינעם געכאַפּט איז אָדער מען האָט אים דערשאָסן, אָדער — אין בעסטן פאַל — האָט מען אים אַריינגעוואָרפן אַזוי פיל שמיץ, אַז ער האָט עס געהאַט אויף לאַנג צו געדענקען. און דאָך האָט מען געשמוגלט. דער שמוגל און נישט־לעגאַלער האַנדל האָבן געבליט, ווייל צווישן בעלכאַ־טאָוו און פּיעטריקאָוו איז געלעגן די גרענעץ צווישן דייטשן רייך און דעם גענעראַל־גוווערנאַמענט. פון בעלכאַטאָוו האָט מען געשמוגלט מאַנופאַק־טור און צוריקגעבראַכט האָט מען לעדער און אַנדערע אַרטיקלען. די מענטשן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען דערמיט האָבן געוווסט, אַז עס דראָט זיי אַ טויט־געפאַר, אָבער זיי האָבן נישט געהאַט קיין אַנדערע ברירה: דער הונגער האָט דערצו געצוווּנגען. דעם גרעסטן טייל פון זייערע פאַרדינסטן האָבן זיי דערביי געמוזט אָפּגעבן די איבערגעקויפטע זשאַנ־דאַרמען. זיי האָבן געהאַט צו טאָן מיט פאַרשידענע מינים אויספּרעסערס און שאַנטאַזשיסטן. זיי האָט מען אויך געמוזט אָפּטיילן אַ חלק פונעם פאַרדינסט. מען האָט געמוזט געבן כאַבאַר דער יידישער פּאָליציי, שמואל יאַקובאָוויטשעס באַנדע. עס איז אַנטשטאַנען נאָכדעם אַ קאַמף צווישן די רייכערע און אָרעמע שמוגלאַרס. די רייכערע שמוגלאַרס, וועלכע האָבן געהאַט גרעסערע מעגלעכקייטן איבערצוקויפן די זשאַנדאַרמעריע, האָבן געהאָלפן ליקווידירן די אָרעמע. דער שמוגל איז געגאַנגען נאָר ביינאַכט, נאָך דער פּאָליציי־שעה. מען האָט גענומען אַ זעקל, אָדער אַ רוק־זאַק אויף די פּלייצעס און מען האָט זיך געלאָזט שלייכן מיט פאָרזיכטיקע טריט דורך די פעלדער און לאָנקעס צו דער גרענעץ. פון יענער זייט האָבן שוין געוואַרט אויף זיי יידן, אָדער קריסטן פון פּיעטריקאָוו און אומגעגנט, אָפּצונעמען פון זיי די סחורות. עס האָבן אויך אויף זיי באַהאַלטענערהייט געוואַרט די דייטשע גרענעץ־פּאָסטנס מיט שפּיר־הינט.

יוני 1941 האָט דער קאָמענדאַנט פון דער שוץ־פּאָליציי געמאָלדן דעם בירגערמייסטער, אַז ער האָט געכאַפּט אויפן זעלעווער וועג אַ פור מיט סחורה און דערביי אַרעסטירט די יידן אברהם בערקאָוויטש און

שמואל גאָלדבערג. אין דער גרעסטער טייל פאַלן האָבן אַזעלכע אַרעסטן געדראָט מיט טויט. דער פאַל, וואָס ווערט אויבן דערמאַנט איז געוויס געווען אַזעלכער, ווען דער זשאַנדאַרם האָט נישט געקאָנט צונעמען די סחורה פאַר זיך, דאָס האָט מען געוויס באַמערקט ערגעץ פון אַ זייט און ער האָט נישט געקאָנט די זאַך נישט מעלדן. משה סטאַביעצקי, דעם בעקער, האָבן צוויי שוץ־פּאָליציאַנטן געיאָגט 5 קילאָמעטער. ער האָט געהאַט געשמוגלטע סחורה. זיי האָבן אים געיאָגט אַזוי לאַנג, ביז ער איז אַריין אין אַ טייך. דאָ האָבן זיי אים איבערגעלאָזט, זייענדיק איבערגע־צייגט, אַז ער איז דערטרונקען געוואָרן. עס איז אים אָבער געלונגען זיך אַרויסצוראַטעווען. דעם קצב מלאָט האָבן די זשאַנדאַרמען אין אַרעסט פאַרפּייניקט צום טויט. זיי האָבן אים אַריינגעגאָסן אין האַלדז אַריין אַ ליטער ברען־שפּירט. עס איז דערנאָך צום טויט פאַרפּייניקט געוואָרן אברהם נאפעליאן. מען האָט אים געכאַפּט מיט שמוגל אויפן וועג קיין סטערצעוו. עס זענען דערשאָסן געוואָרן: יאַנקל ראָזענטאַל, לאָזער שפּיגל־מאַנס זון, דער קצב מאַכאַבאַנסקי מיטן זון. אין אַ צווייטער מעלדונג פון דער שוץ פּאָליציי צום בירגערמייסטער ווערט דערציילט וועגן אַ שווערן פאַרברעכן וועלכן די יידן זענען באַגאַנגען: מען האָט נעמלעך געכאַפּט ביי די יידן, וועלכע האָבן געאַרבעט צוואַנגס־אַרבעט ביי דעם שאָסיי, 100 קילאָ קאַרטאָפל. די פּאָליציי האָט די קאַרטאָפל צוגענומען און פאַרקויפט צו 2 מאַרק אַ קילאָ די דייטשן.

די יידן האָבן אַלצדינג פון זיך אַראָפּפאַרקויפט צו קויפן אַ שטיקל ברויט. אויב עס האָט שוין אַמאָל ריזיקירט אַ פּויער אַריינצוברענגען פאַר אַ ייד אַ שטיקל ברויט, האָט ער זיך געהייסן דערפאַר גוט באַצאָלן. עס זענען אָבער אויך באַקאַנט פאַלן, ווען פּויערים האָבן געבראַכט זייערע יידישע באַקאַנטע ברויט און דערפאַר נישט געוואָלט נעמען קיין באַצאָלטס.

די יידן אין בעלכאַטאָוו האָבן אָנגעווענדט פאַרשידענע מיטלען, קונצן און אויפטוען בכדי זיך צו דערהאַלטן ביים לעבן. עס האָט זיי שוין דער אינסטינקט אונטערגעזאָגט פאַרשידענע אופנים ווי אַזוי אַרויס־צובאַקומען אַביסל לעבנסמיטלען פאַר זיך, ווייב און קינד.

***

די דייטשן האָבן אין בעלכאַטאָוו, פּונקט ווי אין אַנדערע שטעט, געשאָפן פאָבריקן און וואָרשטאָטן, ווו עס האָבן געמוזט אָרבעטן יידישע

ארבעטער. געארבעט האָט מען אין די וואַרשטאַטן פון זון־אויפגאַנג ביז זון־אונטערגאַנג און מיט הונגעריקע מאָגנס האָט מען געמוזט ארבעטן און ארויסשלאָגן פון זיך דאָס לעצטע ביסל כוחות, און אויב מען האָט זיך אָפּגעזאָגט צו ארבעטן אין די דאָזיקע וואַרשטאַטן האָט געדראָט נאָך אַן ערגערע זאַך: אַוועקגעשיקט צו ווערן אין די לאָגערן. די גרעסטע פאַבריק אין וועלכער די יידן זענען געווען באשעפטיקט איז געווען דער שניידער־וואַרשטאַט וואָס איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין דזשאָינט־סקים פאַבריק. די דייטשן האָבן פון דאָרטן ארויסגענומען די וועבער־מאשינען און אויף זייער אָרט אַרייַנגעשטעלט ניי־מאשינען, וועלכע מען האָט געפונען אין די יידישע שטובן און ביי די יידישע בעלי־מלאכות. אין דעם שניידער־וואַרשטאַט האָבן געארבעט 650 יידישע ארבעטער. אַלס טעכנישער לייטער האָבן די דייטשן באשטימט שלמה יאָקובאָוויטש און אַלס פאַקטישן אָנפירער האָבן די דייטשן באשטימט דעם פאָלקס־דייטש אַלפרעד אויגוסט, א פסיכאָפאַט און סאַדיסט. פאַר דער מינדעסטער קלייניקייט האָט ער צעשלאָגן ביז האַלב טויט. זיין יחוס־בריוו, וואָס האָט אים דערמעגלעכט צו פארנעמען דעם דאָזיקן אמט, איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט אָפּגעגט זיין פּוילישע פרוי און אין די פּוילישע צייטן האָבן די פּאָליאַקן אים איבערגעבראָכן די הענט צוליבן חשד אין שפּיאָנאַזש לטובת דייטשלאַנד. וועו די דייטשן זענען אריין קיין פּוילן האָט מען באשטימט אַלס בירגערמייסטער פון גראָדנע־לין. דאָרט ערשט איז ער באַוווסט געוואָרן מיט זיינע סאַדיסטישע מעשים, מיטן איזדיעקעווען זיך איבער דער ציווילבאפעלקערונג אזוי ווייט, אז די דייטשן אַליין זענען געווען געצוווונגען אים אַוועקצונעמען פון דעם דאָזיקן פּאָסטן. און אָט דעם אויסוווּרף האָבן די יידן באקומען אַלס שעף פון שניידער־שאָפּ. עס האָט עקזיסטירט א שוסטער־וואַרשטאַט מיט 50 ארבעטער. דער שוסטער־שאָפּ האָט זיך געפונען אין הויז פון הערש דוד שווארצבערג. עס האָט אויך שוין געארבעט א גרעסערער טישלער־וואַרשטאַט, אָנגעפירט דורך איטשע ווינטער. ווייטער איז געווען א פאַבריק. די וועלכער מען האָט אויסגעארבעט פארשידענע זאכן פון שטרוי. די צאָל יידן, וועלכע זענען געווען אָפיציעל באשעפטיקט אין די אַלע וואַרשטאַטן קאָן מען רעכענען אויף העכער 1.000 פערזאָן. די דאָזיקע ארבעטער איז מאָטעריעל געגאַנגען אמערגסטן, ווייל זיי האָבן נישט געהאָט קיין צייט עפעס צו פארדינען פון דער זייט. די גאַנצע דערנערונג,

וועלכע די ארבעטער האבן באקומען איז באשטאנען פון 30 דעקא ברויט און א זופ, וועלכע עס האט זיי ארויסגעגעבן די קיך ביים יודענראט. דער יודענראט האט איינגעארדנט נאכדעם 2—3 קיכן, וועלכע האבן ארויס־געגעבן 1.200 מיטאגן. די מענטשן האבן נישט באקומען צוגעטיילט קיין הייץ־מאטעריאל, זענען זיי געזעסן מיט זייערע פרויען און קינדער אין די נישט געהייצטע צימערן. נאך וואסער האט מען געמוזט גיין פון פאביא־ניצער גאס צום אלטן מארק. „זלמן פודלאווסקים פלומפ" איז קאליע גע־ווארן. דאס באד איז צוליב מאנגל אין באהייצונג נישט געגנוצט געווארן און אויב עמעצער איז קראנק געווארן, האט מען געמוזט ווארטן אויף א מעדעצין עטלעכע טעג, וויל אין אפטיק ארויס האט מען געמעגט גיין נאר איין שעה אין טאג. קיין שפיטאל איז נישט געווען. עס איז אויך כמעט נישט געווען קיין דאקטוירים. ד"ר יאקובאוויטש איז אווען קיין פיעטר־קאוו און האט דארט אפגעשפילט א שענדלעכע ראלע. ער האט מיטגע־ארבעט מיט געשטאפא. ער האט אווען קגעשיקט הונדערטער מענטשן אין קרעמאטאריע און צווישן זיי א סך בעלזאטאווער. ד"ר פאיוועסקי איז אין 1939 מאביליזירט געווארן אין דער פוילישער ארמיי און איז מער נישט צוריקגעקומען. ער איז ווארשיינלעך אומגעקומען אין א דייטשן געפאנגען־לאגער. די נישט־יידישע דאקטוירים האבן נישט געטארט זיך פארנעמען מיט יידישער פראקטיק. עס זענען געווען אין בעלזאטאוו — יידישע דאקטוירים: ד"ר באסיאר, יוסף ליבב אן אידעם. ער איז שפע־טער אומגעקומען אין כעלמנא. עס איז געווען נאך א יידישער דאקטאר מיטן נאמען טיפענבערג, פון ווארשע. איינער פון זיי איז באשטימט געווארן פאר די יידן, שוין אין יאר 1942, ווען עס האט זיך אנגעהויבן אין בעלזאטאוו די עפידעמיע פון טיפוס. דער בירגערמייסטער האט זיך דעמאלט געווענדט צום לאנדראט וועגן דערלויבן צו קומען קיין בעל־זאטאוו נאך א יידישן מעדיקער, דעם ד"ר הארט פון וולאדימיעזשאוו. ער האט מאטיווירט זיין פארשלאג דערמיט, וואס ער ווייל נישט, אז די נישט יידישע דאקטוירים זאלן באזוכן די יידישע טיפוס קראנקע, ווייל זיי קאנען נאך פארשלעפן די קראנקייט צו נישט יידן. אין אנהויב 1942 האט מען אויך פארוועדט יידישע דענטיסטן צו פראקטיזירן. מען האט צוגענומען ביי זיי די אינסטרומענטן און אווועקגעגעבן די דייטשן.

און ביי אזעלכע באדינגונגען האבן די דייטשן געפארערט, אז עס זאלן אפגעהיט ווערן אלע היגיענישע כללים, ווען זיי האבן אלץ געטון,

אַז עס זאָל אוממעגלעך זיין דאָס אויסצופירן. האָט זיך טאַקע ביי דער יידישער באַפעלקערונג, צוליב דער שווערער אַרבעט און אַנטיסאַניטאַרן צושטאַנד, דער געזונט־צושטאַנד שטאַרק פאַרערגערט. עס האָט זיך אָנגע־הויבן אַ שרעקלעכע שטערבלעכקייט. אַ סך זענען געוואָרן לונגען קראַנק. פון דערשעפונג האָבן אָנגעהויבן אויסצושטאַרבן די עלטערע לייט. די קליינע צאָל קינדער, וועלכע זענען צו יענער צייט געבוירן געוואָרן זענען געווען ראַכיטיש. פאַרשטייט זיך, אַז קודם כל האָבן אָנגעהויבן ליידן די יידישע אָרעמעלייט און מיט זיי די, וועלכע האָבן געאַרבעט אין די וואַרשטאַטן און אין די פאַבריקן.

***

די ראָל, וואָס דער יודענראַט האָט געשפּילט אין בעלכאַטאָוו בעת דער דייטשער אָקופּאַציע איז געווען די זעלבע, וואָס איז אַלע שטעט אין פּוילן: זיי האָבן געהאָרכזאַם אויסגעפילט אַלע דייטשישע באַפעלן און אפילו אין אייניקע פאַלן מיטגעהאָלפן. זיי האָבן אָפטמאָל פרייוויליק צוגעטראָגן דער דייטשער מאַכט און דער געסטאַפּאָ, וואָס עס קומט פאָר ביי יידן. די מערהייט פון די יודענראַט־מענטשן און פון דער יידישער פּאָליציי זענען געווען באַראַקטערלאָזע פּאַרשוינען, וואָס האָבן געזוכט אַ מעגלעכקייט צו מאַכן אַ לעבן אויפן חשבון פון דער אָרעמער מאַסע.

פאַר אַ ביין, וואָס די דייטשן האָבן זיי צוגעוואָרפן, האָבן זיי געטון די שמוציקסטע זאַכן, העלפנדיק אפילו ליקווידירן די אייגענע משפּחה. עס איז אמת, אַז עס זענען געווען צווישן זיי אַזעלכע, וועלכע וואָלטן אין יודענראַט נישט געגאַנגען, נאָר מען האָט זיי דערצו געצוווּנגען. עס זענען אָבער געווען אויך אַזעלכע, וועלכע האָבן זיך גאָר נישט פאַר־טראַכט, וואָס פאַר אַ מיסיע זיי פירן אויס. עס וואָלטן אין בעלכאַטאָווער געזעלשאַפטלעכן לעבן קיינמאָל נישט געקאָנט שטיין אין דער שפּיץ אַזעלכע פּאַרשוינען, ווי שמואל יאַקובאָוויטש און זיינס גלייכן. אַלע זיי־ערע באַמיאונגען צו פאַרנעמען אַמטן אין געזעלשאַפטלעכן לעבן האָבן פאַר דער מלחמה קיין שום דערפאָלג נישט געהאַט. די קולטורעל אַנט־וויקלטע יידישע באַפעלקערונג אין בעלכאַטאָוו האָט שטענדיק צונישט געמאַכט אַלע זייערע כוונות. און נאָר אונטער דער נאַצישער אָקופּאַציע־מאַכט האָבן זיי געקאָנט באַקומען אַ שטאַרקן באָדן אונטער די פיס. עס איז נישט קיין צופאַל, וואָס ווען ערליך איז שוין שפּעטער געגאַנ־

גען צו דער תּליה, האָט ער נאָך געפֿרוווט געפינען א זכות ביי די דייטשן און האָט זיי דערמאָנט, אז נאָך אין דעם ערשטן וועלט־קריג האָט ער שוין געהאַט פֿאַרדינסטן פֿאַר דער דייטשער אָקופּאַציע־מאַכט:

באַלד ווי די דייטשן האָבן אַרײַנמארשירט קיין בעלגאַטאָו האָט זיך צום דייטשן מיליטערישן קאָמענדאַנט געמעלדעט א יידישע „דעלעגאַציע", פון קיינעם נישט באַפֿולמעכטיקט, און געבעטן ביים קאָמענדאַנט די דערלויבעניש צו באַקן ברויט פֿאַר יידן. די „דעלעגאַציע" איז באַשטאַנען פון מ. יאָקובאָוויטש, שמואל יאָקובאָוויטש און יאַנקל ערליך. עס איז זיי נישט געגאַנגען אין דעם עצם פּאָקט פון קומען צו הילף דער יידישער באַפֿעלקערונג, נאָר אין דערשאָגן זיך צו די דייטשן און באַקומען פון זיי די ממשלה איבער די יידן. די שפּעטערדיקע מעשים זייערע האָבן אינגאַנצן באַשטעטיקט די דאָזיקע כוונות זייערע. זיי האָבן פונעם קאָמענדאַנט באַקומען אַן אויפֿטראָג צו בילדן דעם יודענראַט און צוקאָפּטירן די נויטיקע פֿאַר דער ארבעט אין יודענראַט פֿערזאָנען, לויט זייער אייגענעם אײַנזען. זיי האָבן צוקאָפּטירט אין יודענראַט מענטשן פון פֿאַרשידענע ריכטונגען, עס זאָל מאַכן דעם איינדרוק, אז די גאַנצע יידישע געזעלשאַפֿטלעכקייט איז דאָרטן פֿאַרטראָטן. פֿאַר די, וועלכע זיי האָבן פֿאַרגעלייגט צוצוקאָפּטירן האָט זיך געשאַפֿן א שווערע קאַנסעקווענצן. אָפּזאָגן זיך, וואָלט געקאָנט ציען נאָך זיך שווערע קאַנסעקווענצן. האָט מען געמוזט מסכים זיין. אַזוי האָבן צום ערשטן יודענראַט, וואָם האָט זיך געבילדעט שוין אין סעפּטעמבער 1939, געהערט: מיכאל יאָקובאָוויטש אלם פֿאַרזיצער, שמואל יאָקובאָוויטש אלם וויצע־פֿאַרזיצער, יאַנקל ערליך אלם סעקרעטאַר און אהרן ליבערמאַן, ישכר פֿושיבילסקי, בינעם הענדלעס, מלך גאלסטער אלם מיטגלידער פון דער פֿאַרוואַלטונג.

די פֿאַקטישע מאַכט האָבן אָבער געהאַט אין זייער רשות די ערשטע דריי. דער יודענראַט האָט נישט אַרויסגעווויזן קיין שום ספּעציעלע אַקטיוויטעט. ער איז געווען אַדורכגעפֿרעסן פון קאָרופּציע און מיסברויכן, ער איז געווען פֿאַרהאַסט ביי דער יידישער באַפֿעלקערונג. מען האָט פֿאַר די יודענראַטלער מורא געהאַט. זיי האָבן מיט זייערע מעשים מיטגעווירקט, אז עס זאָל זיך אַרום יודענראַט שאַפֿן א נעץ פון אינטריגעס.

עס האָבן זיך צונויפֿגערעדט אַראָפּצוואַרפן דעם יודענראַט עלעמענטן, וועלכע זענען געווען נישט צופֿרידן הלמאי מען האָט נישט זיי אויסגעקליבן. די מזרחי־טוער: שלום פּערער און מענדל ליפּמאַן

האבן אנגעוועגדט קעגן יודענראט פארשידענע כשרע און נישט כשרע מיטלען. אויב שמואל יאקובאוויטש און זיין קליקע האבן געהאט אויף זייער זייט די שוץ־פאליציי און די געסטאפא, מיט וועלכע זיי האבן גע־מאכט געמיינזאמע געשעפטן, האט די גרופע פון שלום פעדער און מענדל ליפמאן געהאט אויף זייער זייט דעם בירגערמייסטער. דאם, וואם טוער פון מזרחי, באקאנט אלס עסקנים פון פאר דער מלחמה, האבן זיך פאר־נומען מיט אזא נישט שיינער זאך, דערקלערט זיך קודם־כל דערמיט, וואם זיי זענען געווען אויפגעבראכט, פארוואם זייער גרופע איז נישט געווען פארטרעטן אין יודענראט. עס איז אבער אויך מעגלעך, אז זיי האבן געשטרעבט צו באזייטיקן די גנבות און קארופציע אין יודענראט, אבער די מיטלען, וועלכע זיי האבן אנגעוועגדט צו דעם צוועק האבן ליידער נישט געהערט צו די גאר אנשטענדיקע. לאמיר לאזן רעדן די פאקטן אליין.

דעם 18טן אקטאבער מעלדעט דער בירגערמייסטער, אז עם דארף באזייטיקט ווערן פונעם יודענראט מיכאל יאקובאוויטש, שמואל יאקו־באוויטש און יאנקל ערליך און אין נייעם יודענראט זאלן אריין שלום פעדער און מענדל ליפמאן, שמאי גרינבערג, מלך גאלסטער און ישכר פוזשיבילסקי. דאם וואם פונעם אלטן יודענראט זענען געבליבן די צוויי לעצטע דערקלערט זיך דערמיט, וואם זיי האבן אין די מחלוקתן פון דער קליק קיין אנטייל נישט גענומען. אז שלום פעדער מיט זיינע לייט האבן זיך נישט באנוצט מיט קיין גאנץ גלאטטיקע מעטאדן איז צו זען דערפון, וואם א חודש נאך דעם ווי מען האט באזייטיקט שמואל יאקובאוויטש פונעם יודענראט איז מען געקומען און מען האט אים ארעסטירט, דאם האט געטון די שוץ־פאליציי אויפן באפעל פון בירגערמייסטער. מען האט יאקובאוויטשן פארגעוואלפן, אז ער שטייט אין פארבינדונג מיט די שמוג־לער־באנדעס, אז ער איז אויך פאר דער מלחמה געווען ארעסטירט אויף זעקס חדשים, אז ער האט געמאכט פאלשע האנטווערקער קארטן. פאר־שטייט זיך, אז דאס אלץ האט דער בירגערמייסטער נישט געקאנט ווייס פון זיך אליין, דאס איז געווען א שטיקל ארבעט פון די, וועלכע זענען געקומען אין יודענראט אויף שמואל יאקובאוויטשעס ארט. שמואל יא־קובאוויטש פון זיין זייט איז אויך נישט געזעסן מיט פארלייגטע הענט. דעם 20סטן אקטאבער 1940, צוויי טעג נאכדעם, ווי דער נייער יודענראט האט אמטירט האט דער בירגערמייסטער שוין אויפמערקזאם געמאכט

שמואל יאַקובאָוויטשן, אז אויב ער וועט נישט אויפהערן מיט זיינע רכי־לות קעגן דעם נייעם יודענראַט וועט דאָס ציען קעגן אים טרויעריקע קאָנסעקווענצן.

אָט איז דער וועריטלעכער טעקסט פון דעם דאָזיקן דאָקומענט:

„צום ייד שמואל יאַקובאָוויטש, פריזירער אין בעלכאַטאָוו:

איך מאַך אייך באַקאַנט, אַז קעגן אייך און קעגן אַנדערע געוועזענע מיטגלידער פון יודענראַט וועלן אָנגעוענדעט ווערן די שטרענגסטע מיט־לען, אויב איר וועט נישט אויפהערן מיט אייערע ליגנס און העצעריי־ען קעגן דער אַרבעט פון ניי געשאַפענעם יודענראַט, וועלכן איר ווילט מאַכן שווערי־קייטן. איר זאָלט זיכער זיין, אַז דאָס קאָן ציען נאָך זיך די שווער־סטע קאָנסעקווענצן".

(—) ט ר אַ ה נ ע ר

20סטער אָקטאָבער 1940.

דעם 21סטן אָקטאָבער איז אַרעסטירט געוואָרן דער פּרעזעס פון יודענראַט שלום פּעדער, צוזאַמען מיט אים זענען אויך אַרעסטירט גע־וואָרן מענדל ליפּמאַן און יחיאל מארטשאק. אָלע דריי זענען אָפּגעשיקט געוואָרן קיין לאָדוש. דאָרט האָט זיי די געסטאַפּאָ באשולדיקט אין גע־הערן צו דער אומלעגאַלער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. מען האָט זיי באשולדיקט אין האַלטן אַנטי־היטלעריסטישע רעדעס, מען האָט זיי אפילו געזאָגט דעם נאָמען פון דער געהאַלטענער רעדע. עס זאָל האָבן געהייסן: „ג ע ד א נ ק ע ן א י ב ע ר ן ה י ט ל ע ר י ז ם".

די יידישע באפעלקערונג האָט וועגן דעם אָלעם קיין אַנונג נישט געהאַט. דאָס אָלץ האָט זיך אָפּגעשפּילט אין די קאָבינעטן פון דער גע־סטאַפּאָ און פון בירגערמייסטער. אין דער געסטאַפּאָ אין לאָדוש האָבן זיי זיך ווייזט אוים איבערצייגט אין דער גרונטלאָזיקייט פון די באשול־דיקונגען. עס קאָן זיין, אַז זיי האָבן וועגן דעם אָנגעפרעגט דעם בעלכא־טאָווער בירגערמייסטער. א פאקט איז נאָר, אז מען האָט אָלע דריי צוריק באפרייט. אויפן אָרט פון שלום פּעדער איז אָלם פּאָרזיצער פון בעלכא־טאָווער יודענראַט באשטימט געוואָרן אַדוואָקאַט באָגדאַנסקי, אברהם לאַסקאָווסקים איידעם, וואָס האָט געשטאַמט פון פּיעטריקאָוו. ער איז געווען פּאָרזיצער פון יודענראַט ביזן 21סטן יולי 1941. זיין קאַדענץ איז געווען אפשר די רואיקסטע צייט, וואָס די בעלכאַטאָווער יידן האָבן

געהאט אונטער דער דייטשער אקופאציע. קיין סך פרטים פון דער צייט זענען נישט באקאנט. עס איז בלויז באקאנט, אז אין באגדאנסקים צייט זענען געשאפן געווארן די קיכן. ער האט זיך אויך באמיט אויסצובעסערן דעם היגיענישן צושטאנד פון דער יידישער באפעלקערונג. וואס פארא סיבות עס האבן גורם געווען מען זאל באגדאנסקין באזייטיקן פון זיין אמט, איז נישט געלונגען פעסטצושטעלן. מען קאן זיך נאר אנשטויסן, אז קיין ריין שטיקל ארבעט איז עס נישט געווען, וויל אויך זיין ארט איז באשטימט געווארן אל ספארזיצער דער שוין־באקאנטער יאנקל ערליך. א חוץ יאנקל ערליכן איז אין נייעם יודענראט אויך באשטימט געווארן פרץ אלטמאן און איטשע ווינטער, אלע דריי ווייניק פאפולערע געשטאלטן צווישן בעלכאטווער יידן. אין דער מעלדונג פון בירגערמייסטער איז גענוי אנגעיווזן געווארן די פונקציע פון יעדן מיטגליד פון יודענראט.

לויט א געפונענעם דאקומענט זענען די פונקציעס אזוי פונאנדערגעטיילט געווארן: פרעזעס — יאנקל ערליך, זיינע צוויי געהילפן: פרץ אלטמאן און איטשע ווינטער. פאר די איבעריקע מיטגלידער פונעם יודענראט לייגט ער פאר פאלגנדיקע ארבעטס־פארטיילונג: ארבעטס פארזארגונג: שלמה־הערש טאפאלעוויטש; סאציאלע פארזארגונג: בינעם הענדעלעס; ברויט־פארטיילונג: מענדל ליפמאן; לעבנסמיטל־פארזארגונג: דוד פאקערטרעגער; מילך־פארטיילונג: משה פאקערטרעגער; קאסירער: בערל זשוכאווסקי.

דער יודענראט האט מיטגעהאלפן דער דייטשער מאכט אין א רייע אקציעס קעגן די בעלכאטווער יידן. דאס איז געווען אין דער אקציע אווענטשיקן יידן אין די לאגערן קיין פוזין אין אויגוסט 1941, ווי אויך אין צושטעלן א ליסטע פון שווער קראנקע וואס זענען אויך ארויסגעשיקט געווארן פונעם שטעטל.

עס קאן זיין, אז אייניע פון די סיבות וואס האבן באוויזן צו ענדערן דעם יודענראט איז געווען דער פאקט, וואס דער בירגערמייסטער האט געוואלט האבן וואס מער אייגענע מענטשן. עס איז אפשר אויך נישט קיין צופאל, וואס פון דעם יודענראט זענען ארויסגעפאלן ישכר פושיביל־סקי און אנדערע. פרץ אלטמאן האט זיך געמאכט א געשעפט און גענומען 500 מארק פון א מענטש פאר נישט שיקן זיי אין די לאגערן. פארשטייט זיך, אז דאס האט געמוזט גיין אויפן חשבון פון ארעמעלייט, וויל די, וואס האבן נישט געקאנט באצאלן זענען ארויסגעשיקט געווארן.

דעם 24סטן סעפּטעמבער האָט זיך ווידער געענדערט דער באַשטאַנד פון נעם יודענראַט. עס האָט זיך אויסגעלאָשן דער שטערן פונעם פּרעזעס יאַנקל ערליך און אויף זיין אָרט איז ווידער באַשטימט געוואָרן אַדוואָקאַט באָגדאַנסקי.

דער יודענראַט איז באַשטאַנען פון 9 פּערזאָן. א חוץ דעם זענען באַשטימט געוואָרן 12 באַאַמטע, צוגעטיילט צו פאַרשידענע אָפּטיילונגען און 8 שיק־יינגלעך, וואָס א טייל פון זיי זענען גלייבצייטיק געווען פּאָליצאַנטן. אָט איז דער נאָמענטלעכער באַשטאַנד פונעם דעמאָלטיקן יודענראַט און זיינע מיטאַרבעטער:

פּאָרזיצער: איציק באָגדאַנסקי. זיינע צוויי בייזיצער: איטשע ווינטער און פּרץ אלטמאַן. ווירטשאַפטס־אָפּטיילונג: משה קלוג; פּינאַנסאָפּטיילונג: מאיר פעדער; לעבנסמיטל־פאַרטיילונג: אברהם ווינטרויב; סאָציאַל־פאַרזאָרגונג: יאנקל מאכאַנסקי; ארבעטס־אָפּטיילונג: מענדל סאָפירשטיין; פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר דער שניידער פאַבריק: שלמה שמולעוויטש. די באַאַמטע זענען געווען: טעכנישער סעקרעטאַר: יוסף לייב געלבארד; עווידענץ: רעגינע גאלסטער; אין דער ווירטשאַפטס־אָפּטיילונג: משה וואָלף סטאַראָווינסקי; סאָציאַל־פאַרזאָרגונג: זיסקינד קלוג; לעבנסמיטל־אָפּטיילונג: שיע זערצעל און הערץ לייב.; קאַסע: אברהם שמולעוויטש; ארבעטס־אָפּטיילונג: משה בוכמאן; פּאָסט־אָפּטיילונג: שלמה גנאַטיק; ברויט־פאַרטיילונג: אהרן ליבערמאן; אין די קיכן: עזרא סטאַביצקי און חנה ראָזענבערג; די שיק יינגלעך זענען געווען: געראַסט דאניעל, גאָלדבערג אברהם אלטער, שטראָוך איציק, שימקעוויטש מייער, באום משה, געלבאַרד מאָטל, פּיולא בעריש, האַנדלסמאן איציק.

אין דעם נייעם יודענראַט, פונקט אזוי ווי אין די פּריערדיקע, האָבן די דעה געהאַט די ערשטע דריי, די איבעריקע זענען געווען נישט מער ווי פיגוראַנטן.

אין חודש אפּריל 1942, אין דער צייט פון דער „שפּערע", ווען דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען אַרומגערינגלט פון דער געסטאַפּאָ און די בעלזאַטאַוער יידן האָבן געמיינט, אז עס איז נעקומען זייער סוף, האָט דער פּרעזעס פון יודענראַט געפּרווט אַנטלויפן קיין פּיעטריקאָוו. ער האָט זיך פּאַרשטענדיקט מיט א דייטשן שאָפער, וועלכער האָט אים געדארפט פאר א גרויסער סומע געלט אוועקפירן קיין פּיעטריקאָוו. אָבער אַנשטאָט קיין פּיעטריקאָוו האָט ער באָגדאַנסקין מיט זיין גאַנצער משפּחה אָפּגע־

פירט אין דער פאָליציי. פון דער פאָליציי האָט מען זיי אוועקגעשיקט אין דער טרויעריק־באַרימטער ראַדאָגאָשטשער תפיסה, ווו מען האָט זיי אלע אומגעבראַכט. עס זענען אומגעקומען: אברהם לאסקאָווסקי מיט דער פרוי און אלע זייערע קינדער, זיין איידעם, דער פּרעזעס פון יודענראַט איציק באָגדאַנסקי.

אלם פּרעזעס פון יודענראַט, אויפן אָרט פון באָגדאַנסקין, איז באַשטימט געוואָרן שלמה הערש טאָפּאָליעוויטש.

ערב דער ליקווידאַציע איז טאָפּאָליעוויטש דערשאָסן געוואָרן אויפן באָפעל פונעם בירגערמייסטער, וועלכער האָט זיך אין אים נוקם געווען.

די איבעריקע מיטגלידער פונעם יודענראַט, וועלכע זענען געווען ביזן סוף, האָבן מיטגעהאָלפן די דייטשן ביי דער ליקווידאַציע פון די בעלזאַטאָווער יידן.

**
*

אויך די ראָל פון דער יידישער פאָליציי אין בעלזאַטאָוו האָט זיך מיט גאָרנישט אונטערשיידט פון דער ראָל פון דער פאָליציי אין אַנדערע אָקופּירטע שטעט. די יידישע פאָליציי האָט געהאָרכזאָם אויסגעפירט אלע דייטשע באָפעלן.

די יידישע פאָליציי אין בעלזאַטאָוו איז געשאָפן געוואָרן און באַשטעטיקט געוואָרן דורך דער דייטשער מאַכט דעם 15טן אָקטאָבער 1940. אין דער יידישער פאָליציי האָט זיך אריינגעכאַפט אן עלעמענט פון אונטערוועלט־יונגען, וועלכע האָבן שאָנטאָזשירט די שמוגלערס, אויסגעפרעסט סומעס געלט דורך שלאָגן און פייניקן די יידן אד"גל. עס האָבן זיך אויך אריינגאַקומען אין דער יידישער פאָליציי די בירגערלעכע יוגענט, וועלכע האָט געהאַט געלט אונטערצוקויפן די באַזונדערע מיטגלידער פון יודענראַט. זיי האָבן זיך געמאַכט פון אומגליק לייכטע פרנסות, אליין זיך ארויסגעדרייט פון די צוואַנגס־לאָגערן. דאָס זענען געווען מענטשן מיט שוואַכערע מאָראַלישע וויידערשטאַנדס־פעאיקייטן און האָבן, פאַרשטייט זיך, פינקטלעך אויסגעפירט אלץ, וואָס די דייטשע מאַכט האָט געהייסן. צווישן די יידישע פאָליציאַנטן זענען כמעט נישט געווען קיין פּראָלעטאַרישע עלעמענטן, ווי א חוץ אזא מין נטע שפּיגעלמאַן, וואָס איז שוין פאַר דער מלחמה ארויסגעוואָרפן געוואָרן פון די פּראָלעטאַרישע

רייען פאר געלט־מיסברויכן. די יידישע פאליציי אין בעלכאטאוו איז באשטאנען פון 33 פערזאן. דאס זענען זייערע נעמען: בוים ישראל, באגדאנסקי אברהם, בראם הערשל, גאלעצקי יעקב, דיכטוואלד יחיאל פישל, זשוכאווסקי לייבוש, גרינבערג שאמע (וועלכער איז א געווסע צייט אויך געווען מיטגליד פון יודענראט), גאלדבערג אברהם מייער (כמאל), גאלדבלום משה, גאלדבלום שמעון, גאלדבערג יוסף, יאקובאוויטש הערשל, קלוג משה (וועלכער איז אויך געווען מיטגליד אין יודענראט), ליפשיץ יאנקל, ליפמאן משה מענדל. לעווי פישל, ליפמאנאוויטש קיווע, לייב יעקב־מענדל, מאכאבאנסקי טוביה, מילער יצחק, פשעמיסלאווסקי וואלף, ראזענצווייג לייב, שטראוך איציק, שפיגעלמאן נטע, וויעלניעוויטש משה, ווישניעווסקי איציק, זשוכאווסקי הענך, מארקאוויטש בער, גאלסטער מלך, (אויך א מיטגליד פון יודענראט) און בעריש גרינבערג. דער לעצטער איז געווען פאר־ארבעטער אין פויזנער לאגער און האט זיך אויסגעצייכנט מיט שלאגן די יידן און צונעמען ביי זיי דאס עסן, ווייטער זענען געווען: שטערן יעקב, דזשאלאווסקי מענדל, און פיולא בעריש. דער לעצטער האט צוזאמען מיט זיין ברודער אפגעשפילט א שענדלעכע ראלע אין די פויזנער לאגערן. ער איז געווען א לאגער־„קאפא", ער האט געשלאגן און געמיסהט און א סך יידן זענען אונטער זיינע הענט געוואָרן קאליקעס. ער איז דער שולדיקער אין טויט פון א סך מענטשן, וועלכע זענען צוליב אים ארויסגעשיקט געוואָרן אין די קרעמאטאריעס. די בעלכאטאוער פאליציי האט זיך אויסגעצייכנט אין העלפן די דייטשן כאפן יידן בעת דער אפריל „אקציע" אין 1942. צוזאמען מיט די דייטשן האבן זיי זיך א לאז געטון אין די קעלערס און אויף די בוידעמס זוכן די אויסבאהאלטענע יידן. עס האט זיך זיי דעמאלט איינגעגעבן ארויסצושלעפן פון זייערע באהעלטענישן נאך 400 יידן, וועלכע זענען ארויסגעשיקט געוואָרן צו ליקווידאציע.

צו דער דאזיקער עוואקואציע האט אויך מיטגעהאלפן דער יודענראט.

אבער אויך די אויסוווּרפן גופא האט נארנישט געהאלפן, וויל אויך זיי האט נישט אויסגעמיטן דער גורל, וואס האט געטראפן אלע בעלכאטאוער יידן.

***

אין אנהויב, ווען די דייטשן זענען ארויסגעקומען קיין בעלצאטאוו, זענען אלע אמטן באזעצט געווארן דורך פאלקס־דייטשן, ס׳רוב פון דער ארטיקער באפעלקערונג. זיי האבן באזעצט די אמטן אין דער שטאט־פארוואלטונג, אין דער פאליציי און אלס קאמיסארן איבער די יידישע פארמעגנס. אבער מיט דער צייט זענען זיי פארביטן געווארן דורך רייכס־דייטשן.

אין מערץ 1940 האבן די דייטשן אויפן אָרט פונעם ארטיקן בירגערמייסטער, פאסטאר געהארדט, באשטימט דעם רייכס־דייטש טראַנער, אן אלטער מיטגליד פון דער נאציאנאל־סאציאליסטישער פארטיי, ער איז געווען דער פאקטישער ליקווידאטאר פון די בעלצאטאווער יידן. ער האט שטרענג אפגעהיט און אדורכגעפירט אלע אנטי־יידישע פארארדנונגען און נישט נאר דאס, וואס עס האט אים באפוילן זיין אויבערמאכט, נאר ער אליין האט צוגעטראכט א סך זאכן, וועלכע האבן אים געהאלפן, אז א גרויסער טייל פון די יידישע פארמעגנס זאל אריינפאלן אין זיין פריוואטן באזיץ. דער פאסטאר געהארדט איז נאכדעם ווי מען האט אים ארעסטירט פונעם אמט אלס בירגערמייסטער באשולדיקט געווארן אין „סימפאטיזירן" מיט יידן. די דייטשע מאכט האט אים פארגעווארפן, אז ער נעמט יידן אונטער זיין שוץ. מען האט צוגעשטעלט באוויזין דעם לאנדראט, אז דער פאסטאר זאל זיך האבן געווענדט צום קאמיסאר פון דער שניידער־פאבריק, אויגוסט, ווען צונעמען צו דער ארבעט די יידן אויפל לייב און ליפמאן וולאשטשאווסקי.

אט זענען אייניקע כאראקטעריסטישע דאקומענטן ווען דעם ענין:

צום

הער קאמיסאר אויגוסט

ווען ס׳איז מעגלעך גיט באשעפטיקונג כיל וולאשטשאווסקי און ליט־מאן וולאשטשאווסקי.

7/12, 1940

הייל היטלער

גערהארדט

צום הער קאמיסאר
א ו י ג ו ס ט
דא

ווען ס׳איז מעגלעך?... איר ווי אן ארבעטער דעם יודל לייב?... וואס וועט זיכער טון זיין ארבעט צו דער צופרידנקייט פון זיינע באלעבאטים.

בעלכאטאוו, דעם 4טן 1941/1

ג ע ר ה א ר ד ט

—0—

בעלכאטאוו, דעם 5טן יאנואר 1941

צום הער
פאסטאר גערהארדט
ב ע ל כ א ט א ו

דער אנפירער פון יידישן שניידער־ווארשטאט האט באקומען פון אייך אייניקע ברירולעך, אין וועלכע איר רעקאמענדירט אים אדער בעט אויפצונעמען יידן אין דער יידן־שניידעריי.

איך מוז אייך דערוייף מאכן אויפמערקזאם, אז איר דורך די דאזיקע רעקאמענדאציעס שטייט אין געפאר צו ווערן באטראכט ווי א יידנפריינט. עס וואלט אפשר געווען נויטיק אייך צו עצהנען, גראד אייך אין אייער אנזעעוודיקער פאזיציע און ווי א דייטש, ארויסצווייזן מער צוריקהאלטעוודיקייט.

דער בירגערמייסטער
און אמט־קאמיסאר
ט ר א ה נ ע ר

עס איז שווער פעסטצושטעלן, צי איז דער פאסטאר גערהארדט ווירקלעך געווען אזוי יידנפרינטלעך, ווי עס זאגט זיך אין דאקומענטן. א פאקט איז דאך, אז פאסטאר גערהארדט איז געווען דער גרינדער פון דער נאציאנאל־סאציאליסטישער פארטיי אין בעלכאטאוו און אז דער דייטשער געזאנג־פאראיין ווי אויך דער דייטשער ספארט־קלוב, וואס זענען דורך אים געגרינדעט געוואָרן פאר דער מלחמה, זענען געווען נאציש נעסטן. א פאקט איז אויך, אז די דייטשן האבן דווקא אים באשטימט אלס בירגערמייסטער, וועו זיי זענען נאר אריינגעקומען אין

שטאט, און דער איבערציינגדיקסטער פאקט איז, אז ער האָט, אין משך פון זיין קאדענץ, מיט גאָרנישט רעאגירט אויף די שוידערלעכסטע אנטי־יידישע אקטן מצד די פאלקס־דייטשן.

דער פאל קעגן פאסטאָר גערהארדט באווייזט די פארשידענע מיני אינטריגעס צווישן די דייטשן, וועלכע איין דייטש האָט געגראָבן קעגן צווייטן.

וועגן א פאל וועלן א דייטש איז ווירקלעך געפאלן א קרבן צוליב זיינע יידן־פרוינטלעכע טאטן, איז דאָ ווערט צו דערמאָנען: דאָס זענען געווען די דייטשע וועבער פיעטריק און זיין פרוי.

ביידע האָבן געהערט צו דער סעקטע באפטיסטן. זיי האָבן געהאלפן סיי יידן סיי קריסטן מיט וואָס זיי האָבן נאָר געקענט. זיי האָבן געטראָגן שטילערהייט עסן אין די שטיבן פון די נויטבאדערפטיקע. זיי האָבן איבערגענגען ידיעות פון די פראָנטן, זיי האָבן געפירט אן אגיטאציע קעגן היטלעריזם, זיי האָבן אפן גערעדט פאר מענטשן, אז דער אנטי־כריסט היטלער מוז ליידן א מפלה. דעריבער זענען זיי אין יאָר 1944 פארשיקט געווארן אין קאָנצענטראציע־לאגער דאָרא. דאָס פארמעגן פון די פיעטריקס איז קאָנפיסקירט געווארן.

***

דער נייער בירגערמייסטער האָט באלד פון ערשטן טאָג פון זיין אמטירן באווייזן, אז ער איז פעאיק צו פארנעמען אזא פאסטן. ער האָט גלייך ארויסגעווארפן די יידן פון די בעסערע ווינונגען, און אכטונג געגעבן נישט נאָר אויף זיין שטאָט, נאָר אויך אויף שכנישע שטעט. אין זיינעם א בריוו צום בירגערמייסטער פון זעלאוו פרעגט ער, צי איז אמת, אז אין דער פוטבאל־דרושינע פון דייטשן ספארט־קלוב איז זעלאוו באטיליקן זיך די צווי ברידער בריטשטיין.

ער האָט זיך אינטערעסירט מיט יעדן ווינקעלע. ער איז געקראָכן פון דער הויט צו געפעלן זיינע העכערע שעפן און געפעלן האָט מען געקענט מיט וואָס מער פיניקן יידן. און דאָך האָט מען אויך קענען אים נעפונען אומפינקטלעכקייטן לגבי די יידן, ד"ה שוואכקייטן, ווייניק ברוטאליטעט. דעם 20סטן נאָוועמבער 1940 וועגהט זיך דער לאָדזשער קאָמיסאר צום בעלכאטאָווער בירגערמייסטער טראהנער און פאדערט

אים אויף, ער זאָל אים דערקלערן אייניקע זאכן וועגן דער באציאונג פון די דייטשן צו די יידן אין בעלכאטאָוו. אָט איז דער פּולער טעקסט פון די „פּארבערעכנס", וועלכע די יידן באנייען נאָך אין בעלכאטאָוו קענן דעם דייטשן רייך:

1. „פון אַ פּאַרטרויאונגס־מאַן האָב איך מיך דערוווסט וועגן פאַלגענדן צושטאַנד, וואָס הערשט אין בעלכאַטאָוו: איין ייד האָט באַקומען דעם אויפּטראָג אייגנצוקויפן עופות בייַ אַ פּאָלקס־דייטש, וועלכער האָט געהאַט דעריף אַ קאָנצעסיע. אַ טייל פון די עופות זענען געשאָכטן געוואָרן און פאַרקויפט געוואָרן צו יידן.

2. ביזן היינטיקן טאָג האָט נאָך עפּעס אַ ייד אַן אייגענע פּור.

3. אין אייער שוץ־פּאָליציי זענען באַשעפטיקט יידישע פרויען, און מען דערלויבט זיי, נאָך דער פּאָליצייַ־דינסט צו באָדן זיך אין די זעלבע וואַנעס, אין וועלכע עס באָדן זיך די דייטשן.

איך בעט די זאָכן פעסטצושטעלן, צי איז דאָס ריכטיק און מיר ווי אַמשנעלסטן צו באַריכטן".

לויט דעם ענטפער פון בירגערמייסטער איז צו זען, אַז נאָר איינער פון די אויבן אויסגערעכנטע „פאַרבערעכנס" איז ריכטיק. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין דער וואַנע, אין וועלכער עס האָבן זיך געבאָדן די דייטשן, האָט זיך טאַקע געבאָדן די יידישע פרוי לאנגנאס, אָבער מען האָט זי שוין פון פּאָסטן באזייטיקט.

וואָס איז שייך דער פור, ד"ה דעם פערד און וואָגן, וואָס האָבן געהערט צו אַ ייד, שטעלט זיך אַרויס, לויט דער מעלדונג פון בעלכאטאָווער בירגערמייסטער, פירט דער ייד מיט דעם פערד און וועגלע דאָס געהילץ פון דעם פונאנדערגענומענעם בית־המדרש און עס איז באלד באשטימט געוואָרן, אז ווען דער ייד וועט ענדיקן די אַרבעט וועט מען דאָס פערד אוועקגעבן אַ פּאָלקס־דייטש, נאָר עס האָט עס קיינער נישט געוואָלט נעמען, וויל דאָס פערד איז נישט ווערט דאָס עסן. ס'איז אַן אַלטן און קראַנק פערד...

מיטן איבערנעמען דעם אמט פון בירגערמייסטער דורך טראָהנערן האָט זיך אָנגעהויבן אין בעלכאטאָוו די לעגאַלע, געזעצלעכע אויספּלינדערונג פון די יידישע פאַרמעגנס. די יידן זענען פארפּליכטעט געווען אויסצומעבלירן די ווויינונגען פון די אָנגעקומענע דייטשע באַאמטע. עס זענען פאַראן דאָקומענטן, אָפּיציעלע וועגדונגען צום יודענראט. אין דאָקומענט

פונעם 20סטן יאנואר 1941, פון אמטקאמיסאר פון דער שטאט בעלכאטאוו ווערט געזאגט פאלגנדעס:

„צום עלטסטן פון דער יידישער געמיינדע אין בעלכאטאוו:

דער בעלכאטאווער זשאנדארמעריע־פאסטן, געג' ליצמאן־גאס, נויטיקט זיך, פאר זייער קיך אין פארשידענע קיך־געשיר, איר דארפט זיך שטעלן אין פארבינדונג מיט דעם לייטער פון דער קיך, כדי דאס צו דערליידיקן.

בירגערמייסטער און אמטס־קאמיסאר

ט ר א ה נ ע ר

אדער א צווייטער דאקומענט פון 25סטן יאנואר 1941:

צום בעלכאטאווער יודענראט:

ביטע צוצושטעלן פאר דער פאליציי־אפטיילונג, אונטער דער אנפירונג פון קאמענדאנט פישער, מאטראצן צום שלאפן.

בירגערמייסטער: ט ר א ה נ ע ר

עס זענען אויך פאראן דאקומענטן, ווו עס איז די רייד וועגן צושטעלן דורך די דייטשן, אויף דער אויפפאדערונג פון דער פאליציי דאס פארמעגן.

אין דאקומענט פון 12טן פעברואר 1941 זאגט זיך, אז דער פויער רודאלף קיל דארף צושטעלן אין מאגיסטראט אריין די פלושענע קאלדרעס, וועלכע ער האט צוגענומען ביי דעם ייד יאקובאוויטש. צווישן די דאקומענטן דאטירט דעם זעלבן מאנאט, געפינט זיך אזא בריוו פונעם פאליציי־קאמענדאנט צום בירגערמייסטער:

„דעם פארגאנגענעם מאנאט האב איך צוגעשטעלט א פולע רשימה פון די זאכן און מעבל, וועלכע שטאמען פון יידן און געפינען זיך פאר־לויפיק אין מיין באזיץ. איך האב געהאנדלט אין דעם זין, ווי איר, הער בירגערמייסטער, האט עס פון מיר פארלאנגט. איך האב צוזאמענגענומען די אלע זאכן, וועלכע זענען געווען שוין כמעט ווי פארפאלן אין פרי־וואטן באזיץ, וואס פארשידענע מענטשן האבן צעשלעפט פאר זיך. דערביי האב איך אליין געליטן א גרויסן שאדן: איך האב געהייסן פארקויפן מיינע זאכן, וועלכע האבן זיך געפונען ביי מיין מוטער אין פאביאניץ און האב איר אהינגעשיקט אנדערע. א טייל פון מיינע זאכן האב איך אוועקגעשענקט מיינע באקאנטע. צווי פאר בעטן האב איך מיט אייער ווייסן אויסגעטוישט

ביי יידן. אפשר וואָלט מעגלעך געווען די דאָזיקע זאַכן צו קויפן? איך בעט מיר געבן אַן עצה וואָס איצט צו טון, אַז אַלס באַאַמטער זאָל איך נישט זיין צום חוזק ביי די פּאָליאַקן און יידן, וועלכע האָבן מיך פיינט. ווייטער וויל איך אייך מיטטיילן, אַז עס געפינען זיך נאָך זאַכן ביי פאַרשידענע מענטשן, דאָס זענען זאַכן, וועלכע זענען אויף אַן אומגעזעצלעכן אופן צוגענומען געוואָרן ביי די יידן. איך בעט אייך, אַז איר זאָלט דאָס אַלעס, וואָס מען וועט אייך אויף מיר דערציילן נישט גלויבן, עס זענען דאָ פאַראַן אַ סך מענטשן, וועלכע זענען לגבי מיר פיינטלעך געשטימט. קעגן זיי שטיי איך שטענדיק מיט אַ ריין געוויסן. דעם אמת קאָן מען פאַר דער ליכט ברענגען. איך בין איינער, וואָס האָב פאַר אייך אַלץ געטון, און בין גרייט פאַר אייך אויף ווייטער אַלץ צו טון. איך בעט נישט אָפּזאָגן מיין ביטע, אַנדערש קאָן איך מיינען, אַז איך ווער ערגער טראַטירט, ווי די שונאים פון דייטשן רייך".

אין א דאָקומענט פון 2טן יאנואר 1941 איז פאַראַן אַ פאַראָרדענונג פונעם בירגערמייסטער, אַז די יידן זאָלן צושטעלן פארן „פירער" פון דער היטלער־יוגנט, יאנסען, אַ שאנק. דעם 20סטן נאָוועמבער 1941 גיט דער בירגערמייסטער דעם פּאָליציי־קאָמענדאנט בלאָך א דערלויבעניש צוצונעמען ביים ייד הערשל גראנעק א קליידער־שאנק און אַ שפּיגל. ערגער זענען געווען די פאַראָרדענונגען פון בירגערמייסטער, וועלכע האָבן באַשווערט די יידן דאָס לעבן. ער האָט אינגאנצן פארווערט דעם פארקער צווישן די יידן. אין דעם פּרט האָבן די בעלכאטאָווער יידן געהאט נאָך ערגערע באַדינגונגען, ווי די יידן אין אַ געטאָ. יענע האָבן זיך געקענט כאָטש אויפן שטח פונעם געטאָ פריי באוועגן, דאָ איז דער ווילן זיך צו זען מיט אַ ייד, א שפּאציר פון איין ייד צו אַ צווייטן, געווען פאַרבונדן מיט מסירת נפש: אויב מען האָט אין וועג געטראָפן אַ דייטש אָדער אַ זשאַנדאַרם, האָט עס געקאָנט קאָסטן אפילו דאָס לעבן, אין בעסטן פאַל איז מען אָפּגעקומען מיט שווערע קלעפּ אָדער מיט גרויסע סומעס געלט זיך אויסצוקויפן.

ביזן 18טן פעברואר 1941 האָבן זיך נאָך געקענט פריי באוועגן אויף די גאַסן די יידישע פּאָליציי. נאָך דער דאטע קומט דער פארבאָט אויך פאַר דער יידישער פּאָליציי זיך צו באוועגן אין די אַזוי גערופענע „שפּער שעהען". מען פאַראָרדנט די שוץ־פּאָליציי זאָל דערויף אכטונג געבן און יעדן ייד, וואָס מען וועט כאַפּן אין גאַס אין די שפּער־שעהען זאָל מען שטרענג באשטראָפן. די „שפּער־שעהען" האָבן געדויערט אַ גאנצן טאָג. איין שעה אין טאָג איז געווען פריי פאַר יידן צו גיין אין גאַס. איז די

שעה אויך אָנגעקומען מיט צרות. מען האָט געדארפט זיך היטן נישט ארויסצוגיין מיט אַ מינוט פריער און נישט בלייבן אַ מינוט שפעטער.

לויט אַ פאַראָרדענונג פונעם בירגערמייסטער ווערט צום 10טן יוני 1941 צוזאמענגענומען אלע יידישע ספרים און רעליגיעזע חפצים פארן דייטשן מזרח־אינסטיטוט צו פאָרשן די יידן־פראגע.

דעם 10טן יוני 1941 מעלדעט דער בעלכאטאָווער בירגערמייסטער דעם לאנדראט פון לאסקער קרייז אין פאביאניץ, אז ער האָט די זאמלונג פאַרענדיקט.

מיט דער דאָזיקער זאמלונג פארענדיקט זיך דער ערשטער פעריאָד פון די רדיפות אויף די יידן אין בעלכאטאָוו. נאָכדעם הויבט זיך אָן דער צווייטער פעריאָד, דער ערגסטער: די ליקווידאציע.

**
*

מיטן אויסברוך פון דער דייטש־סאָוועטישער מלחמה האָט די דייטשע אדמיניסטראציע באקומען אַ פאַראָרדענונג צו פארשארפן דעם קורס בנוגע יידן. עס הויבן זיך ווידער אָן רעווידעם און רעקווידיציעס. די בעלכאטאָווער יידן האָבן דערפילט, אז עס הענגט עפעס איבער זיי אין דער לופטן. מען האָט נאָך מער מורא באקומען צוזאמענצוטרעפן זיך. עס זענען געפאלן קרבנות אָן אַ פארוואָם און אָן אַ פארווען. אין יידישן קוואַרטאל האָט זיך איננאנצן אָפגעשטעלט די באָועגונג. אָפגעשטאַרבן די קולטור־ארבעט, די אומלענאלע שולן זענען איננאנצן געשלאָסן געוואָרן, וויל די עלטערן האָבן מורא געהאט ארויסצולאָזן אַ קינד אין גאָס אריין. פלוצים האָבן די דייטשן אָנגעהויבן נישטערן די פאָליטישע כשרות פון אַ נאָנצער רייע מענטשן, סיי יידן און סיי פאָליאקן. דעם 1טן אויגוסט 1941 האָט דער לאנדראט אין פאביאניץ צוגעשיקט קיין בעלכאטאָוו אַ צירקולאַר וועגן „באשפייזן" די אלטע און קראנקע יידן *)

דער דאָזיקער דייטשער דאָקומענט איז פון גרעסטער צינישקייט און פערפידיע, וויל עס האָט לאנג נישט געדויערט און מען האָט זיך איבערצייגט, אז די אויבנדערמאָנטע קאטעגאריע מענטשן זענען דאָס נעווען די ערשטע קרבנות אין נאצישן אויסראָטונגס־פלאן. באלד איז נעקומען אַ צווייטע פאַראָרדענונג, וועלכע האָט פארבאָטן שווער קראנקע יידן אָפצושיקן קיין לאָדזש אין שפיטאָל אריין. מען האָט פאַראָרדנט

*) זע דאָקומענט אויף זייט 490.

Der Amtskommissar
der Stadt Belchatow
Kreis Lask – Wartheland

Belchatow, den 10. Juni 1941

An den
Herrn L a n d r a t des Kreises L a s k
in P a b i a n i c e .

Tgb.Nr. 2021/41

Betrifft: Sammlung jüdischen Schrifttums.
Vorgang: Z/S. vom 31.V.41

Die Sammlung jüdischen Schrifttums wurde durchgeführt. Es kommen zur Ablieferung:

1) Talmud – jüdische Bibel
2) Hammerle – Gebetsbuch für Sabbat
3) Simmerle – Gebetsbuch für tägliche Gebete
4) Schriftrollen auf Schweinsleder
5) 1 Säckchen mit Gebetsklötzen
6) 1 Schultertuch – das jeder betende Jude beim Gebet trägt. Die aufgezählten Gegenstände werden der Kreisleitung zugeführt.

Der Amtskommissar:
Dalmer

Der Amtskommissar
der Stadt Belchatow
Kreis Lask
(Wartheland)

BELCHATOW, den 7. August 1941

An den
Herrn L a n d r a t des Kreises L a s k
in P a b i a n i c e .

Tgb.Nr. 3586/41

Betrifft: Unterbringung gebrechlicher und kranker Juden.
Abt. Hr. St./KF.

In Erledigung der Anfrage vom 1.VIII.1941 über gebrechliche und kranke Juden melde ich für die Stadt Belchatow nachfolgend aufgeführte Namen:

1) Schwarzberg Tojwia, Hindenburgplatz 5
2) Wojdyslawski Chana, Evangelischestr.4
3) Landau Sora, Litzmannstädterstr. 18
4) Goldstein Icek, Freiheitsplatz 15
5) Goldberg Schymon, Breslauerstr. 7
6) Freimann Icek, Evangelischestr. 4
7) Krzepicka Sura Rejza, Evangelischestr. 13
8) Stppnicka Sura Rachla, Horst Wesselstr.24
9) Kalmann Bajnysch, Horst Wesselstr. 31
10) Warschawski Schlama D, Adolf Hitlerstr. 2
11) Spiegelmann Izrael, Litzmannstädterstr. 11
12) Markowicz Rywen, Litzmannstädterstr. 8
13) Piaskowski Nachm, Horst Wesselstr. 25
14) Przybylski Izrael Gerszon, Freiheitsplatz 9
15) Mann Chaskiel, Horst Wesselstr. 20
16) Szmulewicz Estera Rachla, Litzmannstädterstr.43
17) Szwarzbord Rafael, Evangelischestr. 4
18) Klng Benjamin, Evangelischestr. 7

Der Amtskommissar:
Dalmer

אפצורייניקן פון די יידישע איינווויינער א גאנץ הויז. און עס צו איזאלירן פאר די אנשטעקנדיקע קראנקע. די דייטשן וואלטן ביי זיך אין שטאט נישט געדולדעט קיין הויז מיט אנשטעקנדיקע קראנקע, ווען זיי וואלטן נישט געוווסט, אז דאס איז נאר א זאמל־פונקט אויף א גאר קורצער צייט, אז מען וועט די מענטשן פון דעם דאזיקן הויז באלד ארויסשיקן.

שוין דעם 7טן אויגוסט מעלדעט דער בעלכאטאווער אמטסקאמיסאר דעם לאנדראט אין פאביאניץ וועגן א גאנצער רשימה פון קראנקע און קאליקעס, וועלכע עם האט אים צוגעשטעלט דער בעלכאטאווער יודענראט.

דער דאזיקער דאקומענט קלינגט ווערטלעך אזוי:

„אין צוזאמענהאנג מיט דער אנפראגע פונעם 1טן אויגוסט 1941 וועגן די קאליקעס און קראנקע יידן, וועלכע געפינען זיך אין בעלכאטאוו, שיק איך אייך איבער פאלגענדיקע רשימה:

1. שווארצבערג טובה, הינדענבורג פלאץ 5
2. ווידיסלאווסקי חנה, עוואנגעלישע גאס 4
3. לאנדוי שרה, ליצמאנשטאט גאס 18
4. גאלדשטיין יצחק, פרייהייטס גאס 15
5. גאלדבערג שמעון, ברעסלאוער גאס 7
6. פרייטאן יצחק, עוואנגעלישע גאס 4
7. קזשעפיצקא שרה פייגע, עוואנגעלישע גאס 13
8. שטאפניצקא שרה רחל, הארסט וועסטל גאס 24
9. קאלמאן ביניש, הארסט וועסטל גאס 31
10. וואהרשאווסקי שלמה, אדאלף היטלער גאס 2
11. שפיגעלמאן ישראל, ליצמאנשטאט גאס 11
12. בערקאוויטש ראובן, ליצמאנשטאט גאס 9
13. פיאסקאווסקא נאכא, הארסט וועסטל גאס 25
14. פזשיבילסקי ישראל גרשון, פרייהייטס פלאץ 9
15. בוים יחזקאל, הארסט וועסטל גאס 20
16. שמולעוויטש אסתר רחל, ליצמאנשטאט גאס 43
17. שווארצבארד רפאל, עוואנגעלישע גאס 4
18. קלוג בנימין, עוואנגעלישע גאס 7.

אויגוסט 1941 הויבט מען אן ארויסצושיקן די יידן פון בעלכאטאוו און עס ווערט וואס אמאל שטרענגער דער קאנטראל איבער די יידן. עס ווערט פארבאטן צו באשעפטיקן די יידן ביי וועלכער עס איז ארבעט. עס ווערט אין אן עקסטרא פארארדנונג פונעם לאנדראט (דאס איז א פונקציע פון אן אמאליקן סטאראסטע) נאכאמאל ספעציעל אויפמערק־

זאם געמאכט, אז די ארטיקע אדמיניסטראציע זאל גוט היטן, אז די יידן זאלן נישט פארלאזן זייערע ווויז־ערטער... און אזוי שיט זיך אויף די קעפ פון די בעלכאטאווער יידן אויף גזירה נאך דער צווייטער. מען באווייזט נישט אויסצופירן אין פארארדענונג און עס דערשיינט שוין א צווייטע. דעם 19טן אויגוסט 1941 שיקט דער לאנדראט צום בעלכאטאווער אמטס־קאמיסאר א מאפע פון דער שטאט בעלכאטאוו און עס ווערט דארט ענעוויזן די צאל נאסן און ווינונגען, ווו מען דארף קאנצענטרירן די יידן. מען ציט נאך ענגער צוזאמען די בעלכאטאווער יידן, כדי צו מאכן ארט פאר די יידן פון די קלענערע שטעטלעך, וועלכע מען ברענגט צוזאמען קיין בעלכאטאוו. די יידן פון דער ארומיקער ענגט האבן געמוזט אין משך פון אייך וואך פארלאזן זייערע ווויז־ערטער און זיך אריבערציען קיין בעלכאטאוו.

די דייטשן האבן דא אנגעוועגדט די זעלבע מיטלען, ווי אומעטום: קאנצענטרירט די יידן פון די קלענערע ערטער אין די גרעסערע אריין, כדי עס זאל זיי לייכטער זיין אלע אויף אמאל צו ליקווידירן.

די פארארדענונג צוגעשיקט פונעם לאנדראט צום אמטס־קאמיסאר פון דער גמינע וואדזשעכאדע אנטהאלט פאלגנדיקן אינהאלט:

„איר דארפט זיך פארשטענדיקן מיטן בעלכאטאווער בירגערמייסטער וועגן אריבערפירן אהין די 7 יידן פון דארף פשיכאוויצע. דאס איבער־זידלען זיי מוז שנעל אדורכגעפירט ווערן, כדי נישט צו געבן קיין צייט די יידן זיך צו אריענטירן און אנטלויפן. עס איז די יידן דערלויבט מיט־צונעמען מיט זיך זייער שטוב־ווירטשאפט, די צוגעגרייטע לעבנסמיטל־פראדוקטן. עס איז זיי אויך דערלויבט מיטצופירן קוילן, האלץ, טארף. די גמינע מוז צו דעם צוועק צושטעלן פורמאנקעס. ביטע מיר מיטטיילן צי די איבערזידלונג איז אדורכגעפירט געווארן לויט די אנווייזונגען".

עס וועט דאך קיינער נישט גלויבן, אז דער זעלבער לאנדראט, וועל־כער האט אין זיין ראיאן שוין אדורכגעפירט א רייע אקציעס וועט פלוצלינג ספעציעל זיך נעמען זארגן פאר די 7 יידן פון פשיכאוויצע. דאס אלץ איז געמאכט געווארן מיט איין ציל: אפצונארן די וואכזאמקייט פון די יידן, די קרבנות זאלן זיך נישט באפן. וואס מען גייט מיט זיי טון און נישט באצייטנס אנטלויפן.

דעם 16טן סעפטעמבער 1941 האבן די קלישטשעווער יידן באקומען א פארארדענונג אריבערצופארן קיין בעלכאטאוו. דעם 30סטן סעפטעמבער מעלדעט די ושאנדארמעריע, אז זי האט איבערגעפירט די 8 דאבזשע־

לעווער יידן קיין בעלזאטאוו. די 8 יידן זענען געווען: יאנקל ווינער, עלא ווינער, משה ווינער, שרה ווינער און רבקה ווינער. די צווייטע פאמיליע איז באשטאנען פון: חיים גליקסמאן, רבקה גליקסמאן און אברהם גליקסמאן. עס זענען ארויסגעשיקט געווארן קיין בעלזאטאוו די יידן פון גראכאליץ, בעלזאטאווער, לענקאווע און אנדערע. ווי אנדערש ווי מיט צוגרייטן צו דער ליקווידאציע פון די יידן אין בעלזאטאוו קאן מען אויפקלערן די וועגדונג פונעם לאנדראט צום בעלזאטאווער בירגערמייסטער פונעם 13טן אקטאבער ווען א נעגויער רשימה פון די יידן, וועלכע ער דארף האבן פאר דער געהיים־פאליציי. אט ווי עס קלינגט דער טעקסט פון דער דאזיקער פארארדענונג:

„צום בעלזאטאווער בירגערמייסטער:

איך מוז האבן פאר דער געהיים־פאליציי א געגויע רשימה, וויפל יידן עס ווינען אין בעלזאטאוו, עס מוז ענגע אנגעגעבן ווערן וויפל מענער און וויפל פרויען. א ספעציעלער אכט מוז געלייגט ווערן אויף די קינדער ביז 6 יאר, וועלכע זענען נישט פארפליכטעט צו טראגן דעם יידן־צייכן".

עס איז קלאר, אז זיי האבן דערמיט געמיינט, אז אין מאמענט ווען עס זאל קומען די ליקווידאציע פון די בעלזאטאווער יידן, זאל מען נישט קאנען אויסבאהאלטן די קינדער. דעם 22סטן אקטאבער האט דער יודענראט אויסגעהאלטן א אנווייזונג ווען דעם פונעם בירגערמייסטער. אט איז דער טעקסט דערפון:

„דעם עלטסטן פון יודענראט אין דער יידישער גמינע אין בעלזאטאוו:

איך פארארדן אין משך פון דריי טעג מיר צוצושטעלן א געגויע רשימה פון אלע יידישע איינווויינער אין בעלזאטאוו, לויטן געשלעכט. באזונדער דארף אכט געלייגט ווערן אויף קינדער ביז 6 יאר. די רשימות דארפן מיר צוגעשטעלט ווערן שפעטסטנס ביז דעם 26סטן אקטאבער".

דעם 25סטן אקטאבער האט דער יודענראט צוגעשיקט צום בירגערמייסטער די רשימה פון בעלזאטאווער יידן. עס זענען געווען 2.067 מענער, 2.519 פרויען און 536 קינדער ביז 6 יאר. נאך קלארער און בולטער ווען די פלענער פון פארניכטן די יידן דערציילט דער דאקומענט פונעם 8 יאנואר 1942, וועלכן דער בעלזאטאווער אמטס־קאמיסאר האט

צוגעשיקט צום לאַנדראַט. צוליב דער וויכטיקייט פון דעם דאָזיקן דאָקומענט גיב איך אים איבער ווערטלעך.

151

Der Amtskommissar
der Stadt Belchatow
- Kreis Lask -
Nr. 4998/42

Belchatow, den 8. Januar 1942

An den
Herrn L a n d r a t des Kreises L a s k
- Abt. Kreissyndikus -
in P a b i a n i c e

Betr.: Judenliste.

Laut anliegender Liste ergibt die Aufstellung der kranken und unbeschäftigten Juden eine Gesamtsahl von 3.425.

Ich wiederhole die gemue Aufstellang um Unklarheiten su vermeiden:

a) die mit blau gekennzeichneten Juden sind Handwerker und in Handwerksbetrieben Beschäftigte.

b) die rot angezeichneten sind ohne Beschäftigung, ein schließlich der Alten Männer und Frauen.

c) jene Juden ohne Kennzeichen sind die Kranken insgesamt 1597, die sofort wegtransportiert werden können.

Die Kinder unter 8 Jahren konnten nicht gekennzeichnet werden, denn ich hätte mich in die Gefahr begeben, den Juden mehr su verraten als notwendig ist.

Der Amtskommissar:
Trillus

14.1.42

—0—

בעלאָכטאָוו, דעם 8טן יאַנואַר 1942

דער אַמט־קאָמיסאַר
פון דער שטאָט בעלכאָטאָוו
קרייז לאָסק
נר' 4998/42

צום הער
לאַנדראַט פון קרייז לאָסק
— אָפּט' קרייז־סינדיקוס

142/02

א י ן פ א ב י א נ י ץ

ע נ י ן: רשימה פון יידן.

לויט בייגעלייגטער רשימה איז דער גאַנצער סכום פון די קראַנקע און אומבאַשעפטיקטע יידן 3.425.

איך חזר איבער כדי צו פאַרמיידן דאָס אָנגעבן פון אומקלאָרקייטן:

א) די יידן מיט בלוי באַצייכנט זענען בעלי־מלאכות און באַשעפטיקטע אין האַנטווערקער־באַטריבן.

ב) די מיט רויט באַצייכנטע זענען אָן באַשעפטיקונג, איינגעשלאָסן אַלטע מענער און פרויען.

ג) יענע יידן אָן שום קענצייכן זענען די קראַנקע, צוזאַמען 1.597 נפשות, וואָס קאָנען תיכף ווערן אַוועקטראַנספּאָרטירט.

די קינדער אונטער 8 יאָר קאָנען נישט ווערן פּאַרזאָרגט מיט אַ קענצייכן, דען איך וואָלט זיך אויסגעזעצט דער סכנה, די יידן מער אויסצוזאָגן וויפל ס׳איז נויטיק.

דער אָמט־קאָמיסאָר

ט ר א ַ ה נ ע ר

דער דאָזיקער דאָקומענט נויטיקט זיך נישט אין קיין קאָמענטאַרן. ער באַווייזט נישט בלויז, אַז די געסטאַפּאָ האָט זיך שוין אין אָנהויב 1942 געגרייט צו דער פּאַרניכטונג פון די בעלזאַטאָווער יידן, נאָר עס באַווייזט נאָך עפּעס: אַז אַלע קלענערע דייטשע באַאַמטע זענען געווען אינפֿאָרמירט וועגן דעם, אַז מען גרייט די יידן פּאַרניכטונג און זיי האָבן אַלץ געטון כדי דערצו צוצוהעלפֿן.

***

אָנהויב 1942 ווערט דער טראָר קענן דער יידישער באַפעלקערונג נאָך מער פּאַרשטאַרקט. ס׳איז געווען א פּאָרשפּיל צו דער אַלגעמיינער ליקווידאַציע. אין פעברואַר 1942 האָט די דייטשע שאַנדאַרמעריע דורכגעפּירט אַרעסטן צווישן דער יידישער און פּוילישער באַפעלקערונג, ס׳רוב מענטשן, וועלכע זענען געווען באַקאַנט פּאַרן קריג צוליב זייער פּאָליטישער טעטיקייט. א טייל פון די אַרעסטירטע האָט מען דערשאָסן אויפן אָרט, א טייל האָט מען אַרויסגעשיקט אין די פּאַרניכטונגס־לאָגערן. עס איז דעמאָלט דערשאָסן געוואָרן אהרן פּנחס באַרנשטיין, א טויער פון דער רעכטע פּועלי־ציון פון פּאַר דער מלחמה. מען האָט אים פּאַרגעוואָרפן, אַז ער איז געווען לערער און דערציער פון יידישע קינדער אין אַן אומלעגאַלער שול. מען האָט אים דערשאָסן אין שול־הויף. דאָרט האָבן די נאַצים איינגעאַרדנט די תפיסה פּאַר יידן. אהרן פּנחס באַרנשטיין האָט געהערט צו די שענסטע געשטאַלטן אין דעם פּאַר מלחמהדיקן יידישן בעלזאַטאָוו. דאָס איז געווען זייער א באַשיידענער מענטש. לויט זיין אינטעליגענץ האָט ער געקאָנט דערנרייכן א סך א העכערן אָנזען און בעסערע פּאָזיציע אין לעבן. ער האָט זיך אָבער נישט לויב געהאָט צו שטופּן. ער

איז געווען העברעאישער לערער. ער מיט זיין פאמיליע האָבן שטענדיק געלעבט כמעט אין נויט, פונדעסטוועגן האָט ער אויף קיין אייך רגע נישט אויפגעגעבן זיין ארבעט אלס לערער און דערביי אויך זיך פארנומען מיט געזעלשאפטלעכער ארבעט, אָבער מיט אזא געזעלשאפטלעכער ארבעט, וועלכע האָט שטענדיק געבראכט פאזיטיווע נוצן און מען האָט זי נישט ארויסגעזוכט. זיין בילדונג און אינטעליגענץ האָט ער זיך אויך דערוואָרבן אין די שווערסטע באדינגונגען. דער טאטע זיינער איז געווען א מלמד אין בעלזאטאוו. ביז 14 יאָר איז ער געווען ביים טאטן אלס „בעלפער" אין חדר. ביינאכט, ווען אלע זענען שוין געשלאָפן, פלעגט ער ארויסשלעפן פון א באהעלטענים זיינע ביכער, און ביי א קאניצל לער־נען ביז פארטאָג. ער האָט זיך קיינמאל נישט צעשיידט מיטן בוך, שטענדיק האָט מען אים געזען מיט עפעס א ספר אונטער דעם אָרעם, סיי אין די צייטן פון בית־המדרש, וועו עס האָבן אים פארפאלגט פאנאטיקער פון דער דעמאָלטיקער סביבה און סיי אין די צייטן פון דער אקופאציע, וועו א ספר פאר א ייד איז געווען א לעבנס־נעפאר.

א גרויסער טייל פון דער בעלזאטאָווער יוגענט האָבן אים געהאט צו פארדאנקען זייער וויסן. ער איז אויך געווען א גוטער לעקטאָר, גע־לייענט אויף ליטעראָרישע טעמעס. ער איז געווען ראטמאן פון בעלזא־טאָווער שטאָט־ראט. אפילו זיינע אידאָאישע קעגנער האָבן זיך צו אים באצויגן מיטן גרעסטן רעספעקט צוליב זיין גייסטיקער און מאָראלישער דערהויבנקייט. ער איז געטריי געבליבן זיין וועלט אָנשויאונג און מיי־נונג, אז א מענטש קאָן מען אויסבעסערן דורך אנטשפרעכנדיקער דער־ציאונג און דערפון איז געקומען זיין לעבנס־באָרוף, אלץ לערער און דער־ציער. דערפאר איז ער אויך אומגעקומען. אומגעקומען אויפן פאסטן אלס לערער און דערציער.

אָנהויב מערץ 1942 האָבן די דייטשן ארעסטירט 16 בעלזאטאָווער יידן, אלס אזויגערופענע „זאקלאדניקעס". 10 פון זיי האָט מען אויפ־געהאָנגען, די פארבליבענע 6 האָט מען ארויסגעלאָזט נאָכדעם, ווי זייערע פאמיליעס האָבן אוועקגעטראָגן דעם אמטס־קאָמיסאר און דער זשאנדאר־מעריע זייער גאנץ פארמעגן.

די זעקס אפגעראטעוועטע זענען געווען: שלמה שמולעוויטש, מאיר זשוכאָווסקי, בערל רובינשטיין, שמואל יאקובאָוויטש, יאנקל פלאקא־ווייטש און משה קלוג. עס איז א חוץ דעם ארויפגעלייגט געוואָרן אויף

דער יידישער באפעלקערונג א שווערע קאנטריבוציע. מען האט געמוזט צושטעלן צווי קילא גאלה, 10 קילא זילבער און א גרויסע געלט־סומע במזומנים. עס איז זיך גרינג פארצושטעלן ווי עס איז אויסגעקומען דאס אלץ צוזאמענצושטעלן, נאכדעם, ווי די יידן זענען שוין פריער געגנג בארויבט געווארן. דעם 13טן מערץ באריכטעט דער בעלכאטווער אמטס־קאמיסאר דעם לאנדראט:

„ביי מיר איז היינט געווען דער קרימינאל אויבער־סעקרעטאר וואל־דען מיט א באאמטן פון דער געסטאפא און מיר איבערגעגעבן, אז מיט־וואך, דעם 18טן מערץ 1942 פארמיטאג, 11 אזייגער מוזן אין בעלכא־טאוו אויפגעהאנגען ווערן 10 יידן".

די וועלכע האבן בייגעווינט די דאזיקע שוידערלעכע עקזעקוציע האבן דערציילט, אז דעם 18טן מערץ אינדערפרי האט מען אלע יידן ארויסגעטריבן פון די שטובן צום שול־הויף, פון דארט האט מען זיי צו 5 אין דער רייע געפירט אויפן פלאץ, וואס האט געהערט צו יאנקל בער ליבערמאן, ווו עס איז שוין געשטאנען גרייט א תליה. ארום 10 אזיי־נער האט די יידישע פאליציי אין דער באגלייטונג פון דער זשאנדארמע־ריע געבראכט צופירן די 10 יידן, וועלכע זענען געווען באשטימט אויף אויפצוהענגען. זיי זענען אלע געווען מיט געבונדענע הענט.

די 10 יידן זענען געווען:

יאנקל ערליך,
משה וואלפאוויטש
לייביש פעלדמאן
מענדל פעלד,
יעקב הערש שטאטלענדערס אן אייניקל,
משה אהרן טויבע,
יחזקאל שפירא,
ירחמיאל בוים,
אליעזר ראוויטש (א לאדזשער יוד),
און לייביש מיכל לאנדאו.

א שטאַרקן איינדרוק האָט אויף אַלע אָנווועזנדיקע יידן געמאַכט דאָס האַלטן זיך פון משה וואָלפאָוויטש: מיט פעסטע טריט און אויפגעהויבענעם קאָפּ איז ער דער ערשטער ארויפגעגאַנגען אויף דער תליה. ער האָט זיך אַליין פאַרלייגט דעם שליחּ אויפן האַלדז און אויסגעשריגן צו די יידן, זיי זאָלן נישט פאַרלירן דעם מוט, אז אויף די דייטשן וועט

די צען גרויסע אין בעלכאַטאָוו דעם 19טן מערץ 1943

קומען א ווייסטע מפּלה, און אז מען זאָל נקמה נעמען פאר אַלע פאַרברעכנס וואָס די דייטשן באַגייען. און צו די איבעריקע פאַרמשפּטע האָט ער זיך געוועגדט, אז זיי זאָלן קיין מורא נישט האָבן און זיך האַלטן ווירדיק. די איבעריקע זענען אים נאָכגעגאַנגען. 20 מינוט זענען זיי געשטאַנען מיט די פאַרלייגטע אויפן האַלדז שלייפן ביז דער פּרעזעס פונעם יודענראַט טאָפאַליוויטש האָט איבערגעלייענט דעם „באשולדיקונגס־אקט", וועלכן דער בירגערמייסטער טראַהנער האָט אים דערלאַנגט. אין דעם „באשולדיקונגס־אקט" האָט זיך געזאָגט: אז אין נאָמען פון דער

דייטשער גערעכטיקייט ווערן די 10 יידן באשטראפט פאר ספעקולאציע, סאבאטאזש און דיווערסיע קעגן דער דייטשער קריגס־ווירטשאפט, פאר פירן אומלעגאלן האנדל און שמוגל, פאר הויבן די פרייזן אויף לעבנס־מיטל פראדוקטן. נאכדעם ווי טאפאליעוויטש האט איבערגעלייענט דעם „באשולדיקונגס־אקט", האט דער פארשטייער פון דער לאדזשער געסטאפא ריכטער באפוילן אפערצונעמען דעם פאדיום, אויף וועלכן די פאר־משפטע זענען געשטאנען. דעם פאדיום האט אפערגעוקט פון אונטער זייערע פים אברהם אלטער גאלדבערג (כמאל). די יידן ארום זענען גע־שטאנען, ווי פארגליווערטע, זיי האבן זיך מורא געהאט א ריר צו טון, ווייל די דייטשן, וועלכע זענען געשטאנען ארום דער עדה יידן מיט אנ־געשטעלטע מאשין געווער, האבן געהאט א פארדעכטונג, ביי דער מינ־דעסטער באווגונג אין די רייען פון די יידן — שיסן אין דער מאסע אריין. ביז 5 אזייגער נאכמיטאג זענען די 10 יידן געהאנגען אויף דער תליה. די בעלכאטאווער יידן זענען מיט א שווער געמיט נאך דעם אי־בערגעלעבטן צוריקגעקומען אין זייערע שטובן נישט זייענדיק זיכער, ווען דער מארגנדיקער טאג וועט זיי ברענגען.

דעם 19טן מערץ 1942 באריכטעט דער בעלכאטאווער אמט־קאמיסאר דער ארט־קאמענדאנטור לאסק:

172

Der Amtskommissar
der Stadt Belchatow
- Kreis Lask -

Belchatow, den 19. März 1942

An die
Stanortkommandantur Lask

in Lask.

Fr. 5881/42
Tgb. 146/21

Betr.: Exekution.

Auf Grund des Rundschreibens der Stanortkommandantur melde ich, daß gestern vormittags 11 Uhr auf Anordnung der Geheimen Staatspolizei 10 Juden auf öffentlichem Platze erhängt wurden. Die Maßnahme wurde als abschreckendes Beispiel durchgeführt wegen fortgesetzten Vergehens der Juden gegen die Kriegwirtschaftsbestimmungen.

Der Amtskommissar:

בעלכאַטאָוו, דעם 19טן מערץ 1942

דער אַמט־קאָמיסאַר
פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו
— קרייז לאַסק —
נר׳ 5881/42
טאָגבוך 146/21

צו דער
אַרט־קאָמענדאַנטור לאַסק
אין לאַסק

ענין: עקזעקוציע.

אויפן יסוד פונעם צירקולאַר פון דער אָרט־קאָמענדאַנטור מעלד איך, אַז נעכטן פאַרמיטאָג 11 אַזייגער זענען אויפן באַפעל פון דער געהיימער שטאַט־פּאָליציי געוואָרן אויפגעהאָנגען אויף אַ עפענטלעכן פּלאַץ 10 יידן. דאָס מאָסמיטל איז געוואָרן דורכגעפירט ווי אַן אָפּשרעקנדיק ביישפּיל וועגן כסדרדיקע פאַר־ברעכנס מצד די יידן לגבי די באַשטימונגען פון דער קריגס־ווירטשאַפט.

דער אַמט־קאָמיסאַר
טראַהנער

די בעלכאַטאָווער דייטשן האָבן זיך באַרימט, אַז דאָס וואָס מען האָט די 10 יידן אויפגעהאָנגען גראַד אין די פּורים־טעג זאָל זיי דער־מאָנען, אַז דאָס איז זיי אָפּגעצאָלט פאַר המנס 10 זין.

פון דעמאָלט אָן הויבט זיך ווידער אָן אַ סדרה „שפּערעס", הויז־רעוויזיעס און אַנדערע צרות. מען האָט געשמיסן, געפּייניקט, געשאָסן. מען האָט געשמיסן די פרויען, וואָס זייערע מענער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פון אַוועקגעשיקט צו ווערן צו צוואַנגס־אַרבעט. איך גיב דאָ איבער אַ דאָקומענט, וועלכער באַווייזט צו וואָס פאַראַ מאָסמיטלען די דייטשן זענען געווען פעאיק.

בעלכאַטאָוו, דעם 27סטן יוני 1942

„צו דעם לאַנדראַט ד״ר שטילער, דינסטלעכע מיטטיילונג:

איך מעלדע דעם הער לאַנדראַט פאָלגענדיקן פאַקט, וועגן וועלכן עס האָט מיר איבערגעגעבן דער לייטער פון אַרבעטס־אַמט. פּאַרטיי־גענאַסע זאַנדער און זיין מיטאַרבעטער פּאַרטיי־גענאַסע קימפמאַן. עס דאַרף וועגן דער ריכטיקייט פון די פאַקטן קיין צווייפל נישט זיין, ווייל כ׳האָב ביידע

באזונדער אויסגעפרעגט און ביידע האבן דערציילט דאס זעלבע. דער פאקט שטעלט זיך, לויט די שילדערונגען, פאר אזוי: דער ארבעטס־אמט האט געדארפט צושטעלן יידן צו דער ארבעט. ביינאכט האט מען זיי ארויס־געטריבן פון די שטובן. ווי עס האט זיך ארויסגעוויזן זענען א סך יידן ביי דער אקציע אנטלאפן, אדער זיי האבן זיך באהאלטן. דאן האבן מיר צוגענומען די פרויען און טעכטער פון די יידן, וועלכע זענען אנטלאפן אין ארבעטס־אמט ארײַן ביז עס וועלן זיך אפזוכן זייערע מענער און פאטערס. די מענער האבן זיך נישט צוגעשטעלט און עס האט זיך פאר אונדז געשטעלט די פראגע, וואס צו טון מיט די פרויען און מיידלער. די פארטיי־געזאסן זאנדער און קימפמאן לייגן דאן פאר די פרויען און מיידלער אפצולאזן. דער רעגירונגס־ראט שטראם פארארדנט דאן, אז מען זאל די פרויען געבן די פארדינטע שטראף און דאס געשעט אין דער פאלגענדיקער פארעם: די פרויען און מיידלער, אין דער צאל פון 20, מוזן זיך אויסטוען נאקעט און ווערן מיט בייטשן און שטעקנס געשלאגן, וויײל זיי ווילן נישט אויסזאגן ווו עס געפינען זיך זייערע מענער און פאטערס. דער רעגירונגס־ראט שטראם האט נישט נאר געגעבן די דאזיקע פארארדנונג, נאר ער האט אויך די שטראף אדורכגעפירט אליין מיט דער מיטהילף פון פארטיי־געזאסע זאנדער, וועלכער האט געשלאגן מיט א שטעקן און רעגירונגס־ראט שטראם האט געשלאגן מיט א בייטש. צווישן די יידישע פרויען און מיידלער האט זיך אויך געפונען א שוואנגערע פרוי מיטן נאמען קלוג. זי האט אנגעווינען אויף איר צושטאנד, נאר טראץ דעם האט זי איר פסק באקומען פון רעגירונגס־ראט שטראם. וועגן דעם איז איבערגעגעבן געווארן דעם יודענראט און אויך דער שוץ־פאליצייי. באלד נאכדעם האט מען אדורכגעפירט רעוויזיעס אין אלע יידישע שטובן. די רעוויזיעס האט אדורכגעפירט די געהיים־פאליצייי און די פארטיי־געזאסן זאנדער און קימפמאן האבן דערביי באקומען דעם אויפטראג נאכאמאל צו קאנטראלירן צי מען דערקענט נאך די שפורן פון די באקומענע שמיץ אויף די קערפערס פון די יידישע פרויען און מיידלער".

בירגערמייסטער: ט ר א ה נ ע ר

אזעלכע און ענלעכע פאקטן האבן זיך כסדר איבערגעחזרט ביזן טאג פון דער פולשטענדיקער ליקווידאציע.

***

מיר קומען צו צום טראגישן קאפיטל פון סוף פון יידישן לעבן אין בעלכאטאוו, א קאפיטל וואס שליסט אפ העכער 150 יאר פולסירנדיק יידיש לעבן אין איינעם פון יענע שטעטלעך, וועלכע האבן מיט זייער בויען און שאפן אויף פארשידענע געביטן פארגעשטעלט מיט זיך דאס אמתע פנים

פונעם שעפערישן פּוילישן יידנטום. ס'איז דאָס קאַפּיטל פון דער ליקווי־דאַציע פון די יידן אין בעלכאַטאָוו. די ערשטע „אויסזידלונג" איז פאָרגע־קומען דעם 20סטן אויגוסט 1941.

דעם 19טן אויגוסט האָט דער אַמטס־קאָמיסאַר טראָהנער צוגעשיקט צום יידן־ראַט פּאָלגנדיקע פּאַראַדענונג:

19. August 1941.

An den
Aeltestenrat der jüdischen Gemeinde
Belchatow.

Betrifft: Erfassung der männlichen Juden im Alter von 18 - 45 Jahren.

Am Mittwoch den 20. August haben alle Juden im Alter vom 18 - 45 Jahren im Hofe der Fa. A l u k, Horst Wessel-straße anzutreten. Pünktlich 14 Uhr! Ausgenommen sind nur jene Juden die jetzt in der Schneiderwerkstätte beschäftigt sind, jeder andere Beschäftigte ist nicht ausgenommen und hat zu erscheinen.
Der jüdische Arzt hat anwesend zu sein.

Der Amtskommissar:
Fralum

—0—

19טער אויגוסט 1941

צום
עלטעסטנראַט פון דער יידישער געמיינדע
ב ע ל כ א ט א ו

ע נ י ן: מאַביליזאַציע פון די מענלעכע יידן אין עלטער פון 18—45 יאָר.

עס זענען מחויב זיך צו מעלדן פערזענלעך אַלע יידן אין עלטער פון 18—45 מיטוואָך דעם 20סטן אויגוסט אין הויף פון דער פירמע קלוק האַרסט־וועסלער־גאַס. פינקטלעך 14 אַזייגער! אויסגענומען זענען נאָר יענע יידן וואָס זענען פעסט באַשעפטיקט אין שנייידער־ווערשטאַט, די יידן אָבער מיט אַנדערע באַשעפטיקונגען זענען נישט יוצאים מן הכלל און מוזן דערשיינען.

עס מוז בייזיין דער יידישער דאָקטער.

דער אַמט־קאָמיסאַר
ט ר א ָ ה נ ע ר

מען האָט דעמאָלט צוגענומען אַ 500 יונגע מענער. עס איז אמת, אַז מען האָט זיי נישט געשיקט גלייך אין די קרעמאַטאָריעס, זיי האָבן זיך אָבער אַזוי אָנגעפּלאָגט ביז זייער אומקום, אַז זיי זענען שוין אפשר מקנא געווען די, וועלכע מען האָט געשיקט דירעקט אויף טויט. מען האָט די דאָ־זיקע ערשטע געשיקט אין די לאַגערן אין פּויזנער קאַנט. דאָרט האָט מען זיי געפּלאָגט ביי די שווערסטע אַרבעטן ביים בויען שאָסייען און אייזנבאַן־ליניעס. נישט איינער איז געפאַלן אונטער די משאות, וואָס זיי האָבן געדאַרפט שלעפּן. מען האָט געמוזט אַרבעטן 12—14 שעה אַ טאָג, מען האָט נישט דערלויבט דעם אָטעם איבערצוכאַפּן. פאַרן מינדסטן פּרווו אָפּ־צורוען זיך ביי דער אַרבעט האָבן באַלד די אויסדרעסירטע דייטשע באַנדיטן געשלאָגן מכות רצח מיט שטעקנס און קאָלבעס פון ביקסן.

מען האָט די יידישע קנעכט געהאַלטן אין באַראַקן אין שרעקלעכע באַדינגונגען. עס איז געווען ענג און שמוציק, צום עסן האָט מען געקריגן 24 דעקא ברויט מיט אַ זופּ פון פאַרפוילטע ריבן אויף מיטאָג און אַ טעפּל שוואַרצע קאַווע אויף אָוונט־עסן. דאָס איז געווען די אָפיציעלע פּאָר־ציע, פאַקטיש איז אָבער דאָס אויך נישט געווען, ווייל אַ העלפט פלעגט צעגנבעט ווערן דורך די דייטשן, דורך די אויפזעער, קוכערס און די „קאַפּאָס", אַזוי אַז ביז עס איז צוגעקומען צום לאַגער־מענטש, איז שוין ווייניק וואָס געבליבן. אויב ביי דער אַרבעט איז עמיצער קראַנק אָדער אָפּגעשוואַכט געוואָרן, האָט מען אים באַלד אָפּגעשיקט קיין אָשוויענ־טשים צום פאַרברענען. מען איז דעריבער געגאַנגען צו דער אַרבעט מיט 40 גראַד היץ אפילו, אבי נישט אָנגיין פאַר קראַנק. צו קיין דאָקטאָר האָט מען זיך נישט געמאָלדן, מען האָט זיך אַזוי געשלעפּט מיט די לעצטע כוחות און געוואַרט אויף אַ נס. אָבער אין יאָר 1941 און אין 1942 האָבן קיין נסים נישט געקענט געשען. עס זענען געווען יענע צייטן, ווען דער אויסגעהונגערטער יידישער קנעכט האָט פון דער אַרבעט מורא געהאַט צו גיין נאָך דעם ביסל זופּ אויף מיטאָג, ווייל ער האָט דאָרט געקאָנט באַקומען מיט אַ שטיק אייזן איבערן קאָפּ, אָנשטאָט זיין טעלער זופּ.

די בעלכאַטאָווער יידן זענען געווען צעוואָרפן אין די לאַגערן: נע־קלא, פּויזן—דעמפּסין, פּויזן—ווראשין, גוטענבוק א"אַ.

אין נעקלער לאַגער זענען די מענטשן געלעגן אונטערן פרייען הימל. פאַר הונגער האָט מען געגעסן ווערים. צו דער אַרבעט זענען יעדן טאָג

פון נעקלאַר לאַגער אַרויסגעגאַנגען ווייניקער מענטשן. איבער נאַכט פלעגן פון דערשעפּונג און הונגער אויסשטאַרבן צו עטלעכע מענטשן. אין אַ קורצער צייט זענען דאָרט פון 400 בעלכאַטאָווער נישט געבליבן קיין העלפט. אויסגעשטאָרבן זענען גראד די סאַמע יינגסטע. עס איז דאָרט געווען אַ דייטש וואָס האָט זיך נישט געזעצט צום פרישטיק ביז ער האָט נישט דערמאָרדעט אַ ייד; אַ צווייטער דייטש האָט געהאַט אַן אופן צו דערלאַנגען די יידן מיט אַ האַמער אין קאָפּ אַריין. נאָך אַזאַ קלאַפּ מיטן האַמער איז זעלטן ווער געבליבן לעבן. אַ פּאָר חדשים נאָכן ערשטן גירוש איז אין בעלכאַטאָוו געווען פאַרהעלטנישמעסיק רואיק, אָבער אין אָנהייב 1942 האָט עס זיך ווידער אָנגעהויבן. מען האָט פון די פּויזנער לאַגערן געפאָדערט נייע קאָנטינגענטן אַרבעטער, ווייל פון די פריערדיקע איז שוין דער גרעסטער טייל אויסגעשטאָרבן. עס זענען געווען „שפּע־רעס" און כאַפּענישן אין משך פון מערץ און אַפּריל. אָנהויב יוני פון יאָר 1942 זענען ווידער יידן אויפגעפאָדערט געוואָרן זיך צו שטעלן אין הויף פון קלוגס פאַבריק. אָנגעלערנט פון די פריערדיקע „אויסזידלונ־גען" האָבן זיך איצט יידן אַזוי גיך נישט צוגעשטעלט. מען האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין די קעלערס, אויף די בוידעמער, אין די וועלדער. די דייטשן האָבן אָנגעווענדט טעראָר: זיי האָבן דערשאָסן אַ פרוי, מיטן נאָמען גליקסמאַן, זיי האָבן דערשאָסן לעווקאָוויטשן, זרח צימבערקנאַפּ, דאָס אַלץ האָט אָבער נישט געהאָלפן. די יידן זענען פון די באַהעלטע־נישן נישט אַרויס. ווען נישט די יידישע פּאָליציי, וועלכע האָט געהאָלפן דער זשאַנדאַרמעריע זוכן און האָט אָנגעוויזן אויף די באַהעלטענישן, וואָלטן די דייטשן אַליין קיין סך נישט אויפגעטון. עס איז דעמאָלט די דייטשן ווידער געלונגען אַרויסצושלעפּן פון בעלכאַטאָוו 400 יידן אין די פּויזנער לאַגערס אַריין. זעלטן ווער פון די פאַרשלעפּטע איז צוריק אַהיים געקומען. אויב עס האָט זיך יאָ געמאַכט אַ זעלטענער פאַל און איינעם איז געלונגען צו אַנטלויפן און ער איז צוריקגעקומען, האָבן אים אויסגעגעבן יידישע מוסרים, וועלכע האָבן מיטגעאַרבעט מיט דער גע־סטאַפּאָ.

דעם 17טן פעברואַר 1942 האָט דער קאָמענדאַנט פון דער זשאַנ־דאַרמעריע איבערגעגעבן דעם בירגערמייסטער פאָלגנדיקן ראַפּאָרט:

Schutzpolizei-Dienstabteilung
Belchatow.

Belchatow, den 17. 2. 1942.

Der Bürgermeister
Bri ...
Eing. ... FEB. ...
Nr. 55 18/42

Nr. 120/03

Meldung.

Betrifft.: Überschreitung der Sperrzeit durch den Juden Chaskil Zwierzynski, 25 Jahre alt, wohnhaft in Belchatow, Breslauer-Strasse 3.

Am 16. 2. 1942 gegen 21,10 Uhr wurde der Obengenannte in der Breslauer-Strasse, südlich hinter den Häusern in Höhe des deutschen Friedhofes umherschleichend angetroffen. Auf Anruf, stehen zu bleiben, ergriff Z. die Flucht. Er wurde auf der Flucht erschossen.

Meister der Schutzpolizei.

Buch Nr 227/42

Urschriftlich

dem Herrn Bürgermeister u. Amtskomm.

in Belchatow

zur gef. Kenntnisnahme übersandt.

Belchatow, den 17. 2. 1942.

Revier-Leutnant
u. Abteilungsführer.

—0—

בעלכאַטאָוו, דעם 17טן/2/1942

שוץ־פאָליציי — דינסט־אָפּטיילונג
בעלכאַטאָוו
טאָגבוך נר׳ 77/42

שטעמפּל:
דער בירגערמייסטער
בעלכאַטאָוו
אָנגעק׳ 20סטן פעב׳ 1942
נר׳ 120/03

מעלדונג

ענין: עובר זיין פון גיין אין גאַס נאָך דער דערלויבטער צייט דורך דעם ייד כאַסקל וויערזשינסקי, 25 יאָר אַלט, געוווינט אין בעל־כאַטאָוו ברעסלויער גאַס 3.

דעם 16טן 1942/2 אַרום 21.10 אַזייגער איז געווארן געטראָפן זיך אַרומשלעפּנדיק, דרומדיק הינטער די הייזער אין דער הייך פון דייטשן פּרידהאָף דער אויבנדערמאָנטער פון דער ברעסלויער גאַס. אויפן רוף צו בלייבן שטיין, האָט ער אָנגעהויבן צו אָנטלויפן. ער איז געווארן דערשאָסן ביים אָנטלויפן.

ר ו י ס
מייסטער פון דער שוץ־פּאָליציי

—0—

בוך — נר׳ 227/42
אָריגינאַל

דעם הער בירגערמייסטער און אָמט־קאָמיסאַר

א י ן ב ע ל כ א ט א ו

איבערגעשיקט צו העפּלעכער קענטעניש בעלכאַטאָוו, דעם 17טן 1942/2.

ב א ל ע ר ש ט ע ד ט
דעוויר־לייטנאַנט
און אָפּטיילונג־פירער

פּאַקטיש האָט זיך דער ענין פּאָרגעשטעלט גאָר אַנדערש: דער אויבנ־דערמאָנטער יחזקאל זוויזשינסקי איז אָנטלאָפן פון די פּויזנער לאָגערן, צוריקגעקומען א היים און זיך אויסבאַהאַלטן אין פּאָרשידענע ערטער. אין דעם אויפּדערנאַכט, ווען ער איז דערשאָסן געוואָרן, איז ער גראָד געווען ביי זיך אין דער היים. עס האָט עמעצער וועגן דעם צו וויסן גע־טון די דייטשן און זיי זענען געקומען אין שטוב אַריין. דערשאָסן האָט מען אים נישט אויפן דייטשן בית־עולם, נאָר בעת ער האָט געפּרווט אַרויסשפּרינגען דורכן פענצטער.

אין די פּויזנער לאָגערן האָבן די דייטשן אויסגענוצט א גרופּע בעל־כאַטאָווער אונטערוועלט־יונגען, זיי אוועקגעשטעלט אלס „קאַפּאָס" און „שטוב־דינסט". מיט זייער אכזריות האָבן זיך די דאָזיקע אונטערוועלט־מענטשן מיט גאָרנישט אונטערשיידט פון די דייטשע בעסטיעס. אין נעקלער לאָגער האָט געארבעט אלס „פּעלדשער" דער בעלכאַטאָווער פּרי־זירער שוואַרצבערג. ער איז געווען דער מבין אויף אלע קראַנקהייטן, ער האָט אויף זיין געווינסן הונדערטער קרבנות. ער איז שולדיק אין טויט פון

פראַדל וואלפאָוויטשעס יינגסטן זון, וועלכער איז געשטאָרבן ביי דער אַרבעט. ער איז אויך שולדיק אין טויט פון אַלטן זשיטניצקי מיט זיין זון משה, ער האָט געשיקט צו דער אַרבעט מענטשן מיט צעבראָכענע ריפּן, מיט איבערגעבראָכענע פון די קלעפּ ביינער. אַ צווייטער קאַפּאָ, בעריש פילאַ, האָט געשלאָגן מכות רצח. ער האָט צעבראָכן ביי מענטשן הענט און פיס און נאָכדעם איבערגעגעבן די קרבנות צו די דייטשן, מען זאָל זיי אַוועקשיקן קיין אָשוויענטשים. ער אַליין האָט איבערגעלעבט און געפינט זיך אין דייטשלאַנד אין דער אַמעריקאַנער זאָנע... עס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייערע מערדערייען: מאַיאָרעק נוס, מלך קראַוויצקי, בעריש גרינבערג און אברהם פּילא. זיי פלעגן צונעמען ביי די בעלכאַטאָ־ווער יידן אַלץ וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט, יעדעס פּעקל פּראָדוקטן, וואָס עס איז געקומען פון דער היים. די אומגליקלעכע אין לאַגער האָבן זיך געמוזט מיט זיי טיילן מיטן ביסן. זיי זענען געווען די באַלעבאַטים פון לעבן און טויט פון די לאַגער־מענטשן. ווער עס האָט זיך געפּרוווט זיי אַנטקעגנצושטעלן, דעם האָבן זיי אַריינגעשטעלט אין צעטל אַוועקגע־שיקט צו ווערן קיין אָשוויענטשים מיטן מאָטיוו, אַז ער סאַבאָטירט די אַרבעט. די אויסווורפן האָבן צעבראָכן די ביינער ביים אברהם ליפּשיץ און ביי אשר יאַקובאָוויטש, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט אַוועקגעבן זייער עסן. אשר יאַקובאָוויטש איז פון די ווונדן געשטאָרבן ביי דער אַרבעט; אברהם ליפּשיצן האָבן זיי איבערגעגעבן אַוועקצושיקן קיין אָשוויענטשים. דער הונגער אין לאַגער איז געווען אַזוי אומדערטרעגלעך, אַז נישט קוקנדיק דערויף, וואָס די מענטשן אין לאַגער האָבן געוווסט, אַז פאַר גנבענען עפּעס צום עסן דראָט דערשאָסן אָדער אויפגעהאָנגען צו ווערן, האָט מען זיך דאָך געלאָזט אויף דעם וועג עפּעס אַרויסצו־גנבענען און כאָטש איינמאָל זיך אָנעסן צו דער זאַט. פאַר גנבענען אַ פּאָר קאַרטאָפל זענען אין פּויזן־וורעשין אויפגעהאָנגען געוואָרן ירחמיאל שוואַרצבערג, וועלוול וואַלער און נאָך צוויי בעלכאַטאָווער יידן, וועמענס נעמען עס איז נישט געלונגען פעסטצושטעלן. איינער פון די פיר אויפ־געהאָנגענע האָט זיך אָפּגעריסן פונעם שטריק פון דער תליה און ער האָט נאָך געלעבט, האָבן די דייטשן אים דערשאָסן. עס איז אויך אויפ־געהאָנגען געוואָרן אברהם לישטשאנאווסקי פאַר אַ פּרווו צו אַנטלויפן.

אין יאר 1942 זענען דריי פויזנער לאגערס אויפגעלייזט געוואָרן. די נאך קליינע צאל ביים לעבן געבליבענע בעלכאטאוועד יידן האט מען אפגעשיקט קיין אשוויענטשים און מיידאנעק. דאָרט זענען אומגעקומען כמעט אלע פון די 1.000 בעלכאטאוועד יידן, וועלכע זענען ארויסגעשיקט געוואָרן אין די פויזנער לאגערן. עס האבן זיך פון דאָרט אפגעראטעוועט א פאָר מנטשן, וואס מען קען זיי איבערציילן אויף די פינגער.

די ליקווידאציע פון דעם רעשט יידן, וועלכע זענען געבליבן אין בעלכאטאוו, האט זיך אנגעהויבן דעם 11טן אויגוסט 1942, 6 וואָכן אינדערפרי. דאס גאנצע שטעטל איז אפגעשלאסן און ארומגערינגלט געוואָרן דורך אנגעקומענע מאָרד־אפטיילונגען און די ארטיקע דייטשע זשאנדארמעריע מיט דער פאליציי. די אלע, וועלכע האבן געפרווט מיט א נאכט פריער צו אנטלויפן קיין פיעטריקאוו, זענען אין דער גרעסטער טייל דערשאסן געוואָרן. עס זענען אומגעקומען ביים אנטלויפן אין די פעלדער די פרויען זשוכאווסקי און פליאקעוויטש. מיט דער ליקווידאציע האט אנגעפירט האנס ביבאוו, דער הענקער פון די לאָדזשער יידן. ער האט מיטגעבראכט מיט זיך אן אפטיילונג פון דער לאָדזשער יידישער „זאנדער פאליציי", עס האט דערצו אויך צוגעהאלפן די ארטיקע בעלכאטאוועד יידישע פאליציי. באלד אינדערפרי איז איטשע ווינטער געקומען אין דער שניידער־פאבריק און אראפגענומען פון דאָרט די יידישע פאליציאנטן, וועלכע האבן געהיט די פאבריק און זיי געגעבן דעם אויפטראג צו פארזאמלען אלע אלטע לייט און קראנקע אויפן זעלווער וועג. דאָרט האבן שוין געווארט אויף זיי אויטאָס מיט געסטאפּ־לייט, וועלכע האבן זיי באלד אוועקגעפירט אין דעם טויטן־לאגער כעלמנא. דאס זענען געווען די ערשטע קרבנות. אזוי האט זיך אנגעהויבן די ענדגילטיקע ליקווידאציע פון די יידן אין בעלכאטאוו.

וועו מען האט אין 1944 ליקווידירט דאס לאָדזשער געטא, זענען כמעט אלע בעלכאטאוועד, וואס האבן זיך געפונען אין דעם לאָדזשער געטא אומגעקומען אין אשוויענטשים. פון די טויזנט בעלכאטאוועד יידן, וועלכע האבן זיך געפונען אין לאָדזשער געטא, זענען א גרויסער טייל אומגעקומען נאך פריער פון הונגער. עס איז אין לאָדזשער געטא אויסגענגענען פון הונגער דער באקאנטער בונדישער טוער, ראטמאן פון בעל־

כאטאוועד שטאט־ראט הענעך ליבערמאן. די אויסזידלונג אין בעלכאטאוו האט נעדויערט 3 טעג. די מענטשן, וועלכע מען האט באשטימט אפּ־צושיקן קיין כעלמנא, האט מען אנגעפאקט אין דער שול, דערשטיקט צו ווערן. אין דער דאזיקער דערשטיקענישׂ איז נעשטאנדען דער חסידישער ייד אברהם יצחק פארבער. מען האט די מענטשן נישט נעגעבן אין מויל אריין אפילו קיין שלוק וואסער. א גאנצן טאג זענען די אויטאָס נעפאָרן אהין און צוריק קיין כעלמנא. אויפן דריטן טאג האט מען נאך אוועק־נעשיקט די יידן, וועלכע מען האט נעפונען אויסבאהאלטענע. א גרופּע יידן האט מען איבערנעלאזט אין בעלכאטאוו אויסצורייניקן די יידישע שטיבער פון דעם איבערנעלאזטן האב און גוטס. זיי האט מען נאכדעם אוועקנעפירט אין אן אומבאקאנטער ריכטונג און יעדער שפּור נאך זיי איז פארלוירן נעוואָרן. א קליינער צאל יידן איז נעלונגען אין דער צייט פון דער לִיקווידאציע זיך אויסצובאהאלטן און נאכדעם צו אנטלויפן קיין פּיעטריקאוו, אבער אויך פון זיי איז ווייניק ווער נעבליבן ביים לעבן.

***

נאכן ארויספירן די יידן פון בעלכאטאוו האבן זיך די דייטשן צע־טיילט מיטן פארבליבענעם יידישן האב און גוטס. דער גרעסטער חלק איז צוגעפאלן דער לאדזשער נעמט־פארוואלטונג מיט ביבאוון בראש. ביים פּראצעס קענן ביבאוון, וואס איז פארגעקומען נאך דער מלחמה אין לאדזש, האט זיך טאקע ארויסגעוויזן, אז ביבאוו האט ארויסגעשיקט אין זיין „היימאט", צו זיינע קרובים, פאר שוועדע מיליאנען יידיש האב און גוטס.

די רעשטלעך פונעם יידישן איבערגעבליבענעם פארמעגן האט מען צעטיילט צווישן די ארטיקע דייטשן. דאס „הערן־פאלק" האט זיך ארומ־גריסן צווישן זיך פאר יעדער יידישער שמאטע. אין א בריוו פון בירו־גרמייסטער צום לאנדראט באקלאגט ער זיך טאקע דערויף, ווי שווער עס איז אים אדורכצופירן די חלוקה, צוליב די ריייסענישן צווישן די דייטשן און ער בעט דעם לאנדראט, ער זאל אים באפריייען פון דער דאזיקער אויפגאבע. עס איז פארן פאלגנדיקער כאראקטעריסטישער דאקומענט פון בעלכאטאוועד אמטס־קאמיסאר טראהנער:

Tgb.Nr. 7455/42/3
510/04

20. August 1942

An Herrn
Reinhold O b e r m a n n - Lebensmittelgroßhandlung -
in B e l o h a t o w .

T/K.

Betr.: Verteilung der vorgefundenen Waschmittel im Lager des jüdischen Ältestenrates.

Unter Bezugnahme auf die persönliche Rücksprache mit Herrn Obermann und Herrn Semmler bezüglich der Verteilung der beim jüd. Ältestenrat vorgefundenen Artikel, möchte ich Sie bitten die Verteilung am Samstag den 22. August von nachmittags 3 Uhr ab nach beiliegender Liste vornehmen zu wollen. Die einzelnen Volksgenossen sind verständigt. Jeder auf der Liste Aufgeführte erhält gleichmäßig folgende Artikel ausgehändigt:
2 Dosen Vim - 5 Paket Saponis - 5 Stück Gama Fix - 4 Stück Gama Rex - 1 Paket Edelehler - 1/2 kg. Malzkaffee und 1 kg. Soda.
Der verbleibende Rest auf Grund Ihrer Aufstellung aus den genannten Artikeln wird der NSV zur Verfügung gestellt. Im Übrigen bleibt es bei unserer Abmachung.
Die 100 kg. Karbid werde ich gelegentlich abholen lassen.

Der Amtskommissar:

—0—

20סטער אויגוסט 1942 7455/43/3 נר׳
510/40

צום הער
ריינהאָלד אָבערמאַן — געשעפט אין הורט פון לעבנס־מיטל
א י ן ב ע ל כ א ט א ו
T/K

ע נ י ן: פאַרטיילונג פון געפונענע וואַש־פּראָדוקטן אין סקלאַד פון יידישן עלטסטנראַט.

אין שייכות מיטן פערזענלעכן אונטערריד מיט דעם הער אָבערמאַן און דעם הער זעמלער בנוגע דער פאַרטיילונג פון די אַרטיקלען, וואָס מ׳האָט געפונען ביים יידישן עלטסטנראַט, — ווייל איך אייך בעטן די פאַרטיילונג אויסצופירן שבת דעם 22סטן אויגוסט, פון נאָכמיטאָג 3 אַזייגער אָן, לויט בייגעלעגטער רשימה. די פּאַלקס געגאָסן זענען וועגן דעם געוואָרן פאַרשטענדיקט. יעדער וואָס געפינט זיך אויף דער רשימה באָקומט אין האַנט אַריין די ווייטערדיקע פּראָדוקטן:

2 שאַכטלען ווים, 5 פּאַקעטן סאַפּאָניאַ, 3 שטיק גאַמאַ פיקס, פיר שטיק גאַמאַ רעקס, 1 פּאַקעט אייזלקלאָר, 1/2 קילאָ מאַלץ־קאַווע און 1 קילאָ סאָדע.

דער רעשט וואָס בלייבט לויט אייער פאַרצייכענונג ווערט געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון NSV. דאָס אַנדערע בלייבט לויט אונדזער אָפּמאַך. די 100 קילאָ קאַרביד וועל איך ביי געלעגנהייט אַרויסנעמען.

דער אַמט־קאָמיסאַר
ט ר אַ ה נ ע ר

אַ פּאָר טעג פריער, דעם 17טן אויגוסט, איז דערשינען אַ קאָמוניקאַט אונטערגעשריבן פון בירגערמייסטער:

„עס וועלן זיין צום פאַרקויפן אין קאַטוילישן קאָשטשאָל עמאַליע און צינק געשיר. דאָס פאַרקויפן וועט פאָרקומען דעם 21סטן אויגוסט פון 8 ביז 12 אַזייגער. אין דער ערשטער רייע קאָנען דערפון געניסן די איינ־געוואַנדערטע דייטשן און ערשט נאָכדעם די איינגעבוירענע".

דעם 19טן אויגוסט מעלדעט דער אַמטס־קאָמיסאַר דעם לאַנדראַט, וואָס ער האָט געטון מיטן מעבל, וועלכעס איז איבערגעבליבן נאָכן גירוש פון די יידן.

„איך מעלדע דעם הער לאַנדראַט, אַז איך האָב באַשלאָסן דאָס מעבל, וועלכעס איז געבליבן נאָך די יידן טיילווייז צו פאַרקויפן, דעם שלעכטן טייל צו פאַרנוצן אויף ברען־האָלץ און דאָס איבעריקע צו פאַרטיילן צווישן די נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטן".

אין אַן אַנדערן דאָקומענט מיט דער זעלבער דאַטע איז גענוי אויס־גערעכנט וואָס פאַר אַ מעבל ער האָט צעטיילט די נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטן:

1. איין קיכן־שאַנק
2. דריי סערוויז־טעלער
3. פיר קיכן־טעלער
4. פינף קליינע שיסעלעך
5. זעקס זופּן־טעלער
6. צען אָוונט־ברויט טעלער
7. אַכט און צוואנציק טאַסן מיט טעצלעך
8. צוויי און צוואנציק טעלערלעך
9. פינף מילך־קאַנען
10. דריי קאַווע טשייניקעס
11. דריי צוקער פּושקעס
12. אַ זופּן שיסל
13. פינף בלעכענע טעלער
14. ניין קאָך־טעפּ
15. אַ סאַמאָוואַר
16. צוויי שטיינערנע טעפּ
17. צוויי גרויסע שיסל
18. דריי עמערס
18. איין ריבאייזן
20. איין אייער קלאַפּער
21. צוויי שעפּ־לעפל.

דער לאַנדראַט האָט דאַן ספּעציעל פאַראָרדנט אַז מען זאָל צוטיילן אויך מעבל פאַרן אַמטס־קאָמיסאַר פון ווידאַווע, ווייל אויף אים איז נע־בעך, אַ ביטערער רחמנות, ער האָט נישט קיין מעגלעכקייט זיך צו פאַר־

שאָפן קיין מעבל, ווייל אין ווידאַווע זענען שוין פּשוט קיין יידן נישט געווען. מען האָט פון דאָרט די יידן אַרויסגעשיקט נאָך אין 1941.

עס האָבן באַקומען צוגעטיילט מעבל פּאָלגנדע דייטשן אין בעל־כאַטאָוו:

1. פּילץ טאַטיאַנאַ — אַ טיש פּאַר 5 מאַרק;
2. וויזנער עמיל — אַ בעט פּאַר 5 מאַרק;
3. גוט יוזעף — אַ וואַסער באַנק פּאַר 2 מאַרק;
4. קוביש גוסטאַוו — אַ קליידער שאַנק מיט צוויי טירן פּאַר 12 מאַרק;
5. קריגער אַנאַן — אַ שפּיגל פּאַר 6 מאַרק;
6. טורבאַנסקי אַלפרעד — אַ קוילן קאַסטן פּאַר 2 מאַרק.

אָט אזוי האָט מען צעראַבוועט, צעשענקט און פּאַרקויפט דאָס מיט בלוט און שוויים פּאַרהאַרוועטע יידישע פּאַרמעגן.

נאָכדעם ווי מען האָט אַרויסגעשיקט די יידן האָט מען די שול פּאַר־וואַנדלט אין א שטרויי־לאַגער. שפּעטער האָט מען די שול איבערגעגעבן א דייטשן פּויערס־קאָלעקטיוו אויף אויף א לאַגער און נאָכדעם, ווי עס באַווייזט א דאָקומענט פונעם 19טן יוני 1944, אַרויסגעגעבן דורכן פינאַנץ־אמט, האָט מען דערלויבט פּאַרוואַנדלען די שול אין א ספּאָרט־האַלע.

בעלכאַטאָוו האָט מען א נאָמען געגעבן — בעלכעטאָל.

***

נאָכדעם ווי די רויטע ארמיי האָט באַפרייט פּוילן און עס איז פּאַר־ענדיקט געוואָרן די מלחמה, זענען קיין בעלכאַטאָוו צוריק געקומען די פּאַראיינצלטע לעבנס־געבליבענע יידן, זיי זענען צוריק געקומען פון די פּאַרשידענע לאַגערן וואָס זענען געווען פּאַרשפּרייט איבער דייטשלאַנד און פּוילן. עס זענען געקומען יחידים פון אָשוויענטשים און בירקענאַו, לעבן אָשוויענטשים, פון טערעזיענשטאָט, פון בוכענוואַלד, פון בערגן־בעלזן. זיי זענען געקומען אָפּגערישן און אָפּגעשלישן, אָנגעשוואָלן פון הונגער און קראַנק. אָלע כמעט אָנגעטון אין די בארימטע „פּאַשיאַקעס" (געשטרייפט) שוואַבע און קראַנקע, אייניקע אפילו אָנגעשפּאַרט אויף שטעקנס, האָבן זיי אין בעלכאַטאָוו נישט באַקומען קיין דאַך איבערן קאָפּ. די צאָל לעבן־געבליבענע יידן פון בעלכאַטאָוו איז שווער פעסט־צושטעלן: נישט אָלע זענען צוריק געקומען אין היים־שטעטל. אייניקע זענען געבליבן אין די לאַגערן אין דייטשלאַנד אויף דער אַמעריקאַנער און ענגלישער זאָנע. עס זענען פּאַראַן א פּאָר בעלכאַטאָווער יידן אפילו

אין שוועדן, אנדערע האָט זיך איינגעגעבן זיך אריבערצושמוגלען קיין ארץ־ישראל נאָך דעם ווי זיי האָבן אדורכגעמאכט די שבעה־מדורי גיהנום פון די לעצטע לאָגערן אין דייטשלאנד, איטאליע אד"גל. אין אלגעמיין איז אָבער נישט מער ביים לעבן געבליבן, נאָך דער היטלעריסטישער אָקופּאציע, ווי א 200 בעלכאטאָווער יידן. פון ראטנפאַרבאנד האָבן זיך אויך צוריק געקערט אפשר א 200 בעלכאטאָווער יידן. אזוי אז אין אלגעמיין זענען לעבן געבליבן אפשר ביי די 500 יידן. דאָס מאכט נישט אויס קיין 10 פּראָצענט אפילו פון דער געווען יידישער באפעלקערונג אין בעלכאטאָו.

דאָרטן ווו עס האָט געבליט אזא שיין לעבן זענען איצט חורבות. אין חורבות ליגט די שול, אָפּגעווישט דאָס אָרט, ווו עס איז געווען דאָס יידישע בית־עולם, דאָס אָרט איז פאַראָקערט און עס איז אפילו שווער פעסטצושטעלן ווו עס איז פריער געלעגן דאָס יידישע בית־עולם. מיט די מצבות האָבן די דייטשן אויסברוקירט די גאַסן. היינט געפינט זיך אין בעלכאטאָו אפילו קיין איין ייד נישט. עטלעכע האָבן זיך באזעצט אין לאָדזש, די איבעריקע זענען זיך צעפאָרן איבער דער בריי־טער וועלט. אזוי האָט זיך פאַרענדיקט דער 150־יעריקער יידישער ישוב אין בעל־כאטאָו, וועלכן די היטלער־בעסטיע האָט אויסגעריסן מיטן וואָרצל.

**
*

די בעלכאטאָווער יידן האָבן אויך צושטייער געגעבן זייער חלק אין קאמף קעגן דעם היטלעריזם. עס האָבן בעלכאטאָווער יידן אָנטייל גע־נומען אין קאמף קעגן די דייטשן אין יאָר 1939, עס האָבן בעלכאטאָווער יידן אָנטייל גענומען אין דער הערואישער פּאַרטיידיקונג פון וואַרשע, זיי האָבן זיך געשלאָגן אין דער רויטער ארמיי, זיי האָבן געקעמפט אין דער באקאַנטער קאַשטשושקא־דיוויזיע, זיי זענען געווען טעטיק אין דער פּאַרטיזאַנער באַוועגונג.

יוסף רייך, א באקאַנטער געזעלשאַפטלעכער טוער אין בעלכאטאָו אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־קריג, א מענטש וואָס האָט געהאט פאַרדינסטן אין דער אַנטוויקלונג פונעם קולטורעלן לעבן אין בעלכאטאָו, איז אין דער צייט פון דער היטלער־אָקופּאציע פאַרוואַרפן געוואָרן קיין סטאַלפּצי. דאָרט האָט ער געארבעט אין דער אונטערערדישער קאמפּ־אָרגאַניזאַציע, ער איז געווען אין דער פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג און גע־

קעמפט אין דער פּאַרטיזאַנער־מחנה אונטער דער אָנפירונג פון דעם באַ־קאַנטן פּאַרטיזאַן הערשל פּאַסעסאַרסקי. נישט געקוקט אויף זיין עלטער האָט ער אָנטייל גענומען אין אַלע שוועריע שלאַכטן, וועלכע זענען פּאַר־געקומען אין סטאָלפּצער ראיאָן.

איצט געפינט ער זיך אין אויסטראַליע.

משה לעווי, א חסידישער זון, וואָס האָט קיינמאָל נישט געווסט ווי מען האַלט א ביקס אין דער האַנט, איז בעת דער ליקווידאַציע פון די בעלכאַטאָווער יידן אַוועק אין די וועלדער. ער, מיט נאָך א פּאַרטיזאַן, זענען אין 1944 אַדורכגעגאַנגען בעלכאַטאָוו. עס האָט זיי באַמערקט די זשאַנדאַרמעריע און געעפנט א שיסעריי קעגן זיי. מען האָט לעווין שווער פּאַרוווּנדעט אין א פוס, אַזוי אַז ער האָט נישט געקאָנט אַנטלויפן. האָט מען אים געגומען א לעבעדיקן און אָפּגעשיקט קיין לאָדזש אין געסטאַפּאָ. מען האָט אים געהאַלטן א געוויסע צייט אין שפּיטאָל און נאָכדעם פּאַר־משפּט צום הענגען.

אין דער פּאַרטיזאַנער מחנה הינטער ביאַליסטאָק האָט געקעמפט א גרופּע בעלכאַטאָווער, זיי זענען געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען: „די סופּראַסלער גרופּע". דאָס איז דאָס שטעטל ווו זיי זענען געווען אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע אין דער צווייטער העלפט פון יאָר 1942. די דאָזיקע גרופּע האָט געהאַט גרויסע פּאַרדינסטן ביים אָרגאַניזירן די פּאַר־טיזאַנער באַוועגונג אין ביאַליסטאָקער אומגעגנט. צו דער דאָזיקער גרופּע האָבן געהערט: הינדע קאָן, חיים קאָן, משה קאָן און לייבל פּודלאָווסקי. אַלע דריי קאָנס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אויסערגעווענלעכער העלדיש־קייט און דריסטקייט. אַלע דריי שטאַמען פון אָרעמע, פּראָלעטאַרישע עלטערן. הינדע, וועלכע איז פון קליינערהייט געווען א שוואַך קינד האָט אין דער פּאַרטיזאַנטקע דווקא אַרויסגעווויזן דעם גרעסטן אויסדויער. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז אין דעם שוואַכן קערפּער האַלט זיך א שטאַר־קער גייסט. ווען עס איז אין דעם 1טן נאָוועמבער פּאַרגעקומען די ליק־ווידאַציע פון די סופּראַסלער יידן, איז זי איינע אַליין אַנטלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער. צוויי חדשים געווען אויסבאַהאַלטן אין א סטאָג הייַ, ביי די שטאַרקסטע פרעסט. ווען נישט די פּויערים פונעם כוטאַר קאָננאָ, וועלכע האָבן איר צוגעטראָגן א ביסל עסן, וואָלט זי אויסגעגאַנגען פון הונגער. זי איז פון די ערשטע אין דעם ביאַליסטאָקער ראיאָן, וואָס זענען געגאַנגען אין וואַלד אַריין קעמפן מיטן אָקופּאַנט. מען האָט געדאַרפט

האבן אויסערגעווענליכן כוח צו בלייבן אין וואלד דערווייל איינע אליין אן שום קאנטאקט מיט דער פארטיזאנער באוועגונג. אויף יעדן טריט האבן געלויערט געפארן, עס איז געווען א פיאנערן ארבעט און גראדע האט עס געדארפט פאלן אויף דעם שוואכן, פארצערטלטן וועזן, הינדע קאן. זי האט זיך פאוואלינקע ארומגעקוקט, צוביסלעך אנגעבונדן קאנטאקט מיט די ארומיקע פויערים, וועלכע האבן סימפאטיזירט מיט דער פארטיזאנער באוועגונג. זי האט געפונען קאנטאקט מיט דעם רוסישן פארטיזאנער אלעקסאנדער, וועלכער האט אויך זייער פיל געהאלפן ביים ראטעווען יידן, וואס האבן זיך אויסבאהאלטן אין די וועלדער. א שטיקל צייט איז ער געווען קאמאנדיר פון דער יודיט־גרופע (יודיט איז א בא־רימטע העלדין פון ביאליסטאקער געטא־אויפשטאנד) א דאנק אלעקסאנ־דערן און הינדע קאן האט זיך איינגעגעבן צו ארגאניזירן די ערשטע יידי־שע פארטיזאנער גרופע אין די ביאליסטאקער וועלדער. דאס ערשטע געווער האט זי זיך פארשאפט דערמיט, וואס זי איז אריינגעקראכן אין א טיפער אזערע און ארויסגעצויגן פון דארט א ביקס, וואס האט גע־שטאמט פון די צוזאמענשטויסן צווישן די רוסן און דייטשן נאך אין 1941. זי האט אויפגעריסן א צוג און עס זענען פארניכטעט געווארן דער לאקאמאטיוו, 12 טאנקן און א גרויסע צאל דייטשע סאלדאטן זענען דער־ביי אומגעקומען. נאך א פאל באווייזט איר העלדישקייט, קאלטבלוטיקייט און געוואגטקייט: איינמאל האבן די דייטשן ארומגערינגלט די סופראסלער וועלדער און עס איז אנטשטאנען א קאמף צווישן די דייטשן מיט די פארטיזאנער. אזוי ווי די דייטשן האבן לויט זייער צאל פילפאך אי־בערשטיגן די פארטיזאנער, האבן זיך די לעצטע געמוזט צוריקציען. אי־נער פון די פארטיזאנער האט דערביי פארלוירן זיין ביקס. הינדע קאן האט דאס באמערקט און נישט פרעגנדיק אפילו קיין דערלויבעניש ביים קאמאנדאנט, שטילערהייט צוריקגעקערט אונטער א האגל פון דייטשישע קוילן צום ארט און צוריקגענומען די ביקס. זי אליין האט זיך שוין אבער געמוזט צוריקציען אויף אן אנדערן וועג. דער קאמף איז פארגעקומען אין דעם 15טן ראיאן פון „בודזשיסקער" וואלד מאסיוו. זי האט זיך ארויסגעשלייכט פון וואלד און איבערן פעלד געלאפן. די דייטשן האבן איר נאכגעשאסן. די פארטיזאנער האבן זי שטארק ליב געהאט צוליב איר הארציקער גוטסקייט. אין די שווערסטע ציטן,ווינטער 1944, ווען די יידישע פארטיזאנער אין ביאליסטאקער געגנט זענען בלאקירט געווען

דורך די דייטשישע חיילות, און עס זענען יעדן טאָג געווען קרבנות, עס האָט זיך שוין אויסגעוויזן, אַז דאָס איז דער סוף, אַז עס איז נישטאָ קיין אויסוועג פון דער לאַגע, פלעג קומען מיט אַ וואַרעם מוטערלעך וואָרט הינדע קאָן. מען האָט זי טאַקע אַזוי גערופן: די מאַמע פון די יידישע פּאַרטיזאַנער. זי האָט געוואַשן פאַר די פּאַרטיזאַנער זייער וועש, געקאָכט פאַר זיי, געצערוועט און פאַרריכט זייערע בגדים. ווען די פּאַרטי־זאַנערין הבקה וואָיסקאָווסקאַ איז פאַרווונדערט געוואָרן מיט אַ דום־דום קויל בעת אַ קאַמף מיט די דייטשן און זי האָט זיך נישט געקאָנט רירן פון אָרט, איז הינדע קאָן נישט אָפּגעטרעטן פון איר אויף קיין איין מינוט נישט. איינמאָל זענען זיי געלעגן אונטער אַ געדיכטער שיסעריי. עס האָט געדראָט יעדע רגע דערהרגעט צו ווערן. די וואָיסקאָווסקאַ האָט זי געבעטן זי זאָל זיך אַליין כאָטש ראַטעווען. הינדע האָט נישט געוואָלט הערן וועגן דעם און איז נישט אָפּגעטרעטן פון איר. הינדע קאָן איז פאַר איר העלדישקייט אויסגעצייכנט געוואָרן מיטן גרונוואַלד־קרייץ, איינע פון די גרעסטע אויסצייכענונגען אין דער פּוילישער מלוכה.

חיים קאָן, וועלכער האָט אויך געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער געשיכטע פון די פּאַרטיזאַנער קאַמפן, איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1916. ער האָט געקריגן אַ טראַדיציאָנעל יידישע דערציאונג. פון די פרי־עסטע יאָרן ווייזט ער אַרויס אַ שטאַרקע נייגונג צום לערנען זיך. די אָרעמע לעבנס־באַדינגונגען אין שטוב דערלויבן אים נישט צו רעאַליזירן זיין חלום. אַלס 12 יעריק יינגל מוז ער שוין פאַרדינען אויף אַ שטיקל ברויט. אין יאָר 1932 קומט ער קיין לאָדזש, ווו ער אַרבעט אין אַ גע־שעפט. ער לערנט זיך אָבער גלייכצייטיק, גרייט זיך צו מאַטורע־עקזאַ־מענעס. פונעם יאָר 1933 געהערט ער שוין צו דער קאָמוניסטישער יוגענט־אָרגאַניזאַציע. ער איז אויך אַקטיוו אין דעם האַנדלס־אָנגעשטעלטן פאַר־איין. ווינטער 1935 איז ער אַרעסטירט געוואָרן פאַר אָנטיילנעמען אין אַן אומלעגאַלער דעמאָנסטראַציע און ווערט פאַרמשפּט צו אַנדערטהאַלבן יאָר תפיסה. אין דער זעלבער צייט באַווייזן זיך אין דער עפנטלעכקייט זיינע ערשטע ליטעראַרישע שאַפונגען. זיין ערשט געדיכט וועגן שווערן לעבן פון אַ וועבער האָט ער אָפּגעדרוקט אין אַנטיפאַשיסטישן אָרגאַן „לעוואַר". ער ווייזט אויך אַרויס גרויסע פעאיקייטן אויפן געביט פון מאָלעריי. דער אויסברוך פון דער מלחמה האָט צונישט געמאַכט אַלע זיינע פּלענער. ווען די דייטשן האָבן אין 1939 אַריינמאַרשירט קיין לאָדזש

איז חיים צוזאמען מיט זיין שוועסטער און ברודער אוועק קיין ביאליס־טאק, ווו ער באזוכט דעם טעקסטיל־טעכניקום. בעת דער אינוואזיע פון די דייטשן, אין יאר 1941, אנטלויפט ער פון ביאליסטאק און באהאלט זיך אוים א געוויסע צייט אין די ארומיקע וועלדער. פון דארט קומט ער קיין סופראסל און ווערט דארט דער ארגאניזאטאר פון דער סופראסלער פארטיזאנער גרופע. וועז די דייטשן האבן געגומען ליקווידירן די סופראס־לער יידן, האט די געסטאפע געכאפט חיימען ביים אנטלויפן. ער ווערט אוועקגעשיקט מיט א גרופע יידן קיין ביאליסטאק. דעם 19טן נאוועמ־בער 1942 ווערט דער ביאליסטאקער לאגער ליקווידירט. 10 טויזנט יידן פון די שטעטלעך פון ארום ביאליסטאק ווערן אנגעלאדן אין צווייי עשא־לאנען און אוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע. אויפן וועג, אונטער לאפי, שפרינגען חיים און זיין ברודער משה מיט דער פרוי, איטע גרויסקאפ, ארוים פון צוג. די פרוי איז דערביי אויפן ארט דערהרגעט געוואָרן. ער און דער ברודער שלעפן זיך, צעקאליעטשעטערהייט צוריק ביז צו די סופ־ראסלער וועלדער. דעם 1טן יאנואר גנבעט חיים זיך אריין אין דעם ביאליסטאקער געטא און פירט דארטן ארוים א גרופע חברים פון 15 פערזאָן. זיי זענען אבער אויפן וועג באפאלן געוואָרן פון די דייטשן און צעקלאפט געוואָרן. ער מיט א פאר לעבנס־געבליבענע באווייזן זיך צוריקצוציען אין וואלד אריין. אין וואלד געהערט ער צו די אנפירנדיקע מיט דער סופראסלער פארטיזאנער גרופע. ער נעמט אנטיי אין אלע שוועריע קאמפן, פירט אוים די שווערסטע שליחות. פרילינג 1943 טרעט ער אריין אין פארטיזאנער אטריאד „פאראוים". ער רעאגירט דארט די פארטיזאנער־צייטונג, צוזאמען מיט לונסקין פון ביאליסטאק. ער האט געפירט די אפעראציע אין אנדראניטשקי. ער איז געגאנגען קיין סופראסל דערהרגענען דעם פראוואקאטאר קאראבאוויטש און נאר דערפאר, ווייל אין דער זעלבער שטוב, ווו עס איז געווען דער פראוואקאטאר זענען געווען קליינע קינדער, האט ער נישט געוואלט אריינווארפן דעם גראנאט.

אין די אויגוסט טעג, ווען ביאליסטאקער געטא איז געשטאנען אין פלאמען און די דייטשן האבן יעדן טאג געמאכט איבערפאלן אויף די פארטיזאנער, כדי זיי צו שטערן צו קומען צו הילף דעם קעמפנדיקן געטא און אויך צו שטערן זיי אויפצונעמען די גערעטעוועטע קעמפער פונעם גע־טא, איז אין איינעם אזא קאמף צווישן די פארטיזאנער מיט די דייטשן חיים קאן געטראפן געוואָרן פון א קויל. ער איז געפאלן אין א מא־

מענט וועט ער האָט געמוזט זיך שטעלן ביי א קוילנווארפער אין פאר־טרעטונג פון א געפאַלענעם חבר. מען האָט אים באַערדיקט אין די ביא־ליסטאָקער וועלדער אויפן אָרט, ווו ער איז געפאַלן.

אין 1947 איז זיין קערפּער עקסהומירט געוואָרן און איז געבראַכט געוואָרן קיין לאָדזש, ווו ער איז באַערדיקט געוואָרן לעבן זיין פּאָטער, וועלכער איז געשטאָרבן אין לאָדזשער געטא פון הונגער.

משה קאָן האָט אַדורכגעמאַכט דעם זעלבן מאַרטירער־וועג ווי זיין ברודער חיים. ער איז נאָך געווען כמעט א קינד, ווען ער איז אַוועק פון לאָדזש אין יאָר 1939. אין וואַלד איז ער רייף געוואָרן. דער וואַלד איז געוואָרן זיין סטיכיע, ער איז מיטן וואַלד ווי צוזאַמענגעוואַקסן געוואָרן, ער האָט זיך נישט פאַרלוירן אין קיין שום סיטואַציע, געהאַט א גלענצ־דיקע אָריענטאַציע אין וואַלד. בכלל איז דער דאָזיקער שטריך געווען אַן אַלגעמיינער ביי אַלע דריי קינדער קאָן, אָבער בעסער פון אַלע האָט זיך דאָך אין וואַלד אָריענטירט משה קאָן. ער האָט זיך פריי באַוועגט אין וואַלד אָן א מאָפּע, אָן א קאָמפּאַס, געגאַנגען ווי איבער שטאָטישע גאַסן. עס האָט אויסגעזען גלייך ווי ער וואָלט אין וואַלד געבוירן געוואָרן. עס איז געווען געגנוג ער זאָל איינמאָל אַדורכגיין א וועג האָט ער אים שוין גוט געקענט און עס האָט זיך אים דער וועג אויף שטענדיק איינגעקריצט אין זכרון. ער פלעגט אין וואַלד אויסזוכן אַזעלכע וועגלעך און סטעזש־קעס, אז קיין דייטשישער פוס האָט אהין נישט געטראָפן. ער פלעגט אַדורכפירן די שווערסטע אויספירונגען, מען האָט געוווסט, אז אויב משה קאָן פירט אָן מיט אָן אויסשפּיר־אַקציע, וועט זי אַדורך אין בעסטן אָרדענונג. אויסער דעם איז ער געווען אָן אויסגעצייכנטער שיסער פון קוילנווארפער. ווען די רויטע אַרמיי איז אין יולי 1944 אַריין אין די ביאַליסטאָקער וועלדער, האָט זיי משה אַדורכגעפירט איבערן טייך סופּ־ראַסל אויף אַזא אָרט, ווו די דייטשן האָבן זיך גאָרנישט געריכט און דאָס האָט גורם געווען, אז די רויטע אַרמיי איז אַריין אין שטעטל סופּראַסל כמעט אָן קרבנות. די בעלכאַטאָווער יידן, ווי זיי זאָלן זיך איצט נישט געפינען, קאָנען שטאָלץ זיין, וואָס פון זייער שטעטל זענען אַרויס אַזעל־כע העלדן.

זקן ליבערמאן

די פיר שוידערלעכע טעג

אנגעהויבן האט עס זיך דינסטיק דעם 11טן אויגוסט 1942. פינף אזייגער פארטאג. דאס שטעטל איז געווארן ארומגערינגלט פון א מחנה פרעמדע אנגעקומענע פאליציי־אפטיילונגען און פון דער ארטיקער דיי־טשער זשאנדארמעריע. אלע געסלעך און הייזער זענען מיט איינמאל געווארן באוואכט, אז עס איז אוממעגלעך געווען זיך אין ערגעץ ארויסצורייסן. עס האבן זיי אויך צוגעהאלפן אין אויסזידלען די בעלכא־טאווער יידישער באפעלקערונג די ציווילע דייטשע באפעלקערונג, וועל־כע האט זיך פרייוויליק דערצו געמאלדן.

שוין מיט א מאנאטן צוויי פריער, וועו קיינער האט זיך נאך נישט געריכט, אז עס איז אזוי נאענט דער סוף, איז ארויפגעשיקט געווארן אין שטעטל אן אפטיילונג גרענעץ־פאליציי, וואס האט שטארק אכטונג געגעבן, אז עס זאל קיינער נישט שווארצן די גרענעץ פון ווארטע־לאנד אין דער ענגעראל־גובערניע. די בעלכאטאווער יידן, אפילו וועו זיי האבן שוין געזען וויי מען פירט מענטשן, האבן נאך אלץ געגלויבט, אז דאס איז אייגע פון די פיל „לאפאנקעס", וואס די דייטשן פלעגן איינארדענען אויף די בעלכאטאווער יידן מיטן צוועק זיי אוועקצושיקן אין די פוזנער לא־גערן. זיי האבן זיך אויך איינגעבילדעט, אז מען מיינט נאר אלטע לייט און נישט ארבעטס־פעאיקע. וועו נישט וואלטן זיכער א סך בעלכאטאווער אנטלאפן אין די ארומיקע וועלדער. ערשט וועו מען האט געזען די גיהנום־סצענעס, וואס האבן זיך אפגעשפילט אויף די גאסן, האט מען פארשטא־נען וויי גרויס אונדזער בראך איז, אבער דעמאלט איז שוין געווען שפעט עפעס אונטערצונעמען.

איך האב ארויסגעקוקט דורך א שפארע פון מיין ווויגנונג פאביאניצער גאס 14 און געזען וויי מען טרייבט מחנות יידן, פרויען מיט קינדער און

אלטע לייט, זיי ווערן באגלייט מיט קלעפּ פון ביקסן, נאגאיקעס, שטעקנס און אנדערע מכשירים. מיר האבן נישט באוויזן אויף זיך ארויפצוציען די בגדים, ווי מיר האבן שוין געהערט אויף אונדזער הויף די ווילדע גע־שרייען „אלע ארוים!". אויף דער שנעל איז געוואָרן צעטיילט דאָס שטיקל ברויט פאר אלע משפּחה מיטגלידער. די מאמע האט אין אייגעניש אָנ־גענומען מיין מארינארקע. יעדער האט אין דער לעצטער מינוט געכאפט, וואס ער האט געקאָנט און מיר זענען ארוים אויפן הויף.

אויפן הויף זענען שוין געשטאַנען צעשראָקענע אויסגעשטעלט אלע שכנים. מיר ווערן ארויסגעיאָגט אויפן גאס און מען טרייבט אונדז שוין מיטן גאנצן עולם צום אלטן מארק. אויפן אָרט פון די אָפּגעברענטע הייז־זער אויפן מארק־פּלאַץ זענען שוין געווען צונויפגעטריבן א פּאָר טויזנט יידן. עס הערן זיך געוויינען און שלוכצן פון קינדער וואס טולעען זיך צו די מאמעס. זיי מאכן דעם איינדרוק, ווי זיי וואלטן פּאַרגעפּילט, אז עס רוקט זיך אויף זיי אָן א גרויס אומגליק. יעדער האלט זיך ביי זיינע נאָענט כדי צו קאָנען זיין אין דער לעצטער שעה צוזאמען. א טייל פון די יידן האט מען גלייך אָן שום סעלעקציעס אוועקגעשיקט, אָנגעפאקט אין אויטאָם אין דער ריכטונג צו די שטעט זעלעוו און לאסק. דאָרט האָט דער וועג געפירט אין כעלמנער טויטן־לאגער. דעם איבעריקן עולם האָט מען געהייסן זיך אויסשטעלן אין צווי רייען. אין איין רוי האָבן זיי אוועקגעשטעלט געזונטע פון 18 ביז 45 יאָר און אלע איבעריקע זקנים, קינדער און קראנקע אין דער צווייטער רוי. איך בין געוואָרן אָפּגעריסן פון מיינע עלטערן. מיין שוועגערין רבקה לייבערמאן, וואס האט זיך מיטן מאן געפונען אין דער רוי פון די געזונטע און נישט קאָנענדיק צוקוקן דעם צער און געוויין פון די קינדער, איז צוריק אריבער צו זיי און צוזאמען מיט זיי אומגעקומען אין די כעלמנער גאז־קאמערן.

דעם גאנצן עולם האָט מען געטריבן צום שול־הויף. אן ערך 4 טויזנט יידן האָט מען אריינגעשטופט אין שול פריין. מען האָט די מענטשן אָנ־געשטאָפּט אזוי ווי הערינג און זיי געהאלטן אין שול 3 טעג. קינדער און אלטע לייט אָן עסן און וואסער. עס איז נישט געווען מיט וואס צו אטעמען. די געשרייען און געוויינען פון די קינדער האָט מען געהערט איבערן גאנצן שטעטל. די דייטשן זענען געשטאַנען אין דרויסן און האָבן געלאכט. די געזונטע און יונגע זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט אויפן שול־הויף ביי דער תלמוד־תורה מויער. א סך פון זיי האָבן ריזיקירט

איבערצווואַרפן ברויט צו די, וואָס די דייטשן האָבן שוין נישט געקאָנט אַרײַנשטופּן אין שול אַריין. נישט איינער איז דערפאַר שווער צעשלאָגן געוואָרן. איין ברויט האָט זיך איינגעגעבן צו כאַפּן שבע ראָזענבלאָט, וואָס האָט געהאַלטן א קינד ביי דער ברוסט. אויף איר האָבן זיך צונויפגעקנויל־ וואַרפן די וואָס זענען געשטאַנען דערנעבן. אַלע האָבן זיך צונויפגעקנויל־

יידן אין בעלכאַטאַוו אויף צוואַנגס־אַרבעט
אונטער דער אויפזיכט פון דייטשן

אין איין קופּע. מען האָט גערופן און געטרעטן איינער דעם אַנדערן. שבעם קינד איז דערשטיקט געוואָרן אויפן אָרט.

אזעלכע סצענעס זענען נישט געווען קיין פאַראיינצלטע. מיר זענען געשטאַנען אין דרויסן צונויפגעפּרעסט אין איין קופּע. מיט פאַרקלעמטע הערצער געמוזט זיך צוקוקן צו די אימהדיקע סצענעס. צוועלף בייטאָג איז געקומען א דייטש און אַרויסגענומען צווויי הונדערט מאַן פון די, וואָס זענען געשטאַנען אויפן שול־הויף, אויפצורוימען דאָס יידישע האָב און גוטס. איך מיט מיין ברודער יוסף האָבן זיך אויך געפונען אין דער גרופּע. פאַרנט פאַרן שול־הויף האָט פאַר אונדז דער תלין פון לאָדזשער געטא

האַנס ביבאָוו געהאַלטן אַ רעדע און ער האָט געדראָט און געוואָרנט, אַז ביי די וואָס מען וועט געפונען געלט אָדער ווערט־זאַכן, וועלן באַקומען אַ קויל אין קאָפּ אַריין. פון די צוויי הונדערט מאַן האָט בלויז זיך גע־מאָלדן אברהם גראַנעק. ער האָט אָנגעוויזן, ווו ער האָט ליגן באַהאַלטן ווערט־זאַכן.

מיר זענען צעטיילט געוואָרן אין גרופּן צו צוואַנציק און צעשיקט געוואָרן איבער פאַרשידענע טיילן פון שטאָט צונויפזאַמלען אַלץ, וואָס געפינט זיך אין יידישע שטובן. איך מיט מיין ברודער יוסף האָבן גע־הערט צו דער גרופּע וואָס האָבן אויסגערוימט די שטובן פון דער סטער־צעווער גאַס. אונדז האָבן געהיטן די זשאַנדאַרמען פון דער לאָדזשער „קריפּאָ". שטייענדיק ביי דער אַרבעט האָבן זיך צו אונדז דערנענטערט אַ גרופּע מענטשן אין אוניפאָרמען. צו אונדזער שטוינונג איז דאָס גע־ווען אַ גרופּע פּאָליציי פון לאָדזשער געטאָ, וואָס ביבאָוו האָט מיטגע־ברענגט צוצוהעלפן ליקווידירן די בעלכאַטאָווער יידן. אַ סך יידישע פּאָליציאַנטן האָבן אויך מיטגעהאָלפן ראַבירן פאַר זיך. מיר האָבן גע־אַרבעט שווער אַ גאַנצן טאָג אָן עסן און אָן טרינקען. נאָך דער אַרבעט האָבן זיך אַלע אין דער אָנוועזנהייט פון ביבאָוון געמוזט אויסטון נאַ־קעט און ביי וועמען מען האָט עפּעס געפונען, אפילו אַ שטיקל ברויט איז געוואָרן צעשלאָגן מכות־רוצח.

נאָך דער רעוויזיע האָט מען אונדז ווידער אַוועקגעשיקט אין דער ריכטונג פון דער שול. אָבער דאָס מאָל נישט אויפן שול־הויף נאָר פאָרנט פאַרן שול, ווו עס איז געלעגן דאָס ראַבירטע יידישע פאַרמעגן. מיר האָבן זיך געלייגט שלאָפן אויף די פּעקלעך אָבער איינשלאָפן האָט קיי־נער פון אונדז נישט געקאָנט.

אויפן צווייטן טאָג האָבן אונדז די בעסטיעס ווייטער געיאָגט צו דער אַרבעט. איך מיט מיין ברודער זענען אַריינגעפאַלן אין דער גרופּע, וואָס האָט געהאַט אויפצורוימען דעם שניידער־שאָפּ, וואָס האָט זיך געפו־נען אין דזשאַלאָווסקיס פאַבריק. מיר האָבן אַרויסגעטראָגן די ניי־מאַשינען, וואָס האָבן פריער געהערט צו די יידישע בעלי־מלאכות און זיי אויפגע־לאַדעוועט אין אויטאָס. איך האָב אויסגענוצט די געלעגנהייט וואָס מען האָט מיך באַשטימט צו ברענגען וואַסער פאַר דער גרופּע און געגאַנגען אַ קוק געבן, וואָס עס איז געוואָרן מיט די יידן, וואָס געפינען זיך אין שול. איך האָב מיך אויך געוואָלט דערוויסן, צי מיינע עלטערן געפינען

זיך נאָך דאָרט, וועז איך בין צוגעקומען נענטער, האָב איך געהערט ווי מען רופט מיך. דאָס זענען געווען מיינע עלטערן, וואָס האָבן נישט געהאט קיין פּלאַץ אין דער שול. איך האָב זיי געוואָלט אַוועקגעבן די צוויי שטיקלעך ברויט, וואָס איך האָב געהאט. זיי האָבן עס נישט געוואָלט צונעמען, ווייל סיי ווי סיי, האָבן זיי געזאָגט, וועט מען זיי אַוועקשיקן אויפן טויט. ווי איך בין אזוי געשטאַנען און גערעדט מיט מיינע עלטערן און דאָס הארץ האָט אין מיר געווייטיקט פאַר צער פון דעם טרויער וואָס האָט אַרויסגעקוקט פון מיינע עלטערנס אויגן, איז מיט אַ רציחה אריינגעלאָפן אַ דייטש, וואָס האָט געהאַלטן אַ קנוט אין דער האַנט און מיר גלייך דערלאַנגט איבערן קאָפּ. וועז איך האָב אים געפרוווט אויפקלערן, אז איך בין אַוועק נאָך וואַסער פאַר די וואָס אַרבעטן אין שניידערשאָפּ, האָט ער מיר דערלאַנגט נאָכאַמאָל אַן מיך געוואָרנט, אז אויב ער וועט מיך נאָכאַמאָל זעען, וועל איך האָבן אזא סוף ווי אַלע יידן פון דער שול.

נאָך מיין צוריקקומען האָט מען מיין גרופּע אַוועקגעשיקט רוימען די פּיעטריקאַוער גאַס. מיט אונדז איז מיטגעפאָרן אַ וואָגן. אַלץ וואָס מיר האָבן אויף אים אויפגעלאָדנט האָבן מיר אָפּגעפירט אויפן פּלאַץ פאַרן נייעם מאַגיסטראַט. וועז מיר זענען מיטן וואָגן אַדורכגעפאָרן פאַרן שול־הויף, בין איך פון אים אַראָפּגעשפרונגען אַן ווידער געגאַנגען זעען וואָס עס הערט זיך אין שול אַן אויפן שול־הויף, איך האָב נאָך דאָרט געטראָפן מיין שוועסטער זלאַטע מיטן קינד. איך האָב איר אַוועקגעגעבן דאָס ברויט, וואָס איך האָב געהאַט. עס האָבן מיך אַרמגערינגלט די פרויען מיט די קינדער, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, מיט טרערן אין די אויגן מיך געבעטן, אז איך זאָל פאַר זייערע הונגעריקע קינדער אויך געבן אַ שטיקל ברויט. איך האָב אַוועקגעדרייט דעם קאָפּ, כדי נישט צו זעען דעם צער פון די הונגעריקע קינדער. ווי נאָר איך בין אַרויס פון שול־הויף כדי זיך אָנצושלעפּן אין מיין גרופּע, האָב איך פון דערווייטנס דערזען, אז עפּעס קומט דאָרט פאַר. וועז איך בין צוגעקומען נענטער, האָב איך געזען ווי די דייטשן שלאָגן די מענטשן פון מיין גרופּע. עס איז געווען דערפאַר וואָס איך האָב דאָרט געפעלט. איך האָב מורא געהאט צוצוגיין, ווייל איך וואָלט זיכער נישט אַרויס אַ לעבעדיקער פון זייערע הענט. איך בין אַדורך נאָך פייווישעם הויז און צוריק אַריין אומבאַמערקט פון די דייטשן אין דער גרופּע.

נאָך דער אַרבעט האָט זיך ווידער אָנגעהויבן. ווידער אויסגעטון נאָקט אונטער קלעפ. די צווייטע נאכט האָט מען אונדז געשיקט שלאָפן אין מאכעל פיאטרקאָווסקים הויז. אויפן ערשטן שטאָק זענען געשלאָפן די אכזרים — די יידישע פאָליציי פון לאָדזש. אונדז, צוויי הונדערט מענטשן, האָט מען ארויפגעשיקט אויפן בוידעם. מיר זענען געלעגן צונויפגעפרעסט אָן א טראָפן לופט. פשוט דערשטיקט צו ווערן. פארשטייט זיך, אז פון שלאָפן האָט ווידער נישט געקאָנט זיין קיין רייד. אויפן דריטן טאָג פון אונדזער ארבעט האָבן מיר געהאט א ביטערן טאָג. ניין אינדערפרי האָט זיך אָננעהויבן א מאסאקרע. עס איז געקומען א דייטשער סאדיסט. וועמען ער האָט אָנגעטראָפן האָט ער צעהרגעט. ער האָט אויסגעשטאכן שייען בערקאָוויטש און אברהם וועננלי־שעווסקי די אויגן. עס זענען וואַרשיינלעך געווען הרוגים אויך, נאָר דאָס געדענק איך נישט גענוי. מיין ברודער יוסף האָבן זיי אזוי לאנג גע־שלאָגן, ביז ער האָט פארלוירן דאָס באווסטזיין. ער איז אויך פון די קלעפ טויב געוואָרן. מיר האָבן אין דעם טאָג מקנא געווען די, וואָס מען האָט שוין אוועקגעשיקט. אויף דער נאכט האָט מען אונדז געפירט שלאָפן אין דער שול אריין. מיר האָבן שוין דאָרט קיינעם נישט געטראָפן. עס האָבן זיך דאָרט ארומגעוואלגערט פארשידענע זאכן, וואָס די מענטשן האָבן אוועקגעוואָרפן. מיר האָבן געמיינט, אז איצט קומט שוין די ריי אויף אונדז. מיר האָבן שוין די דריטע נאכט נישט געקאָנט איינשלאָפן. פאר אונדזערע אויגן זענען אדורכגענאנגען די קאָשמארנע בילדער פאר די פאָר טעג. עס האָט אונדז געשוידערט איבער דעם, וואָס עס איז פאר־געקומען מיט אונדזערע נאָענטע און פון דעם, וואָס אונדז אליין דערוואָרט. איך האָב מיך אין יענער נאכט איבערצייגט, אז עס זענען פארען מא־מענטן וועז עס איז שווערער צו שטארבן ווי צו לעבן.

אויפן פערטן טאָג מיטאָג־צייט האָבן די דייטשן ביי אלעמען גע־פאדערט אָפצוגעבן די דייטשע מארקן. די וואָס האָבן געהאט מארקן האָבן זיי געהייסן זיך שטעלן באזונדער. זיי זענען געווען אין א צאל פון 25 מאן. די דייטשן האָבן געהייסן ברענגען 25 בענקלעך און אלע 25 האָבן זיך עמוזט איבער זיי אריבערלייגן. די יידישע פאָליציי פון לאָדזשער געטאָ האָט זיי אזוי לאנג געשמיסן ביז די דייטשן האָבן געהייסן אויפ־הערן. נאָך דער עקזעקוציע האָט מען אלעמען אויסגעשטעלט אין צוויי רייען. די וואָס האָבן געהאט ארבעטס־שיינען אלס שניידער, שוסטער,

שלאָסער האָט מען געשטעלט אין איין רייע און אלע איבעריקע אין א צאל פון 130 אין דער צווייטער רייע. די פאכלייט האָט מען אוועקגעשיקט אין לאָדזשער נעטא. זיי זענען געווען אן ערך 70 מאן. אלע איבעריקע זענען געווען די לעצטע בעלכאטאָווער קרבנות, וואָס מען האָט אוועקגעשיקט קיין לאָדזש. איידער מען האָט אונדז אוועקגעשיקט, האָט מען אונדז נאָך געהייסן אויסרוימען דאָס הויז, וווּ עס האָט געווויינט משה לוזער פודלאָווסקי. מיר האָבן אין דעם הויז אלץ איינגעפאקט אין קופערטס און ארויסגעטראָגן אויף דער גאס. שפעטער האָבן זיי באפוילן צו נעמען די קופערטס אויף די פלייצעס און לויפן. מיר זענען געלאָפן מיט די לעצטע כוחות ביז אויפן פלאץ פון הלל שטריק־מאכער. דאָרט האָט מען אונדז פארלאָדנט אויף די אויטאָס און צוזאמען מיט דער יידישער פאָליציי פון לאָדזשער נעטא אוועקגעפירט קיין לאָדזש. מיט אונדזער ארויספאָר איז אָנגעשלאָסן געווארן דאָס לעצטע טראגישע קאפיטל פון בעלכאטאָווער יידישן ישוב.

(באָארבעט פון ל. פודלאָווסקי)

מ. קויפמאן

אין די יארן פון חורבן*)

ביז דער דייטש־רוסישער מלחמה אין 1941 איז די בעלכאטאווער יידישע באפעלקערונג געווען אריינגעטון אין דעם הויפּט פון קליינשטע־טלדיקן לעבן. די בעלי־מלאכות, האנט־ווערקער, האבן געארבעט אומלעגאל און אויב אפילו די פאליציי האט עמעצן געכאפט, האט ער זיך ארויסגע־דרייט מיט כאבאר. שמוגלערם פלעגן אין די נעכט אריבערפירן שפּיזערייען אין גוווערנאמענט אריין, און פון דארט ברענגען שוסטער־צודאטן, ווי: לעדער, טשווקעס, שפּילקעס וכדומה, שניידער־צודאטן, פּאפּירן, ליכט — מיט איין וואָרט דאס אלץ, וואס מען האט ביי אונדז נישט געקאנט באקומען. די יידן וואס זענען אריבערגעקומען צו אונדז פון די ארומיקע דערפלעך, פלעגן אין די נעכט צוריק אהיימגיין און אריבערשמוגלען פאר אונדז פוטער, אייער, פלייש און אנדערע אג־ראר־פראדוקטן.

אדאנק דער דאזיקער שיכט פון דער באפעלקערונג, האבן די איבע־ריקע געקאנט זיך דערהאלטן ביים לעבן. טייל האבן זיך פארנומען מיט מעקלעריי, אנדערע מיט ארבעט אדער מסחר, מיט איין וואָרט: פון הונ־גער האט שוין קיינער נישט געקאנט שטארבן.

מענטשן האבן פון זיך ארויסגעקוקט, וואס זיי האבן נאר געהאט. מען האט געוואלט פאר יעדן פרייז בלייבן לעבן, מען האט געווסט, אז דאס דאזיקע נייע לעבן וועט זיין א בעסערס, אן מורא, אן מלחמות און אויך דעם דאזיקן נייעם לעבן און סוף מלחמה, האט מען זיך געריכט יעדן טאג.

---

*) פון ארכיוו פון יידישן היסטארישן אינסטיטוט אין פוילן, פראטאקאל נומער 1413.

דעם מינדסטן קלאַנג, דאָס מינדסטע גערייד האָט מען אָנגענומען ווי אַן אָנזאָג, אַז די מלחמה ענדיקט זיך. למשל, אַ דייטש האָט אַריינגע־וואָרפן אַ וואָרט, אַז אין דייטשלאַנד זענען אויסגעבראָכן אומרוען, האָט דאָס שוין געהייסן, אַז די מלחמה ענדיקט זיך.

היינט די בריוו פון רוסלאַנד וועגן דער מומע רויזע, וועגן משיחן אויפן ווייסן פערד, און די כלערליי פעטערס, וואָס האָבן באַדאַרפט מיי־נען רוסלאַנד, און וועלכע דאַרפן יעדע רגע אָנקומען. דעריבער פלעגט זיך קיינער נישט נעמען שטארק צום הארץ, אויב מען האָט ביי אים עפּעס צוגענומען.

אויב אַ שמוגלער למשל האָט ביי דער גרענעץ געמוזט אוועקווארפן אַ פּעקל, האָט ער דערנאָך געזאָגט, אַז ער וועט זיך נישט זעצן שבעה נאָכן פּעקל. ער האָט ווייטער געשמוגלט, אבי צו קענען איבערלעבן.

איינמאָל האָט מען סטאָביעצקין געכאפּט באקן ברויט און צוויי „שופּאָווצעס" האָבן אים אויף ראָווערס נאָכגעיאָגט אפשר פינף קילאָ־מעטער ביז צום דאָרף, ווו ער האָט געקויפט דאָס מעל. זיי האָבן אים אַריינגעוואָרפן אין וואסער און דערנאָך אַזוי צעממיתט, אַז מען האָט אים אהיימגעבראכט אַן איינגעוויקלטן אין ליילעכער. אָבער צומאָרגנס, ווי נאָר ער איז צו זיך געקומען, האָט ער געזאָגט צו די שכנים: „מיר וועלן זיי דאָך איבערלעבן".

דעם שוחט לייביש מלאָט האָט מען אמאָל ארעסטירט פאר פאר־נעמען זיך מיט שחיטה. מען האָט אים געצוווגען אויסצוטרינקען א גלאָז דענאַטורירטן ספּירט. ער איז אַ גאַנצע נאַכט אָפּגעלעגן אין תפיסה־קאַמער אין שרעקלעכע יסורים. ווען מען האָט אים צומאָרגנס באַפרייט, האָט ער זיך ווידער גענומען צו שחיטה, כדי זיך צו דערהאַלטן ביים לעבן.

משה ראָזנבלאַט, אַ פאָטער פון פינף קינדער, פלעגט יעדן טאָג צו־שטעלן פרישע מילך, פּוטער און געפליגל. זומער און ווינטער איז ער דורכ־געגאנגען דעם טייך, ווו דאָס וואסער האָט אים געגרייכט צום גארטל. זומער א דורכגעווייקטער, ווינטער א האלב־פארפרוירענער פלעגט ער יעדן טאָג אַריינקומען אין שטעטל, ווען ס'איז נאָך געווען פינצטער. ער האָט נישט אויפגעהערט צו האנדלען, נאָכדעם ווי מען האָט אים צעבראָכן א האַנט ביים כאַפּן אים מיט קאַטשקעס. ער האָט נישט אויפגעהערט צו האנדלען נאָכדעם ווי מען האָט ביי אים נאָך א מסירה געפונען א געשאָכטן

קאלב און מען האָט אים דערפאר אזוי געשלאָגן, אַז ער האָט נאָך געמוזט מיטן היטל זיינעם אויסווישן דאָס בלוט פון דער פּאָדלאָגע. ווען מען האָט אים אין א האלב יאָר אַרום ארויסגעלאָזט פון תפיסה, האָט ער זיך ווידער גענומען צום מסחר. דאָס וואָרט: „מיר וועלן זיי דאָך איבערלעבן" איז גע־ווען אַ מין שפּרוך, וואָס האָט אים דערהאַלטן ביים לעבן. איך וואָלט גע־קאָנט אָנרופן א סך נעמען פון אַזעלכע יידן, וואָס דער באגער איבערצולעבן די דייטשן האָט זיי געהאָלפן זיך האַלטן אויף די פיס ביז צו לעצט. אַלע זענען זיי געבליבן נאָמענלאָז, ווייל אלע דאָקומענטן זענען דורך די רוצחים פאַרניכטעט געוואָרן, אפילו די מצבות אויפן בית־עולם.

ווען די דייטש־רוסישע מלחמה איז אויסגעבראָכן, זענען די דייטשן געוואָרן העפלעכער און די „פאָלקסדייטשן" האָבן אָנגעהויבן פאר אונדז אויסצומאָלן אונדזער צוקינפטיק לעבן: די דייטשן וועלן אונדז שוין נישט אומברענגען, ווייל מען קאָן אַ סך פון אונדז באנוצן אלס ארבעטס־פערד, וואָרום מיר זענען דאָך יונג און שטארק און מיר קענען צוניץ קומען ביים ווידעראויפבוי און ווי נאָר די דייטשן וועלן איינעמען מאָסקווע, וועט די רוסישע רעגירונג קאַפּיטולירן אַזוי ווי אין פראַנקרייך און דאַן וועט מען זיך נעמען צום ווידעראויפבוי.

פאַר די ימים־טובים האָט די מאַכט אַרויסגעגעבן א באפעל, אַז אלע יידישע מענער פון 18 ביז 40 יאָר זאָלן זיך צושטעלן אויף קלוגס פּלאַץ. אַן אויסנאם זענען בלויז געווען די וואָס האָבן געאַרבעט ביי שניידעריי און יענע וואָס האָבן געהאט א דערלויבעניש פון דער מאכט צו פירן א וואר־שטאַט. כמעט א צוויי טויזנט יידן האָבן זיך צוגעשטעלט, באגלייט פון זייערע פרויען, מאמעס, קינדער און כלות, וועלכע האָבן זיך צונויפגע־זאמלט פאר דעם פּלויט, וואָס האָט ארומגערינגלט דעם דאָזיקן פּלאַץ און אויסגעזוכט דאָרט יעדעס שפּארונקעלע, כדי אריינצוקוקן און זען, וואָס דאָרט קומט פאָר. אינעווייניק אויפן פּלאַץ האָט מען געזען אזא בילד: אינ־מיטן הויף איז געשטאַנען אַ טיש, ביי וועלכן עס איז געזעסן אַ פרוי, וואָס האָט געהאַט פאַר זיך צוויי קעסטלעך מיט רעגיסטראַציע־צעטלען און געלע קארטלעך, וועלכע מען האָט געזאָלט אַרויסגעבן די, וואָס וועלן ווערן באַפרייט. דערנעבן זענען געשטאַנען עטלעכע דייטשן אין מונדירן און עס איז געווען קענטיק, אַז דאָס זענען אָנגעזעענע פּאַרשוינען, און אָפּגערוקט רעספּעקטפול אויף אַ דיסטאַנץ, האָט זיך געפונען די יידישע מאַכט, דער פּרעזעס ערלעך און זיינע ראטמענער, די הערן אַלטמאַן און ווינטער ווי

אויך דער ד"ר באזשאר פון פּיעטריקאָוו. די פּאבריק־טיר האָבן געהיטן יידישע פּאָליציאַנטן און דאָס טויער באָוואָפנטע „שופּא"־לייט. אַרום צוויי אזייגער האָט זיך אָנגעהויבן דאָס באטראכטן. יעדער איינער גייט צו מיט די מלבושים אין האנט צו די דייטשע דאָקטוירים, וועלכע באשטימען צום אַרויסשיקן יעדן, וואָס ווייזט זיך זיי אוים געזונט. די איבעריקע באקומען רויטע צעטעלעך, אין וועלכע עס זאָגט זיך, אז דער באויצער פון דעם דאָזיקן דאָקומענט האָט זיך צוגעשטעלט צו מעדיצינישער אונטערזוכונג דעם און דעם טאָג. וועו די דייטשע קאָמיסיע איז אַוועקגעפאָרן האָט זיך ערשט אָנגעהויבן א האנדל. ווינטער, אלטמאן, וועננליישעווסקי און די אנדערע לייט פון דער שופּא, זשאנדארמעריע, גרענעצוואך אא"וו האָבן אַרויסגעפירט זייערע נאָענטע און באקאנטע. בלויז די אָרעמע, וואָס האָבן נישט געקאָנט באצאָלן 500 רייכס מארק, זענען געבליבן, און זייערע מאַמעס און פרויען זענען געשטאַנען צעווייטיקט און פארצווייפלט. פארנאכט האָט די שופּא פונאנדערגעטריבן אלע פרויען, וויל די קולות זענען שוין דערגאנגען ביזן הימל. וויפל די מעדיצינישע קאָמיסיע האָט אויסגעקליבן, ווייס איך נישט, איך וויים בלויז, אז צומאָרגנס האָט מען אַרויסגעשיקט 250 מענטשן קיין פּויזן. אין דריי וואָכן אָרום האָט מען ווידער אַרויסגעאָנגען מעלדונגען מיט דעם זעלבן אינהאלט, אָבער די יידן האָבן זיך שוין נישט אַזוי צוגעשטעלט אין א צאָל ווי פריער, און נאָכדעם ווי מען האָט דערגענצט די פּאַרטיע דורך כאפערייַ מיט 450 מענטשן, האָט מען ווידער אַרויסגעשיקט קיין פּויזן. פּארשטייט זיך, אז אויך אצינד איז געגאנגען א האנדל. יעדער דייטש, וואָס האָט געהאט עפּעס א שייכות צו די מאכטהאָבער, האָט געהאט זיין ייד, דורך וועלכן ער האָט באקומען א חלק פון דעם אויסלייז־געלט.

נאָכן אַרויסלאָזן די צווייטע פּאַרטיע האָט די שטאָט באקומען אן אנדער פנים. די משפּחות פון די 700 ארויסגעשיקטע יידן זענען געבליבן אויסגעשטעלט אויף הונגער און נויט. אין א סך פאלן האָבן די פרויען אָדער די יונגע קינדער, איינשטעלנדיק דאָס לעבן, געמוזט זוכן שפּייז פאר זיך און פאר דער פאמיליע, זיי האָבן אויך געמוזט אינזינען האָבן די נאָענטע, וואָס געפינען זיך אין די לאגערן און פון וועלכע זיי פלעגן באקומען אלארמירנדיקע בריוו מיט בקשות נאָך הילף. האָט טאקע נישט איינמאל א מאמע געמוזט דורך דער וואָך אפּשפּאָרן, אליין נישט עסנדיק און אַוועקגעמעגדיק ביי די קינדער דעם ביסן בריוט, וואָס מען האָט באַ־

קומען 25 דעקא א טאָג, כדי צו קענען שיקן דעם פּאָטער אַדער מאן אין לאָגער אַריין.

אזוי זענען פּארבּיי טעג און וואָכן. יעדער האָט מיט אלע כוחות זיך באָמיט איבערצוהאלטן און דערהאלטן די אייגענע משפּחה בּיים לעבן. פון די פּראָנטן זענען געקומען גוטע ידיעות, ד"ה שלעכטע פּאר די דייטשן, און בּיי יידן האָט זיך ווידער געשטארקט דער מוט, הגם יעדע שלעכטע ידיעה פּאר די דייטשן איז אויסגענאנגען צו יידישע קעפּ, פּלייצעם און באָקן, אָבער די לאָזונג „מיר וועלן זיי דאָך איבערלעבן" האָט יעדן צוגענעבן מוט.

דערווייל איז אונטערגעקומען די פּורים־עקזעקוציע, וואָס האָט אויסגעשלונגען צען קרבנות: טאָאובע, בוים, פּעלד, וואָלפּאָוויטש, ערליך, לאָנדאָו שפּירא, ווייס, לייזעראָוויטש און פּעלצמאן.

דאָס זענען געווען מענטשן מיט פּארשידענע איבערציינונגען און פון פּאַרשידענע געזעלשאַפּטלעכע שיכטן און בּיי דער עקזעקוציע האָבן געמוזט בּייזיין אלע יידן. די יידן האָבן זיך דאן איבערצייגט, אז זיי מוזן זיין פּאַראייניקט, ווייל זיי ווערן פּאַרפּאָלגט אלס יידן. און אפשר איז דאן א רגע דורכגעלאָפן א געדאנק, אז מיט פּאַראייניקטע כוחות וועט אפשר גלינגען אראָפּצודרייען דעם קאָפּ בּיי דער הידרע.

פּאר פּסח האָט זיך פּארשפּרייט א ידיעה, אז מען וועט ווידער נעמען אויף ארבעט. דאָס איז נישט געווען קיין אפּיציעלע ידיעה, ווייל די דייטשן האָבן שוין געוווסט, אז איצט וועלן שוין די יידן אליין זיך נישט צושטעלן צו דער מעדיצינישער קאָמיסיע, אָבער דער דאָזיקער קלאָנג אליין האָט שוין געצוונגען צו פּאַרזיכטיקייט.

דאָס מאָל האָבן די דייטשן געוואָלט ארויסנארן מיט שפּיצלעך, זיי האָבן זיך אָבער נישט איינגענעבן אויף די גאנצע הונדערט פּראָצענט. אין א געוויסן טאָג האָט די לייטונג פון דער שניידער־סעקציע געמאָלדן, אז די ביז איצטיקע ארבעט־לעגיטימאציעס וועלן פּארלירן זייער גילטיקייט, אויב זיי וועלן נישט האָבן קיין שטעמפּל פון „ארבעט־אמט". זיי האָבן געוואָלט אזוי ארום צונויפּזאמלען אלע ארבעטער און ארויסנעמען א געוויסע צאָל צום אוועקשיקן קיין פּוזן. דער דאָזיקער מאנעווער האָט זיך אָבער נישט דורכאויס איינגעגעבן. עס האָט זיך בלויז צוגעשטעלט א טייל ארבעטער, אין ס'רוב אזעלכע, וואָס זענען געווען זיכער. עס איז אנטשטאנען א געשפּאנטע סיטואציע, ס'האָבן זיך פּארשפּרייט קלאנגען,

אז די וואָס וועלן זיך נישט צושטעלן, וועלן דערשאָסן ווערן, און שוין אויפן אַנדערן טאָג איז פון א קויל געפאלן א געוויסע גליקסמאן, וואָס האָט זיך באַטייליקט אין צוזאמענלויף. אין אָוונט האָט מען כמעט אלע „פּאָסטנס" אַרויסגעשיקט אויף לאסט־אויטאָס מחוץ דער שטאָט. דאָס איז געווען א טרוק, די יידן זאָלן מיינען, אז די דייטשן זענען אַוועק כאפן מענטשן אויף אַרבעט אין די אַרומיקע דערפער, וועלן זיי דעריבער אַרויסגיין פון די באהעלטענישן און זיך לייגן שלאָפן אין די בעטן. אָבער אויך דער דאָזיקער טרוק איז נישט געלונגען. די פאַרפאַלגטע זענען שוין געווען וואכזאם, און וועו די דייטשן האָבן 12 אזייגער ביינאכט געמאכט דעם אָנפאַל, האָבן זיי געטראָפן בלויז קאליקעס, קינדער און אלטע לייט. דריי טעג און דריי נעכט האָט געדויערט דאָס כאפעריי, צום סוף שוין מיט דער הילף פון דער יידישער פּאָליציי, וואָס האָט געמוזט צושטעלן פינף יידן פאר יעדן איינעם פּאָליציאנט. אויפן פערטן טאָג האָט מען אַרויסגעשיקט 400 יידן, וועלכע האָבן געהאט א זייער טראגישן סוף, וויל דאָס זענען געווען ס׳רוב זקנים, יוגנטלעכע און קאליקעס, וועלכע זענען באלד אומגעקומען ביי דער ארבעט.

באלד נאָך פּסח האָט ווי א דונער יעדן געטראָפן די ידיעה, אז מען וועט אלעמען אַרויסשיקן. וווהין האָט קיינער נישט געוווסט. ביי אונדז אין שטוב זענען זיך צונויפגעקומען די שכנות, כדי זיך צו בראטן וואָס צו טון און זיך אַראָפּרעדן פון הארץ. עס איז א צער געווען אָנצוקוקן די קינדער, וואָס זענען אָנגעשטעקט געוואָרן פון דער שרעק, וואָס האָט אלע־מען באהערשט.

מיר איז שווער צו באשרייבן, וואָס עס האָט זיך אָפּגעטון אין משך פון דריי טעג ביי אונדז אין שטוב. יעדער פון אונדז האָט זיך באמיט אויסצוזען רואיק, כדי צו באַאיינפלוסן דעם אנדערן. יעדער האָט זיך באמיט צו טון זיין געוועלעכע ארבעט, אָבער עס איז נישט געלונגען.

מיר האָבן פונדעסטוועגן צונויפגעשטעלט א פלאן וויאזוי יעדער פון אונדז זאָל האַנדלען. דער דאָזיקער פלאן האָט פאַראויסגעזען, אז איך מיט דער שוועסטער וועלן, אין פאל פון אַרויסשיקונג, ווארשיינלעך אי־בערלייבן אין בעלכאטאָוו, צוליב דעם וואָס מיר זענען געווען באשעפּטיקט ביי ארבעט. דאקעגן די מאמע מיט די קינדער וועלן ווארשיינלעך אַרויסגעשיקט ווערן. אויפן גרונט פון אָט די השערות האָט די מאמע ג־

מאכט פאר זיך און פאר דעם יינגערן ברודער רוקזעק, אין וועלכע מען האָט איינגעפאקט דאָס נויטיקסטע פון וועש און צוגעניט צו די רוקזעק וויסע שטיקלעך לייוונט, אויף וועלכע עס איז געווען אָנגעשריבן די ענויע אדרעס. פאר די קלענערע קינדער האָט זי אויפגענייט קלייַנע בייטעלעך און אָננעהאָנגען אויפן האלדז, אינעווייניק אין די בייטעלעך האָבן זיך געפונען ענויע דאטן. די קינדער האָבן נישט געווסט צולייב וואָס די בייטעלעך זענען, און זיי האָבן דערמיט ארומפאראדירט אויפן הויף.

חוץ דעם האָבן מיר אָנגענומען, אז אונדזער בשותפותדיקער אדרעס וועט זיין דעם פאָטערס אדרעס אין פויזן, וווהין יעדער פון אונדז האָט געזאָלט שרייבן, ווו ער זאָל זיך נישט געפינען, און נאָך דער מלחמה וועלן מיר זיך ווידער צונויפטרעפן אין בעלכאטאוו.

אזוי זענען פארביי דריי טעג און דער ארויסשיקונגס־טערמין איז אָפּגעלייגט געוואָרן פון טאָג צו טאָג. מיטאמאָל האָט זיך ווי א בליץ פארשפרייט די פרייַעכע ידיעה, אז „די ארויסשיקונג איז בטל געוואָרן". אָלע זענען ווי משוגע געוואָרן פון פרייד. נישט געקוקט אויף דער „שפּעטרע", האָבן זיך מחנות צונויפגעקליבן אין דער אזוי גערופענע „יודענשטראָסע" און אויפן הויף פון יידישן קאָמיטעט, כדי זיך צו דערווייסן געניע פרטים וועגן דעם איינגעשטילטן שטורעם, וועלכער האָט געהאָנגען איבער דער שטאָט. יידן האָבן זיך געהאָלדזט און געקושט איינער דעם אנדערן פאר פרייד.

נאָכמיטאָג האָט מען אראָפּגענומען די „שפּערע". עס איז אָבער נאָך געבליבן אָן ענין, וועלכן מען האָט נישט געקאָנט פארגעסן און וואָס האָט זיך גלייַיגט ווי א שאָטן אויף דער יום־טובדיקער שטימונג, וואָס איז אריינגעטרעטן נאָך דעם באזייטיקן די סכנה פון דער ארויסשיקונג. דער דאָזיקער ענין איז געווען די געשיכטע מיט דעם פרעזעס באָגדאנסקי. דער פרעזעס באָגדאנסקי, אן אדוואָקאט, האָט געשטאמט פון פּיעטריקאָוו, דאָרט האָט ער שטודירט און פראקטיקירט. פאר דער מלחמה האָט ער חתונה געהאט מיט דער טאָכטער פון דעם באקאנטן פעלדשער לאסקאָווסקי, פרייַלין אנדזשע, א דעמטיסטקע. בשעת דער אָקופּאציע, נאָכדעם ווי מען האָט אויפגעהאָנגען דעם פרעזעס ערליך און עס האָט דימיסיאָנירט טאָפּאָלעוויטש, איז באָגדאנסקי געוואָרן פרעזעס. דורך דער גאנצער צייט וואָס ער האָט פארנומען דעם דאָזיקן אמט, האָט ער זיך מיט אָלע כוחות

באַמיט צו העלפן די מאַסן און זיי צו פאַרגרינגערן דאָס שווערע לעבן מיט וואָס עס איז נאָר מעגלעך געווען.

אין דעם ערשטן טאָג פון דער „שפּערע" האָט ער געקויפט פאַר עט־לעכע טויזנט מארק א טאקסי, מיט וועלכן ער האָט געזאָלט מיט זיין פאַמיליע אַריבערפאָרן קיין פּיעטריקאָוו. דער שאָפער, אַ דייטש, האָט אים אָבער אָנשטאָט קיין פּיעטריקאָוו אַוועקגעפירט צו דער זשאַנדאַרמעריע. דעם יודענראַט איז דורך אויסקויף־געלט געלונגען אים אָפּצוראַטעווען פון דער עקזעקוציע, אָבער מען האָט אים מיט דער גאַנצער פאַמיליע אַוועקגע־שיקט קיין ראַדאָגאָשטש.

די פּרעזעס־שטול האָט ווידער פאַרנומען טאָפּאָלעוויטש.

דער חודש מאי איז אַוועק און ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער זומער. מען האָט שוין נישט געכאַפּט מער אויף אַרבעט, אָבער די באַציאונג פון די דייטשן צו יידן האָט זיך נישט געענהערט. עס האָבן זיך געמערט די פאַלן פון אָנרייצן הינט אויף יידן. א שופּא־מאַן פלעגט מיט א שמייכעלע אַ זאָג טון צום הונט: „דו, מענטש, נעם דעם הונט". עס האָבן זיך וואָס אַמאָל מער אָנגעהויבן איבערחזרן מאָרדן. מען האָט דערשאָסן זוויעזשינ־סקין, וואָס איז אַנטלאָפן פון טראַנספּאָרט און זיך באַהאַלטן אין זעלאָוו; באָרענשטיינען, וואָס איז פאַר דער מלחמה געווען אַ לערער פון העברעאיש אין „יבנה" און איצט האָט ער געלעבט דערפון וואָס ער האָט געלערנט מיט די רייכע קינדער, האָבן איינמאָל די רוצחים געטראָפן לערנען מיט אַ קינד, זענען זיי ביינאַכט צו אים געקומען און נאָך פּייניקונגען אים דער־שאָסן אויפן וועג צו דער אָרטיקער תפיסה.

מען האָט דערשאָסן יאָסל מאַכאַבאַנסקין מיט דעם זון, כדי אָפּצו־רוימען די עדות, וואָס וואָלטן געקאָנט פעסטשטעלן, אַז דער דייטשער קצב האָט יידן פאַרקויפט ווורשט אין א מעלינע, וועלכע די פּאָליציי האָט אויפגעדעקט. משה זיגמונטאָוויטשן, וועלכן מען האָט געכאַפּט אויפן וועג פון דאָרף מיט הינער, האָט מען אין אַרעסט אַזוי געשלאָגן, אַז ער איז אין צוויי טעג אַרום געשטאָרבן, ער האָט אָבער נישט אויסגעגעבן די פּויערים, ביי וועלכע ער האָט געקויפט די הינער.

די דאָזיקע אַלע פאַקטן האָבן אָבער שוין נישט געקאָנט ענדערן די שטימונג וואָס האָט זיך געשאַפן נאָכדעם ווי מען האָט זיך דערוווסט, אַז עס איז געלונגען איבערצוקויפן דעם שעף פון דעם „אַרבעטסאַמט" איבער דעם גאַנצן וואַרטעגאַאו, וועלכער האָט געהאַט זיין זיץ־אָרט אין

זדונסקע וואָליע, און פלעגט קומען צו אונדז, ווען עס האָט זיך געזאָלט אָנהייבן אַ כאַפּעריי. פּונקט ווי זיינע וויזיטן פלעגן אַמאָל אָנוואַרפן אַ מרה שחורה, אַזוי האָט מען אַצינד אויסגעקוקט זיין קומען, ווארום פאַר פוטערס, שטיוול, גאָלד, ברילאַנטן און אַנדערע מתנות האָט ער געזאָלט צוריקברענגען אונדזערע מענטשן פון פּויזן קיין בעלכאַטאָוו.

סוף יולי זענען די ערשטע אַכצן מענטשן צוריקגעקומען פון לאַגער. מען קאָן זיך פאָרשטעלן וואָס עס האָט זיך אָפּגעטון אין שטאָט. יעדער האָט גענומען פאַרקויפן וואָס ער האָט נאָר געקאָנט, און דאָס געלט איז דורך דער קאָמיטעט־קאַסע אַריינגעפאַלן צום הער שעף. די ערשטע אַכצן פּערזאָן זענען געקומען צו פאָרן פרייטיק פאַרנאַכט, און באַלד די צווייטע וואָך דאָנערשטיק איז געקומען די צווייטע פּאַרטיע אין אַ צאָל פון 70 מענטשן.

אַ גרופּע בעלכאַטאָווער יידן אין פּויזנער לאַגער
אין צענטער זיצט קלמן געלבאַרט

מיט דער דאָזיקער פּאַרטיע איז געשען אַזאַ מעשה: עס האָבן באַ־דאַרפט קומען אַכציק פּערזאָן און פאַר אַזאַ צאָל איז באַצאָלט געוואָרן. דער „לאַגער־פירער" האָט אָבער פאַרהאַלטן צען מענטשן, פאָדערנדיק פאַר זיי אויסקויף־געלט אין דער פאָרעם פון צוויי פּאָר שטיוול, צוויי לעדערנע מאַנטלען און צוויי זייגערלעך. די ידיעה וועגן דעם לאַגער־

פירערס פאדערונג האבן געבראכט די געקומענע מיט דער ערשטער פאר־טיע. פארשטייט זיך, אז די פאמיליעס פון די איבערגעבליבענע צען מענטשן האבן צוזאמענגעשאפט דאס געפאדערטע אויסקויף־געלט און גע־שיקט דעם הער אלטמאן מיט די דאזיקע זאכן קיין פוויזן.

אין דער זעלבער צייט, וועז אלטמאן איז געווען אין פוויזן, האט דער בירגערמייסטער, וועלכער האט נישט געוווסט פון דעם אלעם וואס דא איז פארגעקומען, געשיקט נאך אלטמאנען, מיט וועלכן ער האט גע־האט צו דערלויבן עפעס אן ענין. וועז דער בירגערמייסטער האט זיך דערוווסט, אז אלטמאן איז נישטא, איז ער שטארק אין כעס געוואָרן. דערוויסנדיק זיך אויך צוליב וואס אלטמאן איז געפאָרן, האט ער גלייך טעלעפאָנירט, אז מען זאל נישט ארויסנעבן די מענטשן אן זיין וויסן. וועז אלטמאן איז אהין אנגעקומען, האט מען אים מודיע געווען דעם בירגערמייסטערס באשלום. אלטמאן איז אזוי ארום שבת אינדערפרי צוריקגעקומען מיט גארנישט קיין בעלכאטאוו. שבת נאכמיטאג האט מען ארעסטירט דעם פרעזעס טאפאלעוויטש און אין דער נאכט פון שבת אויף זונטיק האט מען אים ליקווידירט מיט א שאס אין קארק.

דינסטיק דעם 11טן אויגוסט, פיר אזייגער פארטאג, וועקט מיך מיין פעטער, מיט וועלכן איך האב דעמאלט געארבעט צוזאמען אין דער שוס־טעריי־אפטיילונג. די ארבעט האט זיך אנגעהויבן 5 פארטאג און גע־דויערט ביז 1.

אויף דער גאס האב איך באמערקט עפעס אן אומהיימלעכע באוע־גונג. אויך אין וואָרשטאט, וווּ עס זענען ערשט געווען עטלעכע מענטשן, האט מען געשמועסט וועגן דעם, וואס יעדער איינער האט באמערקט אויפן וועג. באלד אבער האט אונדז איבערראשט א ידיעה, וועלכע עס האט געבראכט א געוויסער זילבערגעלד, וואס זיין פאטער איז געווען גערטנער ביי דער שופא, אז ווינטער האט אים געהייסן גיין צום אנפירער פון דער יידישער פאליציי, ער זאל באלד צונויפזאמלען אלע אלטע לייט, קראנקע און קינדער אויפן זעלאוועז שאסי. פון דער מינוט אן האבן די געשעענישן זיך אנטוויקלט מיט א בליץ־שנעלקייט.

פאר אונדזערע אויגן האט א שופא־מאן מיט א בייטש אין האנט דורכגעפירט א גרופע מענטשן, פרויען, קינדער, אלטע און יונגע. א סך פון די אנווענדיקע ביי דער ארבעט זענען שוועק אהיים זיך איבערטוען.

מיין פעטער איז אויך אַוועק א היים, איך בין אָבער געבליבן, איך בין געווען צו שוואַך, צו קענען איבערטראָגן דאָס געזעגענען זיך.

זיבן אזייגער זענען מיטן זעלאָווער שאָסיי אָנגעפאָרן לאָסט־אויטאָס און זיך אויסגעשטעלט פון ביידע זייטן אויפן אָלטן מארק. מיר שטייען הילפלאָז און וואַרטן נישט וויסנדיק אויף וואָס. טיי? גייען אהיים, אַנדערע צורעק צו דער ארבעט. די אָלגעמיינע צעמישענישן, וואָס האָט ארומגעכאפט די גאַנצע שטאָט, האָט אויך אונדז אָנגעשטעקט, שטייען מיר און וואַרטן וואָס מען וועט מיט אונדז טון.

עס דויערט נישט לאַנג, קומט אָן דער קאָמיסאַר פון דעם רעסאָרט, א דייטש, און זאָגט צום אויפזעער, אויך א דייטש, אז ער זאָל צונויפנעמען די שלימלען פון סקלאַד, פארמאַכן די בודע און אונדז ארויסטרייבן צום טיי־וו? דעם קאָמיסאַרס באפעל? וועט דורכגעפירט. זיך געפינענדיק אויף דער גאַס, וואָלט איך שוין גערן געוואָלט זיך דורכרייסן אריין, אָבער ווי אזוי? צוווישן מיר און דער אנדערער זייט שטייען איבער דער גאַנצער לענג דייטשע אויטאָס, ביי יעדן איינעם א באַוואָפנטער שאָפער. מיר שטייען צונויפגעדרענגטע, נישט וויסנדיק אין וועלכער זייט זיך צו לאָזן. פלוצלינג דערהערן מיר: „האָפּ, יודע, העי", און מען ווייזט אונדז א וועג דורך א שפּאַליער אונטער א האָגל פון קלעפּ. מיט א פּאָר־האַקטן אָטעם קומען מיר אויפן שול־הויף. דאָרט הייב איך אָן צוווישן עולם יידן זוכן די מיניקע, איך געפין אָבער נישט קיינעם, ווייל דאָ זענען פאַרזאַמלט ס'רוב די יידן וואָס ווויינען אין דער שטאָט־פּעריפּעריע. די דייטשן האָבן מורא געהאַט, אז אויב זיי וועלן אָנהייבן די אקציע פון שטאָט־צענטער, וועלן די איינווויינער פון דער פּעריפּעריע זיך צעלויפן אָדער באַהאַלטן, האָבן זיי ביינאַכט ארומגערינגלט די פּעריפּעריע און נאָכשיסנדיק צו די אָנטלויפנדיקע ווי צו האָזן, האָבן זיי אויסגעלידיקט איין יידישע שטוב נאָך דער אַנדערער, און אַצינד האָבן זיי דעם האַלב־נאַקטן עולם צונויפגעטריבן אויף דעם שול־הויף. וועלן דער הויף איז פול געוואָרן, זענען די רוצחים אָנגעקומען מ ט ביבאָוון בראש. עס איז געוואָרן טויט־שטיל, וועלן ביבאָוו האָט געמאָלדן, אז די וואָס האָבן לעגיטימאציעס אָדער א דערלויבענישן צו פירן אן ארבעט־וואַרשטאַט, זאָלן אריבערגייען אויף דער אַנדערער זייט און זיך אויסשטעלן אין פינפטלעך. צוווישן אונדז און דער אַנדערער זייט שטייען יעדע פּאָר טריט דייטשן, וואָס קאָנטראָלירן יעדע לעגיטימאציע און יעדע באַשטעטיקונג. דער

עולם וואַרפט זיך אויף זיי, איינער שטופּט דעם אַנדערן ביים ווייזן די לעגיטימאַציעס, מחמת יעדער האָט מורא, אַז די צאָל וועט פאַרפולט ווערן און ער וועט בלייבן פונדרויסן. די דייטשן האָבן אָבער באַלד געמאַכט אָרדענונג: צוויי שאָסן אין עולם אַריין, צוויי טויטע און עס איז געוואָרן דיסציפּלין.

איך האָב מיך אַריבערבאַקומען מיט דער לעגיטימאַציע אויף דער אַנדערער זייט, דאָס הייסט אין די רייען פון יענע, וואָס האָבן אַדאַנק זייערע לעגיטימאַציעס געוואָלט איבערבלייבן אויף דעם אָרט, ווי עס האָט געהייסן לויט די פאַרשידענע קלאַנגען.

געפינענדיק זיך אין דער רייע, האָב איך שוין געקאָנט רואיק אָבסערווירן, וואָס עס האָט זיך געטון אַרום. מען האָט שוין פון עולם אויסגעקליבן מענטשן, וועלכע מען האָט אויסגעשטעלט צו צוויי און אַרויסגעפירט פון הויף. דעם דאָקטאָר באַזשיאָר, וועלכער איז דאָ געווען מיט זיין פרוי, וואָס האָט געהאַט אויף דעם אָרעם א באַנד פון רויטן קרייץ, האָט מען געוואָלט אַוועקנעמען צו עפּעס א פּאַרטיע, די פרוי אָבער האָט אים נישט געוואָלט פאַרלאָזן. וועז זי איז, נישט געקוקט אויף דעם שטויסן און אַוועקשלייפערן זי, כסדר צוריקגעקומען צו דער פּאַרטיע, ווו ער איז געווען, האָט מען זי לסוף אָפּגעלאָזט, און זי האָט זיך א גליקלעכע צוגעטוליעט צו אים און אַוועק מיט אים אין דעם אומבאַקאַנטן וועג.

אין א ווייַלע אַרום האָב איך נעזען א מיידל מיט פונאַנדערגעלאָזענע האָר און אין א צערישן קלייד. דעם מיידלס אויסזען האָט עדות געזאָגט, אַז זי האָט זיך גערַאַנגלט מיטן זעלנער, וועלכער האָט זי געפירט. איך האָב געקאָנט דאָס מיידל, עס איז געווען א זיבעצן יעריק מיידל מיטן נאָמען מענדעלעוויטש, זי איז אין דער מלחמה שוין געקומען צו אונדז פון וויעלון און אויסגעהאַלטן די פאַמיליע דורך פירן סחורות הין און צוריק פון בעלצאַטאַוו קיין וויעלון. איך ווייס נישט ווי אַזוי מען האָט אויסגעפונען, אַז זי איז א יידישע. דער זעלנער, וואָס האָט זי אהערגעבראַכט, האָט זי צוגעפירט צו ביבאַווס. ביבאַווס ערשטע פראַגע איז געווען „ביסט דו יידין?" „איך פאַרשטיי נישט", האָט דאָס מיידל געענטפערט אויף פויליש. א הויכער פּאָסט האָט איבערגעריסן די אַרומיקע שטילקייט. „ביסטו דו יידין?" האָט זיך ווידער איבערגעחזרט די זעלבע פראַגע, און ווידער דער זעלבער ענטפער און די זעלבע רעאַקציע. דאָס

האָט געדויערט אזוי לאַנג, ביז דער דייטש איז אריינגעפאַלן אין אַ וויל־דער רציחה, ער האָט דאָס מיידל געשלאָגן, געבריקעט מיט די פיס, און בעת זי האָט זיך געוואַלגערט אויף דער ערד אין יסורים, האָט ער אָנ־געהויבן צו געוואַלדעווען, מען זאָל פון דאנען אוועקנעמען דאָס „ד" און ארויפוואַרפן אויפן וואַגן.

מען האָט אָנגעהויבן גרופּעסווייז ארויספירן אויף דער גאַס צו די לאַסט־אויטאָס. דאָס זענען געווען הויכע וועגעגער, אויף וועלכע מיר האָבן זיך באַדארפט ארויפבאַקומען דורך אַן אראָפּגעלאָזטער קלאַפּע פון הינטן. עס איז אָנטשטאַנען א צעטומלענישׂ. וועז מען האָט געהייסן ארויפגיין, האָט קיינער נישט געוווסט ווי אזוי. אוידער מען האָט צייט געהאַט זיך צו אריינטירן, האָבן שוין בייטשן און שטעקנס געקלאַפּט איבער די קעפּ. אז עס איז עמעצן שוין יאָ געלונגען זיך ארויפצודראַפּען אויפן אויטאָ, איז ער צוריק אראָפּגעשלעפּט געוואָרן פון די וואַס האָבן זיך אָן אים אָנגעכאַפּט.

איך בין אויף אויפן אויטאָ און זיך ארומגעקוקט איבערן פּלאַץ. ביי די קלויסטער־מויערן זענען געשטאַנען די אַלע יידן, פאַר וועלכע עס איז שוין נישט געווען קיין אָרט אויפן שול־הויף. איך האָב מיטן בליק געזוכט מיין משפּחה און האָב דערזען מיין מוטער, וואַס האָט אפּנים באַמערקט, אז איך זוך מיט די אויגן. זי האָט אונטערגעהויבן דאָס קינד, מיין זעקס יעריק ברודערל, וואַס האָט זיך פונדערווייטנס מיט מיר גע־זעגנט, פאַכנדיק מיט זיין הענטל. ליידער איז דאָס געווען א געזעגענען זיך אויף שטענדיק.

וועז דריי אויטאָס זענען געווען פול, איז געקומען א באַפעל אָפּצו־פאָרן. אויף יעדן וואַגן איז ארויף א געשטאַפּ־מאַן, וועלכער האָט אַלע־מען באַפוילן אויסצודרייען זיך מיטן פּנים אויף פּאָרנט און נישט אָנשפּאַרן זיך אויף די זייטן, כדי אויסצומיידן א קאַטאַסטראָפע. די דריי וועגענער האָבן זיך געלאָזט אין וועג אריין און פון הינטן איז נאָכגעפאָרן א טאַקסי מיט עטלעכע געשטאַפּ־לייט.

נאָך עטלעכע שעה פאָרן זענען מיר געווען אויפן באַלוטער מארק אין לאָדזשער געטאָ. דאָ האָב איך געטראָפן מיין שוועסטער, וועלכע איז גע־קומען מיט דעם זעלבן טראַנספּאָרט.

זינט דעמאָלט זענען פּאַרביי דריי יאָר. פון בעלכאַטאָוו אין לאָדזשער געטאָ, אָשוויענטשים, פּלאָסענבורג, בוכענוואַלד און טערעזינא — האָט מיך באַהערשט איין באַגער: איבערלעבן, כדי זיך צו קענען נוקם זיין, וועז עס וועט ענדלעך קומען דער טאָג פון באַצאָלונג.

לאָדזש, 15 יאַנואַר 1946.

דאקומענטן פון חורבן און אומקום

(פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין פוילן)

פאָביאָניץ, דעם 30סטן מערץ 1940

צום הער
בירגערמייסטער אין בעלכאַטאָוו

דער לאָנדראַט
פון לאָסקער קריז
אָפּט׳ ל נר׳ 209/40

ע נ י ן: צוטריט פון יידן אין מאָגיסטראַט.
דערמיט בין איך מודיע, אַז דער צוטריט פון יידן אין מאָגיסטראַט (געמיינדע־אָמט) נאָר דערלויבט איז פון 11 ביז 12 אַזייגער.
די דאָזיקע פאַראָרדנונג בעט איך מודיע צו זיין דער באַפעלקערונג פון אייער געמיינדע.
י. וו.
ש ט ע נ ק ע

—0—

בעלכאַטאָוו, דעם 5טן אויגוסט 1940

צום
הער אָמט־קאָמיסאַר בערגער
ז ע ל א ָ ו ו

דער בירגערמייסטער
פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו
קרייז לאָסק
נר׳ 2/771/40

ליבער קאָמאַראַד בערגער:
איך בעט אייך וועגן אַ פאַרטרוילעכער מיטטיילונג: צי ס׳איז מעגלעך, אַז אין די ה. י. פון זעלאָוו זאָלן זיין טעטיק די ברידער באָרנשטיין (יידן) אין די ה״י פוטבאָל־פאַרמעסטן. פאַר 14 טעג צוריק איז פאַרגעקומען אַ פאַר־מעסט צווישן די ביידע ה״י־פאַרמעסטן זעלאָוו־בעלכאַטאָוו און איך האָב געהערט נאָך דעם, אַז די צוויי יידן האָבן מיטגעשפּילט. איך בעט אייך אין דעם זינען געווויר צו ווערן און וועל אייך דערפאַר זיין זייער דאַנקבאַר פאַר דער תשובה.
דאָן האָב איך נאָך אַ פּערזענלעכע פראַגע צו אייך: אויב איך האָב נישט קיין טעות, האָט איר נישט לאָנג אין ליצמאַנשטאָט געקויפט אַ „דקוו״־אויטאָמאָביל. איך וואָלט אויך אַזעלכן דערוואָרבן און וואָלט אייך זייער געדאַנקט, וואָן איר שרייבט מיר, צי איר האָט געהאָט וועלכע ס׳איז שווערקייטן ביים פאַר־שאַפן זיך דעם אויטאָמאָביל. ווי הויך איז געווען דער פרייז? וועלט תיכף געליפערט? האָט איר געמוזט אַרויפגעבן נייע גומעס? איז געווען נויטיק אַ ספּע־ציעלע באַשייניגונג?
איך בעט מיר צו ענטפערן אויף די אַלע פראָגן און גריס אייך חברלעך און הייל היטלער!
(ט ר א ה נ ע ר)

בעלכאַטאָוו, דעם 7טן מאַי 1940
נר׳ 1/628/40

רשימה

פון יידישע שניידערס

נר׳	פאַמיליע־נאַמען און נאָמען	גאַס		באַמערקונג
1	ראָזענבלום יידל	ברעסלויער־גאַס	2	
2	יאַקובאָוויטש וואָלף	גענעראַל ליצמאַן־גאַס	18	
3	יאַקובאָוויטש חיים בער	ברעסלויער־גאַס	6	
4	יאַקובאָוויטש שלמה	גענעראַל ליצמאַן־גאַס	5	דאַמען־שניידער
5	צינצינאַטוס שמואל	״	9	״
6	קאָלטון מאָשעק	פריעזען־פּלאַץ	2	
7	פעדערמאַן אַבראַם איצעק	האָרסט־וועסל־גאַס	18	״
8	נאָוואַק דוד	פריעזען־פּלאַץ	4	
9	זילבערגלאַט הערשל	״	5	
10	לושטשאַנאָווסקי שלאַמאַ	״	5	
11	אַדלער מאָשעק שיע	״	6	
12	אַדלער הענאָך	״	6	
13	מאָשקאָוויטש דוד	״	6	
14	מאָשקאָוויטש יאָסעק	״	6	
15	גראַנעק אַבראַם	״	7	
16	שטאטלענדער שמעון	״	7	
17	לאסקע הערשל	״	12	
18	שיערזשאַנט ישראל יאָסעק	״	15	
19	בערקאָוויטש ישראל	״	20	
20	בערקאָוויטש שמעון	״	17	
21	יאַקובאָוויטש יאַנקל	פּאַול־גערהאַרד־גאַס	11	
22	פרימאָווסקי מאָשעק	האָרסט־וועסל־גאַס	24	
23	גליקסמאַן בערעק	געאָרג שענערער־גאַס		
24	פּילאַ וואָלף	פריעזען־פּלאַץ	111	
25	פּילאַ ישכר	פּאַביאַניצער־גאַס	25	
26	פּילאַ עזרא	געאָרג שענערער־גאַס		
27	יאַקובאָוויטש שמואל	הינדענבורג־פּלאַץ	10	
28	זוויערזשינסקי יאָסעק לייב	״	21	
29	פּיאָטראָווסקי מאַנול	פּאַביאַניצער־גאַס	2	
30	ברום שאיא־בערעק	״	11	
31	וואַרשאַווסקי לייזער שיע	האָרסט־וועסל־גאַס	22	
32	יאַקובאָוויטש נתן מייער	נענעראַל ליצמאַן־גאַס	6	

בעלכאַטאָוו, 7טער מאַי 1940

טראַהנער
בירגערמייסטער

קיילעכדיקער שטעמפּל:
דער בירגערמייסטער
פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו
דערליידיקט

בעלכאטאוו, דעם 7טן סעפטעמבער 1940

די געשעפטן, ווינונגען און דאס פארמעגן פון די ווייטער־דיקע יידישע איינווינער פון דער שטאט בעלכאטאוו,

וואס זענען פולשטענדיק אפגעברענט געווארן

אין די ערשטע טעג פון חודש סעפטעמבער

	פאמיליע־נאמען און נאמען	גענוינט גאס פריער		גענוינט גאס איצט	
1	אראנאוויטש זאנוול	נארוטאוויטשער	35	פריזען־פלאץ	2
2	בארוכאוויטש זיסלא	"	36	גענ' ליצמאנער	13
3	בערקאוויטש מרדכי	פאביאניצער	12	פאול גערהארדער	12
4	בענטשקאווסקי דוד	נארוטאוויטשער	21	לאדזשער	31
5	בירענצווייג שליאמא	פאביאניצער	12	"	38
6	בראנשטיין גאלדע מאשע	"	4	פאול גערהארדער	12
7	בראנדווין מאיר	נארוטאוויטשער	23	פיעטריקאווער	
8	בריטבארט שמואל	"	27	פאול גערהארדער	7
9	בריטבערג איצעק	"	21	פריזען־פלאץ	21
10	בוטקאווסקי ישראל	"	28	גענ' ליצמאנער	4
11	כאינאצקי שמואל זקן	פאביאניצער	2	הארסט־וועסלער	16
12	כאינאצקי דוד	נארוטאוויטשער	26	גענ' ליצמאנער	2
13	צוקערמאן אברהם	"	36	לאדזשער	28
14	צימבערקנאפ יידל	"	26	גענ' ליצמאנער	2
15	דאווידאוויטש אלטער	"	35	טירפידער	7
16	דאווידאוויטש דאברא	פאביאניצער	2	לאדזשער	2
17	דאווידאוויטש לייבוש	"	6	פריזען־פלאץ	2
18	דאבראוואלסקי חיים כאסקל	"	4	שלאגעטער	19
19	דאבראוואלסקי שמואל	נארוטאוויטשער	30	פאול גערהארדער	9
20	דאבזשינסקי פראים אייזיק	פאביאניצער	8	גענ' ליצמאנער	5
21	פייוויש משה מענדל	נארוטאוויטשער	35	פריזען־פלאץ	2
22	פאקטאר אברהם	פאביאניצער	4	לאדזשער	33
23	פעדער שלום	נארוטאוויטשער	26	"	50
24	פאביאניצער כיל	פאביאניצער	4	פאול גערהארדער	9
25	פעלד שלום ברוך	"	4	לאדזשער	43
26	גערשאנאוויטש שליאמא	"	4	"	18
27	גלאזער דבורה	נארוטאוויטשער	36	פאול גערהארדער	11
28	גאלדבערג כיל לייבוש	"	24	"	9
29	גאלדבערג מאנעל	"	23/24	"	23

	פאַמיליע־נאָמען און נאָמען	גענוינט גאַס			
		פּריער		איצט	
30	גאָלדבלום כאַסקל	„	23/24	האַרסט־וועסלער	13
31	גראַנעק זאַלמע־יודע	„	35	אַדאָלף היטלער	5
32	גרינבוים מענדל	פּאָביאַניצער	6	פּאָול גערהאַרדער	13
33	גוטמאַן בינעם	נאָרוטאָוויטשער	34	פּריזען־פּלאַץ	10
34	גוטמאַן חיים יוסף	„	34	האַרסט־וועסלער	13
35	הערצקאָוויטש גאָלדע ביילע	„	24	פּריזען־פּלאַץ	20
36	הערשבערג ראובן	„	34	האַרסט־וועסלער	23
37	הערשקאָוויטש שבתי	„	24	לאָדזשער	1
38	יאָקובאָוויטש כאַסקל	„	21	פּאָול גערהאַרדער	5
39	יאָקובאָוויטש נחמיה	פּאָביאַניצער	2	פּריזען־פּלאַץ	9
40	יאָקובאָוויטש לייב	נאָרוטאָוויטשער	22	„	12
41	יאָקובאָוויטש מאכל	„	36	גענ׳ ליצמאַנער	13
42	יאָקובאָוויטש וואָלף	„	36	פּריזען־פּלאַץ	2
43	יאַנאָווסקא חוה	פּאָביאַניצער	4	לאָדזשער	
44	יאָקובאָוויטש יואל	נאָרוטאָוויטשער	23	האַרסט־וועסלער	
45	יערוזאַלימסקי יורשים	„	21	לאָדזשער	15
46	יערוזאַלימסקי הערצקא	„	21	פּריזען־פּלאַץ	12
47	יערוזאַלימסקי מיילעך	„	21	פּאָול גערהאַרדער	13
48	יואב שמואל	„	21	פּריזען־פּלאַץ	18
49	קעמפינסקי איצעק מענדל	„	23/24	פּאָול גערהאַרדער	13
50	קאָהן מאַכלא	„	36	נענ׳ ליצמאַנער	2
51	קאַנסענס מאָשעק	פּאָביאַניצער	6	הינדענבורג־פּלאַץ	23
52	קאַנשטאַם שורא	„	2	לאָדזשער	2
53	קאָפּלאָוויטש הערש	נאָרוטאָוויטשער	32	טאָמאַשאָוו	
54	קאָדזשאָל שיע	„	36	פּריזען־פּלאַץ	4
55	קרישטאָל ראַכמיל	„	23/24	האַרסט־וועסלער	11
56	קופערוואַס שולים	פּאָביאַניצער	4	„	13
57	קופער מאַנעל	נאָרוטאָוויטשער	35	פּאָול גערהאַרדער	12
58	לאָכמאַן בערעק	„	26	פּריזען־פּלאַץ	2
59	לייב שליאָמא	פּאָביאַניצער	2	לאָדזשער	2
60	לייזעראָוויטש אברהם	נאָרוטאָוויטשער	28	שלאָגעטער	7
61	לייזעראָוויטש ישראל	„	32	שענערער	46
62	לאַנדוי אברהם	„	23/24	פּאָול גערהאַרדער	13
63	לאָסקע אברהם סוכער	„	22	קעלציגלווו	
64	ליבערמאַן הענאָך	„	26	האַרסט־וועסלער	8
65	ליבערמאַן דבורה	„	26	לאָדזשער	27
66	ליבערמאַן מאיר	„	34	פּאָול גערהאַרדער	14

	פאַמיליע־נאָמען און נאָמען	געווינט גאָס פריער		איצט	
67	ליבערמאַן אהרן	„	34	האַרסט־וועסלער	24
68	ליבערמאַן יעקב בער	„	27	פריזען־פלאַץ	7
69	ליבראָוויטש אברהם	„	26	האַרסט־וועסלער	24
70	ליכטענשטיין אברהם	„	38	געג' ליצמאַנער	13
71	ליפינסקי הערשל	„	35	לאָדזשער	26
72	ליפשיץ אברהם	„	23/24	פאַול גערהאַרדער	13
73	ליפשיץ לייבוש	„	30	אַדאָלף היטלער	5
74	ליפשיץ שמעון	„	23/24	פאַול גערהאַרדער	13
75	לושטשאַנאָווסקי לייב	פאַביאַניצער	8	לאָדזשער	8
76	לושטשאַנאָווסקי זאַנוול	נאַרוטאָוויטשער	27	„	17
77	לאַנדשטיין אסתר	„	35	ליצמאַנשטאַט	
78	מאַכאַבאַנסקי יאָסעק	פאַביאַניצער	2	האַרסט־וועסלער	13
79	מאַכאַבאַנסקי ליפמאַן זאַלמן	„	2	לאָדזשער	43/45
80	מאַרטשאַק כיל	נאַרוטאָוויטשער	33		
81	מעדאַלי־אַן יהודה לייב	פאַביאַניצער	41	האַרסט־וועסלער	6
82	מילער חיים שמחה	„	6	פריזען־פלאַץ	8
83	מאַשקאָוויטש דוד	„	6	„	6
84	מושקאַט אברהם און דבורה	„	8	פאַול גערהאַרדער	13
85	נאַפאַרסטעק אברהם חיים	נאַרוטאָוויטשער	24	געג' ליצמאַנער	9
86	נאָוואַק הערשל	„	24	פריזען־פלאַץ	4
87	פערלמוטער שליאַמאַ	פאַביאַניצער	4	פאַבריק גאַס	2
88	פילאַ כאַסקל	נאַרוטאָוויטשער	23	פריזען־פלאַץ	3
89	פילאַ סוכער	„	23	לאָדזשער	25
90	פילאַ נחום	„	29	פאַול גערהאַרדער	13
91	פילאַ וואָלף	„	33	„	13
92	פילאַ וואָלף	פאַביאַניצער	4	„	7
93	פיורא מאיר	נאַרוטאָוויטשער	35	ברעסלויער	8
94	פלאַכטאַ לייבוש	„	35	געג' ליצמאַנער	9
95	פאַלאַקאָווסקי סורעק	„	35	לאָדזשער	9
96	ראַגאַלא הלל	פאַביאַניצער	8	„	8
97	ראַטענבערג חנה	נאַרוטאָוויטשער	4	פאַבריק גאַס	2
98	ראַטשטיין אהרן	פאַביאַניצער	8	פריזען־פלאַץ	12
99	ראַזענצווייג שמואל יאַנקל	„	6	לאָדזשער	
100	ראַזענשטאַק יוסף און לאה	נאַרוטאָוויטשער	25	פאַול גערהאַרדער	
101	ראַזענבלאַט יאַקוב	„	35	לאָדזשער	46
102	ראַזענבלאַט יוסף	„	35	„	46
103	ראַזענבלאַט מאשעק	„	35	פאַול גערהאַרדער	2

	פאַמיליע־נאָמען און נאָמען	ג ע ו ו ו י נ ט ג אַ ס פריער		איצט	
104	ראָזענבלאַט בערעק	„	35	לאָדזשער	46
105	ראָזענבלאַט זיסמאַן	פאַביאַניצער	12	„	31
106	שטשוקאָצקי אַבראַם	„	2	פאַול גערהאַרדער	7
107	שמולעוויטש מאָשעק אַראָן	נאַרוטאָוויטשער	24	לאָדזשער	9
108	שמולעוויטש הערש	„	30	אַדאָלף היטלער	5
109	שמולעוויטש נוח	„	21	פאַול גערהאַרדער	1
110	שווינטענשטיין אַלטער	„	22	האָרסט־וועסלער	33
111	טאַובע מאָשעק אהרן	פאַביאַניצער	8	„	20
112	ווייס הענאָך	נאַרוטאָוויטשער	24	פאַול גערהאַרדער	1
113	וואַרשאַווסקי אברהם	„	23	פריזען־פלאַץ	20
114	וועבער שליאַמאַ בנימין	„	26	האָרסט־וועסלער	20
115	ווישניעווסקי חוה	„	32	גענ׳ ליצמאַנער	8
116	וואָלפאָוויטש אברהם סוכער	פאַביאַניצער	2	לאָדזשער	2
117	וואָלפאָוויטש פייגע	נאַרוטאָוויטשער	24	פאַול גערהאַרדער	1
118	וולאָשטשכאָווסקי זיסקינד	פאַביאַניצער	4	פריזען־פלאַץ	16
119	וורובלעווסקי שליאַמאַ נתן	„	4	לאָדזשער	50
120	וויוויעצקי חיה פריידל	נאַרוטאָוויטשער	30	„	50
121	זיגמונטאָוויטש משה	פאַביאַניצער	12	„	18
122	זיגמונטאָוויטש נחום	„	12	„	26
123	פערסטער יורשים (טייל פון דער פאַבריק)	קאָשטשושקי	2	גענ׳ ליצמאַנער	2

—0—

בעלכאַטאָוו, דעם 16טן נאָוועמבער 1940

דער בירגערמייסטער
פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו
קרייז לאַסק
נר׳ 821/40

צו די געהיימע שטאַטס־פאָליציי
ל י צ מ אַ נ ש ט אַ ט

ע נ י ן: אַרעסט פון ייד יאַקובאָוויטש שמואל, בעלכאַטאָוו, פריזענפלאַץ, און צושטעלן אים.

אויפן ייד יאַקובאָוויטש שמואל ליגט אַ שווערער חשד אַז ער שטייט אין פאַרבינדונג מיט די יידישע שמוגלערס.

דער דאָזיקער פאַרדאַכט איז געוואָרן באַשטעטיקט דורך זיין וויסן און אָננעמען זיך פאַר די יידישע שמוגלערס־באַנדעס.

אויף יאַקובאָוויטשן איז אויך פאַראַן אַ דרינגענדיקער פאַרדאַכט צו שטיין פּאָליטיש מיט יענע עלעמענטן וואָס זענען שוין געוואָרן איבערגעגעבן דער געשטאַפּאָ.

יאַקובאָוויטש איז באַקאַנט ווי אַ געמיינער שווינדלער און איז שוין בעת דער פּוילישער ממשלה געוואָרן באַשטראָפט (מיט 6 חדשים תפיסה) פאַר פאַלשן וועקסלען און פאַך־לעגיטימאַציעס.

איך בעט די געהיימע שטאַטס־פּאָליציי דאָס נאָכצופּרווון.

דער בירגערמייסטער
און אַמט־קאָמיסאַר
ט ר אַ ה נ ע ר

—0—

29סטער יאַנואַר 1941

צום

הער אַמט־קאָמיסאַר

פון דער געמיינדע סוכטשיצע

דער אויבער־ראַט פון דער יידישער געמיינדע אין בעלכאַטאָוו האָט מיר היינט פאָרגעלייגט אַ חשבון פון איבער 222 מאַרק פאַרן צושטעלן יידן צום אָפּרוימען פון שניי אויף דער גאַס ראַסי־קאָנציק. אין דאָזיקן חשבון רעדט זיך וועגן 222 אַרבעט־שעהען. צו אייער אָריענטאַציע לייג איך ביי מיין ענטפער צו די יידן.

איר קאָנט באַטראַכטן די דאָזיקע אַרבעט ווי אַ דרינגענדיקע נויט־אַרבעט און איר זייט נישט מחויב צו באַצאָלן די יידן אַ שעהען־לוין פון 0,80 מאַרק. עס וואָלט פאַר זיי אויך געווען גענוג די העלפט פון געווענלעכן טאַריף, אַלזאָ 40 פעניג. אין פאַל איר זאָלט דעם חשבון אָנערקענען אין דער הויך, בעט איך דאָס אויסצוצאָלן נישט צו די יידן, נאָר צו דער שטאט־קאַסע פון בעלכאַ־טאָוו, ווייל די צוגעשטעלטע אַרבעטער דאַרפן פון מיר אָנגעפירט און געבראַכט ווערן אין אָרדנונג.

דער בירגערמייסטער
ט ר אַ ה נ ע ר

פּאָביאַניץ, דעם 10טן פעברואַר 1941
(וואַרטע־ראַיאָן)

דער לאַנדראַט
פון קרייז לאַסק
אָפּט׳ 5/6 . . . . .

שטעמפּל פון פּאָסט.
דער בירגערמייסטער
ב ע ל כ א ט א ו
אָנגעק׳ 5טן פעב׳ 1941
נר׳ 1743/41

צום
הער אָמט־קאָמיסאָר טראָהנער
א י ן ב ע ל כ א ט א ו

דער באָטריבסלייטער פון דער יידן־שניידעריי, הער אויגוסט, האָט איבערגעגעבן מיין אָנגעשטעלטן קעהלער ביידע בייגעליגטע בריוולעך פון עוואַנג׳ פּאָסטאָר גערהאַרדט. אין דעם בריוול בעט דער פּאָסטאָר דעם הער אויגוסט, אָנצושטעלן יידן אין דער שניידעריי. לויט דער באָהויפטונג פון הער קעהלער איז דער פּאָסטאָר גערהאַרדט באַקאַנט אין בעלכאַטאָוו צוליב זיין יידנפרייַנטלעכער שטעלונג. דאָס דאָזיקע ווערט באָשטעטיקט דורך זייַנע ביידע בריוולעך. איך פּאַרלאָנג פון אייך, דעם פּאָסטאָר גערהאַרדט אויפצופאָדערן, ער זאָל אָרויסווייַזן די יידן יענע קאָלטקייט, וואָס מ׳קאָן פּאַרלאָנגען פון אַ דייטש, בפרט נאָך אין אַזאַ אָנגעזעענער פּאָזיציע.

(אונטערשריפט נישט לייענעוודיק)

—0—

5טער פעברואַר 1941

צום
הער לאַנדראַט פון קרייז לאַסק
פ א ב י א נ י ץ

באָציענדיק זיך אויף אייער בריוו פון 10טן/41/2, דערלויב איך זיך אייך מודיע צו זייַן, אַז פּאָסטאָר גערהאַרדט איז געוואָרן פּאַרשטענדיקט לויטן זין פון אייער בריוו.

דער בירגערמייסטער
און אָמט־קאָמיסאָר
ט ר א ה נ ע ר

3טער פעברואַר 1941

צו דעם

עלטסטנראַט פון דער יידישער געמיינדע

א י ן ב ע ל כ א ט א ו

דער ייר . . . . . וואָס ווינט אין דער געגנראַל־ליצמאַן־גאָס נר׳ 4 זאָל אָפּלייגן די ווינונג אין משך פון דריי טעג פאַר דער פרוי ק ל א ר א ו ס ק י.

פאַר דעם יידן . . . . . שטייען צו דיספּאָזיציע די ווייטערדיקע אויסגערעכנטע ווינונגען: אין דער שלאָגעטער־גאָס ביי טשעשליק, אין דער אַדאָלף היטלער־גאָס ביים בעקער סעניאָר. זאָלט איר זיך זעצן אין פאַרבינדונג מיט דער פרוי קלאַראָווסקי.

דער בירגערמייסטער

און אַמט ־ קאָמיסאַר

ט ר א ה נ ע ר

—0—

18טער פעברואַר 1941

צום

עלטסטנראַט פון דער יידישער געמיינדע

ב ע ל כ א ט א ו

ע נ י ן: אָרדנונג־דינסט.

די לעצטע צייט זע איך יעדן טאָג אין דער הויפּט־גאָס מענער פון דער יידישער געמיינדע וואָס פירן אויס אַן אָזויגערופענעם אָרדנונג־דינסט. ווער האָט איינגעשטעלט דעם דאָזיקן אָרדנונג־דינסט אין די גאָסן פון דער שטאָט?

ווי אָזוי קומען די מענער צו די אָרעם־בעגדערי?

וואָס איז זייער אויפגאָבע?

אָרדנונג־דינסט איז נאָר נויטיק אין דער יידישער שניידערייי אָכטונג צו געבן אויף די סחורה־לאָגערן. אין דער שטאָט פאַרזאָרגט די דאָזיקע אויפגאָבע די שוץ־פאָליציי — דינסט־אָפּטיילונג.

אין צוזאַמענהאָנג מיט דעם ווייז איך אַן נאָך אַמאָל, אַז אַלע יידן פון מענלעכן און ווייבלעכן געשלעכט וואָס ווילן ווערן געזונן אויף די פאַרבאָטענע גאָסן מחוץ דער פעסטגעשטעלטער צייט, ווילן ווערן באַשטראָפט.

דער בירגערמייסטער

ט ר א ה נ ע ר

21סטער פעברואַר 1941

צום
עלטסטנראַט פון דער יידישער געמיינדע
ב ע ל כ א ט א ו

ע נ י ן: סטאַטיסטיק פון באַפעלקערונג.

ביז מאָרגן פאַרמיטאָג מוז מיר ווערן צוגעשטעלט וויפל יידישע איינ־ווינער, פון מענלעכן און וויבלעכן געשלעכט, יינגלעך און מיידלעך, די שטאָט פאַרמאָגט.

די סטאַטיסטיק מוז ווערן צוגעשטעלט ביז מאָרגן פאַרמיטאָג אין בירו־גערמייסטער־אָמט.

דער בירגערמייסטער
און אָמט־קאָמיסאַר
ט ר א ה נ ע ר

—0—

בעלכאַטאָוו, דעם 24סטן פעברואַר 1941
קרייז לאָסק, וואָרטע־לאַנד

צום
הער אָמט־קאָמיסאַר
א י ן ב ע ל כ א ט א ו

עלטסטנראַט
פון דער יידישער געמיינדע
אין בעלכאַטאָוו
אָפּט: סטאַרעטאַריאָט 72/41
ע נ י ן: פּערזאָנען־באַשטאַנד

מיר באַשטעטיקן דערמיט אַז דער אָלגעמיינער סכום פון דער יידישער באַפעלקערונג אין בעלכאַטאָוו איז 5.197, און באַשטייט פון:

1. **מענער פון 8 יאָר אָן 2.377**
2. **פרויען פון 8 יאָר אָן 1.128**
3. **יינגלעך ביז 8 יאָר 342**
4. **מיידלעך ביז 8 יאָר 350**

פּרעזעס: **צוזאַמען . . 5.197**

ה. באָגדאַנסקי

קיילעכדיקער שטעמפל:
עלטסטנראַט
פון דער יידישער געמיינדע
אין בעלכאַטאָוו

1941/III/25

צום
עלטסטנראַט פון דער יידישער געמיינדע
ב ע ל כ ַא ט ַא ו ו

ע נ י ן: אַרבעט פון אויפרוימען.

די אַרבעטן פון אויפרוימען און ריינהאַלטן אין דער גענעראַל־ליצמאַן־גאָס מוזן פון מאָרגן אָן אויסגעפירט ווערן פון יידן. טעגלעך מוזן צוגעשטעלט ווערן 50 מאָן, וואָס זאָלן אויספירן די אַרבעט. דאָס באַלוינען די אַרבעט ווערן באַרעכנט און אַראָפגערעכנט פון דעם קאָפשטייער. די טאָג־נאָרמע פאַר געניגנדיקער לייסטונג איז 80 פעניג. דאָך מוז ווערן פעסטגעשטעלט אָז איינצלנע אָדער מערערע מיינען נאָר אָפצופטרן די צייט, און אַזעלכע באָקומען איבערהויפט נישט קיין שום באַצאָלונג.

אַרבעטס־אָנהייב טעגלעך פרי אַכט אַזייגער.

דער בירגערמייסטער
ט ר ַא ה נ ע ר

—0—

1941/III/27

צום
עלטסטנראַט פון דער יידישער געמיינדע
ב ע ל כ ַא ט ַא ו ו

ע נ י ן: ריניקונג פון פאַבריק־הויף.

דער פאַבריק־הויף, אַרום ווען ס'ווינען אויסשליסלעך נאָר יידן, געפינט זיך אין אויסערגעווענלעכן שמוציקן צושטאַנד. איך פאַראַרדן, אַז מ'זאָל אויסגראָבן אין פאַבריק־הויף אַ גרויס גרוב פון לפחות אַנדערהאַלבן מעטער די טיף, אין וועלכער ס'זאָל אַריינגעוואָרפן ווערן ס'גאַנצע מיסט. ווייטער מוז דער גאַנצער פלאַץ ווערן גערייניקט, די הויפנס פון אָפפאַל, אַש אד"גל מוזן פאַרשווינדן. ביזן 1טן אַפּריל מוז דער פלאַץ זיין אין אַ אָרענטלעכן צושטאַנד. איך מאַך פאַראַנטוואָרטלעך דעם עלטסטנראַט פאַר דער דורכפירונג פון דער פאַראַרדנונג.

דער בירגערמייסטער
ט ר ַא ה נ ע ר

פּאַביאַניץ, 31סטן מאי 1941

דער לאַנדראַט
פון פּרייז לאָסק
T/Z

דער בירגערמייסטער
בעלכאַטאָוו
אַנגעקומען 5טן יוני 1941
נר׳ 2021/41

צום
הער אַמט־קאַמיסאַר
אין בעלכאַטאָוו

לויט דער אַנווייזונג פון ראַיאָן־שול־לייטער דאַרף תיכף דורכגעפירט ווערן אַ זאַמלונג פון דרוק־זאַכן פון יידישן באַזיץ ווי אויך פון קעגנשטאַנדן פון יידישן קולט פון פּריוואַטיקע יידישע געמיינדעס. עס מוז דאָס גאַנצע מאַטעריאַל אויפגעזאַמלט ווערן סיי ביי דער פּאַרטיי און אירע סעקציעס, און סיי ביי די קאָמונאַלע און שטאַטלעכע פּלעצער. דאָס געזאַמלטע מאַטעריאַל מוז ווערן איבערגעגעבן דעם „אינסטיטוט פאַר דער פאָרשונג פון מזרח־יידנטום" אין ליצמאַנשטאַט, וואָס איז אַליין אַ פיליאַלע פון דער הויך־שול פון NSDAP וואָס שאַפט די נויטיקע מאַטעריאַלן פאַר דער פאָרשונג. צום ערשטן מוז אַלץ צוגעשטעלט ווערן דער אַנפירונג פון קרייז, ווו ס׳וועט ביז אַ וויטערער פאַראַרדנונג אָפּגעהיטן.

(אונטערשריפט שווער צו לייענען)

—0—

בעלכאַטאָוו, 2טער יולי 1941

צום פּרעזעס
פון דער יידישער געמיינדע בעלכאַטאָוו
אין בעלכאַטאָוו

ע נ י ן: ענדגילטיקע נייע אָדרענונג אין עלטסטנראַט פון דער יידישער געמיינדע.

די שלעכטע צושטאַנדן אין עלטסטנראַט פון דער יידישער געמיינדע מאַכן נויטיק אַ נייעם סדר וואָס ווערט דערמיט פאַראַרדנט און מוז ווערן תיכף דורכגעפירט:

עס ווערט באַשטימט ווי פּרעזעס פון דער יידישער געמיינדע: יעקב ערליך, אַלס זיינע יועצים, די יידן ווינטער טישלערמייסטער און דער ייד פּרץ אַלטמאַן, גערבער.

די אַרבעט־פאַרטיילונג ווערט איינגעאָרדנט אויף ווייטערדיקן אופן:

a) אַרבעט־צושטעלונג . . . . . שלמה טאָפּאָלעוויטש
b) פאַרזאָרגונג . . . . . הענדלס בינעם
c) ברויט־פאַרטיילונג . . . . . ליפּמאַן מענדל
d) לעבנס־מיטל . . . . . פּאַקענטרעגער דוד
e) מילך־פאַרטיילונג . . . . . פּאַקענטרעגער מאָשעק
f) געלט־פאַרוואַלטונג . . . . זשוכאָווסקי בערעק

די דערמאָנטע יידן זענען פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן פּרעזעס און ע ר — פאַרן בירגערמייסטער.

דער בירגערמייסטער

ט ר אַ ה נ ע ר

—0—

צום

לייטער פון דער שוץ־פּאָליציי — דינסט־אָפּטיילונג

ב ע ל כ אַ ט אָ וו

מיט דער ביטע איבערצוגעבן די פאַראָרדנונג אין די הענט פון עלטסטנ־ראַט און אַכטונג צו געבן אויף דער ענדערונג.

דער בירגערמייסטער

ט ר אַ ה נ ע ר

—0—

בעלכאַטאָוו, 2טן יולי 1941

דער לאַנדראַט
פון קרייז לאַסק
אָפּט׳: Z/J נר׳

צום הער אַמט־קאָמיסאַר

א י ן ב ע ל כ אַ ט אָ וו

אין דערגאַנצונג פון דער פאַראָרדנונג פון הער רעגירונג־פּרעזידענט, לויט וועלכן יידן איז איבערהויפּט פאַרבאָטן צו פאַרלאָזן זייער וווין־אָרט, באַ־שטים איך דערמיט, אַז יעדע אויסנעם־דערלויבעניש מוז להבא האָבן מיין פּער־זענלעכע צושטימונג.

ט אָ ד ט (—)

פּאָביאַניץ, דעם 10טן אויגוסט 1941

פּירעקיקער שטעמפּל:
דער בירגערמייסטער
בעלכאַטאָוו
אַנגעקומען 7טן אויגוסט 1941
נר׳ 3586/41

צום
הער אַמט־קאָמיסאַר
א י ן ב ע ל כ א ַ ט א ָ ו

ע נ י ן: איינאַרדנונג פון שוואַכע און קראַנקע יידן.

דער הער רעגירונג־פּרעזידענט האָט פּאַראַרדנט, אַז די דאָזיקע יידן וואָס דאַרפן ווערן אינטערנירט און געפּלעגט אין אַ ספּעציעלן אַנשטאַלט צוליב דעם וואָס זיי זענען קאַליקעס אָדער שוואַר קראַנק (גייסט־קראַנקע, אידיאָטיזם, פּאַראַליז אאַ״וו) מוזן ווערן רעגיסטרירט מיט נאָמען און געוויעם וווין־זיץ. דאָס איז אומבאַדינגט נויטיק, ווייל די דאָזיקע קראַנקע יידן זאָלן באַקומען ספּעציעלע פּלעגע אין אַן אַנשטאַלט.

איך פּאַרלאַנג דאָס תיכף צו מעלדן שפּעטסטנס ביז צום 7טן אויגוסט 1941.

י. א.
קרייז־סינדיקוס
(אונטערשריפט שוואר צו לייענען)

—0—

3טער אויגוסט 1941

צום
עלטסטנראַט פון דער יידישער געמיינדע
ב ע ל כ א ַ ט א ָ ו

ע נ י ן: אַנמעלדונג פון שוואַכע און קראַנקע יידן.

לויט פּאַראַרדנונג פון הער לאַנדראַט זאָלן תיכף ביז 5טן אויגוסט רעגיסטרירט ווערן אַלע שוואַכע און קראַנקע יידן, וואָס האָבן עס נויטיק צו אינטערנירט צו ווערן אין אַ היילאַנשטאַלט.

וועגן די אופנים פון דער קראַנקהייט און די קראַנקע מוז מען תיכף זיך פערזענלעך פאַרשטענדיקן מיטן אַמט־קאָמיסאַר. דער טערמין מוז איינגעהאַלטן ווערן אונטער אַלע אומשטענדן.

דער אַמט־קאָמיסאַר
ט ר א ַ ה נ ע ר

ליצמאַנשטאַט, דעם 18טן אויגוסט 1941 דער רעגירונג פרעזידענט
2-121/23-1 פ. 1

צו
די הערן לאַנדראַטן פון אויעזד
די הערן אויבער־בירגערמייסטער אין קאָליש און
דעם הער פאָליצייי־פרעזידענט אין ליצמאַנשטאַט

ע נ י ן: דאָס שיקן קראַנקע יידן פון די קרייזן אינעם געטאָ ליצמאַנשטאַט.
ב אַ צ י ט ז י ך א ו י ף: מיין מינדלעכע פאַראַדנונג צו די הערן לאַנד־ראָטן און אויבער־בירגערמייסטער אויף דער קאָנפערענץ פון לאַנד־ראָטן דעם 41/7/24.
אין שייכות פון דעם מינדלעכן פאַרבאָט אויף דער קאָנפערענץ פון לאַנדראָטן פון 41/7/24, וואָס דערלויבט נישט צו טראַנספאָרטירן קראַנקע יידן פון די לאַנד־קרייזן אין געטאָ ליצמאַנשטאַט, — פאַרבאָט איך נאָך אַמאָל אויס־דריקלעך יעטוועדע איבערפירונג פון קראַנקע יידן אינעם געטאָ ליצמאַנשטאַט.
אויך איז נישט דערלאָזלעך אין קיין שום פאַל דאָס פאַרשיקן אין געטאָ ליצמאַנשטאָט יידן מיט אַנשטעקיקע קראַנקהייטן. אין אַזוינע פאַלן זאָלן די בא־טרעפנדיקע יידן מיט קלעפיקע קראַנקהייטן ווערן איזאָלירט אין זייער איצטיקן ווויין־אָרט, און דורך פאַסיקע איזאָלאַציע־מיטל צו שטערן דעם קאָנטאַקט מיט דעם אָרום. דאָס איז זייער לייכט דורכצופירן, אַז אַ הויז וואָס איז באַווויגט פון יידן זאָל גרינטלעך ווערן אָפּגעלייידיקט און אינעם בנין זאָל מען אויסשליסלעך אייגקווארטירן די יידן מיט קלעפיקע חלאתן.

געהאַמט איבעלהער

הסכמה:
געצ' אונטערשריפט (—)
רעג' אַנגעשט'

—0—

פאָביאַניץ, דעם 25סטן אויגוסט 1941 **דער לאַנדראַט**
פון קרייז לאַסק
רעכטעקיקער שטעמפל: אָפּט' ד"ר סט'
דער בירגערמייסטער
בעלכאַטאָוו
אַנגעק' 27 אויג' 1941
נר' 3763/41

צום
הער אַמט־קאָמיסאַר
א י ן ב ע ל כ א ט א ו
אויבערגעשיקט צו זיין אַזוי גוט און נעמען קענטעניש און נעמען אין אַכט.
י. א.
קרייז־סינדיקוס

בעלכאַטאָוו, דעם 28סטן אויגוסט 1941 דער אַמט־קאָמיסאַר
פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו
צום קרייז לאַסק
הער אַמט־קאָמיסאַר
פון דער געמיינדע סעלאָוו, לאַסק, לוטאָמיערסק, קלעשטשאָוו
אין ווידאַוואַ און כאַביעליצע

ענין: רשימות פון יידן.

איר האָט געמאָלדן דעם ה׳ לאַנדראַט וועגן אייער ווונטש אין שייכות מיטן אויפנעם אין אייער באַצירק פון אַ געוויסער צאָל האַנטווערקער און בעלי־מלאכות.

עס איז מעגלעך, אַז שוין אין די קומענדיקע טעג וועלן זיך פאַר אייך פאָרשטעלן פאַרשידענע פאַראינטערעסירטע און בעטן ביי אייך אַ געשעפט אָדער לאָקאַל. איך בעט אייך זיי צו אונטערשטיצן מיט מעשים.

איך בין גערן גרייט צו געבן אויסקונפט וועגן דער טויגלעכקייט און פעאיקייט פון יעדן פאַראינטערעסירטן.

איך וואָלט אייך געווען זייער דאַנקבאַר, ווען איר קאָנט מיר שיקן אַ גענויע רשימה מיט דער צאָל און אַנדערע דאַטעס פון אייערע יידן.

דער אַמט־קאָמיסאַר
טראַהנער

—0—

בעלכאַטאָוו, דעם 5טן סעפּטעמבער 1941 דער אַמט־קאָמיסאַר
פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו
צום קרייז לאַסק — וואַרטעלאַנד
עלטסטנראַט פון דער יידישער געמיינדע
אין בעלכאַטאָוו

ענין: צושטעלן פון אַרבעטער.

איך האָב בדעה איינצואָרדנען לעבן דעם יידישן שניידער־וואַרשטאַט אויך אַ גרעסערע סטאָלעריי. צוליב דעם טעם איז עס נויטיק אַז ס׳זאָלן זיך מעלדן אַלע יידישע סטאָלערס.

זעצט זיך אין פאַרבינדונג מיט ווינטערן, וואָס קען אַלע פאַכלייט, סטאָ־לערס און פּאָלירערס. מיט הילפס־אַרבעטער קאָן איך נישט אויפטון קיין סך, ס׳מוזן זיין ספּעציאַליסטן־פאַכלייט, וואָס וועלן אַרבעטן אונטער דער אויפזיכט און דער אָנפירונג פון סטאָלער ווינטער.

דער אַמט־קאָמיסאַר
טראַהנער

פּאָביאַניץ, דעם 4טן סעפּטעמבער 1941
(וואַרטעלאַנד)

דער לאַנדראַט
פון קרייז לאַסק

—

קאָנטעס פון דער קרייז־קאָמ׳־קאָמע:
זשירא־קאָנטע ביי דער שפּאָר־קאָמע
פון קרייז לאָסק אין פּאָביאַניץ
פּאָסט־טשעק־קאָנטע ברעסלוי
נר׳ 7228
אָפּט׳ ד״ר סט׳ / EP נר׳

צום הער אָמט־קאָמיסאָר
א י ן ב ע ל כ א ט א ו

דערמיט שיק איך צוריק די אייערנעכטן דערהאַלטענע סטאַטיסטיק און בעט די דאָזיקע צו דערגאַנצן לויט מיין אופן פון אַריינטראָגן אין די רובריקן: די צאָל פון פערזאָנען און דיווינונגען וואָס קומען אין באַטראַכט. גלייכצייטיק בעט איך מיר בייצולייגן א קאָפּיע און דאָס צו טון תמיד ביי דער סאָרט אַרבעט, ווייל איך דאַרף האָבן אַן עקזעמפּלאָר פּאַרן ה׳ רעגירונג־פּרעזידענט.

י. א.
קרייז־סינדיקוס — 21 ביילאָגן

—0—

בעלכאַטאָוו, דעם 13טן סעפּטעמבער 1941

דער אָמט־קאָמיסאָר
פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו
קרייז לאָסק — וואַרטעלאַנד
נר׳ 3955/41

צום
הער לאַנדראַט פון קרייז לאָסק
א י ן פ א ב י א נ י ץ

ע נ י ן: קאָנצענטראַציע פון יידן.

ב ״ י ל א ג ן: סטאַטיסטיק וועגן דער צאָל פון איינקוואַרטירטע מיט א קאָפּיע.
אָפּט׳ קרייז־סינדיקוס.

דערמיט לייג איך ביי א רשימה פון די גאַסן מיט דער צאָל פון די איינקוואַרטירטע און ווינונגען פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו כדי זי זאָל אייך זיין נוצלעך פּאַר דער קאָנצענטראַציע פון יידן.

דער אָמט־קאָמיסאָר
ט ר א ה נ ע ר

פּאַביאַניץ, דעם 16טן סעפּטעמבער 1941 — דער לאַנדראַט
פון קרייז לאַסק

רעכטעקיקער שטעמפּל: — ד"ר סט' / EP

דער בירגערמייסטער
בעלכאַטאָוו
אַנגעק' 18 סעפּ' 1941
נר' 3997/41

צום הער אַמט־קאַמיסאַר
א י ן ב ע ל כ א ט א ו

דער אַמט־קאַמיסאַר באַדע אין קלעשטשאָוו האָט דרינגענדיק געבעטן צו איבערפירן די יידן פון זיין געמיינדע קיין בעלכאַטאָוו. איך האָב בדעה זיי צו איבערפירן קיין בעלכאַטאָוו אין דער ערשטער וואָך פון אָקטאָבער. איך בעט דערפאַר צו זאָרגן, אַז ס'זאָל מעגלעך זיין זייער איינקוואַרטירונג. דעם געווי־ען טאָג פון דער איבערפירונג וועל איך אייך נאָך אַנגעבן, אויך וועט איר בא־קומען אַ געוויע רשימה פון די יחידים.

י. א.

קרייז־סינדיקוס
(אומלעזבאַרע אונטערשריפט)

—0—

פּאַביאַניץ, דעם 17טן סעפּטעמבער 1941 — דער לאַנדראַט
פון קרייז לאַסק

שטעמפּל: — ד"ר סט' / EP

דער בירגערמייסטער
פון דער געמיינדע בעלכאַטאָווסק
אַנגעק' 20 סעפּ' 1941
דערליידיקט . . . . . .

צום אָקט . . . . . .
הער אַמט־קאַמיסאַר
א י ן ב ע ל כ א ט א ו

ע נ י ן: דאָס צוזאַמענעמען פון יידן.

לויט אַ רשימה פון 10 אָקטאָבער 1940 געפינען זיך אין אייער ge־מיינדע נאָך 5 יידן. איך פרעג אָן, אויב די דאָזיקע געפינען זיך נאָך אין אייער באַצירק. אין פאַל נישט, בעט איך מיר מודיע צו זיין ווי מ'האָט זיי אַהינגעטון.

איך דערוואַרט אייער באַריכט אין משך פון דער וואָך.

י. א.

(אונטערשריפט נישט לייענעוודיק)
קרייז־סינדיקוס
פאַר דער גלייכקייט פון אַריגינאַל:

בעלכאַטאָוו, דעם 22סטן סעפּטעמבער 1941

דער לאַנדראַט
פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו
קרייז לאַסק — וואַרטעלאַנד

צום
הער לאַנדראַט פון קרייז לאַסק
א י ן פּ אַ ב י אַ נ י ץ

ע נ י ן: רשימה פון דער יידישער באַפעלערונג.
אָפּט׳ ווירטשאַפט־אַמט.
אין אַמט־באַצירק בעלכאַטאָוו וווינען די ווייטערדיקע צאָל יידן:
א) קינדער אונטער זעקס יאָר 564
ב) באַשעפטיקטע יידן 1.206
ג) נישט־באַשעפטיקטע יידן 3.230
אַ רשימה מיט די נעמען פון די באַשעפטיקטע יידן וועט ווערן אַריינ־געשיקט ווען זי וועט פאַרטיק זיין.

דער אַמט־קאָמיסאַר
ט ר אַ ה נ ע ר

—0—

בעלכאַטאָוועק, דעם 23סטן סעפּטעמבער 1941

צום הער
לאַנדראַט פון קרייז לאַסק
א י ן פּ אַ ב י אַ נ י ץ

ע נ י ן: קאָנצענטראַציע פון יידן. בריוו פון 17 ד״ח ד״ר סט׳ / EP
אין דער געמיינדע בעלכאַטאָוועק, דאָרף דאָברזשעלאָוו, האַלטן זיך נאָך אויף 8 יידן. עס האַנדלט זיך אין 2 מענער, 2 פרויען, 4 קינדער פון 8—21 יאָר.
(אונטערשריפט נישט לייענעוודיק)
פאַר דער איינשטימיקייט מיטן אָריגינאַל:

—0—

פּאַביאַניץ, דעם 30סטן סעפּטעמבער 1941

דער אַמט־קאָמיסאַר
פון קרייז לאַסק
ד״ר סט׳ / **EP**

צום
הער אַמט־קאָמיסאַר
א י ן ב ע ל כ אַ ט אָ וו

ע נ י ן: קאָנצענטראַציע פון יידן.
איך האָב אָנגעוויזן דעם הער אַמט־קאָמיסאַר אין בעלכאַטאָוועק ער

זאָל איבערפירן די 8 יידן פון דאָרף דאָבזשעלאָוו קיין בעלכאַטאָוו. ער וועט זיך מיט אייך זעצן אין פּאַרבינדונג.

י. א.
(אונטערשריפט נישט לייענעוודיק)
קרייז־סינדיקוס

נאָכן האָבן איבערלייענט צום אָקט: איבערזידלונג ווערט דערוואָרט און קאָן ווערן דורכגעפירט.
בעלכאַטאָוו, דעם 3טן אָקטאָבער 1941

דער אָמט־קאָמיסאָר
ט ר אַ ה נ ע ר

—0—

בעלכאַטאָוו, דעם 9טן אָקטאָבער 1941

צו דער
לאָקאַלער פּאָליציי־מאַכט
ב ע ל כ אַ ט אָ ו ע ק

זשאָנדאַמ׳ פּאָסטן בעלכאַטאָוו
קרייז לאָסק
טאָגבוך נר׳ 1203/41

ע נ י ן: אומזידלונג פון יידן אויס דאָבזשעלאָוו.

דעם 1941/10/4 פּאַרמיטאָג זענען צוליב דער לאָקאַלער בקשה געווארן איבערגעפירט פון דאָבזשעלאָוו נר׳ 25, געמיינדע בעלכאַטאָווער קיין בעלכאַטאָוו די צוויי יידישע משפחות ווינער און גליק און פּאַראַרדנט דעם יידישן עלטסטנראַט זיי צוצוווייזן וווינונגען.

צו דער משפחה ווינער געהערן די וויטערדיקע פערזאָנען:
יעקב ווינער (מאַן), געבוירן אין בעלכאַטאָווער דעם 1899/1/11,
עללא ווינער (פרוי), געב׳ האָראָוויטש אין זדונסקע־וואָלע דעם 1899/8/1,
מאָשעק ווינער (זון), געבוירן אין בעלכאַטאָוו דעם 1920/9/27,
מאָשאַ ווינעראָווגאַ (טאָכטער), געבוירן אין בעלכאַטאָווער דעם 1924/2/13,
און רבקה ווינעראָווגאַ, געבוירן אין בעלכאַטאָווער דעם 1924/11/7.
צו דער משפחה גליקמאַן געהערן די וויטערדיקע פערזאָנען:
חיים גליקמאַן (מאַן), געבוירן אין ליצמאַנשטאָט דעם 1909/9/15,
רבקה גליקמאַן (פרוי), געב׳ האָראָוויטש אין זדונסקע־וואָלע דעם 1902/12/8,
אברהם גליקמאַן, געבוירן אין ליצמאַנשטאָט דעם 1933/7/11.

י. וו. א ו ר ב אַ ס
פון דער זשאַנד׳
פאַר דער איינשטימיקייט מיטן אָריגינאַל:

Der Amtskommissar
der Stadt Belchatow
- Kreis Lask -
Nr 5418/42

146/21

142

Belchatow, den 11. Februar 1942

An den
Herrn Landrat Todt
des Kreises Lask
in Pabianice

Melde Herrn Landrat, daß gestern Abend 21.30 Uhr, die 2 Juden Machabanski - Vater und Sohn - auf der Flucht erschossen worden.

Der Vorgang war kurz folgender: In einer hiesigen Fleischerei wurde laufend Wurst gestohlen. Der Täter konnte nicht einwandfrei ermittelt werden. Fest steht nur, daß die beiden Juden, wenn nicht selbst gestohlen so doch das gesamte Quantum aufgekauft und zu Wucherpreisen veräußert haben. Auf dem Weg zur Arrestzelle wollten die beiden ausreißen und wurden dabei erschossen.

Der Amtskommissar
[signature]

—0—

146/21

בעלכאַטאָוו, דעם 11טן פעברואַר 1942

דער אַמט־קאָמיסאַר
פון דער שטאָט בעלכאַטאָוו
קרייז לאַסק
נר׳ 5418/42

צום הער לאַנדראַט טאָדט
פון קרייז לאַסק
אין פאַביאַניץ

איך מעלד דעם הער לאַנדראַט, אַז נעכטן אין אָוונט 21.30 אַזייגער זענען געוואָרן דערשאָסן ביים אַנטלויפן די 2 יידן מאַכאַבאַנסקי — פאָטער און זון.

די פאַסירונג איז בקיצור געווען אַזוי: אין אַ היגער פליישעריי האָט מען כסדר געגנבעט ווורשט. ס׳איז געווען כמעט אוממעגלעך צו כאַפּן דעם שולדיקן. זיכער איז, אַז די ביידע, הגם נישט אַליין געגנבעט, האָבן זיי אויפגעקויפט דאָס גאַנצע קוואַנטום און דאָס ווייטער פאַרקויפט צו וווכער־פרייז. אויפן וועג צו דער אַרעסטאַנטן־קאַמער האָבן ביידע געוואָלט אַנטלויפן און זענען דערביי געוואָרן דערשאָסן.

דער אַמט־קאָמיסאַר
טראַהנער

בעלכאטאוועד קדושים אין פראנקרייך און בעלגיע

די בעלכאטאוועד לאנדסלייט, וועלכע האבן אין פארשידענע צייטן פון די ערב־מלחמה־יארן זיך באזעצט אין פראנקרייך און בעלגיע, האבן אויך באצאלט א טייערן פרייז פאר דער באפרייאונג פון אייראפע דורך זייער אקטיוון קאמף קעגן די נאצישע אקופאנטן

ס'רוב בעלכאטאוועד אימיגראנטן אין פראנקרייך און בעלגיע זענען געווען כאלופניקעם און ארבעטער. די אבסאלוטע מערהייט פון זיי האט זיך קאנצענטרירט אין פאריז, ווו עס האט אפילו עקזיסטירט א בעלכאטאוועד פאראיין, אנגעשלאסן אלס א סעקציע ביי דער פיעטריקאוועד לאנדסאנשאפט.

אין סאמע אנהויב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האבן די בעלכאטאוועד, פונקט ווי אלע יידן, כמעט זיך אלע אנגעשלאסן פרייוויליק אין דער פראנצויזישער ארמיי און אקטיוו זיך באטייליקט אין דער מלחמה קעגן היטלעריזם.

נישט וועגן אלע בעלכאטאוועד, וואס האבן זיך באטייליקט אין די דאזיקע קאמפן, סיי אין דער רעגולערער ארמיי און סיי אויך אין דער וויידערשטאנד־באוועגונג, זענען ליידער פארן ענגויע ידיעות.

מיר וועלן זיך דעריבער מוזן באגנוגענען בלויז מיטן דערמאנען אייניקע פון זיי, וואס זענען אומגעקומען על קידוש השם.

דעם 4טן יוני 1940 איז אלס קעמפער פון דער פראנצויזישער ארמיי געפאלן פון א דייטשער קויל אין דער שלאכט ביי דער בעלגישער גרענעץ א ב ר ה ם פ ר א נ ט, זייענדיק אלט 35 יאר.

געשטאמט האט ער פון ארעמע ארבעטער־עלטערן און צוליב דער גרויסער נויט, וואס האט געהערשט אין זייער היים, האט ער פון קינדווייזן גרווארנדערט איבער פארשידענע שטעט און שטעטלעך פון פוילן,

עמיגרירט שפעטער קיין דייטשלאנד און אין יאר 1931 האט ער זיך באזעצט אין פראנקרייך. אומעטום האט ער שווער געארבעט אויפן שטיקל ברויט און ווען די מלחמה האט אויסגעבראכן, האט ער געהערט צו די ערשטע וואס האבן זיך פרייוויליק געמאלדן צום קאמף.

אברהם פראנט

א ב ר ה ם נ א ו א ק

דעם 25סטן נאוועמבער 1948 איז זיין קערפער איבערגעפירט געווארן פון דעם קאמפס־פלאץ, ווו ער איז געפאלן, צום קבר פון די יידישע וואלונטירן אין פאריז.

ווען די נאצים האבן אקופירט פאריז, זענען פון דארט דעפארטירט געווארן אלע יידן און צווישן זיי אויך די בעלכאטאווער, פון וועלכע בלויז א טייל איז געלונגען צו הערלעבן די באפרייאונג.

צווישן די דעפארטירטע לאנדסלייט, וואס זענען אומגעקומען געפינען זיך: פישל קנאפ, יחזקאל פיולא, יאנקל און דוד צינצינאטום, שמואל הערצקאוויטש מיט זיין פרוי און קינדער, יאסל פעלצמאן, בינעם געל־

באַרט, אהרן פיגולאַ, דער גענו. בעלכאטאוועד דאָזאָר שעיה ייִדל זעם־לאווסקי מיט זיין פרוי און קינדער, ווי אויך אונדזער לאנדסמאן ליבערמאן, פנחס מאירם אַ זון, וועלכער איז דערשאסן געוואָרן אלס ערובניק, וואָס די דייטשן האָבן געגומען אין פּאריז.

צווישן די אומגעקומענע לאנדסלייט אין בעלגיע וויסן מיר בלויז וועגן א ב ר ה ם נ א ו א ק, אַן איבערגעבענער האַנדווערקער־טוער און אַקטיוויסט פון „די יידישע סאָלידאַריטעט".

מ א י ר ק נ א פ

נאָכן אָקופּירן בעלגיע דורך די נאַצים איז נאוואָק צוגעטרעטן צו דער אונטערערדישער באַוועגונג און נאָכן געכאפּט ווערן דורך די דייטשן איז ער דעם 5טן מאי 1944 אויף אַ בעסטיאַלישן אופן דערמאָרדעט געוואָרן דורך דער געשטאַפּאָ אין בריסל. זיין טויטן קערפער איז אָבער געלונגען ארויסצובאַקומען און ער איז געקומען צו קבורה אויפן בריסלער בית־עלמין.

אויך זיין פרוי, וואָס האָט אים געטרוי מיטגעהאָלפן אין זיין אַרבעט, איז דעפּאָרטירט געוואָרן דורך די נאַצים און יעדער שפור נאָך איר איז פאַרשוווונדן געוואָרן.

צווישן די דעפּאָרטירטע און אומגעבראַכטע בעלכאטאוועד לאנדסלייט האָט זיך אויך געפונען מאיר קנאפּ, וועלכער איז טעטיק געווען אין דעם געזעלשאפטלעכן אַרבעטער־לעבן אין בעלגיע.

יוסף רייך

בעלכאטאָו אָן יידן

מאָדנע פרעמד און אומהיימלעך פיל איך זיך היינט אין דעם שטעטל, וווּ איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן, וווּ איך קאָן יעדעם ווינקל, יעדן שטיין, וווּ יעדע שטוב, יעדעם געוועלב דערמאָנט אין הייסישע מענטשן, וואָס האָבן דאָ געלעבט, געאַרבעט, געהאַנדלט און געוואַנדלט, געשפּאָרט און געזאַמלט א גראָשן צו א גראָשן, אויפגעבויט אָן אייגענע שטוב פאַר זיך, פאַר קינדער, פאַר קינדס־קינדער. קיינער פון זיי האָט נישט פאַראויסגעזען דעם ביטערן גורל פאַר... וועמען זיי האָבן זיך געמיט, געבויט הייזער...

אָט שטיי איך אין מאַרק און באַטראַכט דאָס הויז, וואָס געפינט זיך אויפן סאַמע רוג פון דער פּאַביאַניצער גאַס. דאָ, אויף א פּאָר טרעפּלעך ארויפצוגיין, איז געווען הערשל פּלאָונערס געוועלב. כ'גיי צו נענטער און ס'וועלט מיר פינצטער פאַר די אויגן... דאָרטן פּאַרקויפט מען איצט הייליקע בילדער און צלמים.

כ'גיי איבערן מאַרק און באַטראַכט די געוועלבער פון יוסף לייביש גרושקע, הענעך אדלער, גאָלדשטיין און אַנדערע. די אַלע געוועלבער האָבן צוגענומען די נייע סוחרים.

כ'גיי אריבער אויף דער צווייטער זייט מאַרק און לייען, לייען די נייע אויפשריפטן אויף די געוועלבער. אויף איין געוועלב לייען איך איבער: „דאַרפישער קאָאָפּעראַטיוו", נאָר פון אונטער דער־אָ אויפשריפט קוקט אַפּויער, איינגעשפּאַרט און מיט פּאַרוורף — אָן אַלטער אויפשריפט: טוביה ווארשאווסקי.

היינט איז מאָנטיק, דער מאַרק־טאָג אין בעלכאטאָו. אמאל איז דער מאַרק געווען געפּראָפּט מיט מענטשן, מ'האָט געהאַנדלט, געוואַנדלט. היינט קאָן מען דאָ גאָנץ רואיק אַדורכגיין. בלויז א קלייניגם טייל פון מאַרק פאַרנעמען די שטעלן מיט סחורות פון די נייע אויפנעקומענע

סוחרים. בעלכאטאוו איז היינט ווי א גרויס דאָרף, א שטעטעלע. פון אלע טעקסטיל־פאבריקן, וואס יידן האבן געבויט, ארבעט בלויז אָרזשע־כאוסקים פאבריק. די איבעריקע פוסטעווען.

איך באטראכט פרייטאגס פאבריק. עס ליגט אנגעוואָרפן פארשידן אייזנווארג, געבליבן פון די צענומענע וועבשטולן און אנדערע מאשי־נען. כ'דערמאָן זיך ווי מיין פאטער פלעגט דערציילן וועגן פרייטאג, אז אין זיין יוגנט האָט ער שווער געארבעט, געשלעפט אויף די פלייצעס קעלבלעך פון דאָרף, ביז ער איז געקומען צו גלט און אויפגעבויט די פאבריק.

א פאליאק קלאגט זיך פאר מיר, אז צוזאמען מיט די יידן איז אין שטעטל אלץ אפגעשטארבן און ס'איז נישטא ביי וואס צו פארדינען. די יידן, זאגט ער, האבן געהאט איינפאלן, איניציאטיוו און אלץ האט געלעבט ארום זיי.

די מויערן פון דער שול שטייען נאנצע, נאר די פענצטער זענען נישטא. מן־הסתם האבן זיי די שכנים באדארפט. אינעווייניק אינגאנצן אויסגעלויידקט, נישטא קיין באלעמער, קיין ארון קודש, קיין שטענדערם, קיין בענק. געבליבן בלויז לויזיקע, אפגעריסענע שמוציקע וועטן. אומע־טום — אנגעוואָרפן צעבראכענע קאסטנס און שמוץ. אויף איין אָרט זע איך אויסגעגראבן א טיפן גרוב און דערנעבן אן אייזערנער טאפּ. א פאליאק דערקלערט מיר מיט א בלישטש פון קנאה אין די אויגן, אז דאָ האבן אנדערע פאליאקן אויסגעגראבן אן אוצר, וואס איז געווען פארגראבן אונטערן פאל אין דאזיקן טאפּ.

דאם אָרט, ווו ס'האט זיך געפונען ס'הויליקע אָרט, האָב איך געמוזט לאנג זוכן ביז כ'האָב עס אויסגעפונען. און דאם נאר אדאנק דעם, וואס ס'איז שוין געווען לאנג נאכן קאָרן־שניט און די תבואה האט מער נישט פארשטעלט די שטיקלעך צעבראכענע מצבות, וואס זענען געבליבן ליגן ווי סימנים, אז דאָ געפינען זיך די ביינער פון דורות יידן, פון אונדזערע טאטע־מאמע, ברידער, שוועסטער און טייערע נאענטע. צווישן די שטי־קער צעבראכענע מצבות האָב איך דערקענט צוויי שטיקער פון מיין פאטערס מצבה. מיט א יאר צוריק, וועו כ'בין דאָ געווען, האָב איך געזען נאָך א דריט שטיק, וואס היינט איז עס פארשוווונדן. עס האט עס וועט צוגענומען אויף צו שארפן קאסעס און העק.

צוריק פון בית־עולם בין איך געגאנגען מיט א צעבראכן געמיט און מיט אן אראפגעלאזטן קאפ. איך האב אויסגעפונען די מצבות פון אונדזער געוועזענעם גוטן אלט. דער וועג צום קאטוילישן צמענטער פון דער סטערצעווער גאס איז פארפלאנצט פון ביידע זייטן מיט ביימער. פאר דעם וועג געפינט זיך א בריקל, און דאס בריקל איז געמאכט פון מצבות. אויך דער וועג איז אויסגעפלאסטערט מיט יידישע מצבות.

דאָ איז געווען דער בעלכאטאווער בית־עולם...

אויף דער לאנקע צווישן פאביאניצער גאס און דעם וואלד פליסט א טייכל. פאר מיינע צייטן פלעגן דארטן ליגן עטלעכע שטיינער דורך וועלכע מען איז אדורכגעגאנגען אויף דער אנדערער זייט און פויערישע פורלעך פלעגן אדורכפארן דורכן וואסער.

היינט איז דארטן פאראן א סאליד בריקל, מאסיוו אונטערגעשפארט און אויף א פאר צענדליק מעטער פארפעסטיקט מיט יידישע מצבות. אויף נאך א סך אנדערע ערטער זענען די טראטוארן פונעם שטעטל ברוקירט מיט יידישע מצבות. זיי ליגן ווי געשענדעטע מיט די לשון קודשדיקע אויפשריפטן, מיט די אויסגעקריצטע תהילימלעך, מנורות, יידישע לייבן און מגן דוד־ס. ביים קריצן אט די מצבות האט דער שטויב פון די שטיינער אויפגעפרעסן די לונגען פון מיין פאטער און

ברודער. וויפל פליים און דערפינדערישקייט האָבן זיי אריינגעלייגט אין זיי, כדי צוצופאַסן פאַר יעדן נפטר די געהעריקע ארנאמענטן און אויפ־שריפטן: פאַר א יונגן מענטשן — א צעבראָכענער בוים; פאַר א יונגער פרוי — א צעברָאכן ליכט; פאַר א למדן א שאפע מיט ספרים מיט צוויי הירשן; פאַר א לוי — א האַנט, וואָס גיסט פון א קרוג וואסער; פאַר א כהן — צוויי הענט ביים דוכענען אַא"וו.

איצט ליגן די דאָזיקע מצבות — ארויסגעריסענע פון די קברים — אַוועקגעוואָרפן ביי די מתים, מיט די הייליקע אויפשריפטן פון פ"נ און ת. נ. צ. ב. ה. ס. — און ווערן געטראָטן פון פרעמדע פיס און פאַרשוועכט.

אין דעם צענטראַלן ארנאן פון דער פוילישער סאָציאַליסטישער פאַר־טיי „ראָבאָטניק" איז געווען געדרוקט א קאָרעספּאָנדענץ, וואָס האָט זיך געענדיקט מיט די ווערטער, אז פון א שמוציק אָפּגעלאָזן שטעטל פון פאַר דער מלחמה, איז בעלכאטאָוו איצט געוואָרן א ציכטיק קולטור־רעל שטעטל.

מיר וואָלט זיך געוואָלט זאָגן די דאָזיקע „קולטור־מענטשן": — איר ווויינט אין אונדזערע שטיבן, איר שלאָפט אין אונדזערע בעטן און נוצט אונדזער בעטגעוואַנט, איר טראָגט אונדזערע מלבושים — פ א ר־ש ו ו ע כ ט כ א ט ש נ י ש ט א ו נ ד ז ע ר ע ה י י ל י ק־ט י מ ע ר!

בעלכאטאָוו, אויגוסט 1948.

דאָס פּוילישע יידנטום

ביכער־סעריע פון דעם צענטראל־פארבאנד פון פּוילישע יידן אין ארגענטינע

רעדאקטאָר: מאַרק טורקאָוו

פאַרלאַג־לייטער: אברהם מיטלבערג

ביז איצט דערשינען:

1) מארק טורקאָוו: מלכה אָוושיאני דערציילט... (אויספארקויפט)
2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פּרץ (אויספארקויפט)
3) וו. גראָסמאַן־ וויערניק: טרעבלינקע (אויספארקויפט)
4) פּרץ גראנאטשטיין: מיין חרוב שטעטל סאָקאָלאָוו (אויספארקויפט)
5) ישראל טאבאקסבלאט: חורבן לאָדזש (אויספארקויפט)
6) זרובבל: בארג חורבן (קאַפּיטלען פּוילן) (אויספארקויפט)
7) אלחנן צייטלין: אין א ליטעראַרישער שטוב (אויספארקויפט)
8) ד"ר ח. שאָשקעס: פּוילן — 1946 (אויספארקויפט)
9) ז. סעגאלאָוויטש: טלאָמאצקע 13 (אויספארקויפט)
10) מ. נודעלמאַן: געלעכטער דורך טרערן (אויספארקויפט)
11) ד"ר מאיר באלאבאן: די יידן־שטאָט לובלין (אויספארקויפט)
12) ישראל אפרת: היימלאָזע יידן (אויספארקויפט)
13) ד"ר יעקב שאצקי: אין שאָטן פון עבר (אויספארקויפט)
14) דוד פלינקער: א הויז אויף גזשיבאָוו (אויספארקויפט)
15) ד"ר הלל זיידמאַן: טאָגבוך פון ווארשעווער געטאָ (אויספארקויפט)
16) קינדער־מארטיראָלאָגיע (זאמלונג פון דאָקומענטן) (אויספארקויפט)
17) חיים גראדע: פּליטים (לידער) (אויספארקויפט)
18) ש. קאטשערגינסקי: פּארטיזאנער גייען!... (אויספארקויפט)
19) פרידע זרובבל: נע ונד (פארצייכנונגען פון א פּליטה)
20) מרדכי שטריגלער: מאידאנעק
21) יעקב לעשטשינסקי: אויפן ראנד פון אָפּגרונט (אויספארקויפט)
22) ז. סעגאלאָוויטש: געברענטע טריט
23) אברהם טייטלבוים: ווארשעווער הייף
24) טאניא פוקס: א וואנדערונג איבער אָקופּירטע געביטן
25) ש. ל. שניידערמאַן: צווישן שרעק און האָפענונג
26) לעאָ פינקלשטיין: מגילת פּוילן (אויספארקויפט)
27) יאָנאס טורקאָוו: אַזוי איז עס געווען... (חורבן ווארשע)
28) ש. איזבאן: „אומלעגאלע" יידן שפּאלטן ימען
29) יעקב פּאט: הענעך
30) ד"ר י. קערמיש: דער אויפשטאנד אין ווארשעווער געטאָ

31) שמחה פֿאַליאַקיעוויטש: א טאָג אין טרעבלינקע
32) מרדכי שטריגלער: אין פאברויקן פון טויט
33) אברהם נחתומי: אין שאַטן פון דורות
34) יחיאל לערער: מיין היים (פּאָעמע)
35) יוסף וואַלף: לייענענדיק פּרצן...
36) צפורה קאַנטצנעלסאָן־נאכטאָוו: יצחק קאַצענעלסאָן
37) י. הירשהויט: פינצטערע נעכט אין פּאוויאק
38) נחום סאַקאַלאָוו: פּערזענלעכקייטן
39) רחל ה. קאַרו: היים אוו היימלאָזיקייט (לידער)
40) א. אלמי: מאָמענטן פון א לעבן
41) מנשה אונגער: פּשיסכע און קאַצק (אויספֿארקויפט)
42) מ. בורשטין: איבער די חורבות פון פּלוינע
43) מ. קיפניס: הונדערט פּאָלקס־לידער (אויספֿארקויפט)
44) ז. סעגאלאָוויטש: מיינע זיבן יאָר אין תל־אביב
45) ד"ר ח. שאַשקעס: א וועלט וואָס איז פּארבי...
46) שלמה וואגא: חורבן טשענסטאָכאָוו
47) אברהם זאק: יאָרן אין וואַנדער (לידער)
48-49) ש. איזבאָן: פאמיליע קאַרפּ (ראָמאן) (אויספֿארקויפט)
(פּרעמירט דורכן צבי־קעסעל־ליטעראַטור־פּאָנד, מעקסיקע 1950)
50) ד"ר א. מוקדוני: מיינע באַגעגענישן (זכרונות)
51) ר. שושנה־קאהאן: אין פייער און פלאמען (טאָג־בוך)
52) י. י. טרונק: די יידישע פּראָזע אין פּוילן
53) יאָנאַס טורקאָוו: אין קאמף פּארן לעבן
54) יצחק פערלאָוו: די מענטשן פון „עקזאָדוס 1947" (ראָמאן)
55) פּנחס ביזבערג: שבת־יומטובדיקע יידן
56) שלום אש: פּעטערבורג (ראָמאן)
57) שלום אש: וואַרשע (ראָמאן)
58) שלום אש: מאָסקווע (ראָמאן)
59) ד"ר פיליפּ פרידמאַן: אשוויענטשים
60) ב. ראָזען: טלאָמאַצקע 13
61) דוד פלינקער: אין שטורעם (ראָמאן) ערשטער באַנד
62) דוד פלינקער: אין שטורעם (ראָמאן) צווייטער באַנד
63) יאנוש קאָרטשאק: משהלעך, יאָסעלעך, ישראליקלעך
64) מרדכי שטריגלער: וועלט „צע", באַנד איינס
65) מרדכי שטריגלער: וועלט „צע", באַנד צוויי
66) חיים גראדע: שיין פון פארלאָשענע שטערן
67) רבקה קוויאַטקאָווסקאַ: פון לאַגער אין לאַגער
68) יואל מאַסטבוים: מיינע שטורמישע יאָרן (זכרונות)
69) אליהו טראָצקי: גלות דייטשלאַנד
70) ד"ר יעקב שאַצקי: קולטור־געשיכטע פון דער השכלה (אויספֿארקויפט)

71) נחמן מייזיל: געווען אמאל א לעבן...
72) י. י. טרונק: סימכע פלאכטע פון נארקאווע (אויספארקויפט)
73) יהודה עלבערג: אונטער קופערנע הימלען
74) ד"ר א. מוקדוני: אויסלאנד
75) זיגמונט טורקאוו: פראגמענטן פון מיין לעבן
76) יהושע פערלע: יידן פון א גאנץ יאר
(פרעמירט מיט דער פרץ־פרעמיע פון יידישן פען־קלוב אין פוילן און ליטעראטור־פרעמיע פון „בונד" אין פוילן, וואַרשע 1937).
77) יעקב לעשטשינסקי: ערב דער קאטאסטראפע

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

דניאל טשארני: ווילנע
מנשה אונגער: חסידות אין פוילן און גאליציע

עס גרייט זיך צום דרוק:

ב. מיכאלעוויטש: זכרונות פון א יידישן סאציאליסט
ו. י. אנכי: ר' אבא און אנדערע דערציילונגען
ד"ר יוסף טענענבוים: גאליציע — מיין אלטע היים
ש. בריאנסקי: זשעלעכאווער געשטאלטן
מרדכי שטריגלער: גורלות
רחל אויערבאך: פון רינגעלבלומס ארכיוו
יוסף רייך: זכרונות פון א פארטיזאן
ד"ר יעקב וויגאדסקי: זכרונות פון אקופאציע־יארן
ד"ר גרשון לעווין: דאם בוך פון מיין לעבן
ו. סעגאלאוויטש: פופציק בריוו
ש. בערלינסקי: ירושה
קאדיע מאלאדאווסקי: אמאל איז געווען
הערשעלע: שבת אויפן טראקט
אברהם לעוו: א ליד נאך אייך
גרשם באדער: קראקע
משה זאנשיין: „יידיש וואַרשע"

פּרעסע-שטימען וועגן דער ביכער-סעריע

דאָס פּויליש־יידנטום

★

יצחק בערלינער שרייבט וועגן דעם בוך פון יאָנאַס טורקאָוו „אין קאַמף פאַרן לעבן" („דער וועג", מעקסיקע, 12טן אויגוסט 1950):

אין איין אָטעם האָב איך דורכגע־ לייענט יאָנאַס טורקאָווס בוך „אין קאַמף פאַרן לעבן".

נישט מחמת געווינשאָפט פון לייע־ נען נייערט צוליב דעם וואָס די סיטוא־ ציעס פון אָט די גרויליקע איבערלעבע־ נישן, האָבן מיך, בפועל ממש, געהאַלטן פון אַנהייב ביז צום סוף פונעם בוך.

פונקט ווי אין זיין ערשטן בוך, „אַזוי איז עס געווען", אין וועלכן יאָנאַס טור־ קאָוו ברענגט אַזוי שאַרף אַרויס דאָס ביטערניש פון געטא־לעבן, זעט מען אויך אין זיין „אין קאַמף פאַרן לעבן", ווי דער שרייבער האָט געפיינט און געבלו־ טיקט באַשרייבנדיק זיינע שוידערלעכע איבערלעבענישן אויף דער אַרישער זייט פון וואַרשע און פראַווינץ.

איבערלעבענישן? — ניין! — נישט דאָס איז דאָס פאַסיקע און אַדעקוואַטע וואָרט פאַר אָט די שרעקלעכקייטן וואָס די מאַדערנע אנוסים האָבן דורכגעמאַכט.

זיין אויף דער אַרישער זייט און זיך באַהאַלטן אונטער אַ פוילישער קענקאַר־ טע (אידענטיפיקאַציע), אונטער אַ מאַס־ קע פון אַ פאַר פריצישע וואָנצעס, אונ־ טער דער כסדרדיקער מורא פון אויפ־ געכאַפּט צו ווערן דורך דעם שפּיזיקן בליק פון אַ שמאַלצאָווניק, דאָס אַרום־ וואַגלען זיך פון בונקער צו בונקער, דאָס שטיקן זיך אין מלינהס און אויפ־ ציטערן ביי יעטוועדן פאַרדעכטיקן

שאַרך, אין שרעק „פאַרשיט" צו ווערן דורך דער „פריינטלעכער" פאַלאַקן־סבי־ בה, — דאָס אַלץ מיינט — שפּילן די לעצטע קאָרט...

שפּילן די לעצטע קאָרט, נאָכדעם ווי מען איז מיטן עלנטן לעבן אַנטלאָפן פון געטאָ צו דער „פרייהייט"...

שפּילן די לעצטע קאָרט מיטן אייגע־

נעם לעבן אן אויך מיטן לעבן פון ווייב אן קינד...

*

ווי אַזוי האָבן זיי געקענט דורכגיין אן דורכליידן דאָס אַלץ, די „יאַנעקס" (יאַנאָס טורקאָוו האָט געהייסן אויף דער אַרישער זייט — יאָן טאַטאַרקעוויטש), די „יוזשעקס", די ד"ר בערמאַנס, די דיאַנאָס, די מאַרגאַריטקעלעך, די יאַנינאָס אן אניעלאָס (די דיכטערין רחל אויערבאַך)?...

מען האָט געדאַרפט זיין פיזיש אן גייסטיק שטאַרק, צו קענען פירן דעם קאַמף פאַרן לעבן אן — מאַראַליש גאַנץ האָט מען געדאַרפט זיין, כדי צו זיגן אין דעם דאָזיקן קאַמף...

אן מאַראַלישע גאַנצקייט האָט יאַנאָס טורקאָוו געהאָט... האָט ער טאָקע נפש־דיק געקענט אַרויס א גאַנצער פון יענעם שטרויכל־פֿלאַנטער... לכן האָט ער טאָקע געקענט אין זיך טראָגן, פאַרטראָגן אן איבערטראָגן די אַלע פאַרשעמונגען אן דערנידעריקונגען מצד די „גוטהאַרציקע" פאַלאָקן...

*

דאָכט זיך, א גאָר פשוטן נאָמען, „אין קאַמף פאַרן לעבן", האָט יאַנאָס טורקאָוו געגעבן זיין בוך. אָבער דער דאָזיקער אויסדרוק „אין קאַמף פאַרן לעבן", באַקומט ערשט א תיקון אויף טורקאָווס ליידן־באַשרייבונג... דאָס גוט באַקאַנטע וועלט־ווערטל — „אין קאַמף פאַרן לעבן" — (לאָ לוטשאָ פאָר לאָ ווידאָ — אין שפאַניש), ווערט באַנוצט דורך א סך פעלקער באַציט זיך, מיינסטנס, אויף דעם טאָגטעגלעכן קאַמף פון דעם יחיד, מפרנס צו זיין זיך אן די אייגענע בני־בית... אן כלליש, באַציט זיך דאָס דאָזיקע וועלט־ווערטל אויף קלאַסן־קאַמף, — דאָס קאַלעקטיווע זוכעניש אויסצובעסערן די לעבנס־באַדינגונגען.

מער ווי אַהאַפּטיקייט האָט באַקומען דאָס דאָזיקע וואָרט, ווען עס איז געווארן דער נאָמען פון יאַנאָס טורקאָווס קאַמף פאַרן לעבן אויף דער „פרייער" זייט, אויסער דער געטאָ... ווען דער בינע־קינסטלער, יאַנאָס טורקאָוו, האָט אין רעאַלן לעבן געשפּילט די שווערע ראָלע פון יאָן טאַטאַרקעוויטש... אן ער האָט די ראָל דורכגעפירט ביז צום סוף פון לעצטן אַקט...

אויב קעמפן פאַרן לעבן אן איבער־לעבן דעם דאָזיקן אומגלייכן אן נישט פאַרגלייכלעכן קאַמף — פיזיש אויסגע־האַלטענעם קאַמף — גייסטיק, גיסימדיקן קאַמף — מאַראַליש, מוז מען האָבן יע־נע מענטשלעכע שטאַנדהאַפטיקייט אן דויערהאַפטיקייט אין זיך, וואָס לאָזט זיך נישט בייגן אן נישט ברעכן פון קיין שום אַנטקעגנקומענדיקע שטרויכלע־נישן.

פאַרלירט מען זיך, ווערט מען אַן „עמילקע" (א יידישע פרוי, אין טור־קאָווס בוך, וואָס האָט געלעבט ווי א פאַלאַטשקע אין וואַרשע).

*

די דערמאַנטע פרוי, „עמילקע" (עמי־ליא קאַסאָווער), האָט זיך אַזוי אייגע־לעבט אין איר ראָל פון אַן אַריערין, אַז די אַרומיקע פאַלאַקן האָבן איר שוין אַנגעהויבן צו באַטראַכטן פאַר זייערס א פאַלקס־אַנגעהעריקע... אן זי אַליין האָט זיך אויך אַנגעהויבן נשמהדיק צו וואַקלען... ביז זי איז געווארן א קא־מעראציעלע שותפטע צום כלומרשטן גוטהאַרציקן פאַלאַק, טעאַדאָר פאַיגוי־סקי, וועלכער האָט אַרויסגעראַטעוועט יידן פון דער געטאָ — לויט דער פוי־

לישער אונטערערדישער אַנווייזונג — און גלייכצייטיק האָט ער געהאַנדלט אין געשווינדלט מיט אומגליקלעכע לעבנס און מיט די לעצטע פּאָר גראָשן פון די באַהאַלטענע יידן אויף דער אַרישער זייט...

עמילקע פלעגט זוכן ווינונגען פּאַר די פּאַרמאַסקירטע יידן מיט „גוטע פּנימער", אָבער דערביי פלעגט זי אויסנוצן די דאָזיקע פּאַראורטיילטע ביז דעם לעצטן גראָשן, ביז צו דער גרעסטער געפּאַר...

ווי ווייט זענען זיי, אַז די אָפּטרינקע פון מענטשלעכער און פּאָלקס־ערלעכקייט, אַוועק מיט זייער פערווער־זער אויפּפירונג?

עס איז נייטיק צו ברענגען וועגן דעם אַ ציטאַט פון טורקאָווס בוך, וווּ שילדערט מיט דער גאַנצער נאַקטקייט אַט די דאָזיקע מאַראַליש שוואַכע מענטשן פון עמילקע־טיפּ:

„און די צווייטע שוועסטער, עמילקע, האָט צוגעגעבן:

— איך האָב קיינמאָל פון יידן קיין גוטס נישט געהאַט. וועג נישט פּאַלאָק, וואָלט איך מיט מיין שוועסטער און ברידער שוין לאַנג געפּוילט אין דער ערד. וועג די מלחמה וועט זיך ענדיקן, וועל איך מיט קיין יידקיין שום מגע ומשא נישט האָבן..."

„אונדזערע הערצער האָבן געבלוטיקט (דאָס דערציילט יאַנאָס טורקאָו — י. ב.), וועג אונדז איז כסדר אויסגעקומען צו הערן געשפּרעכן אויף דער דאָזיקער טעמע און די „שיינע אויסדרוקן" וועגן יידישע פּרויען, צו וועלכע עס זענען שפּעטער נאָך צוגעקומען די צינישע באַמערקונגען פון טאָדאָר פּאָיעווסקי".

„וועג ס'איז צו אונדז געקומען די שרייבערין רחל אויערבאַך (אַניעלאַ), האָבן מיר איר איבערגעגעבן וועגן דער פּראָפּאַגאַנדע, וואָס די שוועסטער קאָסאָווער פירן. רחל אויערבאַך האָט זיך דערביי צעשמייכלט און אונדז געזאָגט, אַז מיר דאַרפן זיך היטן פּאַר עמילקע קאָסאָווער, ווייל דאָס איז אַ געפערלעכער מענטש און מיר מוזן זיין פּאַרזיכטיק מיט איר..."

„וועג רחל אויערבאַך איז אַוועק, רופט זיך אָן עמילקע צו טעאַדאָרן:

— איך פּאַרשטיי נישט, צו וואָס לאָזטו זי דאָ אַריין. דו דאַרפסט איר פּאַרווערן אַהערצוקומען. זי קען נאָך ברענגען אָן אומגליק אויף אונדז..."

„— געראָטן — רופט זיך אָן טעאַדאָר און וועגדט זיך צו מיר — אַז זי וועט נאָכאַמאָל אַהערקומען, זאָל־סטו איר, יאָנקו (טורקאָווס אַרישער נאָמען — י. ב.), אַז איך וויל נישט, זי זאָל צו מיר קומען, ווייל די שכנים רעדן שוין סיי וווּ, אַז צו מיר קומען צו גיין יידן..."

„— איך וועל איר דאָס נישט איבערגעבן — ענטפּער איך — און דו דאַרפסט עס איר אויך נישט זאָגן, ווייל זי געהער צו דער אונטערערדישער אַרגאַניזאַציע. פונקט ווי זי איז ביז איצט געקומען צו דיר אָן קיינעם איז נישט איינגעפאַלן, אַז זי איז אַ יידישע, וועט אויך ווייטער קיינעם נישט איינפאַלן זי אין דעם צו באַשולדיקן".

„נאָך דעם געשפּרעך האָב איך שוין מורא געהאַט זיי פּאַרצושטעלן מיין שוועגערין רוזשע בלומענפעלד פּאַר אַ יידישע. וועג זי איז צו אונדז געקומען, האָב איך זי פּאַרגעשטעלט

אַלס פרוי „דאָקטאָר סטעפּאַ" — אייגע פון די וויכטיקסטע טוערינס פון דער פוילישער אונטערערד. מיט דעם האָט זי אַרויסגערופן ביי זיי גרויס דרך ארץ". (זייט 204).

צום גליק זענען אָט די עמילקעס געווען וויניק אין דעם מאַרטירערישן לעבן פון די יידן אין פוילן אונטער די נאַציס און אויך אונטער די פּאָלאַקן און אוקראַינער. דאָס יידישע פּאָלק האָט זיך געהאַלטן שטאַלץ און וויידיק קעגן אַלע שטרויכלונגען און האָט אויפגענומען די יסורים מיט געוואַלטיקער אומבאַשרייבלעכער סטאָישקייט.

*

אַזוי איז יאָנאָס טורקאָוון אויסגעקומען צו שפּילן טעאַטער מיט זיין אייגענעם לעבן אויף די סצענע־ברעטער פון דער ווירקלעכקייט...

די ברעטער האָבן זיך געשאָקלט אונטער זיינע טריט... און יעטוועדע רגע, האָט ער געמיינט, ברעכט זיך אונטער די בינע...

דערנעבן און הינטער די קוליסן, מיט שפּילער מיט שרעק און געדולד אין זייערע אומעטיקע אויגן...

דער געפּאָקטער זאַל — פון די פוילישע גאַס — איז פול געווען מיט רוצחישע פנימער... פּאַרשנדיקע שפּיזיקע בליקן, פלעגן זיך אייגעסן אין אים... אומזיכערקייט האָט אַרומגעהויערט אין בערן גאַנצן טעאַטער — פוילן...

ער האָט זיך באַמיט אַרייגצופּאַסן אין פרעמדן גרים און אין פרעמדן לשון און — ער האָט זיין ראָל גוט דורכגעפירט...

יאָנאָס טורקאָוו האָט געשפּילט טעאַטער אונטער דער שטרענגער רעזשי פונעם שטרויכלענדיקן לעבן...

אַ שרעקלעך טעאַטער־שפּיל!...

וועגן אַלע ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דער ביכער־סעריע „דאָס פוילישע יידנטום" זיך וועגדן:

UNION CENTRAL ISRAELITA POLACA

Pueyrredón 667 — Buenos Aires

Este libro se terminó de imprimir el día veintidos de Julio de 1951 en los Talleres Gráficos Zlotopioro Hnos. Gascón 1231 — Buenos Aires

Julio González